แบบเรียนภูมิศาสตร์

กรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการ



ภูมิศาสตร์ประเทศสยาม

พิมพ์ครั้งแรก ๓๐,๐๐๐ ฉะบับ

พ.ศ. ๒๔๖๗

ปกแข็งหุ้มผ้าราคาเล่มละ ๒ บาท ๕๐ สตางค์

พิมพ์จำหน่ายที่โรงพิมพ์อักษรนิติ บางขุนพรหม

มีกรรมสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

ก ๐๓๖๐๒ ค ๓

แจ้งความ

แบบเรียนภูมิศาสตร์ประเทศสยามนี้ กระทรวงศึกษาธิการได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นเพื่อให้ใช้เป็นแบบเรียนต่อไป แต่เป็นแบบเรียนที่รวบรวมได้โดยยาก ด้วยมีข้อความกล่าวด้วยภูมิประเทศและกิจการทุกกระทรวงฉบวงการ ต้องอาศัยความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ทุกแผนก ส่วนที่เกี่ยวกับมณฑลได้รับอนุเคราะห์ของท่านสมุหเทศาภิบาลรวบรวมจากเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ส่งมา กรมตำราเก็บข้อความเรียบเรียงเข้าตามแผนก และในบางข้อเรียบเรียงเองบ้าง ข้าราชการในกระทรวงศึกษาธิการบางท่านได้ช่วยเหลือบ้าง เมื่อได้เรียบเรียงขึ้นแล้วได้รับพระราชทานพระอุปการของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแหงราชานุภาพ ทรงช่วยตรวจแก้ไขเพิ่มเติมด้วยกำลังพระอุตสาหะ และทรงพระเมตตาให้เป็นแบบเรียนที่ถูกต้องบริบูรณ์ยิ่งขึ้นด้วย.

ส่วนรูปต่าง ๆ ที่ลงไว้ในเรื่องแบบเรียนนี้ นอกจากที่ท่านสมุหเทศาภิบาลช่วยส่งมาให้ ก็ได้รับพระมหา

กรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทาน พระบรมราชานุญาตให้ใช้รูปใน พระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง และได้รับความอนุเคราะห์จาก กรมรถไฟหลวง กรมแผนที่ และนาย ทัยลยู. เอ. เกรแฮม ที่ปรึกษาราชการกระทรวงเกษตราธิการ อนุญาตให้ถ่ายรูปจากรายงานและหนังสือที่ได้แต่งไว้ ดังที่ได้จารึกไว้ในแผ่นรูปนั้น ๆ แล้ว.

กรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการ รู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้า ฯ และขอขอบพระคุณในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระคำรงราชานุภาพ เป็นที่ยิ่ง และขอขอบพระทัย ขอบใจท่านสมุหเทศาภิบาล และท่านข้าราชการที่ได้ช่วยรวบรวมทั่วกัน และขอขอบใจกรมแผนที่ ผู้จัดการพิมพ์แผนที่ตามที่ต้องการ ด้วยความรีบเร่งจนสำเร็จทันความประสงค์ด้วย.

อนึ่ง แบบเรียนภูมิศาสตร์นี้ ตั้งแต่รวบรวมและจัดการพิมพ์จนกว่าจะแล้วเสร็จ ย่อมมีเวลาล่วงมานาน ข้อความอันเป็นส่วนกิจการ และภูมิพื้นที่กล่าวไว้ในบางแห่ง ย่อมมีเปลี่ยนแปลงบ้างตามประวัติกาล เมื่อท่านผู้ใช้พบปะให้ส่วนที่ล่วงมาแล้ว หรือจะมีต่อไป ก็ขอให้แก้ไขเพิ่มเติม

และถ้ามีโอกาส ส่งให้กรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อให้แก้ไขเพิ่มเติมให้ถูกต้องต่อไปด้วย จะเย็นที่ยินดีและขอบคุณของท่านเย็นอันมาก.

กรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการ

วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๘

บัญชีเรื่อง

		หน้า
๑	ที่ตั้ง	๑
๒	อาณาเขตต์	๑
๓	ขนาด	๒
๔	พื้นที่	๓
๕	ฝั่งทะเล	๑๒
๖	เกาะ	๑๔
๗	แม่น้ำ	๑๕
๘	คลอง	๓๙
๙	ทะเลสาบ	๔๖
๑๐	หนองบึง	๔๗
๑๑	น้ำตก	๔๙
๑๒	ภูเขา	๕๒
๑๓	อากาศ	๕๖
๑๔	พืช	๖๐
๑๕	สัตว์	๖๕

หน้า

๑๖ โลหธาตุ ๗๐
๑๗ พลเมือง ๗๓
๑๘ มณฑล และ จังหวัด ๘๒
๑๙ รัฐบาล หรือ การ ปกครอง ๒๐๐
๒๐ เงิน รายได้ รายจ่าย ของ รัฐบาล ๒๐๙
๒๑ คมนาคม ๒๓๘
๒๒ การ หา เลี้ยง ชีพ ๒๘๗
๒๓ พาณิชยกรรม ซึ่ง เกี่ยวกับ ต่างประเทศ ๓๑๒
๒๔ หนังสือ สัญญา ทาง พระราชไมตรี ระหว่าง สยาม
กับ ประเทศ ต่าง ๆ ๓๓๔
๒๕ การ ศึกษา ๓๔๒
๒๖ ศาสนา ๓๔๘
๒๗ มนุษย ชาติ ใน ประเทศ สยาม ๓๗๔
๒๘ ภาษา และ หนังสือ ไทย ๓๘๖
๒๙ ศิลปะ โบราณคดี สถาปัตยกรรม คณิตวิทยา
นาฏกศาสตร์ ๔๑๐
๓๐ ประวัติศาสตร์ ๔๔๑

บัญชีแผนที่

๑	กรุงเทพ พระมหานคร	อยู่ ระหว่าง	หน้า	๙๐—๙๑
๒	มณฑล อยุธยา	..	..	๑๐๒—๑๐๓
๓	.. นครชัยศรี	..	..	๑๐๖—๑๐๗
๔	.. ราชบุรี	..	..	๑๑๔—๑๑๕
๕	.. ปาจีนบุรี	..	..	๑๒๐—๑๒๑
๖	.. นครสวรรค์	..	..	๑๒๖—๑๒๗
๗	.. จันทบุรี	..	..	๑๓๐—๑๓๑
๘	.. พิษณุโลก	..	..	๑๔๒—๑๔๓
๙	.. มหาราษฎร์	..	..	๑๔๘—๑๔๙
๑๐	.. พายัพ	..	..	๑๕๖—๑๕๗
๑๑	.. นครราชสีมา	..	..	๑๖๐—๑๖๑
๑๒	.. ร้อยเอ็ด	..	..	๑๖๔—๑๖๕
๑๓	.. อุบล	..	..	๑๖๘—๑๖๙
๑๔	.. อุดร	..	..	๑๗๔—๑๗๕
๑๕	.. สุราษฎร์	..	..	๑๗๘—๑๗๙
๑๖	.. นครศรีธรรมราช	..	..	๑๘๔—๑๘๕
๑๗	.. บัตตานี	..	..	๑๙๐—๑๙๑
๑๘	.. ภูเก็ต	..	..	๑๙๘—๑๙๙

แผนที่ ประเทศ สยาม อยู่ ข้าง ท้าย.

บัญชีรูป

รูป	จังหวัด	อยู่ระหว่างหน้า
ชาวภูเก็ต	ภูเก็ต	๑๒—๑๓
แม่น้ำเจ้าพระยา	พระนคร	๑๖—๑๗
สะพานรัชดาภิเษก	ลำปาง	๒๒—๒๓
แก่งหลวงในแม่น้ำยม	สวรรคโลก	๓๒—๓๓
ปากน้ำ	ระนอง	๓๘—๓๙
ถ้ำชาวในภาคที่ช่องเขา	พัทลุง	๔๒—๔๓
ทะเลสาบ	สงขลา	๔๖—๔๗
หนองหาญ	สกลนคร	๕๐—๕๑
น้ำตกพลิ้ว	จันทบุรี	๕๔—๕๕
น้ำตกโยง	นครศรีธรรมราช	๕๘—๕๙
การรับช้างที่พระนิยม	พระนครศรีอยุธยา	๖๖—๖๗
เหมืองแร่	ภูเก็ต	๗๐—๗๑
ปราสาทพระเทพบิดร—วัดพระแก้ว	พระนคร	๘๒—๘๓
ธรรมบรรพต—วัดสุทัศน์	พระนคร	๘๖—๘๗
พระปรางวัดอรุณ	ธนบุรี	๘๘—๘๙
พระสมุทเจดีย์	สมุทปราการ	๙๒—๙๓

รูป	จังหวัด	อยู่ระหว่างหน้า
พระที่นั่งไอศวรรย์ทิ		
มางประอิน	พระนครศรีอยุธยา	๙๖–๙๗
พระปรางสามยอด	ลพบุรี	๙๘–๙๙
พระพุทธชินราช	สระบุรี	๑๐๐–๑๐๑
พระปฐมเจดีย์	นครปฐม	๑๐๔–๑๐๕
วัดกำแพงแลง–		
ปรางวัดมหาธาตุ	เพชรบุรี	๑๑๐–๑๑๑
พระที่นั่งบนเขาพระนครคีรี	เพชรบุรี	๑๑๔–๑๑๕
ชายทะเลที่ตำบลหัวหิน	ประจวบคีรีขันธ์	๑๑๘–๑๑๙
เจดีย์วัดพระมหาธาตุ	ชัยนาท	๑๒๒–๑๒๓
วัดช้างรอบ	กำแพงเพชร	๑๒๔–๑๒๕
วัดโพธินิมิตร–แม่น้ำจันทบุรี	จันทบุรี	๑๒๘–๑๒๙
วัดบุรามณี–พระพุทธชินราช	พิษณุโลก	๑๓๒–๑๓๓
พระมหาธาตุ	สุโขทัย	๑๓๔–๑๓๕
วัดมหาธาตุ	สวรรคโลก	๑๓๖–๑๓๗
พระแท่นศิลาอาสน์–ภาย		
ในวิหาร	อุตรดิตถ์	๑๔๐–๑๔๑
พระธาตุหริภุญชัย	ลำพูน	๑๔๔–๑๔๕
ปราสาทหิน–ศิลาสลัก	นครราชสีมา	๑๔๘–๑๔๙

รูป	จังหวัด	อยู่ระว่างหน้า
ซุ้มประสาท—ระเบียงด้านหน้า	บุรีรัมย์	๑๖๒—๑๖๓
พระธาตุเชิงชุม	สกลนคร	๑๗๒—๑๗๓
พระธาตุนาเวง—พระธาตุภูพาน	สกลนคร	๑๗๖—๑๗๗
พระธาตุพนม	นครพนม	๑๘๐—๑๘๑
พระธาตุศรีสองรัก	เลย	๑๘๒—๑๘๓
วัดมหาธาตุไชยา	สุราษฎร์ธานี	๑๘๖—๑๘๗
ศาลารัฐบาลมณฑลภูเก็ต	ภูเก็ต	๑๘๒—๑๘๓
วัดมหาธาตุ—ภาพผนัง	นครศรีธรรมราช	๑๙๔—๑๙๕
ยันไดมหาเจดีย์วัดมหาธาตุ	นครศรีธรรมราช	๑๙๖—๑๙๗
วัดชลธารา	ปัตตานี	๒๐๒—๒๐๓
พระนอน—ภูเขาที่วัดหน้าถ้ำ	ยะลา	๒๑๐—๒๑๑
ถนนราชดำเนิน—พระบรมมหาราชวัง	พระนคร	๒๓๘—๒๓๙
ถนนข้ามไปยังถนนราชบุรี	ราชบุรี	๒๔๒—๒๔๓
ถนนเลียบขัยกับแพร่	แพร่	๒๔๖—๒๔๗
ถนนริมแม่น้ำโขง	หนองคาย	๒๕๐—๒๕๑
ถนนข้างเขาเทวดา—สะพาน	พัทลุง	๒๕๔—๒๕๕
ถนนระหว่างทับเที่ยงกับช่อง	ตรัง	๒๕๖—๒๕๗
สถานีรถไฟกรุงเทพ ฯ	พระนคร	๒๕๘—๒๕๙

รูป	จังหวัด	อยู่ระหว่างหน้า
ปากอุโมงค์รถไฟที่ขุนตาล	ลำปาง	๒๖๐—๒๖๑
สถานีรถไฟเชียงใหม่	เชียงใหม่	๒๖๒—๒๖๓
อุโมงค์รถไฟ ที่ร่อนพิบูลย์	นครศรีธรรมราช	๒๖๖—๒๖๗
ท่าเรือที่ปลายทางรถไฟ	สงขลา	๒๘๐—๒๘๑
การลากซุงในฝ่ายเหนือของสยาม	—	๒๙๘—๒๙๙
การรับปลาในอ่าวสยาม	—	๓๐๒—๓๐๓
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย		
หอพระสมุดวชิรญาณ	พระนคร	๓๔๖—๓๔๗
พระราชพิธีแรกนา—เสาชิงช้า	พระนคร	๓๖๒—๓๖๓
พระพุทธรูปหล่ออย่างใหญ่	พระนครศรีอยุธยา	๔๑๒—๔๑๓
ซุ้มปรางวัดพระพายหลวง	สุโขทัย	๔๒๒—๔๒๓
วัดศรีสวาย	สุโขทัย	๔๒๔—๔๒๕
วัดเบญจมบพิตร—วัดพระเชตุพน	พระนคร	๔๓๒—๔๓๓
ธนาคารสยาม—พระที่นั่ง		
อนันตสมาคม	พระนคร	๔๓๖—๔๓๗
ปรางที่ปราสาทเขาพะนมรุ้ง	บุรีรัมย์	๔๔๒—๔๔๓
หลักเมือง	สวรรคโลก	๔๖๒—๔๖๓
ชุดหาถ้วยชามที่เตาทุเรียง	สวรรคโลก	๔๖๖—๔๖๗

แก้คำผิด

แก้แล้วฉีกทิ้งเสีย

หน้า	บรรทัดที่	คำผิด	คำถูก
๑๑๑	๑๔	"สังขละบุรี"	"วังกะ"
๑๑๓	๑๖	"ย้ายปรก"	"แม่กลอง"
๑๑๘	๖	"หนองยัว"	"หนองค้อ"
๑๕๐	๕	"๑๕"	"๑๖"
๑๕๓	๘	"๑๐"	"๙"
๒๖๒	๑๔	"กำลังทำ"	"เปิดเดิน"
๒๖๒	๑๖	"ผ่าน"	"เพียง"
๒๖๒	๑๗	"ถึง"	"กำลังทำต่อไปยัง"
๒๔๕	๑๔	"บ้านโป่ง"	"เมืองงาว"
๑๕๐	๙	ให้เติม "อำเภอเมืองฝาง" ลงต่ออำเภอเชียงกาว	
๑๕๓	๑๐	ให้ขีด "อำเภอเมืองฝาง" ออกเสีย	
๒๖๑	๑๗	ให้ขีด "ตำบลท่าช้าง.....สีมา" ออกเสียและเติม "บุรีรัมย์" ลง	
๒๖๑	บรรทัดสุด	ให้ขีด "บุรีรัมย์" ออกเสีย	
๒๗๑	๑๗	ให้ขีด "เดินยกย้างลงเรือย้าง" ออกเสีย	

ในแผนที่ มณฑลกรุงเทพฯ "ย้อมพระจอมเกล้า" ให้แก้เป็น "ย้อมพระจุลจอมเกล้า"

หน้า ๓๘ บรรทัดที่ ๑๘ ให้ขีด "และจังหวัดตาก" ออกเสีย

หน้า บรรทัดที่

๑๗ ๑๗ "แผ่นดิน ตอนตก อำเภอกระบุรี ใน จังหวัดระนอง" ให้แก้เป็น "จังหวัด ประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งติดต่อ กับ เขตต์ของ พะม่า"

๒ ๑๘ "๖๖ กิโลเมตร" แก้เป็น "๑๕ กิโลเมตร"

๑๓ ๑๓ "ขนาดใหญ่" แก้เป็น "ขนาด ๔๐๐-๕๐๐ ตัน"

๓๘ ๑๘ ให้ขีด "และจังหวัดตาก ตอนที่กั้นพรมแดนนี้ ยาว ประมาณ ๑๓๐ กิโลเมตร" ออกเสีย

๕๒ ๘ ให้ขีด "๗. จังหวัด ชลบุรี มี" ออกเสีย

๘๓ ๑๒ ให้ขีด "มากกว่าจังหวัดอื่นๆ ทั้งสิ้นในประเทศ สยาม" ออกเสีย

๑๒๐ ๑๖ "อรัญญประเทศ" แก้เป็น "กบินทร์"

๑๓๑ ๑๗ "๕,๐๐๐,๐๐๐" แก้เป็น "๓,๗๕๐,๐๐๐"

๑๔๖ ๑๖ "๙,๐๐๐,๐๐๐" แก้เป็น "๘,๗๕๐,๐๐๐"

๑๖๐ ๑๗ "๑,๐๐๐,๐๐๐" แก้เป็น "๑๐,๐๐๐,๐๐๐"

๑๖๒ ๔ "อำเภอคีนแดง" แก้เป็น "อำเภอโพนทอง"

๑๗๑ ๑๗ "๙,๐๐๐,๐๐๐" แก้เป็น "๖,๒๕๐,๐๐๐"

๑๗๕ ๖ "๖,๐๐๐,๐๐๐" แก้เป็น "๕,๖๒๕,๐๐๐"

๑๗๘ ๑๕ "๒๕,๐๐๐,๐๐๐" แก้เป็น "๒,๕๐๐,๐๐๐"

๑๘๐ ๑๗ "๔,๕๐๐,๐๐๐" แก้เป็น "๔,๓๗๕,๐๐๐"

๓๒๐ ๑๓ "ลูกไค" แก้เป็น "ไค"

๓๒๓ ๑๖ ให้ขีดคำว่า "เงินทองแท่งและ" ออกเสีย

เรื่อง คลอง ประปา หน้า ๔๔ นั้น ให้ยกมาต่อคลองรังสิต หน้า ๔๒๕

ภูมิศาสตร์ประเทศสยาม

๑. ที่ตั้ง ประเทศสยามตั้งอยู่ในท่ามกลางของคาบสมุทรอินดูจีน ซึ่งยื่นออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปอาเซีย คาบสมุทรอินดูจีนที่มีชื่อดังนั้น ก็เพราะตั้งอยู่ในระหว่างประเทศอินเดียกับประเทศจีน

๒. อาณาเขตต์ ติดต่อกับประเทศที่ใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ จด ประเทศพะม่า (เงี้ยว) และประเทศญวน (ตังเกี๋ย)

ทิศตะวันออก จด ประเทศญวนและเขมร

ทิศใต้ จดอ่าวสยามและประเทศมะลายูของอังกฤษ

ทิศตะวันตก จด มหาสมุทรอินเดีย และประเทศพะม่า (ทะวาย)

พรมแดนเหนือที่สุด จดระยะรุ้งเหนือ (แลติจูดเหนือ) ๒๐ องศา ๒๓ ลิปดา ๓๔ ฟิลิปดี ในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ในมณฑลพายัพ อยู่ใต้เส้นระยะรุ้งนี้ลงมาหน่อย และเป็นจังหวัดอยู่เหนือที่สุด

พรมแดนที่ยื่นออกไปไกลที่สุดในทิศตะวันออก จด ระยะแวงตะวันออก (ลองติจูดตะวันออก) ๑๐๕ องศา ๓๗ ลิปดา ๓๐ ฟิลิปดี อำเภอพิมูลมังษาหาวในจังหวัดอุบลราชธานี อยู่ไกลที่สุดกับเส้นตัดระยะแวงนี้ และเป็นอำเภอที่อยู่ไกลออกไปในทิศตะวันออกมากที่สุด

พรมแดนใต้ที่สุดจดระยะรุ้งเหนือ ๕ องศา ๔๐ ลิปดา ๔๗ ฟิลิปดี อำเภอเบตงในจังหวัดยะลามณฑลบูรพาเป็นตำบลที่อยู่ใต้ที่สุดและอยู่ไกลเส้นนี้

พรมแดนที่ยื่นออกไปไกลที่สุดทางทิศตะวันตกอยู่ในระยะแวงตะวันออก ๙๗ องศา ๒๖ ลิปดา ๔๐ ฟิลิปดี จังหวัดแม่ฮ่องสอนในมณฑลพายัพเป็นจังหวัดที่อยู่ไกลออกไปในทิศตะวันตกมากที่สุด

๓. ขนาด ส่วนยาวของประเทศสยาม คือตั้งแต่ทิศเหนือจดทิศใต้ คำนวณได้ประมาณ ๑๘๓๓ กิโลเมตร และส่วนกว้างที่สุดตั้งแต่ทิศตะวันออกไปจดทิศตะวันตกประมาณ ๘๔๐ กิโลเมตร ส่วนแคบที่สุดอยู่ที่ตรงแผนคอดกิ่วอำเภอคระบุรีในจังหวัดระนอง โดยกว้างประมาณ ๑๖ กิโลเมตร

พื้นที่ของประเทศสยามคิดเป็นตารางกิโลเมตรได้ประมาณ ๕๐๓,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร.

๔. **พื้นที่** ประเทศสยามแบ่งออกตามลักษณะแห่งภูมิประเทศได้ ๔ ภาค คือ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคใต้

ภาคเหนือ ได้แก่พื้นที่บริเวณแม่น้ำทั้ง ๔ ซึ่งไหลมารวมกันที่ปากน้ำโพ ตั้งอยู่ราวระยะรุ้งเหนือ ๑๖ องศา และพื้นที่บริเวณแม่น้ำโขง และแม่น้ำสาละวิน (Salween) บางส่วนรวมอยู่ในภาคเหนือด้วย

ภาคกลาง ได้แก่พื้นที่บริเวณแม่น้ำบางปะกง แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งไหลลงสู่อ่าวสยาม ภาคนี้อยู่ท่ามกลางของประเทศ และเป็นที่ที่บริบูรณ์ที่สุดในประเทศสยาม

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่พื้นที่บริเวณแม่น้ำมูลกับสาขาของแม่น้ำนี้ และทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง

ภาคใต้ นับตั้งแต่ตำบลกุยในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ลงมาจนสุดพรมแดนจากประเทศราชในแหลมมะลายูซึ่งอยู่ในปกครองของอังกฤษ

ภาคเหนือ ในภาคนี้ลักษณะของพื้นที่ประกอบด้วยภูเขา และที่ราบเชิงเขา และมีแม่น้ำลำธารหลายสายไหลมาประชุมกันแม่น้ำเจ้าพระยา, แม่น้ำโขง, และแม่น้ำสาละวิน เช่นแม่น้ำยัง วัง ยม น่าน เอ็นคัน แม่น้ำปิง และแม่น้ำวังไหลมาจากที่เนินสูงไปสู่ที่ต่ำทางทิศใต้. ที่ราบตามแถบบริเวณลุ่มแม่น้ำ เป็นที่สำหรับทำการเพาะปลูก นอกนั้นก็เป็นที่เขาและเนิน ในแถบบริเวณแม่น้ำปิง และแม่น้ำวัง มีเขาติดกันเป็นพืด ๆ อย่างแผ่นดิน มียอดเขาสูง ๆ บางยอดสูงตั้งแต่ ๑๐๐๐ เมตร ถึง ๒๕๐๐ เมตร และซับซ้อนกันแน่นหนาเป็นชั้น ๆ บางแห่งเป็นหน้าผาสูงและชันมาก ถ้าเราอยู่บนยอดเขาที่สูงแล้วลงไปในที่ต่ำจะเห็นยอดเขาเป็นทิว และมีลำธารมากไหลขนานกับพืดภูเขาบางแห่ง เช่นในจังหวัดเชียงใหม่มีลำธารไหลออกจากช่องเขาซึ่งประกอบไปด้วยหินปูน เมื่อเวลาฝนตกน้ำซึมลงไปในแผ่นดิน แล้วไหลออกตามข้าง ๆ เขา. ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีน้ำพุหลายแห่ง บางแห่งน้ำพุไหลออกมาจากใต้ดินร้อนจัด และมีกลิ่นกำมะถันด้วย แสดงว่าที่แถบนี้มีแร่กำมะถัน ในแถบบริเวณแม่น้ำยมและน่านมีพืดเขาใหญ่ ๆ หลายพืดเช่นดอยหลวงเอ็นคัน. ในจังหวัด

แหล่งมีภูเขาเตี้ยทิวอยู่ทางทิศตะวันออก ในฤดูฝนยอดเขามีฝนตกเย็นละอองอยู่เสมอ ตามไหล่เขาปกคลุมไปด้วยป่าไม้สักอันมีค่า น้ำตกโตยมากมีที่ตันด้วย น้ำที่ตกตกจากเขาไหลรวมกันเทลงมาทำให้กินหรือหินก้อนเล็ก ๆ ไหลไปตามน้ำ เหลืออยู่แต่หินก้อนใหญ่ ๆ

ภาคกลาง ลักษณะพื้นที่ของภาคนี้เป็นที่ราบลุ่มอันกว้างขวางและไม่ใคร่มีภูเขา เป็นที่ราบมาตั้งแต่เชิงภูเขาทางทิศตะวันตกจนจดที่ราบสูงทางทิศตะวันออก ตามที่ราบมีแม่น้ำลำธารและคลองมาก เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา, แม่น้ำท่าจีน, และแม่น้ำสัก เมื่อถึงเดือนตุลาคมและพฤศจิกายนมีน้ำฝนและน้ำซึ่งไหลมาจากเหนือ ไหลท่วมทุ่งนาและป่าคง ทำให้เป็นที่ดินเหมาะสำหรับทำการเพาะปลูก ในแผ่นดินทั้งสองฟากแม่น้ำซึ่งอยู่ถัดจากลุ่มแม่น้ำเข้าไปยังเป็นป่าคงที่เป็นเนินและเขา เมื่อการไปมาสะดวกขึ้น ที่ที่เป็นป่าคงคงจะกลายเป็นที่สำหรับเพาะปลูกมากขึ้น ในตอนใกล้ ๆ ตามที่ลุ่มเมื่อถึงฤดูน้ำ น้ำขึ้นท่วมทั่วไปเว้นเสียแต่ที่ตอนน้ำขึ้นไม่ถึง เช่นพื้นที่ที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของมณฑลอยุธยา แถบจังหวัดลพบุรีและสระบุรีซึ่งมีเนิน และภูเขามากเป็นต้น ในที่น้ำท่วมถึง และที่

ใกล้ ๆ ปากแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นที่อุดมดี มีการเพาะปลูกมาก เพราะน้ำแม่น้ำเจ้าพระยาและสาขาของแม่น้ำนี้ได้นำเอาปุ๋ยและดินทรายกรวดมาตกลงในที่ราบลุ่ม ทำให้พื้นที่สูงขึ้นทุกที เพราะฉะนั้นที่ดินจึงเป็นดินเหนียวและดินปนทรายกรวดโดยมาก

พื้นที่ระหว่างภูเขากงพระยาเย็น (แต่ก่อนเรียกกงพระยาไฟ มาเปลี่ยนชื่อเมื่อรัชกาลที่ ๔) กับอ่าวสยามเป็นที่ราบอีกแห่งหนึ่ง และมีภูเขาเตี้ย ๆ ติดกันเป็นพืดลงมาเป็นเขาบรรทัดตั้งแต่ที่ตะวันตกเฉียงเหนือของมณฑลจันทบุรี มีชื่อว่าเขาพนมดงรัก เป็นภูเขากั้นพรมแดนระหว่างสยามกับเขมร ซึ่งอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศส ในแถบจังหวัดกบินทร์บุรีเป็นป่าไม้เบญจพรรณ์และดงทึบ ยางปีน้ำในแม่น้ำบางปะกงและน้ำป่าไหลมาท่วมไร่นาบ้านเรือนของราษฎรที่ตั้งอยู่ในที่ราบ น้ำท่วมอยู่อย่างช้าราว ๒๐ วัน หรือ ๓๐ วัน แล้วก็ลดแห้งไป ที่ราบขนลุ่มแม่น้ำบางปะกงทางฟากตะวันตกดีกว่าทางตะวันออก เพราะมีคลองสลายคลองที่ติดต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นคลองแสนแสบ คลองรังสิต และคลองหกวา จึงทำน้ำได้ผลดีมาก

ตอนทิศใต้ตั้งแต่จังหวัดชลบุรี มีเขาเขียวสูงประมาณ ๘๐๐ เมตร เย็นพืดยาวประมาณ ๑๖๐๐ เมตร ปกคลุมไปด้วยต้นไม้ใหญ่ ๆ เย็นจำทึบจนแสงแดดส่องไม่ถึง ทำให้พื้นดินชุ่มชื้นและบังเกิดไข้ซุกซุมอย่างเดียวกับคงพระยาเย็น ในมณฑลจันทบุรีมีพืดเขาบรรทัดทิดเย็นพืดกันไปจนถึงประเทศเขมร แม่น้ำจันทบุรีเกิดจากเขาแถบนี้ ไหลลงสู่ทะเลใกล้ ๆ กับแหลมสิงห์ แม่น้ำนี้แบ่งพื้นที่จังหวัดจันทบุรีออกเย็น ๒ ส่วน พื้นดินทางฝั่งขวาเย็นเนินสูง ๆ เรียงกันไปเย็นระยะ ๆ คล้ายลูกคลื่น ระหว่างเนินเหล่านี้มีราษฎรมาตั้งบ้านเรือนทำนา ทำไร่พริกไทย และทำสวนผลไม้. พื้นที่ทางฝั่งซ้ายตั้งแต่เขาสระบาปจนถึงแม่น้ำจันทบุรีเย็นที่ราบทำนาได้ เขาสระบาปเย็นพืดยาวไปประมาณ ๒๐๐๐๐ เมตร สูงประมาณ ๑๐๐๐ เมตร มีน้ำตกและลำธารหลายแห่ง เช่นน้ำตกพลิ้ว น้ำตกสระบาปเย็นต้น เขาพลอยแหวนตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดจันทบุรี สูงประมาณ ๑๒๐ เมตร เขานี้มีแร่พลอยต่าง ๆ เย็นอันมาก

ตามฝั่งทะเลจังหวัดชลบุรีมีเขาติดต่อกันเย็นตอน ๆ สูงประมาณ ๑๒๐ เมตร แต่ในมณฑลจันทบุรีตามฝั่งทะเลเย็นที่ราบและที่ลุ่มใกล้มาก มีเขาเตี้ย ๆ เย็นหย่อม ๆ

มีผู้เข้าใจกันว่า พื้นที่ในภาคกลางโดยมากเดิมเป็นทะเล, ฝั่งทะเลสาปในประเทศเขมร และพนมดงพระยาเย็นเป็นฝั่งทะเลของฝ่ายสยาม เพราะดินที่เชิงเขาทางด้านใต้ของภูเขาดงพระยาเย็นประกอบไปด้วยหอยและปะการังเป็นอันมาก

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลักษณะพื้นที่ของภาคนี้เป็นที่ราบสูง ถ้าเราจะเดินจากทิศตะวันออกของมณฑลอยุธยา และจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือของมณฑลปราจีนขึ้นไป จะเห็นที่ดินสูงขึ้นทุกที ขนถึงที่ราบสูงในมณฑลนครราชสีมา. ทางทิศใต้และตะวันออกเฉียงใต้ของภาคนี้มีภูเขาเป็นพืดติดต่อกันเรียกว่าเขาดงพระยาเย็นคั่นระหว่างที่ราบสูงกับที่ราบต่ำตอนใต้ พืดเขานี้ต่อเนื่องมาจากเขาแถบจังหวัดสระบุรี ดินที่มีอยู่ในภาคนี้เป็นดินเก่าและทนทานมาก จึงทำให้พื้นที่ในภาคนี้สูงกว่าที่ในบริเวณใกล้ๆ กัน น้ำในแม่น้ำมูลและสาขาของแม่น้ำนี้ได้ช่วยเซาะที่ราบสูงให้เป็นพื้นที่สูงๆ ต่ำๆ จึงทำให้มีเขาและเนินมาก. ในแถบทิศตะวันตกของมณฑลอุดรในจังหวัดเลยเป็นที่ราบที่สูงที่สุดในภาคนี้ แต่ตามแถบตะวันออกเฉียงเหนือและแถบตะวันออกเฉียงใต้เป็นที่สูงและมีเขามาก แต่เป็นเขาเตี้ยๆ เรียกว่าเขาพานสูงประมาณ ๓๒๐ เมตร เป็นที่เกิดแห่งลำธารต่างๆ หลาย

สาย. แถบบริเวณใกล้ ๆ แม่น้ำโขงเป็นที่ลุ่ม เช่นแถบจังหวัดหนองคาย ที่ดินเป็นดินปนทราย เหมาะแก่การเพาะปลูก ที่ที่ลัดแม่น้ำโขงเข้ามาในตอนมณฑลอุดร ราวประมาณ ๒๔๐๐ เมตร เป็นโคกหรือเนินโคยมาก ในมณฑลร้อยเอ็ดแถบจังหวัดมหาสารคาม ทางทิศตะวันตกพื้นที่เป็นโคกเนินและหนองบึง ในแถบจังหวัดกาฬสินธุ์ ทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือพื้นที่เป็นเขา และทางทิศใต้เป็นที่ราบซึ่งมีแม่น้ำชีและสาขาของแม่น้ำนี้ไหลผ่าน พื้นดินเป็นทรายละเอียดทำให้น้ำแห้งเร็ว ถึงเวลาหน้าแล้งต้องขุดบ่อไว้ใช้น้ำ ในมณฑลอุบลตอนบริเวณแม่น้ำมูลและสาขาของแม่น้ำนี้เป็นที่ราบและที่ลุ่ม ตามพื้นที่ราบมีป่าคงมากกว่าทุ่งนา มีหนองบึงในจังหวัดอุบลมากกว่าที่อื่น. พ้นเขาที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศใต้ต่อเนื่องมาจากสระบุรี แต่เป็นเขาเตี้ย ๆ สูงไม่เกิน ๑๒๐๐ เมตร. ในแถบจังหวัดอุบลพื้นที่มีทรายมาก ซึ่งแม่น้ำมูลและสาขาของแม่น้ำนี้ได้พัดเอามาจากเขา. ในมณฑลนครราชสีมาพื้นดินทั่วไปเป็นทราย บางแห่งเป็นกรวดและหินก้อนโต ๆ ตอนตะวันออกของมณฑลนี้เป็นป่าและ

แห้งแล้ง มีที่ลุ่มและหนองบ้าง แถบนี้ถ้าหน้าฝนมีน้ำบริบูรณ์ ถ้าถึงหน้าแล้งมีน้ำน้อย ในทางทิศตะวันตกของมณฑลนครราชสีมา แถบจังหวัดชัยภูมิพื้นที่เป็นเนินและป่าเสียสามส่วน เป็นที่ราบส่วนหนึ่ง ภูเขาในแถบนี้มีรูปเป็นเขายาวทอดอยู่หลายแห่ง ในส่วนกลางมีภูเขายืดไปทางทิศตะวันตก มียอดเขาหลายยอด มีภูเขาพิงหนึ่งยืดจากเหนือมาใต้เป็นภูเขาขั้นแดนจังหวัดเพ็ชรบูรณ์กับจังหวัดชัยภูมิ

ภาคใต้ ภาคนี้เป็นที่แถบยื่นออกไปทางใต้ของประเทศสยาม ลักษณะของพื้นที่ประกอบด้วยเขาเป็นสันกลาง เขาติดต่อกันเป็นพืดยื่นขึ้นมาจากทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศ มีภูเขาถนนของชัยและภูเขาตะนาวศรีเป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นภูเขาสำคัญ เขาต่าง ๆ เหล่านี้เป็นหินอย่างเก่าและแข็ง จึงสามารถต้านทานอำนาจของน้ำทะเลที่จะซัดและเซาะให้พังไปได้ พื้นที่ในภาคนี้แบ่งออกได้เป็น ๓ ตอน ตอนกลางเป็นที่เนินสูง ตอนถัดมาเป็นที่ราบ และตอนชายทะเล

ในตอนกลาง มีภูเขาเป็นพืดตั้งแต่ตะวันตกเฉียงเหนือลงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ในแหลมมะลายู เรียกว่า

ภูเขา ทะนาวศรี ใน มณฑล นครศรี ธรรมราช มี ภูเขา ยาว ทอด อยู่ ระหว่าง ที่ ราย ทาง ทิศ ตะวัน ออก กับ ที่ เนิน ทาง ทิศ ตะวัน ตก ภูเขา นี้ ผ่าน กลาง มณฑล เป็น สัน แบ่ง พื้นที่ ออก เป็น สอง ตอน ตอน ทิศ ตะวัน ออก ก่อย ๆ ลาด ลง ไป เป็น ลำดับ จน จด ทะเล ตอน ทิศ ตะวันตก ประกอบ ด้วย เขา และ เนิน ยอด ที่ สูง ที่สุด ชื่อ ภูเขาหลวงตั้ง อยู่ แนว ภูเขายาว ทอด สูง ประมาณ ๑๗๗๐ เมตร ภูเขา ทาง แถบ มณฑล ภูเก็ต เป็น ภูเขา ต่อ เนื่อง มา จาก ภูเขา ทะนาวศรี ใน หมู่ เขา เหล่า นี้ มี ลำธาร และ น้ำ ตก หลาย แห่ง ลำธาร เหล่า นี้ บาง แห่ง ก็ ไหล มา รวม กัน กลาย เป็น แม่น้ำ

ตอน ฉัด จาก ที่ เนิน สูง มา ทาง ทิศ ตะวันตก พื้นที่ ค่อย ราย เข้า ตาม ที่ ราย เป็น ที่ ทำการ เพาะปลูก ข้าว แต่ ยัง เป็น ป่า อยู่ มาก มี แม่น้ำ ลำธาร มาก ซึ่ง เกิด จาก สัน เขา ที่ กล่าว มา แล้ว ตาม เนิน เขา มี แร่ มาก เช่น แถบ เขา ใน มณฑล ภูเก็ต ขุด ได้ ด้วย แร่ ดีบุก ที่ ดิน บาง แห่ง ประกอบ ด้วย ศิลา ปน บาง แห่ง เป็น ดิน ปน ทราย และ ตาม ที่ ราย เนื้อ ดิน มี สี แดง และ เป็น ดิน เหนียว ปน ทราย หยาบ ๆ แต่ ตอน ยอด เขา หรือ เนิน มี ดิน ปน กรวด

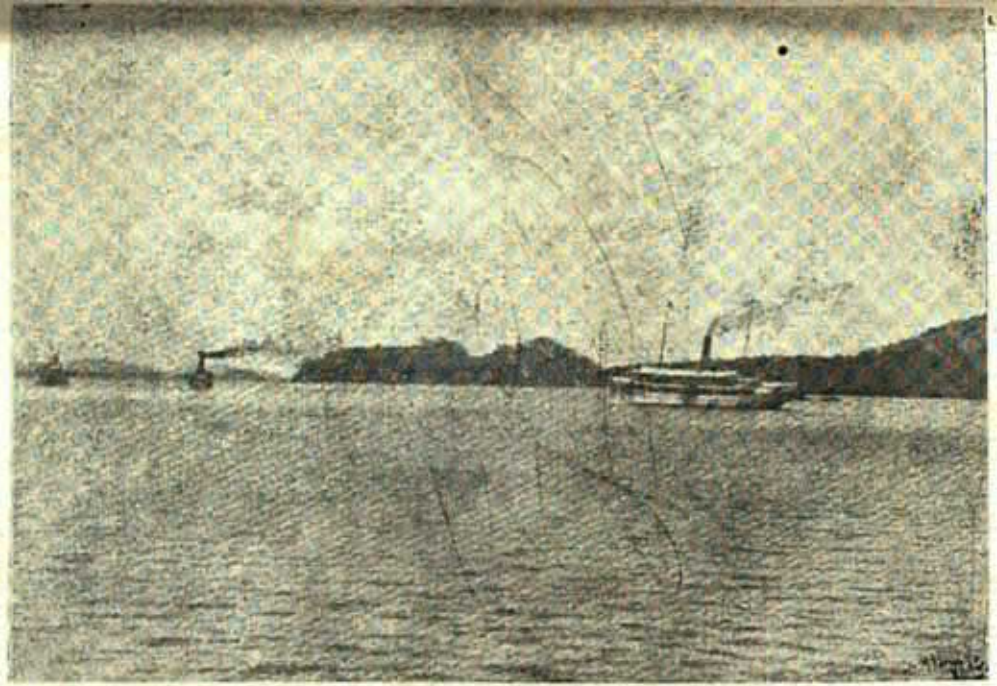
ตอน ชาย ฝั่ง ทะเล เป็น ที่ ราย และ ตาม ชาย เลน มี ป่า ไม้ ต่าง ๆ มาก เช่น ป่า ไม้ โกงกาง เป็น ต้น มี เกาะ เล็ก ๆ

น้อย ๆ อยู่ใกล้ฝั่งทะเลเป็นอันมาก ตามเกาะมีรังนกนางแอ่นแทบทุกแห่ง ที่ดินตามชายเลนเป็นดินเหนียวสีดำ และตามฝั่งทะเลเป็นดินเหนียวปนทราย ในตอนชายฝั่งทะเลที่รายที่มีดินดีก็มีการเพาะปลูกมาก เช่นสวนมะพร้าว และยางพาราเป็นต้น

๕. ฝั่งทะเล ฝั่งทะเลของประเทศสยามนับตั้งแต่ปลายเขตต์แดนมณฑลปัตตานี ซึ่งติดต่อกับเมืองกะลันตัน ในอาณาเขตต์มะลายูของอังกฤษ ขึ้นมาทางทิศเหนือจนถึงปากน้ำแม่กลอง แล้วอ้อมไปทางทิศตะวันออกจนถึงแหลมสารพัดพิษ ที่ปลายเขตต์แดนจังหวัดตราด ซึ่งติดต่อกับอาณาเขตต์ประเทศเขมรของฝรั่งเศส ยาวประมาณ ๑๖๐๐ กิโลเมตร

พื้นดินริมฝั่งทะเลที่กล่าวมานี้ ลักษณะต่าง ๆ กัน ตอนเหนือหรือตอนปากอ่าวสยาม น้ำตื้นมาก เวลาน้ำลงทะเลเต็มหาดเลนยาวยื่นลงไปไกลหลายสิบกิโลเมตร พ้นจากหาดเลนขึ้นมาทางเหนือพื้นที่เป็นที่ลุ่มและเป็นบึง

ฝั่งทะเลทิศตะวันออกเป็นหาดทราย พ้นจากหาดทรายขึ้นไปก็มีป่าไม้และสวน พื้นที่ริมฝั่งน้ำทะเลเช่าที่



อ่าวภูเก็ต จังหวัดภูเก็ต

(จากจดหมายเหตุระยะทางเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลใต้ พ. ศ. ๒๔๖๐)

เข้าไปเป็นอ่าวเล็กอ่าวน้อย และภายในอ่าวก็มีเกาะเล็ก ๆ ตั้งอยู่ประปรายทำให้ฝั่งทะเลแถบนี้สวยงามมาก ถัดจากแหลมเลียนไปทางทิศตะวันออก ฝั่งทะเลยิ่งขรุขระมากขึ้น มีหินโสโครกโผล่ขึ้นมาเหนือน้ำทะเลหลายแห่ง และแผ่นดินก็สูงชันขึ้นไปจากภูเขาบรรทัด เหตุฉะนั้นในแถบนี้จึงมีลำธารเล็ก ๆ ซึ่งมีน้ำไหลเชี่ยวลงไปสู่ทะเลเป็นหลายสาย

ฝั่งทะเลของแหลมมะลายูทางทิศตะวันออกบางแห่งก็เป็นที่ราบต่ำ บางแห่งก็เป็นเขาและหน้าผาสูง ๆ เต็มไปด้วยพืชพรรณไม้ต่าง ๆ ริมฝั่งน้ำเซาะเป็นอ่าวและเป็นเกาะใหญ่น้อย อ่าวเหล่านี้อาจทำเป็นท่าเรือได้ดี อ่าวสำคัญมีอยู่ ๔ อ่าว คือ อ่าวชุมพร อ่าวบ้านดอน อ่าวสงขลา อ่าวยี่ตกานี ทั้ง ๔ อ่าวนี้เป็นอ่าวใหญ่ และปรากฏชื่อในทางทะเลด้วย เรือเดินมหาสมุทรขนาดกลางอาจเข้าไปจอดพักได้หลายร้อยลำ แต่ตอนริม ๆ ฝั่งของอ่าวเหล่านี้ตื้นเกินไป

ฝั่งทะเลของแหลมมะลายูทางทิศตะวันตกในอาณาเขตต์สยามยาวประมาณ ๕๖๐ กิโลเมตร นับตั้งแต่ปลายเขตต์จังหวัดระนองลงมาจดปลายเขตต์แดนจังหวัดสตูล มีอ่าวจอดเรือได้หลายแห่งเหมือนกันแต่ไม่มีที่กำบังลม ถัดจากหาด

ทรายริมฝั่งเข้าไป ภายในมีดินดีมาก มะพร้าว และไม้ต่าง ๆ ขึ้นอยู่หนาแน่น

๖. เกาะ ตามฝั่งทะเลของประเทศสยามมีเกาะใหญ่น้อย ตั้งอยู่ทั่วไป เกาะขนาดใหญ่ที่มีเนื้อที่ตั้งแต่ ๒๐๐ ตารางกิโลเมตร ถึง ๕๐๐ ตารางกิโลเมตร มีอยู่หลายเกาะ เกาะที่สำคัญที่สุดคือ เกาะภูเก็ต ซึ่งตั้งอยู่ที่ฝั่งตะวันตกของแหลมมะลายู มีสินค้าแร่ดีบุกมาก เพราะที่นั้นมีอ่าวจอดเรือดีและอยู่ในทำเลอันสะดวกแก่การขนส่งแร่ดีบุกจากท้องถิ่นอื่น ๆ แห่งหนึ่ง

ทางฝั่งตะวันออกของแหลมมะลายู มีเกาะพะงันและเกาะสมุย ที่นับว่าเป็นเกาะสำคัญ เกาะสมุยมีเนื้อที่ประมาณ ๒๗๐ ตารางกิโลเมตร ปรากฏตามรายงานของกรมราชโลหกิจว่าอุดมด้วยดีบุก และมะพร้าวที่ปลูกในเกาะนี้กล่าวกันว่าเป็นมะพร้าวชะนิดที่ดีกว่าที่ปลูกในที่อื่นในเมืองไทย

เกาะขนาดใหญ่ตามฝั่งทะเลในทิศตะวันออกของอ่าวสยามที่สำคัญคือเกาะสีชังซึ่งเป็นที่จอดเรือกำปั่นใหญ่ที่กินน้ำลึกมากไม่สามารถข้ามสันดอนเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยาได้ เพื่อขนถ่ายสินค้าที่ส่งออกไปและเข้า

มา ยัง ประเทศสยาม และยังมีเกาะ ล้าน เกาะ ควาย เกาะ ช้าง และเกาะ กูด ฯ ลฯ

ในเกาะใหญ่ ๆ ที่ คนอาศัย อยู่ได้ ราษฎร ทำการ หา เลี้ยง ชีพ ในทาง ขี้ สัตว์ น้ำ และ หาไข่ เต่า คนุ ที่เรียก ว่า ไข่ พระเม็ด และ บางเกาะ ก็เก็บ รัง นก นางแอ่น.

๗. แม่น้ำ

๑. แม่น้ำเจ้าพระยา เป็น แม่ น้ำ สำคัญ ที่ สุด ของ ประเทศ สยาม เพราะ มีเมือง หลวง ตั้ง อยู่ ที่ ใกล้ ปาก น้ำ ซึ่ง อยู่ เหนือ อ่าว สยาม ขึ้นไป มี เรือกลไฟ ต่างประเทศ บรรทุก สินค้า เข้า สู่ ท่า กรุงเทพฯ และ ออก จาก กรุงเทพฯ โดย ทาง แม่น้ำ นี้ มาก กับ ทั้ง พื้นที่ ใน บริเวณ ลุ่ม แม่ น้ำ นี้ ก็ บริบูรณ์ ด้วย การ เพาะปลูก ยิ่งกว่า แม่ น้ำ อื่น ๆ ต้น ของ แม่น้ำ เกิด ทาง ทิศ เหนือ ซึ่ง มี ภูเขา มาก และ เย็น ที่ สูง เมื่อ ฝน ตก ลง มา ที่ ภูเขา จึง ทำให้ เกิด ลำธาร และ แคว ต่าง ๆ ไหล มา ทาง ทิศ ใต้ ซึ่ง เย็น ที่ ต่ำ

แม่ น้ำ เจ้า พระยา เกิด จาก แคว หลาย แคว ไหล มา บรรจบ ใน พื้นที่ มณฑล นคร สวรรค์ แคว ที่ มา บรรจบ กัน ทาง ใต้ ที่ สุด อัน เป็น ทาง รวม ก็คือ ที่ ท้ายลำปลอก น้ำโพ จังหวัด นคร สวรรค์ แล้ว ไหล ผ่าน กลาง ประเทศ ลง มา ทาง ทิศ ใต้ จน ออก อ่าว สยาม เรียก ว่า แม่ น้ำ เจ้าพระยา แม่ น้ำ นี้ ไหล ผ่าน ที่ ราบ ของ ภาค

กลางไปออกอ่าวสยามที่จังหวัดสมุทปราการ และมีน้ำไหลขึ้นท่วมพื้นที่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำนี้โดยมีน้ำมากในฤดูน้ำหรือโดยการทดน้ำ ทำให้พื้นที่ในบริเวณเหล่านี้ขึ้นที่อุดมดีและบริบูรณ์ด้วยการเพาะปลูกทั่วไป เช่นถึงฤดูทำนาก็มีน้ำเอิบอาบอยู่บนที่ราบเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกเป็นอันมาก แม่น้ำเจ้าพระยานับตั้งแต่ต้นลงปากน้ำโพถึงปากน้ำเจ้าพระยาในอ่าวสยามยาวประมาณ ๓๐๐ กิโลเมตร จังหวัดต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ตามลำแม่น้ำนี้นับแต่ปากน้ำขึ้นไป ๑๑ จังหวัด คือ จังหวัดสมุทปราการ, พระประแดง, พระนคร, ธนบุรี, นนทบุรี, ประทุมธานี, พระนครศรีอยุธยา, อ่างทอง, สิงห์บุรี, ชัยนาท, และนครสวรรค์

แควหรือลำน้ำที่สำคัญไหลมาบรรจบแม่น้ำเจ้าพระยานั้นมี ๔ แคว คือ

(๑) แม่น้ำปิง. ต้นน้ำเกิดที่ภูเขาทางเหนือของอำเภอเชียงดาว ในจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีลำธารเล็ก ๆ หลายสายไหลมารวมกันแล้วกลายเป็นลำธารใหญ่เรียกว่าลำน้ำปิง และลงมาทางใต้ซึ่งเป็นที่ต่ำผ่านจังหวัดตากและจังหวัดกำแพงเพชร์มาบรรจบกับลำน้ำน่านที่ตำบลปากน้ำโพจังหวัดนครสวรรค์ ลำน้ำนี้ในตอนเหนือ ๆ มีเกาะแก่ง



แม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดพระนคร

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

อยู่มาก ซึ่งทำให้เดินเรือลำบาก ระหว่างเกาะแก่งเหล่านี้น้ำไหลเชี่ยวมาก และยังมีแควน้ำไหลมาสู่ลำน้ำปิงอีกหลายแคว แต่มักเรียกกันว่า ห้วย เช่น ห้วยวังเจ้าในจังหวัดกำแพงเพชร เป็นต้น ต้นน้ำของห้วยนี้เกิดในภูเขาบรรทัดฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง แม่น้ำปิงยาวประมาณ ๕๕๐ กิโลเมตร นับตั้งแต่เหนือลงมา จังหวัดที่ตั้งอยู่ริมแควนี้ คือ จังหวัดเชียงใหม่, ลำพูน, ตาก, และกำแพงเพชร

(๒) แม่น้ำวัง. ต้นน้ำเกิดที่ภูเขาฝ่ายเหนือของจังหวัดลำปาง แล้วไหลลงมาบรรจบกับลำน้ำปิงที่อำเภอบ้านตากในจังหวัดตาก แม่น้ำนี้ยาวประมาณ ๒๐๐ กิโลเมตร ลำน้ำตอนที่อยู่ในเขตจังหวัดลำปาง มีเกาะแก่งอยู่มากเหมือนกัน มีจังหวัดตั้งอยู่จังหวัดหนึ่งคือ จังหวัดลำปาง

ลำน้ำทั้ง ๒ นี้ เรือขึ้นล่องไปมาค้าขายระหว่างจังหวัดนครสวรรค์ ตาก เชียงใหม่ และลำปางได้. บนพื้นที่ลุ่มแม่น้ำทั้ง ๒ นี้มีป่าไม้สักมาก การคมนาคมใช้อาศัยน้ำในลำห้วยและน้ำฝน.

(๓) แม่น้ำยม. ต้นน้ำเกิดจากภูเขาที่อยู่ทางทิศ

ตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดน่าน แล้วไหลผ่านจังหวัดแพร่ลงไปทางใต้ ไปบรรจบกับแม่น้ำน่านที่ตำบลปากโทก จังหวัดนครสวรรค์ หน้าแล้งตอนเหนือของแม่น้ำว้าน้ำแห้ง และตอนใต้ก็มีน้ำน้อย เรือเดินไม่สะดวก และทั้งมีแก่งอยู่หลายแก่ง แม่น้ำนี้นับตั้งแต่ต้นน้ำถึงตำบลเกยชัยยาวประมาณ ๕๐๐ กิโลเมตร จังหวัดที่ตั้งอยู่ตามริมแม่น้ำนี้คือ จังหวัดแพร่, สวรรคโลก, และสุโขทัย

(๔) แม่น้ำน่าน. ต้นน้ำเกิดจากดอยภูแวในอำเภอปัวริมเขตต์แดนของฝรั่งเศส แล้วไหลผ่านอำเภอเมืองน่านลงไปทางใต้ ผ่านจังหวัดพิษณุโลกและจังหวัดพิจิตร ไปบรรจบกับแม่น้ำปิงที่ตำบลปากน้ำโพในจังหวัดนครสวรรค์ แล้วไหลรวมกันลงไปทางทิศใต้เป็นแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน่านยาวประมาณ ๕๐๐ กิโลเมตร จังหวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำคือ จังหวัดน่าน, อุตรดิตถ์, พิษณุโลกและพิจิตร แม่น้ำนี้ตอนตั้งแต่อำเภอปัวลงมาจนถึงปากน้ำโพมีน้ำตลอดปี เรือสินค้าต่าง ๆ เดินได้ แต่ไม่ใคร่สะดวกเพราะมีเกาะแก่งอยู่มาก แก่งที่สำคัญคือ แก่งหลวงอยู่ที่เขตต์อำเภอบุญยืนกับอำเภอพนมน้อยต่อกัน เรือบรรทุกสินค้าไปล่มเสียที่แก่งนี้มาก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ รัฐบาลได้ระเบิดแก่ง

มีออกแล้ว ก็เพียงบรรเทาความลำบากอย่างเล็กน้อยเท่านั้น

สันดอน ที่ปากช่องแม่น้ำเจ้าพระยาในอ่าวสยามมีดินทรายมูนสูงขึ้นใต้น้ำเรียกว่า สันดอน สันดอนที่ปากน้ำเจ้าพระยายาวประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร แม้สันดอนนี้จะอยู่ใต้พื้นน้ำซึ่งมีร่องน้ำออกทะเลลึกหลายทางก็จริง เรือที่จะเดินเข้าออกทางแม่น้ำนี้ลำบาก แต่ในเวลาน้ำลงสันดอนอยู่ต่ำกว่าพื้นระดับน้ำเพียง ๑.๒๐ – ๑.๕๐ เมตร เท่านั้น เรือขนาดใหญ่แล่นข้ามไม่ได้ เวลาน้ำขึ้นร่องน้ำอยู่ลึกตั้งแต่ ๓.๓๐ เมตร ถึง ๔.๒๐ เมตร เรือขนาดใหญ่ที่กินน้ำลึกกว่า ๔.๒๐ เมตรแล้วข้ามไม่ได้ หรือถ้าเรือที่จะข้ามสันดอน ถ้าแล่นไม่ตรงร่องน้ำก็อาจจะติดตื้นได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องมีคนสำหรับนำร่องและมีกระโจมไฟที่ตรงสันดอนเป็นที่สังเกต เพื่อให้เป็นการสะดวกแก่การเดินเรือ เว้นแต่ผู้เดินเรือจะได้เดินเข้าออกชำนาญแล้วจึงไม่ต้องมีคนนำร่อง

น้ำขึ้นลงที่สันดอนปากน้ำเจ้าพระยา ในระหว่างเดือนเมษายน ถึง กันยายน น้ำขึ้นมากที่สุดตั้งแต่ ๔.๑๕ เมตร ถึง ๔.๓๕ เมตร น้ำลงมากที่สุดตั้งแต่ ๑.๕๐ เมตร ถึง ๑.๘๐ เมตร

ในระหว่างเดือนตุลาคม ถึง มีนาคม น้ำขึ้นมาก
ที่สุดตั้งแต่ ๔·๑๓ เมตร ถึง ๔·๘๐ เมตร น้ำลงมาก
ที่สุดตั้งแต่ ๑·๘๐ เมตร ถึง ๒·๑๐ เมตร

เหตุที่ทำให้เกิดสันดอนขึ้น คือ ตัดของแม่น้ำเกิด
จากที่แผ่นดินสูงแล้วไหลลงมาหาที่ต่ำ กลายเป็นลำธาร
และแม่น้ำ เมื่อน้ำไหลลงมา น้ำได้พาเอาดินและทราย
ลงมาด้วย ครั้นถึงที่ต่ำน้ำก็ไหลอ่อนลง เมื่อไหลไปออก
ทะเล น้ำในแม่น้ำไปปะทะกับน้ำในทะเลเข้า ดินและ
ทรายก็จมลงในตำบลที่น้ำปะทะกันนั้น เมื่อน้ำพาเอาดิน
และทรายมาสะสมลงอยู่อย่างนี้ตั้งหลายร้อยปี หลายพันปี จึง
เกิดเป็นสันดอนนูนขึ้นขวางทางน้ำ และถ้าเป็นเช่นนี้อยู่
ต่อไปอีกนาน สันดอนอาจจะเป็นแผ่นดินขึ้นพ้นระดับน้ำ
กลายเป็นเกาะ และร่องน้ำกลายเป็นแม่น้ำต่อไปอีกได้

แม่น้ำทั้งหลายที่ปากน้ำออกอ่าวสยาม เช่น ปากแม่น้ำ
บางปะกง, เจ้าพระยา, ท่าจีน, และแม่กลอง ย่อมมีสันดอน
เกิดขึ้นทุกแห่ง เหตุฉะนั้นจึงทำให้จังหวัดที่ตั้งอยู่ที่ปากน้ำ
เหล่านี้ เช่น จังหวัดสมุทปราการ, สมุทสาคร, และสมุท
สงคราม ไม่เหมาะสำหรับเป็นท่าเรือดี

แม่น้ำเจ้าพระยาแยกออกเป็นแควหรือแม่น้ำ ในพื้นที่ราบตอนกลาง เช่นในมณฑลอยุธยา แม่น้ำเจ้าพระยาแยกออกเป็นหลายแคว และบางแควก็มาบรรจบกันที่แม่น้ำเจ้าพระยาอีก และนอกจากนี้ยังมีลำธารไหลมารวมลงแม่น้ำเจ้าพระยาอีกหลายสาย ซึ่งเป็นประโยชน์แก่การเดินเรือและการเพาะปลูกในพื้นที่ราบตอนกลางเป็นอันมาก ลำน้ำที่สำคัญ คือ

(๑) แม่น้ำสัก.* เป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา ต้นน้ำเกิดที่ภูเขาในจังหวัดหล่มศักดิ์ แล้วไหลผ่านจังหวัดหล่มศักดิ์ลงมาทางทิศใต้ ไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แม่น้ำนี้ยาวประมาณ ๓๕๐ กิโลเมตร กว้างที่ที่สุดประมาณ ๑๒๐ เมตร ที่ตื้นที่สุดประมาณ ๑๔ เมตร ในฤดูน้ำน้ำลึก ๘ เมตรเศษ ฤดูแล้งน้ำตื้นบางแห่งลึกเพียง ๕๐ เซนติเมตรเท่านั้น ตอนตั้งแต่ที่ว่าการอำเภอเสาไห้ขึ้นไปจนถึงต้นน้ำมีเกาะแก่งและหาดทรายมาก มีจังหวัดที่ตั้งอยู่ตามลำแม่น้ำนี้โดยแต่เหนือลงมา ๔ จังหวัด คือ จังหวัดหล่มศักดิ์, เพชรบูรณ์, สระบุรี, และพระนครศรีอยุธยา

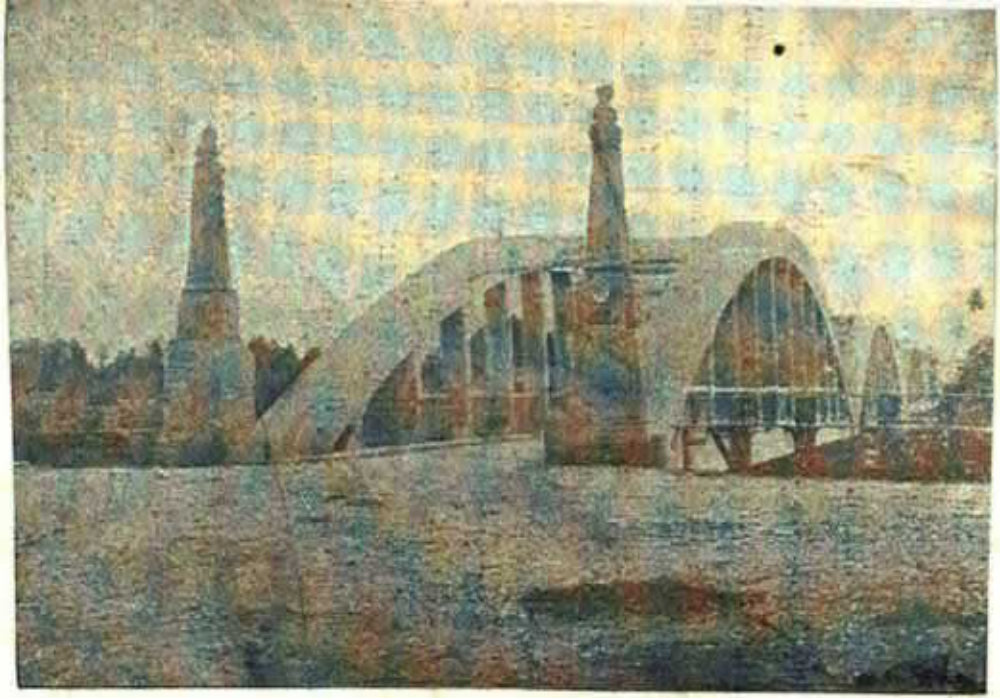
---

* แม่น้ำสัก บางทีเรียกว่า แม่น้ำป่าสักน้อย แม่น้ำป่าสักบน

(๒) แม่น้ำลพบุรี. เป็นแม่น้ำที่แยกออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือทางฝั่งตะวันออก แยกที่ตำบลบ้านพุทรา จังหวัดสิงห์บุรี แล้วไหลผ่านจังหวัดลพบุรี ไปเข้าเขตต์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แล้วมาบรรจบกับแม่น้ำสักที่ตำบลเกาะลอย ในท้องที่อำเภอกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แม่น้ำนี้ยาว ๗๐ กิโลเมตร หน้าแล้งเรือเดินไม่ได้ เพราะตื้นเขิน แต่หน้าน้ำมีเรือกลไฟรับส่งคนโดยสารระหว่างจังหวัดสิงห์บุรีกับลพบุรี และระหว่างลพบุรีกับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำนี้คือจังหวัดลพบุรี

(๓) แม่น้ำน้อย. เป็นลำน้ำที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันตกที่ตำบลปากแพรกอำเภอเมืองสรรค์ ซึ่งอยู่ในเขตต์ของจังหวัดชัยนาท แล้วไหลเข้าเขตต์ของจังหวัดอ่างทอง และเขตต์จังหวัดพระนครศรีอยุธยาไปบรรจบกับลำน้ำไผ่งามที่ตำบลหัวเวียงอำเภอเสนา และบรรจบแม่น้ำเจ้าพระยาในอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แม่น้ำนี้ยาวประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร

(๔) แม่น้ำสะแกกรัง. เป็นแควหนึ่งซึ่งมาบรรจบแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันตก แม่น้ำนี้อยู่ในจังหวัดอุทัย



สะพานรัชดาภิเษก ข้ามแม่น้ำวัง จังหวัดลำปาง

(จากรายงานกรมทาง พ.ศ. ๒๔๖๐)

ชานี ต้นของแม่น้ำเกิดที่ภูเขาแม่วงในจังหวัดกำแพงเพชร แล้วไหลผ่านจังหวัดอุทัยธานี ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลคุ้งสำเภา อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท แม่น้ำนี้ยาวประมาณ ๑๒๐ กิโลเมตร ในฤดูแล้งน้ำแห้งเขิน ตอนๆ เรือขนาดที่บรรทุกข้าวเกินไม่ได้ จังหวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำนี้คือ จังหวัดอุทัยธานี

๒. แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำนี้แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอวัดสิงห์ในจังหวัดชัยนาท แล้วไหลไปทางทิศใต้ผ่านมณฑลนครชัยศรี ไปออกอ่าวสยามที่จังหวัดสมุทสาคร ซึ่งเป็นปากของแม่น้ำนี้ แม่น้ำนี้ยาวประมาณ ๒๐๐ กิโลเมตร มีลำธารใหญ่สายหนึ่งเรียกว่าห้วยกระทิง อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำนี้ ไหลมาออกแม่น้ำนี้ในตำบลที่ใกล้กับที่แยกตอนเหนือ ต้นลำธารนี้เกิดที่ภูเขาในอำเภอคอกควาย จังหวัดอุทัยธานี บางทีก็เข้าใจกันว่าต้นของแม่น้ำท่าจีน คือต้นของลำห้วยกระทิงนี้เอง แม่น้ำนี้ในฤดูแล้งทางตอนเหนือของจังหวัดน้ำตื้น เรือเกินไม่ได้ และมีตลิ่งทรายเขิน ห้วงๆ แต่ในฤดูน้ำน้ำขึ้นท่วมตลิ่งเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูก เรือกลไฟขนาดรับคนโดยสาร ๑๐๐ คนเกินได้ตลอดจังหวัดที่ตั้งอยู่ตามลำแม่น้ำนี้ นับตามลำดับตั้งแต่ปากน้ำขึ้นไป

คือ จังหวัด สมุทสาคร, นครปฐม, และ สุพรรณบุรี

แม่น้ำ นี้ มี ชื่อ เป็น ตอน ๆ คือ ตอน ทาง ปาก น้ำ เรียกว่า แม่น้ำ ท่า จีน ตอน ทาง จังหวัด นครปฐม เรียกว่า แม่น้ำ นครชัยศรี ตอน ทาง จังหวัดสุพรรณบุรี เรียกว่า แม่น้ำสุพรรณบุรี ตอนเหนือจังหวัดสุพรรณบุรี ขึ้นไป ในเขตต์ จังหวัดชัยนาทเรียกว่า ลำน้ำ มะขามเฒ่า

๓. **แม่น้ำแม่กลอง** อยู่ในพื้นที่ภาคกลาง ตอนตะวันตก ของประเทศสยาม ไหล ผ่าน มณฑลราชบุรี ตั้งแต่ ตะวันตก เฉียงเหนือ มา ตะวันออก เฉียงใต้ และ มี ปากน้ำ ออก ทะเล ที่ อ่าวสยาม แม่น้ำแม่กลอง เกิด จาก แคว ใหญ่ ๒ แคว ที่ ไหลมา จาก เหนือ มา บรรจบ กัน ที่ ตำบล ปาก แพรก หน้า ศาลา กลาง ของ จังหวัด กาญจนบุรี แล้ว รวม กัน เป็น สาย เดียว ไหล ไป ทาง ทิศ ตะวันออก เฉียงใต้ ออก อ่าวสยาม

แม่น้ำ นี้ ยาว ตั้ง แต่ ปากน้ำ ขึ้นไป ถึง ที่ แยก หน้า ศาลา กลาง ของ จังหวัด กาญจนบุรี ประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร จังหวัด ที่ ตั้ง อยู่ ตาม ลำ แม่น้ำ นี้ มี ๓ จังหวัด นับ แต่ ปากน้ำ ขึ้นไป คือ จังหวัดสมุทสงคราม, ราชบุรี, และ กาญจนบุรี. แม่น้ำ นี้ ใน ฤดู แล้ง มี น้ำ ตื้น บาง แห่ง ตื้น จน คน เดิน ข้าม ได้ ใน ท้อง น้ำ มี ทราย และ หิน ตลอด ไป

แควทั้ง ๒ ที่น้ำไหลมาบรรจบกันเป็นแม่น้ำแม่กลองนั้น คือ แม่น้ำแควใหญ่อยู่ทางตะวันออก และแม่น้ำแควน้อยอยู่ทางตะวันตก แม่น้ำแควใหญ่มีชื่ออีกอย่าง ๑ ว่า แม่น้ำศรีสวัสดิ์ แม่น้ำแควน้อยมีชื่ออย่าง ๑ ว่า แม่น้ำไทรโยค แม่น้ำศรีสวัสดิ์นั้นบางทีเรียกว่า แม่น้ำแม่กลอง

(๑) แม่น้ำศรีสวัสดิ์. ต้นน้ำเกิดที่ภูเขาตะนาวศรี ซึ่งอยู่ปลายเขตต์แดนของจังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดตาก กับจังหวัดอุทัยธานีต่อกัน แม่น้ำนี้นับตั้งแต่ต้นน้ำถึงตำบลปากแพรกจังหวัดกาญจนบุรี ที่บรรจบแม่น้ำน้อยยาวประมาณ ๒๐๐ กิโลเมตร มีลำธารใหญ่น้อยไหลมารวมลงแม่น้ำนี้หลายสาย ลำธารที่สำคัญสายหนึ่ง คือ ลำตะเพิน ไหลลงสู่แม่น้ำศรีสวัสดิ์ทางฝั่งซ้ายที่เหนือจังหวัดกาญจนบุรีเก่า ในฤดูแล้งลำน้ำตื้นเขิน แต่ในฤดูน้ำน้ำไหลเชี่ยวมาก บางทีก็ล้นเข้าฝั่งเป็นประโยชน์แก่การทำนาด้วย

(๒) แม่น้ำไทรโยค. อยู่ทางตะวันตกของแม่น้ำศรีสวัสดิ์ ต้นน้ำเกิดแต่ลำธารเล็กๆ ภูเขาในท้องที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี และยังมีลำธารอีกมากที่ไหลมาสู่แม่น้ำนี้ ลำธารที่สำคัญ คือ ลำพาชีไหลมาจากทิศ

อำเภอหนองใหญ่ในจังหวัดราชบุรี แล้วลงสู่แม่น้ำไทรโยค แม่น้ำไทรโยคยาวตั้งแต่ต้นน้ำถึงตำบลปากแพรกที่บรรจบกับแม่น้ำศรีสวัสดิ์ประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร ในฤดูแล้งตื้นเขินมีน้ำเย็นห้วง ๆ

๔. แม่น้ำบางปะกง อยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีปากน้ำออกอ่าวสยาม ต้นน้ำเกิดจากภูเขาบรรทัดที่อยู่ในจังหวัดกบินทร์บุรี ซึ่งเป็นพื้นเดียวกันกับภูเขาคงพระยาเย็น แล้วไหลวกขึ้นไปทางเหนือผ่านจังหวัดกบินทร์ และวกเข้าในจังหวัดปราจีนลงไปทางทิศใต้ ผ่านจังหวัดฉะเชิงเทราไปออกทะเลที่อ่าวสยามตำบลบางปะกง แม่น้ำนี้ยาวประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร มีจังหวัดที่ตั้งอยู่ตามลำน้ำนี้นับแต่ปากน้ำขึ้นไปคือ จังหวัดฉะเชิงเทรา, ปราจีนบุรี, และกบินทร์บุรี ตอนตั้งแต่ต้นน้ำถึงศาลากลางของจังหวัดกบินทร์คดเคี้ยวมาก ในฤดูน้ำน้ำไหลเชี่ยวมาก แต่ฤดูแล้งน้ำตื้นมีหาดทรายผุดขึ้นมาเป็นตอน ๆ จนคนเดินข้ามได้ ตอนที่อยู่ในจังหวัดกบินทร์นี้มีแควแยกออกไปอีก ๒ แคว เรียกว่า แควหนุมาน และแควพระปรง

(๑) แควหนุมาน แควกว่าแม่น้ำบางปะกงไม่สู้มากนัก แควนี้เกิดจากลำธาร ๒ สาย คือลำน้ำไสมงและ

ลำน้ำ สะไอม ซึ่งเกิดจากภูเขาบรรทัด หรือภูเขาพนมดงรัก ไหลมาบรรจบกันที่ตำบลสามพันตา รวมกันเป็นแควน้ำ และมาออกแม่น้ำบางปะกง ทางฝั่งขวาที่ตำบลกบินทร์ ซึ่งเรียกว่าปากน้ำกบินทร์เดี๋ยวนี้ นับว่าเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำบางปะกง ถึงเวลาหน้าน้ำเรือเดินได้สะดวก แต่ฤดูแล้งน้ำแห้งเป็นหัวงๆ มีหาดทรายและแก่งผุดขึ้นมาเป็นตอนๆ

(๒) แควพระปรง. เป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำบางปะกง เกิดจากภูเขาบางชิง หรือภูเขาฉกรรจ์ เป็นลำน้ำเล็กๆ ไหลมาออกแม่น้ำบางปะกงทางฝั่งขวาที่ตำบลย่านรี อำเภอเมืองกบินทร์ ฤดูน้ำน้ำเต็มฝั่ง และฤดูแล้งน้ำแห้งเป็นหัวงๆ

แม่น้ำบางปะกงตอนตั้งแต่จังหวัดปราจีนลงไปจนออกทะเลนั้น เรือเดินได้ตลอด

ที่ปากน้ำนี้มีสันดอน เวลาน้ำลงเรือใหญ่กินน้ำลึกเพียง ๒ เมตร แล่นเข้าออกไม่ได้ ต้องรอให้น้ำขึ้นจึงเข้าได้ออกได้.

(๓) แม่น้ำนครนายก. ต้นน้ำเกิดจากเขาใหญ่ต่อกับเขาในแดนอำเภอประจันตคาม ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดปราจีน แล้วไหลลงไปทางทิศตะวันตก

เพียงใต้ ผ่านอำเภอวังกระโจม จังหวัดนครนายก ไปออกแม่น้ำบางปะกง ที่ตำบลบางแตนใน อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีน เรียกว่า ปากน้ำโยทะกา แม่น้ำนี้เป็นแควหนึ่งของแม่น้ำบางปะกง ยาวประมาณ ๕๐ กิโลเมตร มีจังหวัดตั้งอยู่ริมแม่น้ำนี้จังหวัดหนึ่ง คือ จังหวัดนครนายก ถ้าถึงฤดูน้ำน้ำไหลเชี่ยวมาก เรือสินค้าเดินได้ถึงตำบลหนองโพ อำเภอวังกระโจม ตอนต่อนั้นขึ้นไปจนถึงต้นน้ำ ทางน้ำแคบและคดเคี้ยว มีเกาะแก่งอยู่มาก ถ้าฤดูแล้ง ตอนที่อยู่เหนือจังหวัดขึ้นไป มีทางน้ำเป็นห้วง ๆ และตื้นเขิน ตอนใต้จังหวัดลงมา ลำน้ำกว้างประมาณ ๑๖ เมตร บางแห่งตื้นแต่พอใช้เรือเล็ก ๆ ไปมาค้าขายได้ตลอดปี

๕. แม่น้ำจันทบุรี เป็นแม่น้ำที่ไหลผ่านกลางมณฑลจันทบุรี ยาวประมาณ ๖๕ กิโลเมตร มีจังหวัดตั้งอยู่จังหวัดหนึ่ง คือ จังหวัดจันทบุรี ต้นน้ำเกิดจากภูเขาตะกวด ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของมณฑลจันทบุรี แล้วไหลผ่านอำเภอเมืองจันทบุรีไปออกทะเล ที่วัดเขาแหลมสิงห์ ในอำเภอแหลมสิงห์ เรียกว่า ปากน้ำแหลมสิงห์ ที่ปากช่องทางฝั่งขวาเป็นเขา มีแหลมยื่นออกไปในทะเล ทางฝั่งซ้ายเป็นที่ราบ มีแหลมยื่นออกมาทางลำแม่น้ำ จนทำให้ที่ตรงปากช่องซึ่งเป็น

ทางเรือเดินเข้าออกได้ทั้งปี ส่วนแคบประมาณ ๔๐๐ เมตร ส่วนที่กว้างประมาณ ๑๖๐๐ เมตร ห่างจากปากน้ำเข้าไปราว ๖๘๐๐ เมตร มีคลองหัวลำแพนแยกไปด้านขวาง กระทะและด้านใหม่ได้ ตอนตั้งแต่คลองจันทบุรีขึ้นไปจนถึงต้นน้ำ น้ำตื้นมาก บางแห่งตื้นจนคนเดินข้ามได้

เรือกลไฟเดินทะเลขนาดเรือกราย เดินเข้าในแม่น้ำนี้ได้เพียงท่าแฉลบเท่านั้น

๖. แม่น้ำเวน ต้นน้ำเกิดจากภูเขาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของภูเขาสระบาป แล้วไหลไปทางทิศตะวันออกของภูเขาสระบาป บรรจบกับลำธารเล็ก ๆ ซึ่งเกิดจากน้ำตกตรอกนองในภูเขาสระบาป รวมกันไหลไปสู่ทะเลทางอำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี ซึ่งเรียกว่า ปากน้ำเวน ห่างจากปากน้ำจันทบุรีไปทางทิศใต้ ๓๒ กิโลเมตร แม่น้ำนี้ยาว ๕๐ กิโลเมตร ที่ปากน้ำเป็นที่เวิ้งว้างกว้างใหญ่ มีลำน้ำแยกขึ้นไปอำเภอขลุง เรียกว่า ลำน้ำสันยาว ลำน้ำนี้ใหญ่กว่าแม่น้ำจันทบุรี เรือกลไฟขนาดเดินทะเลเข้าถึงท่าเรือที่อำเภอขลุงได้

๗. แม่น้ำตราษ แม่น้ำนี้เป็นแม่น้ำสั้น ๆ ไหลมาจากแดว ๒ แดว ที่มาประชุมกันที่ตำบลหัวแร่งอำเภอขลุง

พระจังหวัดตราด คือ แควคลองใหญ่กับแควคลองหัวแร้ง แควทั้ง ๒ นี้เกิดจากภูเขาที่อยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดตราด แล้วไหลไปทางทิศใต้ออกทะเลที่จังหวัดตราด ในฤดูแล้งน้ำตื้น มีเกาะแก่งมาก เรือกลไฟขนาดย่อมจะเดินเข้าถึงท่าเรือจังหวัดตราดได้ต่อเมื่อน้ำขึ้นเต็ม แต่หน้าน้ำท่วมตลิ่งเป็นประโยชน์แก่การทำนามาก มีจังหวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำนี้จังหวัดหนึ่ง คือจังหวัดตราด

๔. แม่น้ำระยอง เป็นแม่น้ำสั้น ๆ เกิดจากลำธารเล็ก ๆ หลายลำธาร ที่มาจากภูเขาที่ตั้งอยู่ทางเหนือของจังหวัดในท้องที่อำเภอบ้านค่าย แล้วไหลไปออกทะเลที่อำเภอท่าประดู่จังหวัดระยอง ในฤดูน้ำเรือใบเดินทะเลเข้าได้ตั้งแต่ปากน้ำถึงท่าประดู่ ซึ่งเป็นท่าเรือของจังหวัดนี้ แต่ในฤดูแล้งน้ำลึกเป็นร่อง ๆ จึงทำให้เป็นที่ลำบากแก่การเดินเรือ

๕. แม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำใหญ่และยาวที่สุดในคาบสมุทรอินดูจีน อยู่ทางทิศตะวันออกของประเทศสยาม แม่น้ำนี้มีเกาะแก่งเป็นที่กีดขวางแก่การเดินเรือไปมาค้าขายเป็นอันมาก

ต้นของแม่น้ำเกิดที่ประเทศทิเบต และไหลลงมาทางใต้ มีปากน้ำไปออกทะเลที่ใต้เมืองไซ่ง่อน ในประเทศ

อินดูจีนของฝรั่งเศส แม่น้ำโขงผ่านเข้ามาเป็นเส้นแบ่งเขตแดนในระหว่างประเทศสยาม กับประเทศอินดูจีนของฝรั่งเศส คือตั้งแต่อำเภอเชียงคานในจังหวัดหนองคายทางตะวันออก ตลอดจนถึงจังหวัดอุบล

ในตอนเหนือของมณฑลพายัพ แม่น้ำนี้ก็ผ่านเข้ามาเป็นเส้นอาณาเขตต์หน่อยหนึ่ง คือที่เขตต์ตอนเหนือของจังหวัดเชียงราย ลำแม่น้ำโขงอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศส จังหวัดที่ตั้งอยู่ทางฝั่งขวาแห่งแม่น้ำโขงในอาณาเขตต์สยาม คือจังหวัดหนองคาย, นคร พะนม และอุบลราชธานี

(๑) แม่น้ำมูล ในพื้นที่มณฑลภาคตะวันออก คือมณฑลนครราชสีมา ร้อยเอ็ด อุบล และอุดร มีแม่น้ำหลายสาย แต่เป็นสายสั้น ๆ ไม่สู้สำคัญ และไหยมากเป็นแควของแม่น้ำโขง แต่มีแม่น้ำสายหนึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญ ซึ่งไหลผ่านที่ราบสูงของมณฑลเหล่านี้ เรียกว่า แม่น้ำมูล ต้นของแม่น้ำนี้เกิดที่ภูเขาในท้องที่อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา แล้วไหลไปทางตะวันออกผ่านมณฑลร้อยเอ็ดและมณฑลอุบล ไปออกแม่น้ำโขงที่เมืองสุวรรณภูมิ ซึ่งเป็นเขตต์แดนของฝรั่งเศส แม่น้ำนี้ยาวประมาณ ๔๐๐ กิโลเมตร จังหวัดที่ตั้งอยู่ยนฝั่งแม่น้ำนี้ คือจังหวัดอุบล

ราชธานี, และจังหวัดนครราชสีมา, ในฤดูแล้งมีน้ำตื้น แต่ฤดูฝนมีน้ำท่วมตลิ่ง ใหลเชี่ยวจัดขึ้นสู่ที่ราบเป็นประโยชน์แก่การทำนาในพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำนี้ ตอนตั้งแต่อำเภอท่าช้าง ซึ่งเป็นถึงอำเภอเมืองนครราชสีมา จนถึงจังหวัดอุบล มีเรือกลไฟรับส่งคนโดยสารอยู่ตลอดฤดูน้ำ แต่ตอนตั้งแต่จังหวัดอุบลไปออกแม่น้ำโขงมีเกาะแก่งอยู่มาก เรือเดินไม่ได้

แม่น้ำชี ลำน้ำที่เป็นสาขาของแม่น้ำมูลมีหลายสาย สาขาที่สำคัญ คือ ลำน้ำชีเกิดจากภูเขาพระยาผ่อที่อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดชัยภูมิ แล้วไหลผ่านกลางจังหวัดไปทางทิศใต้ ผ่านจังหวัดขอนแก่น และมณฑลร้อยเอ็ดไปออกแม่น้ำมูลที่จังหวัดอุบล ฤดูแล้งน้ำตื้นจนคนเดินข้ามได้ แต่ฤดูน้ำน้ำท่วมตลิ่งเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกมาก ลำน้ำชียาวประมาณ ๒๐๐ กิโลเมตร จังหวัดที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำนี้ คือ จังหวัดชัยภูมิ, ขอนแก่น, มหาสารคาม, และร้อยเอ็ด

(๒) แม่น้ำกก เป็นแม่น้ำที่อยู่ทางเหนือของประเทศสยาม เป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำโขง ต้นน้ำเกิดที่ภูเขาเหนืออำเภอเมืองฝาง จังหวัดเชียงราย แล้วไหลผ่านอำเภอ



แก่งหลวง (หรือแก่งกลางเมือง) ในแม่น้ำยม เมืองสวรรคโลก

(จากพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง)

เมืองเชียงรายไปทางเหนือ ผ่านท้องที่อำเภอเชียงแสน ไปออกแม่น้ำโขง ที่ใต้ท่าอำเภอเชียงแสนเก่านิดหน่อย เวลาหน้าน้ำน้ำนองและไหลเชี่ยวมาก มีเรือกลไฟเดินจากท่าเมืองเชียงรายไปเชียงแสน และเมืองหลวงพระบาง ซึ่งเป็นอาณาเขตต์ของฝรั่งเศสได้ แม่น้ำนี้ยาวประมาณ ๑๒๐ กิโลเมตร มีจังหวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำนี้ ๑ จังหวัด คือ จังหวัดเชียงราย

(๓) แม่น้ำสงคราม เป็นแควเล็ก ๆ ของแม่น้ำโขง ต้นน้ำเกิดที่ภูเขาเล็ก ๆ แห่งภูเขาพานในท้องที่อำเภอบ้านผือ จังหวัดสกลนคร แล้วไหลผ่านเข้าเขตต์อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี เป็นเส้นเขตต์แดนระหว่างจังหวัดอุดรกับสกลนคร ไปทางตะวันออก ตกแม่น้ำโขงที่ตำบลชัยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม แม่น้ำนี้ในฤดูน้ำมีน้ำมาก แต่ฤดูแล้งมีน้ำแห้งเป็นตอน ๆ

๑๐. แม่น้ำปัตตานี แม่น้ำปัตตานีเป็นแม่น้ำสำคัญของมณฑลปัตตานี เกิดจากภูเขาทางทิศใต้ของจังหวัดยะลาในอำเภอเบตง มีลำธารอื่น ๆ ในท้องที่อำเภอบันนังสะตาไหลมาบรรจบกัน แล้วไหลผ่านจังหวัดยะลาลงมาทางตะวันออกแห่งแหลมมะลายู ผ่านจังหวัดปัตตานีไปออก

ทะเล ยาวประมาณ ๑๒๐ กิโลเมตร จังหวัดที่ตั้งอยู่ตามลำแม่น้ำนี้ คือ จังหวัดยะลา กับจังหวัดปัตตานี มีปากน้ำอยู่ที่จังหวัดปัตตานี เรียกว่าปากน้ำปัตตานี ตอนตั้งแต่ปากน้ำขึ้นไปจนถึงตำบลตะลุโยะในอำเภอเมืองปัตตานี ฤดูเหลังน้ำเต็มขึ้นถึง และตอนตั้งแต่อำเภอยะรังจังหวัดปัตตานี ถึงอำเภอยันยังสะกาจังหวัดยะลา น้ำตื้นเขินเป็นหาดทรายการไปมาต้องใช้เรือที่กินน้ำตื้น จากอำเภอยันยังสะกาขึ้นไปเกือบเข้าเขตต์อำเภอเบตงซึ่งอยู่ที่สุดพรมแดน มีเกาะแก่งอยู่มาก และทางตื้นน้ำก็คดเคี้ยวมากเรือเดินไปมาไม่ได้ ในฤดูน้ำน้ำไหลเชี่ยวมาก

ที่ปากน้ำปัตตานี ในฤดูแล้งน้ำตื้น ด้วยเหตุที่สายน้ำในแม่น้ำปัตตานี และสายน้ำในแม่น้ำอำเภอเมืองยะหริ่งไหลมาบรรจบที่ปากน้ำทำให้เกิดเป็นน้ำวนขึ้น กรวดทรายที่สายน้ำของแม่น้ำทั้ง ๒ พัดมานั้นก็มารวมกันอยู่ที่นั่นจึงทำให้ตื้นขึ้น

๑๑. แม่น้ำสายบุรี (ตะลุบัน) เป็นแม่น้ำที่ไหลไปออกทะเลทางฝั่งตะวันออกของแหลมมะลายู มีคลื่นสูง น้ำตื้นเขินตอนๆ ตัดจากปากน้ำเข้าไป แยกออกเป็น ๒ แคว แควหนึ่งต้นน้ำเกิดจากภูเขาในอำเภอไทยโมะ ยาวประมาณ

๑๐๐ กิโลเมตร มีจังหวัดตั้งอยู่จังหวัดหนึ่งคือ จังหวัดสายบุรี ฤดูแล้งเรือเดินไปมาได้ เพียงท้องที่กิ่งอำเภอรือเสาะ ตอนตั้งแต่กิ่งอำเภอรือเสาะขึ้นไป จนถึงอำเภอโคกโสะ น้ำตื้นและคดเคี้ยวมาก อีกแคว ๑ แยกลงไปทางใต้ชนานกับฝั่งทะเลเกือบถึงแม่น้ำยางนรา ตอนนี้มีน้ำเต็มและเรือเดินได้

๑๒. แม่น้ำตาปี อยู่ในมณฑลสุราษฎร์ธานี เป็นแม่น้ำใหญ่กว่าแม่น้ำอื่น ๆ ยกเว้นแต่ที่มีในมณฑลปัตตานี ต้นของแม่น้ำเกิดจากสันเขาหลวงและภูเขาทางแดนจังหวัดนครศรีธรรมราช และภูเขาอื่น ๆ ในท้องที่อำเภอบ้านนาและอำเภอพระแสงในจังหวัดสุราษฎร์ธานี มีลำธารเป็นอันมากที่ไหลมารวมลงแม่น้ำนี้ และไหลไปทางตะวันออกผ่านจังหวัดสุราษฎร์ธานีไปออกอ่าวบ้านดอน ซึ่งเป็นอ่าวเล็ก และเป็นส่วนหนึ่งของอ่าวสยามที่ตรงเกาะปราบ. ที่ปากของแม่น้ำตาปีมีช่องเป็นทางน้ำออกทะเลหลายทาง จึงทำให้ปากของแม่น้ำตื้นเร็ว เวลาน้ำลงเรือต่าง ๆ ที่จะเข้าออกในลำแม่น้ำนี้ ถ้ากินน้ำลึกเพียง ๒ เมตร ก็เข้าไม่ได้ ต้องรอให้น้ำขึ้นเสียก่อน จึงจะเข้าได้ แม่น้ำนี้กว้างตั้งแต่ ๖๐ ถึง ๘๐ เมตร ยาวประมาณ ๓๘๐ กิโลเมตร

พื้นที่ในลุ่มแม่น้ำนี้เย็นที่อุดมดี ราษฎรได้ตั้งบ้านเรือนทำการเพาะปลูกและการค้าขายอยู่เย็นอันมาก มีจังหวัดตั้งอยู่ริมแม่น้ำนี้จังหวัดหนึ่ง คือ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ที่ปากน้ำตาปีมีทางน้ำใหญ่แยกไปยังท้องที่อำเภอกาญจนดิษฐ์สายหนึ่ง เรียกว่า แม่น้ำท่าทอง คันน้ำเกิดจากภูเขาต่าง ๆ ที่อยู่ในท้องที่อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี และมีลำน้ำเล็ก ๆ รับน้ำมาจากที่อื่นอีกหลายแห่ง แม่น้ำนี้กว้าง ๘๐ เมตร ยาว ๒๔ กิโลเมตร มีน้ำเต็มตลอดปี เพราะอยู่ใกล้ทะเล

๑๓. แม่น้ำตรัง คันน้ำเกิดจากเขาบรรทัดใหญ่ในมณฑลนครศรีธรรมราช แล้วไหลผ่านอำเภอเขาขาวไปทางตะวันตก ไปออกทะเลทางตะวันตกของแหลมมะลายูที่ปากอ่าวจังหวัดตรัง มีระยะยาวประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร ปากแม่น้ำตรังเย็นทำเรือแห่งหนึ่งของสยามทางฝั่งทะเลตะวันตก เพราะมีทางรถไฟสายใต้ที่แยกไปจังหวัดตรังมาถึงที่สุดที่ตรังนี้ เพื่อลงเรือไปจังหวัดต่าง ๆ และไปต่างประเทศได้ด้วย มีจังหวัดตั้งอยู่ริมแม่น้ำนี้จังหวัดหนึ่ง คือ จังหวัดตรัง

๑๔. แม่น้ำหลังสวน คันของแม่น้ำเกิดจากภูเขายายหมุนซึ่งเป็นเขตต์แดนจังหวัดระนอง แล้วไหลไปทาง

ทิศ ตะวัน ออก ออก ทะเล ที่ จังหวัด หลัง สวน ขนาด กว้าง ของ แม่น้ำ นี้ ประมาณ ๕๐ เมตร ยาวประมาณ ๒๓๐ กิโลเมตร ใน ฤดู แล้ง น้ำ ตื้น ราว ๔๐ เซ็นติเมตร ที่เขา ขาย หมุน มี ที่ แบ่ง น้ำไป ๒ ทาง ทาง หนึ่ง ไหล ลงสู่ ลำ แม่น้ำ จังหวัด หลังสวน อีก ทางหนึ่งไหล ลงสู่ ลำน้ำ ลำขาร ต่าง ๆ ทางจังหวัด ระนอง แล้ว ออกไป สู่ ทะเล ตะวันตก ใน ลำ แม่น้ำ หลังสวน นี้ บริบูรณ์ ด้วย แร่ ทุก แหย ทุก แห่ง มี จังหวัด ตั้ง อยู่ จังหวัด หนึ่ง คือ จังหวัด หลังสวน

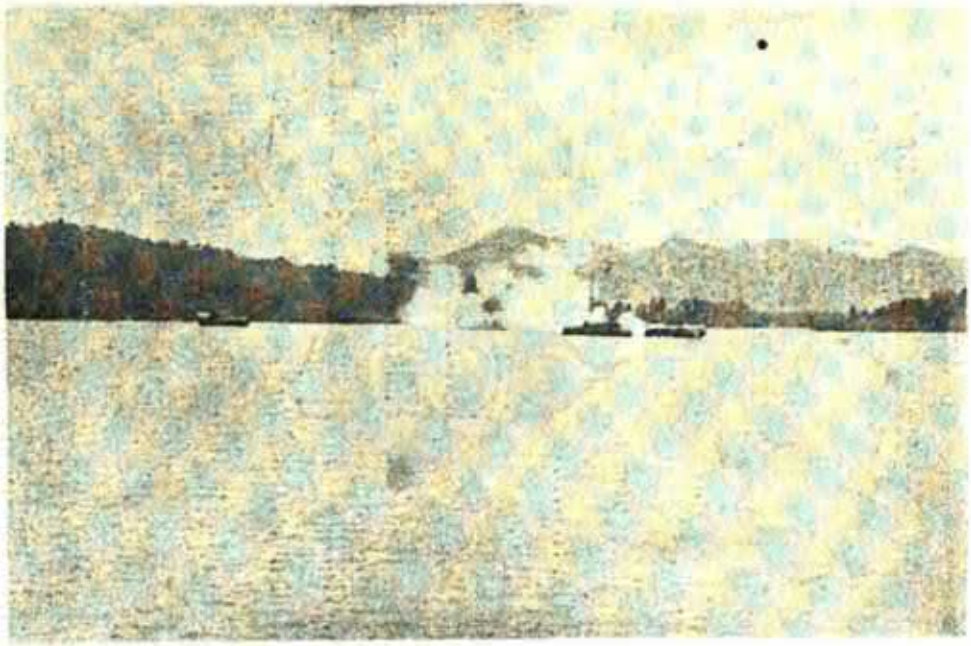
๑๕. แม่น้ำชุมพร อยู่ในจังหวัดชุมพร มณฑลสุราษฎร์ ต้น ของ แม่น้ำ เกิด จาก ภูเขา ทะลุแดน จังหวัด ระนอง และ เขา อื่น ทาง อำเภอ ท่า แซะ และไหล มา ทาง ตะวัน ออก ผ่าน จังหวัด ชุมพร ตก ฝั่ง ทะเล ตะวัน ออกของ อ่าวสยาม เรียก ว่า ปาก น้ำ ชุมพร แม่น้ำ นี้ ยาว ประมาณ ๔๐ กิโลเมตร มี จังหวัด ตั้ง อยู่ จังหวัด หนึ่ง คือ จังหวัด ชุมพร

๑๖. แม่น้ำปากจั่น หรือ แม่ น้ำ กระบุรี อยู่ใน จังหวัด ระนอง ต้น ของ แม่ น้ำ เกิด ที่ ภูเขา เมือง ทะวาย ยาว ประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร แล้วไหลผ่าน เข้ามา กั้นเขตต์แดน ระหว่าง สยาม กับ พะม่า

๑๗. แม่น้ำบางนรา ต้นน้ำเกิดแต่ภูเขาในเขตต์ของอำเภอสุไหง ปาดี จังหวัดนราธิวาส แล้วไหลไปทางอำเภอตากใบ รวมกับแม่น้ำโก-ลก สายหนึ่ง อีกสายหนึ่งไหลมาทางอำเภอบางนราไปออกทะเลที่ปากน้ำนราธิวาส ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลากลางของจังหวัดนราธิวาส แม่น้ำนี้ไม่สู้มีประโยชน์ในทางคมนาคม

๑๘. แม่น้ำโก-ลก เป็นแม่น้ำต้นเขตต์แดนระหว่างสยามที่อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส กับเมืองกะลันตันซึ่งเป็นประเทศราชของอังกฤษ ต้นน้ำเกิดจากภูเขาในเขตต์แขวงเมืองไทรบุรี แล้วไหลมาออกทะเลทางทิศตะวันออกของแหลมมะลายู ตอนตั้งแต่ตำบลมุโนะขึ้นไปมีแก่งอยู่หลายแก่ง ทำให้เป็นที่ลำบากแก่การเดินเรือ

๑๙. แม่น้ำสาละวิน (Salween) เป็นแม่น้ำพรมแดนทางตะวันตกระหว่างสยามกับพะม่า แม่น้ำนี้มีปากน้ำไปออกทะเลที่อ่าวเมาะตะมะในประเทศพะม่า ต้นของแม่น้ำเกิดทางทิศเหนือของประเทศพะม่า แล้วไหลลงมาทางใต้มาเป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างสยามกับพะม่าอยู่ตอนหนึ่งที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนและจังหวัดตาก ตอนที่กั้นพรมแดนนี้ยาวประมาณ ๑๓๐ กิโลเมตร



ปากน้ำ จังหวัดระนอง

(จากจดหมายเหตุระยะทางเสด็จพระราชดำเนินเลียบบ้านเมือง พ. ศ. ๒๔๖๐)

๔. คลอง คลองในประเทศสยาม โดยมากมักมีอยู่ในภาคกลาง ซึ่งภูมิประเทศเป็นที่ราบทั่วไป และในที่ราบเหล่านี้มีแม่น้ำหลายสาย การที่รัฐบาลขุดคลองขึ้นก็เพื่อประโยชน์สำหรับทดน้ำบำรุงการเพาะปลูกต่าง ๆ และสำหรับเดินเรือไปมาและขนสินค้าในระหว่างแม่น้ำเหล่านี้ด้วย คลองที่สำคัญ:—

คลองที่อยู่ทางฟากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา

๑. คลองสำโรง ปากคลองทางแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ที่ตำบลสำโรงใน จังหวัดพระประแดง และมีประตูน้ำที่ใกล้ปากคลองนี้เรียกว่า ประตูน้ำสำโรง และผ่านที่ราบไปออกแม่น้ำบางปะกง ที่อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา คลองนี้ยาวประมาณ ๔๘ กิโลเมตร ตอนที่อยู่ในจังหวัดของกรุงเทพ ฯ เป็นคลองกั้นเขตต์แดนระหว่างจังหวัดพระประแดงกับจังหวัดสมุทปราการ เรียกว่าคลองสำโรง แต่ตอนที่อยู่ในเขตต์ของจังหวัดฉะเชิงเทราเรียกว่า คลองปากคะคลอง และมีประตูน้ำที่ตรงออกแม่น้ำบางปะกงเรียกว่า ประตูน้ำปากคะคลอง คลองนี้ยังมีคลองแยกอีกหลายคลอง คลองแยกที่สำคัญคือ แยกที่ตำบลบ่อในจังหวัดสมุทปราการลงไปทางใต้ออกทะเลในอ่าวสยาม ที่ตำบลบางเหี้ย

จังหวัด สมุท ปราการ เรียก ว่า คลอง บาง เหี้ย ยาว ประมาณ ๔ กิโลเมตร ที่ ปาก คลอง ตรง ออก ทะเล มี ประตู น้ำ เรียก ว่า ประตู น้ำ บางเหี้ย

๒. คลอง ประเวศ บุรีรมย์ ปาก คลอง ทาง แม่น้ำ เจ้า พระยา อยู่ ที่ ตำบล พระโขนง ใน จังหวัด พระประแดง มี ประตู น้ำ เรียก ว่า ประตู น้ำ พระโขนง ตอน ตั้งแต่ ปาก คลอง ไป เกือบ สุด เขตต์ ของ จังหวัด พระ ประแดง เรียก ว่า คลอง พระโขนง ตอน ตั้งแต่ เขตต์ พระประแดง ผ่าน เขตต์ ของ จังหวัด มีนบุรี ไป เข้า เขตต์ ของ จังหวัด ฉะเชิงเทรา เรียก ว่า คลอง ประเวศ บุรีรมย์ ตอน ตั้งแต่ เขตต์ ของ จังหวัด มีนบุรี ไป จน ออก แม่น้ำ บางปะกง ที่ ตำบล บาง กรูด เรียก ว่า คลอง ท่า ถั่ว ประตู น้ำ ที่ ตรง ปาก คลอง นี้ เรียก ว่า ประตู น้ำ ท่า ถั่ว คลอง นี้ ยาว ประมาณ ๕๐ กิโลเมตร และ คลอง นี้ ยัง มี คลอง แยก ไป ติด ต่อ กับ คลอง อื่น ๆ อีก หลาย คลอง

๓. คลอง แสนแสบ คลอง นี้ ตอน ที่ อยู่ ทาง แม่น้ำ เจ้าพระยา มี คลอง อื่น ๆ ใน จังหวัด พระนคร ไป ติด ต่อ กับ คลอง นี้ เช่น คลอง มหานาค คลอง ผดุง กรุง เกษม ตอน ที่ ผ่าน ทุ่ง นา ของ จังหวัด มีนบุรี เรียก ว่า คลอง แสนแสบ เมื่อ ผ่าน เข้า ไป ใน เขตต์ ของ จังหวัด ฉะเชิงเทรา แล้ว แยก ออก เป็น ๒ คลอง

คือแยกไปทางตะวันออกเฉียงใต้ไปออกแม่น้ำบางปะกง ที่ตำบลท่าไข่ เรียกว่าคลองท่าไข่คลองหนึ่ง และมีประตูน้ำเรียกว่า ประตูน้ำท่าไข่ อีกคลองหนึ่งแยกไปทางตะวันออกเฉียงเหนือไปออกแม่น้ำบางปะกง ที่ตำบลบางขนาก เรียกว่า คลองบางขนาก มีประตูน้ำที่ตรงออกปากคลอง เรียกว่า ประตูน้ำบางขนาก คลองแสนแสบตั้งแต่มหานาคถึงที่แยกยาว ๔๐ กิโลเมตร ตั้งแต่ที่แยกจากแม่น้ำบางปะกงยาวคลองละ ๒๕ กิโลเมตร

๔. คลองรังสิตประยูรศักดิ์ ปากคลองทางแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ที่จังหวัดปทุมธานี คลองนี้ผ่านจังหวัดฉัญญบุรีไปออกแม่น้ำนครนายกยาวประมาณ ๕๐ กิโลเมตร คลองนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ (ร.ศ. ๑๐๘) ได้มีผู้ขุดตั้งบริษัทขุดคลองนี้เรียกว่า บริษัทขุดคลองและคูนาสยาม ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลองนี้และคลองซอยอื่น ๆ และมีประตูน้ำทางที่จะออกแม่น้ำทุกแห่ง ประตูน้ำทางแม่น้ำเจ้าพระยาเรียกว่า ประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ ประตูน้ำทางแม่น้ำนครนายกเรียกว่า ประตูน้ำเสาวภา

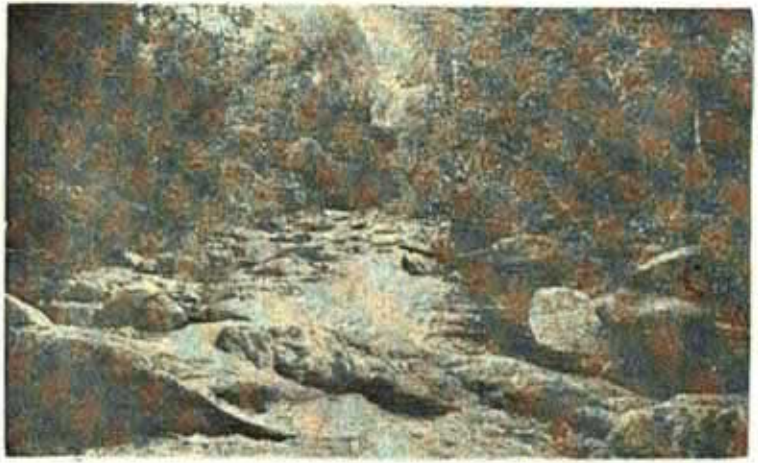
ยังมีคลองอีก ๒ คลอง ซึ่งขนานกับคลองรังสิต

และขุดในคราวเดียวกัน คือ คลอง ที่อยู่ในพื้นที่ ทางฝั่งเหนือของคลองรังสิต เรียกว่า คลอง หกวา สายบน เป็นคลองซึ่งกั้นเขตต์แดน ระหว่าง จังหวัด ฉัตรบุรี กับ จังหวัด พระนครศรีอยุธยา อีกคลองหนึ่ง อยู่ในพื้นที่ ทางฝั่งใต้ของคลองรังสิต และขนานกับคลองรังสิตเหมือนกัน เรียกว่า คลอง หกวา สายล่าง นอกจากนี้ บริษัท ยังได้ขุดคลองซอยขวางทะลุถึงกัน ในระหว่าง คลอง หกวา สายบน กับ คลอง หกวา สายล่าง รวม ๓๓ คลอง เขตต์เวลา ที่พระราชทาน พระบรมราชานุญาต ให้บริษัท จัดการ หมดลงแล้ว บัดนี้ คลองเหล่านี้ ก็ตกเป็นของรัฐบาล

คลองที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา

๕. คลอง มหาชัย ปากคลอง ที่จะไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา อยู่ตรงสามแยกของคลองตาวตะนองกับคลองด่านซึ่งทะลุคลองบางกอกใหญ่ ในจังหวัดธนบุรี ปากคลองอีกข้างหนึ่งไปออกแม่น้ำท่าจีน ที่จังหวัดสมุทสาคร คลองนี้ยาวประมาณ ๓๐ กิโลเมตร

๖. คลองแม่กลอง หรือคลองสุนัขหอน ตั้งต้นแต่ปากคลองทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำท่าจีน ไปทะลุแม่น้ำแม่กลอง ที่จังหวัดสมุทสงคราม ยาวประมาณ ๒๕ กิโลเมตร



ลำธารในวนาที่ซ่อง พรมแดนระหว่างพัทลุงกับตรัง

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

๗. คลอง ภาษีเจริญ ตั้งต้นแต่ประตูน้ำภาษีเจริญตอนใน ในจังหวัดนนทบุรีไปออกแม่น้ำท่าจีน ที่อำเภอกระทุ่มแบนในจังหวัดสมุทสาคร คลองนี้ยาวประมาณ ๒๕ กิโลเมตร มีประตูน้ำที่ตรงปากคลองออกแม่น้ำท่าจีนเรียกว่า ประตูน้ำภาษีเจริญตอนนอก ปากคลองตรงประตูน้ำภาษีเจริญตอนในติดต่อกับคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งมาทะลุออกแม่น้ำเจ้าพระยา

๘. คลองตำเนินสะดวก ปากคลองทางแม่น้ำท่าจีนฝั่งขวาที่ตำบลบางยาง ตรงข้ามกับปากคลองภาษีเจริญนั้นมีประตูน้ำเรียกว่า ประตูน้ำบางยาง แล้วผ่านพื้นที่ไปทางตะวันออกทะลุแม่น้ำแม่กลองที่ตำบลบางนกแขวกในจังหวัดสมุทสงคราม มีประตูน้ำเรียกว่า ประตูน้ำบางนกแขวก คลองนี้ยาวประมาณ ๓๕ กิโลเมตร

๙. คลองมหาสวัสดิ์ ตั้งต้นแต่ตำบลวัดชัยพฤกษ์เขตต์อำเภอบางใหญ่จังหวัดนนทบุรี ไปทางตะวันตกออกแม่น้ำนครชัยศรี ที่อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม คลองนี้ยาวประมาณ ๒๕ กิโลเมตร ปากคลองอยู่ตรงวัดชัยพฤกษ์ติดต่อกับคลองบางกอกน้อย ซึ่งมาทะลุออกแม่น้ำเจ้าพระยาในจังหวัดนนทบุรี

๑๐. คลองบางยี่หน. ปากคลองทางตะวันออกตั้งต้นแต่แม่น้ำสีกุก ซึ่งเป็นแควแยกของแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ตำบลเจ้าเจ็ดในอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เรียกว่าคลองเจ้าเจ็ด แล้วผ่านที่ราบไปทางตะวันตกถึงตำบลไผ่ถองกิมอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี แล้วแยกออกเป็น ๒ คลอง คือ แยกไปทางตะวันตกเฉียงใต้ไปออกแม่น้ำสุพรรณเรียกว่าคลองสาลียาว ๑๒ กิโลเมตร คลอง ๑ อีกคลอง ๑ แยกไปทางตะวันตกเฉียงเหนือไปออกแม่น้ำสุพรรณที่ตำบลบางยี่หน เรียกว่าคลองบางยี่หน คลองบางยี่หนต่อกับคลองเจ้าเจ็ดยาว ๒๕ กิโลเมตร

๑๑. คลองบางปลาม้า ปากคลองทางตะวันออกอยู่ทางแม่น้ำสีกุกซึ่งเป็นแคว ๑ ของแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ตำบลผักไห่อำเภอผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แล้วไปออกแม่น้ำสุพรรณ ที่ตำบลบางปลาม้ายาวประมาณ ๒๐ กิโลเมตร ตอนที่อยู่ในจังหวัดสุพรรณบุรีเรียกว่าคลองบางปลาม้า คลองที่อยู่ทางจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเรียกคลองลากชะโด

๑๒. คลองประปา คลองนี้รัฐบาลขุดขึ้นเพื่อรับน้ำมาใช้ในจังหวัดพระนคร คือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ (ร.ศ. ๑๒๕)

พระบาท สมเด็จ พระรามา ธิบดี ที่ ๕ มีพระราช ประสงค์ จะ ทำนุ บำรุง อาณา ประชาราษฎร์ ให้ อยู่ เย็น เป็น สุข ปราศจาก โรค ร้าย ต่าง ๆ จึงได้ ทรง พระกรุณา โปรดเกล้า ฯ ให้ ขุด คลอง นี้ขึ้น คลอง นี้ ขุด ตั้งแต่ แม่น้ำ เจ้าพระยา ที่ ตำบล เหนือ วัด สำแล จังหวัด ประทุม ธานี ไป ทะลุ คลอง บางหลวง เชียงราก คอน หนึ่ง เพื่อ ระบาย น้ำ จาก แม่น้ำเจ้าพระยา เพราะ น้ำ ในแม่น้ำ เจ้าพระยา คอน นี้ จืด สนิท หน้า แล้ง น้ำ เค็ม ขึ้นไม่ ถึง อาจ ทก น้ำ เข้า คลอง นี้ได้ ตลอดปี และ ขุด ตั้ง แต่ คลอง บางหลวง เชียงราก คอน ใน ทำนอง ซึ่ง จะใช้ คลอง บางหลวง เชียงราก เป็น ที่ ชัง น้ำ และ ขุด ต่อ นั้น มา ออก คลอง สามเสน ที่ จังหวัด พระนคร คอน หนึ่ง เพื่อ สูบ ขึ้น ยัง โรง สูบน้ำ สำหรับ การ ประปา ต่อไป คลอง ประปา ยาว ประมาณ ๒๔ กิโลเมตร

น้ำ ใน คลอง นี้ สำหรับใช้ สูบ ขึ้น โรง สูบ น้ำ ประปา เพื่อ กรอง ให้ เย็น น้ำ บริสุทธิ์ ก่อน แล้ว จึง จำหน่าย ไป ตาม ท่อ ประปา สำหรับใช้ ใน จังหวัด พระนคร ทั่วไป เพราะ ฉะนั้น จึงได้ มี พระราชบัญญัติ ห้าม มิให้ มหาชน ใช้ เรือ สัญจร ไป มา ใน คลอง นี้ และ ห้าม มิ ให้ ทิ้ง ของ ไส โครก หรือ ทำ ความ สกปรก ลง ใน คลอง นี้ ด้วย คลอง นี้ จึง เป็น คลอง ที่ ไม่ใช่ สำหรับ เดิน เรือ ไป มา

๙. ทะเลสาบ ๑. ทะเลภายในแผ่นดินมีอยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราชแห่งหนึ่ง อยู่ระหว่างจังหวัดสงขลากับจังหวัดพัทลุง โดยกว้างประมาณ ๒๕ กิโลเมตร ยาวประมาณ ๘๐ กิโลเมตร มีปากน้ำออกทางจังหวัดสงขลา ในทะเลนี้บางแห่งมีน้ำตื้นและมีเกาะอยู่กลางทะเลหลายเกาะ มีเกาะอยู่ใกล้ ๆ กันเป็นหมู่ ๔—๕ เกาะ ในเกาะเหล่านี้มีนกนางแอ่นอาศัยทำรัง มีผู้รับผูกชักทำอากรรังนกนางแอ่นปีหนึ่งเป็นจำนวนเงินมาก ๆ บางเกาะก็มีคนอาศัยตั้งบ้านเรือนทำไร่และทำสวนมะพร้าวทั่วไป น้ำในทะเลนี้เค็มและมีปลาชุม ตามริมฝั่งของทะเลโดยมากเป็นป่ามีราษฎรตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่เป็นแห่ง ๆ ทำไร่และทำสวน

๒. ทะเลภายในแผ่นดินอีกแห่งหนึ่ง เป็นทะเลเล็กอยู่ติดต่อกับทะเลใหญ่ที่กล่าวมาแล้ว กว้าง ๕·๖ กิโลเมตร ยาว ๗ กิโลเมตร อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของทะเลใหญ่ ชาวเมืองเรียกว่า ทะเลน้อย มีทางน้ำเล็ก ๆ ชื่อคลองนางเรียม ติดต่อกับทะเลใหญ่ ระยะทางไกลกันประมาณ ๒ กิโลเมตร น้ำในทะเลนี้จืด



หมู่บ้านริมทะเลสาบในเขตจังหวัดสงขลา

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

๑๐. หนองบึง ๑. หนองใหญ่มีอยู่ในจังหวัดสกลนคร มณฑลอุดรแห่งหนึ่ง เรียกว่า หนองหาร อยู่ห่างจากศาลากลางของจังหวัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ ๔๐๐ เมตร หนองนี้กว้าง ๔ กิโลเมตร ยาว ๘ กิโลเมตร มีลำธารต่าง ๆ ไหลลงมารวมในหนองนี้ ในหนองนี้มีเกาะอยู่กลางหนองหลายเกาะ และมีปลาชุมอีกแห่งหนึ่งเรียกว่า หนองหารเหมือนกัน อยู่ในอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี กว้างประมาณ ๔.๘ กิโลเมตร ยาวประมาณ ๑๒ กิโลเมตร น้ำลึกประมาณ ๖ เมตร

๒. ที่จังหวัดนครสวรรค์มีบึงใหญ่แห่งหนึ่งอยู่ในท้องที่อำเภอชุมแสง เรียกว่า บึงบรเพ็ด ในบึงนี้มีคลองตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาทะลุถึงบึง คลองยาวประมาณ ๒๘ กิโลเมตร กับมีห้วยน้ำคดค่อยกับลำบึงเข้าไปคนหลายห้วย ในบึงมีปลาชุมกับมีเกาะอยู่กลางบึงหลายเกาะ ตามขอบบึงมีรายฎรตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่เป็นหมู่ ๆ และบางทีก็ทำนาพอาศัยอยู่ในลำบึง และมีป่าไม้อยู่รอบลำบึงนั้น

๓. ที่จังหวัดพิจิตร มีบึงใหญ่อยู่บึงหนึ่งชื่อว่า "บึงสีไฟ" ตั้งอยู่ในท้องที่อำเภอท่าหลวง จังหวัดพิจิตร ห่างจากลำน้ำน่านประมาณ ๒ กิโลเมตร บึงนี้กว้างประมาณ ๓.๒ กิโลเมตร

ยาวประมาณ ๔๐๔ กิโลเมตร ขนากรูปยึงกลมรี ฤดูน้ำมีน้ำลึกประมาณ ๗ เมตร ฤดูแล้งน้ำงวดแห้งลึกประมาณ ๒๕ เมตร ในฤดูน้ำมีทางน้ำไหลจากลำน้ำน่านเข้าสู่ยึงได้ คือเข้าทางลำคลองที่ตำบลในเมือง เมื่อน้ำไหลตกท้องทุ่งแล้วไหลลงยึงต่อไป และเข้าทางคลองจากแม่น้ำน่านที่บ้านวังกลมตำบลในเมือง อำเภอท่าหลวง จังหวัดพิจิตร อีกทางหนึ่ง เวลาฤดูน้ำ น้ำก็ไหลย่ำท่วมท้องทุ่งเข้าไปสู่ยึง สูงพ้นขอบยึงราว ๔ เมตร ครั้นน้ำลดก็ไหลย่ำลงตามที่ลุ่มและลำห้วยลำคลองสู่แม่น้ำน่าน ตามบริเวณขอบยึงมีราษฎรไปตั้งการทำนาและทาปลาราอยู่ นอกจากที่นาก็มีป่าพงระกำ แขมโคก หญ้าปล้อง หญ้าไทร หญ้าระมาน ส่วนในยึงแบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนหนึ่งเป็นที่น้ำเตียน อีกตอนหนึ่งรวมช้างยึงมีพงอ้อและหญ้าขึ้นเป็นแพหนา ขนมีดันสนุ่นขึ้นอยู่บนแพหญ้านั้นได้

๔. ที่จังหวัดพิษณุโลกมียึงยึงหนึ่งเรียกว่า ยึงราชนก อยู่ในตำบลคลองเบี้ย อำเภอป่าหมาก ขนากกว้าง ๑ กิโลเมตร ยาว ๔ กิโลเมตร ถึงหน้าน้ำเดือนกันยายนน้ำลึกประมาณ ๓๐ เมตร หน้าแล้งราวเดือนมีนาคมลึกประมาณ ๖ เมตร มีทางน้ำติดต่อกับลำน้ำวังทอง ซึ่งเป็นแควของแม่น้ำน่าน

ทางหนึ่ง บึง อยู่ห่างจาก ลำน้ำวังทอง ราว ๖๐๐ เมตร ขอบบึง โดยรอบเป็นป่าหญ้าปล้อง และป่าพง ทางทิศเหนือและทิศใต้ เป็นป่าไม้ไปร่ง ๆ ห่างป่าพง ออกไป มีนาบ้าง ในฤดูทำนา มีบ้านเรือนปลูกชั่วคราว อยู่ใกล้ ๆ บึง หลายหลัง

สัตว์น้ำ มีปลาต่าง ๆ ชุกชุมมาก และเป็นที่หวงห้าม ไว้รักษาพันธุ์ปลา

๕. ที่จังหวัดราชบุรี มีบึงแห่งหนึ่ง เรียกว่า ขอมบึง อยู่ในกิ่งอำเภอขอมบึงไปทางทิศตะวันตก ของจังหวัดราชบุรี ในบริเวณรอบบึงมีเป็นป่าและเนินเขา มีหมู่บ้านตั้งอยู่ตามบึง และทำนาได้บ้าง

๖. ที่จังหวัดกาญจนบุรี มีบึงแห่งหนึ่ง เรียกว่า สระสี่มุม กว้างยาวประมาณ ๒ กิโลเมตร อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำไทรโยค

๑๑. น้ำตก ๑. จังหวัดจันทบุรี มีน้ำตก ๓ แห่ง คือ

(๑) น้ำตกพลิ้ว อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเขาสระบาป น้ำตกจากยอดเขาไหลออกเป็น ๒ ทาง มีน้ำประทะกันเป็นฝอย น้ำตกนี้พระยาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ พระบุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยเสด็จประพาส และทรงจารึกอักษรพระบรมนามาภิไธยย่อ ร. ป. ร. ไว้บนศิลาซึ่งอยู่เหนือ

ปากช่องที่น้ำไหลออก มีอนุสาวรีย์และศาลาที่พักกับพระเจดีย์ที่สร้างด้วยศิลาแลงขึ้นใหม่ตรงน้ำตก มีนามว่าพุลศรีพุมพฐเจดีย์องค์หนึ่ง

(๒) น้ำตกสระยาป อยู่ทางทิศตะวันตกของเขาสระยาป เป็นน้ำตกหลายชั้น ตกจากยอดเขาสูงประมาณ ๒๖ เมตร ที่รับน้ำตกมีลำธารและอ่างศิลา อ่างศิลามี ๒ อ่าง เรียกว่า อ่างหงส์ที่ ๑ และอ่างหงส์ที่ ๒ มีน้ำตกลงมาเป็นชั้น ๆ ที่ชั้นอ่างหงส์นี้ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยเสด็จประพาส และทรงสร้างพระเจดีย์ไว้ที่ตรงช่องเหนือลำธารองค์หนึ่ง มีศาลาที่พักด้วย

(๓) น้ำตกตรอกนอง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของภูเขาสระยาป ขึ้นทางแม่น้ำเวนในอำเภอชลุง สูงขนาดเท่าน้ำตกสระยาป มีน้ำตกหลายชั้น ทางขึ้นลงลำบากมาก ต้องปีนเขา

๒. จังหวัดตราย มีน้ำตก ๓ แห่ง แต่น้ำตกที่มีผู้คนไปเที่ยวมากนั้นมีอยู่สองแห่ง คือน้ำตกที่เกาะกูดในคลองอนามิก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้เสด็จทอดพระเนตร และพระราชทานนามน้ำตกนี้ไทย จารึกอักษรไว้ว่า "ธารสุกุ" ถัดน้ำตกที่



หนองหาญ จังหวัดสกลนคร

(จากรายงานกรมทาง พ.ศ. ๒๔๖๔)

เกาะช้าง มีชื่อว่า "อารพะยม" พระยาทสมเด็จพระรามาธิบดี ที่ ๕ ที่ ๖ ได้เสด็จทอดพระเนตร์

๓. จังหวัดนครศรีธรรมราช มีน้ำตกหลายแห่งแต่ที่มีผู้ไปเที่ยวก็คือ น้ำตกกะโรม อยู่ในอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช เป็นน้ำตกใหญ่อยู่ที่เขากะโรม มีเป็น ๓ ชั้น ห่างกันหลายกิโลเมตร น้ำตกชั้นที่ ๑ เรียกว่า สนามราง ชั้นที่ ๒ เรียกว่า สนามเดย ชั้นที่ ๓ เรียกว่า สนามกาดฟ้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ได้เสด็จทอดพระเนตร์ และทรงจารึกพระบรมนามาภิไธยย่อ ว.ป.ร. ไว้ที่หน้าผา. น้ำตกอีกแห่งหนึ่งเรียกว่า น้ำตกโยง อยู่ในอำเภอทุ่งสง

๔. จังหวัดสายบุรี ในมณฑลปัตตานี มีน้ำตกแห่งหนึ่งเรียกว่า น้ำตกป่าไร ตั้งอยู่เนินเขา มีที่อาบน้ำ มีเรือนพัก มีผู้ชอบไปเที่ยวมาก

๕. จังหวัดตรัง มีน้ำตก ๓ แห่ง อยู่ที่ตำบลช่องเขาก่อเขตต์แดนพัทลุง ในตำบลนี้มีที่ประทับแห่งหนึ่งเรียกว่า พระตำหนักไปร่งหฤทัย ซึ่งมีน้ำตกอยู่ใกล้กับพระตำหนัก พระราชทานนามว่า บรรเทิงใจ ชาวบ้านเรียกว่า ไทนน้อย (ไทนแปลว่าน้ำตก) อีกแห่งหนึ่งอยู่ไกลจากพระตำหนัก

ไปทางประมาณ ๘๐๐ เมตร พระราชทานนามว่า หฤทัย สำราญ ชาวบ้านเรียกว่า โคนใหญ่ และพันน้ำตกหฤทัย สำราญออกไปอีก ๑.๖ กิโลเมตร เรียกว่า โคนสูง สายน้ำเล็กแต่น้ำไหลแรง ลงมาทางผาสูงหลายชั้นน่าดูมาก

๖. จังหวัดนครนายก มีน้ำตกแห่งหนึ่ง น้ำตกนี้อยู่ในอำเภอปากพลี เรียกว่า น้ำตกสมอยุน ทางที่น้ำตกไหลมาเป็น ๓ ชั้น จากที่สูงประมาณ ๔๐ เมตร

๗. จังหวัดชลบุรี มีน้ำตกแห่งหนึ่งเรียกว่า น้ำตกสาริกา อยู่ในอำเภอวังกระโจม น้ำตกนี้สูงประมาณ ๔๐ เมตร

๘. จังหวัดกาญจนบุรี มีน้ำตกแห่งหนึ่งเรียกว่า น้ำตกท้องช้าง อยู่ในอำเภอสังขละบุรี เป็นน้ำตกที่ไหลจากช่องเขาลงในลำแม่น้ำไทรโยค สูงราว ๑๐ เมตร ที่กิ่งอำเภอไทรโยค มีน้ำตกหลายแห่ง นวมแห่งตกเป็นคั่นขั้นได ทำให้น้ำกระจายเป็นฝอยน่าดู

ในมณฑลฝ่ายเหนือ ที่มีภูเขาก็มีน้ำตกหลายแห่ง แต่เป็นน้ำตกที่ไม่มีชื่อเสียง และไม่ใคร่มีใครรู้จัก

๑๒. ภูเขา ภูเขาในฝ่ายทิศเหนือของประเทศสยาม เป็นพืดยาวจากทิศเหนือลงมาทิศใต้ และมีอยู่หลายพืด

ตั้งเรียงเคียงกันไป แต่ละพีกคำนวณความสูงได้ตั้งแต่ ๑๖๐ เมตร ขึ้นไปถึง ๑๒๐๐ เมตร ในพีกภูเขาเหล่านี้มีภูเขาลูกสูง ๆ อยู่หลายลูก คือ

ดอยอินทะนน ชาวเมืองนั้นเรียกว่าดอยอังกา สูง ๒๕๘๐ เมตร อยู่ในอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นภูเขาลูกสูงที่สุดในประเทศสยาม

ดอยผ้าห่มปก สูง ๒๒๖๐ เมตร อยู่ในอำเภอเมืองฝาง จังหวัดเชียงราย

ดอยเชียงดาว สูง ๒๑๘๐ เมตร อยู่ในอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

ม่ำจ้อ สูง ๒๐๑๒ เมตร อยู่ในระหว่างมณฑลพายัพกับมณฑลมหาราษฎร์

ดอยสะเก็ด สูง ๑๘๑๖ เมตร อยู่ระหว่างมณฑลพายัพกับมณฑลมหาราษฎร์

เขาช้าง สูง ๑๗๘๕ เมตร อยู่ในมณฑลพายัพ

ดอยก็วลม สูง ๑๗๘๐ เมตร อยู่ในอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ดอยหลวง สูง ๑๖๙๐ เมตร อยู่ในมณฑลพายัพ

ดอยสุเทพ สูง ๑๖๗๐ เมตร อยู่ในจังหวัดเชียงใหม่

สามเส้า สูง ๑๖๔๒ เมตร อยู่ในมณฑลมหาราษฎร์

เขาพะยาป่อ สูง ๑๔๗๗ เมตร อยู่ในมณฑลมหาราษฎร์

ภูเขาภูคา สูง ๑๗๐๐ เมตร อยู่ในจังหวัดน่าน

ภูเขาภูหวก สูง ๑๗๐๐ เมตร อยู่ในจังหวัดน่าน

ภูเขาที่กั้นเขตรแดนอยู่ในระหว่างสยามกับพม่าตั้งแต่เหนือลงมาได้ตามลำดับ มีชื่อว่า ภูเขาแดนลาว, ภูเขาถนนธงชัย และภูเขาตะนาวศรี. ภูเขาถนนธงชัยกับภูเขาตะนาวศรีติดต่อเป็นแนวเดียวกัน ยืดลงไปจนตลอดแหลมมะลายู ภูเขาแนวนี้มีป่าใหญ่เป็นที่อยู่ของช้าง เสือ วัวป่า แรด และสัตว์ป่าอื่น ๆ นอกจากกระท่อมของชาวป่าก็ไม่มีบ้านช่องของมนุษย์อื่นเลย หินตามยอดเขาเป็นหินปูนสีต่าง ๆ มีทุกสี และหินแกรนิตสีหมอก ตามซอกหินมีน้ำตกทั่วไปแทบทุกแห่ง ในแนวภูเขาเหล่านี้มีช่องเขาใช้เป็นทางเดินมาระหว่างประเทศสยามกับประเทศพะม่าโดยและการค้าขายทางบกระหว่างสยามกับพะม่าโดยมากพ่อค้าใช้ทางช่องเขาเหล่านี้เป็นทางเดิน ในภูเขาแนวนี้มียอดสูง ๆ หลายยอด คือ

เขาพระวัน สูง ๑๗๖๐ เมตร เขาไมกะดก สูง ๑๗๒๐ เมตร อยู่แถบจังหวัดตากกับจังหวัดนครสวรรค์



น้ำตกพลิ้วที่อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี

เขาหลวงใต้ อำเภอปราณบุรี สูง ๑๔๔๐ เมตร

เขาไปร่ง ๑๓๖๐ เมตร กับเขาหลวง สูง ๑๓๘๖ เมตร อยู่ใกล้เมือง นคร ศรีธรรมราช

• ภูเขาในแถบ ทิศตะวันออก ที่สำคัญ คือ พะนม กงรัก หรือเขา กงเร็ก ทั้งกัน ที่ จังหวัด สระบุรี บนฝั่ง แม่น้ำ เจ้าพระยา เป็น พืดไป จก นครจำปาศักดิ์ ที่ฝั่ง แม่น้ำโขง มีไข้ป่า ชุกชุม ใน แถบ ตะวันตก ของ ภูเขานี้ มี ภูเขา อีกพืดหนึ่ง ชื่อเขาดงพระยา เย็น ซึ่ง ติดต่อ กับ ที่ราย สูง ของ จังหวัด นครราชสีมา มี ต้นไม้ ใหญ่ น้อย ปกคลุม หนา แน่น แดด ส่องไม่ใคร่ ถึง ดิน อากาศ ชื้น ชื้น อยู่ เสมอ เย็นเหตุ ให้ มีไข้ป่า อย่าง ร้าย แรง

ภูเขา ที่ สูง ๆ ใน แถบ ทิศตะวันออกไม่มี เลย ยอด ที่ สูง ที่ สุด มี อยู่ ลูกเดียว คือ ภูเขา แม่หางม่อน สูงประมาณ ๑๖๖๐ เมตร เขา ลูก อื่น ๆ สูงไม่ เกิน ๔๐๐ เมตร

พืดเขา นคร นายก และเขา กบินทร์ ทั้งกัน แต่ ที่ ราย สูง ใน มณฑล นคร ราชสีมา ปลาย จก เขา บรรทัด ใน มณฑล จันทบุรี ภูเขา ทั้ง ๒ พืด นี้ ลักษณะ เย็น หิน ชนวน พืช พรรณ ต้นไม้ ต่าง ๆ ขึ้น อยู่ หนา แน่น และ มี ลำธาร อันใส สะอาด อยู่ มาก ทำให้ เย็น ภูเขา ที่ งาม น่า ดู เขา บรรทัด บาง ที ที่ ยอด ปกคลุม ไป ด้วย เมฆ หมอก บาง ที เมื่อ อากาศ สว่าง

ปราศจาก เมฆ ก็ แล ดู ลอย เด่น อยู่ เหนือ ผืน ทะเล ใน พื้น เขา บรรทัด มี ยอด เขา สูง อยู่ ๔ ยอด คือ เขา สอยดาว สูง ประมาณ ๑๖๘๐ เมตร เขา ใหมก ๑๒๐๐ เมตร เขา ชิเมา ๑๐๔๐ เมตร เขา สระบาป ๑๐๐๐ เมตร

๑๓. อากาศ

ความหนาวร้อน

ถึง แม้ ว่า ประเทศ สยาม ทั้ง อยู่ ใน ระหว่าง เส้น ศูนย์ สูตร กับ เส้น ทรอปิก ออฟ แคนเซอร์ ซึ่ง เย็น ภาค เหนือ ของ ส่วน ร้อน แห่ง โลก ก็ ดี แต่ อาศัย ด้วย ลักษณะ พื้น ที่ ไม่ เหมือน กัน ทั่วไป อากาศ ใน ตำบล ต่าง ๆ จึง ย่อม ต่าง กัน

ที่ ตำบล ทุ่ง ราย กลาง ประเทศ ได้ รับ ลม ทะเล ที่ พัด จาก ทิศ ใต้ และ ตะวันตก เฉียง ใต้ แทบ ตลอด เวลา ตั้ง แต่ เดือน กุมภาพันธ์ หรือ มีนาคม จน ถึง เดือน ตุลาคม ความ ร้อน ใน เวลา กลาง วัน จึง ค่อย ยัง ทา ลง และ เวลา กลาง คืน ก็ พอ เย็น สบาย เว้น แต่ เวลา ฝ้า ฝน ลม สงัด ฤดู คิมหันต์ และ วัสสานะ อยู่ ใน ระหว่าง เวลา เจ็ด แปด เดือน นี้, ความ ร้อน ใน อากาศ ไม่ ร้อน เกิน กว่า ๔๓·๓ ซีก เซนติเกรด, หรือ ไม่ ต่ำ กว่า ๒๖·๑ ซีก ซ. ตั้ง แต่ ปลาย เดือน ตุลาคม จน ถึง เดือน กุมภาพันธ์ เย็น ฤดู เหมันต์,

ลม พัด จาก ทิศ เหนือ และ ตะวัน ออก เฉียง เหนือ ประ มาณ วัก ความร้อน ขึ้น อย่าง สูง เพียง ๓๓·๓ ซีก ซ. และ อย่าง ต่ำ ๑๒·๒ ซีก ซ.

ภาค เหนือ. ด้วย เหตุ ที่ ไม่ ได้ รับ ลม ทะเล ประการ ๑ และ เย็น แผ่ เดิน ภาย ใน ใกล ทะเล ย่อม ได้ รับ ความร้อน มาก กว่า ที่ ใกล้ ทะเล อีก ประการ ๑, อากาศ กลาง วัน ตอน เที่ยง จึง ร้อน จัด, และ ตอน กลาง คืน ก็ หนาว จัด

ถ้า เปรียบ กับ ตอน ภาค กลาง ของ ประเทศ สยาม, อากาศ ภาค เหนือ ร้อน กว่า ถึง ๑·๖ ซีก ซ. และ หนาว กว่า ถึง ๒·๒ ซีก ซ.

ภาค ตะวัน ออก เฉียง เหนือ. มี ภูเขา กั้น ทาง ลม ที่ พัด จาก ทิศ ใต้ และ ตะวัน ตก เฉียง ใต้ เสีย และ พื้น ดิน ก็ เย็น ทุ่ง โล่ง เกือบ ไม่ มี ต้น ไม้ จึง รับ ความร้อน จาก แสง แดด ไว้ ได้ มาก, อากาศ ใน ภาค นี้ จึง ร้อน ที่ สุด ใน ประเทศ สยาม. คือ ถึง ฤดู ร้อน ความร้อน ของ แสง พระ อาทิตย์ เผา พืช พรรณ์ ต้น ไม้ เล็ก ๆ ให้ เฉา ตาย ไป จน พื้น ที่ ใน ภาค นี้ กลาย เป็น ทุ่ง ร้าง. พอ ถึง ฤดู ฝน จึง ค่อย มี พืช พรรณ์ ขึ้น เขียว ชะอุ่ม

ภาค ใต้. เย็น ตลอด ที่ มี อากาศ ดี ที่ สุด คือ ไม่ ร้อน จัด และ ไม่ หนาว มาก, เพราะ ลม ทะเล พัด ข้าม ไป ข้าม มา จาก

ทะเล ตะวันตก และ ทะเล ตะวัน ออก เสมอ มิได้ ขาด. ความ ร้อน ใน อากาศ แม้ ใน วัน ร้อน ที่ สุด ใน ฤดู คิมหันต์, จึง ไม่ ร้อน เกิน ๓๔ ซีก ซ. หรือ ใน ฤดู เหมันต์ วัน หนาว ที่ สุด ก็ไม่ หนาว ต่ำ กว่า ๒๐ ซีก ซ. ความ ต่าง กัน แห่ง อากาศ ใน วัน หนึ่ง ๆ จะ ไม่ เกิน ๗·๗ ซีก ซ. ยิ่ง ใน ฤดู ฝน ด้วย วัน หนึ่ง ๆ ตลอด วัน ประ มาณ ไม่ ขึ้น หรือ ลด เกิน ๑·๖ ซีก ซ.

ฤดู ฤดู ใน ประเทศสยาม หา เย็น ไป ตาม แบบ ซึ่ง กำหนด ไว้ ว่า มี ฤดู ละ ๔ เดือน เสมอ ไป ไม่ ใน ภาค เหนือ, ภาค กลาง และ ภาค ตะวันออก มี ครบ ทั้ง ๓ ฤดู คือ ฤดู คิมหันต์, วัสสานะ และ เหมันต์ แต่ ไม่ เท่า กัน คือ ฤดู คิมหันต์ ตั้ง ต้น แต่ เดือน มีนาคม ไป จน ปลาย เดือน พฤษภาคม, วัสสาน ฤดู ตั้ง ต้น แต่ เดือน มิถุนายน ไป หมด เดือน ตุลาคม, และ เหมันต ฤดู ตั้ง ต้น แต่ เดือน พฤศจิกายน ไป จน ถึง เดือน กุมภาพันธ์. ระหว่าง ฤดู หนาว กับ ฤดู ร้อน ถ้า เวลา ใด ลม ตะวันออก เฉียง ใต้ พัด แรง เวลา นั้น ก็ หนาว จัด แต่ มี บาง คราว ที่ ลม หวน กลับ พัด มา จาก ทิศ อื่น อากาศ ก็ ค่อน ข้าง ร้อน

ใน ภาค ใต้ ของ ประเทศ สยาม มี ฤดู แต่ ๒ ฤดู เท่า นั้น คือ ฤดู ร้อน ตั้ง แต่ เดือน กุมภาพันธ์ ถึง สิงหาคม และ ฤดู ฝน ตั้ง แต่ เดือน กันยายน ถึง มกราคม, เดือน อันว่า คม ซึ่ง เย็น เดือน



น้ำตกโยงที่ อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

ที่ ภาค กลาง ของ สยามไม่ มี ฝน เลย, แต่ใน ภาคใต้ เป็น เวลาที่ ฝน ตก ชุก กว่า เดือน อื่น. ใน ภาค นี้ แม้ จะไม่ มี ฤดูหนาว ก็ คือ แต่ได้ จังหวัด ชุมพร ลงไป, ยาง ตราวใน เดือน มกราคม และ กุมภาพันธ์ ก็ มี อากาศ หนาว จน ปรอท ลง ต่ำ ถึง ๒๐ ซีก ซ.

จำนวนน้ำฝนในปี จำนวนน้ำฝนที่ตกในท้องถิ่นต่าง ๆ ใน ประเทศ สยามไม่ เท่า กัน. ใน ภาคใต้ กับ ที่ ฝั่ง ทะเล แถบ มณฑล จันทบุรี คำนวณ น้ำ ฝน ที่ ตกในปี ๑ ไม่ ต่ำ กว่า ๒.๕ เมตร มากนัก. ใน ภาค เหนือ ประมาณ ๑.๕ เมตร และ ใน ภาค กลาง ประมาณ ๑.๒๖ เมตร

เหตุ ที่ ภาคกลาง ของสยาม มี ฝนน้อย ก็เพราะ มี พืด ภูเขา ตั้ง อยู่ ทาง ภาค ตะวันตก ของ สยาม เมื่อ ลม มรสุม จาก ทิศ ตะวัน ตก เฉียงใต้ พัด ตรง มา ยัง ประเทศ สยาม ก็ ไป ปะทะ ภูเขา พืด นี้ เสีย, ฝน จึงได้ ตก บน ภูเขา นั้น ก่อน และเมื่อ มา ถึง ใน ภาค กลาง ของ สยาม จำนวน น้ำ ฝน ที่ ตก จึง น้อยไป เป็น อันมาก

ฝนใช่ ว่า จะ มี แต่ใน ฤดู ฝน เท่า นั้น ก็ หาไม่, ใน ภาค กลางใน ฤดู หนาว และ ฤดู ร้อน ก็ มี ฝน ตก ประปราย บ้าง เป็น ครั้ง คราว แต่ใน ภาค ตะวันตก และ ภาคใต้ ใน ฤดู ร้อน บาง ที ก็ มี ฝน ตก มาก หน ครั้ง หลาย ๆ เซนติเมตร

เวลา ย่าง เข้า วัสสานฤดู มัก จะ บังเกิด พายุกล้า และ ฟ้าลั่น พร้อม กับ ฝน ที่ ตก ลง มา อย่าง หนัก จน บาง ที ก็ ทำ ความ เสีย หาย ให้ แก่ ทรัพย์ สมบัติ ของ ชาว เมือง บ้าง

ระหว่าง เดือน กันยายน และ ตุลาคม มัก จะ มี พายุ ซะนิดได้ ผุ่นใน อ่าว สยาม แต่ อันตราย แก่ การ เดิน เรือ มี น้อย ที่สุด. บาง ที ก็ มี ลม บ้า หมู พัด หอบ เอา น้ำ ทะเล และ น้ำ ฝน และ ทะเล สาป ภายใน ประเทศ ขึ้นไป เบื้อง สำใน อากาศ

๑๔. พืช ประเทศ สยาม, ว่าโดย ทั่วไป. มี อากาศ ร้อน และ ชุ่ม ชื่น ด้วย ละออง น้ำ ฝน. อากาศ ซะนิด นี้ ต้นไม้ ชอบ มาก ประเทศ สยาม จึง อุดม ด้วย พืชพรรณ์ ต้นไม้ ใหญ่ น้อย ต่าง ๆ ถ้า จะ ว่า ถึง ลักษณะ ภูมิประเทศ ก็ มี ลักษณะ ต่าง ๆ กัน หลาย อย่าง จึง เป็น เหตุ ให้ ต้นไม้ ใหญ่ น้อย และ พืช พรรณ์ ทั้งหลาย มี หลาก ๆ ต่าง ๆ กัน มาก ขึ้น อีก แม้ สยาม จะ อยู่ ใน แถบ ร้อน ก็ ดี แต่ ต้นไม้ และ พืช พรรณ์ เมือง หนาว ก็ มี เหมือน กัน เช่น ต้นโอก, สน, จวง, แอ๊ปเปิ้ล, ไวโอเล็ต สตรอเบอร์รี่ เป็นต้น ต้นไม้ และ พืชพรรณ์ เหล่านี้ มี อยู่ ใน ภาค เหนือ ของ สยาม ตาม ย่า ยน ภูเขา ที่ สูงกว่า ระดับ น้ำ ทะเล แต่ ๑๐๐๐ เมตร ขึ้นไป, ซึ่ง มี อากาศ หนาว เท่า อากาศ

เมืองหนาว โดยมากไม้ที่ขึ้นตามป่าสูงเหล่านี้ล้วนเป็นไม้ที่ปราศจากประโยชน์

ไม้ป่าที่มีประโยชน์ มีอยู่ในพื้นที่ที่ต่ำกว่า ๑๐๐๐ เมตรลงมา. ไม้เหล่านี้ได้แก่ ไม้สัก, ไม้เต็ง, ไม้รัง, ไม้มะเกลือ, ไม้พะยูง, ไม้ตะแบก, ไม้ตะเคียน, ไม้เคี่ยม, ไม้ยาง, ไม้หลุมพอ, ไม้ประดู่, ไม้แดง, ไม้อินทะนิน, ไม้ชิงชัน, ไม้มะค่า, ไม้กำลัง, ไม้พะยอม, ไม้เหียง, ไม้เขว้า, ไม้กระทุ่ม, ไม้สีเสียด, ไม้พลวง, ไม้ฝาง, ไม้จันทน์, ไม้รัก, ไม้ซาก, ไม้ยม, ไม้ก้ามเหลือง, ไม้ขี้, ไม้เกด, ไม้สน, ไม้กันเกรา, ไม้กะพี้เขาควาย, ไม้สะแก, เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีไม้เบญจพรรณสามัญอื่น ๆ อีก เช่น ไม้ลำโรง, ไม้ข่อย, ไม้ตะโก, ไม้มะขาม, ไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ ไม้ตราด, ไม้รกฟ้า, ไม้สมอ, ไม้แคบ้า, ไม้แคฝอย, ไม้ตะคร้อ, ไม้ตาล, ไม้เทพทาโร, ไม้พุก, ไม้เท้าสาร, ไม้ง้าว, ไม้กุง, ไม้หว้า, ไม้ปุตัน, ไม้เส้า, ไม้ส้มกบ, ไม้ทองกวาว, ไม้ตาลหก, ไม้แก้ว, ไม้กราย, ไม้ตะขาก, ไม้มะริก, ไม้เสม็ด, ไม้สะตอ, ไม้แสม, ไม้ตะบูน, ไม้ลำภู, ไม้โกงกาง, ไม้พังกา, ไม้มะหาด, ไม้เม็กซุน เป็นต้น

ไม้เหล่านี้ขึ้นในภูมิประเทศต่าง ๆ กันตามธรรมชาติ

ของมัน ปานอย่างนั้นในพื้นที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ และเขาเล็ก ๆ เช่น ต้นสัก ต้นเต็ง ต้นรัง เป็นต้น. ตามป่าพื้นที่ราบและสูงกว่าระดับน้ำทะเลตั้งแต่ ๑๕๐ เมตรลงมา มีต้นยางต่าง ๆ และไม้เบญจพรรณอื่น ๆ ตามป่าชายทะเลมีไม้แสม ไม้ตะบูน ไม้โกงกาง ไม้พังกา ไม้ลำพู และสนทะเลเป็นต้น. ไม้สักมีมากในมณฑลภาคเหนือ คือ พายัพ มหาราษฎร์, นครสวรรค์ พิษณุโลก และมณฑลอื่น ๆ อีกบ้างแต่ไม่มาก คือ อุดร, อยุธยา, ราชบุรี. มณฑลที่ไม่มีไม้สักคือ มณฑลนครราชสีมา, มณฑลร้อยเอ็ด, มณฑลอุบล, มณฑลจันทบุรี และปราจีนบุรีในภาคตะวันออก มณฑลนครชัยศรีในภาคตะวันตก มณฑลสุราษฎร์ มณฑลบัตตานี มณฑลภูเก็ต มณฑลนครศรีธรรมราช ในภาคใต้. ไม้เสม็ด, ไม้มะริก, ไม้สะทอ มีมากในมณฑลภาคใต้เท่านั้น ในมณฑลอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้ทะเลก็มีบ้าง

นอกจากไม้ที่ได้กล่าวชื่อไว้แล้ว ยังมีต้นปาม, หวาย, ไม้เลื้อย, ไม้ไผ่และกล้วยไม้อีกมาก และอย่างหนึ่ง ๆ ก็มีหลายชนิด

ต้นไม้ที่มีผลซื้อขายได้ราคาดี ก็มี ทุเรียน มังคุด

เงาะ ลำไย ลิ้นจี่ มะม่วง มะปราง กะท้อน กล้วย ลำประรส น้อยหน่า ส้ม ฯลฯ

ข้าว มีหลายชะนิด และปลูกกันทั่วไปในที่ลุ่ม และที่ที่อุดมไปด้วยน้ำ การเพาะปลูกพืชนี้ได้ขยายออกไปอีกในที่ ที่มีการทดน้ำ. มณฑล อยุธยา นครชัยศรี และปราจีนบุรี ปลูกข้าวได้มากกว่ามณฑลอื่น ๆ.

ยาสูบ มีเกือบทั่วประเทศสยาม แต่มณฑลราชบุรี, พายัพ, พิษณุโลก, ร้อยเอ็ด, ปลูกได้มากกว่ามณฑลอื่น ๆ ในการปลูกไร่ยาสูบไม่ต้องการน้ำมากนัก ต้องการให้มีฝนแต่เมื่อแรก ๆ ปลูก. เมื่อยาต้นใหญ่แล้ว ถ้าฝนตกมากไป ยาจะเน่าเสียหมด. เพราะฉะนั้นการทำไร่ยาจึงลงมือปลูกเมื่อจวนจะสิ้นฤดูฝน

ฝ้าย เป็นพืชที่ขึ้นในที่ราบสูง. ปลูกกันมากในมณฑลพิษณุโลก มหาราษฎร์ พายัพ และบริเวณแม่น้ำโขง และแม่น้ำมูล การปลูกฝ้ายต้องลงมือปลูกในเดือนธันวาคม มกราคม คือเมื่อเวลาน้ำลด. ราวเดือนเมษายน ฝ้ายจึงจะแตกออกเป็นปุย แล้วก็ลงมือเก็บฝ้าย

ข้าวโพด ปลูกทั่วทุกมณฑล แต่มีมากในมณฑลร้อยเอ็ด, อยุธยา, พายัพ และอุดร

พริกไทย ปลูกกันมากในมณฑลจันทบุรี และในมณฑลภูเก็ต, เป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งของประเทศสยาม การทำพริกไทยมี ๒ อย่าง อย่างหนึ่งทำเป็นพริกไทยดำ คือ เก็บเอาพริกไทยที่แก่ ๆ มาทั้งรวง แล้วนวดหรือทุบพอเมล็ดพริกไทยหลุดออกจากรวง เอาตะแกรงร่อน เอาแต่เมล็ดผึ่งแดด พริกไทยชะนิดนี้สีดำ, อีกอย่างหนึ่งเรียกว่าพริกไทยล่อน คือเอาตะแกรงร่อนพริกไทยดำคัดเอาแต่เมล็ดงาม ๆ มาแช่น้ำไว้พอเปลือกพ่าย แล้วย่ำด้วยเท้าหลาย ๆ หน พอเปลือกหลุดหมด แล้วผึ่งแดดให้แห้ง พริกไทยชะนิดนี้สีขาว ราคาเกือบสองเท่าพริกไทยดำ

ถั่วต่าง ๆ ปลูกทั่วทุกมณฑล แต่ถั่วเขียวมากกว่าอย่างอื่น. มณฑลที่ปลูกถั่วมาก คือ ราชบุรี อยุธยา พายัพ และนครสวรรค์

งา ปลูกทั่วไปทุกมณฑล ตามที่ราบสูงและบางทีก็ปลูกในไร่ข้าวก่อนฤดูปลูกข้าว มณฑลพายัพกับอยุธยาปลูกมากกว่ามณฑลอื่น ๆ. นอกจากใช้สอยภายในประเทศยังเหลือส่งออกไปขายต่างประเทศอีกประมาณปีละ ๔๐๐๐ หาบ

ยางพารา ปลูกกันมากในมณฑลปักษ์ใต้ เช่นมณฑล

นครศรีธรรมราช ปัตตานี และ ภูเก็ต พืช ชนิดนี้ ชอบขึ้นในที่ ที่มีอากาศร้อนและชุ่มชื้น ยางพารานี้ ภายหน้าอาจจะเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งของประเทศสยาม

อ้อย ปลูกกันมากในที่ราย เช่นในมณฑลนครชัยศรี กรุงเทพ ฯ และ ปราจีนบุรี แถบจังหวัดชลบุรี อ้อยปลูกกันมาก จนได้ทำเป็นน้ำตาลซื้อขายกันในประเทศ และยังได้ส่งออกไปขายต่างประเทศบ้าง เช่น ประเทศพะม่า การทำน้ำตาลจากอ้อยยังมีผู้ทำน้อย ในเวลานี้การทำน้ำตาลมีที่แถบจังหวัดนครปฐม และจังหวัดชลบุรียังทำกันอยู่บ้าง

๑๕. **สัตว์** ประเทศสยามอุดมด้วยสัตว์ต่าง ๆ เกลือที่จะออกชื่อให้ถ้วนทั่วทุกชนิดได้ เหตุฉะนั้นต่อไปนี้จะได้กล่าวไว้แต่ชื่อสัตว์บางชนิดโดยสังเขปเท่านั้น

สัตว์บ้า เสือโคร่ง, เสือลายคลัย, เสือดำ, เสือปลา, หมีดำ, หมีมะลายุและหมีขินเกียง, ช้าง, ม้า, แรดนอเดียว, แรดสองนอ, วัวป่า, วัวกระทิง, ควายป่า, สิงมีหลายชนิด, ค่าง, ชะนีขาวและชะนีดำ, ค้างคาวมีกว่า ๒๐ ชนิด กวางมีกว่า ๖ ชนิด คือ กวาง, เนื้อ, เนื้อทราย, ละมั่ง, นางเก้ง, สมัน, กระจงเป็นต้น, เลียงผา, นางเห็น, เม่น,

สมเสร็จ, ชิน, สุนัขไม้, สุนัขจิ้งจอก, นาก, กระต่ายป่า, ลิน, สุกรป่า, ทุน ฯ ล ฯ

สัตว์เลี้ยง ช้าง, ม้า, โค, กระบือ, สุกร, แพะ, แกะ, เป็ด, ไก่, สุนัข, แมว

ช้างเป็นสัตว์มีประโยชน์มาก ในมณฑลภาคเหนือใช้สำหรับลากซุงไม้สักและไม้อื่น ๆ ลงไปสู่ลำห้วยและลำธาร ในแถบแหลมมะลายูใช้บรรทุกของต่าง ๆ เช่น แร่, ข้าวสาร, และสินค้าอื่น ๆ

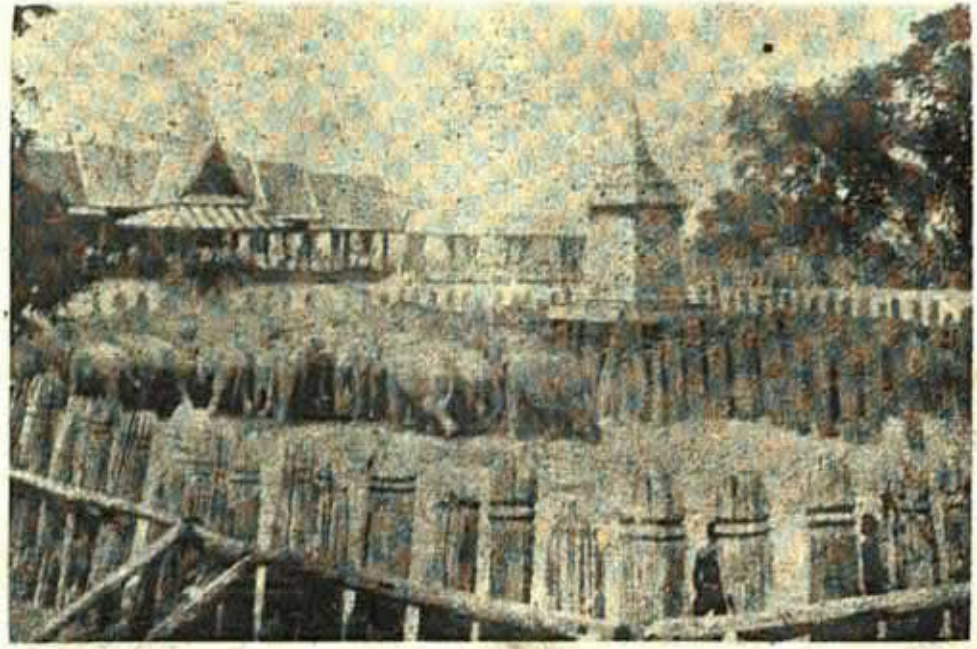
โค กระบือใช้เป็นสัตว์พาหนะสำหรับลากเกวียน และใช้ในการทำนา, โค ใช้เป็นอาหารด้วย

ม้าเป็นพาหนะสำคัญอีกอย่างหนึ่ง

แพะ แกะ สุกร เป็ดไก่ เลี้ยงไว้สำหรับเป็นอาหาร

นก นกที่มีชนิดงาม มีนกกระตั้ว มีในมณฑลภาคเหนือ นกเค้าไม้, นกแก้ว, นกไนรี, นกกะลิง, นกหัวขวาน นกกะลาง, นกปะหรอกหัวโขน, นกกะขาย, นกสีชมพู, นกขมิ้นเหลืองอ่อน, นกเงือก, นกยูง, นกอีโก้ง, นกเขาเขียว, นกกระเต็น, นกกระไน, นกหก, นกกินปลี, นกสาลิกาเขา

นกเสียงเพราะ มี นกกางเขน, นกกลิ้งไกรง, นก



การจับช้างที่พะเนียดอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(จากหนังสือภูมิศาสตร์เอเชีย)

สาลิกา, นกเอี้ยง, นกเขาใหญ่, เขาชะวา, เขาแขก, เขาไฟ, เขาทอง, เขาคู้, นกกระทา, นกคุ่เหว่า, นกแซงแซวหางบ่วง, นกคัดทอง, นกโปรยดก

• นอกจากนกเหล่านี้ยังมีนกอื่น ๆ อีกหลายอย่าง คือ นกกะเรียน, นกกางเขน, นกกวัก, กาน้ำ, นกปุ๊ด, นกนางร้า, นกยางแดง, นกยางไทน, นกยางกรอก, นกยางกินปลิง, เหยี่ยวนกเขา, นกคอกบัว, นกช้อนหอย, นกนางนวล, เหยี่ยวตะโกร, นกออก, นกกระสา, นกกะสาไฟ, นกอุต, นกเค้าแมว, นกแสก, นกกระทุง, นกพิราบ, นกพิราบหลวง, นกเปล้า, นกคุ่ม, นกกระจาบ, นกนางก้อย, นกปากซ่อม, นกปะหรอด, นกนางแอ่น, นกคับแค, ไก่งวง, ไก่น้ำ, ไก่ป่า, ไก่ตั๊อก, ไก่ฟ้า, พยาลอ, เป็ด, เป็ดเทศ, นกเป็ดน้ำ, นกแร้ง, นกกา, นกกระจอก, นกกระจิบ, นกตะกรุม, นกแขวก, นกระวังไพร, นกกะวะ ฯลฯ

นกนางแอ่นชะนิดซึ่งทำรังอยู่ตามเขาริมชายทะเลเป็นนกที่มีประโยชน์มาก รังของนกชะนิดนี้ใช้ทำเป็นอาหารได้ คนชาติจีนชอบมาก ในปีหนึ่ง ๆ รัฐบาลเก็บค่าอากรจากการทำรังนกนี้ได้มากกว่าแสนบาททุกปี

สัตว์เลื้อยคลาน จระเข้, ตะโขง, ตะกวด, เหี้ย,

จงก, ตุ๊กแก, กิ้งก่า, จิ้งเหลน, แย้, เต่าต่าง ๆ, กะพาย น้ำ, กบ, อึ่งอ่าง, ปาด, เขียด, งู มีมากกว่า ๖๐ อย่าง แต่ชะนิดที่มีพิษร้ายกัดคนให้ถึงแก่ชีวิตได้ มีประมาณแปดเก้าอย่าง คือ งูปี่แก้ว, งูสามเหลี่ยม, งูสิง, งูทับสมิงคลา, งูจงอาง, งูขว้างค้อน, งูเห่าโฟ, งูเห่าหมอ, งูแสงอาทิตย์ เป็นต้น

เต่าคนุเป็นสัตว์มีประโยชน์ ราษฎรพลเมืองใช้ไข่เป็นอาหาร เรียกว่า ไข่จาระเม็ด มักจะมีตามแถบชายทะเล รัฐบาลเก็บค่าอากรไข่จาระเม็ดได้ถึงปีละเกือบ ๓๐๐๐ บาท

ปลา ประเทศสยามชุกไปด้วยปลาใหญ่น้อย ทั้งปลาน้ำเค็มและปลาน้ำจืดมีมากมายหลายพันชะนิด และเป็นอาหารสำคัญอย่างหนึ่งของพลเมือง

ปลาน้ำเค็ม ปลาฉลามมีในอ่าวสยามถึงเจ็ดชะนิด ตั้งแต่ชะนิดเล็กขนาดตัวยาว ๔๖ เซนติเมตร จนถึงชะนิดใหญ่ ปลาฉนากมีชุม บางตัวยาวถึง ๖ เมตร ปลากะเบน, ปลาโหลทะเล, ปลาอินซี, ปลาจระเม็ด, ปลากะยอก, ปลาพะยุน, ปลากะโห้, ปลากะพงแดง, ปลากะพงดำ, ปลากะพงขาว, ปลาทู ฯลฯ ที่กล่าวมานี้เป็นชื่อปลาที่เป็นอาหาร นอกจากนี้ยังมีปลาอื่น ๆ อีกมาก ปลาน้ำเค็ม

ที่สำคัญ คือ ปลาทู ปลากุเรา ปลากะพง แต่ที่ซื้อขายกันแพร่หลายก็คือ ปลาทู พวกชาวประมงใช้จับปลาเหล่านี้ด้วยวิธีทำโป๊ะ การทำโป๊ะทำมากอยู่ตามปากน้ำในอ่าวสยาม เช่น ปากน้ำบางปะกง ปากน้ำเจ้าพระยา ปากน้ำท่าจีน ปากน้ำแม่กลอง ปากน้ำชุมพร ปากน้ำหลังสวน.

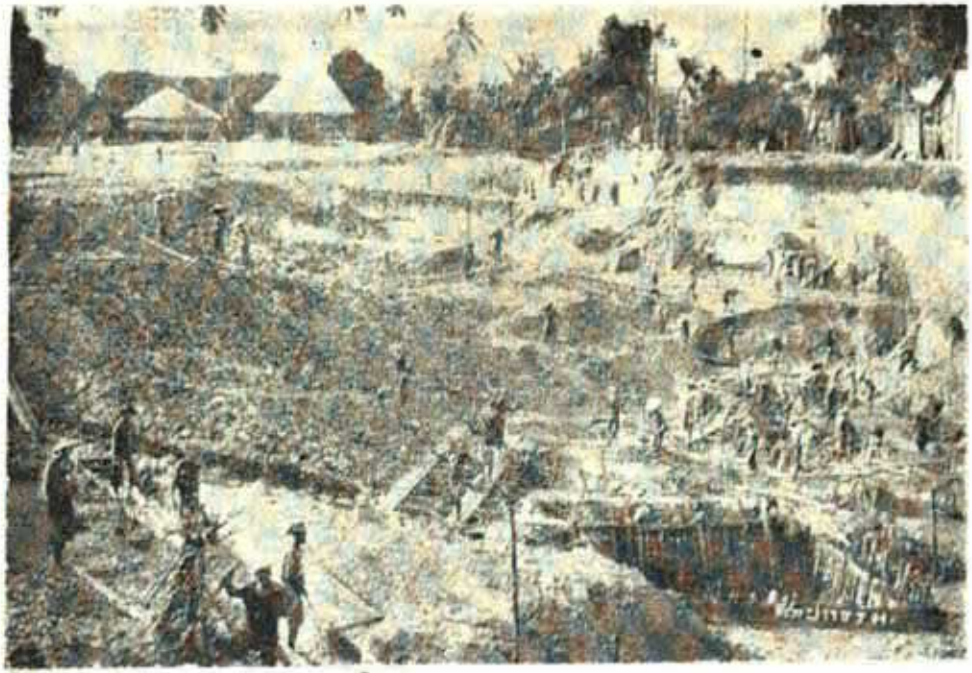
ปลาน้ำจืด ปลาช่อน, ปลาเทโพ, ปลาชะโด, ปลาสวาย, ปลาค้าว, ปลากราย, ปลาหมอ, ปลาคุก, ปลาตะเพียน, ปลากะดี, ปลาเนื้ออ่อน, ปลาสลาดเหล่านี้เป็นปลาที่ใช้เป็นอาหาร นอกจากนี้ยังมีปลาอื่น ๆ อีก เช่น ปลากัด, ปลาเข็ม, ปลาเสือ เป็นต้น. ปลาน้ำจืดที่สำคัญ คือ ปลาช่อน ปลาคุก ปลาสลิด ปลาหมอ ปลาเนื้ออ่อน ปลาที่ซื้อขายกันแพร่หลายมาก คือ ปลาช่อน ปลาสลิด ปลาคุก ปลาที่ใส่เกลือตากแห้งส่งเป็นสินค้า คือ ปลาช่อน ปลาสลิด ปลาที่ย่างและทำเป็นต้มเป็นสินค้า คือ ปลาเนื้ออ่อน ปลาสลาด

สัตว์ที่ไม่มีกระดูกสันหลัง หอยต่าง ๆ มีชุม แต่ที่ใช้เป็นอาหารโดยมากเป็นหอยน้ำเค็ม คือ หอยนางรม, หอยแมงภู่, หอยกะพง, หอยเสียบ เป็นต้น กุ้งมีหลาย

ชะนิดทั้งน้ำเค็มและน้ำจืด ปูมีหลายอย่างที่สำคัญคือ ปูทะเลและปูม้า เป็นปูน้ำเค็ม, ปูแสมอยู่ตามป่าแสมชายทะเล, ปูนา, ปูป่า เป็นปูน้ำจืด, ปลาหมึก, แมงดา แมลงต่าง ๆ มีชุมมากเหลือที่จะพรรณนา, จะได้ออกชื่อชะนิดที่พบประกันเสมอ ๆ ไว้บ้าง คือ ผึ้ง เป็นแมลงที่มีประโยชน์มาก น้ำผึ้งใช้เป็นอาหารและทำยาได้ ขี้ผึ้งใช้เป็นเชื้อเพลิงและทำของใช้อื่น ๆ หนอนไหม ครั่ง แมงดานา, ผีเสื้อ, จิ้งหรีก, ตักแตน, ตะขาบ, แมลงป่อง, เพลี้ย, ฝอยน้ำ, กะละมังหา เป็นต้น

๑๖. **โลหธาตุ** โลหธาตุที่สำคัญในประเทศสยาม คือ ดีบุก ทองคำ เงิน พลอย ถ่านหิน ทองแดง ตะกั่ว เหล็ก พลวง วุลแฟรม ปิโตรเลียม เกลือ ดินประสิว เป็นต้น

ดีบุก ดีบุกเป็นแร่สำคัญที่สุดของประเทศสยาม เพราะเป็นแร่ที่มีมากที่สุด และทั้งเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งด้วย มณฑลทุกมณฑลในแหลมมะลายูรวมไปด้วยดีบุก แต่มณฑลภูเก็ตขุดดีบุกได้มากกว่ามณฑลอื่น ๆ แม้มณฑลราชบุรี นครสวรรค์ มหาราษฎร์ พายัพ พิษณุโลก แถบแม่น้ำสักก็มีดีบุกเหมือนกัน แต่เหนือจังหวัดราชบุรีและกาญจนบุรี



เหมืองแร่ ที่จังหวัดภูเก็ต

(จากหนังสือภูมิศาสตร์เกรแฮม)

ขึ้นไป ยังไม่มีผู้ใดคิดไปตั้งกองขุดขึ้นเป็นสินค้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ขุดกรีบุกได้ ๔๓,๑๒๐ กิโลแกรม ราคากิโลแกรมละ ๑๙๙.๔๔ บาท เป็นราคาเงินประมาณ ๙ ล้าน ๖ แสนบาท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ขุดกรีบุกได้ ๙๑,๕๔๐ กิโลแกรม ราคากิโลแกรมละ ๓๔๑.๙๓ บาท เป็นเงินถึง ๓๑ ล้าน ๓ แสนบาท

แหลมมะลายูของไทย รวมทั้งของอังกฤษด้วย เป็นตำบลที่มีแร่กรีบุกมากที่สุดในโลก ถ้าเอาจำนวนกรีบุกที่ขุดได้ในทั่วแคนเมืองขึ้นของฮอลันดา คือ เกาะลิงงาซินแกย และบิลลิตอน ซึ่งนับต่อเป็นพื้นที่จากปลายแหลมมะลายูรวมเข้าด้วยแล้ว และคำนวณจำนวนกรีบุกที่หาได้ทั้งหมดในโลก จะเห็นว่าส่วนเป็นกรีบุกที่หาได้ในแถบแหลมมะลายูของไทย ของอังกฤษ และในทั่วแคนของฮอลันดา ส่วนที่หาได้ในประเทศอื่นๆ เพียงหนึ่งส่วนเท่านั้น

ทองคำ ในลำธารเล็กๆ หลายมณฑลมีแร่ทองคำปนอยู่กับทรายเป็นเม็ดเล็กๆ เหตุที่มีแร่ทองคำอยู่ในทรายตามท้องน้ำ ก็คือแร่ทองคำที่เกิดอยู่ในหินปูนตามเขาถูกน้ำพัดพาลงมายังท้องน้ำ พวกหาแร่ทองคำพอใจอยู่แต่เพียงร่อนหาทองตามแม่น้ำลำธารเท่านั้น ไม่ได้คิดที่จะ

ขุดหาแร่ชะนิดนี้ตามเขาซึ่งเป็นที่กำเนิดของแร่ทอง เพราะฉะนั้นทองที่หาได้ในประเทศสยามจึงไม่เป็นสินค้าได้

เงิน แร่เงินมีที่จังหวัดจันทบุรี ในมณฑลอุบลราชธานี กับในลุ่มแม่น้ำปิงใกล้ๆ เชียงใหม่ และในแถบอื่นๆ อีก

พลอยต่างๆ พลอยที่หาได้ในประเทศสยามก็มีนิล ทับทิม โกเมน บุษราคำ และพลอยสีชะนิดอื่นๆ อีกมาก พลอยต่างๆ เหล่านี้หาได้ในมณฑลจันทบุรี ที่อำเภอขลุง และแถบเขาสระบาป และเขาพลอยแหวน. นิล โกเมน และพลอยสีอื่นๆ มีที่อำเภอเชียงของในมณฑลพายัพ. ทับทิมมีที่จังหวัดตากอีกแห่งหนึ่ง พวกเจ้าของเป็นผู้ได้พบพลอยที่เชียงของเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ และได้ทำการขุดหาพลอยนี้อยู่หลายปี แต่ได้ผลน้อย ทั้งการคมนาคมก็ลำบาก และมีความไข้ชุกชุม จึงได้พากันเลิกไปเสียเกือบหมดแล้ว ที่มณฑลจันทบุรีได้มีการขุดหาพลอยมาหลายร้อยปีแล้ว เดี๋ยวนี้ก็ยังทำได้ผลดีอยู่ แต่นิลและทับทิมชะนิดน้ำที่หนึ่งมีน้อย

ถ่านหิน ถ่านหินชะนิดตำมีในมณฑลนครสวรรค์ แต่ยังไม่ได้ตรวจดูว่าจะมีอยู่มากน้อยเท่าใด และจะได้ใช้เป็นเชื้อเพลิงได้ดีเพียงใด ถ่านหินสีน้ำตาลแก่มีในมณฑลภาค

ได้มาก คือ ที่จังหวัดพังงา กระบี่ ตรัง สตูล และสุราษฎร์ธานี ในระหว่าง ๒๐ ปี ล่วงมาแล้ว มีบริษัทหลายบริษัทได้ทำสัญญาขุดขากจากรัฐบาลเพื่อขุดถ่านหินในแถบแหลมมะลายู แต่ต้องเลิกไปด้วยขุดยาก ลำยากเหลือประมาณ แต่ถ่านหินที่จังหวัดกระบี่ขุดทำได้ง่ายกว่าตำบลอื่น และมีถ่านหินหนาประมาณกว่า ๑๒ เมตร ถ่านหินในตำบลเหล่านี้เย็นถ่านเลว ก็ยังซื้อขายกันได้ ในปีๆขุนนึ่ง มีผู้ตั้งบริษัทขุดถ่านหินขึ้นที่จังหวัดสุราษฎร์ธานีแห่งหนึ่งเป็นบริษัทไทย

ทองแดง มีในอำเภอบุญยืนจังหวัดน่าน และที่ภูเขาทองอำเภอเชียงของ ที่จังหวัดลำปาง และที่อำเภอจันทึก ในภูเขาคงพระยาเย็น แร่ทองแดงที่จันทึกมีทั้งทองแดงบริสุทธิ์ และทองแดงที่ผสมกับธาตุถ่าน

ตะกั่ว แร่ตะกั่วมีที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงราย สระบุรี ฉะเชิงเทรา กาญจนบุรี สุพรรณบุรี และในมณฑลปักษ์ใต้อีกหลายแห่ง ตำบลที่ได้เคยทำการขุดแร่ชนิดนี้ ก็มีที่จังหวัดยะลาแห่งเดียว แต่ได้เลิกเสียนานแล้ว เพราะราคาตะกั่วตกไปมาก แร่ตะกั่วที่ยะลามีเงินปนอยู่มาก และทองก็มีบ้าง

เหล็ก แร่เหล็กหาได้ทั่วไปในประเทศสยาม แต่มีมากในมณฑลภาคเหนือ เช่น ที่อำเภอเชียงของ และลำปาง ในมณฑลมหาราษฎร์ กับที่ในลุ่มแม่น้ำปิงในมณฑลพายัพเป็นต้น การทำเครื่องเหล็กสำหรับใช้สอยด้วยเหล็กที่ขุดได้ในเมืองไทยยังทำกันน้อยนัก และมักจะทำกันในตำบลที่ขุดเหล็กได้นั้นเอง เครื่องเหล็กที่ทำใช้ คือ มีด ขวาน จอบ เสียม และผาลเป็นต้น

สังกะสี มีบ้างเล็กน้อย แต่แร่นี้ยังไม่ได้ตรวจว่าจะมีมากน้อยเท่าใด และมีอยู่ในตำบลใดบ้าง

พลวง มีในจังหวัดนครศรีธรรมราช สงขลา สุราษฎร์ธานี กำแพงเพ็ชร์ และน่าน

วุลแฟรม เป็นแร่ที่พึ่งจะรู้จักใช้ทำประโยชน์ได้เมื่อเร็วๆ นี้เอง มีอยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราช ภูเก็ต ที่จังหวัดยะลาในมณฑลปัตตานี และที่เกาะสมุยในมณฑลสุราษฎร์ กำลังทำการขุดกันอยู่มาก ต่อไปแร่ชะนิดนี้จะเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งของประเทศสยาม

ปิโตรเลียม มีที่อำเภอเมืองฝางในจังหวัดเชียงราย บริเวณพื้นที่ซึ่งมีน้ำมันเป็นเนื้อที่ถึง ๔๘๐ ตารางกิโลเมตร การที่ยังไม่ได้ขุดขึ้นใช้ เพราะยังไม่มีคมนาคมสำหรับขนส่ง

แต่ทางรถไฟไปใกล้ตำบลนี้แล้ว รัฐบาลกำลังสำรวจจะจักทำอยู่ ต่อไปคงจะเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งของประเทศสยามเป็นแน่ ในเวลานี้ราษฎรในตำบลนั้นก็ได้ขุดขึ้นใช้บ้างเล็กน้อย วิธีหาน้ำมันของราษฎรคือขุดบ่อลงไปในพื้นดิน แล้วก็ตักเอาน้ำมันที่ลอยอยู่เหนือน้ำในบ่อนั้นขึ้นมา น้ำมันที่ได้ตรวจแล้วปรากฏว่าเป็นชะนิดดี สีน้ำตาลเข้มและข้นเหนียวคล้ายน้ำมันที่ตำบลยีนางของในประเทศพะม่า ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากเมืองฝางประมาณ ๔๑๖ กิโลเมตร ในมณฑลยั่กษ์ได้ก็ได้ตรวจพบน้ำมันบ้างแล้วเหมือนกัน เช่นที่แถวอำเภอบันนังสะตาในมณฑลยั่ดตานีเป็นต้น

เกลือ ที่จังหวัดน่านในมณฑลมหาราษฎร์มีบ่อเกลือต้องขุดลึกลงไปประมาณ ๖ เมตรถึง ๑๐ เมตร จึงจะถึงเกลือ วิธีที่จะเอาเกลือนี้ขึ้นมาคือขุดบ่อลงไปจนถึงเกลือแล้วตักน้ำเกลือขึ้นมาต้มหรือต้มเคี่ยวไปจนแห้งเป็นเกลือ

เกลือยังหาได้ที่จังหวัดอุบลอีกแห่งหนึ่ง แต่ไม่ต้องขุดลงไปในพื้นดิน เพราะที่ตำบลนั้นมีหนองน้ำเค็มใหญ่ๆ อยู่หลายแห่ง

เกลือที่ใช้ กันทั่วไปใน ประเทศสยามโดยมากได้ มาจากน้ำทะเล ตาม แถบ ฝั่งทะเล ทิศตะวันตก และ ทิศเหนือของ อ่าวสยาม มณฑล ปัตตานี ส่ง เกลือ ออกไป ขาย ต่าง ประเทศ ปี ละ มาก ๆ

ดินประสิว ดินประสิวใน ประเทศสยาม ได้ มาจาก มูล ค้างคาว ซึ่ง ทับถม อยู่ ภายใน ถ้ำ ตาม ภูเขา ทั่วไป ตั้งแต่ ครั้งโบราณ สมัย ก่อน ประวัติกาล เช่น ที่ ตรัง และ ตามถ้ำใน ภูเขา แถบ กลาง ประเทศ เช่น ภูเขา ทางพระยาเย็น ภูเขา พรม แดน ซึ่ง อยู่ ระหว่าง จังหวัดชัยภูมิ กับ จังหวัด เพ็ชรบูรณ์ และ ภูเขา อื่น ๆ ที่เย็น พืด ติด ต่อเนื่อง กันไป จาก ภูเขาเหล่านี้ มูล ค้างคาว ทับถม อยู่ สูง ตั้ง ๔ เมตร วิธี ทำ ดิน ประสิว จาก มูล ค้างคาวนี้ ก็ ทำได้ ง่ายโดย เอา มูล ค้างคาว มา เคี่ยว กับ ขี้เถ้า จะได้ ดินประสิว อย่างดี ดินประสิวนี้ได้ ใช้ กัน มาใน บ้านเมือง เรา ตั้งแต่ ครั้งโบราณ และ เวลานี้ เย็น สินค้า ส่ง ออกไป ขาย ต่าง ประเทศ บ้าง

กำมะถัน มีใน มณฑล ร้อยเอ็ด

หินแบ้งนวล มีใน มณฑล ร้อยเอ็ด และ มณฑล อุดร

ดินขาว มีใน มณฑล อยุธยา

แร่โมลิบดีไนท์ เย็นแร่ที่พึ่งพบใหม่มีในมณฑลจันทบุรี

๑๗. **พลเมือง** ในพ.ศ. ๒๔๖๑ พลเมืองในประเทศสยามมีประมาณ ๙,๐๐๐,๐๐๐ คน มีเนื้อที่ประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร เฉลี่ยจำนวนพลเมืองใน ๑ ตารางกิโลเมตร จะมีพลเมือง ราว ๑๘ คน เช่นนี้นับว่าประเทศสยามมีคนอยู่ไม่หนาแน่น ยังมีที่ว่างเปล่าอีกมาก

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพลเมืองประมาณ ๓ ล้านคน มีชาติ ไทย, จีน, ญวน, เขมร, ข่าโส้, ข่า, เงี้ยว ในแถบนี้มีพลเมืองอยู่ไม่หนาแน่น ประมาณตารางกิโลเมตรละ ๑๗ คน ราษฎรตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหย่อม ๆ และมักจะอพยพไปอยู่ที่อื่นเนือง ๆ เพราะเป็นภาคที่กันดารอัตคัดด้วยการหาเลี้ยงชีพ ราษฎรบางมณฑลในภาคนี้ย้ายไปอยู่มณฑลชั้นในและมณฑลที่ยวบุรณ์ จังหวัดที่มีพลเมืองอยู่หนาแน่น คือ จังหวัดอุบล นครราชสีมาและจังหวัดหนองคาย เพราะแถบที่กล่าวมาแล้วเป็นที่ประชุมการค้าขาย นอกจากนี้ในตะวันออกของภาคนี้ยังมี ลาว, ญวน, เขมร ซึ่งเป็นคนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส ได้อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ เพราะในพระราชอาณาเขตต์สยาม ราษฎรเหล่านั้นไม่ต้องเสียภาษีอากรมาก และการที่มีพลเมืองน้อย

ในแถบนี้เพราะราษฎรประกอบการหาเลี้ยงชีพในการทำนาและทำไร่ ส่วนการหัตถกรรมมีน้อย และผู้ที่ทำการหัตถกรรมก็ทำเมื่อว่างการงาน เช่น ทอผ้า จักสานเย็นต้น การค้าขายมีบ้างแต่ยังไม่เจริญ เมื่อรถไฟขากเมืองนครราชสีมามาถึงก็จะต่อกับมณฑลต่าง ๆ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือแล้ว พลเมืองในภาคนี้นับวันจะมีมากขึ้น การสุขาภิบาลยังไม่ได้ทำอย่างจริงจัง บางจังหวัดกรมการอำเภอยังคอยให้พลเมืองรักษาและทำความสะอาด ราษฎรได้อาศัยน้ำตามแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล ส่วนพลเมืองที่อยู่ห่างจากลำน้ำใช้น้ำบ่อน้ำห้วยและน้ำหนอง

ในภาคกลางมีพลเมืองใน พ.ศ. ๒๔๕๙ ประมาณ ๓,๕๐๐,๐๐๐ คน เฉลี่ยตารางกิโลเมตรละ ๕๓ คน แถบบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีประมาณตารางกิโลเมตรละ ๒๐๐ คน การที่มีพลเมืองมากเพราะมีที่ประกอบการหาเลี้ยงชีพบริบูรณ์ เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ และการคมนาคมก็สะดวกทั้งทางน้ำและทางรถไฟ

ในจังหวัดพระนครและธนบุรีมีพลเมืองประมาณตารางกิโลเมตรละ ๒๑๔ คน นับว่ามีคนค่อนข้างหนาแน่น เพราะเป็นศูนย์กลางของการค้าขาย มีชาติต่าง ๆ ทั้งชาวยุโรป

และ อาเซีย มา ประกอบการ หาเลี้ยง ชีพ เช่น การค้าขาย และการ เพาะปลูก เป็น ต้น ใน จังหวัด พระนคร ศรีอยุธยา ใน มณฑล อยุธยา มี พลเมือง อยู่ หนา แน่น เหมือน กัน เพราะ การไป มา ติด ต่อ กัน สะดวก ทั้ง ทาง น้ำ และ ทาง บก และ เป็น ที่ ประชุม การ ค้าขาย ที่ นอก จาก นี้ มี คน อยู่ไม่ หนา แน่น มี พื้น ที่ ว่าง เปล่า มาก ใน มณฑล อยุธยา ราษฎร ไม่ ใคร่ ย้าย ไป อยู่ ที่ อื่น นอก จาก จังหวัด ภายใน มณฑล เช่น สระบุรี และ ลพบุรี เพราะ การ หา เลี้ยง ชีพ บริบูรณ์ เช่น การ เพาะปลูก เป็น ต้น ใน มณฑล นครชัยศรี มี พลเมือง โยก ย้าย ไป มา เสมอ การ ที่ ย้าย นั้น เพื่อ ไป ตั้ง ภูมิลำเนา หา เลี้ยง ชีพ ใน มณฑล อื่น ๆ ใน มณฑล ราชบุรี มี คน อยู่ หนา แน่น ตาม คำบล ที่ อยู่ ใกล้ ที่ ประชุม การ ค้าขาย และ ตาม ฝั่ง แม่น้ำ แม่ กลอง ที่ ห่าง ออก ไป มี คน บาง ใน มณฑล นครสวรรค์ มี พลเมือง อยู่ กัน ไม่ หนา แน่น มี ที่ ว่าง เปล่า เป็น ป่า ดง อยู่ มาก และ ตาม ป่า ดง ราษฎร ยัง มี ความ เกรง กลัว ต่อ การ ใช้ เงิน จึง ไม่ ยก ไป ตั้ง อยู่ คำบล ที่ มี คน อยู่ มาก คือ แถว ปาก น้ำโพ และ คำบล สะแก กรัง เพราะ มี การ ค้าขาย ทั้ง ทาง บก และ ทาง เรือ ใน ตอน เหนือ และ อีก ประการ หนึ่ง มี พ่อค้า จีน ขึ้น ไป ตั้ง ค้าขาย อยู่ มาก ใน มณฑล พิษณุโลก มี คน อยู่ไม่ หนา แน่น เพราะ เป็น ที่ ป่า ดง มาก เมือง

ที่ อยู่ ตาม ทาง รถไฟ ค่อย มี พลเมือง มาก ขึ้น ชาติ ต่าง ๆ ที่ มีใน ตอน กลาง ของ ประเทศ สยาม คือ ไทย จีน ญี่ปุ่น เขมร มอญ ญวน แขก พะม่า ข่า ลาว ส่วย และ ชาว ยุโรป มี อังกฤษ และ ฝรั่งเศส เป็น ต้น

ในภาค กลาง ตอน ตะวันออก มี พลเมือง ประมาณ ๔๕๐,๐๐๐ คน พึง ว่า อยู่ กัน ไม่ หนา แน่น เนื้อ ที่ ประกอบ ไป ด้วย ทุ่ง นา และ สวน และ ป่า แห่ง เขียว ป่า และ ภูเขา ตำบล ที่ มี การ ทำ มา หากิน พริบพร ณ์ และ เป็น ที่ ประชุม การ ค้า ขาย มี คน อยู่ กัน มาก และ อพยพ มา จาก ที่ อื่น ก็ มี คือ อำเภอ บาง ปลาสร้อย อำเภอ ศรีราชา อำเภอ ฉะเชิงเทรา และ อำเภอ บาง ปะกง ใน มณฑล ปราจีนบุรี

ใน ภาค เหนือ มี พลเมือง ประมาณ ๑,๘๐๐,๐๐๐ คน ใน มณฑล มหาราษฎร์ การ อพยพ ครอบครัว ไป อยู่ ที่ อื่น ก็ มี บ้าง เพื่อ ไป หา ที่ ที่ เหมาะ สำหรับ การ หาเลี้ยง ชีพ พลเมือง ใน มณฑล พายัพ อยู่ ใกล้ กับ อาณาเขต ต์ พะม่า และ จีน การ ค้า ขาย ระหว่าง ประเทศ ใกล้ เคียง นับ ว่า จะ เจริญ ขึ้น เป็น ลำดับ และ บัด นี้ มี รถไฟ ติด ต่อ ระหว่าง กรุงเทพ ฯ กับ เชียงใหม่ แล้ว การ ค้า ขาย จะ เจริญ ยิ่ง ขึ้น พลเมือง ก็ จะ มาก ขึ้น ตาม ส่วน แต่ เวลา นี้ ยัง มี พลเมือง น้อย พื้น ที่ เต็ม ไป ด้วย ภูเขา และ ป่า ที่ ราบ

สำหรับ ทำการ เพาะปลูก ก็มี น้อย ชาติ ที่ ตั้ง บ้าน เรือน อยู่ใน ภาคฝ่าย เหนือ มี ไทย เงี้ยว พะม่า แขก จ่า ซ่อ และ ชาติ ชาวเขา

ในภาคใต้ มีพลเมืองประมาณ ๑,๕๐๐,๐๐๐ คน มณฑล ภูเก็ต นับ ว่า มีคน อยู่ มาก เพราะ เป็น มณฑล ที่ อุดม ไป ด้วย แร่ ดีบุก และ วุลแฟรม ราษฎร หา เลี้ยง ชีพ ด้วย การ ทำ เหมือง แร่ เหล่า นี้ และ มี การ ค้าขาย กับ ประเทศ ต่าง ๆ ใน แหลม มะลายู ซึ่ง อยู่ ในปกครอง ของ อังกฤษ มณฑล นครศรีธรรมราช มี คน มาก กว่า มณฑล สุราษฎร์ ถึง แม้ ว่า พลเมือง ใน มณฑล นี้ จะ มี น้อย แต่ นับ วัน จะ มี มาก ขึ้น ทุก ที เพราะ การ ทำ เหมือง แร่ กำลัง เจริญ ขึ้น และ การ หา เลี้ยง ชีพ เช่น การ ทำสวน และ การ ค้าขาย ก็ กำลัง เจริญ ขึ้น เพราะ มี รถไฟ ติดต่อ กับ มณฑล อื่น ๆ ได้ มณฑล ปัตตานี มี ราษฎร หนา แน่น ตาม แถบ ชาย ทะเล และ ตอน กลาง เมือง เพราะ มี เรือ กลไฟ และ รถไฟ ผ่าน มณฑล สุราษฎร์ มี พลเมือง ไม่ สู้ หนา แน่น เพราะ การ ทำ มา หา กิน มี แต่ การ เพาะปลูก และ ที่ ราย ที่ จะ ทำการ เพาะ ปลูก มี น้อย ส่วน เมือง ที่ อยู่ ตาม ทาง รถไฟ สาย ใต้ จะ มี คน อยู่ มาก ขึ้น ต่อไป ภาย หน้า เพราะ การ ไป มา สะดวก และ

การค้าขายนับวันจะเจริญขึ้น ชาติต่าง ๆ ในแหลมมะลายู มี ไทย จีน มะลายู และชาวยุโรป

๑๘. มณฑล และ จังหวัด

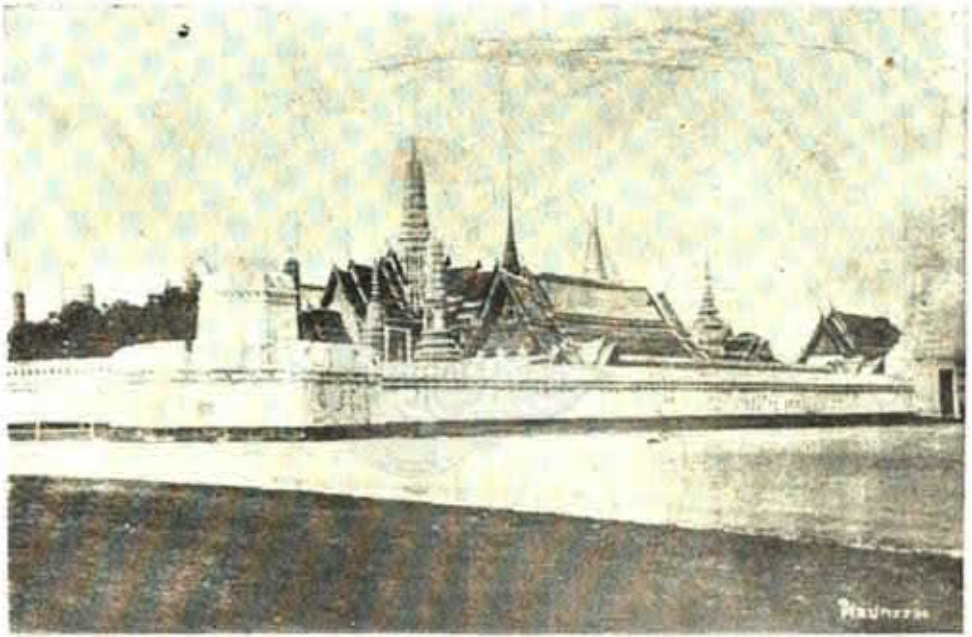
๑. กรุงเทพพระมหานคร เป็นนครหลวงของประเทศสยาม แบ่งออกเป็น ๖ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดพระนคร ตั้งอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา ห่างจากสันกอนที่ปากน้ำเจ้าพระยาขึ้นไปทางเหนือตามทางตรงประมาณ ๒๕ กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ ๔๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒๕๐,๐๐๐ ไร่ จังหวัดนี้เป็นจังหวัดสำคัญและรุ่งเรืองกว่าจังหวัดอื่น ๆ และเป็นที่ตั้งกระทรวงต่าง ๆ ของรัฐบาลแห่งประเทศ ที่ทำการของนครบาลจังหวัด อยู่ณศาลาว่าการนครบาล ตำบลสะพานช้างโรงสี อำเภอสำราญราษฎร์ จังหวัดพระนคร จังหวัดนี้แยกออกเป็น ๒๒ อำเภอ แต่การปกครองส่วนอำเภอนั้น แบ่งเป็นอำเภอชั้นใน ๑๙ และอำเภอชั้นนอก ๓ ลักษณะการปกครองของอำเภอชั้นในกับอำเภอชั้นนอกต่างกัน คือ อำเภอชั้นในไม่มีตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้าน ตำรวจพระนครบาลทำหน้าที่แทน, ส่วนอำเภอชั้นนอกมีตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้าน



ปราสาทพระเทพบิดร ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จังหวัดพระนคร

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)



วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในจังหวัดพระนคร

(ภาพหน้าสิ่งที่ระลึกในงานรถไฟสายใต้)

การแบ่งเป็นอำเภอชั้นในและชั้นนอกเช่นนี้ มีแต่จังหวัดพระนคร และ จังหวัดธนบุรี เท่านั้น จังหวัดนอกจากนี้ ลักษณะการปกครองเป็นอย่าง อำเภอชั้นนอกทั้งสิ้น

อำเภอชั้นใน ๑๙ อำเภอ คือ อำเภอพระราชวัง อำเภอชนะสงคราม อำเภอสำราญราษฎร์ อำเภอพาหุรัด อำเภอจักรวรรดิ์ อำเภอสัมพันธวงศ์ อำเภอสามแยก อำเภอยี่ล้อมปราบศัตรูพ่าย อำเภอสามยอด อำเภอหางเล้ง อำเภอบางขุนพรหม อำเภอสามเสน อำเภอดุสิต อำเภอพญาไท อำเภอประแพ็ง อำเภอประทุมวัน อำเภอบางรัก อำเภอสาทร อำเภอยานนาวา

อำเภอชั้นนอก ๓ อำเภอ คือ อำเภอบางขื่อ อำเภอบางกะปิ อำเภอบางเขน จังหวัดพระนคร มีพลเมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ประมาณ ๓๕๐,๐๐๐ คน มากกว่าจังหวัดอื่น ๆ ทั้งสิ้นในประเทศสยาม

จังหวัดนี้ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจักรีบรมนาถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผู้เป็นพระปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ คือ ย้ายกรุงจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มาตั้งอยู่ฝั่งตะวันออก ตรงข้ามกับจังหวัดธนบุรี และรวมท้องที่ทั้ง ๒ ฝั่ง คือ จังหวัดธนบุรี กับจังหวัด

พระนคร เข้าเป็นราชธานี เรียกว่า กรุงเทพพระมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ พึ่งมารวมท้องที่ทั้ง ๖ จังหวัดเข้าเป็นกรุงเทพพระมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ แต่ในหมู่ชาวต่างประเทศยังเรียกกรุงเทพพระมหานครเดิมว่า บางกอก ตามนามตำบลเดิมที่กรุงธนบุรีตั้งอยู่ เพราะฉะนั้นคำว่า บางกอก จึงเป็นชื่อสำหรับชาวต่างประเทศเรียกเมืองหลวงของประเทศสยาม นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ เป็นต้นมา ซึ่งจะเรียกว่า สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น กรุงเทพฯ เจริญขึ้นเป็นลำดับ พน ทุกวันนี้ มีถนนหนทางดีกว่าผ่านมาเป็นอันมาก และจัดการรักษาอย่างสะอาดเรียบร้อย ยานพาหนะต่าง ๆ เดินไปมาได้อย่างสะดวก ตามถนนทั่วไปมีโคมไฟฟ้าจุดให้ได้รับความสว่างในเวลาเกือบมืด มีน้ำประปาใช้ซึ่งตั้งโรงสูบน้ำที่ตำบลสามเสน มีรถรางที่ใช้เดินรถด้วยแรงไฟฟ้ายาว ๓๗ กิโลเมตร มีสถานที่ทำการอันสำคัญ เช่น กระทรวงต่าง ๆ และห้างค้าขายเป็นอันมาก มีตึกรามบ้านเรือนของราษฎรออกเต็มไป. พระราชวังซึ่งเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน เช่น พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังสวนดุสิต และวังเจ้านายอยู่ในจังหวัดนี้ นับว่าเป็นเมืองงามเมืองหนึ่งในประเทศทางทิศตะวันออก นอกจากนี้มีวัด

อันงดงาม หลาย แห่ง เช่น วัดพระเชตุพน วัดสุทัศน์ วัดมหาธาตุ เป็นต้น แต่มี วัด สำคัญ ที่ สุด วัด หนึ่ง อยู่ใน พระบรมมหาราช วัง ไม่ มี พระสงฆ์ อยู่ เรียก ว่า วัด พระศรีรัตนศาสดาราม คำ สามัญ เรียก ว่า วัด พระแก้ว สร้าง ใน รัชกาล ที่ ๑ สมัย กรุง รัตนโกสินทร์ สำหรับ เป็น ที่ ทำ พระราช พิธี ถือ น้ำ พระ พิพัฒน์ สัจจา และ พิธี อื่น ๆ บาง อย่าง มี พระพุทธรูป เป็น แก้ว สีลา สี เขียว หน้า ตัก กว้าง ๒๓ นิ้ว ประดิษฐาน อยู่ใน พระอุโบสถ เรียก ว่า พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร หรือ คำ สามัญ เรียก ว่า พระแก้วมรกต สร้าง แต่ ครั้ง ใดไม่ ปรากฏ แรก พบ ที่ จังหวัด เชียง ราย แล้ว ภาย หลัง ตก ไป อยู่ กรุงศรี สัตนาคนหุต (ล้านช้าง หรือ หลวง พระบาง) ครั้น ถึง สมัย กรุง ธนบุรี ใน พ.ศ. ๒๓๒๒ พระยา ทศ สมเด็จ พระพุทธยอดฟ้า ฯ ซึ่ง ครั้ง นั้น ดำรง พระยศ เป็น สมเด็จ เจ้า พระยา มหากษัตริย์ ศึก เป็น แม่ทัพ ยก ขึ้น ไป ตี กรุงศรี สัตนาคนหุต ได้ และ ได้ พระแก้ว มรกต นี้ มา แต่ ครั้ง นั้น

(๒) จังหวัด ธนบุรี อยู่ ฝั่ง ขวา ของ แม่น้ำ เจ้า พระยา ตรง กัน ข้าม กับ จังหวัด พระนคร มี เนื้อที่ ประมาณ ๖๐๐ ตาราง กิโลเมตร หรือ ๓๗๕,๐๐๐ ไร่ ที่ ทำการ ของ นคร บาล จังหวัด รวม อยู่ใน ศาลา ว่า การ นคร บาล ซึ่ง ตั้ง อยู่ใน จังหวัด พระนคร

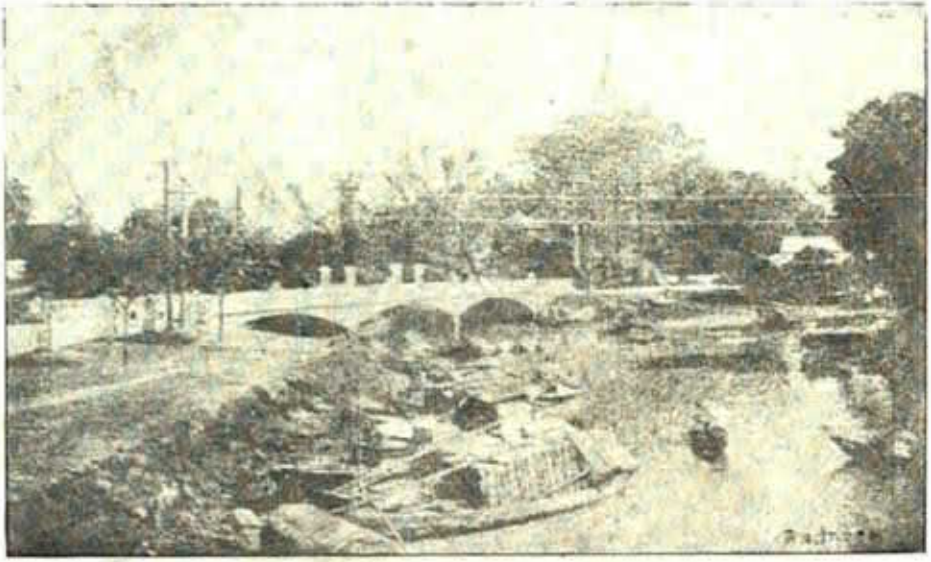
จังหวัดนี้แยกออกเป็น ๑๑ อำเภอ เป็นอำเภอชั้นใน ๖ อำเภอชั้นนอก ๕

อำเภอชั้นใน ๖ อำเภอ คือ อำเภอบางพลัด อำเภอบางกอกน้อย อำเภอบางกอกใหญ่ อำเภอคลองสาน อำเภอบางยี่เรือ อำเภอบุคคะโล

อำเภอชั้นนอก ๕ อำเภอ คือ อำเภอตลิ่งชัน อำเภอภาษีเจริญ อำเภอบางขุนเทียน อำเภอราษฎร์บูรณะ อำเภอหนองแขม

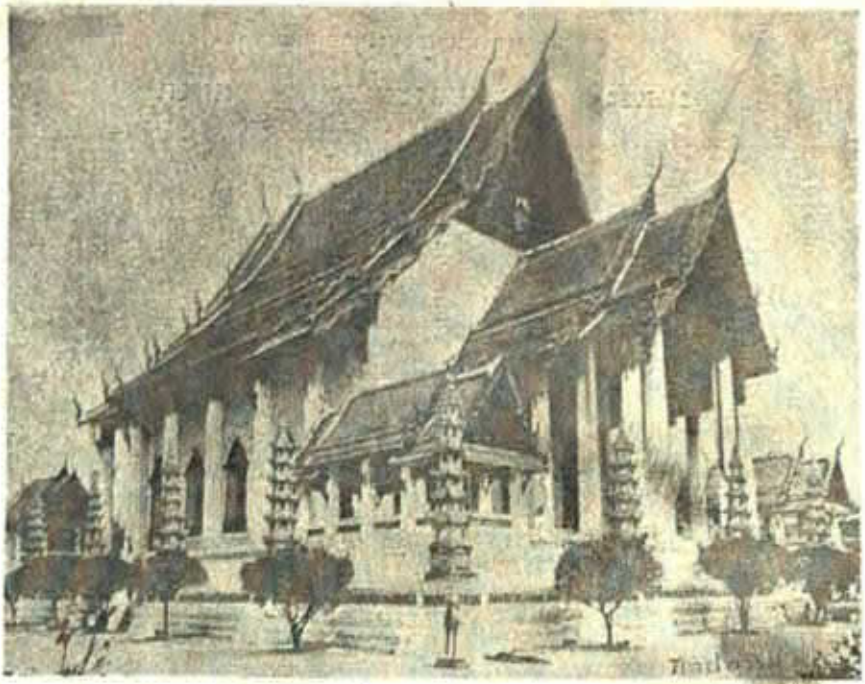
จังหวัดธนบุรีมีพลเมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ประมาณ ๑๕๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นที่ราบ มีคลองเล็ก ๆ มากการหาเลี้ยงชีพของราษฎรมีการทำสวนผลไม้เป็นพื้น

เมืองธนบุรีเดิมตั้งอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ ตรงวัดกุฎาสวรรค์ หรือที่เรียกว่าวัดศาลาสี่หน้า เมื่อรัชกาลสมเด็จพระเชษฐาธิราช สมัยกรุงศรีอยุธยา โปรดให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยเดี๋ยวนี้มาถึงปากคลองบางกอกใหญ่ที่ตรงวัดอรุณราชวราราม คลองนั้นตื้นมากลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา จึงย้ายเมืองธนบุรีมาตั้งขึ้นมีปราการขึ้นที่ตรงวัดอรุณราชวราราม หรือที่เรียกกันว่าวัดแจ้งเดี๋ยวนี้ ปรากฏในพงศาวดาร ครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์



บรมบรรพตที่วัดสระเกศ จังหวัดพระนคร

(จากหนังสือที่ระลึกในงานรถไฟสายใต้)



วัดสุทัศน์ ในจังหวัดพระนคร

(จากหนังสือที่ระลึกเนื่องในงานรถไฟมาถึง)

สมัยกรุงศรีอยุธยาว่า โปรดให้เจ้าพระยาวิชเยนทร์เป็นแม่กอง สร้างขึ้นที่เมืองพิษณุโลกและเมืองธนบุรี ภายหลังเมื่อเสีย กรุงศรีอยุธยาแก่พม่าข้าศึกในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้าตากสินได้พยายามปรารภปรามพม่าคืนความอิสสรภาพมาได้อย่างเดิม และได้ยกเมืองธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีในปลาย พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น ชนทั่วไปนามว่า "กรุงธนบุรี" นับแต่นั้นมา กรุงธนบุรีจึงเป็นเมืองหลวงของประเทศสยามอยู่ จน พ.ศ. ๒๓๒๕ นับได้ ๑๕ ปี พระราชวังเดิมของพระเจ้าตากสิน ซึ่งบัดนี้เป็นโรงเรียนนายเรือนั้น อยู่ติดกับวัดอรุณราชวราราม ซึ่งมีพระปรางอันสูงตระหง่านอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา พระปรางนี้เดิมสูง ๑๖ เมตร มีอยู่แล้วก่อนสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ครั้นรัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างสวมพระปรางเดิมให้สูงใหญ่ขึ้นเป็นสูง ๖๗ เมตร นับว่าสูงกว่าพระปรางอื่น ๆ ในประเทศสยาม สถานที่นอกจากนี้มีกระทรวงทหารเรือ และอู่เรือของรัฐบาล และวัดอันงดงามอีกหลายแห่ง

(๓) จังหวัดนนทบุรี อยู่ถัดจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีขึ้นไปทางเหนือตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา มีเนื้อที่ประมาณ

๙๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕๖๒,๐๐๐ ไร่ แยกเป็น ๕ อำเภอ คือ อำเภอนนทบุรี อำเภอปากเกร็ด อำเภอบางใหญ่ อำเภอบางบัวทอง อำเภอบางแม่นาง. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ที่ตำบลตลาดขวัญ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาในอำเภอนนทบุรี ห่างจากพระนคร คือจากศาลาว่าการนครบาลประมาณ ๑๐ กิโลเมตร มีพลเมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ประมาณ ๘๕,๐๐๐ คน ราษฎรทำเลี้ยงชีพด้วยการทำนาและทำสวนผลไม้เป็นพื้น มีรถรางสายหนึ่งยาวประมาณ ๑๐ กิโลเมตรใช้เดินด้วยเครื่องยนต์ระหว่างเมืองนนทบุรีกับจังหวัดนนทบุรี ในคิมแดนฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยา. เมืองนนทบุรีนี้ตั้งขึ้นเมื่อรัชกาลของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ สมัยกรุงศรีอยุธยา สำหรับเป็นที่ระดมพลในเวลาสงคราม.

(๔) จังหวัดพระประแดง อยู่ถัดจังหวัดพระนครลงไปทางทิศใต้ ตามลำน้ำเจ้าพระยา มีเนื้อที่ประมาณ ๓๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑๘๕,๐๐๐ ไร่ แยกเป็น ๒ อำเภอ คือ อำเภอพระประแดง อำเภอพระโขนง ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ที่ตำบลตลาดอำเภอพระประแดง ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาห่างจากพระนครประมาณ ๑๐ กิโลเมตร มี



พระปรางวัดอรุณ (ริมแม่น้ำเจ้าพระยา) จังหวัดธนบุรี

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

พลเมือง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ประมาณ ๕๐,๐๐๐ คน การหาเลี้ยงชีพ มีการทำสวน ทำนา เป็นพื้น

เมือง พระประแดง เดิมตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้าย คือฝั่งตะวันออก แถวศาลเจ้าพระประแดง ทุกวันนี้ เมืองนี้เป็นเมืองปากน้ำแต่ครั้งพวกขอมเป็นใหญ่ ซึ่งยังมีเรียกว่า เขมร มีกำแพงเมืองเป็นหลักฐาน พึ่งมาร้อยเสียเมื่อสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ปากน้ำที่กล่าวนี้ แต่โบราณเรียกว่า ปากน้ำพระประแดง ภายหลังเมื่อแผ่นดินงอกทำให้ทะเลห่างไกลออกไปทุกที จึงได้ตั้งเมืองสมุทปราการเป็นเมืองปากน้ำที่ตำบลยางเจ้าพระยา ซึ่งเรียกว่า ปากน้ำยางเจ้าพระยา แต่เมืองพระประแดงก็คงเป็นเมืองอยู่ในระหว่างเมืองสมุทปราการกับเมืองธนบุรี ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ขุดคลองลัดคุ้งแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นคลองหนึ่ง เรียกว่าลัดหลวง และตั้งเมืองขึ้นใหม่ มีป้อมปราการสำหรับป้องกันข้าศึก เรียกว่า เมืองนครเขื่อนขันธ์ ครั้นในรัชกาลปัจจุบันนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงได้เปลี่ยนเรียกว่า จังหวัดพระประแดง

(๕) จังหวัดสมุทปราการ ตั้งอยู่ที่ปากน้ำเจ้าพระยาที่ออกอ่าวสยาม อาณาเขตต์ทางทิศใต้จดทะเลในอ่าวสยาม

แต่ฝั่งทะเลเป็นเลนทั่วไป ซึ่งมีป่าแสมอยู่มาก จึงไม่เหมาะสำหรับทำท่าเรือ มีเนื้อที่ประมาณ ๙๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕๖๒,๐๐๐ ไร่ แยกออกเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอสมุทปราการ อำเภอเกาะสีชัง อำเภอบางพลี อำเภอบางเหี้ย ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝากตะวันออกแห่งแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ตำบลบางเมืองในอำเภอสมุทปราการ ห่างจากพระนคร ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร มีพลเมืองเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๕ ประมาณ ๕๘,๐๐๐ คน ราษฎรหาเลี้ยงชีพด้วยการทำนา ทำนาเกลือ หาปลา และทำฟืนแสมขาย มีรถไฟของบริษัทสายหนึ่งยาว ๒๐ กิโลเมตร เดินระหว่างจังหวัดสมุทปราการกับจังหวัดพระนคร จังหวัดสมุทปราการได้ตั้งเป็นหลักฐานมีป้อมปราการป้องกันข้าศึกขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. ๒๓๖๕ มีพระเจดีย์องค์หนึ่งอยู่ที่เกาะกลางน้ำ เรียกว่าพระสมุทเจดีย์ สร้างในรัชกาลที่ ๒ ถึงหน้าเทศกาลเดือนพฤศจิกายน มีคนไปนมัสการมากทุกปี

(๖) จังหวัดมีนบุรี อยู่ถัดจังหวัดพระนครไปทางตะวันออก มีเนื้อที่ ๙๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕๖๒,๐๐๐ ไร่ แยกเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอมีนบุรี อำเภอหนองจอก อำเภอแสนแสบ ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ที่ตำบลทราย

แผนที่

บริเวณกรุงเทพฯ

มาตราส่วน ๑:๓๐,๐๐๐



กองอิฐ ใน อำเภอมีนบุรี ห่าง จากพระนคร ประมาณ ๒๕ กิโลเมตร มีพลเมือง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ประมาณ ๔๔,๐๐๐ คน

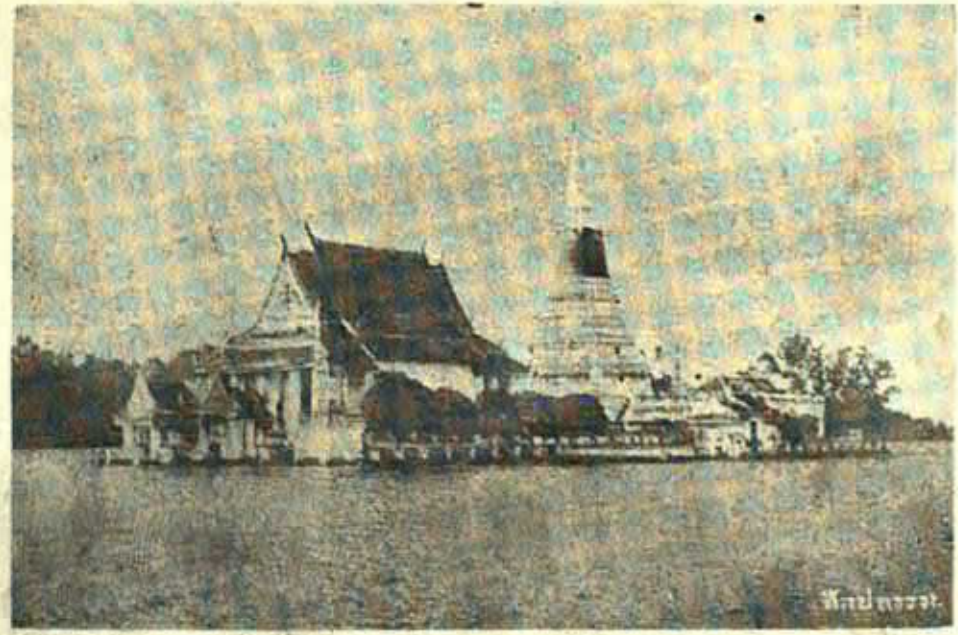
พื้น ที่ ของ จังหวัด นี้ เป็น ที่ ราบ ตลอด ไม่ มี ป่า และ ภูเขา การ เลี้ยง ชีพ มี การ ทำนา เป็น พื้น การ คมนาคม มี แต่ คลอง ติด ต่อ กับ จังหวัด อื่น หลาย คลอง ใน ฤดู น้ำ ไป มา กัน ทาง เรือ ฤดู แล้ง ใช้ ม้า หรือ เดิน เท้า ไป ทาง ไหน ๆ ก็ได้. ถนน, แม่น้ำ, ทางเกวียน ไม่ มี เพราะ พื้น ที่ เป็น ทุ่ง เตียน จังหวัด นี้ เป็น จังหวัด ใหม่ พึ่ง ตั้ง ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ ใน รัชกาล ที่ ๕ สมัย กรุง รัตนโกสินทร์

๒. มณฑล อยุธยา อยู่ ถัด กรุงเทพ ฯ ขึ้น ไป ทาง เหนือ มี ๗ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัด พระนคร ศรี อยุธยา ตั้ง อยู่ ที่ ลำ แม่น้ำ ทั้ง ๓ มา รวม กัน คือ แม่น้ำ เจ้าพระยา มา จาก ทาง ตะวันตก เฉียง เหนือ แม่น้ำ ลพบุรี มา จาก ทาง เหนือ แม่น้ำ สัก มา จาก ทาง ตะวัน ออก เฉียง เหนือ, ห่าง จาก จังหวัด พระนคร ตาม ทาง รถไฟ ประมาณ ๗๐ กิโลเมตร มี เนื้อ ที่ ประมาณ ๕,๐๐๐ ตาราง กิโลเมตร หรือ ๓,๑๒๕,๐๐๐ ไร่ แยก เป็น ๑๒ อำเภอ คือ อำเภอ กรุงเก่า อำเภอ มหาราษฎร์ อำเภอ ท่าเรือ อำเภอ บางปะหัน อำเภอ อุทัย อำเภอ วังน้อย อำเภอ

บางปะอิน อำเภอผักไห่ อำเภอราชคราม อำเภอเสนา อำเภอบางบาล อำเภอนครหลวง จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลอยุธยา ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางจังหวัดอยู่ทางฟากตะวันตกของแม่น้ำสักในอำเภอกรุงเก่า แต่ทางรถไฟอยู่ทางฝั่งตะวันออก มีพลเมืองประมาณ ๒๒๐,๐๐๐ คน ซึ่งมากกว่าจังหวัดอื่นๆ ในมณฑลอยุธยา

พื้นที่ของจังหวัดนี้เป็นที่ราบลุ่มโดยมาก ประกอบด้วยทุ่งนาและป่าโปร่งไม่มีภูเขา แต่มีแม่น้ำลำคลองมาก ถึงหน้าน้ำน้ำขึ้นท่วมทุกปี เป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูก การหาเลี้ยงชีพจึงมีการทำนาเป็นพื้น ในปัจจุบันรัฐบาลสร้างการทดน้ำอยู่ที่ตำบลท่าหลวงในอำเภอท่าเรือสำหรับการเพาะปลูก จังหวัดนี้มีถนนอยู่สายหนึ่งยาว ๑๒ กิโลเมตร หรือ ๓๐๐ เส้นเป็นถนนรอบเมือง การไปมาก็อาศัยไปมากันโดยทางเรือเป็นพื้น แต่ถึงหน้าแล้งน้ำแห้งอาจจะเดินหรือขี่ม้าขับเกวียนไปได้ทุกทิศทุกทาง. ทางรถไฟสายเหนือได้ผ่านจังหวัดนี้ คือ จากกรุงเทพฯ ไปแยกที่ตำบลบ้านพาชีในท้องที่อำเภออุทัย ระยะทาง ๙๐ กิโลเมตร แยกไปทางเหนือทางหนึ่ง แยกไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ



พระสมุทเจดีย์ จังหวัดสมุทปราการ

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

ทางหนึ่ง จึงนับว่าเป็นที่ประชุมการค้าขายแห่งหนึ่ง สินค้าออกที่สำคัญ คือ ข้าวเปลือก

พระนครศรีอยุธยาเคยเป็นเมืองหลวงของประเทศสยาม ระหว่างศตวรรษที่ ๑๙ กับ ๒๔ แห่งพุทธศักราช สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) แห่งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ ที่ตำบลหนองโสน (ซึ่งเดี๋ยวนี้เรียกว่า บึงพระราม) แขวงจังหวัดอโยธยา และมีกษัตริย์ปกครองติดต่อกันมา ๓๔ พระองค์ ตลอดเวลา ๔๑๗ ปี แล้วจึงเสียแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๓ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ นี้ จะเรียกว่า สมัยกรุงศรีอยุธยาก่อน สมัยนี้ขึ้นไป คือ สมัยเมื่อพวกขอมเป็นใหญ่นั้น พวกขอมได้ตั้งเมืองละโว้ (ลพบุรี) เป็นราชธานีปกครองดินแดนทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พวกขอมเห็นที่ตำบลนี้เป็นที่สำคัญด้วยมีแม่น้ำมารวมกันถึง ๓ สาย จึงตั้งเมืองค้านขึ้น เรียกว่าเมืองอโยธยา, แต่เมืองอโยธยานี้เดิมอยู่ทางฟากตะวันออกของทางรถไฟตรงที่มีวัดเรียกว่าวัดอโยธยา หรือวัดเดิมยังมีนี้ แต่ในสมัยนั้นพื้นที่ยังเป็นที่ลุ่มอยู่มาก ด้วยทะเลยังอยู่ใกล้ จึงทำนาไม่ได้มาก โบราณวัตถุมีมาก เช่น พระราชวังและวัดต่าง ๆ แต่ได้ถูกพม่าทำลายพังพัง

หมดเมื่อคราวเสีย กรุง คงเหลืออยู่แต่ฐาน ปูน และราก กำแพง พอเป็นเค้าเท่านั้น วังที่ยังปรากฏอยู่ คือ วังจันทร์เกษม ซึ่งใช้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาล มณฑลอยุธยาตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ ที่อำเภอบางปะอิน มีที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินแห่ง ๑ เรียกว่าพระราชวังบางปะอิน พระราชวังนี้แรกสร้างในรัชกาลของ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แห่ง สมัย กรุงศรีอยุธยา ครั้นถึง สมัย กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ ได้สร้างพระตำหนัก และ พระที่นั่งเพิ่มขึ้นอีกหลายองค์ นับว่าเป็นพระราชวังงามแห่งหนึ่ง

(๒) จังหวัดลพบุรี อยู่ถัดจังหวัดพระนครศรีอยุธยาขึ้นไปทางเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ ๒,๕๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑,๕๖๒,๕๐๐ ไร่แยกเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอเมืองลพบุรี อำเภอท่าวุ้ง อำเภอบ้านแส้า อำเภอโคกสำโรง มีพลเมือง ประมาณ ๙๐,๐๐๐ คน ศาลากลาง ของจังหวัดตั้งอยู่ที่ อำเภอเมืองลพบุรี ทางฝากตะวันออกแห่งแม่น้ำลพบุรี ซึ่งแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา และห่างจากพระนครศรีอยุธยาซึ่งเป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลตามทางรถไฟ ๖๐ กิโลเมตร ทางรถไฟสายเหนือผ่านจังหวัดนี้มีระยะทางจากกรุงเทพฯ ๑๓๓ กิโลเมตร พื้นที่ที่ทำการเพาะปลูกแล้ว

ไทยมาก มีเขาและป่าข้าง ป่าเบ็นป่าไม้ไผ่และไม้เต็งรัง, มีกินซะนิกหนึ่ง สีขาวๆ ไม่สู้แข็งนัก เกิดตามบริเวณที่ตั้งเมืองในท้องที่อำเภอเมืองลพบุรี อยู่ได้กินลึกประมาณ ๑—๒ เมตร เขาขุดเอาไปใช้ทำกินสอพอง สินค้าออกที่สำคัญมีข้าวเปลือก กินสอพอง โคและปลาน้ำจืด

เมืองลพบุรีเคยเบ็นเมืองสำคัญและเก่ากว่าเมืองอื่นๆ ในประเทศนี้ เว้นแต่เมืองนครปฐมเมืองเดียว ก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาเมืองลพบุรีมีชื่อว่า เมืองละโว้ ในครั้งเดิมเมืองละโว้เบ็นเมืองหลวงของละว้าทางทิศตะวันออก ครั้นต่อมาราว พ.ศ. ๑๔๐๐ เมื่อพวกขอม (เดี๋ยวนี้เรียกว่าเขมร) มาเบ็นใหญ่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ขอมจึงตั้งเมืองละโว้เบ็นราชธานีสำหรับปกครองทางเขตต์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ครั้นไทยขยายอาณาเขตต์ลงมาทางใต้ มาได้มณฑลสยามของขอม, ไทยจึงตั้งอาณาจักรขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ หรืออีกนัยหนึ่งว่า พระร่วงเบ็นปฐมกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย ขณะเมื่อพระร่วงได้เบ็นใหญ่นั้น เมืองละโว้ยังเบ็นของขอมอยู่จนรัชกาลที่ ๓ พระเจ้าราม กำแหงจึงได้เมืองละโว้และได้อาณาเขตต์ตลอดลงมาข้างใต้ ตั้งแต่นั้นมาเมืองละโว้จึงเบ็นของไทยจนทุกวันนี้

โบราณวัตถุที่ปรากฏในเมืองลพบุรีมีมาก และโบราณวัตถุเหล่านี้ได้สร้างในสมัยต่าง ๆ กัน ที่สำคัญ คือ

๑. สร้างในสมัยเมื่อพวกละว้ายังใหญ่ก่อน พ.ศ. ๑๔๐๐ ขึ้นไป เช่น กำแพงเมืองเดิม อยู่บนฝั่งริมแม่น้ำ ลูกจากที่ลุ่มสูง ๒๐ เมตร แต่สูงจากพื้นดินข้างใน ๑๐ เมตร. ศาลพระกาลบางทีจะเป็นเทวสถานของพวกละว้า ด้วยชุกพบหลักศิลาจารึกเป็นภาษาละว้าที่ตรงนี้ (หลักศิลานี้อยู่ในหอพระสมุก) อยู่ริมทางรถไฟฟากตะวันออกใกล้กับพระปรางค์ ๓ ยอด เดี๋ยวนี้หักพังเสียเหลือแต่เพียงแท่งศิลาก่อเป็นฐานสูง ๒ ชั้น มีกู่อิฐก่อด้วยอิฐซึ่งสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา

๒. สร้างในสมัยเมื่อพวกขอมเป็นใหญ่ราว พ.ศ. ๑๔๐๐ ลงมา เช่น พระปรางค์ ๓ ยอด สูงประมาณ ๓๐ เมตร กว้าง ๑๐ เมตร อยู่ริมทางรถไฟฟากตะวันตก พ้นสถานีลพบุรีไปทางเหนือหน่อยหนึ่ง เป็นเทวสถานของพวกขอมสร้างด้วยศิลาแลง เดิมสร้างสำหรับสาสนาพราหมณ์ ภายหลังมีผู้สร้างโบสถ์เพิ่มเข้าแปลงเป็นวัดในพระพุทธสาสนาในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อยู่หลังสถานีรถไฟทางทิศตะวันตก เป็นวัดใหญ่กว่าวัดอื่น ๆ ในจังหวัดนี้ เทพย์หรือปรางค์ที่เรียกว่าพระมหาธาตุ หรือพระ



พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพอาสน์ที่บางปะอิน
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
(จากหนังสือเที่ยวตามทางรถไฟ)

ศรีรัตน มหาธาตุ ที่ มี อยู่ ใน วัดนี้ สร้าง ด้วย ศิลาแลง ยัน ปูน ประกอบ มี ลวด ลาย งดงาม.

๓. สร้าง ในสมัย เมื่อ ไทย กรุง ศรีอยุธยา เป็น ใหญ่ ตั้ง แต่ พ.ศ. ๑๘๙๓ ลง มา เช่น พระราชวัง เมือง ลพบุรี อยู่ ริม น้ำ สร้าง แต่ ครั้ง รัชกาล สมเด็จ พระ นารายณ์ มหาราช ตาม แบบ ก่อ สร้าง อย่าง ฝรั่งเศส ฝน ไทย คือ เจ้าพระยา วิชเยนทร์ ซึ่ง อยู่ ข้าง เหนือ พระราชวัง สร้าง อย่าง แบบ ฝรั่ง เว้น แต่ โรง สวด ทำ ซุ้ม หน้า ต่าง อย่าง วัด ไทย

๔. สร้าง ใน สมัย เมื่อ ไทย กรุง รัตนโกสินทร์ เป็น ใหญ่ ตั้ง แต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ ลง มา เช่น พระที่นั่ง พิมาน มงกุฎ และ ตำหนัก ต่าง ๆ ใน พระราชวัง นี้ สร้าง ใน รัชกาล แห่ง พระบาท สมเด็จ พระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัว สำหรับ เป็น ที่ ประทับ แรม และ พระราชทาน นาม ใหม่ ว่า "พระนารายณ์ ราชนิเวศน์"

(๓) จังหวัด อ่างทอง อยู่ ถัด จังหวัด พระนคร ศรีอยุธยา ไป ทาง ตะวันตก มี เนื้อที่ ประมาณ ๒,๐๐๐ ตาราง กิโลเมตร หรือ ๑,๒๕๐,๐๐๐ ไร่ แยก เป็น ๕ อำเภอ คือ อำเภอ บางแก้ว อำเภอ ชัยโย อำเภอ ไพทอง อำเภอ วิเศษ ชัยชาญ อำเภอ ป่าโมก. ศาลากลาง ของ จังหวัด ตั้ง อยู่ ที่ อำเภอ บางแก้ว

ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ห่างจากพระนครศรีอยุธยาประมาณ ๒๕ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๙๐,๐๐๐ คน จังหวัดนี้พื้นที่เป็นที่ราบตลอดไม่มีป่าและภูเขาทำนาได้ทั่วทั้งจังหวัด สินค้าออกที่สำคัญมีข้าวเปลือก ถั่วและงา. อำเภอวิเศษชัยชาญเคยเป็นเมืองเก่า เรียกว่าเมืองวิเศษชัยชาญตั้งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรสมัยกรุงศรีอยุธยาครั้งชนะศึกพะม่า มีโบราณวัตถุเป็นพระตำหนักร้างอยู่ที่ตำบลตำหยากแห่งหนึ่ง ตำหนักนี้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรในสมัยกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังมีพระนอนอยู่ที่วัดป่าโมกข์ในอำเภอป่าโมกข์ริมแม่น้ำเจ้าพระยากับพระนอนอีกองค์หนึ่งอยู่ที่วัดขุนอินทร์ประมุลอำเภอชัยโยอยู่กลางทุ่งนา ห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยาประมาณ ๔ กิโลเมตร

(๔) จังหวัดสิงห์บุรี ถัดจังหวัดอ่างทองขึ้นไปทางเหนือตามลำแม่น้ำเจ้าพระยามีเนื้อที่ประมาณ ๑,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๖๒๕,๐๐๐ ไร่ พื้นที่เป็นที่ราบตลอดอย่างจังหวัดอ่างทอง แต่มีป่าเล็กๆ อยู่ข้าง นอกจากนี้ ๔ อำเภอ คือ อำเภอบางพุทรา อำเภอสิงห์ อำเภอพรหมบุรี อำเภออินทร์บุรี ตำบลกลางของจังหวัดทั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในอำเภอบางพุทรา ห่างจากพระนครศรีอยุธยาประมาณ



พระปรางสามยอด จังหวัดลพบุรี

(จากหนังสือเที่ยวตามทางรถไฟ)

กิโลเมตร มีพลเมือง ประมาณ ๗๐,๐๐๐ คน สินค้าออก ที่สำคัญมี ข้าว เปลือก ปลา และน้ำตาลโตนด. อำเภอสิงห์ อำเภอพรหมบุรี และอำเภออินทบุรี ทั้ง ๓ อำเภอนี้ แต่เดิมมาเป็นเมือง พึ่งมายุบเป็นอำเภอเสียครั้งหลังนี้ เมื่อตั้งการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล เมื่อรัชกาลที่ ๕ จังหวัดนี้มีโบราณวัตถุอยู่บ้าง เช่น วัดและพระปรางซึ่งปรักหักพังโดยมาก วัดที่ดีอยู่คือ วัดหน้าพระธาตุ วัดพระนอนจักรสีห์ วัดจักรสีห์ ที่วัดพระนอนจักรสีห์ มีพระพุทธรูปใหญ่องค์หนึ่งเป็นพระนอน

(๕) จังหวัดสระบุรี อยู่ถัดจังหวัดพระนครศรีอยุธยาขึ้นไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ ๓,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑,๘๗๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอปากเพรียว อำเภอหนองแค อำเภอเสาไห้ อำเภอแก่งคอย อำเภอหนองโดน อำเภอวังม่วง. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ในอำเภอปากเพรียว ริมสถานีปากเพรียว แห่งทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ และอยู่ห่างจากพระนครศรีอยุธยาประมาณ ๔๐ กิโลเมตร เดิมศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ที่ตำบลเสาไห้ ได้ย้ายลงมา ๘ กิโลเมตร ก่อนมาเมื่อได้สร้างรถไฟสายนครราชสีมา เมื่อรัชกาลที่ ๕ จึง

ได้ย้ายศาลากลางไปตั้งที่ตำบลปากเพรียว จนทุกวันนี้ พื้นที่ของจังหวัดนี้กว้างกว่าจังหวัดอื่นในมณฑลอยุธยา เป็นป่าและภูเขาเสียประมาณ ๒ ส่วน เป็นที่ราบที่จะเพาะปลูกได้ ๑ ส่วน มีพลเมืองประมาณ ๑๒๐,๐๐๐ คน จังหวัดนี้มีแร่ดีบุกและหินปูนอยู่ในท้องที่อำเภอแก่งคอยกับมีหินขาวใช้ทำซีเมนต์ได้ สินค้าออกที่สำคัญมีข้าวเปลือก, หนัง, เขา, และผลมะเกลือ

เมืองสระบุรีสร้างเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาราว พ.ศ. ๒๐๙๒ ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ สำหรับเป็นที่รวบรวมคนแขวงเกิดสงครามและเป็นเมืองด่านทางที่จะไปยังมณฑลนครราชสีมา

ในอำเภอหนองโดนมีรอยพระบาทใหญ่ลึกลงไปในหินอยู่บนภูเขาสุวรรณบรรพต หรือที่เรียกว่าเขาพระพุทธบาท รอยพระบาทนี้ยาว ๑ เมตร ครึ่ง กว้าง ๔๒ เซนติเมตร ลึก ๙ เซนติเมตร เป็นที่หมายว่าเป็นรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้า ซึ่งใครจะเป็นผู้สร้างและสร้างแต่ครั้งใดไม่ปรากฏ มีผู้ไปพบเมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแห่งสมัยกรุงศรีอยุธยา จึงหน้าเทศกาลเดือน ๓ มีมหาสมัยมีคนไปนมัสการมากทุกปี นับว่าเป็นปูชนียสถานแห่งหนึ่งในประเทศสยาม มีรถไฟของบริษัทจากอำเภอท่าเรือจังหวัด



พระพุทธบาทที่จังหวัดสระบุรี

พระนครศรีอยุธยาถึงเขาพระพุทธบาทสายหนึ่งยาวประมาณ ๒๐ กิโลเมตร

(๖) จังหวัดประทุมธานี อยู่ถัดจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทางทิศใต้ยนผั่งแม่น้ำเจ้าพระยา มีเนื้อที่ประมาณ ๑,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๖๒๕,๐๐๐ ไร่ แยกเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอบางกระบือ อำเภอลาดหลุมแก้ว อำเภอสามโคก. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาในอำเภอบางกระบือ อยู่ห่างจากพระนครศรีอยุธยาประมาณ ๔๐ กิโลเมตร จังหวัดนี้มีพลเมืองประมาณ ๓๗,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นที่ราบทำนาได้ทั่วไปไม่มีป่าและภูเขา การไปมาไปมาถึงทางเรือเป็นพื้น สินค้าออกที่สำคัญมีข้าวเปลือก

จังหวัดประทุมธานีตั้งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์สมัยกรุงศรีอยุธยา คือพวกมอญเมืองเมาะตะมะหนีความเดือดร้อนจากพม่า อพยพครอบครัวเข้ามากรุงศรีอยุธยาประมาณ ๑๐,๐๐๐ เศษ สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้ไปอยู่ที่ตำบลสามโคก และตั้งเป็นเมือง เรียกว่า เมืองประทุมธานี ครั้นรัชกาลที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พวกมอญเมืองเมาะตะมะหนีความกดขี่ข่มเหงจากพม่าเข้ามาเมื่อ พ.ศ.

๒๓๕๘ อีกประมาณ ๔๐,๐๐๐ คน ไปรกให้ไปอยู่รวมกันที่เมืองประทุมธานี ที่เหลือนั้นให้อยู่ที่เมืองนนทบุรีบ้าง เมืองนครเขื่อนขันธ์คือจังหวัดพระประแดงบ้าง

(๗) จังหวัดฉัญญะบุรี อยู่ถัดจังหวัดพระนครขึ้นไปทางทะวันออกเฉียงเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ ๑,๕๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๙๓๗,๐๐๐ ไร่ แยกเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอวังสิก อำเภอลำลูกกา อำเภอลำลูกหลวง อำเภอหนองเสือ. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ฝั่งเหนือของคลองวังสิก และห่างจากพระนครศรีอยุธยาประมาณ ๔๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๔๐,๐๐๐ คน มีคลองสำคัญคลองหนึ่งซึ่งขุดผ่ากลางจังหวัดนี้ ตั้งแต่คลองเปรมประชากรซึ่งอยู่ในจังหวัดประทุมธานีไปทางทะวันออกทะลุแม่น้ำนครนายก ยาวประมาณ ๕๐ กิโลเมตร และมีคลองขนานกับคลองวังสิกทั้งฝั่งเหนือและฝั่งใต้อีกฝั่งละ ๑ คลอง เรียกว่าคลองหกวาสายบน คลอง ๑ คลองหกวาสายล่าง คลอง ๑ กับมีคลองซอยต่างๆ ขุดห่างกันเป็นระยะ เฉลี่ยระยะละ ๒ กิโลเมตร ตั้งแต่ขึ้นคลองหกวาสายบนผ่านคลองวังสิกทะลุคลองหกวาสายล่างอีก ๑๔ คลอง พื้นที่ของจังหวัดนี้จึงเป็นคลองทั่วไป และทำการเพาะปลูกได้คลองทั่วไปทุกแห่ง ไม่มีป่าและภูเขา จังหวัด


แผนที่
มณฑลอยุธยา
มาตราส่วน ๑:๖๐๐,๐๐๐
เครื่องหมาย
เครื่องหมาย
กิโลเมตร
๑๐๐ กิโลเมตร

นี้เดิมเป็นป่าพง เรียกว่า ทุ่งหลวง ไม่มีราษฎรไปตั้งทำการเพาะปลูกได้ ต่อมามีบริษัทหนึ่งได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตขุดคลองเหล่านี้ขึ้น ได้ลงมือขุดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ภายหลังได้พระราชทานนามคลองนี้ว่า คลองรังสิตประยูรศักดิ์ ครั้นเมื่อขุดคลองรังสิตแล้ว มีราษฎรไปตั้งทำมาหากินมากขึ้น ในรัชกาลที่ ๕ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้ตั้งเป็นจังหวัดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ สินค้าออกที่สำคัญคือ ข้าวเปลือก.

๓. มณฑลนครชัยศรีอยู่ถัดกรุงเทพพระมหานครทางทิศตะวันตก แบ่งเป็น ๓ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดนครปฐม อยู่ทางทิศตะวันตกของกรุงเทพ ฯ ทางรถไฟสายใต้ผ่านจังหวัดนี้ มีระยะทางตั้งแต่กรุงเทพ ฯ ถึงนครปฐม ๔๘ กิโลเมตร จังหวัดนี้มีเนื้อที่ประมาณ ๓,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑,๘๗๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๕ อำเภอ คือ อำเภอเมืองนครปฐม อำเภอสามพราน อำเภอนครชัยศรี อำเภอบางปลา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลนครชัยศรี ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ในอำเภอเมืองนครปฐม ฟากใต้ของทางรถไฟ มีพลเมืองประมาณ

๑๔๕,๐๐๐ คน พื้นที่มีการเพาะปลูกแล้วโดยมาก สินค้าออกที่สำคัญมี ข้าว เปลือก ผลไม้ และสุกร.

พระปฐมเจดีย์เมืองโบราณใหญ่โตกว่าเมืองใดๆ ทั้งหมดในประเทศนี้ เดิมมีชื่อว่า เมืองชัยสิริ หรือ สิริชัย หรือ ศรีวิชัย และเคยเป็นเมืองรุ่งเรืองมาถึงแต่ ๒๐๐๐ ปีมาแล้ว แต่ได้ร้างเสียช้านาน พึ่งมาตั้งขึ้นใหม่เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา สำหรับเป็นที่ระดมพลในเวลาสงคราม เมืองนี้เดิมเป็นราชธานีของพวกละว้าทางฝ่ายตะวันตก ครั้งพวกละว้ายังเป็นใหญ่และเป็นเมืองของพวกนับถือพุทธสาสนาในชั้นแรกที่พระพุทธสาสนามาสู่ประเทศนี้ ครั้งพระเจ้าอโศกราช กษัตริย์ในอินเดีย ราว พ.ศ. ๒๓๖ ได้อาราธนาพระมหาเถระ ๒ องค์ คือ พระโสณะกับพระอุตตระให้มาแผ่สาสนาทางประเทศนี้ มีหลักฐานคือของโบราณที่ขุดได้เช่นศิลารูปวงล้อ ซึ่งเป็นที่หมายพระธรรมจักร และของที่ปรากฏอยู่ เช่น พระสถูปเจดีย์ใหญ่น้อยเป็นต้น พระสถูปเจดีย์ที่สำคัญกว่าทุกๆ องค์ เรียกว่า พระปฐมเจดีย์, เพราะเป็นพระเจดีย์องค์แรกที่สร้างขึ้น พระปฐมเจดีย์นี้กษัตริย์แต่โบราณได้ซ่อมแปลงสืบมาหลายครั้ง จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาล



พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

(จากหนังสือภูมิศาสตร์เกรแฮม)

ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างพระเจดีย์ใหญ่ครอบพระเจดีย์เดิม และสร้างโบสถ์วิหารลานทักษิณด้วย ครั้นในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้างเพิ่มเติม มาในรัชกาลปัจจุบันนี้ก็สร้างเพิ่มเติมอีกหลายอย่าง. พระปฐมเจดีย์นี้สูงกว่าเจดีย์อื่น ๆ ในประเทศสยาม คือสูงประมาณ ๑๒๐ เมตร นับว่าเป็นปูชนียสถานอันสำคัญและเก่าก่อนกว่าแห่งอื่น ๆ ในประเทศนี้

ที่นครปฐมมีพระราชวังซึ่งโปรดให้สร้างในรัชกาลปัจจุบัน เรียกว่า พระราชวังสนามจันทร์ สร้างตรงที่วังพระเจ้าแผ่นดินที่ครองเมืองโบราณ เมื่อเวลาสร้างยังมีเนินปราสาทปรากฏอยู่ วังอีกแห่งหนึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๔ มีชื่อว่านครปฐม อยู่หน้าองค์พระ ยังเหลือพระที่นั่งซึ่งยกนี้พระราชทานให้ใช้เป็นที่ว่าการสุขาภิบาลหลังหนึ่ง

(๒) จังหวัดสุพรรณบุรี อยู่ถัดจังหวัดนครปฐมไปทางทิศเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ ๓,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑,๘๗๕,๐๐๐ ไร่ แยกเป็น ๗ อำเภอ คือ อำเภอท่าพี่เลี้ยง อำเภอบางปลาม้า อำเภอสองพี่น้อง อำเภอบางปลาม้า อำเภอศรีประจันต์ อำเภอดอนเจดีย์สามพัน อำเภอเดิมบาง

ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ริมแม่น้ำสุพรรณทางฝั่งตะวันออก ในอำเภอท่าพี่เลี้ยง และอยู่ห่างจากนครปฐมประมาณ ๘๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๑๕๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นป่าดอนและเป็นเนินบ้าง แต่ที่ซึ่งได้เพาะปลูกแล้วประมาณครึ่งเศษ ในจังหวัดนี้มีแร่ตะกั่วด้วย สินค้าออกที่สำคัญคือ ข้าวเปลือก

จังหวัดสุพรรณบุรีมีเมืองเก่า ๒ เมือง คือ เมืองอู่ทองกับเมืองสุพรรณบุรี เมืองอู่ทองเป็นเมืองเดิมอยู่ที่อำเภอรเข้สามพัน ทางตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองเกี่ยวนี้ แต่เมืองสุพรรณบุรีเดิมเป็นเมืองขึ้นของเมืองอู่ทอง ก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาเมืองอู่ทองเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง ครั้นเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ย้ายมาอยู่ณกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ แล้วเมืองนี้ก็ไม่สำคัญอย่างใด และทั้งเจ้าผู้ครองจังหวัดต่อมาก็มาตั้งอยู่เสียที่เมืองสุพรรณบุรี. เมืองสุพรรณบุรีนี้เดิมมีป้อมปราการแต่มารื้อเสียเมื่อรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ สมัยกรุงศรีอยุธยา ด้วยเกรงว่าข้าศึกพม่าจะมายึกเอาเป็นที่มั่น โบราณวัตถุที่สำคัญคือ วัดพระป่าเลไลย์อยู่ในอำเภอท่าพี่เลี้ยงเป็นปูชนียสถานแห่งหนึ่ง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งสมเด็จพระธรรมราชา


แผนที่
มณฑลนครชัยศรี
มาตราส่วน ๑ : ๖๐๐,๐๐๐
มณฑลนครชัยศรี
จังหวัดนครปฐม
จังหวัดราชบุรี
จังหวัดเพชรบุรี
จังหวัดสมุทรสาคร
จังหวัดสมุทรสงคราม
จังหวัดสมุทรปราการ
จังหวัดกาญจนบุรี
จังหวัดสุพรรณบุรี
จังหวัดอยุธยา
จังหวัดสิงห์บุรี
จังหวัดอ่างทอง
จังหวัดลพบุรี
จังหวัดนครนายก
จังหวัดปราจีนบุรี
จังหวัดฉะเชิงเทรา
จังหวัดสมุทรสาคร (ชัยศรี)
เครื่องหมาย
ม. ศาลารัฐบาลมณฑล
อ. ศาลากลางจังหวัด
ที่ว่าการอำเภอ
ว. หน่วยงาน
ร. สถานีรถไฟที่สำคัญ
ทางรถไฟที่ยังไม่ได้เปิดเดินรถ
ถนน
ทางเกวียน
ทางเดินเท้า
ลำน้ำ
ภูเขา
อ่าวไทย

ธิราช (เจ้าสามพระยา) สร้างแต่งหนึ่ง ที่ตำบลหนอง สาหร่าย อำเภอศรีประจันต์ มีเจดีย์โบราณ องค์ ๑ ฐานกว้าง ๒๐ เมตร สี่เหลี่ยม ในบัดนี้ยอดเจดีย์หักพังหมดแล้ว ยังเหลือแต่ฐานพื้นกว้างราว ๑๒ เมตร พระเจดีย์นี้สมเด็จพระนเรศวร สมัยกรุงศรีอยุธยาได้โปรดให้สร้างไว้เป็นที่ระลึก ในการที่ทำศึกใหญ่ชนะพม่า คืนความอิสรภาพของไทยกลับมาได้ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๕ พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่๒ บูรณะขึ้นใหม่ เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการถึงสถานที่นี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ นอกจากนี้มีสระน้ำสร้าง ๔ สระ เรียกว่า สระเกศ, สระแก้ว, สระคา, สระยมนา อยู่ที่วัดลำน้ำ ตำบลบ้านกลอยใน อำเภอศรีประจันต์ น้ำในสระเหล่านี้สำหรับสรงมุรธาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินสยามตั้งแต่โบราณมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

(๓) จังหวัดสมุทสาคร ตั้งอยู่ที่ปากน้ำท่าจีนใต้จังหวัดนครปฐมลงไป มีเนื้อที่ประมาณ ๑๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๖๒๕,๐๐๐ ไร่ แยกออกเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอเมืองสมุทสาคร อำเภอกระทุ่มแบน อำเภอบ้านแพ้ว ตำบลกลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝากตะวันออกแห่งแม่น้ำท่าจีน ในอำเภอเมืองสมุทสาคร ห่างจากนครปฐมประมาณ ๓๐

กิโลเมตร มีรถไฟของบริษัทสายหนึ่งจากกรุงเทพ ฯ ถึงจังหวัดสมุทสาคร ระยะทาง ๓๓ กิโลเมตร และยังเลยไปถึงฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งอยู่ในจังหวัดสมุทสงครามด้วย จังหวัดนี้มีพลเมืองประมาณ ๔๓,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นที่ลุ่มอยู่ริมทะเล ชายทะเลเป็นเลนลาดและไม่มีเกาะ จึงไม่เหมาะสำหรับทำท่าเรือ, มีป่าแสมและป่าจากอยู่หลายแห่ง สินค้าออกที่สำคัญ คือ ปลาทะเล เกลือ ข้าวเปลือก

เมืองสมุทสาครนี้ได้ตั้งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิสมัยกรุงศรีอยุธยา สำหรับเป็นที่ระดมพลในเวลาสงคราม เดิมชื่อว่า เมืองสาครบุรี

๔. มณฑลราชบุรีอยู่ในภาคกลางตอนตะวันตกของประเทศสยาม แบ่งเป็น ๕ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดราชบุรี อยู่ถัดจังหวัดนครปฐมไปทางทิศตะวันตก ห่างจากกรุงเทพพระมหานครตามทางรถไฟประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ ๕,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๓,๑๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๗ อำเภอ คือ อำเภอเมืองราชบุรี อำเภอท่าม่ะกา อำเภอหัวไผ อำเภอดำเนินสะดวก อำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม อำเภอปากท่อ. จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลราชบุรี แต่ศาลารัฐบาล

มณฑล และ ศาลากลาง ของ จังหวัด ตั้ง อยู่ใน อำเภอเมือง ราชบุรี ทาง ฝาก ตะวันตก ของแม่น้ำแม่กลอง ห่าง จากปากน้ำแม่กลอง ประมาณ ๒๕ กิโลเมตร มี พลเมือง ประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ คน ทางรถไฟสายใต้ ผ่านไป จังหวัดนี้ มีระยะทาง จากกรุงเทพฯ ถึง ราชบุรี ๑๐๑ กิโลเมตร พื้นที่ ทาง ทิศ เหนือ และ ทาง ตะวันตก เป็น เนิน สูง ประกอบ ด้วย ภูเขา และป่า ทาง ทิศใต้ และ ตะวันออก เป็น ที่ ราย ซึ่ง ทำการ เพาะปลูกได้ ดี มี แม่น้ำ แม่ กลองไหล ผ่าน จังหวัด นี้ไป ออก ทะเล สินค้า ออก ที่ สำคัญ มี ข้าวเปลือก ปูน ขาว ไม้เสา และ ผลไม้

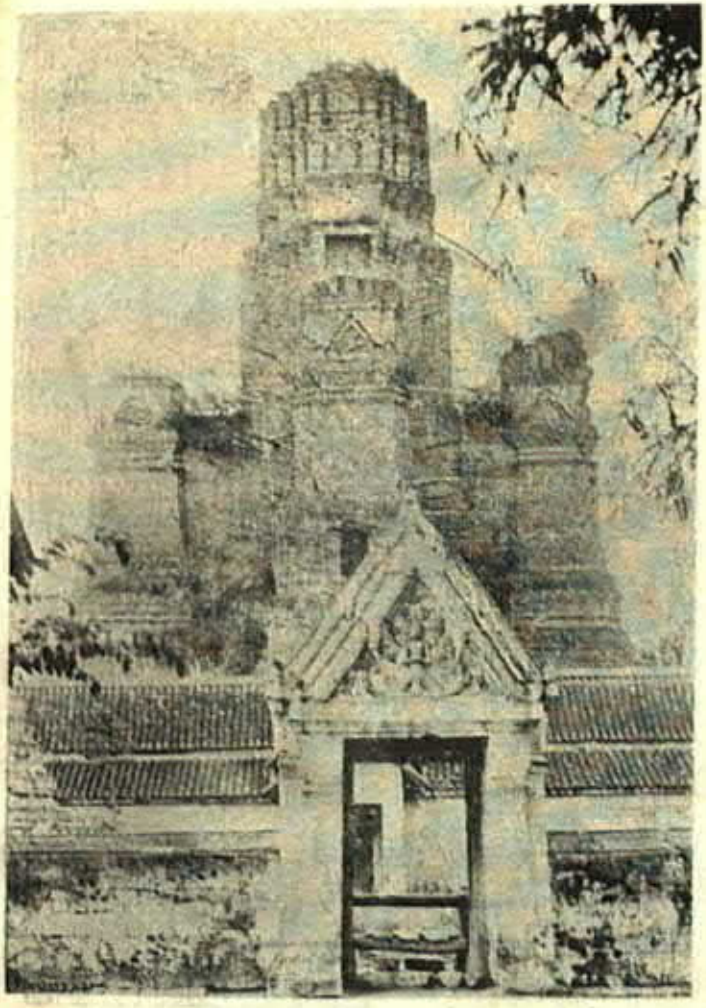
เมือง ราชบุรี เคย เป็นเมือง เก่า เดิม ตั้งอยู่ ทางฝั่ง ตะวันออก ที่ วัด หน้า พระธาตุ เหนือ ศาลา กลาง ของ จังหวัด เดี๋ยว นี้ เมื่อรัชกาล ที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ ย้ายมา สร้างเมือง ขึ้นใหม่ ทางฝั่งตะวันออก สำหรับ เตรียม สู้ ศึกพะม่า กำแพง เมือง ยัง ปรากฏ อยู่ แต่ บัดนี้ เป็น ที่ ตั้งกอง พลทหาร ออก ที่ ๔ ใน อำเภอ ท่า มะกา ตำบล พระแท่น มี ปูชนีย สถาน แห่ง หนึ่ง เรียก ว่า พระแท่นดงรัง ห่าง จาก สถานี บ้านโป่ง ใน ทาง รถไฟ สายใต้ ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร พระแท่น นี้ เป็น แผ่น ศิลา ใหญ่ เกลี้ยง ตั้งอยู่ ใน วิหาร ยนเนิน กับ มี ศิลา แผ่นเล็ก อีก แผ่น หนึ่ง อยู่ ใน มณฑป บน เขา ถวาย พระเพลิง ซึ่งอยู่ ใกล้ กัน ทาง

๘๐๐ เมตร ถึง หน้าเทศกาล เกือบ กุมภาพันธ์ และ มีนาคม มีคนไป นมัสการ มาก ทุกปี

(๒) จังหวัด เพชรบุรี อยู่ ถัด จังหวัด ราชบุรี ไป ทาง ทิศใต้ มีเนื้อที่ ประมาณ ๗,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๔,๓๗๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเขต ๖ อำเภอ คือ อำเภอ คลอง กระแชง อำเภอ หนอง จอก อำเภอ บาง หย่อง อำเภอ ท่า ช้าง อำเภอ บ้าน แหลม อำเภอ เขา ย้อย ศาลากลาง ของ จังหวัด ตั้ง อยู่ ใน อำเภอ คลอง กระแชง ทาง ฝั่ง ตะวันตก ของ แม่น้ำ เพชรบุรี ห่าง จาก ปาก น้ำ ประมาณ ๑๕ กิโลเมตร และ ห่าง จาก ราชบุรี ซึ่ง เขต ที่ ตั้ง ศาลา รัฐบาล มณฑล ๔๐ กิโลเมตร จังหวัด นี้ มี พลเมือง ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ คน พื้น ที่ เขต ที่ ราย ที่ ทำการ เพาะปลูก ได้ ประมาณ ครึ่ง หนึ่ง อีก ครึ่ง หนึ่ง เขต ป่า และ ภูเขา พืด ภูเขา อยู่ ทาง ทิศ ตะวันตก มี แม่น้ำ เพชรบุรี ไหล ผ่าน จังหวัด นี้ สาย หนึ่ง ทาง รถไฟ สาย ใต้ ผ่าน จังหวัด นี้ ระยะ ทาง จาก กรุงเทพ ฯ ถึง เพชรบุรี ๑๕๐ กิโลเมตร สินค้า ออก ที่ สำคัญ มี ข้าว เปลือก น้ำตาล โตนด และ ปลา แห้ง

เพชรบุรี เขต เมือง เก่า ตั้ง แต่ ครั้ง พวก ขอม เขต ใหญ่ มี เทวสถาน ของ ขอม ปรากฏ อยู่ ที่ วัด กำแพง แลง และ มี โบราณ วัตถุ ที่ อื่น ๆ อีก เช่น กำแพง เมือง ถ้ำ ที่ เขา หลวง ถ้ำ เขา





ปรางวัดมหาธาตุ จังหวัดเพ็ชร์บุรี

บันไดอิฐ และ วัด พระนอน ที่ เขามหาสวรรค์ เป็น ต้น จังหวัด นี้เคย เป็น ที่ ประพาส ของ พระเจ้า แผ่นดิน ตั้ง แต่ สมัย กรุงศรี อยุธยา ตลอด มา จน ถึง สมัย กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ รัชกาล ที่ ๔ ได้ โปรดให้ สร้าง พระนครคีรี บนยอด เขามหาสวรรค์ ถึง รัชกาล ที่ ๕ โปรดให้ สร้าง พระราชวังใหม่ ที่ บ้านปืน อีกแห่งหนึ่ง ด้วย อยู่ มา สำเร็จ ในรัชกาล ปัจจุบัน นี้ พระราชทาน นามว่า พระรามราชนิเวศน์

(๓) จังหวัด กาญจนบุรี อยู่ ถัด จังหวัด ราชบุรี ขึ้นไป ทาง ทิศเหนือ อาณาเขต ด้าน ทิศ ตะวัน ตก ติด ต่อ กับ เขตร์ แดน พะม่า ซึ่ง มี เทือก ภูเขา ถนน ธงชัย กั้น เป็น พรม แดน จังหวัด นี้ มี เนื้อ ที่ ประมาณ ๒๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑๒,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ มาก กว่า จังหวัด อื่น ๆ ใน มณฑล ราชบุรี แบ่ง ออก เป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอเมืองกาญจนบุรี อำเภอบ้าน ทวน อำเภอวังขนาย อำเภอสังขละบุรี ศาลา กลาง ของ จังหวัด ตั้ง อยู่ใน อำเภอเมือง กาญจนบุรี ที่ ตำบล ปากแพรก ทาง ฝั่ง ซ้าย ของ แม่น้ำแม่กลอง คือ อยู่ที่ตรงแม่น้ำ แควน้อย กับแม่น้ำศรีสวัสดิ์ มาบรรจบกัน แล้วไหลไป ออก ทะเล ทาง ทิศใต้ เป็น แม่น้ำแม่กลอง และอยู่ห่าง จาก ราชบุรี ประมาณ ๖๕ กิโลเมตร มี พลเมือง ประมาณ ๔๐,๐๐๐ คน มี ถนน

สายหนึ่ง จากสถานีบ้านโป่ง ในทางรถไฟสายใต้ ไปยังจังหวัดกาญจนบุรี ยาว ๕๐ กิโลเมตร พื้นที่เป็นป่าและภูเขาไทยมาก พื้นที่ที่ได้ทำการเพาะปลูกแล้วเพียงเล็กน้อย ในอำเภอสังขละบุรี และอำเภอวังขนาย มีป่าทึบ เป็นป่าไม้เต็งรัง ไม้ยาง ไม้ฝาง ไม้รวก และไม้สักก็มี ในท้องที่อำเภอสังขละบุรี มีแร่ตะกั่วอยู่ที่ตำบลบ้านหนองไผ่ ถ่านหินมีที่ตำบลหาดงิ้วกับที่ตำบลแม่ขมิ้น แร่ทองคำในตำบลลำยิลวก ในท้องที่อำเภอเมืองกาญจนบุรี แร่เหล็กมีที่เขาชวากและที่เขาชนไก่ กับมีอยู่ในตำบลทุ่งนาคราชในอำเภอสังขละบุรี แร่เหล่านี้ยังไม่มีใครขุดขึ้นเป็นสินค้า สินค้าออกที่สำคัญมียาสูบ ไม้ต่างๆ และหนังสัตว์

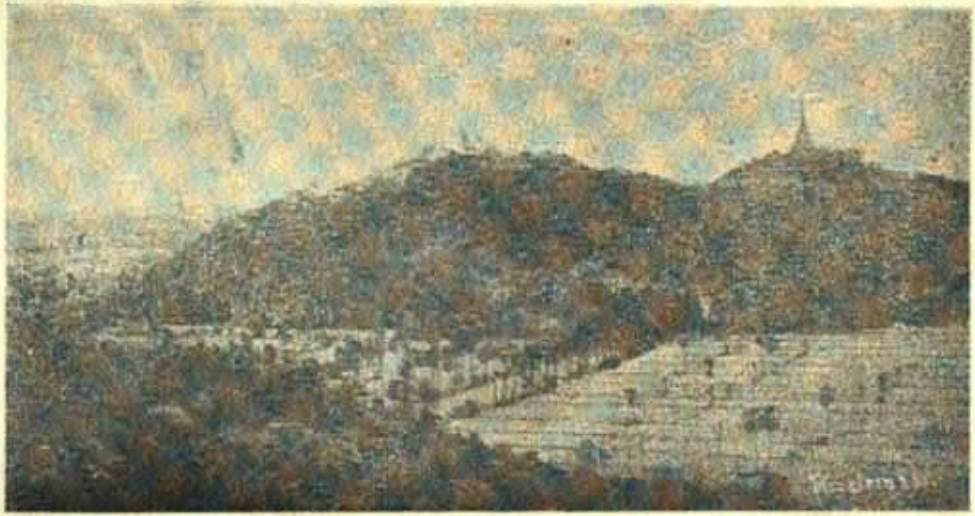
จังหวัดกาญจนบุรีเคยเป็นเมืองด่านในระหว่างแดนไทยกับแดนมอญ ซึ่งเป็นทางที่พะม่ายกกองทัพมาตีไทย ตรงที่ต่อแดนนี้มีภูเขาบรรทัดเป็นเทือกเขาใหญ่ ทางที่เดินข้ามเทือกเขานี้เรียกว่า ทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เป็นทางข้ามลัดเขาเข้ามาถึงตัวแม่น้ำแควน้อย และต่อมาจะล่องลงมาทางลำน้ำก็ได้ หรือเดินข้ามเขามาตามที่รายทางแม่น้ำแควใหญ่ก็ได้ แต่ต้องผ่านหมู่ภูเขามาอีกหลายวัน เพราะฉะนั้น ในสมัยเมื่อไทยทำสงครามอยู่กับพะม่า ไทย

จึงตั้งเมืองด่านขึ้นตามท้องที่ในหมู่เขานี้ ๗ เมือง คือ เมืองไทรโยค เมืองสังขละบุรี เมืองท่าตะกั่ว เมืองท่าขนุน เมืองผาภูมิ เมืองลุ่มสุ่ม เมืองสิงห์บุรี. แต่เมืองสิงห์บุรีนี้เป็นเมืองด่านเก่าอยู่เมืองหนึ่ง มีเทวสถานศิลาแลงปรากฏอยู่แห่งหนึ่ง ครั้นต่อมาเมื่อเมืองมอญตกเป็นของอังกฤษพม่าจะยกทัพมาทางนี้ไม่ได้อีก เมืองด่านเหล่านี้จึงร้างไปเสีย บัดนี้จึงรวมอยู่ในท้องที่อำเภอสังขละบุรี ส่วนเมืองกาญจนบุรีเองนั้นเดิมตั้งอยู่ที่ทุ่งลาดหญ้าริมเขาชนไก่ทางลำแม่น้ำแควใหญ่ ครั้นรัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงย้ายมาตั้งที่ตำบลปากแพรกตรงที่แม่น้ำแควใหญ่กับแควน้อยร่วมกัน เพราะอาจย้องกันข้าศึกที่จะยกมาได้ทั้ง ๒ ทาง

(๔) จังหวัดสมุทสงคราม ตั้งอยู่ที่ปากน้ำแม่กลองริมอ่าวสยาม อาณาเขตต์ทางทิศเหนือติดต่อกับจังหวัดราชบุรี มีเนื้อที่ประมาณ ๑๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๖๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอบ้านปรก อำเภออัมพวา อำเภอบางคณฑี ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ในอำเภอบ้านปรก ทางฟากตะวันออกของแม่น้ำแม่

กลอง ห่างจากปากน้ำขึ้นมาประมาณ ๗ กิโลเมตร และห่างจากราชบุรีประมาณ ๒๐ กิโลเมตร มีทางรถไฟของบริษัทเดินระหว่างสมุทสงครามกับกรุงเทพฯ ระยะทาง ๖๖ กิโลเมตร จังหวัดนี้มีพลเมืองประมาณ ๗๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นที่ลุ่มรายอยู่ริมทะเล ไม่มีภูเขา มีป่าอยู่บ้าง เป็นป่าไม้โกงกาง และป่าไม้แสม สินค้าออกที่สำคัญ มีปลาทะเล มะพร้าว ยาจีก หอมกระเทียม ในจังหวัดนี้มีย้อมอยู่ทางฝั่งตะวันออก ข้างใต้ศาลากลางของจังหวัด สร้างเมื่อรัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สำหรับรักษาปากน้ำ

(๕) จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ อยู่ถัดจังหวัดเพชรบุรีไปทางทิศใต้ ทางฝั่งทะเลตะวันออกของแหลมมะลายู อาณาเขตด้านทิศตะวันตกติดต่อกับเขตด้านพม่าซึ่งเป็นของอังกฤษ มีเนื้อที่ประมาณ ๗,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๔,๓๗๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเขต ๓ อำเภอ คือ อำเภอเกาะหลัก อำเภอบางสะพาน อำเภอปราณบุรี ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ริมทะเลในอำเภอเกาะหลัก อยู่ทางฟากตะวันออกของทางรถไฟห่างจากราชบุรีตามทางรถไฟประมาณ ๒๐๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน ทางรถไฟสายใต้ผ่านจังหวัดนี้ มีระยะทางจากกรุงเทพฯ ถึงประจวบคีรีขันธ์ ๓๐๒



พระที่นั่งบนเขาพระนครคีรี จังหวัดเพ็ชร์บุรี

(จากหนังสือที่ระลึกเบื้องทางรถไฟสายใต้)


มณฑลราชบุรี
มาตราส่วน ๑ : ๑,๕๐๐,๐๐๐
เครื่องหมาย

กิโลเมตร พื้นที่ของจังหวัดนี้เป็นภูเขาและป่าทั่วไป ป่าก็เป็นป่าไม้เบญจพรรณ์ แร่ที่มี คือ แร่ทองคำกับดีบุก ในท้องที่อำเภอบางสะพาน แต่มีไม่สู้มากนัก สินค้าออกที่สำคัญมีปลาทะเลต่าง ๆ บนฝั่งทะเลในอ่าวแหลมหินเป็นที่สำหรับตากอากาศดีแห่งหนึ่ง เรียกว่าชายทะเลหัวหิน

จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เดิมเรียกว่า เมืองคลองวาน ตั้งอยู่ที่คลองวาน มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เป็นที่สำคัญแห่งหนึ่ง เพราะเป็นทางเดินไปเมืองตะนาวศรีและเมืองมะริด. ทางเดินนั้นตั้งแต่เมืองเพชรบุรีไปตามชายทะเลจนถึงเมืองคลองวาน แล้วเลี้ยวไปทางตะวันตกข้ามเทือกเขาที่ด่านสิงขรไปเมืองตะนาวศรีและเมืองมะริด แต่เดิมมาพวกแขกฝรั่งต่างประเทศที่จะมาเมืองไทย มักมาขึ้นที่เมืองมะริด แล้วเดินบกผ่านเมืองคลองวานมาลงเรือที่เมืองเพชรบุรี เมื่อเมืองตะนาวศรีและเมืองมะริดตกไปเป็นของอังกฤษครั้งรัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ต้องตั้งเมืองคลองวานเป็นเมืองด่าน รักษาที่ต่อแดนพะม่า ครั้นต่อมารัฐบาลเห็นว่า เมืองเดิมซึ่งตั้งอยู่ที่คลองวานนั้นอยู่ข้างใต้ลงไปห่างจากหนทางนัก จึงย้ายมาตั้งที่ปากคลองบางนางลม คือที่อ่าวเกาะหลักซึ่งตั้งศาลากลาง

ของจังหวัดอยู่เที่ยวนี้ เรียกว่า เมืองคลองวาฬใหม่ จนถึงรัชกาลที่ ๔ จึงเปลี่ยนเรียกว่า เมืองประจวบคีรีขันธ์

๕. มณฑลปราจีนบุรี ต่อจากกรุงเทพพระมหานครไปทางทิศตะวันออก แบ่งเป็น ๕ จังหวัด คือ

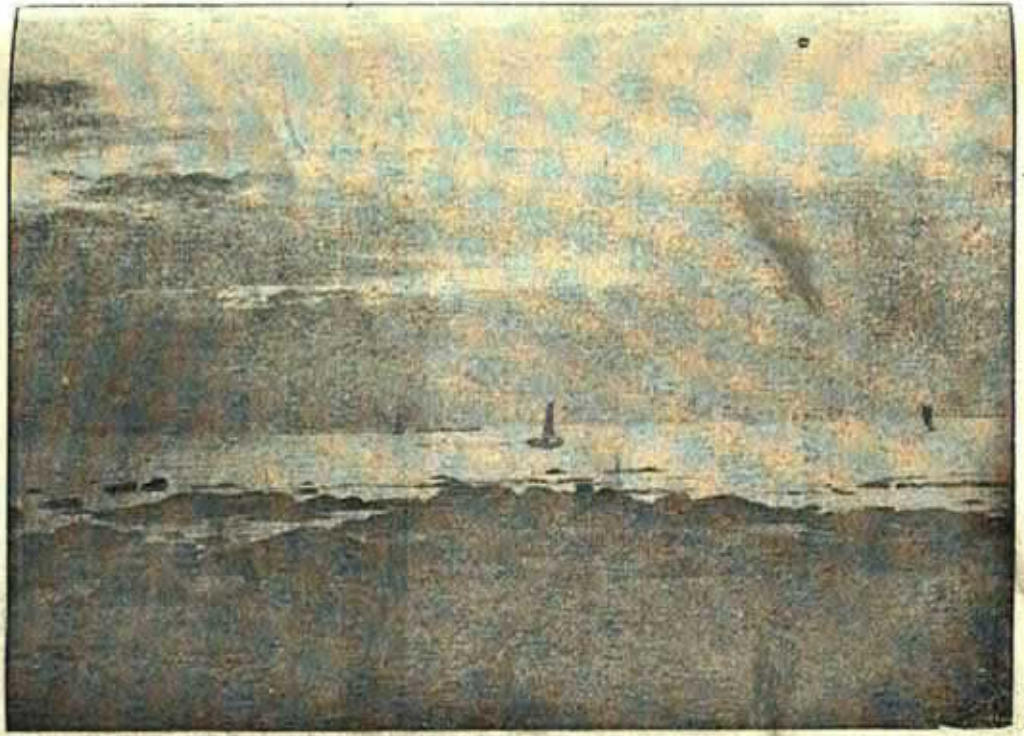
(๑) จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลแปดริ้ว ริมแม่น้ำบางปะกง ห่างจากปากน้ำขึ้นไปทางเหนือประมาณ ๒๐ กิโลเมตร อาณาเขตต์ทางทิศตะวันออกติดต่อกับกรุงเทพพระมหานคร มีเนื้อที่ประมาณ ๕,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๓,๑๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา อำเภอบ้านโพ อำเภอพนมสารคาม อำเภอบางคล้า อำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอบางปะกง. จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลปราจีนบุรี ศาลารัฐบาลมณฑล และศาลากลางของจังหวัดอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำบางปะกงในอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา ทางรถไฟสายตะวันออกจากกรุงเทพฯ ถึงจังหวัดฉะเชิงเทรา มีระยะทาง ๖๓ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๑๓๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นที่ราบทั่วไป มีการทำนาทำสวนเป็นพื้นและมีป่าและภูเขาอยู่บ้าง แร่เหล็กและแร่ตะกั่วมีอยู่ในบริเวณหมู่เขาน้ำคกในท้องที่อำเภอพนมสารคาม สินค้าออกที่สำคัญ มี ข้าวเปลือก เกลือ

และไม้ต่าง ๆ จังหวัดฉะเชิงเทราได้ตั้งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ สมัยกรุงศรีอยุธยา สำหรับเป็นที่ระดมพลในเวลาสงคราม

* (๒) จังหวัดชลบุรี อยู่ถัดจังหวัดฉะเชิงเทราลงไปทางทิศใต้ อาณาเขตต์ทางทิศตะวันตกและทิศใต้จดทะเลอ่าวสยาม มีเนื้อที่ ๖,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๓,๗๕๐,๐๐๐ ไร่ แยกออกเป็น ๕ อำเภอ คือ อำเภอบางปลาสร้อย อำเภอศรีราชา อำเภอพานทอง อำเภอพนัสนิคม อำเภอบางละมุง. ศาลากลางของจังหวัดอยู่ริมชายทะเลในอำเภอบางปลาสร้อย และอยู่ห่างจากเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑล ประมาณ ๓๕ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๙๘,๐๐๐ คน มีท่าเรือรับและส่งสินค้าระหว่างกรุงเทพ ฯ กับจันทบุรี ในอำเภอบางปลาสร้อยมีถนนสายหนึ่งยาว ๒๒ กิโลเมตร ซึ่งเป็นถนนที่ยาวที่สุดของจังหวัดนี้ตั้งต้นแต่ตำบลบางปลาสร้อยไปถึงอำเภอพนัสนิคม พื้นที่ที่ทำการเพาะปลูกแล้วเพียงเล็กน้อย พื้นที่ที่เป็นป่า ซึ่งพอจะหักร้างถางพงทำการเพาะปลูกได้อีกมาก ป่าเป็นป่าไม้กระยาเลย แร่ทองคำมีในหุบเขาโคกตะครามและเขาไม้แก้วในอำเภอพนัสนิคม แต่มีไม่มากนัก การหาเลี้ยงชีพของราษฎรมีการทำนาทำสวน

และทำไร่อ้อย หมู่เกาะในเขตต์จังหวัดชลบุรี เช่น เกาะความ เกาะพระ มีผู้รับผูกขาดจากรัฐบาลเก็บไข่เต่าคนุเบี้ย สินค้าออก ในปีหนึ่ง ๆ ประมาณ ๒ ล้านฟอง ที่จังหวัดนี้มีบริษัทป่าไม้บริษัทหนึ่ง เรียกว่า บริษัทไม้ศรีราชา สำหรับตัดไม้ในป่าใหญ่ มีรถไฟซึ่งเป็นของบริษัทยาวประมาณ ๓๐ กิโลเมตร ตั้งต้นแต่ตำบลศรีราชาไปยังตำบลหนองขัวในป่าสำหรับขนไม้ออกจากป่า สินค้าออกที่สำคัญมี ข้าว น้ำตาลทรายแดง ปลา และไม้ต่าง ๆ อำเภอพนัสนิคมมีเมืองโบราณอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของตำบลบ้านพนัสเมืองหนึ่ง ห่างจากตำบลบ้านพนัสราว ๒ กิโลเมตร เรียกว่า เมืองพระรถ แต่บัดนี้ร้างไปแล้ว

(๓) จังหวัดปราจีนบุรี อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดฉะเชิงเทราขนผังแม่น้ำบางปะกง มีเนื้อที่ประมาณ ๕,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๓,๑๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอเมืองปราจีนบุรี อำเภอประจันตคาม อำเภอศรีมหาโพธิ์ อำเภอบ้านสร้าง ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝั่งใต้ของแม่น้ำบางปะกง ในอำเภอเมืองปราจีนบุรี ห่างจากเมืองฉะเชิงเทราประมาณ ๕๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๗๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นป่าและเขาเสียครึ่งหนึ่ง



ชายทะเลสำหรับตากอากาศที่ตำบลหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

อีกครึ่งหนึ่งเป็นที่ราบทำการเพาะปลูกได้ สินค้าออกที่สำคัญ มี ข้าว ถ่าน ไม้ หนัง เขา

จังหวัดนี้เคยเป็นเมืองเก่าแต่ครั้งโบราณ ตั้งอยู่ที่ ตง ศรีมหาโพธิ์ ยังมีคูและกำแพงเมืองปรากฏอยู่ และมีผู้ได้ขุดพบเงินตราเก่า ๆ คนโทดิน และแหลนเป็นต้น

(๔) จังหวัดนครนายก อยู่ทางทิศเหนือของมณฑลปราจีนบุรี มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอวังกระโจม อำเภอปากพลี อำเภอองครักษ์ อำเภอบ้านนา ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกแห่งแม่น้ำนครนายก ในอำเภอวังกระโจมและอยู่ห่างจากตะเชิงเทราประมาณ ๖๐ กิโลเมตร จังหวัดนี้มีพลเมืองประมาณ ๖๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นที่ทำการเพาะปลูกแล้วเพียง ๑ ใน ๔ นอกนั้นเป็นป่าดงทั้งสิ้น ทางรถไฟสายตะวันออกจากกรุงเทพ ฯ ผ่านจังหวัดนี้ไปยังอรัญญประเทศ สินค้าออกที่สำคัญ มี ข้าว เขา หนัง

จังหวัดนครนายกมีเมืองเก่า ๒ เมือง เมืองแรกอยู่ในดงละคร ยังมีเทวสถานและสิ่งอื่น ๆ ปรากฏอยู่ เมืองที่ ๒ ตั้งอยู่ที่เมืองเดี๋ยวนี้ เดิมมีป้อมปราการแต่มาชำรุดเสียเมื่อ

รัชกาล สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อมีศึกพงสาวดีมาตีกรุงศรีอยุธยา ด้วยเกรงว่าข้าศึกจะมายึดเอาเป็นที่มั่น ยักษ์นี้ยังเหลืออยู่แต่เทพทิน

(๕) จังหวัดกบินทร์บุรี อยู่ถัดจังหวัดปราจีนบุรีไปทางทิศตะวันออก อยู่ถัดแม่น้ำบางปะกง อาณาเขตด้านตะวันออกต่อกับเขตแดนเมืองพระตะบอง ซึ่งเดิมอยู่ในความปกครองของไทย มีเนื้อที่ประมาณ ๗,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๔,๓๗๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๒ อำเภอ คือ อำเภอกบินทร์บุรี อำเภออรัญญประเทศ, ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ฝากตะวันออกแห่งแม่น้ำกบินทร์ในอำเภอกบินทร์บุรี และห่างจากตะเข็งเทราประมาณ ๗๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๔๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นป่าดงไทยมาก พื้นที่ที่ทำการเพาะปลูกแล้วเพียงเล็กน้อย แร่ทองคำมีอยู่ที่ตำบลบ่อทองในอำเภอกบินทร์กับที่ตำบลวัฒนาในอำเภออรัญญประเทศ ศิลาประสิวมีอยู่ที่ตำบลเขาฉกรรจ์ในอำเภออรัญญประเทศ สินค้าออกที่สำคัญมี ข้าว และไม้ต่าง ๆ ทางรถไฟสายตะวันออกจากกรุงเทพ ฯ ไปสุดที่อำเภออรัญญประเทศซึ่งเป็นพรมแดนระหว่างสยามกับเขมร. (ยังกำลังสร้างอยู่)

แผนที่
มณฑลปาจีนบุรี

มาตราส่วน ๑:๑๒๐๐,๐๐๐



จังหวัดนี้เดิมเป็นตำบลหนึ่ง เรียกว่า ตำบลหนุมาน ครั้นรัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดให้ตั้งเป็นเมืองขึ้น เรียกว่า เมืองกบินทร์บุรี

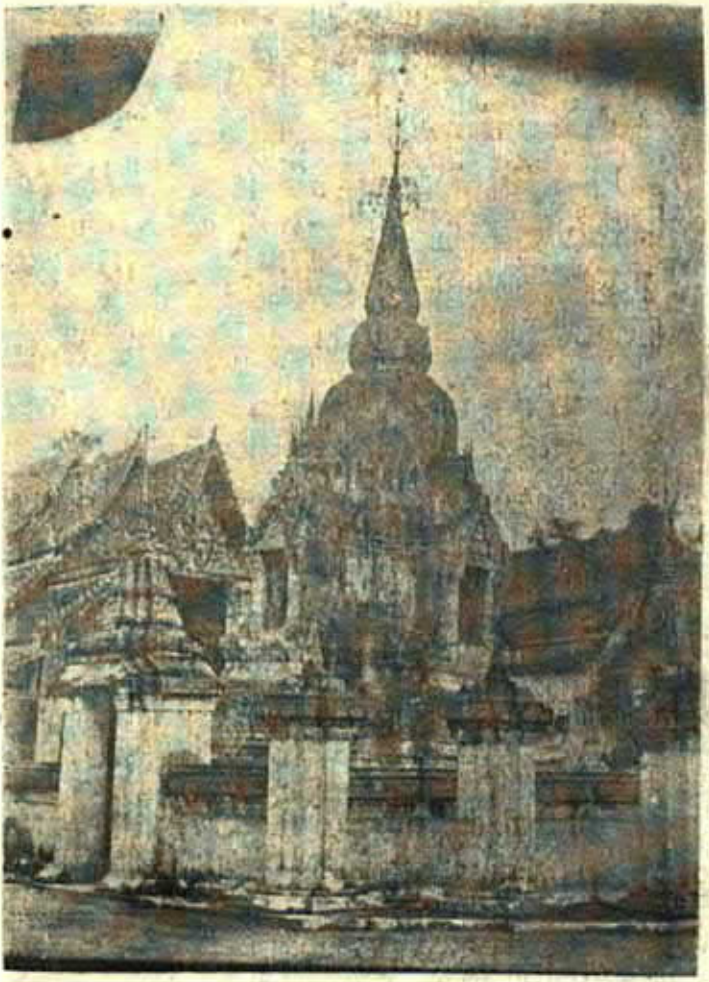
๖. มณฑลนครสวรรค์อยู่ถัดมณฑลอยุธยาขึ้นไปทางเหนือ แบ่งออกเป็น ๕ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดนครสวรรค์ ตั้งอยู่ที่ปากน้ำโพ ซึ่งเป็นทางที่แม่น้ำปิงและแม่น้ำน่านไหลมาบรรจบกัน แล้วไหลลงมาทางใต้เป็นแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดนี้มีเนื้อที่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๖,๒๕๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอปากน้ำโพ อำเภอชุมแสง อำเภอท่าตะโก อำเภอไกรกพระ อำเภอพยุหคีรี อำเภอบรรพตพิสัย. จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลนครสวรรค์ ศาลารัฐบาลมณฑล และศาลากลางของจังหวัด ตั้งอยู่ทางฟากตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาในอำเภอปากน้ำโพ ห่างจากกรุงเทพ ฯ ตามทางรถไฟประมาณ ๒๕๐ กิโลเมตร แต่ทางรถไฟสายเหนือซึ่งผ่านจังหวัดนี้อยู่ทางฟากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดนี้มีพลเมืองประมาณ ๑๒๐,๐๐๐ คน. ที่อำเภอปากน้ำโพเป็นที่ประชุมการค้าขายในภาคเหนือแห่งหนึ่ง ด้วย

ภาษีไม้ สักอยู่ที่ ปากน้ำโพ ไม้ สักและไม้ ต่าง ๆ ที่ ล่อง ล
มา จาก เหนือ ต้อง ผ่าน ด่านนี้. สินค้า ออก ที่ สำคัญ คือ
ข้าว ไม้ ปลาน้ำจืด และของป่า ต่าง ๆ

เมืองนครสวรรค์ โบราณเรียกว่า "เมืองพระบาง" สร้าง
เมื่อ ราชวงศ์ พระร่วง เป็นใหญ่ สมัย กรุงสุโขทัย. เมืองเก่า นั้น
ตั้ง อยู่ในที่ ตอน มีเขตต์ตั้งแต่ ชายเขาชาดลง มา ฟากวัดหัวเมือง
ที่ หลังตลาดปากน้ำโพเดี๋ยวนี้ ยังมีเชิงเทินดินเย็นแนวกำแพง
ปรากฏ อยู่. เมื่อ สมัย กรุงศรีอยุธยา ตอนต้น ๆ เรียก ว่า
เมือง นคร พังคา. ที่เมือง นครสวรรค์เคย เป็นที่ สำคัญในการ
สงครามมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาทำศึก กับกรุงสุโขทัย ตลอก
มาครั้ง พะม่าเข้า มาตี กรุงรัตนโกสินทร์. เป็นที่ สำหรับไพ
พลวัยข้าศึกซึ่ง ยก มาทางเหนือ. ค่าย หลวง ที่ สร้าง ครั้ง
กรุงธนบุรีและครั้ง รัชกาลที่ ๑ สมัย กรุงรัตนโกสินทร์ ยังมีแนว
เชิงเทินดิน ปรากฏ อยู่ ที่ ตรงโรงทหารเดี๋ยวนี้

ตัวเมือง นคร สวรรค์ ในชั้นหลัง ต่อ มาได้ ย้าย มาตั้ง ทาง
ฝั่ง ตะวันออกใต้ เมืองเก่า ลง มา ประมาณ ๔ กิโลเมตร ครั้น
ถึง รัชกาล ที่ ๕ สมัย กรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้ ย้ายศาลารัฐบาล
มณฑล และบ้านเรือน ข้าราชการ ข้ามไป สร้าง ทาง ฝั่ง ตะวัน ตก
จน ทุก วัน นี้



เจดีย์วัดพระมหาธาตุ จังหวัดชัยนาท

(๒) จังหวัดชัยนาท อยู่ใต้จังหวัดนครสวรรค์ลงมา ตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา มีเนื้อที่ประมาณ ๘,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอบ้านกลัวย อำเภอสรรพยา อำเภอมโนรมย์ อำเภอสรรค์บุรี อำเภอบ้านเชี่ยน อำเภอวัดสิงห์. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกแห่งแม่น้ำเจ้าพระยา ในอำเภอบ้านกลัวย ห่างจากนครสวรรค์ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑล ประมาณ ๔๕ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๘๖,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีที่ดอนอยู่บ้าง จึงมีการทำนาทั่วไป สินค้าออกที่สำคัญ คือ ข้าว เปลือก กับน้ำตาลโตนด

เมืองชัยนาทเดิมตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกใต้วัดพระมหาธาต ยังมีแนวกำแพงเมืองและวัดเก่าปรากฏอยู่. เมืองนี้เคยเป็นเมืองสำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตามพงศาวดารว่า ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๑ พ.ศ. ๑๙๔๖ โปรดให้พระราชโอรส ๒ พระองค์ คือ เจ้ายี่พระยาไปครองเมืองสรรค์บุรี (เดี๋ยวนี้เรียกว่าอำเภอสรรค์บุรี) เจ้าสามพระยาไปครองเมืองชัยนาทบุรี ซึ่งนับว่าเป็นเมืองลูกหลวงในครั้งนั้น

(๓) จังหวัดอุทัยธานี อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัดนครสวรรค์ ทางฝั่งแม่น้ำสะแกกรัง ซึ่งเป็นสาขาที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันตก, มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๕ อำเภอ คือ อำเภอน้ำซึม อำเภอหนองฉาง อำเภอทองหลาย อำเภอหนองขาหย่าง อำเภอทัพทัน. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสะแกกรังในอำเภอน้ำซึม ห่างจากนครสวรรค์ประมาณ ๓๕ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๖๐,๐๐๐ คน พื้นที่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดนี้เป็นภูเขาและป่าไผ่มาก นอกจากนี้เป็นที่ราบซึ่งราษฎรทำนากันเป็นพื้น. ศาลากลางของจังหวัดเดิมตั้งอยู่ในที่ตอนห่างจากแม่น้ำสะแกกรังประมาณ ๒๐ กิโลเมตร ต่อมาเมื่อพ่อค้าขนข้าวมาลงเรือที่ตำบลสะแกกรังมากขึ้นทุกที ตำบลนี้จึงเกิดเป็นตลาดใหญ่ขึ้น เรียกว่า "ตลาดสะแกกรัง" อยู่ริมแม่น้ำสะแกกรังในอำเภอน้ำซึม และเป็นท่าเรือด้วย ภายหลังรัฐบาลจึงย้ายศาลากลางของจังหวัดอุทัยธานีมาตั้งที่ตำบลนี้

(๔) จังหวัดกำแพงเพชร์ อยู่ถัดจังหวัดนครสวรรค์ขึ้นไปทางเหนือตามลำแม่น้ำปิง มีเนื้อที่ประมาณ ๕,๐๐๐



วัดช้างรอบ เมืองกำแพงเพชร

(จากพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง)

ตารางกิโลเมตร หรือ ๓,๑๒๕,๐๐๐ ไร่ แยกเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอเมือง กำแพงเพชร์ อำเภออุ้มผาง อำเภอพรานกระต่าย อำเภอขาณุ, ศาลากลาง ของ จังหวัดตั้งอยู่ ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงในอำเภอเมืองกำแพงเพชร์ ห่างจากนครสวรรค์ประมาณ ๙๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๓๔,๐๐๐ คน, พื้นที่ที่ทำการเพาะปลูก ยังน้อยอยู่ เป็นป่าและภูเขาเสียมาก แต่ป่าทางฝั่งตะวันตก ของแม่น้ำปิงเป็นป่าไม้สักในอำเภอพรานกระต่าย มีป่าไม้แดงมาก นอกจากนี้ก็มีไม้เต็งรัง ไม้ตะแบก และไม้อื่น ๆ สินค้าออกที่สำคัญ มีไม้สัก ไม้กระยาเลย ข้าว ของป่า เช่น ได้ ชัน น้ำมันยาง.

จังหวัดกำแพงเพชร์มีเมือง ๒ เมือง เมืองเดิมตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตก ของแม่น้ำปิง ที่ใต้ปากคลองสวนหมาก. เมืองนี้เมื่อก่อนสมัย กรุงสุโขทัย เรียกว่า เมืองชากังราว, ครั้นเมื่อราชวงศ์พระร่วง เป็นใหญ่ สมัย กรุงสุโขทัย จึงขนานนามเมืองใหม่ว่า เมืองนครชุม (ไม่ใช่นครปฐม ศิลาจารึกว่านครชุม) ยังมีแนวกำแพง และป้อมปราการเหลืออยู่ อีกเมืองหนึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออก คือ ตรงหลังศาลากลาง ของจังหวัดในปัจจุบันนี้ เป็นเมืองสร้างครั้งสมัย กรุงสุโขทัย และเรียกชื่อว่าเมืองกำแพงเพชร์ ยังมีโบราณวัตถุยังปรากฏอยู่หลายอย่าง

เช่น กำแพงเมือง ที่ก่อด้วยศิลาแลง, และมีวัดอีกหลายวัด ซึ่งร้างไปบ้างแล้วก็มี

(๕) จังหวัดตาก อยู่ถัดจากจังหวัดกำแพงเพ็ชร์ขึ้นไปทางเหนือตามลำแม่น้ำปิง มีเนื้อที่ประมาณ ๕,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๓,๑๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอระแหง อำเภอบ้านตาก อำเภอแม่สอด. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฟากตะวันออกของแม่น้ำปิงในอำเภอระแหง และห่างจากนครสวรรค์ประมาณ ๑๒๐ กิโลเมตร จังหวัดนี้มีพลเมืองประมาณ ๕๖,๐๐๐ คน แม่น้ำวังซึ่งไหลมาจากเหนือมาบรรจบกับแม่น้ำปิงในจังหวัดนี้ที่อำเภอบ้านตาก ซึ่งเป็นที่รวมสินค้าทางเรือแห่งหนึ่ง บัดนี้มีทางรถไฟสายเหนือขึ้นแล้ว จึงทำให้การค้าขายทางเรือในจังหวัดนี้เสื่อมทรามไป เพราะไปมาทางรถไฟสะดวกกว่า พื้นที่ที่ทำการเพาะปลูกเพียงเล็กน้อย มีป่าและภูเขาอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง ป่าไม้สักมีอยู่ในอำเภอแม่สอดซึ่งบริษัทฝรั่งชาติทำที่ตำบลแม่กุและแม่ภาษาในท้องที่อำเภอแม่สอดมีถ่านหินชะนิดดำ และพลอย ทับทิม, แต่ยังไม่มีใครขุดขึ้นใช้เป็นประโยชน์, สินค้าออกที่สำคัญ คือ ไม้สัก ไม้กระยาเลย หนัง เขา,


แผนที่
มณฑลนครสวรรค์
เครื่องหมาย
มณฑลพายัพ
มณฑลมหาราษฎร์
มณฑลพิษณุโลก
จังหวัดกำแพงเพชร
จังหวัดอุทัยธานี
จังหวัดชัยนาท
มณฑลราชบุรี
มณฑลกรุงเก่า
มณฑลนครชัยศรี
มาตราส่วน ๑. ๑,๑๐๐,๐๐๐
กิโลเมตร ๕๐ 0 ๕๐ ๑๐๐ กิโลเมตร

เมือง ตาก มี ๒ เมือง เมือง เดิม ตั้ง อยู่ ที่ บ้าน ตาก ทาง ฝั่ง ตะวัน ตก ของ แม่น้ำปิง ใต้ ปากน้ำ วัง ลง มา ไม่ มาก นัก ยังมี ของโบราณ อยู่ บ้าง. อีก เมือง หนึ่ง เป็น เมือง ใหม่ อยู่ ที่ ตำบล ระแหง ทาง ฝั่ง ตะวัน ตก ของ แม่น้ำปิง ตรง กัน ข้าม กับ ศาลา กลาง ของ จังหวัด เดี๋ยว นี้. เมือง ใหม่ นี้ ประมาณ ว่า ตั้ง เมื่อ รัชกาล สมเด็จพระมหาธรรมราชาสมัย กรุงศรีอยุธยา เป็น เมือง ต่าง ด้วย เหตุ นี้ คน จึง เรียก เมือง ตาก เป็น ๒ ชื่อ เรียก ว่า เมือง ตาก บ้าง เมือง ระแหง บ้าง, ที่ อำเภอ แม่ สอด เป็น ทาง เดิน ข้าม พรม แดน ระหว่าง ไทย กับ เขตต์ มอญ มา แต่ โบราณ เรียก ว่า ทาง ด่าน แม่ละเมา กอง ทัพ พะม่า ที่ ยก มา ตี กรุงศรีอยุธยา ได้ มาก มัก ยก มา ทาง นี้

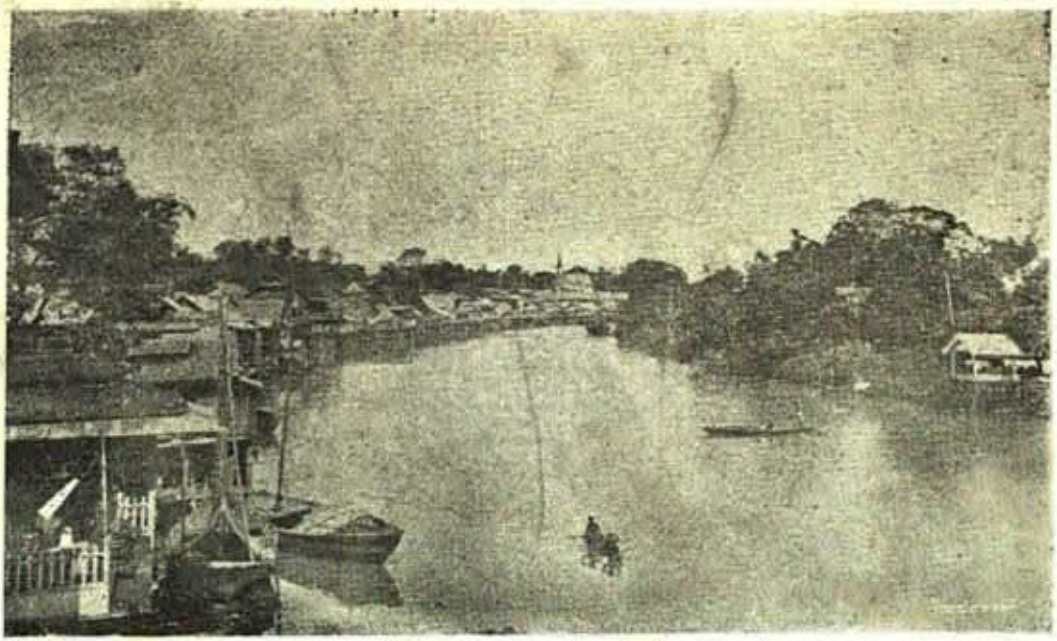
๗. มณฑลจันทบุรี อยู่ ทาง ทิศ ตะวัน ออก เฉียง ใต้ ของ กรุงเทพฯ แบ่ง ออก เป็น ๓ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัด จันทบุรี ตั้ง อยู่ ที่ แม่น้ำ จันทบุรี ห่าง จาก ปากน้ำ เข้า ไป ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร อาณาเขตต์ ทาง ทิศ ตะวัน ออก เฉียง เหนือ จด เขตต์ แดน เขมร ที่ ตำบล บ่อไพลิน ใน ความ ปกครอง ของ ฝรั่งเศส อาณาเขตต์ ทาง ทิศ ใต้ จด ทะเล อ่าว สยาม จังหวัด นี้ มี เนื้อที่ ประมาณ ๓,๐๐๐ ตารางกิโล เมตร หรือ ๑,๘๗๕,๐๐๐ ไร่ แบ่ง ออก เป็น ๕ อำเภอ คือ

อำเภอจันทบุรี อำเภอมะขาม อำเภอท่าใหม่ อำเภอแหลมสิงห์ อำเภอขลุง. จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลจันทบุรี ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางของจังหวัดอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรีในอำเภอเมืองจันทบุรี และห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๒๐๐ กิโลเมตร มีท่าเรือแห่งหนึ่งอยู่ในแม่น้ำจันทบุรี เรือกลไฟเดินทะเลเดินเข้าออกถึงท่าได้ เรียกว่าท่าแหลม มีถนนจากท่าแหลมไปยังศาลารัฐบาลยาว ๑๒ กิโลเมตร (ในปีจุลศักราช นี้ บางตอนกำลังสร้างอยู่) จังหวัดนี้มีพลเมืองประมาณ ๗๖,๐๐๐ คน ในจำนวนนี้มีพวกชาวป่าซึ่งเรียกว่าพวกชองรวมอยู่ด้วย พวกชองอยู่ตามป่าและเขาในอำเภอมะขาม. จังหวัดนี้มีแร่หลายอย่างซึ่งมีผู้พบ คือ แร่ทองแดง เหล็ก วุลแฟรม ทองคำ และไมกัยเดโนต์ มีผู้ขุดส่งไปขายต่างประเทศบ้างแล้ว นอกจากนี้ก็มีพลอยต่าง ๆ เช่น นิล บุษราคำ ทับทิม ฯลฯ มีที่ตำบลขลุงในอำเภอขลุง หลังเขาสระบาปแห่ง ๑ ที่ตำบลเขาพลอยแหวนในอำเภอท่าใหม่อีกแห่ง ๑ ซึ่งมีผู้ขุดส่งเข้ามาขายนอกจังหวัด. การเพาะปลูก มีอาชีพทำนาทำไร่พริกไทย ทำสวนยางพารา สินค้าออกที่สำคัญมี ข้าว พริกไทย ปลาเค็ม หนัง เขา ทับทิม. จังหวัดนี้มีพืกเขาตั้งอยู่รอบจังหวัด มีน้ำตกที่น่าดู



วัดโพธินิมิตรที่ค่ายเนินวง จังหวัดจันทบุรี



แม่น้ำจันทบุรี ตอนหน้าเมือง

อยู่ ๓ แห่ง คือ น้ำตกพลิ้ว น้ำตกสระบาป และน้ำตกตรอกทอง น้ำตกทั้ง ๓ แห่งนี้ อยู่ที่เชิงเขาสระบาป ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจันทบุรี

จังหวัดจันทบุรีมีเมืองเก่า ๓ เมือง คือ เมืองเดิมมีมาแต่ครั้งพวกขอมเป็นใหญ่เมือง ๑ อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำจันทบุรี ทางที่จะไปเขาสระบาป หลักฐานที่ยังปรากฏอยู่คือ กำแพงเมืองเก่าก่อด้วยศิลาแลง เก๋าเทวสถานที่ทำด้วยศิลาและเชิงเทินดิน. เมืองที่สร้างในสมัยเมื่อไทยเป็นใหญ่เมือง ๑ อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจันทบุรี คือ ค่ายลที่ตั้งศาลาว่าการมณฑลอยู่เดี๋ยวนี้ แต่เรียกกันว่าเมืองเก่า ยังมีเมืองใหม่อีกเมือง ๑ อยู่ที่เนินวงค่ายบางกะจะในท้องที่อำเภอท่าใหม่ สร้างในรัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สำหรับเตรียมต่อสู้กับญวน.

(๒) จังหวัดระยอง ตั้งอยู่ที่แม่น้ำระยอง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดจันทบุรี และห่างจากจันทบุรีประมาณ ๙๐ กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๕๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒,๘๑๒,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอท่าประดู่ อำเภอบ้านค่าย อำเภอแกลง. ศาลากลางของ

จังหวัด ตั้ง อยู่ ทาง ฝั่ง ซ้าย ของ แม่น้ำ ระยอง ตรง กัน ข้าม
ตลาดในอำเภอท่าประดู่ ห่าง จากปากน้ำระยอง เข้าไป ประมา
๖ กิโลเมตร มี พลเมือง ประมาณ ๔๖,๐๐๐ คน การ
เลี้ยง ชีพ มี การ ขัย ปลา การ ทำ นา และ ทำไร่ พริกไทย.
ทอง คำ มี ที่ เขา หวายใน อำเภอบ้านค่าย สินค้า ออกที่ สำคั
คือ ข้าว พริกไทย ปลาเค็ม และไม้ ฟืน

อาณาเขตต์ ทาง ทิศใต้ ของ จังหวัด นี้ จด ทะเล อ่าว สย
หน้า จังหวัดระยอง ออกไป ทางทะเล มี เกาะหลายภาะ เกาะ
สำคัญ คือ เกาะ เสม็ด มี ประภาคาร แห่ง หนึ่ง อยู่ บน เกาะ
เย็น ประภาคาร ใหญ่ ใน อ่าว สยาม

(๓) จังหวัด ตราด ตั้ง อยู่ ที่ แม่น้ำ ตราด ซึ่ง อยู่
ทิศ ตะวัน ออก ของ จังหวัด จันทบุรี ห่าง จาก จันทบุรี ประมา
๖๐ กิโลเมตร อาณาเขตต์ ทาง ทิศ ตะวันออก จด เขตต์ แ
เขมร ซึ่ง เป็น ของ ฝรั่งเศส ทิศ ตะวัน ออก เฉียงใต้ ติด ต่อ
เมือง ประจันตคีรีเขตต์ ซึ่ง แต่ เดิม อยู่ ใน ความ ปกครอง ของไท
ทิศใต้ จด ทะเล อ่าวสยาม จังหวัดนี้มีเนื้อที่ ประมาณ ๓๕,๐๐
ตารางกิโลเมตร หรือ ๒,๑๘๘,๐๐๐ ไร่ แบ่ง ออกเป็น
อำเภอ คือ อำเภอบางพระ อำเภอเขาสมิง อำเภอเกาะ
ศาลากลาง ของ จังหวัด ตั้งอยู่ ทาง ฝั่ง ตะวัน ออก ของแม่น้ำต


มณฑลปาจินบุรี
จังหวัดจันทบุรี
จังหวัดตราด
เกาะช้าง
เกาะหมาก
เกาะกูด
เกาะกง
เกาะสามิต
อ่าวสยาม
แผนที่
มณฑลจันทบุรี
มาตราส่วน ๑:๑,๒๐๐,๐๐๐
กิโลเมตร ๕๐ ๐ ๕๐ ๑๐๐ กิโลเมตร
เครื่องหมาย

ห่าง จาก ปากน้ำ เข้าไป ประมาณ ๕ กิโลเมตร จังหวัด นี้ มี พลเมือง ประมาณ ๒๗,๐๐๐ คน ใน จำนวน นี้ มี พวก ซอง อยู่ ใน อำเภอ เขา สมิง เหมือน พวก ซอง ใน จังหวัด จันทบุรี พื้นที่ ที่ พอ จะ ทำการ เพาะปลูก ได้ ประมาณ ครึ่ง หนึ่ง เป็น ป่า และ เขา เสีย ครึ่ง หนึ่ง

แร่ พลอย ใน จังหวัด นี้ มี ใน อำเภอ เขา สมิง ๓ ตำบล คือ ที่ ป่า ตำบล ตำหุ ชุมพล แห่ง ๑ ที่ ตำบล ตาก แว้ง แห่ง ๑ ที่ ตำบล ปราณี แห่ง ๑ มี เกาะ อยู่ ริม ฝั่ง ทะเล เกาะ หนึ่ง เรียก ว่า เกาะ ช้าง และ ยก เป็น อำเภอ หนึ่ง ของ จังหวัด ตราด มี ราษฎร ๕ ครัว บ้าน เรือน อยู่ ใน เกาะ นี้ ประมาณ ๔๐๐ คน ทำ เลี้ยง ชีพ ไทย ทาง จับ สัตว์ น้ำ สินค้า ออก ที่ สำคัญ มี มะพร้าว พริกไทย หนัง เขา และ ปลาเค็ม

๔. มณฑล พิษณุโลก อยู่ ถัด มณฑล นครสวรรค์ ขึ้น ไป ทาง เหนือ แบ่ง ออก เป็น ๗ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัด พิษณุโลก ตั้ง อยู่ ทาง ฝั่ง แม่น้ำ น่าน ห่าง จาก กรุงเทพ ฯ ประมาณ ๘๐๐ กิโลเมตร มี เนื้อที่ ประมาณ ๖,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๔,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่ง เป็น ๕ อำเภอ คือ อำเภอ เมือง พิษณุโลก อำเภอ บางระกำ อำเภอ เมือง นครไทย อำเภอ พรหมพิราม อำเภอ ป่าหมาก.

จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลพิษณุโลก แต่ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางของจังหวัดอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่านในอำเภอเมืองพิษณุโลก. ทางรถไฟสายเหนือซึ่งผ่านจังหวัดนี้อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน รถไฟจากกรุงเทพ ฯ ถึงจังหวัดพิษณุโลกมีระยะทาง ๓๘๙ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๘๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นป่าไผ่มากและภูเขาก็มีไม่น้อย มีพื้นเขาอยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัดพื้นหนึ่งเป็นเขาขึ้นน้ำน่านกับน้ำสัก มีที่ราบขนาบลุ่มแม่น้ำน่านทั้ง ๒ ฝั่ง ซึ่งทำการเพาะปลูกข้าวเป็นพื้น มีแม่น้ำผ่านจังหวัดนี้ ๒ สาย คือ แม่น้ำน่านกับแม่น้ำยม. ป่าไม้สักมีในอำเภอพรหมพิราม อำเภอป่าหมาก อำเภอนครไทย และอำเภอบางระกำ ป่าไม้สักในจังหวัดนี้ไม่มีบริษัทถือเป็นเจ้าของอย่างมณฑลอื่น ๆ เมื่อผู้ใดจะต้องการเจ้าพนักงานเห็นสมควรก็ออกใบอนุญาตให้ตัดพอควร ในจังหวัดนี้มีแร่อยู่บ้างเล็กน้อย คือ แร่ทองแดงอยู่ที่ตำบลชัยนามอำเภอป่าหมาก และที่ตำบลบ้านดงและตำบลหนองกะท้าวในอำเภอเมืองนครไทย สินค้าออกที่สำคัญ มี ข้าวเปลือก ไม้สัก ไม้กระยาเลย และปลา

เมืองพิษณุโลกนี้มีมาแต่ครั้งพวกขอมเป็นใหญ่ แต่



วัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลก

(จากพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง)



พระพุทธชินราช เมืองพิษณุโลก

(จากพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง)

เป็นเมืองเล็กน้อยไม่สำคัญ เดิมเมืองอยู่ทางฝั่งตะวันออก ของลำน้ำน่านได้เมืองเดียวนี้ลงไปทางประมาณ ๘ กิโลเมตร ยังมีพระปรางแต่ครั้งขอมปรากฏอยู่ ต่อมาเมื่อสมัยไทย เป็นใหญ่ในแคนสยาม จึงได้ย้ายเมืองไปตั้งที่เมืองเดียวนี้ เรียกว่าเมืองสองแคว ในรัชกาลของพระเจ้าลิไทย กรุงสุโขทัย ราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ได้สร้างป้อมปราการยกเป็นเมืองใหญ่ ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงเปลี่ยนชื่อว่า เมืองพิษณุโลก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้สร้างวังและวัดขึ้นอีกมาก และพระองค์เองก็ประทับทรงราชย์อยู่ที่เมืองนี้ เพื่อป้องกัน ข้าศึกเมืองเชียงใหม่ เมืองพิษณุโลกจึงเป็นเมืองหลวงของ สยามแทนกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลา ๒๕ ปี มีปูชนียสถาน อันสำคัญที่สุดอย่าง ๑ คือพระพุทธรูปหล่อองค์หนึ่งลักษณะงาม ยิ่งนัก หน้าตักกว้าง ๒ เมตร ๘๕ เซนติเมตร เรียกว่า พระพุทธชินราช ประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดมหาธาตุ พระ พุทธรูปนี้ พระเจ้าลิไทยกรุงสุโขทัยโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๗ พร้อมกับพระพุทธชินสีห์ แต่ในพงศาวดารเหนือ เรียกพระเจ้าลิไทยว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเมืองเชียง แสน เมื่อรัชกาลที่ ๕ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดให้ หล่อจำลองพระพุทธชินราชมาเป็นพระประธานในอุโบสถวัด

เข้ญมยพิศร จังหวัด พระนคร แต่พระพุทธชินสีห์นั้นได้นำมาประดิษฐานไว้ ณวัดบวรนิเวศ แต่ครั้งรัชกาล ที่ ๓ แล้ว

(๒) จังหวัดสุโขทัย อยู่ถัดจังหวัดพิษณุโลกไปทางทิศตะวันตก มีเนื้อที่ประมาณ ๘,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอธานี อำเภอคลองตาล อำเภอบ้านไกร, ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยมในอำเภอธานี และห่างจากพิษณุโลกซึ่งเป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑล ประมาณ ๔๕ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๕๔,๐๐๐ คน พื้นที่ที่เป็นป่าและภูเขาอยู่ทางตะวันตกของจังหวัด แต่ที่ที่สำหรับทำกสิกรรมเพาะปลูกอยู่ทางทิศตะวันออก ในจังหวัดนี้มีแร่ตะกั่วและทองแดง สินค้าออกที่สำคัญมี ข้าว ไม้ตะแบก และยาสูบ

เมืองสุโขทัย เป็นเมืองเก่าแต่ครั้งพวกขอมเป็นใหญ่ ครั้นต่อมาเมื่อไทยเป็นใหญ่ในแคนสยาม จึงยกเมืองสุโขทัยเป็นเมืองหลวง คือในระหว่าง พ.ศ. ๑๗๘๑ ถึง พ.ศ. ๑๙๒๑ มีกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงปกครองติดต่อกันมาเป็นเวลา ๑๔๐ ปี คือ ๑. พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ (พระร่วง



พระมหาธาตุ เมืองสุโขทัย

(จากพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง)

เจ้า) ๒. พระเจ้ายาลเมือง ๓. พระเจ้ารามคำแหง ๔. พระเจ้าเลอไทย ๕. พระเจ้าลิไทย ๖. พระเจ้าไสยฦๅไทย ต่อมาในชั้นหลังนี้ เมืองสุโขทัยถูกศัตรูย่ำยีหลายครั้ง จนถึงรัชกาลที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้มาตั้งเมืองขึ้นที่ตำบลบ้านธานี ริมแม่น้ำยม ห่างจากเมืองเดิมลงมาทางตะวันออกประมาณ ๘ กิโลเมตร เรียกว่าเมืองสุโขทัยคามเดิม

(๓) จังหวัดสวรรคโลก อยู่ถัดจังหวัดพิษณุโลกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๒ อำเภอ คือ อำเภอวังไม้ขอน อำเภอหาดเสี้ยว. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกแห่งแม่น้ำยม ในอำเภอวังไม้ขอน และห่างจากพิษณุโลกประมาณ ๗๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นที่ป่าเกือบครึ่งหนึ่ง และเป็นป่าที่ไกลมาก ป่าไม้สักในจังหวัดนี้บริษัทอีสต์เอเชียติกเป็นเจ้าของแทบทั้งหมด มีทางรถไฟที่แยกจากทางรถไฟสายเหนือ ที่ตำบลบ้านดารา จังหวัดอุตรดิตถ์ไปที่สุดที่จังหวัดนี้สายหนึ่ง ยาว ๒๘.๙ กิโลเมตร. ในจังหวัดนี้มี

แร่ทองคำ กับแร่เหล็กอยู่บ้าง กับมีหินชนิดหนึ่ง มีสีขาวและอ่อนใช้เย็บคัดสลองพอง เขียนยนกระดาษชะพวกไม้ สินค้าออกที่สำคัญมี ข้าวเปลือก ไม้สัก ไม้กะยอม

เมืองสวรรคโลกเดิมตั้งอยู่เหนือเมืองสวรรคโลกใหม่ขึ้นไปทางลำน้ำยมประมาณ ๑๖ กิโลเมตร มีชื่อว่าเมืองชะเลียง เป็นเมืองครั้งพวกละว้าเป็นใหญ่ ต่อมาเมื่อพวกขอมมาเป็นใหญ่ในประเทศนี้ พวกขอมได้แผ่อำนาจมาถึงได้ปกครองเมืองชะเลียง ยังมีเทวสถานที่ขอมสร้างไว้ปรากฏอยู่ที่วัดเจ้าจันทร์ เมื่อไทยแผ่ลงมาทางใต้นั้น มาได้เมืองชะเลียงเป็นที่มั่นก่อนเมืองอื่น ๆ ในแคนสยามในราว พ.ศ. ๑๗๐๐ แล้วจึงได้เมืองสุโขทัย ที่เรียกว่าแคนสยามในครั้งนั้น คือท้องที่ในมณฑลพิษณุโลกและมณฑลนครสวรรค์ในบัดนี้ ภายหลังไทยจึงสร้างเมืองใหม่อีกเมือง ๑ อยู่ข้างเหนือเมืองชะเลียงออกไปราว ๒ กิโลเมตร เรียกว่าเมืองศรีสัชนาลัย เป็นราชธานีแรกในแคนสยาม ต่อมาราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ไทยราชวงศ์พระร่วงจึงได้เป็นใหญ่ในกรุงสุโขทัยมาจนสมัยกรุงศรีอยุธยา ท้องที่เมืองชะเลียงกับเมืองศรีสัชนาลัยรวมกันเรียกว่า เมืองสวรรคโลก ตั้งอยู่ที่เมืองเก่าจนถึงรัชกาลที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เสร็จศึกพะม่า



วัดมหาธาตุ เมืองสวรรคโลก

(จากพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง)

กราวยกทัพใหญ่มาเมื่อรัชกาล ที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๒๘ จึงได้ย้ายเมืองมาตั้งอยู่ที่ตำบลวังไม้ขอน ในปัจจุบันนี้เรียกว่า สวรรคโลก

มีโบราณวัตถุอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงฝีมือหัตถกรรมของคนไทยโบราณ คือ ที่ทำเครื่องถ้วยชามสังกะโลก เรียกว่า เตาทุเรียง อยู่ในอำเภอศรีสัชนาลัย ห่างจากจังหวัดประมาณ ๒๓ กิโลเมตร ได้ตั้งทำขึ้นครั้งแรกในรัชกาลของพระเจ้าลิไทยแห่งสมัยกรุงสุโขทัย การหัตถกรรมนี้มาเสื่อมทรามไปเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา

(๔) จังหวัดอุตรดิตถ์ อยู่ถัดจังหวัดพิษณุโลกขึ้นไปทางทิศเหนือในแคว้นแม่น้ำน่าน มีเนื้อที่ประมาณ ๗,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๔,๓๗๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเขตเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอบางโพ อำเภอเมืองพิชัย อำเภอตรอน อำเภอลับแล อำเภอแสนตอ อำเภอท่าปลา. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน ในอำเภอบางโพ และห่างจากพิษณุโลกประมาณ ๗๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๗๖,๐๐๐ คน ทางรถไฟสายเหนือซึ่งผ่านจังหวัดนี้ มีระยะทางจากกรุงเทพฯ ถึงจังหวัดนี้ ๔๘๔ กิโลเมตร พื้นที่ตอนเหนือเป็นภูเขาและป่า จังหวัดนี้มีแร่หินชะนวน ดีบุก สอพอง

ดีบุก และเหล็กบ้างเล็กน้อย สินค้าออกที่สำคัญมี ข้าว เปลือก และยาสูบ

เมืองอุดรดิตถ์นี้ เดิมเป็นตำบลบ้านอยู่ในเขตต์เมืองพิชัย เรียกว่า บางโพธิ์ท่าอิฐ อยู่ริมแม่น้ำน่านข้างฝั่งตะวันตก เรือใหญ่เดินขึ้นไปตามลำน้ำได้สะดวกเพียงตำบลนี้ เหนือตำบลนี้ขึ้นไปเรือเดินไม่สะดวก เพราะฉะนั้นตำบลบางโพธิ์ท่าอิฐจึงเป็นย่านสำคัญ และเป็นที่รวมสินค้า พ่อค้าได้นำสินค้าทางเรือมาก ทางใต้ขึ้นไปที่ตำบลนี้ และพ่อค้าทางเหนือเดินบกมาที่ตำบลนี้เหมือนกัน ถึงรัชกาลที่ ๕ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้ตั้งเมืองขึ้นที่ตำบลนี้ เรียกว่าเมืองอุดรดิตถ์ เป็นเมืองขึ้นของเมืองพิชัย ครั้นต่อมาราษฎรที่เมืองพิชัยอพยพมาอยู่ที่อุดรดิตถ์มากขึ้น ทำให้เมืองพิชัยเก่าร่วงโรยลง จึงย้ายที่ว่าการเมืองพิชัยมาตั้งที่เมืองอุดรดิตถ์นี้ ให้คงเรียกว่าเมืองพิชัย ส่วนเมืองพิชัยเก่าลดลงเป็นอำเภอ เรียกว่า อำเภอพิชัยเก่า ต่อมาในรัชกาลปัจจุบันนี้ เปลี่ยนเรียกเมืองพิชัยว่า เมืองอุดรดิตถ์ ส่วนอำเภอพิชัยเก่านั้น ให้เรียกว่าอำเภอเมืองพิชัย เมืองพิชัยเก่านี้ เดิมตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านทางฝั่งตะวันออก ตรงสถานีพิชัยดังกล่าวมาแล้ว และเมืองนี้สมเด็จพระบรม

ใครโลกนาถ สมัย กรุงศรีอยุธยา คงโปรดให้ ตั้ง ขึ้นเป็นเมืองด่าน เมื่อ ตีได้ หัวเมือง ฝ่าย เหนือ กลับคืน มา จาก เชียงใหม่แล้ว

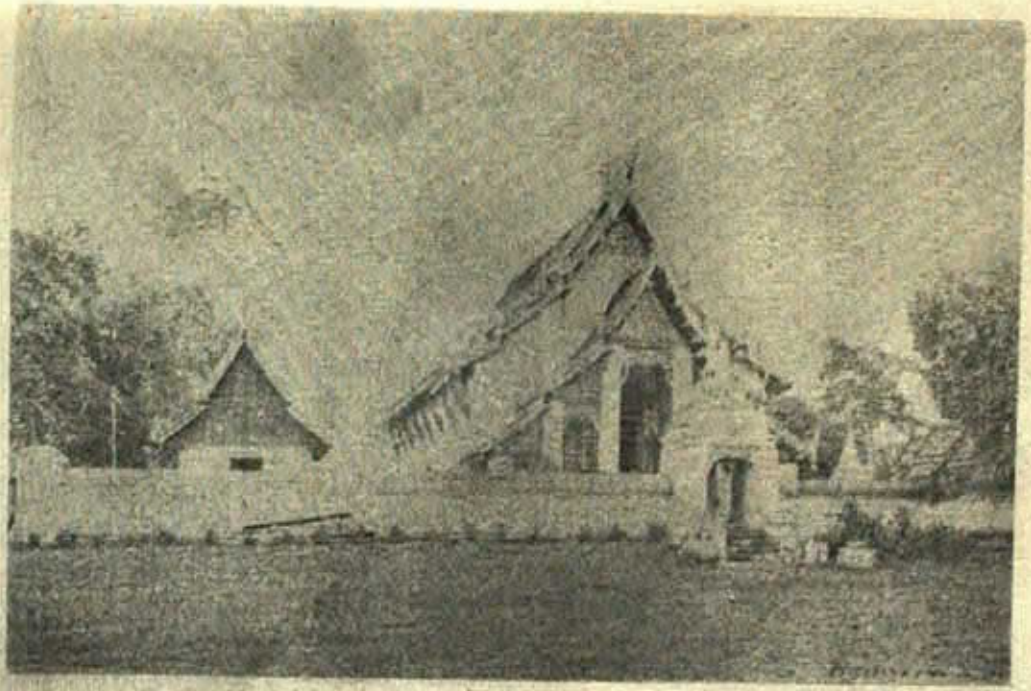
ที่ อำเภอ ลับแล มีเมือง เก่า ๒ เมือง คือเมือง ทุ่งยั้ง (คู่ กับเมือง บางยม) อยู่ริม ลำน้ำ ยม เก่าระหว่าง เมืองทุ่งยั้ง กับเมือง สวรรคโลก แต่เดี๋ยว นี้เป็นเมือง ร้างไปแล้ว เมือง ทุ่งยั้ง ตั้ง เมื่อครั้ง พวกไทยเรือน อพยพ ลง มา ทาง ใต้ ก่อน สมัย กรุง สุโขทัย มีนามใหม่อีก อย่าง หนึ่ง ว่า เมือง ศรีพนมมาศ เดี๋ยว นี้เรียกว่า ตำบล ทุ่งยั้ง ใน ตำบล นี้ มี ปูชนียสถานสำคัญ แห่ง ๑ เรียก ว่า พระแท่นศิลาอาสน์ อยู่ บนยอด ภูเขา ทอง ตัว พระแท่นศิลาอาสน์นั้นเป็นศิลา แลง มีลวดลาย ประกอบ เป็น สัณฐานพุทธบัลลังก์ มีมณฑป ครอบ พระแท่น มีลาน และวัด ด้วย. พระ แท่น นี้เป็น ของใครมาใน สมัย กรุง ศรีอยุธยา แต่ใคร จะเป็น ผู้ สร้างไม่ปรากฏ ถึง หน้า เทศกาล เดือนกุมภา พันธ์ และ มีนาคม มี คนไป นมัสการมาก ทุกปี มี ถนน จาก สถานี อุตรดิตถ์ไป ยัง พระแท่นศิลาอาสน์ ระยะทาง ประมาณ ๖ กิโล เมตร ครึ่ง

อีก เมือง ๑ เรียก ว่า เมือง ลับแล อยู่ ทาง ทิศ ตะวัน ตก ของ เมือง อุตรดิตถ์ ต่อ เทือก เขาแดน เมือง แพร่ มี ถนน จาก เมือง อุตรดิตถ์ไป เมือง ลับแล ระยะ ทาง ๙ กิโลเมตร เมือง

ที่เดิมเป็นช่องที่พวกชาวเมืองเหนือหนีความเดือดร้อนอพยพมาตั้งอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ภายหลังจึงได้ตั้งเมืองขึ้น.

เมืองฝาง หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เมืองสวางคบุรี อยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านเหนือจุดตรวจคิดขึ้นไปประมาณ ๒๐ กิโลเมตร เดี๋ยวนี้เป็นแต่หมู่บ้าน เมื่อนี้สันนิษฐานว่าเป็นเมืองท่าของพวกขอมทางลำแม่น้ำน่าน แต่ไม่มีโบราณวัตถุอย่างใดเหลืออยู่ ต่อมาเมื่อสมัยไทยเป็นใหญ่ได้สร้างพระสถูปเจดีย์ไว้ เรียกว่า ธาตุพระฝาง อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน

(๕) จังหวัดพิจิตร อีกจังหวัดพิษณุโลกลงมาทางทิศใต้ในแควแม่น้ำน่าน มีเนื้อที่ประมาณ ๘,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอท่าหลวง อำเภอบางมูลนาค อำเภอบางคลาน. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน ในอำเภอท่าหลวง ทางจากพิษณุโลกประมาณ ๔๕ กิโลเมตร แต่ทางรถไฟสายเหนือซึ่งผ่านจังหวัดนี้อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ระยะทางจากกรุงเทพ ฯ ถึงจังหวัดนี้ ๓๔๗ กิโลเมตร จังหวัดนี้มีพลเมืองประมาณ ๖๕,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นที่ราบและลุ่ม มีภูเขาน้อย มีแม่น้ำผ่านจังหวัดนี้ ๒ สาย คือ แม่น้ำน่าน และแม่น้ำยม ป่าไม้สัก



วิหารพระแท่นศิลาอาสน์ด้านหน้า จังหวัดอุตรดิตถ์



ภายในวิหารพระแท่นศิลาอาสน์ จังหวัดอุตรดิตถ์

ก็มีอยู่บ้าง. สินค้าออกที่สำคัญ มี ข้าว ยาสูบ ข้าวโพด และ ปลา

เมืองพิจิตรนี้ เดิมตั้งอยู่ทางลำน้ำอีกลำหนึ่ง ห่างจากเมืองพิจิตรใหม่ไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๖ กิโลเมตร เป็นเมืองตั้งมาแต่ครั้งพวกขอมเป็นใหญ่ ต่อมาถึงสมัยไทยกรุงสุโขทัยเป็นใหญ่ เรียกว่า เมืองสระหลวง ในหนังสือเก่าบางเรื่อง เรียกว่า เมืองไอ่ม้อ. ครั้นสมัยปัจจุบันนี้ ลำน้ำเดิมตื้นเขิน จึงย้ายเมืองมาตั้งใหม่ที่ตำบลลำน้ำน้อย เมื่อรัชกาลที่ ๕ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ที่ตำบลโพธิ์ประทับช้าง มีวัด วัดหนึ่งเป็นวัดร้าง เรียกว่า วัดโพธิ์ประทับช้าง วัดนี้สมเด็จพระสวรรเพ็ชญที่ ๘ (พระเจ้าเสือ หรือขุนหลวงสรศักดิ์) สมัยกรุงศรีอยุธยาโปรดให้สร้างไว้เป็นที่ระลึกแห่งชาติภูมิของพระองค์ ตามพระราชพงศาวดารว่า พระเพทราชา พาภรรยาตามเสด็จสมเด็จพระนารายณ์ขึ้นไปเมืองพิษณุโลก ภรรยาไปคลอดบุตรที่ตำบลโพธิ์ประทับช้าง ต่อมาบุตรนี้ได้ครองกรุงศรีอยุธยา คือ สมเด็จพระเจ้าเสือ

(๖) จังหวัดเพ็ชรบูรณ์ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดพิษณุโลก ต่อจากจังหวัดพิจิตรออกไปทางแดว

แม่น้ำสัก มีเนื้อที่ประมาณ ๓,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑,๘๗๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๒ อำเภอ คือ อำเภอเมืองเพ็ชร์บูรณ์ อำเภอวิเชียร. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสักในอำเภอเมืองเพ็ชร์บูรณ์ และห่างจากพิษณุโลกประมาณ ๑๑๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๒๕,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นภูเขาและเนิน มีที่ราบอยู่แต่บริเวณลุ่มแม่น้ำสัก ซึ่งพอจะทำการเพาะปลูกได้ สินค้าออกที่สำคัญ คือ ยาสูบ. มีทางจากสถานีบ้านมุลผาคแห่งทางรถไฟสายเหนือในจังหวัดพิจิตร ถึงจังหวัดเพ็ชร์บูรณ์ ๑๑๒ กิโลเมตร ถ้าเดินอย่างสบายจะถึงภายใน ๔ วัน

เมืองเพ็ชร์บูรณ์นั้นเป็นเมืองโบราณสร้างแต่ครั้งสมัยกรุงสุโขทัย มีลำน้ำสักผ่านกลางเมือง ยังมีกำแพงเมืองปรากฏอยู่

(๗) จังหวัดหล่มสัก อยู่เหนือจังหวัดเพ็ชร์บูรณ์ขึ้นไปทางตอนต้นของแม่น้ำสัก มีเนื้อที่ประมาณ ๒,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑,๒๕๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งออกเป็น ๒ อำเภอ คือ อำเภอวังป่า อำเภอหล่มเก่า. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสัก ในอำเภอวังป่า ห่าง

แผนที่

มณฑลพิษณุโลก



จาก พิษณุโลก ตาม ทางตรง ประมาณ ๑๑๐ กิโลเมตร และ ห่าง จาก เพชรบูรณ์ ประมาณ ๕๐ กิโลเมตร มีพลเมือง ประมาณ ๕๐,๐๐๐ คน พื้น ที่ ของ จังหวัด นี้ เป็น ป่า และ ภูเขา ไทย มาก แร่ ทองคำ มี อยู่ ใน ตำบล น้ำ กัอ อำเภอ วัดป่า แต่ มี น้อย สินค้า ออก ที่ สำคัญ คือ ยาสูบ

ที่ อำเภอ หล่ม เก่า นั้น เมือง หล่ม เก่า ตั้ง อยู่ ทาง ตะวัน ออก เฉียง เหนือ ห่าง จาก อำเภอ วัดป่า ประมาณ ๑๕ กิโลเมตร เมือง หล่ม เดิม ก็ ตั้ง อยู่ ที่ หล่ม เก่า นี้ ใน ศิลา จารึก พระเจ้า รามคำแหง เรียก ว่า เมือง สุม แต่ เมือง หล่ม สัก ที่ ตั้ง ศาลา กลาง ของ จังหวัด ซึ่ง ต่อ มา เรียก ว่า จังหวัด หล่ม สัก นั้น ตั้ง เมื่อ รัชกาล ที่ ๓ สมัย กรุงรัตนโกสินทร์

๔. มณฑลมหาราษฎร์ อยู่ ในภาค เหนือ ของ ประเทศสยาม ถัด มณฑล พิษณุโลก ขึ้น ไป ทาง เหนือ แบ่ง เป็น ๓ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัด แพร่ อยู่ ตอน ต้น ของ แม่น้ำ ยม มี เนื้อที ประมาณ ๕,๐๐๐ ตาราง กิโลเมตร หรือ ๓,๑๒๕,๐๐๐ ไร่ แยก เป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอ เมือง แพร่ อำเภอ สูง เม่น อำเภอ ร้อง กวาง. จังหวัด นี้ เป็น ที่ ตั้ง ศาลา รัฐบาล มณฑล มหาราษฎร์ ศาลา รัฐบาล มณฑล และ ศาลา

กลาง ของ จังหวัด ตั้ง อยู่ใน อำเภอ เมืองแพร่ ทาง ฝั่ง ตะวันออก ของ แม่น้ำ ยม ห่าง จาก สถานี เด่นชัย แห่ง ทาง รถไฟ สาย เหนือ ประมาณ ๒๕ กิโลเมตร และ ห่าง จาก กรุงเทพ ฯ ตาม ทาง รถไฟ ถึง สถานี เด่นชัย ๕๓๓ กิโลเมตร มี พลเมือง ๑๐๐,๐๐๐ คน ใน จำนวน นี้ มี ชาติ ที่ เป็น ชาว เขา คือ ทำมา หา กิน อยู่ บน เขา เช่น ชาติ แม้ว เย้า เงิ้ว ข่า รวม อยู่ ด้วย ประมาณ ๒,๐๐๐ คน เศษ จังหวัด นี้ มี ภูเขา ล้อม รอบ และ เป็น ป่า พื้น ที่ ก็ เป็น ที่ ต่ำ ๆ สูง ๆ ที่ ราบ ที่ จะ ทำการ เพาะปลูก ได้ น้อย นัก ทาง ฝั่ง ตะวัน ออก และ ตะวัน ตก ของ แม่น้ำ ยม ตอน เหนือ เป็น ป่า ไม้ สัก ซึ่ง มี บริษัท ผูก ขาด ทำ อยู่ สินค้า ออก ที่ สำคัญ มี ไม้ สัก ไม้ กระยาเลย เขา หนัง และ ของ ป่า ต่าง ๆ

จังหวัด แพร่ เป็น เมือง โบราณ มี กำแพง เมือง ปรากฏ อยู่ ปัจจุบัน สถาน สำหรับ จังหวัด นี้ เป็น เทศบาล รูป แปด เหลี่ยม สูง ประมาณ ๓๐ เมตร อยู่ บน เนินเขา ใน ตำบล บ้าน ป่า แดง อำเภอ เมือง แพร่ เรียก ว่า พระธาตุ ช่อแฮ ถึง เดือน กุมภาพันธ์ ซึ่ง เป็น เทศกาล มี คน ไป นมัสการ มาก ทุกปี

(๒) จังหวัด ลำปาง อยู่ ถัด จังหวัด แพร่ ไป ทาง ทิศ ตะวัน ตก เฉียง เหนือ ตาม ลำ แม่น้ำ วัง มี เนื้อที่ ประมาณ ๑๓,๐๐๐

ทางรางกิโลเมตร หรือ ๘,๑๒๕,๐๐๐ ไร่ แยกเป็น ๘ อำเภอ คือ อำเภอเมืองลำปาง อำเภอแม่ทะ อำเภอเกาะคา อำเภอห้างฉัตร อำเภอเมืองลอง อำเภอแจ้ห่ม อำเภอเมืองงาว อำเภอเมืองเถิน. ศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอเมืองลำปาง ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำวัง ห่างจากจังหวัดแพร่ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑล ประมาณ ๗๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๒๘๐,๐๐๐ คน ทางรถไฟสายเหนือผ่านจังหวัดนี้ ระยะทางจากกรุงเทพฯ ถึงลำปาง ๖๔๐ กิโลเมตร พื้นที่ประกอบด้วยภูเขาและป่ามีป่าไม้สักมาก และมีแร่อยู่บ้าง คือ แร่ทองแดง เหล็ก มีในกิ่งอำเภอสบปราบขึ้นอำเภอเกาะคา แร่ทองทราย มีในอำเภอเมืองลอง. สินค้าออกที่สำคัญมี ไม้สัก ข้าว และของป่าต่าง ๆ

จังหวัดลำปางเดิมมีเมือง ๒ เมืองตั้งอยู่สองฝั่งของแม่น้ำวังตรงกันข้าม อย่างเดียวกับจังหวัดพระนครกับธนบุรี. เมืองทางฝั่งตะวันตก ชื่อว่า เมืองผากอง เอาชื่อผากองนั้นผูกเป็นภาษาบาลี เรียกในพงศาวดารว่า เมืองนครเขลางค์ เมืองนี้เป็นเมืองเก่า ประมาณเวลาที่สร้างในราวสมัยคอนปลายที่พวกขอมเป็นใหญ่ อีกเมือง ๑ อยู่ทางฝั่งตะวันออก

ชื่อว่าเมืองลำปาง สร้างทีหลัง ตามพงศาวดารว่า เดิมเจ้าอนันตยศ ซึ่งเป็นโอรสของนางจามเทวี ได้ครองเมืองนครเขลางค์ ต่อมานางจามเทวีคิดถึงโอรส ก็ลงมาจากเมืองศรีวิญชัย มาอยู่กับโอรสที่เมืองนครเขลางค์ เจ้าอนันตยศทะใคร่ให้มารดามีความสุข จึงยกเมืองเถินให้มารดา แล้วก็มาสร้างเมืองใหม่ทางฝั่งตะวันออก ดังนี้. ต่อมาถึงสมัยเมื่อราชวงศ์เม็งราย สร้างเมืองเชียงใหม่แล้ว เมืองนครลำปางก็รวมอยู่ในอาณาเขตต์ของเมืองเชียงใหม่ นับเป็นเมืองสำคัญข้างฝ่ายใต้ในเขตต์ล้านนาไทยเมือง ๑ จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้ทรงตั้งให้เป็นเมืองประเทศราช มีเจ้าประเทศราชเป็นผู้ครองนครสืบมาจนทุกวันนี้

(๓) จังหวัดน่าน อยู่ถัดจังหวัดแพร่ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทางตอนต้นของแม่น้ำน่าน อาณาเขตต์ทิศเหนือและตะวันออกจดเขตต์แดนเมืองหลวงพระบางในปกครองฝรั่งเศส ซึ่งแต่เดิมเป็นของไทย มีเนื้อที่ประมาณ ๑๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๙,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แยกเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอเมืองน่าน อำเภอบุญยืน อำเภอบ้านหม่วง อำเภอนาน้อย อำเภอปัว อำเภอแสะ. ศาลากลางของจังหวัด

อยู่ใน อำเภอ เมือง น่าน ทาง ฝั่ง ตะวัน ตก ของ แม่น้ำ น่าน ห่าง จาก แพร่ ประมาณ ๑๑๐ กิโลเมตร มี พลเมือง ประมาณ ๑๖๐,๐๐๐ คน ใน จำนวน นี้ มี พวก ชาว เขา เช่น ขมุ ม่อ เย้า แม้ว ถิ่น ลั้ว รวม อยู่ ด้วย ประมาณ ๖๐๐๐ คน พื้น ที่ ของ จังหวัด นี้ มี ที่ ราบ น้อย เป็น ป่า และ ภูเขา ไทย มาก ป่า ไม้ สัก มี ใน อำเภอ บ้าน ม่วง มี ทาง รถไฟ ของ บริษัท ป่า ไม้ เย็น บริษัท ชาติ อังกฤษ ชื่อ บริษัท แองโกล สยาม ยาว ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร ตั้ง ต้น แต่ แม่น้ำ ยม ใน อำเภอ บ้าน ม่วง ไป ใน ป่า ของ อำเภอ เชียง คำ ซึ่ง ขึ้น จังหวัด เชียง ราย สำหรับ ขน ไม้ สัก ใน ป่า มา ลง แม่น้ำ. แร่ เหล็ก มี ที่ ตำบล บ้าน ดวน ใน อำเภอ ปัว แร่ เกลือ มี ที่ ตำบล บ่อ เกลือ ใน อำเภอ ปัว แร่ ตะกั่ว คำ มี ที่ ตำบล ห้วย เกียน ใน อำเภอ นา น้อย แร่ ทองแดง มี ใน อำเภอ บุญยืน สินค้า ออก ที่ สำคัญ มี ไม้ สัก ไม้ กระยา เลย เขา หนัง และ ยาสูบ

เมือง น่าน เป็น เมือง เก่า แก่ ที่ สุด ใน มณฑล ภาคพายัพ เมือง หนึ่ง บาง สมัย เป็น อิสระ บาง สมัย เป็น ประเทศราช ขึ้น เชียงใหม่ บาง สมัย ขึ้น เมือง หลวง พระบาง และ ต่อ มา มา เป็น เมือง ขึ้น ของ กรุง ธนบุรี ตลอด จน กรุง เทพ ฯ นี้. โบราณ วัตถุ ที่ ปรากฏ อยู่ คือ กำแพง เมือง เก่า มี ป้อม อยู่ ๔ มุม

เมือง มีวัดเก่า ๆ หลายวัด และมีเจ้าเมืองผู้ครองนคร อย่าง จังหวัด ลำปาง

เชตต์แคน ที่ต่อจังหวัดน่านออกไป เป็นเชตต์แคนอยู่ ในความปกครอง ของฝรั่งเศส ซึ่งบัดนี้เรียกกันว่า เชตต์แคน ลาว เชตต์เหล่านี้เคย อยู่ในความปกครอง ของไทย มีเมือง หลวงพระบาง เป็นเมืองสำคัญ เชตต์เหล่านี้ ก่อนสมัยที่พวก ขอมมาเป็นใหญ่ใน สยาม ประเทศ เป็นเชตต์ของ ลาว ซึ่งบัดนี้ เรียกว่า พวก ละว้า หรือที่ ชาวเชียงใหม่ เรียกว่า ลัวะ ส่วนชาวเหนือที่เรียกกันผิดไปว่า ลาวนั้น เป็นพวกไทย เรา นี่เอง คือพวกไทย ที่อยู่ในแคนตุนหน้าใน ประเทศจีน ได้ อพยพ ลงมาทางใต้ จน แพร่หลาย ทั่วไป ทาง ประเทศนี้ ไทย ชาว หลวงพระบาง เป็นไทย ต่าง พวก กับไทย ชาวเชียงใหม่ ไทย ชาวกรุงศรีอยุธยา ไทย ชาวกรุงรุ้ง และไทยชาวเมืองหาง ไทย ที่ต่าง พวก ก็เรียก พวกอื่นเป็นอย่างอื่น จึงเกิดนาม ขึ้นต่าง ๆ กัน เช่นเรียกว่า เงี้ยวบ้าง ลื้อบ้าง เขินบ้าง ยวนบ้าง พวนบ้าง ฯ ล ฯ แต่พวกไทย ทุกพวก ยังเรียก พวกตัวเองว่าไทย เหมือนกันหมด จนทุกวันนี้

ส่วนไทยเมือง หลวงพระบาง ซึ่งเรียกเขาไปว่า ลาวพุ่ ชาวนั้น เขามีอาณาจักรของเขามาก่อนที่เกิดอาณาจักรสุโขทัย


แผนที่
มณฑลมหาราษฎร์
มาตราส่วน ๑:๒๐๐,๐๐๐
ม.เชียงรายใต้
ม.เชียงล้าน
ม.เชียงลม
ม.เชียงคำ
ม.เชียงม่วน
ม.เชียงกลาง
ม.ปัว
ม.ทุ่งช้าง
ม.นาน้อย
ม.นาหมื่นศรี
ม.ภูเพียง
ม.ท่าวังผา
ม.เวียงสา
ม.ศรีษะเกษ
ม.ดอนตัน
ม.ศรีเมืองชุม
ม.ศรีเมืองคอง
ม.ศรีเมืองแก้ว
ม.ศรีเมืองมูล
ม.ศรีเมืองเกตุ
ม.ศรีเมืองเดช
ม.ศรีเมืองใหม่
ม.ศรีเมืองอินทร์
ม.ศรีเมืองอุดร
ม.ศรีเมืองอุทัย
ม.ศรีเมืองอุบล
ม.ศรีเมืองอุปลี
ม.ศรีเมืองอุปลีใต้
ม.ศรีเมืองอุปลีเหนือ
ม.ศรีเมืองอุปลีตะวันออก
ม.ศรีเมืองอุปลีตะวันตก
ม.ศรีเมืองอุปลีกลาง
ม.ศรีเมืองอุปลีบน
ม.ศรีเมืองอุปลีล่าง
ม.ศรีเมืองอุปลีริมน้ำ
ม.ศรีเมืองอุปลีริมทาง
ม.ศรีเมืองอุปลีริมเขา
ม.ศรีเมืองอุปลีริมป่า
ม.ศรีเมืองอุปลีริมทุ่ง
ม.ศรีเมืองอุปลีริมบ้าน
ม.ศรีเมืองอุปลีริมวัด
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรง
ม.ศรีเมืองอุปลีริมตลาด
ม.ศรีเมืองอุปลีริมสวน
ม.ศรีเมืองอุปลีริมไร่
ม.ศรีเมืองอุปลีริมนา
ม.ศรีเมืองอุปลีริมเรือน
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงเรียน
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงพยาบาล
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงแรม
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงภาพยนตร์
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงละคร
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงงาน
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงเรือน
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงนา
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงสวน
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงไร่
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงป่า
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงทุ่ง
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงบ้าน
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงวัด
ม.ศรีเมืองอุปลีริมโรงตลาด

ขึ้นอีกนามอาณาจักร เรียกว่า ลานช้าง (หรือล้านช้าง) หรือเรียกโดยศัพท์บาลีว่า ศรีสัตนาคนหุต, ราชธานีของอาณาจักรลานช้าง ตั้งอยู่ที่เมืองเวียงจันทร์ ซึ่งต่อมาภายหลังเรียกว่า เมืองหลวงพระบาง ภายหลังอาณาจักรลานช้างแยกออกเป็น ๒ อาณาเขตต์ เป็นฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ อาณาเขตต์ฝ่ายเหนือมีเมืองหลวงพระบางเป็นราชธานีเป็นใหญ่อยู่ก็ก ๑ อาณาเขตต์ฝ่ายใต้มีเมืองเวียงจันทร์เป็นใหญ่อยู่ก็ก ๑ ต่างเป็นอิสสระไม่ขึ้นแก่กัน ถึงสมัยกรุงธนบุรี เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกอยู่ ได้ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทร์ได้ แต่นั้นมาเมืองทั้ง ๒ นี้ จึงเป็นประเทศราชขึ้นกรุงเทพ ฯ ครั้นรัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าเวียงจันทร์เป็นกบฏ เมื่อปราบปรามเรียบร้อยแล้วจึงโปรดให้ยกเลิกเมืองเวียงจันทร์เสีย ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) เขตต์เมืองหลวงพระบางซึ่งยื่นเข้ามาทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงต่อแดนเมืองน่านและพิษณุโลกและเขตต์อื่น ๆ ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเป็นอันมาก จึงตกไปเป็นของฝรั่งเศส จนหมดสิ้น

๑๐. มณฑลพายัพ เป็นมณฑลที่อยู่เหนือที่สุดของประเทศสยาม แบ่งเป็น ๔ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ตอนต้นของแม่น้ำปิง มีเนื้อที่ประมาณ ๑๖,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๑๕ อำเภอ คือ อำเภอเมืองเชียงใหม่ อำเภอสารภี อำเภอสันกำแพง อำเภอหางดง อำเภอบ้านแม อำเภอช่างเคิ่ง อำเภอออด อำเภอสันมหาพน อำเภอพร้าว อำเภอสะเมิง อำเภอสันทราย อำเภอดอยสะเก็ด อำเภอแม่ริม อำเภอจอมทอง อำเภอเชียงดาว. จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลพายัพ ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอเมืองเชียงใหม่ ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง ทางรถไฟสายเหนือจากกรุงเทพฯ เดินตลอดถึงจังหวัดเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ มีระยะทาง ๗๕๑ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๓๕๐,๐๐๐ คน. พื้นที่ของจังหวัดนี้เป็นป่าและภูเขาไทยมาก มีที่ราบอยู่ตามบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงทั้ง ๒ ฝาก ซึ่งพอทำการเพาะปลูกได้ ป่าไม้ไทยมากเป็นป่าไม้สัก มีบริษัทรับผูกขาดทำแทบทั้งหมด สินค้าออกที่สำคัญมี ไม้สัก ไม้กระยาเลย ของป่า และข้าว

ภูเขา ที่ สูง ที่ สุด ใน ประเทศ สยาม นี้ อยู่ ใน เขต ต์ ของ จังหวัดเชียงใหม่ ทาง ทิศ ตะวันตก เฉียงใต้ เรียก ว่า ดอย อินทะนน หรือ ดอย อังกา สูง ๒๕๘๐ เมตร

ใน สมัย โบราณ จังหวัด เชียงใหม่ เคย เป็น เมือง หลวง ของ ประเทศ ลาน นา ไทย มี กษัตริย์ ไทย ปกครอง และ ต่อ มา มี เจ้า ประเทศ ราช เป็น ผู้ ปกครอง สืบ มา จน ทุก วัน นี้ เมือง เชียงใหม่ นี้ เดิม พระเจ้า เม็งราย กษัตริย์ ชาติ ไทย ใน ราชวงศ์ เชียง แสน ไปรก ได้ สร้าง ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ มี โบราณวัตถุ อยู่ ที่ วัด เจดีย์ เจ็ด ยอด เป็น เครื่อง หมาย ว่า เมื่อ ก่อน ที่ พระเจ้า เม็งราย สร้าง เมือง เชียงใหม่ นั้น ได้ เคย มี เมือง มา แล้ว มี ชื่อ ปรากฏ ว่า เมือง ระมิง คง จะ ตั้ง อยู่ ที่ วัด เจดีย์ เจ็ด ยอด นั่น เอง หลักฐาน ของ โบราณวัตถุ ส่อ ให้ เห็น ว่า เมือง นั้น ได้ สร้าง เมื่อ สมัย พระเจ้า อโนรธามังช่อ มา เป็น ใหญ่ ใน ประเทศ นี้ ราว พ.ศ. ๑๖๐๐ แล้ว เมือง นั้น ร้าง เสีย. พระเจ้า เม็งราย จึง ได้ มา สร้าง เมือง เชียงใหม่ ต่อ จาก เมือง ระมิง ลง มา ข้าง ใต้ และ ครอง เมือง เชียงใหม่ นั้น สืบ มา เมือง เชียงใหม่ จึง เป็น ราชธานี ของ ประเทศ ลานนาไทย ซึ่ง ต่อ กับ อาณาเขต ต์ ของ มณฑล สยาม ที่ อยู่ ข้าง ใต้ ตรง กับ สมัย ที่ ไทย ราชวงศ์ พระร่วง

ตั้งราชธานีที่กรุงสุโขทัย. แต่เมืองเชียงใหม่เป็นราชธานีอยู่ไม่ช้านานเท่าไร ก็กลับลดลงเป็นเมืองอุปราช ด้วยพระเจ้าเชียงใหม่กลับไปครองเมืองเชียงราย เอาเมืองเชียงรายเป็นราชธานีสืบมาอีกหลายชั่วกษัตริย์ แล้วจึงกลับมาครองเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานีอีก. ตอนนี้ตรงกับสมัยเมื่อไทยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ครั้นพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองกษัตริย์พม่ามีอำนาจได้เมืองเชียงใหม่ไปเป็นประเทศราช ขึ้นกรุงหงสาวดี. ตั้งแต่นั้นมาเมืองเชียงใหม่ก็เสียอิสรภาพต้องขึ้นแก่พม่ามาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี พระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จยกกองทัพขึ้นไปตีได้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๗ เมืองเชียงใหม่และมณฑลภาคพายัพจึงหลุดจากพม่ามาเป็นพระราชอาณาเขตต์ของกรุงสยามจนทุกวันนี้

โบราณวัตถุที่เมืองเชียงใหม่มีมาก เช่นของที่สร้างเมื่อสมัยพระเจ้าอะโนระทามังช่อเป็นใหญ่ คือวัดไพยาราม ที่เรียกว่าวัดเจดีย์เจ็ดยอด ถ่ายแบบพระเจดีย์พุทธคยาในประเทศอินเดียเอามาสร้างขึ้น ต่อนั้นมาก็มีโบราณวัตถุที่สร้างครั้งกษัตริย์ไทยราชวงศ์เชียงแสนเป็นอันมาก โบราณวัตถุเก่าก่อน พ.ศ. ๒๐๐๐ ขึ้นไปมักสร้างด้วยศิลาแลง แต่ภายหลัง พ.ศ. ๒๐๐๐ ลงมาเป็นของที่สร้างในรุ่นใหม่ และ

มักใช้ ก่อ อิฐ ฝีมือ ช่าง อย่างดี มี อยู่ เพียง พ.ศ. ๒๐๐๐ ตั้ง แต่ เมือง ตกอยู่ ใน อำนาจ พะม่า แล้ว ก็ สิ้น ฝีมือ ช่าง อย่าง ดี

(๒) จังหวัด เชียงราย ตั้ง อยู่ เหนือ ที่ สุด ของ ประเทศ สยาม และ อยู่ ถัด จังหวัด เชียงใหม่ ไป ทาง ทิศ ตะวันออก เฉียง เหนือ อาณาเขต ทิศ เหนือ จด เขต เมือง เชียงคุง ซึ่ง เป็น ของ อังกฤษ ทิศ ตะวันออก จด เขต แดน ลาว ใน ปกครอง ของ ฝรั่งเศส ซึ่ง แต่ เดิม เป็น ของ ไทย มี เนื้อที่ ประมาณ ๑๕,๐๐๐ ตาราง กิโลเมตร หรือ ๙,๓๗๕,๐๐๐ ไร่ แยก เป็น ๑๐ อำเภอ คือ อำเภอ เมือง เชียงราย อำเภอ เมือง พะเยา อำเภอ เทิง อำเภอ เชียง แสน อำเภอ เมือง ฝาง อำเภอ แม่สรวย อำเภอ เวียง ป่าเป้า อำเภอ เมือง พาน อำเภอ เชียง คำ อำเภอ เชียง ของ. ศาลากลาง ของ จังหวัด อยู่ ใน อำเภอ เมือง เชียงราย ทาง ฝั่ง ใต้ ของ แม่น้ำ กก ซึ่ง มี ปาก น้ำ ไป ออก แม่น้ำ โขง ทาง ตะวันออก เฉียง เหนือ ห่าง จาก ปาก น้ำ ประมาณ ๕๐ กิโลเมตร และ ห่าง จาก เชียงใหม่ ซึ่ง เป็น ที่ ตั้ง ศาลา รัฐบาล มณฑล ประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร มี พล เมือง ประมาณ ๒๗๐,๐๐๐ คน. จังหวัด นี้ ประกอบ ด้วย ป่า และ ภูเขา ที่ ราบ ที่ จะ ทำ การ เพาะ ปลูก ได้ มี น้อย

ป่าในจังหวัดนี้เป็นป่าไม้สักแทบทุกอำเภอ แร่ที่มีในจังหวัดนี้คือ แร่ทองคำมีที่ตำบลบ้านปอในอำเภอเชียงของ พลอยมีในอำเภอเชียงของ แร่เหล็กมีที่ตำบลเขาควายในอำเภอเมืองเชียงราย แร่ตะกั่วมีในอำเภอเวียงป่าเป้า น้ำมันดินมีในอำเภอเมืองฝาง ดินขาวที่สำหรับปั้นถ้วยชามมีที่ตำบลร่องตานในอำเภอเมืองเชียงรายแห่ง ๑ ที่ตำบลน้ำแพร่ในอำเภอเทิงแห่ง ๑ ดินแดงมีลักษณะเหนียวและอาจแยกขาดเป็นสีต่าง ๆ ได้ มีที่ตำบลบ้านคาวในอำเภอเทิง. สินค้าออกที่สำคัญมี ไม้ เขา หนัง ข้าว และของป่าต่าง ๆ

จังหวัดเชียงราย มีท้องที่ที่เป็นเมืองสำคัญแต่โบราณอยู่ในเขตต์ของจังหวัดนี้ ๔ เมือง คือ เมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย เมืองทั้ง ๒ นี้เคยเป็นราชธานีของประเทศลานนาไทยเหมือนอย่างเมืองเชียงใหม่. เมืองพะเยาเคยเป็นราชธานีมีอิสสรภาพ มีกษัตริย์ไทย คือพระเจ้างำเมืองเป็นผู้ครองร่วมสมัยกับพระเจ้าเม็งรายครองประเทศลานนาไทย และร่วมสมัยกับพระเจ้ารามคำแหงครองกรุงสุโขทัย ต่อมาภายหลังจึงได้รวมเป็นอาณาเขตต์ของเมืองเชียงใหม่. เมืองฝางก็เคยเป็นเมืองที่กษัตริย์ไทยโบราณครอบครอง เมืองทั้ง ๔ ที่กล่าวมานี้ มีโบราณวัตถุปรากฏอยู่มาก



พระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน

นอก จาก นี้ ที่ อำเภอ เชียง ของ อำเภอ เชียง คำ อำเภอ เทิง อำเภอ เมือง พาน อำเภอ เวียง ป่าเป้า และ อำเภอ เมือง ฝาง เหล่า นี้ แต่ เดิม เคย เป็น เมือง มี กำแพง เมือง ปรากฏ อยู่ ทุก แห่ง แต่ บาง แห่ง ได้ ปรัก หัก พัง ไป หมด แล้ว

(๓) จังหวัด ลำพูน อยู่ ถัด จังหวัด เชียง ใหม่ ลง มา ทาง ทิศ ใต้ มี เนื้อ ที่ ประมาณ ๕๐๐๐ ตาราง กิโล เมตร หรือ ๓,๑๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่ง เป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอ เมือง ลำพูน อำเภอ ลี้ อำเภอ ป่าซาง. ศาลา กลาง ของ จังหวัด อยู่ ใน อำเภอ เมือง ลำพูน ทาง ฝั่ง ตะวัน ตก ของ ลำน้ำ ภาว ซึ่ง เป็น แคว หนึ่ง ที่ แยก จาก แม่น้ำ ปิง ห่าง จาก เชียง ใหม่ ประมาณ ๒๘ กิโล เมตร และ ห่าง จาก ทาง รถไฟ สาย เหนือ ประมาณ ๗ กิโล เมตร มี พล เมือง ประมาณ ๑๓๐,๐๐๐ คน พื้น ที่ ของ จังหวัด นี้ เป็น ป่า และ ภูเขา เสีย มาก กว่า ครึ่ง นอก นั้น เป็น ที่ ราย ที่ พอ ทำ การ เพาะ ปลูก ได้ มี ป่า ไม้ สัก ใน จังหวัด นี้

จังหวัด ลำพูน เดิม เรียก กว่า เมือง หริภุญชัย เป็น เมือง สร้าง แต่ ครั้ง พวก ขอม เป็น ใหญ่ ราชา แห่ง ขอม ครอง ละ ไว้ ได้ ทั้ง เป็น ราชธานี ฝ่าย เหนือ โดย ให้ นาง จามเทวี ราชธิดา ขึ้น ไป ปกครอง เมือง นี้ สร้าง ก่อน เมือง ลำปาง และ เชียง ราย มี โบราณวัตถุ ซึ่ง

เป็นปูชนียสถานแห่ง ๑ เรียกว่า พระธาตุหริภุญชัย เป็นพระปรางสูงประมาณ ๔๐ เมตร

(๔) จังหวัดแม่ฮ่องสอน อยู่ถัดจังหวัดเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ อาณาเขตด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือจดเขตด้านพม่า ซึ่งเป็นของอังกฤษ มีเนื้อที่ประมาณ ๑๙,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๖๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอม่วยต่อ อำเภอแม่สะเรียง อำเภอขุนยวม อำเภอปาย. ตำบลกลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอม่วยต่อ ทางฝั่งใต้ของแม่น้ำเล็ก ๆ สายหนึ่ง เรียกว่าแม่น้ำปาย ซึ่งมีปากน้ำไปออกแม่น้ำสาละวินที่ต่อแดนประเทศสยามกับพม่า อยู่ห่างจากเชียงใหม่ประมาณ ๑๒๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๕๐,๐๐๐ คน คนพื้นเมืองโดยมากเป็นชาติยาง พม่า เงี้ยว ม่อ พื้นที่เป็นที่ดอน มีภูเขาอยู่รอบ มีที่ราบที่จะทำการเพาะปลูกได้เพียงเล็กน้อย มีป่าไม้สัก มีแร่เหล็ก และตะกั่วอยู่ที่ตำบลหมอกจำแป่ในอำเภอม่วยต่อ. การไปมาในระหว่างแม่ฮ่องสอนกับเชียงใหม่ต้องเดินบกขึ้นเขาลงห้วยประมาณ ๑๕ วันจึงถึง จังหวัดนี้มีการค้าขายติดต่อกับพม่าทางเมืองหมอก


แผนที่
มณฑลพายัพ
มาตราส่วน ๑:๓๖๐๐,๐๐๐
กิโลเมตร ๕๐ ๐ ๕๐ ๑๐๐ กิโลเมตร
เครื่องหมาย

ใหม่ และเมืองผาปุน ซึ่งอยู่ในเขตต์พะม่า เพราะไปมาสะดวกกว่าทางเชียงใหม่

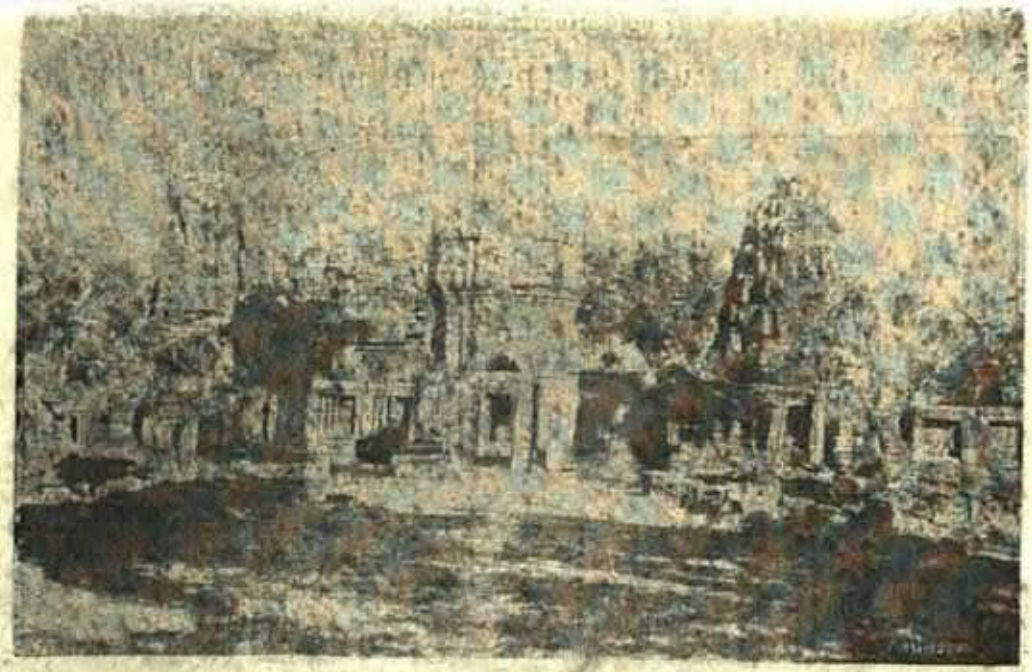
จังหวัดแม่ห้องสอนนี้ ก่อน พ.ศ. ๒๓๖๐ ขึ้นไปยังเย็นป่าอยู่ ต่อนั้นมาราวอีก ๑๐ ปี มีพวกยางกะเลอมาตั้งบ้านเรือนอยู่หมู่หนึ่ง มีพวกเงี้ยว พวกยางแดงปนบ้าง ภายหลังมีผู้คนมาตั้งทำมาหากินมากขึ้น จึงเกิดเป็นจังหวัด. ที่ได้นามว่าแม่ห้องสอนนั้น เมื่อเข้าเมืองเชียงใหม่มาขัดข้างในป่าไก้ ก็ให้เอามาหัดและสอนที่ลำธารใกล้ ๆ เมือง จึงตั้งชื่อลำธารนั้นว่า ลำน้ำแม่ห้องสอน เมืองที่อยู่ริมลำน้ำนี้ ก็เรียกว่าเมืองแม่ห้องสอนมาจนทุกวันนี้

๑๑. มณฑลนครราชสีมา อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพ ฯ ถัดมณฑลอยุธยาไปทางทิศตะวันออก แบ่งเป็น ๓ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดนครราชสีมา อยู่ทางฝั่งของแม่น้ำมูล ซึ่งไหลไปสู่แม่น้ำโขงทางทิศตะวันออก มีเนื้อที่ประมาณ ๒๑,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑๓,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๑๐ อำเภอ คือ อำเภอเมืองนครราชสีมา อำเภอโนนลาว อำเภอโนนวัก อำเภอบัวใหญ่ อำเภอเมืองพิมาย อำเภอสูงเนิน อำเภอขามทึก อำเภอด่านขุนทด อำเภอกระโทก

อำเภอบัวลอยนั้น จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลนครราชสีมา ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ในอำเภอเมืองนครราชสีมา ภายในกำแพงเมือง และอยู่ทางด้านใต้ของลำน้ำตะคอง ซึ่งเป็นแควหนึ่งของแม่น้ำมูล และอยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ตามทางรถไฟประมาณ ๒๖๔ กิโลเมตร. ลำน้ำตะคองนี้ผ่านด้วยโคลมาแต่เขาใหญ่ในดงพระยาไฟ ผ่านอำเภอจันทึกไปตกแม่น้ำมูล. ลำน้ำตะคองอยู่ห่างจากกำแพงเมืองประมาณ ๖๐๐ เมตร ทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือจากกรุงเทพฯ เดินตลอดถึงจังหวัดนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ มีพลเมืองประมาณ ๓๔๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นป่าโดยมาก มีภูเขาบ้างที่ที่ได้ทำการเพาะปลูกแล้วยังน้อยนัก ไม้ที่มีราคาก็คือ ไม้พะยูง ซึ่งมีในป่าเป็นอันมาก แร่ทองแดงมีที่ตำบลซายดงในอำเภอจันทึก สินค้าออกที่สำคัญมี ข้าว ไม้พะยูง โค สุกร และของป่า.

จังหวัดนี้เป็นย่านกลางของสินค้าในระหว่างตัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือในลุ่มแม่น้ำโขง กับตัวเมืองภาคกลางในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีกรุงเทพฯ เป็นต้น ที่อำเภอสูงเนินมีเมืองเก่าอยู่ ๒ เมือง คือ เมืองเสมาร้างเมือง ๑ อยู่ทาง



ปราสาทหินที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

(จากรายงานการสำรวจแผนที่ พ.ศ. ๒๔๖๓-๒๔๖๔)



ศิลาสลักที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

(จากหนังสือกฎหมายศาสตร์กรุงเทพ)

ฝั่งใต้ ลำน้ำ ตะคอง. เมืองโคราช ซึ่ง ตั้ง ภายหลัง เมือง เสมา, อยู่ ทาง ฝั่งเหนือ ของ ลำน้ำ ตะคอง. อีก เมือง ๑ เรียก ว่า เมือง โคราช เก่า ทั้ง ๒ เมือง นี้ เป็น เมือง ตั้ง มา แต่ ครั้ง พวก ขอม เป็น ใหญ่ ยัง มี ปราง ก่อ ด้วย ศิลา แลง ปรากฏ อยู่ ต่อ มา สมัย กรุง ศรี อยุธยา สมเด็จ พระ นารายณ์ มหาราช โปรด ให้ ย้าย เมือง โคราช เก่า ซึ่ง ตั้ง อยู่ ชาย ดง ไป สร้าง มี ป้อม ปราการ ขึ้น ใหม่ ที่ เมือง เดี๋ยว นี้ เอา นาม เมือง เดิม ทั้ง ๒ คือ เมือง โคราช กับ เมือง เสมา มา ผูก เป็น นาม เมือง ใหม่ ว่า เมือง นคร ราชสีมา แต่ คน ทั้ง หลาย ยัง คง เรียก กัน ว่า เมือง โคราช อยู่ จน ทุก วัน นี้

ที่ อำเภอ เมือง พิมาย เดิม เรียก ว่า เมือง พิมาย เป็น เมือง แต่ ครั้ง พวก ขอม เป็น ใหญ่ พวก ขอม ได้ ตั้ง เมือง พิมาย เป็น ราชธานี สำหรับ ปกครอง ใน มณฑล ทั้ง ที่ แผ่นดิน สูง ตอน ใต้ มี โบราณ วัตถุ ปรากฏ อยู่ หลาย อย่าง เช่น ปราสาท หิน พระ ปราง หิน และ เมรุ เป็น ต้น. ตั้ง เมือง ลพบุรี เป็น ราชธานี สำหรับ ปกครอง ใน มณฑล ทั้ง ที่ แผ่นดิน สูง ตอน เหนือ (ที่ เรียก ว่า ทั้ง ที่ แผ่นดิน สูง คือ มณฑล ราชสีมา มณฑล ร้อยเอ็ด มณฑล อุบล และ มณฑล อุดร ใน บัด นี้ สูง กว่า ระดับ น้ำทะเล ๑๘๔ เมตร)

(๒) จังหวัด บุรีรัมย์ อยู่ ถัด จังหวัด นคร ราชสีมา ไป

ทางทิศตะวันออก มีเนื้อที่ประมาณ ๙,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๖๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอเมืองบุรีรัมย์ อำเภอพุทไทสง อำเภอนางรอง อำเภอตะลุง. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ในอำเภอเมืองบุรีรัมย์ ทางฝั่งตะวันตกของลำน้ำเล็ก ๆ สาย ๑ ซึ่งเป็นแควของแม่น้ำมูล เรียกว่าห้วยตาคง, อยู่ห่างจากนครราชสีมาซึ่งเป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลประมาณ ๘๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ คน. พลเมืองเป็นเขมรและไทย แต่มีไทยอีกพวก ๑ เรียกว่าไทยเบิ้งอยู่ในอำเภอนางรอง ไทยมาก. พื้นที่ของจังหวัดนี้เป็นป่าและภูเขาเสียมาก เป็นที่ราบที่ได้เพาะปลูกแล้วแต่เล็กน้อย. สินค้าออกที่สำคัญมีไม้พะยูง เขา หนัง และของป่าต่าง ๆ

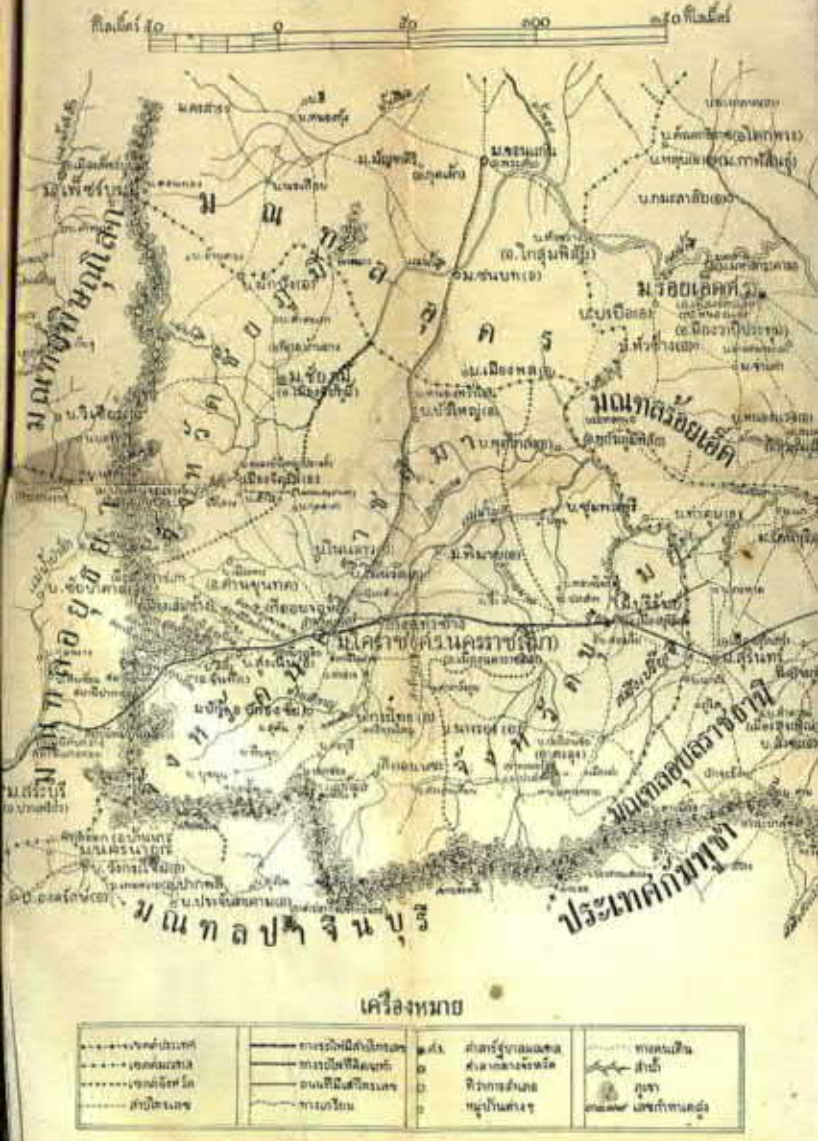
บุรีรัมย์เคยเป็นเมืองเก่าเมือง ๑ มีโบราณวัตถุเป็นปราสาทหินอยู่ที่เขาพนมรุ้งในอำเภอนางรอง

(๓) จังหวัดชัยภูมิ อยู่ถัดจังหวัดนครราชสีมาไปทางทิศเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ ๑๖,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอเมืองชัยภูมิ อำเภอจตุรัส อำเภอผักปัง. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ในอำเภอเมืองชัยภูมิ ทางฝั่งเหนือของลำน้ำชี

แผนที่

มณฑลนครราชสีมา

มาตราส่วน ๑: ๓๓๐,๐๐๐



ซึ่ง เป็น แคว ๑ ของ แม่น้ำ มูล แม่น้ำ มูล อยู่ ห่าง จาก ศาลา กลาง ของ จังหวัด ประมาณ ๑ กิโลเมตร และ อยู่ ห่าง จาก นคร ราชสีมา ประมาณ ๖๕ กิโลเมตร มีพลเมือง ประมาณ ๑๓๐,๐๐๐ คน พื้นที่ เป็นเนินเขา และ ป่ามาก เป็นที่ราบ ที่ได้ ทำการ เพาะปลูกได้ แต่ เล็กน้อย สินค้า ออก ที่ สำคัญ มี ไหม สุกร และ หนัง เขา. มี ปูชนียสถาน แห่ง ๑ เป็น ปราง ทำ ด้วย ศิลา มี พระพุทธรูป อยู่ใน ปราง ถึง ฤกู แล้ง มี คนไป นมัสการ ทุกปี อยู่ ห่าง จาก เมือง ประมาณ ๑ กิโลเมตร

เมือง ชัยภูมิ กับ เมือง บุรีรัมย์ นี้ ใน ทำเนียบ ครั้ง แผ่นดิน สมเด็จ พระนารายณ์ สมัย กรุงศรีอยุธยา ว่า เป็น เมือง ขึ้น ของ เมือง นคร ราชสีมา ต่อ มา จึงได้ ยุบ ลง เป็น อำเภอ ขึ้น อยู่ใน จังหวัด นครราชสีมา ครั้น เมื่อได้ จัดการ ปกครอง ท้องที่ เป็น มณฑล มี สมุหเทศาภิบาล จึงได้ กลับ ยกขึ้น เป็น จังหวัด อีก ทั้ง ๒ อำเภอ

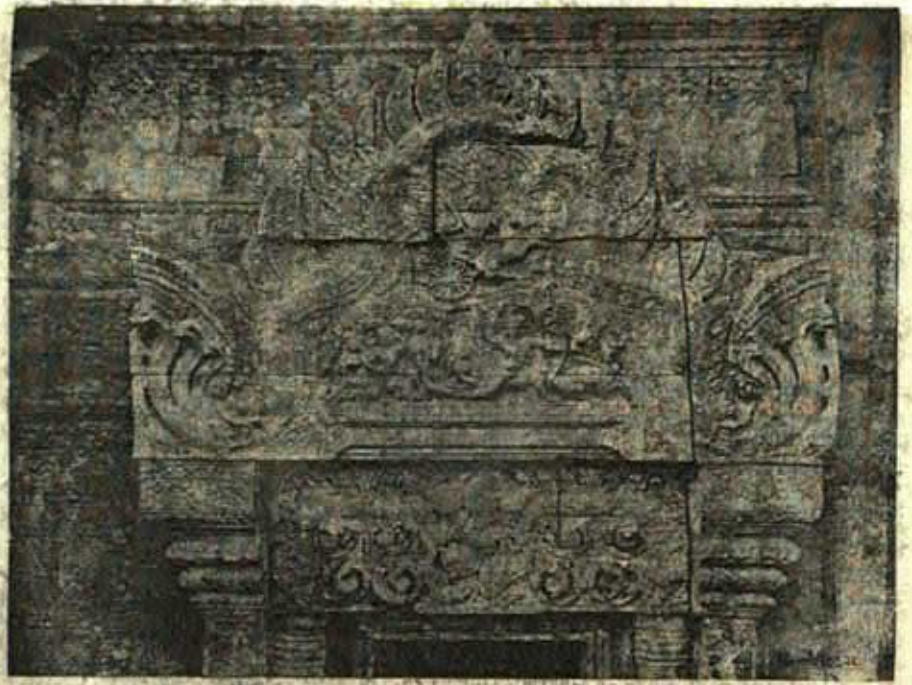
๑๒. มณฑล ร้อยเอ็ด อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียง เหนือของกรุงเทพ ฯ ถัดมณฑลนครราชสีมาไปทางทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือ แบ่งเป็น ๓ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้ง อยู่ที่ ลำน้ำ ชี ซึ่ง เป็นแคว ๑

ของแม่น้ำมูล ลำน้ำชีมีปากน้ำไปออกแม่น้ำมูลที่จังหวัดอุบลราชธานี, มีเนื้อที่ประมาณ ๙,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๖๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๙ อำเภอ คือ อำเภอเมืองร้อยเอ็ด อำเภอกันทรลักษ์ อำเภอหัวช้าง อำเภอหนองพอก อำเภอพนมไพร อำเภอแวงยาคาล อำเภอธวัชบุรี อำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอเสลภูมิ. จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลร้อยเอ็ด ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอเมืองร้อยเอ็ด ห่างจากลำน้ำชีซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัดประมาณ ๒๐ กิโลเมตร และห่างจากกรุงเทพฯ โดยทางรถประมาณ ๔๕๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ คน ทำเลเลี้ยงชีพด้วยการทำนาเป็นพื้น มีพื้นที่สูง ๆ ต่ำ ๆ เป็นที่ดอนประกอบด้วยป่าและทุ่งหญ้า เป็นป่าไม้เล็ก ๆ และไม่มีภูเขา

สินค้าออกที่สำคัญของจังหวัดต่าง ๆ ในมณฑลร้อยเอ็ดไม่ใคร่มี. เพราะราษฎรโดยมากทำแต่พอกินที่สั่งออกบ้างมีหนังเข้า และสุกร.

โบราณสถานที่มีในจังหวัดนี้เป็นปรางค์ย่อม ๆ ก่อด้วยศิลาแลง ราษฎรพื้นเมืองเรียกว่า กู่ มีในอำเภอสุวรรณภูมิ อำเภอหนองพอก และอำเภอแวงยาคาล แต่ได้ปรัก



ชุมประตูปราสาทที่เขาพะนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์

(จากรายงานกรมแผนที่ พ.ศ. ๒๔๕๘-๒๔๕๙)

ไทย ระบรรทุก ช้างไป ขาย ต่าง ประเทศ ก็ไป บรรทุก เรือ ที่ ท่า เมือง ตรัง นี้ เหมือน กัน

อำเภอ ปะเหลียน ซึ่ง บัดนี้ เปลี่ยน เรียก ว่า อำเภอ หยง สะตา อยู่ ริม ชาย ทะเล ใต้ เมือง ตรัง ลง ไป เดิม เคย เป็น เมือง ขึ้น จังหวัก พัทลุง พึ่ง มา ยุบ ลง เป็น อำเภอ และ ยก ไป ไว้ ใน จังหวัก ตรัง เมื่อ รัชกาล ที่ ๕

(๕) จังหวัก ตะกั่วป่า อยู่ ถัก จังหวัก พังงา ขึ้น ไป ทาง เหนือ มี เนื้อ ที่ ประมาณ ๔,๐๐๐ ตาราง กิโลเมตร หรือ ๒,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่ง เป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอ คลาก ใหญ่ อำเภอ เกาะ คอเขา อำเภอ กะปง มี พล เมือง ประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน ศาลากลาง ของ จังหวัก อยู่ ใน อำเภอ คลาก ใหญ่ ใกล้ ปาก น้ำ ตะกั่วป่า ห่าง จาก ภูเก็ต ประมาณ ๙๐ กิโลเมตร พื้น ที่ ประกอบ ด้วย ภูเขา และ เนิน สูง ๆ ต่ำ ๆ มี การ เพาะ ปลูก น้อย แร่ ดีบุก มี ทั่ว ไป และ เป็น สินค้า ออก อัน สำคัญ ของ จังหวัก นี้

จังหวัก ตะกั่วป่า เดิม เป็น ท้องที่ ของ เมือง ตะกั่วทุ่ง แล้ว แยก ตั้ง เป็น ๒ เมือง คือ เมือง ตะกั่วทุ่ง และ ตะกั่วป่า ขึ้น เมือง ไชยา ต่อ มา ใน รัชกาล ที่ ๓ สมัย กรุง รัตนโกสินทร์ ยก เป็น เมือง ขึ้น กรุงเทพ ฯ เมือง ตะกั่วป่า นั้น เป็น ทาง เดิน

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) กรุงเทพมหานคร

ตักพังไปเสียโดยมากแล้ว อำเภอต่าง ๆ แทบทุกอำเภอในมณฑลร้อยเอ็ด แต่เดิมเคยเป็นเมืองมาแล้วทั้งนั้น แต่เพราะมีพลเมืองน้อย จึงได้ยุบลงเป็นอำเภอ

(๒) จังหวัดมหาสารคาม อยู่ถัดจังหวัดร้อยเอ็ดไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอกลาง อำเภอบรบือ อำเภอโกสุมพิสัย อำเภอเมืองวาปีประทุม อำเภอโกสุมพิสัย อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย. ศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอกลาง ทางฝั่งใต้ของลำน้ำชี ซึ่งห่างจากศาลากลางของจังหวัดประมาณ ๓ กิโลเมตร และห่างจากร้อยเอ็ดซึ่งเป็นที่ตั้งศาลาว่าการมณฑลประมาณ ๕๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๒๐๑,๐๐๐ คน ทำเลียงชีพด้วยการทำนาเป็นพื้น พื้นที่เป็นโคกและป่าโดยมาก และไม่มีภูเขา รายฎรทำการเพาะปลูกเป็นหย่อมในระหว่างโคกและป่าซึ่งมีจำนวนน้อย

(๓) จังหวัดกาฬสินธุ์ อยู่ถัดจังหวัดร้อยเอ็ดไปทางทิศเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๓,๑๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๕ อำเภอ คือ อำเภอหลุบ อำเภอยางตลาด อำเภอกมลาสัย อำเภอสหัสขันธ์ อำเภอ

ภูมินารายณ์. ศาลากลาง ของ จังหวัด อยู่ในอำเภอหลุบ ทาง ฝั่ง ตะวันออก ของ ลำน้ำปาว ซึ่งเป็นแควที่แยกจากลำน้ำชี และ ห่าง จากร้อยเอ็ด ประมาณ ๔๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๑๕๐,๐๐๐ คน หาเลี้ยงชีพด้วยการทำนาเป็นพื้น พื้นที่เป็นป่าและโคกเนิน อย่าง จังหวัดมหาสารคาม มีภูเขาอยู่ทาง ทิศเหนือของ จังหวัดพิก ๑ แร่ที่มีในจังหวัดนี้ คือ ก้ามะถัน ทองคำ เหล็ก. ภาพสินธุ์เคยเป็นเมืองเก่าเมือง ๑

การปกครองท้องที่ใน ๒ มณฑลนี้ คือ มณฑลอุบล กับมณฑลร้อยเอ็ด แต่ครั้งรัชกาลที่ ๕ สมัยกรุงรัตน โกสินทร์ รวมเป็นมณฑลเดียว เรียกว่า มณฑลอีสาน ได้ เริ่มจัดการปกครองท้องที่เป็นมณฑลเทศาภิบาล ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๐) เป็นต้นมา มีหัวเมืองในมณฑล อีสานในครั้งนั้น ๑๖ เมือง ซึ่งยังมีไพร่มากยุบลงเป็นอำเภอ มีข้าหลวงต่างพระองค์เป็นผู้สำเร็จราชการ มีอำนาจมาก กว่า สมุหเทศาภิบาล เพราะเป็นมณฑลใกล้ราชธานี ครั้น ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ได้แยก มณฑลอีสานออกเป็น ๒ มณฑล เรียกว่า มณฑลอุบล มณฑล ๑ และมณฑลร้อยเอ็ดมณฑล ๑ มีสมุหเทศา ภิบาลประจำเหมือนมณฑลชั้นใน.


แผนที่
มณฑลร้อยเอ็ด
มาตราส่วน ๑:๑๐๐,๐๐๐
เครื่องหมาย
เครื่องหมาย
จังหวัดมหาสารคาม
จังหวัดร้อยเอ็ด
จังหวัดนครราชสีมา
มณฑลอุบลราชธานี
ม.ร้อยเอ็ด(ค.ม.)

๑๓. มณฑลอุบลราชธานี อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพ ฯ ถัดมณฑลนครราชสีมาไปทางตะวันออก แบ่งเป็น ๓ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่ที่ริมลำแม่น้ำมูล ซึ่งไหลไปออกแม่น้ำโขง อาณาเขตต์ทางทิศตะวันออกจากฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ซึ่งแต่เดิมเป็นของไทย แต่ลำแม่น้ำโขงอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศส มีเนื้อที่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๖,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๑๒ อำเภอ คือ อำเภอเมืองอุบล อำเภอเขื่องใน อำเภอม่วงสามสิบ อำเภอสุวรรณวารี อำเภอตุหลุ อำเภอพ้าหยาก อำเภอลุมพุก อำเภอบุ่ง อำเภอวารินชำราบ อำเภอพิมูล มังสาหาร อำเภอโขงเจียม อำเภอเขมราฐ. จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลอุบลราชธานี ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอเมืองอุบล ทางฝั่งเหนือของแม่น้ำมูล ซึ่งมีปากน้ำไปออกแม่น้ำโขงทางตะวันออก ห่างจากปากน้ำมูลประมาณ ๗๐ กิโลเมตร และห่างจากกรุงเทพ ฯ ตามทางรถไฟประมาณ ๕๗๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ คน ทำเลเลี้ยงชีพด้วยการทำนาเป็นพื้น พื้นที่ของจังหวัดนี้เป็นที่ราบมาก แต่เป็น

ที่ ทรวย ทำการ เพาะปลูก เพียง ครั้ง หนึ่ง อีก ครั้ง หนึ่ง เป็น ป่า และ ภูเขา สินค้า ออก ที่ สำคัญ มี ข้าว สุกร หนัง เขา และ ของ ป่า ต่าง ๆ จังหวัด นี้ มี การ ค้า ขาย ติด ต่อ กับ เมือง นคร จำปาศักดิ์ ใน ความ ปกครอง ฝรั่งเศส มี ถนน จาก อำเภอ พิมูล มังสาหาร ไป ยัง ช่อง เม็ก พรมแดน ของ จังหวัด อุบล ยาว ๓๕ กิโลเมตร ต่อ กับ ถนน ที่ มา จาก เมือง นคร จำปาศักดิ์ จังหวัด อุบล นี้ เพิ่ง ตั้ง ขึ้น เมื่อ สมัย กรุง ธนบุรี เป็น ราชธานี ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ พระ วอ เป็น ตำแหน่ง อุปราช เป็น อริ กับ พระเจ้า บุญสาร ชาติ ไทย กรุง ศรี สัตนาคนหุต หรือ ลานช้าง ซึ่ง แต่ เดิม เป็น อิสระ จึง พา สมัค พรรค พวก ไป ล้อง สุม ผู้คน ตั้ง เป็น เมือง ขึ้น ที่ ตำบล คอน ยัว ลำภู นอก อาณาจักร ลานช้าง. พระเจ้า กรุง ลานช้าง จัด ทัพ ไป คี แตก แล้ว พระ วอ หนี ไป ตั้ง อยู่ ณ ตำบล คอน มดแดง ริม ปาก แม่น้ำ มูล ใน ที่ สุด พระ วอ ถูก กองทัพ กรุง ลานช้าง ยิง ได้ ม้า เสีย ภายหลัง กองทัพ กรุง ธนบุรี ยก ขึ้น ไป คี ได้ อาณาเขต ตั้ง แต่ กรุง กัมพูชา นคร จำปาศักดิ์ ตลอด ถึง กรุง ลานช้าง ได้ หมด ตั้ง แต่ นั้น มา จึง เป็น อาณาจักร ของ กรุง ธนบุรี และ กรุง เทพ ฯ ราว ศักราช ที่ ๕ อาณาจักร ลานช้าง จึง ตก ไป เป็น ของ ฝรั่งเศส. อำเภอ ยโสธร อำเภอ เชมราฐ อำเภอ พิมูลมังสาหาร

และอำเภอพ้ำหยาก (เดิมเรียกว่าเมืองมหาชะนะชัย) เหล่านี้เดิมเคยเป็นเมืองมาแล้วทั้งนั้น แต่เพราะมีพลเมืองน้อย จึงได้ยุบลงเป็นอำเภอ.

(๒) จังหวัดจุฬันธ์ อยู่ถัดจังหวัดอุบลราชธานีไปทางทิศใต้ อาณาเขตต์ทางทิศตะวันออก และทิศใต้ จดเขตต์แดนของฝรั่งเศส ซึ่งแต่เดิมอยู่ในความปกครองของไทย และมีเขาบรรทัดกั้นเป็นพรมแดน มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๖๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๗ อำเภอ คือ อำเภอศีรษะเกษ อำเภอห้วยเหนือ อำเภอคง อำเภอน้ำอ้อม อำเภออุทุมพรพิสัย อำเภอกันทรารมย์ อำเภอเกษตุกม. ศาลาถาวรของจังหวัดตั้งอยู่ในอำเภอศีรษะเกษ ทางฝั่งใต้ของแม่น้ำมูล ห่างจากแม่น้ำมูลประมาณ ๑๐ กิโลเมตร และห่างจากอุบลราชธานี ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลประมาณ ๖๕ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๒๕๐,๐๐๐ คน ทำเลเลี้ยงชีพด้วยการทำนาเป็นพื้น พื้นที่ของจังหวัดนี้เป็นป่าไทยมากที่ที่ทำการเพาะปลูกมีเป็นหย่อมอยู่ในระหว่างป่า แร่เงินมีที่ค้นได้ขึ้นในอำเภอคง แร่เหล็กมีที่ค้นได้ในอำเภอศีรษะเกษ แต่ยังไม่มีใครขุดขึ้นเป็นสินค้า. อำเภอเหนือ (เดิมเป็นเมืองจุฬันธ์เก่า) อำเภอเกษตุกม อำเภอ

อุทุมพรพิสัย อำเภอคง อำเภอน้ำอ้อม (เดิมเป็นเมืองกันทรารักษ์) อำเภอกันทรารมย์ อำเภอเหล่านี้เดิมเคยเป็นเมืองแล้วยุบลงเป็นอำเภอ

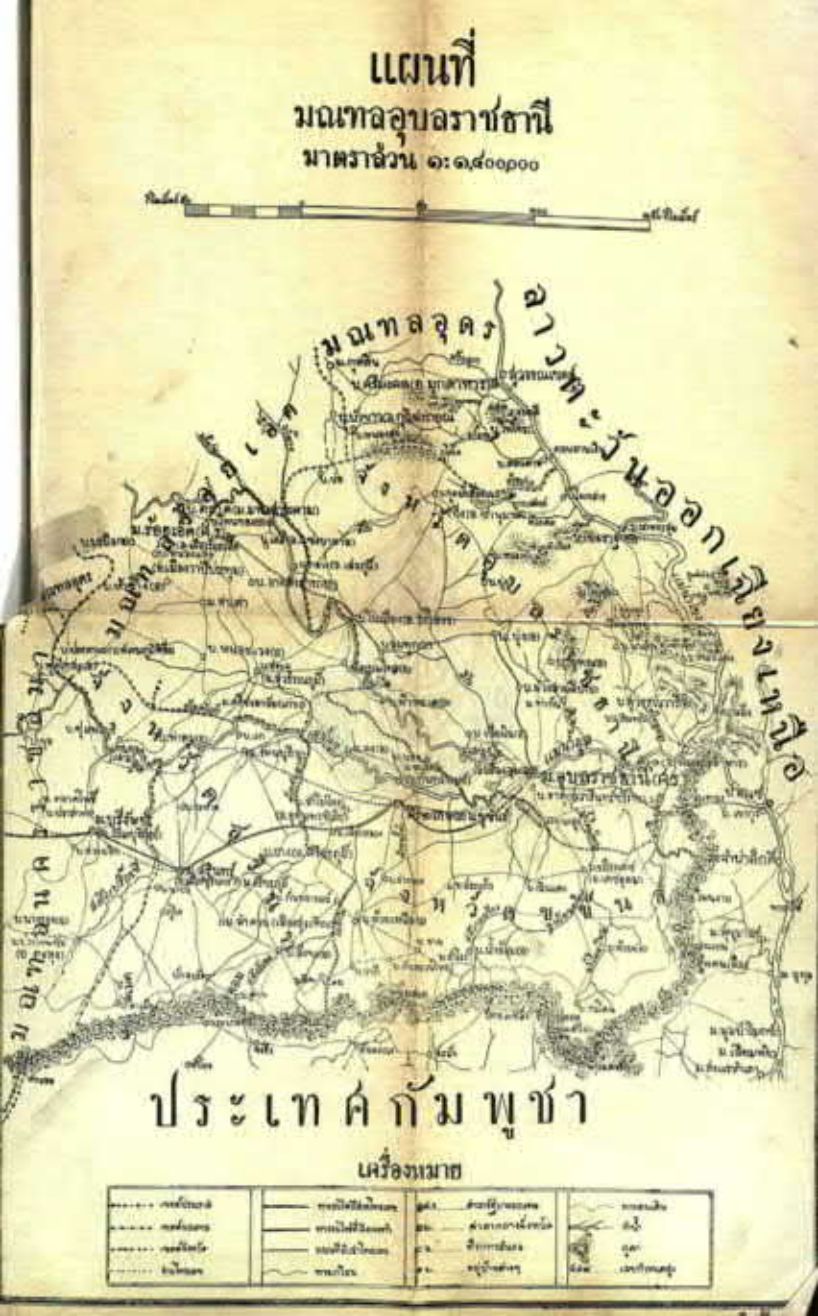
ในอำเภอน้ำอ้อมมีเขายรรทัด ซึ่งเป็นพรมแดนระหว่างสยามกับฝรั่งเศส มีวิหารอยู่ ๓ หลัง ทำด้วยศิลาแลง ฝีมือทำอย่างประณีตงดงาม มีอักษรโบราณจารึกไว้ที่แผ่นศิลา.

(๓) จังหวัดสุรินทร์ อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัดอุบลราชธานี ถัดจากจังหวัดขุขันธ์ไปทางทิศตะวันตกอาณาเขตต์ทางทิศใต้จดเขตต์แดนเขมรในปกครองของฝรั่งเศส ซึ่งแต่เดิมอยู่ในความปกครองของไทย มีเนื้อที่ประมาณ ๙,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๖๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอท่าตูม อำเภอชุมพลบุรี อำเภอสังขะ อำเภอศีขรภูมิ อำเภอรัตนบุรี. ศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอเมืองสุรินทร์ ห่างจากอุบลราชธานีประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ คน คนพื้นเมืองโดยมากเป็นชาวเขมร ทำเลี้ยงชีพด้วยการทำนาเป็นพื้น มีถนนจากบุรีรัมย์ผ่านจังหวัดนี้ไปยังอุบลราชธานี พื้นที่เป็นป่าดงโดยมาก แร่เหล็กมีที่ตำบลนายัวในอำเภอเมืองสุรินทร์ สินค้าออกที่สำคัญมี สุกร เขา หนัง และของป่าต่าง ๆ

แผนที่

มณฑลอุบลราชธานี

มาตราส่วน ๑:๑,๔๐๐,๐๐๐



เครื่องหมาย

พลเมืองในมณฑลภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้ คือ มณฑลอุบล มณฑลอุดร และ มณฑลร้อยเอ็ด มีชื่อเรียกต่างกันเป็นหลายพวก แต่ที่สำคัญนั้นมีคน ๓ จำพวก คือ พวก ๑ สืบสายโลหิตมาแต่พวกลาวโยราณ ซึ่งเป็นพลเมืองดั้งเดิมเกี่ยวนี้เรียกว่า พวกละว้า หรือพวกลัวะ ยังมีแยกย้ายกันอยู่ตามป่าและเขา อีกพวก ๑ สืบสายโลหิตมาแต่พวกขอม ซึ่งอพยพขึ้นมาตั้งภูมิลำเนาจากทางทิศใต้ เดี๋ยวนี้เรียกว่า พวกข่าบ้าง พวกเขมรบ้าง ยังเป็นพื้นพลเมืองอยู่มาก อีกพวก ๑ สืบสายโลหิตมาจากพวกไทย ซึ่งอพยพมาตั้งภูมิลำเนาจากทางทิศเหนือ พวกไทยนี้มีจำนวนมากกว่าพวกอื่น ๆ ทั้งสิ้น

๑๔. มณฑลอุดร อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพ ฯ ถัดจังหวัดนครราชสีมาไปทางทิศเหนือ แบ่งเป็น ๖ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดอุดรธานี เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ระหว่างกลางของจังหวัดทั้งหลายในมณฑลอุดร มีเนื้อที่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๗,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอหมากแข้ง อำเภอเพ็ญ อำเภอ

หนองหาร อำเภอหนองบัวลำภู อำเภอกุมภวาปี อำเภอบ้านผือ. จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลอุดร ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอหนองแซง ซึ่งห่างจากลำน้ำเล็ก ๆ อันเป็นแควหนึ่งของแม่น้ำโขง เรียกว่าห้วยหลวง ประมาณ ๘ กิโลเมตร และห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๖๐๐ กิโลเมตร จังหวัดนี้มีพลเมือง ประมาณ ๑๓๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นป่าและสูง ๆ ต่ำ ๆ และมีภูเขาอยู่บ้าง แต่เป็นเขาเล็ก ๆ การเพาะปลูกยังทำกันน้อย.

พลเมืองที่อยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ของมณฑลอุดร หาเลี้ยงชีพด้วยการทำนาเป็นพื้น และมักทำแต่พอกินโดยมาก จังหวัดนี้มีทางสินค้าผ่านไปมาในระหว่างหัวเมืองฝ่ายเหนือในปกครองของฝรั่งเศส เช่น เมืองหลวงพระบางและเวียงจันทร์ กับทางใต้ เช่น มณฑลนครราชสีมา กับกรุงเทพฯ แต่สินค้าออกที่สำคัญของจังหวัดอุดรธานี มี เขา หนัง ไก และสุกร

จังหวัดอุดรธานีพึ่งตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ เดิมศาลารัฐบาลมณฑลตั้งอยู่ที่จังหวัดหนองคาย และโดยเหตุที่สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ฉะบับลงวันที่ ๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เรื่องอาณาเขตต์ริม

แม่น้ำโขง จึงกันไม่ให้ สยาม ตั้ง กอง ทหาร ใน อาณาเขต ของ ไทย ภายใน ๒๕ กิโลเมตร นับ จาก ฝั่ง ขวา แม่น้ำโขง เข้า มา (สัญญา ข้อ นี้ ยัง ไม่ ยก เลิก แล้ว) จึง ได้ ย้าย ศาลา รัฐบาล มณฑล มา ตั้ง ที่ ตำบล หมาก แข้ง ใน ปี นั้น เอง เรียก ว่า เมือง อุดร ธานี

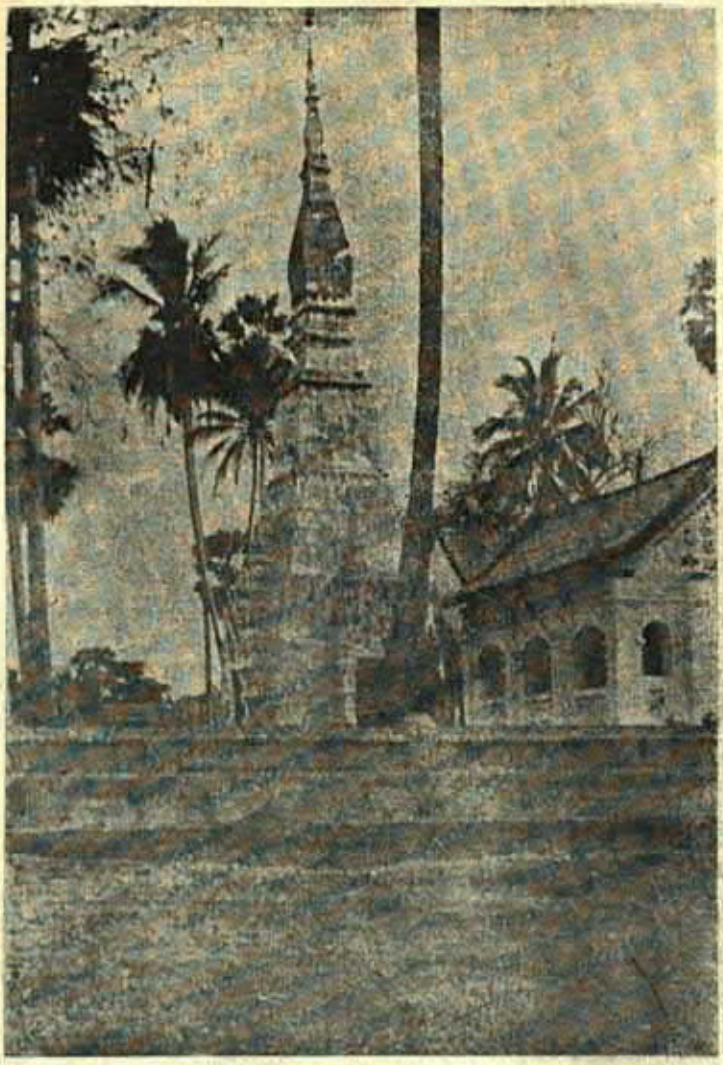
(๒) จังหวัด ขอนแก่น ติด ต่อ กับ จังหวัด อุดร ธานี ทาง ทิศ ใต้ มี เนื้อ ที่ ประมาณ ๑๐,๐๐๐ ตาราง กิโลเมตร หรือ ๗,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่ง เป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอ พระ ลับ อำเภอ กุดเค้า อำเภอ เมือง พล อำเภอ ซนบท อำเภอ ภูเวียง อำเภอ น้ำพอง. ศาลา กลาง ของ จังหวัด อยู่ ใน อำเภอ พระ ลับ ห่าง จาก อุดร ธานี ซึ่ง เป็น ที่ ตั้ง ศาลา รัฐบาล มณฑล ประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร มี ลำน้ำ ชี ซึ่ง ไหล มา จาก จังหวัด ชัย ภูมิ ผ่าน จังหวัด นี้ ไป ออก มณฑล ร้อย เอ็ด ลำน้ำ นี้ ห่าง จาก ศาลา กลาง ของ จังหวัด ทาง ทิศ ใต้ ประมาณ ๔ กิโลเมตร. จังหวัด นี้ มี พล เมือง ประมาณ ๒๓๐,๐๐๐ คน พื้น ที่ เป็น โคก และ ป่า โคย มาก แร่ เหล็ก มี ที่ ตำบล ภูเขา เหล็ก ใน อำเภอ ซนบท ดิน ประสิว มี ที่ เขา น้ำ เที่ยง ใน อำเภอ ภูเวียง จังหวัด นี้ มี ทาง เกวียน เป็น ทาง สินค้า ผ่าน ไป มา ใน ระหว่าง จังหวัด อุดร ธานี และ มณฑล นคร ราช สีมา สินค้า ออก ที่ สำคัญ มี เขา หนัง ไค และ สุกร

จังหวัด ขอนแก่น นี้ ก่อน พ.ศ. ๒๔๕๐ ขึ้น ไป เรียก ว่า

บริเวณลำน้ำชี ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ จึงโปรดให้รวมเมืองขอนแก่น เมืองชนบท เมืองมัญจาคีรี และเมืองภูเวียงเข้ามีเมืองเดียว เรียกว่า เมืองขอนแก่น ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๙ โปรดให้เรียกว่า จังหวัดขอนแก่น

(๓) จังหวัดสกลนคร อยู่ถัดจังหวัดอุดรขึ้นไปทางทิศตะวันออก มีเนื้อที่ประมาณ ๙,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอธาตุเชิงชุม อำเภอบ้านแพน อำเภอพรรณานิคม อำเภอวานรนิวาส. ศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอธาตุเชิงชุม ทางฝั่งตะวันตกของหนองใหญ่ เรียกว่า หนองหาร หนองนี้กว้างประมาณ ๙ กิโลเมตร และยาว ๙ กิโลเมตร มีลำธารไหลมาลงในหนองนี้หลายสาย. ศาลากลางของจังหวัดอยู่ห่างจากอุดรธานีประมาณ ๑๒๐ กิโลเมตร จังหวัดนี้มีพลเมืองประมาณ ๑๓๐,๐๐๐ คน. พื้นที่เป็นป่าและดงโดยมาก แร่เหล็กมีที่ค้นพบมากในอำเภอวานรนิวาส สินค้าออกที่สำคัญ มี หนัง เขา และเร่ว

จังหวัดสกลนครเคยเป็นเมืองเก่าแก่ครั้งพวกขอมเป็นใหญ่ เป็นราชธานีของขอม สำหรับปกครองท้องที่ในแผ่นดินสูงตอนเหนือแห่งหนึ่ง แต่ได้ร้างไปเสียช้านาน. พึ่งกลับมา



พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร

(จากรายงานกรมทาง พ.ศ. ๒๕๖๘)

ตั้งเป็นเมืองขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ครั้งเมื่อปราบกบฏเวียงจันทร์เรียบร้อยแล้ว โบราณวัตถุคือ เทวสถานเขมรปรางซึ่งพวกขอมได้สร้างไว้มีอยู่ที่ตำบลบ้านนาเวง ทำด้วยศิลาแลง อยู่ห่างจากศาลากลางของจังหวัดไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๔ กิโลเมตร

(๔) จังหวัดนครพนม อยู่ทางทิศตะวันออกในมณฑลอุดร ถัดจังหวัดสกลนครไปทางทิศตะวันออก อาณาเขตด้านทางทิศตะวันออกจดริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง แต่ตัวลำน้ำโขงอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศส ซึ่งแต่เดิมเป็นของไทย มีเนื้อที่ประมาณ ๘,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๕ อำเภอ คือ อำเภอหนองบึก อำเภอธาตุพนม อำเภอนาแก อำเภอมุกดาหาร อำเภอท่าอุเทน. ศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอหนองบึก ริมฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ห่างจากอุดรธานีประมาณ ๒๐๐ กิโลเมตร จังหวัดนี้มีพลเมืองประมาณ ๑๕๐,๐๐๐ คน พื้นที่เป็นป่าดงและภูเขา มีที่ราบอยู่ในบริเวณริมแม่น้ำโขง ซึ่งยังทำการเพาะปลูกน้อยอยู่ ในอำเภอมุกดาหารต่อเขตด์อำเภอเขมราฐมีดงใหญ่เรียกว่า ดงยางอี เป็นดงทึบ. ในอำเภอธาตุพนมซึ่งเดิมเรียกว่าเมืองเรณูนคร มีปูชนียสถานแห่ง ๑

เป็นรูปพระเกี้ยมีด้านเอ็น ๔ เหลี่ยม สูงประมาณ ๕๐ เมตร เรียกว่า พระธาตุพนม มีคนไปนมัสการในคราวเทศกาลทุกปี.

(๕) จังหวัดหนองคาย ติดต่อกับจังหวัดอุดรธานีทางทิศเหนือ อาณาเขตด้านทิศเหนือจากริมฝั่งขวาของลำแม่น้ำโขงมีเนื้อที่ประมาณ๘,๐๐๐ตารางกิโลเมตร หรือ๕,๐๐๐,๐๐๐ไร่ แบ่งเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอมีชัย อำเภอท่าบ่อ อำเภอโพนพิสัย อำเภอซัยบุรี. ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ในอำเภอมีชัย ห่างจากฝั่งแม่น้ำโขงเพียง ๑๖๐ เมตร และห่างจากอุดรธานีประมาณ ๕๐ กิโลเมตร จังหวัดนี้มีพลเมืองประมาณ ๗๐,๐๐๐ คน พื้นที่ในบริเวณริมแม่น้ำโขงเป็นที่ลุ่ม ซึ่งทำการเพาะปลูกได้ดี ส่วนพื้นที่ที่ห่างจากริมแม่น้ำเข้าไปมักเป็นโคกและป่าไม่มีประโยชน์ จังหวัดนี้มีการค้าขายติดต่อกับเมืองหลวงพระบาง และเมืองเวียงจันทร์ในปกครองของฝรั่งเศส. เมืองหนองคายนี้ได้ร้างไปเสียคราวหนึ่ง และมาตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือเมื่อปราบกบฏเวียงจันทร์เรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เลิกเมืองเวียงจันทร์เสีย กวาดต้อนผู้คนมาตั้งจังหวัดนี้ขึ้น โบราณวัตถุที่มี เช่นโบสถ์วัดหอก่องวัดศรีเมือง และมณฑปพระแก้วมรกตที่สมเด็จเจ้าพระยา

แผนที่

มณฑลอุดร

มาตราส่วน ๑:๒๐๐,๐๐๐



เครื่องหมาย

เขตต์ประเทศ	ทางรถไฟ
เขตต์มณฑล	ทางเกวียน
เขตต์จังหวัด	ทางเดินเท้า
ที่ว่าการมณฑล	ร้านน้ำ
ที่ว่าการจังหวัด	ทหาร
ที่ว่าการอำเภอ	ตุลา
หมู่บ้านต่างๆ	เขตต์ทหารหัวเมือง

มหา กษัตริย์ศึก สร้างไว้ สำหรับ พัก พระแก้ว มรกต เมื่อได้เชิญ พระแก้ว มรกต มา จาก เมือง เวียง จันทร์

(๖) จังหวัดเลย อยู่ถัด จังหวัด อุดรธานีไป ทาง ทิศ ตะวันตก เฉียงเหนือ อาณาเขตด้านทิศเหนือจดเขตต์แดนในความ ปกครอง ของ ฝรั่งเศส ซึ่ง เดิมเป็น ของไทย มี เนื้อที่ ประมาณ ๙,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๖,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่ง เป็น ๕ อำเภอ คือ อำเภอภูกระป่อง อำเภอท่าลี่ อำเภอด่านซ้าย อำเภอวังสะพุง อำเภอเชียงคาน. ศาลากลาง ของ จังหวัด ตั้ง อยู่ใน อำเภอ ภูกระป่อง ทาง ฝั่ง ตะวันตก ของ ลำน้ำเลย ลำน้ำเลย เป็น แคว ๑ ของแม่น้ำโขง ซึ่ง มีปากน้ำไปออก แม่น้ำโขง ทาง ทิศเหนือ. ศาลากลางของจังหวัดอยู่ห่างจากปากน้ำเลยประมาณ ๔๕ กิโลเมตร และ อยู่ ห่าง จาก อุดรธานี ประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร, มี พลเมือง ประมาณ ๘๐,๐๐๐ คน. พื้น ที่ ประกอบด้วย เนินเขา และป่า ทึบ และ สูง กว่า จังหวัด อื่น ๆ ใน มณฑล อุดร

ที่ อำเภอด่านซ้าย มีโบราณสถานแห่ง ๑ เป็นเจดีย์ เรียก ว่า พระธาตุศรีสองรัก ในบัดนี้ได้ ปรักหักพัง เสีย เกือบ หมดแล้ว ยัง เหลือ แต่ซาก ซึ่ง มีรูป คล้าย จอมปลวก แต่ ชาว จังหวัด นี้ ยัง นับถือ อยู่ มาก ตาม คำ ว่ารึก อยู่ที่ พระธาตุ

ศรีสองรักษ์ว่าได้สร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ สมัยกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ ๒๑๐๓ สำหรับเป็นหลักปันเขตต์แดนระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงศรีสัตนาคนหุต

๑๕. มณฑลสุราษฎร์ อยู่ในภาคใต้ของประเทศสยาม ทางฝั่งตะวันออกของแหลมมะลายู ถัดมณฑลราชบุรีลงไปทางใต้ แบ่งเป็น ๓ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดสุราษฎร์ธานี ตั้งอยู่ที่แม่น้ำตาปี (พึ่งเปลี่ยนเรียกแม่น้ำตาปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘) แต่ก่อนเรียกว่าแม่น้ำหลวงเป็นแม่น้ำใหญ่ที่สุดในมณฑลภาคใต้, มีเนื้อที่ประมาณ ๑๗,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑๐,๖๒๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๙ อำเภอ คือ อำเภอบ้านดอน อำเภอท่าโรงช้าง อำเภอท่าชนอน อำเภอบ้านนา อำเภอเมืองกาญจนดิฐ อำเภอเกาะสมุย อำเภอเมืองไชยา อำเภอท่าข้าม อำเภอพระแสง, มีพลเมืองประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ คน, จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลสุราษฎร์ ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอบ้านดอน ทางฝั่งขวาของแม่น้ำตาปี ห่างจากปากน้ำประมาณ ๖ กิโลเมตร และห่างจากกรุงเทพ ฯ ประมาณ ๕๕๐ กิโลเมตร ทางรถไฟจากกรุงเทพ ฯ ไปทางใต้ผ่านจังหวัดนี้ สถานีสุราษฎร์ธานี



พระธาตุนาเวง จังหวัดสกลนคร



พระธาตุดุม จังหวัดสกลนคร

อยู่ใกล้ กับ ศาลากลาง รัฐบาล มณฑล ประมาณ ๑๔ กิโลเมตร พื้นที่ ตอน ตะวันตก เป็น เทือก เขา บริเวณ ตอน ใกล้ ทะเล เป็น ที่ ราบ ประกอบ ด้วย ป่าไม้ แร่ ดีบุก กับ แร่ เหล็ก มี ใน อำเภอ บ้าน นา แร่ วุลแฟรม มี ใน อำเภอ เกาะสมุย ถ่าน หิน มี ใน อำเภอ พระแสง และ ใน อำเภอ ท่า โรงช้าง สินค้า ออก ที่ สำคัญ มี มะพร้าว ปลา เค็ม ไม้ ต่าง ๆ และ รังนก นางแอ่น.

ที่ จังหวัด สุราษฎร์ ธานี นี้ แต่ ครั้ง โบราณ เป็น ทาง เดิน ข้าม แหลม มะลายู ของ พวก อินเดีย และ พวก เกาะสุมาตรา. ทาง ที่ พวก อินเดีย มา นั้น มา ขึ้น ที่ จังหวัด ตะกั่วป่า เดี๋ยวนี้ แล้ว เดิน ข้าม เขา มา ลง แม่น้ำ หลวง ซึ่ง บัด นี้ เรียก ว่า แม่น้ำ ตาปี ฝ่าย พวก สุมาตรา นั้น มา ขึ้น ที่ ตำบล ปากลาว อำเภอ อ่าวลึก จังหวัด กระบี่ แล้ว เดิน ข้าม เขา มา หา แม่น้ำ หลวง เหมือน กัน ทะเบ็น พวก อินเดีย หรือ พวก สุมาตรา เมื่อ ครั้ง ยัง ถือ พุทธ สาสนา ได้ มา ตั้ง เมือง ไชยา เก่า ขึ้น เมือง ๑ ครง ตำบล หัวเวียง ใน อำเภอ เมือง ไชยา ทุก วัน นี้ มี พระพุทธรูป และ ศิลา จารึก เหลือ อยู่ เป็น สำคัญ ใน ศิลา จารึก ปรากฏ ว่า เป็น เมือง ขึ้น ของ นคร ศรีวิชัย ซึ่ง ตั้ง อยู่ ใน เกาะสุมาตรา เมื่อ ราว พ.ศ. ๑๒๐๐ ใน ชั้น เดิม เมือง ไชยา มี เขตต์ แดน ตก ทะเล ทั้ง ๒ ด้าน คือ

ด้านตะวันตก และด้านตะวันออก ภายหลังแยกเขตต์แดนด้านตะวันตกตั้งเป็นเมืองขึ้นต่างหากเมืองหนึ่ง เรียกว่า เมืองตะกั่วป่า ส่วนเขตต์แดนด้านตะวันออก คงเป็นอีกเมืองหนึ่ง เรียกว่าเมืองไชยา ตามเดิม ถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ จึงให้รวมเมืองไชยาเข้าเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดสุราษฎร์. ส่วนจังหวัดสุราษฎร์นั้น มีเมืองโบราณเมือง ๑ เรียกว่า เมืองเวียงสระ เป็นเมืองที่ชาวอินเดียผู้ถือสาสนาพราหมณ์ตั้งขึ้น ภายหลังเมืองไชยาแต่ร้างเสียช้านาน. ท้องที่ของจังหวัดสุราษฎร์ที่ต่อแดนอำเภอเมืองไชยา เดิมเป็นเขตต์ของจังหวัดนครศรีธรรมราช เดี๋ยวนี้เป็นอำเภอเมืองกาญจนดิษฐ์. มีเมืองเมือง ๑ เรียกว่า เมืองท่าทอง อยู่ที่ตำบลท่าทองเดี๋ยวนี้ ครั้นในรัชกาลที่ ๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงย้ายที่ว่าการเมืองท่าทองมาตั้งที่ตำบลบ้านคอนวิมแม่น้ำตาปี รัชกาลที่ ๔ จึงยกเมืองท่าทองเป็นหัวเมืองขึ้นของกรุงเทพ ฯ เรียกว่า เมืองกาญจนดิษฐ์ ครั้นรัชกาลปัจจุบันนี้จึงเปลี่ยนชื่อเรียกว่า จังหวัดสุราษฎร์ธานี

(๒) จังหวัดพังงา ตัดจากจังหวัดสุราษฎร์ธานีขึ้นมาทางเหนือตามฝั่งตะวันออกของแหลมมะลายู มีเนื้อที่ประมาณ ๓,๑๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑,๘๗๕,๐๐๐ ไร่


แผนที่
มณฑลสุราษฎร์
มาตราส่วน ๑:๑๒๐๐,๐๐๐
มณฑลสุราษฎร์ธานี

แบ่งเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอขันเงิน อำเภอสวี อำเภอพะโต๊ะ มีพลเมือง ประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน ศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอขันเงิน ทางฝั่งขวาของแม่น้ำหลังสวน ใกล้ปากน้ำ ห่างจากสุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑล ประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร ทางรถไฟสายใต้ผ่านเขตต์ของจังหวัดนี้ สถานีรถไฟที่ใกล้ที่สุดกับศาลากลาง ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร เรียกว่า สถานีหลังสวน แร่ดีบุกมีอยู่ในอำเภอขันเงินและอำเภอพะโต๊ะ

เมืองหลังสวน เดิมเป็นเมืองชั้นของเมืองชุมพร ครั้นรัชกาลที่ ๕ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การทำเหมืองแร่ดีบุกเจริญ และมีผู้คนมาก จึงได้ยกเป็นหัวเมืองชั้นกรุงเทพ ฯ ครั้นรัชกาลปัจจุบันนี้ เรียกว่า จังหวัดหลังสวน

(๓) จังหวัดชุมพร ถัดจังหวัดหลังสวนขึ้นมาทางเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒๕,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๒ อำเภอ คือ อำเภอท่าตะเภา อำเภอปะทิว มีพลเมือง ประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน. ศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอท่าตะเภา ทางฝั่งเหนือหรือฝั่งซ้ายของแม่น้ำชุมพร ห่างจากปากน้ำประมาณ ๑๐ กิโลเมตร และห่างจากสุราษฎร์ธานี ประมาณ ๑๖๐ กิโล

เมตร แร่ก็ขุดมีอยู่ในอำเภอปะทิว ทางรถไฟสายใต้ได้ผ่านจังหวัดนี้ ระยะทาง ๔๖๙ กิโลเมตร จากกรุงเทพฯ

จังหวัดชุมพรนี้ เดิมเป็นหัวเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง มีเขตต์แคบจากทะเลทั้งด้านตะวันตกและตะวันออก ภายหลังได้แบ่งเขตต์แคบริมทะเลทางด้านตะวันตกออกเป็น ๒ ตอน ตอนเหนือยกเป็นเขตต์แคบของอังกฤษ ตอนใต้ตั้งเป็นเมืองระนองขึ้น ส่วนเขตต์แคบทางด้านตะวันออกที่เหลือจากที่ตัดออกไปแล้ว ก็ตั้งเป็นเมืองชุมพรขึ้น. ทางที่จะเดินข้ามแหลมมะลายูระหว่างทะเลทั้ง ๒ ข้าง ที่เป็นทางสั้นที่สุดอยู่ที่จังหวัดชุมพรนี้ ถ้าเดินจากจังหวัดชุมพรข้ามเทือกเขาไป ระยะทางประมาณ ๕๐ กิโลเมตร ก็ถึงแม่น้ำปากจั่นซึ่งเป็นท่าเรือแห่ง ๑ ทางทะเลตะวันตก

๑๖. มณฑลนครศรีธรรมราช อยู่ในภาคใต้ในแหลมมะลายูทางฝั่งตะวันออก ถัดจากมณฑลสุราษฎร์ลงไปทางใต้ แยกเป็น ๓ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดสงขลา ตั้งอยู่ริมปากช่องทะเลสาบ มีเนื้อที่ประมาณ ๗,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๔,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๗ อำเภอ คือ อำเภอเมืองสงขลา อำเภอหาดใหญ่ อำเภอรโนด อำเภอบ้านหา อำเภอสะเดา อำเภอ



พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม

ถ้ำแพงเพชร์ อำเภอเทพา, จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอเมืองสงขลา ในระหว่างทะเลใหญ่กับทะเลสาบ ห่างจากกรุงเทพ ฯ ตามทางรถไฟประมาณ ๙๕๐ กิโลเมตร มีทางรถไฟซึ่งแยกจากทางรถไฟสายใต้ที่ตำบลหาดใหญ่ไปสุดที่จังหวัดนี้สาย ๑ ระยะทาง ๒๘ กิโลเมตร จังหวัดนี้มีพลเมือง ประมาณ ๑๘๐,๐๐๐ คน และเป็นเมืองท่าเรือซึ่งทำการค้าขายติดต่อกับสิงคโปร์และกรุงเทพ ฯ ทำเลที่เมืองสงขลาเป็นทำเลดี ด้วยตั้งอยู่ตรงปากช่องทะเลสาบ บรรดาสินค้าที่จะเข้าออกในระหว่างทะเลใหญ่กับทะเลสาบ และบรรดาบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ริมทะเลสาบ เช่น เมืองพัทลุง เป็นต้องผ่านและอาศัยเมืองสงขลา เพราะฉะนั้นเมืองสงขลาจึงเป็นเมืองสำคัญในทางค้าขายแห่ง ๑ สินค้าออกที่สำคัญมี ข้าว ดีบุก วุลแฟรม มะพร้าวแห้ง, พื้นที่ทางตะวันตกเป็นเนินเขา ทางตะวันออกในบริเวณริมทะเลสายเป็นที่ราบ พื้นที่ที่ทำการเพาะปลูกยังน้อยอยู่ ที่ยังเป็นป่าและเนินเขามาก แร่ดีบุกมีทั่วไป แร่วุลแฟรมมีบางแห่ง ที่อำเภอหาดใหญ่มีที่นาที่จะทำปุนซีเมนต์ได้ ที่อำเภอบ้านนามีดินสอ

พอง ที่เกาะสีเกาะค้างในทะเลสาบ มีรังนกเป็นที่ผูกขาดของรัฐบาลแห่ง ๑

เมืองสงขลาเป็นเมืองโบราณ และเป็นเมืองค่ายของเมืองพัทลุง และอยู่ต่อแดนมะลายุ. ตัวเมืองนั้นเดิมตั้งอยู่ที่ตำบลแหลมสน ตรงปากช่องทะเลสาบทางฟากตะวันตก. ต่อมาครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี บางคราวพวกมะลายุก็ยกทัพขึ้นมาชิงเอาไว้ได้ ยังมีที่ตั้งศพของเจ้าเมืองมะลายุเรียกว่า มะละหุ่ม อยู่ริมทะเลใหญ่ข้างเหนือเขาแดง. แต่พวกมะลายุปกครองอยู่ไม่ช้านานเท่าใด พวกไทยก็กลับตีชิงเอามาไว้ในอำนาจได้. เมืองสงขลาพึ่งมาตั้งเป็นเมืองใหญ่ขึ้นกรุงเทพ ฯ เมื่อรัชกาลที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และย้ายเมืองข้ามมาตั้งที่ตำบลบ่อยาง อยู่ริมปากช่องทะเลสาบทางฟากตะวันออก แล้วสร้างป้อมปราการขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๓ มีเขาตังกวนเป็นเขาค่ายอยู่ทางเหนือเมืองใกล้ปากน้ำสงขลา. ในรัชกาลที่ ๔ พระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างพระเจดีย์ไว้บนเขานั้น มีสถานีวิทยุโทรเลขของกระทรวงทหารเรืออยู่ในจังหวัดนี้ด้วย

(๒) จังหวัดพัทลุง อยู่ถัดจังหวัดสงขลาขึ้นมาทางเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ



พระธาตุศรีสองรักษ์ จังหวัดเลย

๒,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอคูหาสวรรค์ อำเภอควนขนุน อำเภอปากพะยูน, มีพลเมืองประมาณ ๙๐,๐๐๐ คน. ศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอคูหาสวรรค์ ใกล้ทางรถไฟสายใต้ข้างฟากตะวันตก ห่างจากสงขลาประมาณ ๗๐ กิโลเมตร. ทางรถไฟซึ่งผ่านจังหวัดนี้มีระยะทางจากกรุงเทพ ฯ ถึงพัทลุง ๘๔๖ กิโลเมตร สถานีพัทลุงอยู่ใกล้กับศาลากลางของจังหวัด พื้นที่ตอนตะวันออกเป็นภูเขา ตอนริมทะเลสาบเป็นที่ราบ จังหวัดนี้เป็นท้องที่ทำนาได้มาก มีทางน้ำลงมาจากเขาบรรทัด อาจทำเหมืองฝายทดน้ำเข้านาได้ดี จึงเป็นจังหวัดซึ่งจะทำนาได้บริบูรณ์ในแถบนี้แห่ง ๑ จังหวัดนี้มีแร่วุลแฟรมและดีบุกทั่วไป. สินค้าออกที่สำคัญมี ข้าว โค หนัง เขา และไม้.

เมืองพัทลุงเป็นเมืองโบราณรุ่นเดียวกับเมืองนครศรีธรรมราช บางทีจะตั้งมาตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๔๐๐ มีหลักฐานที่จะอ้างได้ คือ พระพิมพ์ซึ่งสร้างแต่สมัยเมื่อยังถือพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ปรากฏอยู่ตามถ้ำในเมืองนี้หลายแห่ง. เมืองเดิมตั้งอยู่ที่ตำบลบางแก้วริมทะเลสาบข้างใต้ ลำน้ำลำป่าซึ่งเป็นลำน้ำที่ไหลมาลงทะเลสาบจากทิศตะวันตก แล้วจึงย้ายไปตั้งที่เขาเมืองอยู่ทางข้างเหนือลำน้ำลำป่าตราว ๑ ถึง

สมัย กรุง รัตนโกสินทร์ จึงได้มา ตั้ง ศาลา กลางที่ ปากน้ำ ลำปำ รัชกาล ปัจจุบันได้ย้าย ศาลา กลาง ของ จังหวัด มา ตั้ง ที่ อำเภอ คุหาสวรรค์.

(๓) จังหวัด นครศรีธรรมราช อยู่ ถัด จังหวัด พัทลุง ขึ้น มาทางเหนือ มีเนื้อที่ประมาณ ๙,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๖๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๗ อำเภอ คือ อำเภอ เมือง นครศรีธรรมราช อำเภอ ปากพะยัง อำเภอ ร่อนพิบูลย์ อำเภอ ท่าศาลา อำเภอ สิชล อำเภอ ทุ่งสง อำเภอ ฉวาง มี พลเมือง ประมาณ ๒๕๐,๐๐๐ คน. ศาลา กลาง ของ จังหวัด ตั้ง อยู่ใน อำเภอ เมือง นคร ศรีธรรม ราช ห่าง จาก ฝั่ง ทะเล ทาง ตะวันออก ประมาณ ๑๒ กิโลเมตร และห่าง จาก สงขลา ซึ่ง เป็น ที่ ตั้ง ศาลา รัฐบาล มณฑล ประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร. มี ทาง รถไฟ ที่ แยก จาก รถไฟ สายใต้ ที่ใต้ อำเภอ ร่อน พิบูลย์ ไป สุด ที่เมือง นี้สาย ๑ มี ระยะ ทาง ๓๕ กิโลเมตร พื้นที่ ตอน ตะวัน ตก ประกอบ ด้วย ภูเขา ตอน บริเวณ ใกล้ ทะเล เป็น ที่ ราบ. สินค้าออก ที่ สำคัญ มี แร่วุลแฟรม ยีบุก ข้าว และ มะพร้าวแห้ง.

จังหวัด นครศรีธรรมราช เดิม เป็น เมือง เอกราช ตั้ง มา ตั้ง แต่ ศักกราช รรพ์ ราว พ.ศ. ๑๔๐๐ คือ สมัย ที่ พวก ขอม


แผนที่
มณฑลนครศรีธรรมราช
มาตราส่วน ๑:๑๒๐๐๐๐๐
อ่าวไทย
เครื่องหมาย

ซึ่ง ตั้ง ราชธานี อยู่ ที่ นครหม ในแคนกัมพุชา เดี๋ยวนี้ มี อำนาจ
ถึงแคน สะวัน ลง มา จนได้ อาณาจักร์ ของพวกละว้าทางฝ่ายใต้.
แต่เดิม อาณาเขตต์ ของ เมือง นครศรีธรรมราชกว้างขวางจนตก
ทะเล ทั้ง ตะวัน ตก และ ตะวัน ออก ใหญ่โต กว่า เมืองอื่น ๆ
ในแหลมมะลายู ทั้งสิ้น. ชาว ต่างประเทศจากประเทศ
อินเดียได้ไป มา ค้าขาย ติด ต่อ กับ เมือง นี้ แต่โบราณ ใน
พงศาวดาร ปรากฏว่า เมือง นครศรีธรรมราชเป็นประเทศราช
ขึ้น กรุงสยาม ใน รัชกาล พระเจ้าราม กำแหงกษัตริย์ไทยใน
ราชวงศ์พระร่วง สมัย กรุงสุโขทัย เดิม เมือง ตั้งอยู่ ที่ ตำบล
ศาลพระธาตุ แก้ว มีโบราณ วัตถุ อยู่ หลาย อย่าง เช่น พระเจดีย์
เรียก ว่า พระบรมธาตุ สูง ประมาณ ๗๐ เมตร์ สร้าง ตั้งแต่
ครั้ง ยัง นับถือ พุทธศาสนา ลัทธิ มหายาน แล้ว มา แก้เป็น
พระสกุล เมื่อ ถือ ลัทธิลังกาวงศ์ ใน สมัยกรุงสุโขทัย ยัง
ปรากฏอยู่จน ทุกวันนี้. ต่อ มา ครั้ง สมัย กรุงศรีอยุธยา ผู้ว่า
ราชการ จังหวัด มี ยศ อย่าง อุปราช ปกครอง หัวเมืองข้างฝ่ายใต้
เช่นเดียว กับ ผู้ว่า ราชการ จังหวัด พิษณุโลก ซึ่ง ปกครองหัวเมือง
ข้างฝ่ายเหนือ แม้ มา จน สมัย กรุงรัตนโกสินทร์ ก็ ยังได้ว่า
เจ้าเมือง หัวเมือง แขกมะลายู ตลอด มา โบราณ วัตถุ ยัง มีอีก คือ
เทว สถานโบสถ์พราหมณ์ เสาชิงช้า และ วัด อีก หลาย วัด.

๑๗. มณฑลบัตตานี เป็นมณฑลที่อยู่ภาคใต้ที่สุดของประเทศสยาม แบ่งเป็น ๔ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดบัตตานี ตั้งอยู่ที่แม่น้ำตานีต่อจากจังหวัดสงขลาไปทางทิศใต้ มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๕๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒,๘๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๗ อำเภอ คือ อำเภอสะบารัง อำเภอหุยง อำเภอมะกรุด อำเภอยามู อำเภอมายอ อำเภอยะรัง อำเภอปะนาเระ มีพลเมืองประมาณ ๑๓๐,๐๐๐ คน. จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลบัตตานี, ศาลารัฐบาลมณฑลและศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอสะบารัง ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำตานี, ห่างจากปากน้ำประมาณ ๒ กิโลเมตร ห่างจากกรุงเทพ ฯ ตามทางรถไฟประมาณ ๑๐๓๐ กิโลเมตร รถไฟสายใต้จากกรุงเทพ ฯ ไปเมืองตะลันตันได้ผ่านเขตต์ของจังหวัดนี้ สถานีที่ใกล้ที่สุดกับศาลารัฐบาลมณฑล คือ สถานีโคกโพธิ์ ซึ่งมีระยะทางประมาณ ๒๕ กิโลเมตร พื้นที่เป็นป่าและเป็นเนิน พื้นที่ตอนกลางทำการเพาะปลูกข้าว ตอนริมทะเลปลูกมะพร้าว แร่ดีบุกมีที่อำเภอมะกรุดมาก สินค้าออกที่สำคัญมี ไก แร่ดีบุก มะพร้าวแห้ง และปลาเค็ม

(๒) จังหวัดยะลา อยู่ถัดจังหวัดบัตตานีไปทางตะวัน



วัดมหาธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

ตกเฉียงใต้ อาณาเขตด้าน ทิศ ตะวันตกเฉียงใต้ ของจังหวัด ติดต่อกับ เมืองไทรบุรี ซึ่งเดิมเป็นของไทย แล้วตกไปเป็นของอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ (ร.ศ. ๑๒๗) มีเนื้อที่ประมาณ ๖๕๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๔,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๕ อำเภอ คือ อำเภอสะเดา อำเภอโกตาบารู อำเภอยะหา อำเภอบันนังสะตา อำเภอเบตง. มีพลเมืองประมาณ ๕๐,๐๐๐ คน. ศาลากลาง ของจังหวัดอยู่ในอำเภอสะเดา ทางฝั่งตะวันตก ของแม่น้ำยะลา ซึ่งเป็นแม่น้ำเดียวกันกับแม่น้ำคานี ห่างจากบัตตานีตามทางถนนประมาณ ๔๕ กิโลเมตร ทางรถไฟสายใต้ผ่านเขตด้านของจังหวัดนี้ ซึ่งมีสถานีใกล้ที่สุดกับศาลากลางของจังหวัดประมาณ ๖ กิโลเมตร ภูมิประเทศ ประกอบด้วยป่าและภูเขา แร่ดีบุกมีมากในอำเภอเบตง อำเภอโกตาบารู และอำเภอยะหา. การหาเลี้ยงชีพมีการทำเหมืองแร่ดีบุก เป็นสำคัญ แต่ผู้ทำเป็นชาวต่างประเทศโดยมาก แร่วุลแฟรมมีในอำเภอสะเดา น้ำมันก๊าซมีในอำเภอบันนังสะตา สินค้าออกที่สำคัญ คือ แร่ดีบุก และโค

(๓) จังหวัดสายบุรี อยู่ถัดจากจังหวัดบัตตานีไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีเนื้อที่ประมาณ ๒,๕๐๐ กิโลเมตร

หรือ ๑,๕๖๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๒ อำเภอ คือ อำเภอตะลุบัน อำเภอบานาระ มีพลเมืองประมาณ ๓๕,๐๐๐ คน ศาลากลางของจังหวัดตั้งอยู่ในอำเภอตะลุบัน ทางฝั่งใต้ของแม่น้ำสายบุรี, ห่างจากปากน้ำประมาณ ๓ กิโลเมตร ห่างจากบัตตานีประมาณ ๕๐ กิโลเมตร พื้นที่เป็นป่าและเนินไทยมาก สินค้าออกที่สำคัญ มีมะพร้าวแห้งและปลาเค็ม

(๔) จังหวัดนราธิวาส อยู่ถัดจากจังหวัดสายบุรีลงไปทางใต้ อาณาเขตด้านทิศใต้ติดต่อกับเมืองกะลันตันซึ่งเดิมเป็นของไทย แล้วตกไปเป็นของอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ มีเนื้อที่ประมาณ ๓๕๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๖ อำเภอ คือ อำเภอบางนรา อำเภอตันหยงมัซ อำเภอสุไหงปาดี อำเภอโต๊ะโมะ อำเภอยี่งอ อำเภอตากใบ มีพลเมืองประมาณ ๘๐,๐๐๐ คน. ศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอบางนรา ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำบางนรา ห่างจากปากน้ำประมาณ ๒ กิโลเมตร และห่างจากบัตตานีประมาณ ๘๕ กิโลเมตร. พื้นที่ประกอบด้วยป่าและภูเขา แร่ดีบุกมีในอำเภอตันหยงมัซ แร่วุลแฟรมกับแร่ทองคำมีในอำเภอโต๊ะโมะ สินค้าออกที่สำคัญ มี มะพร้าวแห้ง ยางพารา และปลาเค็ม

เขตต์ที่เป็นมณฑลปัตตานีในบัดนี้ เดิมเป็นเมืองประเทศราช และเป็นเมืองใหญ่ในแหลมมะลายูแห่ง ๑ พวกพลเมืองถือพุทธสาสนาเหมือนกับเมืองไทยบุรี ครั้นเมื่อพวกอาหรับนำสาสนาอิสลามเข้ามาสอน พวกมะลายูก็เข้ารีตถือสาสนาอิสลาม แล้วก็เลยพามาสอนให้ถือกันในเมืองปัตตานี แต่ถือแต่เพาะพวกมะลายู พวกไทยไม่ได้เข้ารีตถือสาสนาอิสลามเหมือนเช่นทางเมืองไทร ซึ่งมีไทยพวก ๑ เป็นชาวเมืองไทร และชาวเมืองสะทุลเข้ารีตถือสาสนาอิสลาม. แขกเรียกไทยพวกนั้นว่าพวกสำสำมาจนทุกวันนี้

ตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีมาตลอดสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมืองปัตตานีเป็นประเทศราชขึ้นกรุงสยาม และได้เป็นกบฏตั้งแข็งเมืองหลายคราว ก็ปราบได้ในไม่ช้าทุกคราว เมื่อกรุงสยามเป็นจลาจล ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พะม่าข้าศึก เจ้าเมืองปัตตานีและเจ้าเมืองไทรก็ตั้งเมืองเป็นอิสสระ จนถึงรัชกาลที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไปรบเกลี้ยกล่อมให้มีท้องตราออกไป ว่าราชาธิปัตย์กรุงสยามได้ตั้งเป็นประกติกันแต่ก่อนแล้ว ให้มาน้อมน้อมต่อกรุงสยามอย่างแต่ก่อน เมืองไทรยอมน้อมโดยดี แต่เมืองปัตตานีไม่ยอม กองทัพ

ไทย จึง ยก ลงไป ตี เมือง ปัตตานี ได้ ปืน ยอดใหญ่ ซึ่ง เรียก ว่า พระยา ตานี อัน เป็น ศรี เมือง มา ไว้ ใน กรุงเทพ ฯ ปืน นั้น ยัง อยู่ ที่ หน้า ศาลากระลาโหม ในพระบรมมหาราชวัง นี้ ต่อ มา ถึง ปลาย รัชกาล ที่ ๑ พวก เมือง ปัตตานี เป็น กบฏ ขึ้น อีก เมื่อ ปราบปราม แล้ว จึง ไปรก ให้ แยก อาณาเขตต์ เมือง ปัตตานี ออก เป็น ๗ หัวเมือง คือ เมือง ปัตตานี ๑ เมือง ยิริง ๑ เมือง สายบุรี ๑ เมือง หนองจิก ๑ เมือง รามันห์ ๑ เมือง ระแงะ ๑ เมือง ยะลา ๑ เมือง ที่ มี พล เมือง เป็น มะลายู มาก ทรง ตั้ง ข้าราชการ มะลายู ให้ ปกครอง เมือง ที่ มี พล เมือง เป็น ไทย มาก ทรง ตั้ง ข้าราชการ ไทย ให้ ปกครอง ขึ้น แก่ เมือง สงขลา ทั้ง ๗ เมือง เป็น ดังนี้ ต่อ มา ใน จัดการ ปกครอง เป็น มณฑล เทศาภิบาล เมื่อ รัชกาล ที่ ๕ จึง ไปรก ให้ รวม เมือง ทั้ง ๗ เป็น มณฑล ๑ ต่าง หาก เรียก ว่า มณฑล ปัตตานี ไทย รวม เมือง ๗ เมือง แบ่ง เป็น ๔ จังหวัด คือ เมือง ปัตตานี เมือง หนองจิก เมือง ยิริง รวม เข้า เป็น จังหวัด ปัตตานี, เมือง ยะลา เมือง รามันห์ รวม เข้า เป็น จังหวัด ยะลา, เมือง สายบุรี จัก เป็น จังหวัด ๑ เมือง ระแงะ จัก เป็น จังหวัด ๑ ซึ่ง เรียก นาม ว่า จังหวัด ราชวิวาสนา ทุก วัน นี้

อาณาเขตต์ ที่ ต่อ มณฑล ปัตตานี ลง ไป ทาง ใต้ คือ กระ บัน ตรัง กาบุ ไทรบุรี เดิม เป็น ประเทศราช ขึ้น กรุง สยาม พึ่ง ตก

แผ
มณฑล
มาตราส่วน ๑

เครื่องหมาย

+-+-+-+	เขตต์ประเทศ
+-+-+-+	เขตต์มณฑล
+-+-+-+	เขตต์จังหวัด
+-+-+-+	ลำน้ำทะเลสาบ
ศ.ร.	ศาลารัฐบาลมณฑล
จ.ม.	ที่ว่าการจังหวัด
อ.อ.	ที่ว่าการอำเภอ
อ.บ.	หมู่บ้านต่างๆ

กิโลเมตร ๒๕



ไปเป็นของอังกฤษ เสียเมื่อรัชกาลที่ ๕ สมัย กรุงรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. ๒๔๕๑

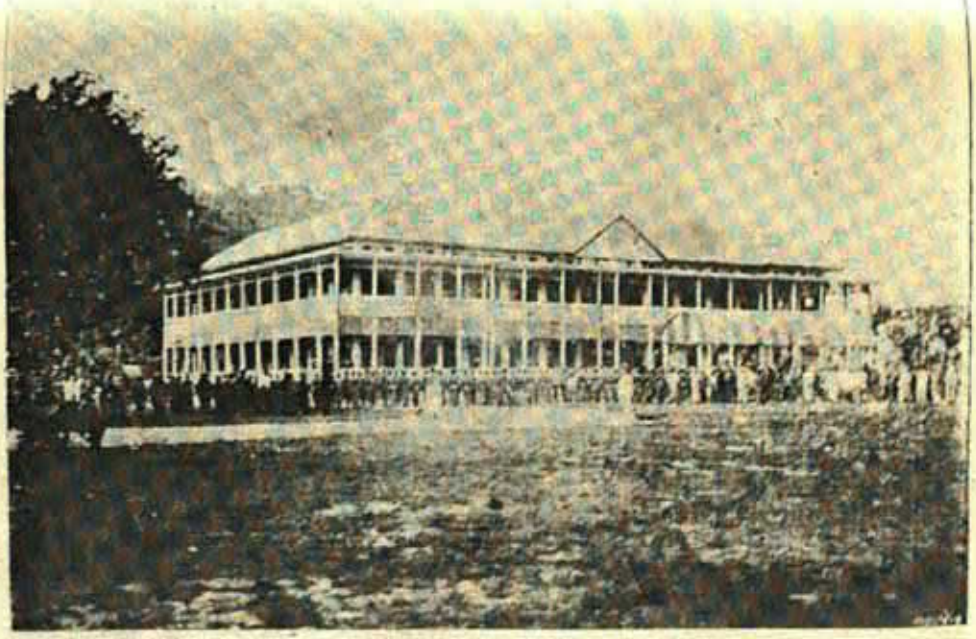
๑๘. มลฑลภูเก็ต อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของกรุงเทพ ฯ ในแหลมมะลายูทางชีกตะวันตก ติดต่อกับมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งอยู่ทางชีกตะวันออกของแหลมมะลายู แบ่งเป็น ๗ จังหวัด คือ

(๑) จังหวัดภูเก็ต เป็นเกาะอยู่ในทะเล ทางฝั่งตะวันตกของแหลมมะลายู มีเนื้อที่ประมาณ ๔๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอทุ่งคา อำเภอเมืองกลาง อำเภอกระทู้, มีพลเมืองประมาณ ๓๗,๐๐๐ คน, ในจำนวนนี้เป็นชาติจีนเสีย ประมาณครึ่งหนึ่ง จังหวัดนี้เป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑลภูเก็ต ศาลารัฐบาลมณฑล และศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอทุ่งคา บนฝั่งหน้าอ่าวภูเก็ต ซึ่งอยู่ทิศใต้ของเกาะ และห่างจากกรุงเทพ ฯ ตามทางตรงประมาณ ๗๐๐ กิโลเมตร พื้นที่ประกอบด้วยภูเขาและเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ ที่ราบไม่ใคร่มี การเพาะปลูกมีบ้างเล็กน้อย ในจังหวัดนี้มีแร่ดีบุกทั่วไป เพราะฉะนั้น พลเมืองจึงทำมาหากินโดยทำเหมืองแร่เป็นพื้น แต่

การ ทำเหมืองแร่ดีบุกที่ตั้งเป็นบริษัทใหญ่ ๆ ตกอยู่แก่ชาวต่าง ประเทศ สินค้าออกที่สำคัญ คือ แร่ดีบุก ปลาเค็ม

เกาะภูเก็ต ซึ่งเป็นที่ตั้งจังหวัดภูเก็ตนี้ เดิมเรียกว่า เกาะถลาง มีเมืองตั้งอยู่ทางส่วนเหนือของเกาะนี้เรียกว่า เมือง ถลาง เป็นเมืองตรีขึ้นกรุงเทพ ฯ นับว่าเป็นหัวเมืองสำคัญ แห่ง ๑ เพราะมีแร่ดีบุกมาก และเป็นสำนักการค้าขายกับ ต่างประเทศมาแต่โบราณ ส่วนเมืองภูเก็ตซึ่งตั้งอยู่ทาง ด้านใต้ของเกาะถลางนั้น เดิมเป็นเมืองขึ้นของเมืองถลาง แต่เป็นที่มีแร่ดีบุกมากกว่าแห่งอื่นในเกาะถลาง ครั้นแร่ดีบุก ในแหลมมะลายูมีราคาดีขึ้น ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ สมัย กรุงรัตนโกสินทร์ มีคนไปตั้งทำเหมืองแร่ที่ภูเก็ตมากขึ้น จนกลายเป็นที่ประชุมสินค้าแร่ดีบุก รัฐบาลจึงย้ายที่ว่า การเมืองถลางเดิมมาตั้งที่ภูเก็ต ลดเมืองถลางเดิมเป็น หัวเมืองขึ้นจังหวัดภูเก็ตต่อไป และต่อมาในรัชกาลที่ ๕ จึง ลดลงเป็นอำเภอ เรียกว่า อำเภอเมืองถลาง

อำเภอเมืองถลางนี้ คือท้องที่ที่ตั้งจังหวัดถลางแต่ โบราณดังกล่าวมาแล้ว. ที่ตั้งเมืองถลางมี ๒ แห่ง คือ อยู่ทางด้านตะวันตกของเกาะถลางแห่ง ๑ เรียกว่า เมืองเก่า อีกแห่ง ๑ ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกเรียกว่า เมืองใหม่ เดิ



ศาลารัฐบาล มณฑลภูเก็ต

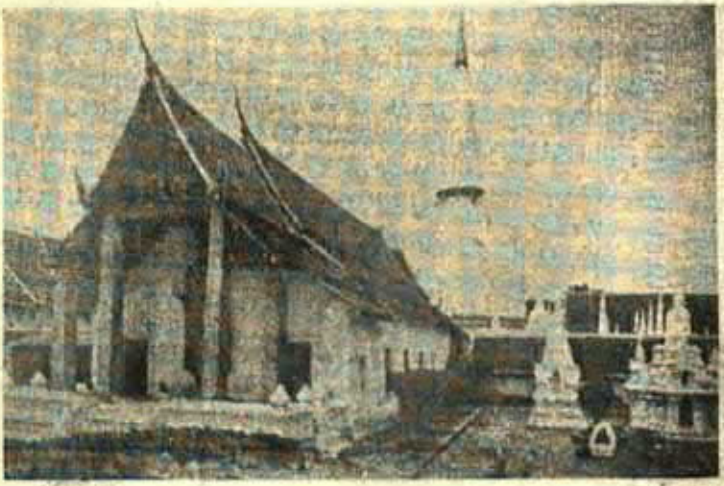
(จากจดหมายเหตุระยะทางเสด็จพระราชดำเนินเลียบบ้านเมือง พ.ศ. ๒๔๖๐)

ที่เมืองถลางเย็น ๒ เมืองนั้น คือ เดิมเมืองถลางตั้งอยู่ที่เมืองเก่านั้น ในรัชกาลที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พม่ายกทัพมาตีเมืองถลางเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ ประจวบกับเวลานั้นพระยาถลางถึงอนิจกรรมลง คุณหญิงจันทร์ ภรรยาพระยาถลางที่ถึงอนิจกรรมกับนางมุกผู้เย็นน้องสาว ช่วยกันควบคุมผู้คนต่อสู้พม่าข้าศึกรักษาเมืองถลางไว้ได้ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงพระราชทานบำเหน็จไทยธรงตั้งคุณหญิงจันทร์เย็นที่ท้าวเทพกษัตรีย์ ตั้งนางมุกเย็นที่ท้าวศรีสุนทร ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ พม่ายกกองทัพมาตีเมืองถลางอีก กองทัพกรุงเทพ ฯ ยกไปช่วยไม่ทัน เลยเสียเมืองถลางแก่พม่า, ผู้คนพลเมืองก็พากันอพยพหนีจากเกาะถลางข้ามมาตั้งรวบรวมกันอยู่ที่แม่น้ำพังงาทางฝั่งแหลมมะลายู ถึงรัชกาลที่ ๓ จึงพากันกลับไปตั้งที่เกาะถลางอีก คราวนี้ไปตั้งเย็นเมืองอยู่ทางด้านตะวันออก เพื่อให้ไปมากับทางฝั่งแหลมมะลายูได้สะดวก จึงเรียกที่ตั้งใหม่นี้ว่า เมืองใหม่

(๒) จังหวัดพังงา อยู่ทางทิศเหนือของเกาะภูเก็ต มีช่องทะเลคั่นระหว่างจังหวัดภูเก็ตกับจังหวัดพังงา ซึ่งห่างกัน

ประมาณ ๑ กิโลเมตร เศษ มีเนื้อที่ประมาณ ๓,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๑,๘๗๕,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอท้ายช้าง อำเภอท้ายเหมือง อำเภอคะกั้วทุ่ง อำเภอทับปุด, มีพลเมือง ประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน ในจำนวนนี้เป็นชาติจีนเสีย ประมาณ ๑ ใน ๕ ศาลากลางของจังหวัดอยู่ใน อำเภอท้ายช้าง ห่างจากภูเก็ตซึ่งเป็นที่ตั้งศาลารัฐบาลมณฑล ประมาณ ๖๐ กิโลเมตร พื้นที่เป็นภูเขาและเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ การเพาะปลูกมีน้อย เพราะเป็นป่าและภูเขามาก แร่ดีบุกมีในอำเภอท้ายเหมือง มากกว่าอำเภออื่น ๆ สินค้าออกที่สำคัญคือ แร่ดีบุก, ยางพารา, โค, กระบือ, เยือก, ไก่.

จังหวัดพังงานี้ เดิมเป็นแต่ตำบลบ้านอยู่ในแขวงเมืองคะกั้วทุ่ง ต่อมาเมื่อเมืองถลางเสียแก่พม่าในรัชกาลที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ราษฎรชาวเมืองถลางจึงอพยพหนีพม่าข้ามมาตั้งรวยรวมกันอยู่ริมแม่น้ำพังงา (เดิมเรียกว่ากราภูงา) ครั้นเมื่อตั้งเมืองถลางขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๓ แล้ว ยังมีราษฎรชาวเมืองถลางเดิมใจระตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ตำบลพังงาอีกมาก จึงโปรดให้ตั้งเป็นเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ เรียกว่าเมืองพังงา ต่อมาจึงเปลี่ยนเรียกว่า จังหวัดพังงา



วัดมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)



ภาพที่ผนังวัดมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

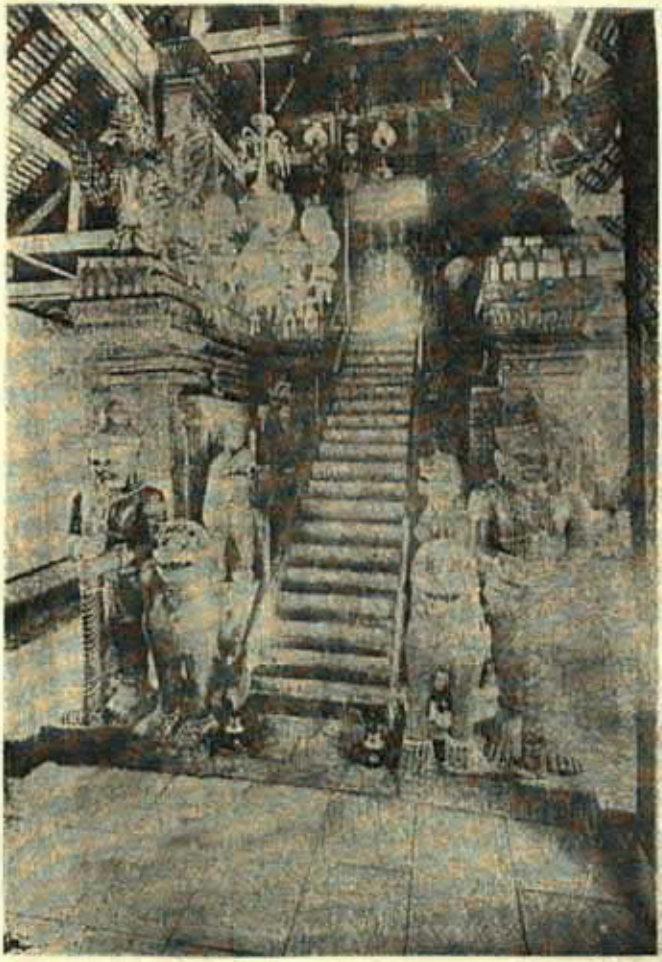
(๓) จังหวัด กระบี่ อยู่ ทาง ทิศ ตะวันออก ของ จังหวัด ภูเก็ต ถัด จาก จังหวัด พังงา ลง ไป ทาง ใต้ มี เนื้อ ที่ ประมาณ ๔,๐๐๐ ตาราง กิโลเมตร หรือ ๒,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่ง เป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอ ปากน้ำ อำเภอ คลองท่อม อำเภอ อ่าวลึก อำเภอ เกาะลันตา. มี พลเมือง ประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน. ศาลา กลาง ของ จังหวัด อยู่ ใน อำเภอ ปากน้ำ ริม ทะเล ใกล้ ลำน้ำ กระบี่ ใหญ่ ห่าง จาก ภูเก็ต ประมาณ ๕๐ กิโลเมตร พื้น ที่ ประกอบ ด้วย ภูเขา และ เนิน สูง ๆ ต่ำ ๆ ไม่ ใคร่ มี การ เพาะปลูก ใน จังหวัด นี้ มี แร่ ดีบุก มี ป่า เล็ก น้อย สินค้า ออก ที่ สำคัญ คือ สุกร, ไก่, โค, กระบือ.

จังหวัด กระบี่ นี้ เดิม เป็น เมือง ขึ้น ของ นครศรีธรรมราช พึ่ง ยก เป็น หัวเมือง ขึ้น กรุงเทพ ฯ ใน รัชกาล ที่ ๕ นี้ เอง. ใน เขต ท้องที่ แขวง จังหวัด กระบี่ นี้ มี หนทาง ขน สินค้า แต่ โบราณ ข้าม แหลม มะลายู ทาง ๑ เรียก ว่า ทาง ปากพระนม คือ ถ้า เดิน จาก ฝั่ง ทะเล ตะวันตก ข้าม แหลม มะลายู มา ลง ที่ ลำน้ำ คาปี แขวง จังหวัด สุราษฎร์ธานี

(๔) จังหวัด ตรัง อยู่ ถัด จังหวัด กระบี่ ลง ไป ทาง ทิศ ใต้ มี เนื้อ ที่ ประมาณ ๗,๐๐๐ ตาราง กิโลเมตร หรือ ๔,๔๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่ง เป็น ๕ อำเภอ คือ อำเภอ กันตัง อำเภอ

อำเภอเขาชาว อำเภอหนองสะคา อำเภอสิเกา มีพลเมือง ประมาณ ๘๐,๐๐๐ คน ในจำนวนนี้เป็นคนชาติจีนเสีย ๑ ใน ๑๐ ตำบลกลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอทับเที่ยง ห่างจาก ภูเก็ตประมาณ ๑๔๐ กิโลเมตร ในอำเภอกันตังซึ่งอยู่ริม ปากแม่น้ำตรังเป็นท่าเรือของแหลมมะลายูทางฝั่งตะวันตกแห่ง ๑ และมีทางรถไฟซึ่งแยกจากทางรถไฟสายใต้ไปที่สุดที่อำเภอ กันตัง ซึ่งเป็นท่าเรือนี้ด้วย พื้นที่เป็นเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ แต่ที่ได้ทำการเพาะปลูก เช่นทำสวนมะพร้าว และสวนยาง พารา ยังมีจำนวนน้อยกว่าที่เป็นป่า แร่ดีบุกมีทั่วไปทุก อำเภอ นอกจากนี้ยังมีแร่ถ่านหิน วุลแฟรม ทองคำอีกบ้าง สินค้าออกที่สำคัญ มีแร่ดีบุก, ไค, กระบือ, สุกร, เป็ด, ไก่, และไม้พื้น

จังหวัดตรังนี้ เดิมเป็นเมืองขึ้นของนครศรีธรรมราช และยกเป็นเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ เมื่อรัชกาลที่ ๕ และเมืองนี้ เป็นท่าค้าขายของเมืองนครศรีธรรมราช ทางทะเลตะวันตกของ แหลมมะลายูมาแต่ก็กลำบากพ์ พวกชาวต่างประเทศที่มา จากอินเดียและลังกาตลอดจนเมืองพะม่า มอญ และเมือง ทางแหลมมะลายูตะวันตกต้องมาขึ้นบกที่เมืองตรังนี้ทั้งนั้น แม้



บันไดขึ้นชั้นประทักษิณมหาเจดีย์ วัดมหาธาตุ
จังหวัดนครศรีธรรมราช

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

ไทย ระบรรทุก ช้างไป ขาย ต่าง ประเทศ ก็ไป บรรทุก เรือ ที่ ท่า เมือง ตรัง นี้ เหมือน กัน

อำเภอ ปะเหลียน ซึ่ง บัดนี้ เปลี่ยน เรียก ว่า อำเภอ หยง สะตา อยู่ ริม ชาย ทะเล ใต้ เมือง ตรัง ลง ไป เดิม เคย เป็น เมือง ขึ้น จังหวัก พัทลุง พึ่ง มา ยุบ ลง เป็น อำเภอ และ ยก ไป ไว้ ใน จังหวัก ตรัง เมื่อ รัชกาล ที่ ๕

(๕) จังหวัก ตะกั่วป่า อยู่ ถัก จังหวัก พังงา ขึ้น ไป ทาง เหนือ มี เนื้อ ที่ ประมาณ ๔,๐๐๐ ตาราง กิโลเมตร หรือ ๒,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่ง เป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอ คลาก ใหญ่ อำเภอ เกาะ คอเขา อำเภอ กะปง มี พล เมือง ประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน ศาลากลาง ของ จังหวัก อยู่ ใน อำเภอ คลาก ใหญ่ ใกล้ ปาก น้ำ ตะกั่วป่า ห่าง จาก ภูเก็ต ประมาณ ๙๐ กิโลเมตร พื้น ที่ ประกอบ ด้วย ภูเขา และ เนิน สูง ๆ ต่ำ ๆ มี การ เพาะ ปลูก น้อย แร่ ดีบุก มี ทั่ว ไป และ เป็น สินค้า ออก อัน สำคัญ ของ จังหวัก นี้

จังหวัก ตะกั่วป่า เดิม เป็น ท้องที่ ของ เมือง ตะกั่วทุ่ง แล้ว แยก ตั้ง เป็น ๒ เมือง คือ เมือง ตะกั่วทุ่ง และ ตะกั่วป่า ขึ้น เมือง ไชยา ต่อ มา ใน รัชกาล ที่ ๓ สมัย กรุง รัตนโกสินทร์ ยก เป็น เมือง ขึ้น กรุงเทพ ฯ เมือง ตะกั่วป่า นั้น เป็น ทาง เดิน

ข้ามแหลมมะลายู มาแต่ก็กำบรรพ์ทาง ๑ ยังมีเทวสถาน
เป็นที่สำคัญอยู่ตามทาง.

(๖) จังหวัดระนอง อยู่ฝั่งจังหวัดตะกั่วป่าขึ้นไปทาง
เหนือ อาณาเขตต์ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือติดต่อกับเมือง
ทวายในปกครองของอังกฤษ ซึ่งมีแม่น้ำปากจั่นกั้นเป็นเขตต์
แดน มีเนื้อที่ประมาณ ๖,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร หรือ
๓,๗๕๐,๐๐๐ ไร่ แบ่งเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอเขานิเวศน์
อำเภอกระบุรี อำเภอละอุ่น อำเภอกะเปอ มีพลเมืองประมาณ
๑๕,๐๐๐ คน ศาลากลางของจังหวัดอยู่ในอำเภอเขานิเวศน์
ห่างจากภูเก็ตประมาณ ๒๐๐ กิโลเมตร พื้นที่ประกอบ
ด้วยภูเขาและเนิน ที่ได้ทำการเพาะปลูกมีน้อย มีแร่ดีบุก
แทบทุกอำเภอ แต่ผู้ทำเหมืองแร่เป็นบริษัทต่างประเทศทั้งสิ้น
แร่ดีบุกเป็นสินค้าออกอันสำคัญของจังหวัดนี้

จังหวัดระนอง เดิมเป็นท้องที่ขึ้นจังหวัดชุมพร และเป็น
ทางเดินข้ามแหลมมะลายูอันเป็นทางใกล้ที่สุดด้วย เรียกว่า
ทางปากจั่น เมืองระนองนี้ยกเป็นเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ เมื่อ
รัชกาลที่ ๓ และที่ปากจั่นตั้งเป็นเมือง เรียกว่า เมืองกระบุรี
ขึ้นกรุงเทพ ฯ ในรัชกาลที่ ๔ แล้วยกกลับไปขึ้นเมืองระนอง
เมื่อรัชกาลที่ ๕.


แผนที่
มณฑลภูเก็ต
มาตราส่วน ๑:๑๔๐,๐๐๐
อ่าวสยาม
เครื่องหมาย

(๗) จังหวัด สะตุล อยู่ ถัด จังหวัด ตรัง ลง ไป ทาง ทิศ ใต้ ตาม ฝั่ง ทะเล อาณาเขต ด้าน ทิศ ตะวัน ออก และ ทิศ ใต้ ติด ต่อ กับ เมือง ปลิศ และ เมือง ไทรบุรี ซึ่ง แต่ เดิม เป็น ของ ไทย แล้ว ตก ไป เป็น ของ อังกฤษ เสีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ มี เนื้อที่ ประมาณ ๔,๐๐๐ ตาราง กิโลเมตร หรือ ๒,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ แบ่ง เป็น ๒ อำเภอ คือ อำเภอ มำยัง อำเภอ ทุ่งหว้า, มี พลเมือง ประมาณ ๓๕,๐๐๐ คน ศาลากลาง ของ จังหวัด อยู่ ใน อำเภอ มำยัง ห่าง จาก ฝั่ง ทะเล เข้า ไป ประมาณ ๖ กิโลเมตร และ ห่าง จาก ภูเก็ต ประมาณ ๒๔๐ กิโลเมตร พื้นที่ เป็น ภูเขา และ เนิน สูง ๆ ต่ำ ๆ และ เป็น ป่า ตอน ริม ทะเล เป็น ที่ ราบ แต่ การ เพาะปลูก ยัง มี น้อย กว่า ที่ ว่าง เปล่า มาก จังหวัด นี้ มี แร่ ดีบุก เหล็ก และ ถ่าน ศิลา สินค้า ออก ที่ สำคัญ คือ ไม้ ต่าง ๆ เขี้ยว, ไก่, ปลา เค็ม, และ ยาง พารา.

จังหวัด สะตุล นี้ เดิม เป็น เมือง ขึ้น ของ เมือง ไทรบุรี เมื่อ รัชกาล ที่ ๓ ยก เป็น ประเทศราช ขึ้น กรุงเทพ ฯ เจ้าเมือง เป็น มะลายู และ เมื่อ เมือง ไทรบุรี ตก ไป เป็น ของ อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ แล้ว จังหวัด สะตุล จึง ได้ รวม อยู่ ใน มณฑล ภูเก็ต ใน รัชกาล ที่ ๕ พลเมือง ของ จังหวัด สะตุล ไทย มาก เป็น ไทย ที่ นับถือ ศาสนา อิสลาม พวก มะลายู เรียก ไทย พวก นี้ ว่า พวก สำ สำ

๑๙. **รัฐบาล หรือ การปกครอง** รูปโครง การปกครอง ซึ่ง ประเทศ สยาม ใช้ อยู่ นี้ เป็น แบบ ราชาธิปไตย อย่าง มี พระ ราชา ธิบดี ทรง อำนาจ ราชการ แผ่นดิน สิทธิ์ ขาด ใน พระองค์. (Absolute Monarchy) มี ผู้ ช่วย ท่าง พระเนตร พระกรรณ์ เรียก ว่า คณะเสนาบดี รวม กัน เป็น รัฐบาล. พระราชกรณียกิจ ทั้ง ปวง เป็นไป เพื่อ ความ ผาสุก ความ เจริญ แห่ง ชาติ บ้าน เมือง.

ราชการ ใน รัฐบาล แบ่ง ออก เป็น แผนก ใหญ่ ๑๒ กระทรวง กระทรวง หนึ่ง ๆ มี หัวหน้า คน หนึ่ง เรียก ว่า เสนาบดี ซึ่ง พระบาท สมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว ทรง แต่ง ตั้ง ไว้ ให้ เป็น ผู้ รับ ผิดชอบ ราชการ ทั้ง ปวง ใน กระทรวง นั้น. เสนาบดี ทั้ง ๑๒ คน นี้ เมื่อ ถึง คราว มี ราชการ แผ่นดิน สำคัญ เกิด ขึ้น ก็ มี พระบรม ราชโองการ ให้ ประชุม กัน เพื่อ ปรึกษา หารือ ให้ ตก ลง เห็น ชอบ พร้อม กัน ก่อน ที่ จะ ทำ ลง ไป พระบาท สมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว ประทับ เป็น ประธาน ใน สภา เสนาบดี นี้ และ ทรง ไว้ ซึ่ง พระราช อำนาจ ที่ จะ ทรง ตัดสิน ชี้ ขาด

ราชการ ใน กระทรวง หนึ่ง ๆ ยัง แบ่ง ออก เป็น แผนก ๆ อีก เรียก ว่า กรม มี หัวหน้า เรียก ว่า อธิบดี หรือ เจ้ากรม เป็น ผู้ รับ ผิดชอบ ราชการ ทั้ง ปวง ใน กรม นั้น ใน กระทรวง หนึ่ง ๆ มี เสนาบดี. กรม

ใหญ่ ซึ่งมีอธิบดีเป็นหัวหน้า มักแบ่งเป็นกรมน้อย มีเจ้ากรมเป็นหัวหน้าคุมงานเหมือนกัน กรมหนึ่ง ๆ ยังมีเจ้าพนักงานทำการรอง ๆ ต่อลงไปอีกเป็นชั้น ๆ คือ รองอธิบดี ปลัดกรม สมุห์บัญชี นายเวร และเสมียน ฯลฯ

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงราชการในกระทรวงต่าง ๆ ทั้ง ๑๒ กระทรวงไว้โดยย่อ

กระทรวงการต่างประเทศ มีหน้าที่ราชการเป็นผู้แทนรัฐบาลสยามในกิจการซึ่งเกี่ยวกับรัฐบาลของนานาประเทศ เช่น การทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี การทูต และการกงสุลเป็นต้น

กระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่จัดการปกครองทั่วพระราชอาณาจักร รักษาความสงบเรียบร้อย มี

๑. กรมบัญชาการ จัดการเป็นกองกลางในการปกครองทั่วไป

๒. กรมสำรวจ มีหน้าที่ตรวจการต่าง ๆ ในแผนกมหาดไทย

๓. กรมพลำภังศ์ รวมหน้าที่การปกครองทั้งในกรุงและหัวเมือง

๔. กรมสาธารณสุข (และกรมสุขาภิบาล ซึ่งสำหรับจะรวมเข้ากรมเดียวกัน) จัดการป้องกันรักษาโรคภัยบำรุงความสุขของพลเมือง

๕. กรมตำรวจภูธร และตำรวจพระนครบาล จัดการปราบโจรผู้ร้ายและรักษาความสงบในหมู่ประชาราษฎร์. สำหรับหัวเมืองเรียกว่า ตำรวจภูธร. สำหรับกรุงเทพ พระมหานครเรียกว่า ตำรวจพระนครบาล

๖. กรมเจ้าท่า จัดการทะเบียนเรือและกิจการที่เกี่ยวกับการเดินเรือในน่านน้ำสยาม

๗. กรมอัยการ เป็นเจ้าหน้าที่ทะนายแผ่นดิน ฟ้องร้องต่อศาลเพื่อเอาโทษผู้ผิดทางอาชญาตามกฎหมาย

สำหรับการปกครอง รัฐบาลได้แบ่งประเทศสยามออกเป็น ๑๘ มณฑล มณฑลหัวเมืองนอกจากกรุงเทพ ฯ ทั้ง ๑๗ มณฑลนั้น มีสมุหเทศาภิบาลเป็นผู้สำเร็จราชการมณฑลละ ๑ คน ขึ้นตรงต่อพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. มณฑล ๑ ๆ ก็แบ่งออกเป็นจังหวัด ๆ มากบ้างน้อยบ้าง มีผู้ว่าราชการจังหวัดประจำทุกจังหวัด ขึ้นตรงต่อสมุหเทศาภิบาล. จังหวัดแบ่งออกเป็นอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน มีหัวหน้าประจำเรียกว่า นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน. นอกจากนี้ยังมี



วัดชลธารา จังหวัดปัตตานี

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

อุปราช ตรวจตรา การงานเหนือ สมุหเทศาภิบาล ฉะเพาะ ภาค ๑ หรือ มณฑล ๑ อุปราช นี้ นอกจาก ทำงานตำแหน่งอุปราชยังทำหน้าที่ เป็น สมุหเทศาภิบาล ประจำ มณฑล ซึ่ง รวมอยู่ในภาค ๔ ด้วย คือ (๑) ภาคพายัพ ซึ่ง รวม มณฑล พายัพ กับ มณฑล มหาราษฎร์ มี อุปราชคน ๑ ทำ หน้าที่ตรวจการเหนือ สมุหเทศาภิบาล มณฑลมหาราษฎร์ กับ เป็น ตัว สมุหเทศาภิบาล มณฑล พายัพ ด้วย. (๒) มณฑล อยุธยา มีอุปราชทำหน้าที่ เป็น ตัว สมุหเทศาภิบาล สำหรับ มณฑลนั้นด้วย. (๓) ปักษ์ใต้ ซึ่ง รวม มณฑล สุราษฎร์ นครศรีธรรมราช กับ ปัตตานี มี อุปราชคน ๑ ตรวจ การ เหนือ สมุหเทศาภิบาลมณฑลสุราษฎร์ กับ มณฑล ปัตตานี และเป็น ตัว สมุหเทศาภิบาล ประจำ มณฑล นครศรีธรรมราช ด้วย. (๔) ภาคอีสาน ซึ่ง รวม มณฑล อุดร อุบล ร้อยเอ็ด มีอุปราชคน ๑ อุปราช ภาคอีสาน นี้ เป็น สมุหเทศาภิบาล มณฑล อุดร ด้วย

ส่วน กรุงเทพพระมหานคร ซึ่ง เสมอกับ เป็น มณฑล หนึ่ง มี สมุหพระนครบาล เป็น หัวหน้า ขึ้น ต่อ กระทรวง มหาดไทย. กรุงเทพ ฯ แบ่งออกเป็นจังหวัด จังหวัดหนึ่ง ก็ มี นครบาลจังหวัด และ นายอำเภอ เป็น เจ้าหน้าที่ รับผิดชอบจัดการ ปกครองภายใน เขตท้องที่ ของตน ๆ แต่ จังหวัด ชั้นนอก คือ จังหวัด นนทบุรี

มีนบุรี พระประแดง กับ สมุทปราการ ทั้ง ๔ จังหวัดนี้แยกเขตต์อำเภอออกเป็น ตำบล และหมู่บ้าน มี กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้ปกครอง เหมือนมณฑลหัวเมือง กับอำเภอชั้นนอกของ จังหวัดพระนคร และ จังหวัดธนบุรี ๘ อำเภอ คือ อำเภอบางซื่อ, อำเภอบางกะปิ, อำเภอบางเขน รวม ๓ อำเภอในจังหวัดพระนคร. กับ อำเภอคลองสาน, อำเภอภาษีเจริญ อำเภอบางขุนเทียน อำเภอราษฎร์บูรณะ อำเภอหนองแขม รวม ๕ อำเภอในจังหวัดธนบุรี ก็แยกเขตต์เป็นตำบลและหมู่บ้าน มีกำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าเหมือนการปกครองท้องที่ชั้นนอก. แต่อำเภอในจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี นอกจากที่กล่าวนี้ ไม่มีตำแหน่งกำนันและผู้ใหญ่บ้าน

กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มีหน้าที่จัดการเก็บรักษาเงินผลประโยชน์รายได้ของรัฐบาล เช่น เงินภาษีอากร เป็นต้น และบังคับบัญชาการใช้จ่ายทรัพย์สมบัติของรัฐบาลทั่วไปทุกกระทรวง กรมต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่ในกระทรวงนี้ คือ

๑. กรมกระสาปณ์สิทธิการ ทำเงินตราและสตางค์

๒. กรมตรวจเงินแผ่นดินและกรมเจ้าท่า

๓. กรมพระคลังมหาสมบัติ จ่ายเงินรับเงินและจัดการคลังของสิน

๔. กรมบัญชีกลาง ตรวจสอบบัญชีเงินทั่วไปทุกกระทรวงทะบวงการ

๕. กรมธนบัตร ออกธนบัตร

๖. กรมฝึกหลวง ทำฝึกหลอกจำหน่าย และกองสุรา

๗. กรมสรรพากร เก็บเงินอากรเบ็ดเตล็ดและอากรค่าน้ำ

๘. กรมศุลกากร เก็บเงินภาษีขาเข้า, ภาษีขาออก, และภาษีภายใน

๙. กรมสถิติพยากรณ์ ทำสถิติแห่งกิจการทั่วไป

กระทรวงเกษตราธิการ มีหน้าที่จัดการที่ดินและการเพาะปลูก กรมต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่ในกระทรวงนี้ คือ

๑. กรมรังวัดที่ดิน มีหน้าที่จัดการวัดที่ดิน

๒. กรมทะเบียนที่ดิน มีหน้าที่จดทะเบียนที่ดินและออกโฉนดที่ดิน

๓. กรมเพาะปลูก มีหน้าที่ตรวจตราการเพาะปลูกพืชพรรณต่าง ๆ เพื่อหาทางทะนุบำรุงการเพาะปลูกให้เจริญขึ้น และจัดการผสมสัตว์

๔. กรมชลประทาน มีหน้าที่จัดการชลประทานสำหรับบำรุงการเพาะปลูก

๕. กรมราชโลหกิจ มีหน้าที่ตรวจหาโลหธาตุภายในพื้นแผ่นดิน

๖. กรมป่าไม้ มีหน้าที่บำรุงและรักษาป่าไม้

กระทรวงคมนาคม มีหน้าที่จัดการไปรษณีย์โทรเลข การรถไฟ และทางบก กรมขึ้นของกระทรวงนี้ คือ

๑. กรมไปรษณีย์โทรเลข จัดการไปรษณีย์โทรเลขและโทรศัพท์

๒. กรมรถไฟหลวง สร้างทางรถไฟหลวง และอำนวยการเดินรถไฟ กรมทางขึ้นอยู่ในกรมรถไฟหลวง จัดการสร้างและรักษาทางบก ยกเพราะ "ทางหลวงของแผ่นดิน" คือ ทางคมนาคม ซึ่งเป็นทางเดินของสินค้าที่สำคัญในพระราชอาณาจักร กับทางคมนาคมซึ่งติดต่อกับทางรถไฟ ส่วนทางหลวงของมณฑล คือ ทางคมนาคมซึ่งอยู่ในการปกครองของมณฑล กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้จัดการสร้างและบำรุงรักษา ไม่ขึ้นอยู่ในกระทรวงคมนาคม

กระทรวงยุติธรรม มีหน้าที่จัดการศาลยุติธรรม ซึ่งตัดสินคดีพิพาทของพลเมือง มีกรมขึ้น คือ

๑. กรมร่างกฎหมาย มีกรรมการเป็นเจ้าหน้าที่ร่างกฎหมาย

๒. กรมราชทัณฑ์ มีหน้าที่จัดการ มลฑลไทย ลหุไทย และ เรือน จำ ทั่ว พระราชอาณาจักร

กระทรวงศึกษาธิการ จัดการ ศึกษาทั่วพระราชอาณาจักร กรม ขึ้น ของ กระทรวง คือ

๑. กรม สามัญศึกษา มีหน้าที่ จัดการ ศึกษาสามัญ ทั่ว พระราชอาณาจักร

๒. กรม วิสามัญศึกษา มีหน้าที่ จัดการ ศึกษา แผนก วิชชา หา เลี้ยง ชีพ

๓. กรม มหาวิทยาลัย จัดการ ศึกษา ชั้น สูง

๔. กรม ตำรา จัดการตรวจ แต่ง, และพิมพ์แบบเรียน นอกจาก นี้ ยัง มี กอง ตรวจการโรงเรียน ขึ้น อยู่ใน กรม สามัญและ กรม วิสามัญ กับ กอง สมุดไทย ซึ่ง เป็น กอง อิสระ

กระทรวงวัง มีหน้าที่ ราชการใน พระราชสำนัก กับ จัดการ พระอาราม พระราชพิธี และ การ ที่เกี่ยว กับ พระองค์ ใหญ่ ทรง และ พระบรม วงศานุวงศ์ และ จัดการโรงเรียนใน พระบรมราชูปถัมภ์ กรม ต่าง ๆ ที่ขึ้น อยู่ใน กรม นี้ มี อยู่ กว่า ๔๐ กรม

กระทรวงมุรธาธร มีหน้าที่รักษาเครื่องราชอิสริยาภรณ์

เขียน สัญญาบัตร ทำทะเบียนข้าราชการชั้นสัญญาบัตร และทะเบียนเครื่องราชอิสริยาภรณ์.

กระทรวงกระลาโหม จัดการทหารบก ทำเครื่องยาวุธยุทธภัณฑ์กับทำแผนที่พระราชอาณาจักร

กระทรวงทหารเรือ จัดการทหารเรือ และย้อมชายทะเลกับประภาคาร.

นอกจากนี้ยังมีสภา สภาหนึ่ง เรียกว่า สภาเผยแผ่พาณิชย์ ตั้งขึ้นเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ สภานี้เป็นที่ประชุมสำหรับทำนุบำรุงการค้าขายของประเทศให้เจริญ มีตำแหน่งประจำ คือ ๑. นายกเป็นข้าราชการชั้นเสนาบดี ๒. อุปนายกเป็นข้าราชการชั้นรองเสนาบดี ๓. ที่ปรึกษากฎหมายเป็นข้าราชการชั้นอธิบดี ๔. เลขานุการเป็นข้าราชการชั้นรองอธิบดี ตำแหน่งเหล่านี้เป็นตำแหน่งประจำสภา

ส่วนกรรมการนั้นเป็นข้าราชการที่มีตำแหน่งเป็นหัวหน้ากระทรวงและกรมบรรดาที่มีหน้าที่อุดหนุนการพาณิชย์ คือ ๑. เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ๒. เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ๓. ผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง ๔. หัวหน้ากรมท่าหน้า ๕. อธิบดีกรมสรรพากร ๖. อธิบดีกรมศุลกากร

นอกจากนี้ยังมีที่ปรึกษาของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กับที่ปรึกษาของกระทรวงเกษตราธิการ เข้ามาที่ปรึกษาของสภานี้ด้วย

สภานี้เดิมมีกรมขึ้นกรมหนึ่ง เรียกว่า กรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ ซึ่งมีฐานะเท่ากระทรวง มีหน้าที่จัดการสหกรณ์, ตั้งศาลาแยกชาติ, ตรวจพรรณ์รุกขชาติ, อุตสาหกรรมการค้าขาย และรวบรวมสถิติพยากรณ์ (สถิติพยากรณ์ยกไปขึ้นกระทรวงคลังแล้ว) ต่อมาภายหลังเรียกว่า กระทรวงพาณิชย์ และเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์เป็นนายกของสภาเผยแผ่พาณิชย์

๒๐. เงินรายได้รายจ่ายของรัฐบาล ทางที่มาแห่งเงินรายได้ของรัฐบาลสยาม จำแนกออกเป็นประเภทใหญ่ได้ ๒ ประเภท คือ:—

(๑) อากร (๒) ภาษี

อากร หมายความว่าเงินรายได้โดยตรง ซึ่งจำแนกออกเป็น ๓ อย่าง คือ:—

(๑) อากรรัฐสามิตภัณฑ์ (๒) อากรรัฐพาณิชย์ (๓) อากรเบ็ดเตล็ด

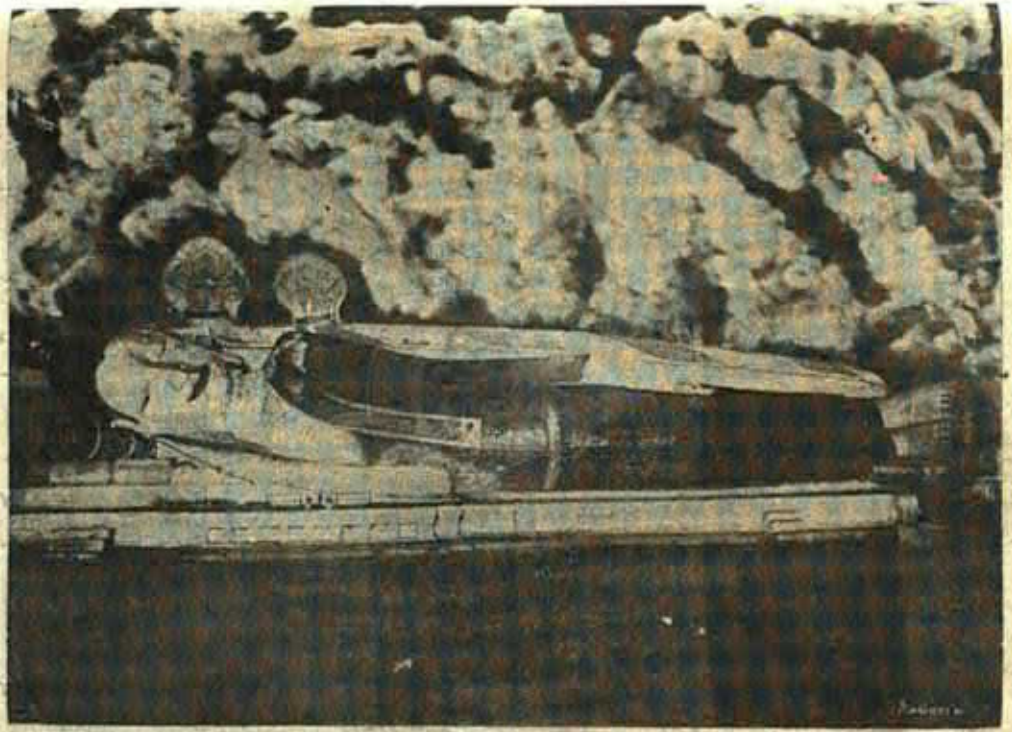
อาการรัฐสามิตต์ ที่เรียกว่ารัฐสามิตต์นั้น คือ ผลประโยชน์รายได้ ซึ่งเกิดแต่ทรัพย์สมบัติ ที่รัฐบาลถือกรรมสิทธิ์ปกครองเป็นเจ้าของ หรือซึ่งรัฐบาลจัดทำให้เกิดเป็นผลประโยชน์ขึ้น เงินรายได้แผนกรัฐสามิตต์มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ผลประโยชน์ป่าไม้ (๒) ผลประโยชน์แร่ (๓) ค่าขายของหลวงต่าง ๆ (๔) ค่าเช่าและผลประโยชน์ของหลวง

ผลประโยชน์ป่าไม้ รายได้ที่เกิดจากการป่าไม้แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ (๑) รายได้ซึ่งเก็บจากบุคคลหรือบริษัทที่รัฐบาลอนุญาตให้ทำป่าไม้ คือ:—

(ก) รายได้จากป่าไม้สักและไม้ขอนสัก ซึ่งมีวิธีเก็บดังต่อไปนี้ ค่าเช่าป่า ป่าหนึ่งปีละ ๑๐๐ บาทเป็นประมาณ. ค่าตอไม้ คือเงินที่เก็บสำหรับต้นสักที่ระโล่นลง ไม้ใหญ่เก็บค่าตอต้นละ ๑๒ บาท ไม้เล็กเก็บค่าตอต้นละ ๒ บาท. ค่าภาษี เก็บตามอัตราพิกัดภาษีไม้ขอนสัก (ดูผลประโยชน์แผนกภาษีภายใน)

(ข) รายได้จากไม้กระยาเลย คือ ค่าภาคหลวง ซึ่งเก็บตามชนิดไม้คือ เลว ไม้ดีเช่นไม้พะยูง เก็บเป็น



รูปพระนอนบนไหล่เขาที่วัดหน้าถ้ำ จังหวัดยะลา



ภูเขาที่พระนอนประดิษฐานอยู่ วัดหน้าถ้ำ จังหวัดยะลา

เหลี่ยมลูกบาศก์เมตร ละ ๗ บาท ไม้เลวเช่นไม้ทำฟืนเผาถ่าน เฉลี่ยเหลี่ยมลูกบาศก์เมตร ละ ๒๕ สตางค์

(๒) รายได้ซึ่งรัฐบาลได้จากการจำหน่ายไม้ เงินกำไรที่รัฐบาลได้จากการจำหน่ายไม้นี้ ในปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนหลายแสนบาท

ผลประโยชน์แร่ รายได้แผนกเหมืองแร่ โดยมากได้มาจากค่าภาคหลวงดีบุก นอกจากนี้ยังมีค่าภาคหลวงแร่ชนิดอื่น ๆ อีก แต่เป็นจำนวนเล็กน้อย คือ แร่ทังกัว, แร่สังกะสี, แร่วุลแฟรม, แร่พลวง และแร่ไมลิบเดไนต์ กับเงินค่าธรรมเนียมสำหรับใบอนุญาตร่อนหาแร่, ค่าธรรมเนียมสำหรับอาชญาบัตรตรวจแร่ และอาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่, ค่าธรรมเนียมสำหรับประทานบัตรทำเหมืองแร่, กับค่าเช่าจังหวัดเหมืองแร่

อัตราค่าภาคหลวงดีบุกนั้น เก็บมากน้อยตามราคาที่ซื้อขายอยู่ในเมืองสเตรตเซ็ตเติลเมนต์ จะสูงหรือต่ำเพียงใด ถ้าราคาหาบละ ๒๕๐ บาทถึง ๒๕๒ บาท ก็เก็บค่าภาคหลวงหาบละ ๖๓ บาท ถ้าหาบละ ๒๕๒ บาทถึง ๒๕๓ บาท ค่าภาคหลวงหาบละ ๖๓.๒๕ บาท ถ้าราคาหาบละ ๒๙๘ ถึง ๒๙๙ บาท ค่าภาคหลวงหาบละ ๗๔.๗๕ บาท ถ้าราคา

หาย ละ ๒๐๙๙ ถึง ๓๐๐ บาท ค่าภาคหลวง หาย ละ ๗๕ บาท และถ้าราคาที่ขุดเกินอัตรานี้ขึ้นไป ก็เก็บภาษีตามราคาที่เกินนั้น ๔ ชัก ๑ หรือร้อย ละ ๒๕

อัตราค่าภาคหลวง—แร่ตะกั่วดังนี้ คือ ถ้าเป็นแร่ตะกั่ว (ยังไม่ได้ถลุง) เมตริก ตัน ละ ๑ บาท ถ้าเป็นเนื้อตะกั่ว เมตริก ตัน ละ ๑๐๕๐ บาท ถ้าในแร่ตะกั่ว เมตริก ตัน ๑ มีเงินปนอยู่ด้วยเกินกว่า ๑๕๐ กรัมม์ หรือเนื้อตะกั่วเมตริก ตัน ๑ มีเงินปนอยู่เกินกว่า ๒๐๐ กรัมม์ขึ้นไป ก็เก็บค่าภาคหลวงเป็นเงิน ๑๐ สตางค์ต่อ ๒๕ กรัมม์

แร่สังกะสี เก็บค่าภาคหลวง เมตริก ตัน ละ ๑ บาท

แร่วุลแฟรม เก็บค่าภาคหลวงเป็นเงินร้อย ละ ๑๐ ของราคาที่ซื้อขายกันที่สเตรตเซ็ตเติลเมนต์

แร่พลวงที่ถลุงแล้วหรือถนไฟแล้ว เก็บค่าภาคหลวง หาย ละ ๒ บาท แร่พลวงที่ยังไม่ได้ถลุงหรือยังไม่ได้ถนไฟ เก็บค่าภาคหลวง หาย ละ ๑ บาท

แร่โมลิบดีไนต์ เก็บค่าภาคหลวง หาย ละ ๙ บาท

อากรรัฐพาณิชย์ ที่เรียกว่า รัฐพาณิชย์ นั้น คือผลประโยชน์รายได้จาก (๑) การไปรษณีย์ (๒) การโทรเลข และโทรศัพท์ (๓) การรถไฟหลวง

การไปรษณีย์ เงินรายได้แผนกไปรษณีย์นั้น เก็บได้จาก ค่าจำหน่าย ดวง ตราไปรษณียากร, ค่าปรับ หนังสือซึ่งปิดดวงตราค่าธรรมเนียมไม่เต็มอัตรา และที่ไม่ได้ปิดตราเลย กับค่าธรรมเนียมต่าง ๆ และค่าเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ

การโทรเลข เงินรายได้แผนกโทรเลขนั้นได้จากค่าโทรเลข กับค่าเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ มีค่าไก่สวน, ค่าธรรมเนียม, ตราสินซื้อย่อ, ค่าสอบทวนคำโทรเลข, ค่าใบเสร็จ ฯลฯ

การโทรศัพท์ เงินรายได้แผนกการโทรศัพท์ คือเงินค่าเช่าเครื่องโทรศัพท กับค่าติดตั้งเครื่องโทรศัพท์และค่าเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ

การรถไฟหลวง เงินรายได้แผนกการรถไฟหลวงโดยมากเป็นค่าโดยสาร กับค่าระวางสินค้า, นอกจากนี้ก็มีค่าระวางสัตว์ และค่าเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ เช่น ค่าขายของ และค่าเช่าเบี้ยคัน

อากรเบ็ดเตล็ด ผลประโยชน์รายได้ที่จัดเป็นอากรเบ็ดเตล็ดนั้นได้แก่

(๑) เงินดอกเบี้ย, ค่าบ่วยการ, และกำไรที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเงิน

(๒) รายได้ของกรมกระสาปณสิทธิการและกรมพระคลังมหาสมบัติ.

ดอกเบี้ย นั้นคือ (ก) ดอกเบี้ยที่เกิดจากการที่กรมธนบัตร์ลงทุนซื้อใบกู้ของบริษัทต่าง ๆ หรือของรัฐบาลต่างประเทศ (ข) ดอกเบี้ยเงินฝากธนาคารต่าง ๆ

ค่าบำรุงการ คือเงินค่าบำรุงการที่คิดเอาแก่ผู้ที่นำเงินมาฝากไว้ที่กระทรวงพระคลัง เพื่อให้คลังมณฑลจ่ายให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งที่ผู้นำฝากประสงค์ให้คลังจ่ายให้ การที่พระคลังมหาสมบัติทำเช่นนี้ ก็ละเพาะแต่หัวเมืองที่ไม่มีธนาคาร

กำไรแลกเปลี่ยนเงิน ได้จากราคาเงินขึ้นลง ซึ่งเกิดจากการค้าขายกับต่างประเทศ คือ พ่อค้าต่างประเทศใช้หนี้ด้วยทองเปาแน์ โดยเอาทองเปาแน์ซื้อเงินบาทจากพระคลังมหาสมบัติ พระคลังมหาสมบัติจ่ายเงินบาทให้ไป เมื่อได้เปลี่ยนราคาในบัญชีกิตติราใหม่เข้าเทียบกัน ข้างใหม่สูงกว่าตัวเงิน (ตัวเลข) ในบัญชี ก็ส่งเข้ากำไร รายได้ถ้าต่ำก็ต้องจ่ายเข้าค่าขาดทุนไป

รายได้ของกรมกระสาปณ์สิทธิการและกรมพระคลังมหาสมบัติ คือกำไรที่ได้จากการทำเหรียญกระสาปณ์

ซึ่งลดเนื้อเงินให้น้อยกว่ากำหนดราคาของเหรียญกระษาปณ์ และรายได้เบ็ดเตล็ดของกรมพระคลังมหาสมบัติ เงินแผนกนี้เป็นเงินจำนวนเล็กน้อย

ภาษี ภาษีหมายความถึงเงินรายได้ ซึ่งเก็บจากภาษีต่าง ๆ คือ (๑) ภาษีโดยตรง (๒) ภาษีเบ็ดเตล็ด นอกจากนี้ยังมีเงินรายได้จากฝิ่นซึ่งรัฐบาลจัดทำ, กับเงินค่าธรรมเนียม, ค่าปรับและใบอนุญาต, ซึ่งรวมอยู่ในแผนกเงินภาษีอีกด้วย

ภาษีโดยตรง ภาษีโดยตรงมี ๒ ประเภท คือ (๑) ภาษีที่ดิน (๒) เงินรัชชูปการ

ภาษีที่ดินนั้น เช่น ภาษีค่านา, ภาษีสวน, ภาษีสมพัตสร, ภาษีนาเกลือ, ภาษีเรือโรงร้านเป็นต้น แต่ภาษีค่านาเป็นเงินจำนวนมากกว่าภาษีอื่น ๆ รวมกันหลายเท่าตัว เพราะฉะนั้นจะกล่าวแต่ภาษีค่านาเท่านั้น เพราะเป็นเงินรายได้จำนวนใหญ่, ภาษีสวน, ภาษีสมพัตสร ฯลฯ เหล่านี้เป็นเงินจำนวนเล็กน้อย จะไม่กล่าวถึงวิธีเก็บภาษีเหล่านี้ไว้ในที่นี้, ภาษีค่านานั้นรัฐบาลจัดวิธีเก็บภาษีเป็นเงินมากน้อยตามชะนิดของที่นามี ๒ ชะนิด คือ (ก) นาดูไท คือนาชะนิดที่เจ้าของต้องเสียค่านาตามเนื้อที่

ที่มีในโฉนดตราจองของผู้ถือกรรมสิทธิ์ทุก ๆ ปี. (๒) นาฟางลอยเป็นนาที่ทำเป็นฟางแล้วแต่ยังเป็นนาข้าว เจ้าของผู้หวงห้ามต้องเสียค่านาตามเนื้อที่ที่ได้ปลูกข้าวได้ผลเป็นปี ๆ. นาทั้ง ๒ ชะนิดนี้แยกเป็น ๕ ชั้นตามชั้นดีและเลว และอัตราค่านาก็เก็บต่างกันตามลำดับชั้นดังนี้

นาคู่โค		นาฟางลอย	
นาเอกเก็บไร่ละ ๑ บาท	— ส.ค.	นาเอกเก็บไร่ละ ๑ บาท	๒๐ ส.ค.
นาโท ,,	— ,, ๘๐ ,,	นาโท ,,	๑ ,, — ,,
นาตรี ,,	— ,, ๖๐ ,,	นาตรี ,,	— ,, ๘๐ ,,
นาจัตวา ,,	— ,, ๔๐ ,,	นาจัตวา ,,	— ,, ๖๐ ,,
นาเบญจะ ,,	— ,, ๓๐ ,,	นาเบญจะ ,,	— ,, ๔๐ ,,

เงินรัชชูปการ เงินรัชชูปการ คือเงินที่รัฐบาลเก็บเป็นรายปีจากชายฉกรรจ์ซึ่งมีอายุตั้งแต่ ๑๘ ปีเต็มตลอดจนถึงอายุ ๖๐ ปี ยกเว้นแต่ภิกษุ, สามเณร, ยาตราครู สอนสาสนาคริสเตียน, และผู้สอนสาสนาอิสลาม, ทหารบก, ทหารเรือ, ตำรวจภูธร, ตำรวจพระนครบาล ซึ่งไม่ใช่ชั้นที่มียศสัญญาบัตรที่ประจำการและที่เป็นกองหนุนยังชั้น. กำนัน, ผู้ใหญ่บ้าน, สารวัด, แพทย์ประจำตำบล, คนพิการทุพพลภาพที่ไม่สามารถจะประกอบการหาเลี้ยงชีพได้เอง ก็

คนพวกอื่น ๆ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยกเว้น ไทยฉะเพาะในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง จำนวนเงินที่เก็บนั้นอย่างสูงเพียงคนละ ๖ บาท ถ้าตำบลใดการหาเลี้ยงชีพผิดเพี้ยนก็เก็บต่ำกว่า ๖ บาทลงมาตามสมควร

เงินศึกษาพลี ไม่ใช่เงินรายได้ของรัฐบาล เป็นเงินที่ประชาชนในท้องที่ออกช่วยบำรุงการศึกษาฉะเพาะท้องที่ของตนเป็นตำบล ๆ ไป แต่อยู่ในความควบคุมของรัฐบาล

ภาษีเบ็ดเตล็ด ภาษีเบ็ดเตล็ด คือ (๑) ศุลกากร (๒) ภาษีสุราที่รัฐบาลจัดทำ (๓) ภาษีภายใน (๔) ภาษีค่าน้ำ

รายได้แผนกศุลกากร เงินรายได้แผนกนี้ ได้แก่ภาษีที่เก็บจากสินค้าที่ส่งเข้ามาและที่ส่งออกไปจากประเทศสยาม ภาษีขาเข้าและภาษีขาออกนั้นเก็บตามอัตรา ซึ่งรัฐบาลสยามได้ทำสัญญาตกลงไว้กับมหาประเทศทั้งหลาย ตามความในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีนั้น มีลักษณะการเก็บภาษีอยู่ ๓ ชนิด คือ

(๑) ภาษีภายใน (๒) ภาษีขาออก (๓) ภาษีขาเข้า สินค้าบางชนิดไม่ต้องเสียภาษีภายใน แต่ต้องเสีย

ภาษีขาออก เช่น ข้าวสาร และข้าวเปลือก เป็นต้น. สินค้าบางชนิดต้องเสียภาษีภายในตามอัตราที่ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี แต่ไม่ต้องเสียภาษีขาออก เช่น ผ้าดาลทราย, ผ้าย และเกลือเป็นต้น (ให้ตรวจดูบัญชีสินค้าที่ต้องเสียภาษีขาออกหน้าต่อไป สินค้าที่ไม่มีชื่อในบัญชีให้เข้าใจว่าเป็นสินค้าที่ต้องเสียภาษีภายในแต่ไม่ต้องเสียภาษีขาออก)

สินค้าขาเข้าต้องเสียภาษีไม่เกินกว่าร้อยละ ๓ แห่งราคาสินค้านั้น เว้นแต่เหล้าเบียร์และเหล้าองุ่นต้องเสียภาษีร้อยละ ๕ แห่งราคาเหล้านั้น ๆ และเหล้าชนิดอื่นซึ่งมีแอลกอฮอล์แรงถึง ๕๐ ดีกรี ต้องเสียภาษีแกลลอนละ ๒ บาท ถ้าสูงกว่า ๕๐ ดีกรีขึ้นไปอีกกี่ดีกรีก็ต้องเสียภาษีเพิ่มอีกแกลลอนละ ๔ สตางค์ สำหรับทุก ๆ ดีกรีที่สูงเกิน ๕๐ ดีกรีนั้น

เงินทองต่าง ๆ คือ ทองใบ, เนื้อทอง, ทองตรา, เนื้อเงิน, เงินตรา และเหรียญทองแดง ทองขาว, ฝิ่น กับของที่บุคคลนำเข้ามาสำหรับใช้ส่วนตัว ไม่ต้องเสียภาษี

ต่อไปนี้คือบัญชีสินค้าขาออกที่ต้องเสียภาษีขาออก แต่ไม่ต้องเสียภาษีภายใน. สินค้าที่ไม่ได้ออกชื่อไว้ในบัญชีนี้

เป็นสินค้าที่ไม่ต้องเสียภาษีขาออก แต่ต้องเสียภาษีภายใน

ช้าง	ตัวละ	๓๐	บาท
ม้า	,,	๔	,,
วัว	,,	๓	,,
ควาย	,,	๔	,,
ลา	,,	๒	,,
กระดูกเสือ	หาบละ	๕	,,
กระดูกช้าง	,,	๑	,,
กระดูกวัวและควาย	,,	๐.๐๕ ดูก	,,
ขนนกกระเต็น	ร้อยขน	๖	,,
หูปลาฉลามขาว	หาบละ	๖	,,
,, ,, ดำ	,,	๓	,,
กาวเสือ Tigers' Glue	,,	๑๒.๕๐	,,
หนัง(ที่ยังไม่มีขน)กวาง	ร้อยผืน	๘	,,
,, ,, ทราย	,,	๓	,,
,, ,, วัวและควาย	หาบละ	๑	,,
,, ,, แรด	,,	๐.๕๐	,,
,, ,, ช้าง	,,	๐.๒๕	,,
,, ,, เสือ หนัง	,,	๐.๒๕	,,

หนัง ฟอก	หาบละ	๒	บาท
ผอแรก	,,	๕๐	,,
งาช้าง	,,	๑๐	,,
เขา กวาง อ่อน	ร้อยละ	๑๐	แห่งราคา
เขา กวาง แก่	หาบละ	๐.๒๕	บาท
เขา ควาย	,,	๐.๒๕	,,
หาง นก ยูง	ร้อยหาง	๑๐	,,
ขน นก กระทุง	หาบละ	๒.๕๐	,,
เอ็น กวาง	,,	๔	,,
หนัง นึม	,,	๔	,,
หนัง ปลา กระเบน	,,	๓	,,
หนัง เสือ (มีขน)	ผืนละ	๐.๒๕	,,
อก เต่า	หาบละ	๑	,,
กระดอง ตะพาย น้ำ	,,	๑	,,
ปลา แห้ง	,,	๑.๕๐	,,
ปลา สลิด	,,	๑	,,
กระเพาะ ปลา	,,	๓	,,
เนื้อเค็ม	,,	๒	,,
ดอย แมง ภู่ แห้ง	,,	๑	,,

ข้าวสาร	เกวียนละ	๔	บาท
ปลายข้าวสาร	,,	๔	,,
รำปลายข้าวสาร	,,	๔	,,
ข้าวกล้อง	,,	๔	,,
ปลายข้าวกล้อง	,,	๒	,,
รำปลายข้าวกล้อง	,,	๒	,,
ข้าวเปลือก	,,	๒	,,
เบี้ (Nux Vomica)	หาบละ	๐.๕๐	,,
ผลกระเบา	,,	๐.๕๐	,,
พุงทะลาย	,,	๐.๕๐	,,
กระวาน	,,	๑๔.๐๐	,,
เร่ว	,,	๖.๐๐	,,
ยำหิย	,,	๑.๕๐	,,
เปลือกตางโหล	,,	๐.๕๐	,,
ปลิงทะเล	,,	๓.๐๐	,,
หมากสง	,,	๑.๐๐	,,
ตีเสียก	,,	๐.๕๐	,,
รง	,,	๖.๐๐	,,
ครั่ง	,,	๑.๒๕	,,

เนื้อไม้	หาบละ	๒.๐๐	บาท
ไม้กรักขี	,,	๐.๕๐	,,
ไม้ฝาง	,,	๐.๖๒½	,,
กำยาน	,,	๔.๐๐	,,

รายได้แผนกภาษีสุราที่รัฐบาลจัดทำ ผลประโยชน์รายได้แผนกนี้ ไม่มีวิธีเก็บพิสดารอย่างไร เพราะรัฐบาลจัดการเอง

รายได้แผนกภาษีภายใน รายได้แผนกนี้ ได้แก่ เงินภาษีซึ่งรัฐบาลตั้งเก็บฉะเพาะสิ่งของบางอย่างจากเจ้าของผู้ขายหรือพาล่วงด่านภาษี ตามพิกัดซึ่งได้ตกลงกันไว้ทางหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับมหาประเทศทั้งหลาย ดังต่อไปนี้ :—

ไม้ต่าง ๆ

เสา เสาทุบเปลือกและเสาไม้แก่นต่าง ๆ เก็บภาษีเข้าพิกัดตามราคาร้อยละ ๑๐

ไม้รอด ตง และตะม่อ } ไม้เต็งรัง, ไม้น่า, ไม้ท่อน, ทุกชะนิด เก็บภาษีเข้าพิกัดตามราคาร้อยละ ๑๐

ไม้สัก ไม้สักเลื่อยแล้วบี้นไม้เหลี่ยม, หรือไม้

กระดาน และไม้ระแนง เก็บภาษีเข้าอัตรา ยกละ ๑.๕๐ บาท ไม้สักที่เข้าคันชุง, เก็บภาษีเข้าอัตรารายคัน ตามยาววัดเข้าเมตร. ใหญ่วัดรอบทบสองเข้าคำ สำหรับชุงยาว ๔ เมตร ใหญ่ ๕ คำ ภาษีคันละ ๒๕ สตางค์ นี้เข้าอัตราอย่างต่ำ ถ้าใหญ่ ๑๕ คำ เสียภาษีคันละ ๔.๔๐ บาท ถ้าชุงยาว ๒๘ เมตร ใหญ่ ๕ คำ เก็บภาษีคันละ ๕๖ บาท ถ้าใหญ่ ๑๔ คำ เก็บภาษีคันละ ๒๐๐ บาท นี้เข้าอัตราอย่างสูง สำหรับชุงซึ่งมีอัตราภาษีในระหว่างอย่างสูงกับอย่างต่ำที่กล่าวมาแล้วนี้ มีพิสดารอยู่ในพระราชบัญญัติภาษีภายใน

ไม้หลักแพ — คือไม้สักชุงเล็กยาว ๔ ถึง ๗ วา ใหญ่ต่ำกว่า ๕ คำลงมา เก็บภาษีคันละ ๒๕ สตางค์

ไม้กระยาเลย — คือไม้ตะแยก, ไม้เสลา, ไม้อุโลก, ไม้ตาลหก, ไม้ยาง, และไม้ชนิดพรรณต่าง ๆ ถ้าเลื่อยเข้าไม้เหลี่ยมหรือเข้ากระดานแล้ว

เก็บภาษีบกละ ๗๕ สตางค์ ถ้ายังเป็นต้นอยู่ อัตราภาษีเก็บเป็นรายต้น ตามยาววัดเป็นเมตร ใหญ่วัดรอบทบสองเป็นกำ มีอัตราภาษีต่าง ๆ กันตามยาวและใหญ่ เช่น สำหรับไม้ยาว ๓ วา ใหญ่ ๕ กำ อัตราภาษีต้นละ ๑๕ สตางค์ ถ้าใหญ่ ๑๒ กำ ต้นละ ๒ บาท นี้เป็นอัตราอย่างต่ำ. สำหรับไม้ยาว ๙ วา ใหญ่ ๕ กำ เสียภาษีต้นละ ๑.๒๕ บาท ถ้าใหญ่ ๑๒ กำ ต้นละ ๗.๔๐ บาท นี้เป็นอัตราอย่างสูง ไม้ขนาดอื่น ๆ ก็มีอัตราต่างออกไปอีก ดังแจ้งอยู่ในพระราชบัญญัติภาษีภายใน

ไม้ตำ	เก็บภาษีตามน้ำหนักหาบละ	๑.๒๕	บาท
ไม้แดง	,, ,,	๐.๕๐	,,
เปลือกโปลง	,, ,,	๐.๒๕	,,
กระดานไม้ประดู่	,, ,,	๐.๕๐	,,
มาดเรือโกลน	เก็บภาษีตามราคาร้อยละ	๕	
ไม้รวกไม้ไผ่	,, ,,	๑๐	

ยาสูบ และ กัญชา

ยาสูบต่าง ๆ	เก็บ ภาษี ตาม ราคา ร้อยละ	๑๐
กัญชา	,,	,, ๑๐

ของ บริโภค

พริกไทย	เก็บภาษีตามน้ำหนักหาบละ	๑ บาท
ขิง, แดง, ผักกาด, มัน	เก็บ ภาษี ตาม ราคา ร้อยละ	๕
หัวผักกาดสด ขิง, และต้น ผักกาดสด	,,	,, ๕
ถั่วลิสงน้อยไทย	,,	,, ๕
ถั่วต่าง ๆ และงา	,,	,, ๙
ยี่หอเคย	,,	,, ๑๐
พริก, หอม, กระเทียม(ตากแห้ง)	,,	,, ๙
น้ำตาลทรายขาว	เก็บภาษีตามน้ำหนักหาบละ	๕๐ สตางค์
,, แดง	,,	,, ๒๕ ,,

น้ำตาลโตนด น้ำตาลมะพร้าว	เก็บภาษีร้อยหมื่นเป็นเงิน	๒.๕๐ บาท
	(หมอตาล ต้องซื้อจากเจ้าภาษี พันละ	๖ บาท
น้ำอ้อย	น้ำอ้อยงบ เก็บภาษีตามน้ำหนักหาบละ	๐.๕๐ บ
	น้ำอ้อยขัน ,, ,, ร้อยทะนานต่อ	๐.๗๕ ,
	น้ำอ้อยเคล้า ,, ,, ๑๒๕ ทะนานต่อ	๐.๕๐ ,
เกลือ	เก็บภาษีเกวียนละ	๖.๐๐ ,

สัตว์ที่เป็นอาหาร

ไข่	ฟองสัตว์ต่าง ๆ เก็บภาษีตามราคา	
	ร้อยละ	๙
เป็ด, ไก่, นก	เก็บภาษีจากเจ้าของผู้ฆ่าขาย เป็นอาชญา	
	บัตรอนุญาตให้ฆ่า หรือเจ้าของผู้ขาย หรือ	
	บรรทุกไปต่างประเทศ และบรรทุกขนล่วงด่าน	
	เก็บภาษีตามราคาร้อยละ	๙
สุกร	เก็บภาษีจากเจ้าของผู้ฆ่าขายเป็นอาชญา	
	บัตรอนุญาตให้ฆ่าเป็นพิกัดตามรายตัว. สุกร	
	ใหญ่ ฆ่าขายแล่เนื้อตัวละ	๓ บาท ลูกสุกร
	ฆ่าย่างเป็นหมูหันตัวละ	๑.๕๐ บาท

บรรทุกไปต่างประเทศ เก็บภาษีเข็นน้ำหนักหาย ละ ๑.๕๐ บาท

นึ่ง หรือ ตาก แห้ง เก็บ ภาษี ตาม จำนวน หมื่น ตัว ต่อ ๑ บาท หรือ ตาม น้ำหนัก หาย ละ ๒๕ สตางค์

ทุกชะนิด เก็บภาษี ตามราคา ร้อยละ ๑๐

ปลา ทุก อย่าง และ ปลาทูสด เก็บ ภาษี ตาม ราคา ร้อย ละ ๑๐

ทุก อย่าง เก็บ ภาษี ตาม ราคา ร้อยละ ๑๐

,, ,, ๑๐

เชื้อเพลิง

เก็บ ภาษี ตาม ราคา ร้อยละ ๑๐

,, ,, ๑๐

,, ,, ๑๐

,, ,, ๑๐

,, ,, ๑๐

,, ,, ๙

เก็บ ภาษี ตาม น้ำหนัก หายละ ๑ บาท

ของใช้

ถัง	เก็บภาษีตามราคาร้อยละ	๑๐
ภาชนะดินเผา	,, ,,	๕
เหล็กรูปพรรณ, เหล็กก้อน, เหล็กหล่อ	,, ,,	๓
เสื่อต่าง ๆ	,, ,,	๕
กระสอบ	,, ,,	๓
สี (ใหญ่เกิน ๘ กำ)	เก็บภาษีสีละ	๐.๒๐ บ
(เล็กกว่า ๘ กำ)	,, ,,	๐.๑๐ ,,

เครื่องก่อสร้าง

ชัน	เก็บภาษีตามราคาร้อยละ	๑๐
จาก	เช่น จากทับ, จากมัก, จากสมุน, จ	
	แซง, จากกันแซง, เคยกันแซง, และจาก ช่	
	เก็บภาษีตามราคาร้อยละ	๑๐
อิฐกระเบื้อง	เก็บภาษีตามราคาร้อยละ	๕
ปอ	,, ,,	๑๐
หวายต่าง ๆ	,, ,,	๑๐
ปูน	,, ,,	๑๐

สิ่งสินค้า

ผ้าต่าง ๆ	เก็บ ภาษี ตาม ราคา	ร้อยละ	๑๐
นุ่น	เก็บ ภาษี ตาม น้ำหนัก	หาบละ	๔ บาท
คราม	เก็บ ภาษี ตาม ราคา	ร้อยละ	๑๐
หนังนาก, หนังงู	,,	,,	๑๐
ไหม	,,	,,	๙
ดีบุก	,,	,,	๑๖ ๒/๓

ค่า ตีตรา ดีบุก ที่ ถลุง หลอม เย็น แท่ง แล้ว จะ ส่ง ไป ต่าง ประเทศ เสีย ค่า ตีตรา ตาม น้ำหนัก ภาระ ละ ๓.๓๔ บาท

รายได้แผนกภาษีค่าน้ำ รายได้ แผนก นี้ ได้ แก่เงิน ประมูล ผูก ขาด ที่ สำหรับ จับ สัตว์ น้ำ อย่าง ๑ และ เงิน ภาษี หรือ ค่า ใบ อนุญาต สำหรับ จับ สัตว์ น้ำ อีก อย่าง ๑ การ ประมูล ผูก ขาด ที่ สำหรับ จับ สัตว์ น้ำ นั้น ทำ ณะ เพาะ แต่ ใน ตำบล ที่ รัฐบาล กำหนด ขึ้น ไว้ สำหรับ เขต ที่ ว่า ประมูล บุคคล ผู้ ใด หรือ หมู่ ใด ประมูล จำนวน เงิน สูง และ ประกอบ ด้วย หลัก ฐาน ดี ก็ ได้ รับ ประทาน บัตร อนุญาต ให้ ทำการ จับ สัตว์ น้ำ ใน ที่ นั้น ได้ แต่ ผู้ เดียว หรือ พวก เดียว ตลอด เวลา ไม่ เกิน ๓ ปี

เงิน ค่า ใบ อนุญาต สำหรับ จับ สัตว์ น้ำ นั้น มี วิธี ๒ วิธี วิธี ๑ เก็บ เป็น ค่า ที่ อีก วิธี ๑ เก็บ เป็น ค่า เครื่อง มือ. ผู้ ที่ ได้

วัย อนุญาต จับสัตว์น้ำในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง โดยเสียเงินค่าใบอนุญาตแล้ว ยังต้องเสียเงินค่าอาชญาบัตร สำหรับเครื่องมือทุกชะนิด ที่ใช้จับสัตว์น้ำอีกโสดหนึ่งต่างหากด้วย อัตราค่าที่อนุญาตจับสัตว์น้ำ และอัตราค่าเครื่องมือจับสัตว์น้ำมีจำนวนสูงต่ำต่างกันแล้วแต่ที่ และชะนิดเครื่องมือ จะยกมากล่าวไว้แต่พอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

ค่าที่อนุญาตทำการจับสัตว์น้ำประเภทไปะน้ำลึก (คือไปะที่เมื่อน้ำลงงวดเหลือน้ำลึกเดิน ๖ เมตร) แห่งหนึ่งเป็นเงิน ๒๐๐ บาทต่อปี นี่เป็นอัตราค่าที่อย่างสูง ค่าไปะน้ำลึกบางมณฑลเสียแต่ ๑๐๐ บาท ก็มี และที่มณฑลภูเก็ตเสียแต่ ๑ บาทเท่านั้น ไปะน้ำตื้นบางแห่งเสียค่าที่ ๑๐๐ บาท บางแห่ง ๕๐ บาท บางแห่ง ๓๐ บาท อัตราค่าที่อย่างต่ำ ก็คือค่าที่อนุญาตทำการจับสัตว์น้ำประเภท คุย้าน, หนอง, อึงบาง เป็นต้น ซึ่งอยู่ในกรรมสิทธิของเอกชน ซึ่งต้องเสียค่าที่ตารางวาละ ๕ สตางค์ ส่วนเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ที่ต้องเสียค่าอาชญาบัตร มีอัตราอย่างสูง ก็มียอชันช่อ, ช้อน, ชันช่อ, ช้อนตางเหยียง ซึ่งมีเครื่องมือยกปากละ ๑๕ บาท เครื่องมือที่เสียค่า

อาชญาบัตรด้วย อัตราอย่างต่ำ ก็มี ลอยยืน, ลอยนอนและแห้วกัปปุ ซึ่งเสียค่าอาชญาบัตร อย่างละ ๑๐ สตางค์

รายได้แผนกฝิ่น เงินรายได้แผนกนี้ ไม่มีวิธีเก็บพิสดารอย่างผลประโยชน์แผนกอื่น ๆ เพราะรัฐบาลจัดการทำฝิ่นผลอกขายเอง รายได้ก็คือกำไรที่เก็บได้จากการขายฝิ่นนั่นแล การที่รัฐบาลต้องทำเช่นนี้ ก็เพื่อจะให้อยู่ในอำนาจที่จะจำกัดจำนวนฝิ่นได้ เพราะฝิ่นเป็นของชั่วร้าย ทุกประเทศย่อมปรารถนาที่จะเลิกการสูบฝิ่น.

ผลประโยชน์อื่น ๆ เช่นค่าธรรมเนียมต่าง ๆ และค่าอาชญาบัตร และใบอนุญาตเป็นต้น มีวิธีเก็บมีพิสดารมากมาย จึงไม่กล่าวไว้ในที่นี้

จำนวนเงินรายได้

เงินรายได้ของรัฐบาลสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ รวม ๙๕,๕๙๕,๘๔๒ บาท จำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ (เศษสตางค์ตัดออก)

แผนกอากร

(๑) อากรรัฐสามิตต์ ซึ่งจำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

(ก) ผลประโยชน์ป่าไม้ รวม ๓,๒๑๑,๒๑๗ บาท

(ข) ผล ประโยชน์แร่ โดย มาก เป็น ภาษี ที่ขุด กับ ราย ได้ เบ็ดเตล็ด อีก บ้าง รวม ๑,๓๑๐,๖๐๐ บาท

(ค) ค่าขาย ของ หลวง ต่าง ๆ คือ ที่ดิน และ เรือน ของ กลาง, และ ของ เบ็ดเตล็ด รวม ๑๖๘,๘๔๓ บาท

(ฆ) ค่า เช่า และ ผล ประโยชน์ ของ หลวง ค่า เช่า ที่ ตึก บ้าน, โรง, ร้าน, ค่า เช่า ที่ดิน และ ค่า เช่า เบ็ดเตล็ด รวม ๓๒๐,๕๔๑ บาท

รวม เงิน อากร รัฐสามิตย์ ๕,๐๑๑,๒๐๒ บาท

(๒) อากร รัฐพาณิชย์ ซึ่ง จำแนก ออก เป็น ประเภท ต่าง ๆ ดัง ต่อไป นี้

(ก) การไปรษณีย์ ๗๒๘,๙๒๗ บาท

(ข) การ โทรเลข และ โทรศัพท์ ๑,๒๙๑,๒๖๔ ,,

(ค) การ รถไฟ รถไฟ สายเหนือ ๖,๙๑๕,๑๗๓ ,,

รถไฟ สายใต้ ๓,๘๕๙,๑๘๐ ,,

รวม เงิน รัฐพาณิชย์ ๑๒,๗๙๔,๔๑๕ ,,

(๓) อากร เบ็ดเตล็ด ซึ่ง จำแนก ออก เป็น ประเภท ต่าง ๆ ดัง ต่อไป นี้

(ก) กรม กระสาปณ์ สิทธิการ และ กรม พระคลัง มหา สมบัติ ๒๒,๘๔๑ บาท

(ข) ดอกเบี้ย และค่าบำรุงการ ๓,๙๙๓,๓๒๖ บาท

รวมเงินอากรเบ็ดเตล็ด ๓,๘๑๖,๑๗๗ ,,

รวมเงินอากร ๓ ประเภท คือ ประเภทรัฐสามิตก์ รัฐ
ากิจย์และอากรเบ็ดเตล็ดเป็นเงิน ๒๑,๖๒๑,๙๒๔ บาท

แผนกภาษี

๑) ภาษีเก็บโดยตรง

(ก) ภาษีที่ดิน, คือภาษีค่านา, ภาษีสวน, ภาษี
สมพัตสร, ภาษีนานกลือ, ภาษี
เรือนโรงร้าน, และภาษีเบ็ดเตล็ด
รวม ๙,๗๐๔,๓๓๗ บาท ในจำนวน
นี้เป็นภาษีค่านาเสียกว่า ๗ ล้านบาท

(ข) เงินรัษฎากร ๗,๗๔๙,๒๓๓ บาท

รวมภาษีเก็บโดยตรง ๑๗,๔๕๓,๕๗๐ ,,

๒) ภาษีเบ็ดเตล็ด

(ก) กรมศุลกากร คือภาษีขาออก ๓,๘๕๑,๙๙๙ บาท

ภาษีขาเข้า ๔,๙๔๔,๔๔๐ ,,

ภาษีเบ็ดเตล็ด ๑๙๖,๘๑๗ ,,

รวมเป็นเงิน ๘,๙๙๒,๗๕๖ ,,

(ข) ภาษีสุรา รัฐบาลจัดทำและผูกขาด	๘,๐๖๒,๕๔๔ บ
(ค) ภาษีภายใน	๒,๐๕๙,๓๗๘
(ฆ) ภาษีค่าน้ำ	๑,๒๑๓,๑๑๑
รวมภาษีเบ็ดเตล็ด	๒๐,๓๒๗,๗๘๙
(๓) ฝิ่นรัฐบาลจัดทำ	๑๘,๘๐๗,๖๕๑ บ
(๔) ค่าธรรมเนียม, ค่าปรับ, ใบอนุญาต และเบ็ดเตล็	
รวมเบ็นเงิน	๕,๙๕๐,๙๒๑ บ
รวมเงินภาษีทั้งสิ้น	๖๒,๕๓๙,๙๓๕

เบ็ดเตล็ด

การผูกขาดเก็บรังนก	๑๙๖,๗๐๙ บ
การผูกขาดทำเครื่องรัษฎัย	๕๗,๔๓๖
การผูกขาดเก็บฟองเต่า	๙,๑๑๐
ค่าขายหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา	๑๖,๖๐๙
ผลประโยชน์การประปา	๓๕๑,๗๓๐
ผลประโยชน์กรมราชทัณฑ์	๑๐๒,๑๔๐
ค่าเผา	๑๕๒,๐๙๘
ผลประโยชน์เบ็ดเตล็ด	๒๑๙,๒๓๔

เงินรายได้รายจ่ายของรัฐบาล	
เงินเหลือจ่ายปีเก่าส่งคืน	๓๒๓,๗๙๓ บาท
เงินฝากศาลสั่งกำหนดจ่าย	๕,๐๓๘ ,,
รวมเบ็ดเตล็ด	๑,๔๓๓,๙๘๒ ,,
รวมเงินรายได้ของรัฐบาลทั้งสิ้น	๘๕,๕๙๕,๘๔๒ บาท

เงินรายจ่าย

เงินรายจ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ รวมทั้งสิ้น ๘๕,๓๖๐,๕๙๔ บาท ซึ่งจำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ กันต่อไปนี้ (เศษสตางค์ตัดออก)

(๑) กระทรวงมหาดไทยกับนครบาลจ่าย ๑๖,๓๓๖,๐๖๖ บาท

จ่ายสำหรับยังคับการมณฑลมากกว่า ๔ ล้านบาท จ่ายสำหรับกรมตำรวจกว่า ๕ ล้านบาท, กรมสาธารณสุขและสุขาภิบาลกว่า ๒ ล้านบาท, กรมราชทัณฑ์กว่า ๒ ล้านบาท นอกนั้นสำหรับกรมมหาดไทย,* กรมพระนครบาล, กรมเจ้าท่า, กรมยัญญาการ, และการประปา.

(๒) กระทรวงกระลาโหม จ่าย ๑๔,๐๕๔,๙๘๘ บาท

(๓) กระทรวงคมนาคม จ่าย ๙,๙๙๓,๐๗๐ บาท

* กรมอื่นในกระทรวงที่ไม่ได้บอกไว้ว่าจ่ายเท่าไรนั้น หมายความว่าจ่ายต่ำกว่า ๑ ล้านบาท

กรมรถไฟ ท่าย กว่า ๕ ล้านบาท กรมไปรษณีย์ และโทรเลข ท่าย กว่า ๑ ล้านบาท นอกนั้นเป็น ราย ท่าย ของ กรม ยัญชาการ และ กรม ทาง

(๔) กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ท่าย ๖,๓๙๓,๑๗๖ บาท

ท่าย สำหรับ กรมสรรพากร ราว ๓ ล้านบาท นอกนั้น สำหรับ กอง ภาษีฝิ่น รัฐบาล, กอง ภาษี สุรา รัฐบาล, พระคลัง มณฑล ต่าง ๆ, กรม ศุลกากร, กรม ยัญชี กลาง, กรม ยัญชาการ, กรม กระสาปณสิทธิการ, กรม พระคลัง มหาสมบัติ, และ กรม ตรวจเงินแผ่นดิน

(๕) กระทรวงทหารเรือ ท่าย ๔,๖๓๑,๔๙๒ บาท

(๖) กระทรวงยุตติธรรม ท่าย ๓,๙๐๗,๑๒๖ บาท

ศาล ต่าง ๆ ท่าย กว่า ๒ ล้านบาท นอกนั้นเป็น ราย ท่าย ของ กรม ยัยการ, (เวลา นั้น ยังไม่ได้ ยก มา ขึ้น กระทรวง มหาดไทย) กรม ยัญชา การ, กอง กรรม การ ร่าง ประมวญ กฎหมาย, กอง หมาย, โรงเรียน กฎหมาย, กอง เก็บ สำนวน และ กรม พระนิติศาสตร์

(๗) กระทรวงเกษตราธิการ ท่าย ๓,๒๙๐,๖๖๓ บาท

ท่าย สำหรับ กรม ทด น้ำ, กอง รังวัด ที่ดิน, กอง ทะเบียน ที่ ดิน, กอง เกษตร์, กรม ราชโลหกิจ และ ภูมิ

วิทยา, กรมยัญชาการ, กองออกโฉนด, กรมเพาะปลูก และกรมป่าไม้.

๘) กระทรวงศึกษาธิการ จ่าย ๒,๓๘๐,๙๘๘ บาท

กรมศึกษาธิการ จ่ายถว่า ๑ ล้านบาท นอกนั้นเป็นรายจ่ายของกรมมหาวิทยาลัย, และกรมยัญชาการ

๙) กระทรวงการต่างประเทศ จ่าย ๑,๗๔๖,๕๓๔ บาท

จ่ายสำหรับสถานทูตสยามต่าง ๆ มากกว่า ๑ ล้านบาท นอกนั้นสำหรับสถานกงสุลสยามต่าง ๆ และกรมยัญชาการ

๑๐) กรมอากาศยาน จ่าย ๑,๔๙๔,๐๔๑ บาท

๑๑) กรมแผนที่ ,, ๕๗๗,๙๗๒ ,,

๑๒) กระทรวงพาณิชย์ ,, ๕๖๐,๙๑๕ ,,

๑๓) กรมธรรมการ ,, ๒๙๘,๒๒๐ ,,

๑๔) กรมราชเลขาธิการ ,, ๒๓๕,๗๐๘ ,,

๑๕) กองประภาคาร ,, ๒๐๓,๓๔๒ ,,

๑๖) กระทรวงมุรธาธร ,, ๑๗๘,๔๑๔ ,,

๑๗) กรมศิลปากร ,, ๑๖๘,๘๙๐ ,,

(๑๙) หอพระสมุดสำหรับพระนคร จ่าย ๖๐,๔๕๐ บา

งบพิเศษ จ่าย รวม ,,๑๙,๐๖๘,๔๘๐ ,,

งบพิเศษจำแนกออกเป็นแผนก ๆ ดังนี้

(๑) เงินพระยงมราชโองการ ๑๐,๖๓๔,๕๐๗ บา

(๒) ส่วนแบ่งเข้าประเทศราช ๖๑๒,๒๑๓ ,,

(๓) กองเกย ๔,๗๔๒,๙๕๖ ,,

(๔) เงินที่มีรายการประจำ ๗๗๐,๗๓๔ ,,

(๕) เงินที่มีรายการไม่ประจำ ๒,๓๐๘,๐๖๘ ,,

รวมรายจ่ายของรัฐบาลทั้งสิ้น ๘๕,๓๖๐,๕๔๔ ,,

เมื่อเทียบรายได้กับรายจ่ายของรัฐบาลสำหรับ พ.ศ.๒๔๖๔ ดังนี้

รายได้ทั้งสิ้น ๘๕,๕๙๕,๘๔๒ บา

รายจ่ายทั้งสิ้น ๘๕,๓๖๐,๕๔๔ ,,

คงมีเงินเหลือ ๒๓๕,๒๙๘ ,,

๒๑. คมนาคม การไปมาและการขนสินค้าคิดแต่ถึงกันในพระราชอาณาจักรสยามนั้น ย่อมต่างกันตามลักษณะของพื้นที่และความเจริญของพลเมืองและของสินค้าในภาคนั้น ๆ ลักษณะของพื้นที่มีเป็นทางคมนาคมนั้น นอกจาก

รถยนต์ดับเพลิงที่ใช้น้ำ ทำงานโดยอัดน้ำด้วยแรงดันสูงออกทางท่อให้ตกลงบนกองไฟ



พระบรมมหาราชวัง ด้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดพระนคร

ทางรถไฟแล้ว อาจแยกกล่าวได้เป็น ๕ ภาค ต่อไปนี้ คือ ๑. ภาคกลาง ๒. ภาคเหนือ ๓. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๔. ภาคตะวันตก ๕. ภาคใต้ ส่วนทางคมนาคมก็แยกออกเป็น ๓ ชนิด ๑. ทางน้ำ คือ แม่น้ำ คลอง ลำธาร ๒. ทางบก คือ ถนน ทางเกวียน ทางต่าง ๓. ทางรถไฟ

ทางน้ำ

ภาคกลางตอนกลาง พื้นที่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนกลาง คือพื้นที่ในจังหวัดของกรุงเทพฯ มณฑลอยุธยา มณฑลนครชัยศรี มณฑลนครสวรรค์ตอนใต้ มณฑลปราจีนตอนตะวันตก และมณฑลราชบุรีตอนตะวันออก พื้นที่เหล่านี้เป็นที่ราบซึ่งมีการเพาะปลูกทั่วไป และมีน้ำขึ้นท่วมถึงทุกปี ปีละหลายเดือน กับทั้งมีแม่น้ำลำคลองเชื่อมถึงกันเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นพื้นที่ในบริเวณที่กล่าวนี้ จะใช้ทางบกจึงไม่สะดวก และนอกจากทางรถไฟที่มีอยู่แล้ว จำต้องใช้เรือบรรทุกสินค้าและโดยสารมาทางน้ำเป็นพื้น ทางน้ำที่สำคัญ คือ

แม่น้ำเจ้าพระยา เป็นทางน้ำที่สำคัญที่สุดของสยาม แม่น้ำนี้มีปากน้ำไปออกทะเลในอ่าวสยาม เรือสินค้าต่างประเทศที่เข้ามาสู่ท่ากรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการ

ค้าขายของสยาม ก็เข้าทางปากแม่น้ำนี้ทางเดียว และตั้งแต่ปากน้ำขึ้นไปจนถึงปากน้ำโพ นอกจากมีเมืองตลาดตั้งอยู่ ยังมีวังหลวงต่าง ๆ ตั้งอยู่ตลอดขึ้นไป เรือกลไฟขนาดเล็ก และเรือแจว เรือพายบรรทุกสินค้าขึ้นล่องอยู่เสมอมิได้ขาด นอกจากเรือตามลำแม่น้ำ ก็มีเรือบรรทุกสินค้าจากลำคลองแลลำธารต่าง ๆ มาสู่แม่น้ำนี้ด้วย

ตอนตั้งแต่ปากน้ำโพขึ้นไปทางเหนือ มีแควแยกออกไป ๔ แคว เรียกว่าลำน้ำปิง ลำน้ำยม ลำน้ำวัง และลำน้ำน่าน ตอนนี้เวลาหน้าน้ำเรือขึ้นล่องได้สะดวก แต่หน้าแล้งลำน้ำยางตอนตื้นและโคลงเชี่ยวมาก และทั้งมีเกาะแก่งอยู่ด้วย การเดินเรือจึงไม่ใคร่สะดวก เรือที่ใช้ในตอนนี้เป็นเรือที่มีท้องแบนกินน้ำตื้น ในปีหนึ่งนี้การไปมาและบรรทุกสินค้าไทยทางเรือระหว่างปากน้ำโพลับหัวเมืองฝ่ายเหนือน้อยลงกว่าแต่ก่อน เพราะมีทางรถไฟเดินถึงเมืองเหนือแล้ว บรรทุกสินค้าและไปมาไทยทางรถไฟสะดวกกว่า

นอกจากแม่น้ำเจ้าพระยา ยังมีแม่น้ำท่าจีน แม่กลอง และบางปะกงซึ่งไหลมาจากเหนือลงสู่อ่าวสยาม แต่แม่น้ำทั้ง ๓ นี้ เรือที่เดินไปมาน้อยกว่าแม่น้ำเจ้าพระยามาก จะใช้ไปมาก็มีอยู่บ้าง ก็ระหว่างหัวเมืองที่ห่าง

จากทะเลเข้าไปไม่สู้ไกลนัก กับหัวเมืองที่อยู่ชายทะเล แต่อย่างไรก็ดี แม่น้ำทั้ง ๓ นอกจากมีปากน้ำไปออกทะเลยังมีลำคลองเป็นอันมากที่รัฐบาลขุดมาติดต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งทำให้การไปมาและการขนสินค้าติดต่อกับกลางกรุงเทพฯ สะดวกขึ้นเป็นอันมาก (ให้ดูบทเรื่องแม่น้ำ)

คลอง คลองที่เป็นทางคมนาคมไปมาทางฟากที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือคลองขุดทะลุระหว่างแม่น้ำบางปะกงกับแม่น้ำเจ้าพระยา ที่สำคัญคือ

คลองลำโรง คลองประเวศบุรีรมย์ คลองแสนแสบ คลองรังสิตเป็นต้น ที่ปากคลองเหล่านี้มีประตูน้ำทุกแห่ง เรือเดินไปมาได้ตลอดปี แต่เวลาหน้าแล้งเรือใหญ่นักและกินน้ำลึกเดินไม่ได้ (ให้ดูบทเรื่องคลอง)

คลองที่ผ่านพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือมณฑลนครชัยศรีและราชบุรี คือคลองที่อยู่ในระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำเจ้าพระยา มีคลองมหาชัย คลองภาษีเจริญ คลองมหาสวัสดิ์ คลองบางยี่หน คลองบางปลาม้าเป็นต้น คลองเหล่านี้บางคลองมีประตูน้ำและเรือเดินได้ตลอดปี

คลองที่อยู่ในระหว่างแม่น้ำท่าจีน กับแม่น้ำแม่กลอง คือ คลองแม่กลอง กับคลองคำเนินสะดวก และคลองอื่น ๆ อีก

ทางบก

ภาคกลางตอนตะวันตก คือพื้นที่ในมณฑลนครชัยศรี มณฑลราชบุรี เป็นที่ราบเกือบตลอด เว้นแต่ในมณฑลราชบุรี แถบตะวันตกและทางเหนือซึ่งมีภูเขา ในที่ราบนี้มีแม่น้ำลำคลองหลายสาย ซึ่งจะใช้เรือไปมาก็ทางน้ำได้ตะเพาะตอนใต้และตอนตะวันออก ในเวลาหน้าน้ำ และนอกจากนี้ก็มีทางรถไฟสายใต้เดินผ่านตลอดภาคนี้ นับว่าการขนสินค้าและการไปมาในภาคนี้สะดวกมาก, แต่ตอนเหนือของมณฑลเหล่านี้ ยังต้องอาศัยทางบกอยู่บ้าง, เพื่อจะให้นำสินค้ามาสู่ทางรถไฟต่อไป ทางที่มีอยู่ในบัดนี้ คือ

๑. จากนครปฐมไปบ้านโป่ง. ทางสายนี้ตั้งต้นแต่จังหวัดนครปฐมเคียงกับทางรถไฟถึงตำบลบ้านโป่งในจังหวัดราชบุรี มีระยะทางประมาณ ๒๐ กิโลเมตร

๒. จากบ้านโป่งไปกาญจนบุรี. ทางสายนี้ตั้งต้นแต่อำเภอบ้านโป่งเลียบตามลำแม่น้ำราชบุรีไปทางเหนือถึงจังหวัดกาญจนบุรี มีระยะทางประมาณ ๕๐ กิโลเมตร แต่



ถนนระหว่างบ้านโป่งกับกาญจนบุรี ยาว ๕๑ กิโลเมตร

(จากรายงานกรมทาง พ.ศ. ๒๔๖๑)

ทาง สาย นี้ ไทย มาก มัก ใช้ เดิน แต่ ใน เวลา หน้า แล้ง และ เวลา นี้ ยัง ไม่ สู้ เรียบ ร้อย ดี เกวียน เดิน ได้ เป็น ตอน ๆ หน้า น้ำ ไป มา กัน ทาง เรือ ได้ มี เรือยนต์ เดิน รับ ส่ง คน โดย สาร ระหว่าง บ้าน ไป่ กับ จังหวัด กาญจนบุรี แต่ หน้า แล้ง เรือ เดิน ลำบาก เพราะ ลำน้ำ ตื้น และ มี หาด ทราย ใหญ่ หลาย แห่ง

๓. จาก บาง ปลา ม้า ไป สุพรรณ์, ทาง สาย นี้ ตั้ง แต่ อำเภอ บาง ปลา ม้า จังหวัด สุพรรณบุรี ไป ถึง ศาลากลาง ของ จังหวัด สุพรรณบุรี ระยะ ทาง ประมาณ ๑๔ กิโลเมตร เวลา นี้ ทาง ยัง ไม่ เรียบ ร้อย ทาง สาย นี้ ใช้ เดิน กัน แต่ เวลา หน้า แล้ง, หน้า น้ำ ไป มา กัน ทาง เรือ

ภาค กลาง ตอน ตะวัน ออก พื้น ที่ ใน มณฑล จันทบุรี และ มณฑล ปราจีน ตอน ตะวัน ออก เป็น ป่า และ ภูเขา โดย มาก เพราะ ฉะนั้น การ ไป มา จึง ต้อง ใช้ เดิน ส่วน ใน มณฑล จันทบุรี ก็ ใช้ ทาง ทะเล ไป มา กัน ทาง เรือ และ ทาง บก มี อยู่ น้อย เต็ม ที และ มัก เป็น ทาง สั้น ๆ ทาง มี อยู่ คือ

๑. จาก ศาลากลาง จันทบุรี ไป ท่า แฉลบ มี ระยะ ทาง ๑๒ กิโลเมตร แต่ เวลา นี้ ยัง ไม่ เรียบ ร้อย. ท่า แฉลบ อยู่ ทาง ปาก น้ำ จันทบุรี ทาง นี้ ย่น ระยะ ทาง จาก ปาก น้ำ ซึ่ง จะ ขึ้น มา ที่ จังหวัด โดย ทาง เรือ เพราะ แม่น้ำ คด เคี้ยว และ ช้อน

๒. จากอำเภอพนัสไปศาลากลางจังหวัดชลบุรี ทางสายนี้ยาว ๒๒ กิโลเมตร แต่หน้าแล้งรถยนต์เดินได้ข้างภาคเหนือ พื้นที่ในบริเวณต่อลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือ คือ ในมณฑลพายัพ มหาราษฎร์ พิษณุโลก. ตอนเหนือของภาคนี้เป็นภูเขาและป่าดง ตอนใต้เป็นที่ราบ และมีทางน้ำอยู่ข้าง แต่ก็ใช้ไม่ได้สะดวก เพราะมีน้ำมากน้อยเป็นคราว ๆ และมีเกาะแก่งอยู่มากด้วย เพราะฉะนั้นการไปมาและการขนสินค้านอกจากทางรถไฟที่มีอยู่แล้ว ต้องใช้ทางบก คือทางถนน หรือทางเกวียนและทางโคต่างเป็นพื้น. ทางเหล่านี้ที่จำเป็นก็คือทางที่ผ่านไปตามจังหวัดที่ไม่มีรถไฟไปถึง และต่างจากจังหวัดมาติดต่อกับทางรถไฟ เพื่อจะได้นำสินค้าไปบรรทุกรถไฟต่อไป ทางที่สำคัญที่มีอยู่คือ

๑. จากลำพูนไปเชียงใหม่. ทางนี้ตั้งต้นแต่จังหวัดลำพูนขึ้นไปทางเหนือถึงจังหวัดเชียงใหม่ ระยะทางยาว ๒๘ กิโลเมตร เป็นถนนดินเกวียนและรถม้าและรถยนต์เดินได้สะดวก

๒. จากเชียงใหม่ไปเชียงราย. ทางสายนี้ตอนตั้งแต่อำเภอเมืองเชียงใหม่ถึงอำเภอฝางสะเด็ดเขตต์จังหวัดเชียง

ใหม่ ซึ่งมีระยะทาง ๑๘๘ กิโลเมตร เป็นทางราบและกว้าง เกวียนเดินได้ดี คือนตั้งแต่อำเภอคอย สะเก็ด ผ่านอำเภอเวียงป่าเป้า ขึ้นถึงจังหวัดเชียงราย ลำยากมาก เพราะต้องขึ้นเขาลงห้วย การขนสินค้าจะใช้เกวียนเดินไม่ได้ ต้องใช้ม้าต่าง โคต่าง และหาบคาน, ระยะทางจากจังหวัดเชียงใหม่ถึงจังหวัดเชียงราย ประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร และจากจังหวัดเชียงรายไปติดต่อกับต่างประเทศได้ด้วย คือมีทางจากจังหวัดเชียงราย ตรงขึ้นไปทางเหนือ ถึงอำเภอเชียงแสน และจากอำเภอเชียงแสนไปเข้าเขตต์แดนเมืองเชียงตุง ซึ่งอยู่ในความปกครองของอังกฤษทางหนึ่ง และจากอำเภอเชียงแสนแยกไปทางตะวันออก ไปเข้าเขตต์แดนของฝรั่งเศสอีกทางหนึ่ง

๓. จากลำปางไปเชียงราย. ทางสายนี้คือนตั้งแต่จังหวัดลำปางถึงตำบลบ้านโป่ง ซึ่งเป็นระยะทาง ๘๑ กิโลเมตร เป็นถนนลูกรังด้วยหินอย่างเรียบร้อย รถยนต์ รถม้า และเกวียนเดินได้สะดวก คือนตั้งแต่ตำบลบ้านโป่งต่อไปจนถึงอำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย รัฐบาลกำลังจัดทำอยู่ และคือนตั้งแต่อำเภอพะเยาถึงจังหวัดเชียงราย เกวียนเดินได้สะดวกเหมือนกัน ระยะทางตั้งแต่จังหวัดลำปางถึงเชียงราย ๒๔๕

กิโลเมตร ถนนสายนี้ถ้าทำสำเร็จตลอดจนรถยนต์ รถม้าเดินได้สะดวกแล้ว จะทำให้การไปมาและการขนสินค้าระหว่างจังหวัดลำปางกับจังหวัดเชียงรายสะดวกขึ้นมาก และสินค้าจากเหนือจะส่งมายังรถไฟที่จังหวัดลำปางลงมาทางใต้ได้โดยสะดวก

๔. จากเด่นชัยไปแพร่. ถนนสายนี้ตั้งต้นแต่สถานีเด่นชัยในทางรถไฟสายเหนือไปทางตะวันออกเฉียงเหนือถึงจังหวัดแพร่ ซึ่งเป็นที่ตั้งมณฑลมหาราษฎร์ ระยะทาง ๒๕ กิโลเมตร เป็นถนนลูกรัง รถยนต์ รถม้า และเกวียนเดินได้สะดวก

๕. จากแพร่ไปน่าน. ทางสายนี้ ตอนตั้งแต่อำเภอเมืองแพร่ถึงอำเภอร้องกวาง รถและเกวียนเดินได้ ตอนตั้งแต่อำเภอร้องกวางถึงจังหวัดน่าน ทางเดินลำบาก บางตอนต้องขึ้นเขาลงห้วย รวมระยะทางประมาณ ๑๑๐ กิโลเมตร

๖. จากเชียงใหม่ไปแม่ริม. ทางนี้ตั้งต้นแต่จังหวัดเชียงใหม่ไปอำเภอแม่ริม มีระยะทาง ๑๕ กิโลเมตร เป็นทางเรียบร้อย รถและเกวียนเดินได้สะดวก และจากตำบลนี้ไปมีทางแยกออกเป็น ๒ ทาง ทางหนึ่งขึ้นไปทางเหนือผ่านอำเภอเชียงดาวถึงอำเภอเมืองฝางซึ่งเป็นที่สุดอาณาเขตร์



ถนนหลวงระหว่างสถานีเด่นไชยกับแพร่ ระยะทาง ๒๕ ก.ม.

(จากหนังสือรายงานกรมทาง พ.ศ. ๒๔๖๐)

ฝ่ายเหนือของสยาม อีกทางหนึ่งไปทางทิศตะวันตกถึงจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทางนี้เป็นทางค่าง ต้องขี่ม้าเขาลงห้วยลำบากมาก ระยะทางเดินประมาณ ๑๔ วัน

๗. จากลำปางไปเถิน. ทางสายนี้ตั้งต้นตั้งแต่จังหวัดลำปางลงมาทางทิศใต้ เลียบลำแม่น้ำวัง ถึงอำเภอเมืองเถิน จังหวัดลำปาง เพื่อลงเรือลงมาทางใต้ ระยะทางประมาณ ๑๑๐ กิโลเมตร

๘. จากบางมูลนากไปเพชรบูรณ์. ทางสายนี้ตั้งต้นแต่สถานีรถไฟบางมูลนาก ในอำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตรไปทางตะวันออกผ่านตำบลบ้านหายยมแล้วจึงขึ้นไปทางเหนือถึงจังหวัดเพชรบูรณ์ ระยะทางประมาณ ๑๑๐ กิโลเมตร ทางสายนี้ลำบากมาก บางตอนต้องข้ามภูเขาและเนินสูง และทั้งมีห้วยอยู่มากด้วย การขนสินค้าต้องใช้โคต่างหรือควายหาม ถ้าเป็นฤดูฝนยิ่งลำบากขึ้นอีก เพราะต้องข้ามห้วยหลายแห่ง และทางจากจังหวัดเพชรบูรณ์ ไปจังหวัดสกลนครซึ่งมีระยะทางยาวประมาณ ๔๐ กิโลเมตร ก็ยังไม่เป็นทางเรียบร้อย

๙. จากสวรรคโลกมาสุโขทัย. ที่จังหวัดสวรรคโลกมีทางรถไฟสายเหนือแยกไปมีที่สุดเป็นสถานีปลายทาง

แห่ง ๑ มีทางจากอำเภอวังไม้ขอน ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลากลางของจังหวัดสวรรคโลก ลงมาทางใต้เลียบริมแม่น้ำยมถึงอำเภอหาดเสี้ยว จังหวัดสวรรคโลก ทางตอนนี้ยาว ๒๔ กิโลเมตร และจากอำเภอหาดเสี้ยวเลียบฝั่งแม่น้ำยม ผ่านอำเภอคลองตาลไทย จังหวัดสุโขทัย ซึ่งเป็นตำบลที่มีการกสิกรรมมากแห่ง ๑ ถึงศาลากลางจังหวัดสุโขทัย ทางประมาณ ๒๐ กิโลเมตร

๑๐. จากสุโขทัยไปตาก, ทางสายนี้จากจังหวัดสุโขทัยไปทางตะวันตกถึงจังหวัดตาก มีระยะทาง ๗๖ กิโลเมตร เป็นทางเกวียน และต่อไปถึงอำเภอแม่สอด และเลยไปเขตต์แดนพะม่า ซึ่งอยู่ในความปกครองของอังกฤษได้ แต่ต้องขึ้นเขาลงห้วย

๑๑. จากสุโขทัยไปกำแพงเพชร์, ทางสายนี้จากจังหวัดสุโขทัยถึงจังหวัดกำแพงเพชร์ยาว ๘๘ กิโลเมตร เป็นทางเกวียน ถ้าจะลงมาทางใต้ก็ลงเรือที่จังหวัดกำแพงเพชร์ล่องมาปากน้ำโพได้

๑๒. จากอุตรดิตถ์ไปลับแลและพระแท่น, จังหวัดอุตรดิตถ์กับอำเภอลับแลและพระแท่นนั้งอยู่เป็นมุมรูปสามเหลี่ยม มีทางเดินถึงกันได้ตลอดแต่เป็นทางเกวียน คือ

ตั้งต้นจากสถานีอุดรดิตถ์ไปพระแท่นศิลาอาสน์ ๗ กิโลเมตร จากพระแท่นไปอำเภอลับแล ๖ กิโลเมตร และจากอำเภอลับแลมาอุดรดิตถ์อีก ๑๐ กิโลเมตร ลับแลเป็นทำเลที่มีการเพาะปลูกบริบูรณ์แห่งหนึ่ง และมีเขตสถานที่เรียกว่าพระแท่นศิลาอาสน์อยู่ที่ตำบลทุ่งยั้ง ถึงคราวเทศกาลมีคนไปนมัสการมากทุกปี

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พื้นที่ในภาคนี้ คือในมณฑลนครราชสีมา มณฑลร้อยเอ็ด มณฑลอุบล และมณฑลอุดร เป็นที่ราบสูง ไม่ใคร่มีภูเขา แม้จะมีทางน้ำอยู่บ้างก็ใช้ไม่ได้สะดวก เพราะมีน้ำมากน้อยเป็นคราวๆ ในฤดูแล้งลำน้ำบางตอนก็แห้ง ในฤดูฝน น้ำก็ไหลเชี่ยวเกินไป และมีเกาะแก่ง ซึ่งเป็นที่ติดขัดแก่การเดินเรือด้วย. แม่น้ำมูลซึ่งเป็นลำน้ำใหญ่อยู่ในภาคนี้ เรือเดินได้สะดวกตั้งแต่จังหวัดนครราชสีมาถึงจังหวัดอุบล และเดินได้ฉะเพาะหน้าน้ำปี ๑ ราว ๓–๔ เดือนเท่านั้น เพราะฉะนั้นการคมนาคมและการขนสินค้าไปและจากจังหวัดต่างๆ ในภาคนี้ จึงต้องอาศัยทางบกเป็นพื้น และตามที่เป็นอยู่ในเวลานี้ ก็มีแต่ฉะเพาะทางเกวียนเท่านั้น เพราะเป็นทางที่ทำได้ง่าย

และไม่ต้องลงทุนมากนัก ทางชนิดนี้แม้จะมีต้นไม้ขวางทางอยู่บ้าง หรือเนินที่ลุ่มบางแห่ง ก็ตัดต้นไม้ที่ขวางทางนั้นเสีย หรือถมพื้นดินให้ราบเสมอแล้วก็ใช้เป็นทางเกวียนได้ หรือมิฉะนั้นเมื่อเกวียนไปหรือเกวียนกระบือเดินนาน ๆ เข้าก็กลายเป็นทางไป ส่วนถนนที่ถมด้วยดินหรืออิฐอย่างเรียบร้อยนั้น รถยนต์และรถม้าเดินได้สะดวกนั้น นอกจากในบริเวณที่ใกล้ ๆ กับจังหวัดแล้ว ยังว่ายังไม่มีเลย

ในภาคนี้ มณฑลนครราชสีมาเป็นศูนย์กลางของสินค้าที่มาจากมณฑลอุบล อุดร ร้อยเอ็ด และกรุงเทพฯ เพราะที่จังหวัดนครราชสีมามีทางรถไฟติดต่อกับกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นตลาดใหญ่ของประเทศสยาม สินค้าที่มาจากมณฑลอุบล อุดร ร้อยเอ็ด ก็มารวมลงที่จังหวัดนครราชสีมาแล้วบรรทุกรถไฟมากรุงเทพฯ และสินค้าจากกรุงเทพฯ ก็บรรทุกรถไฟไปลงที่จังหวัดนครราชสีมาแล้วบรรทุกเกวียนไปจำหน่ายยังจังหวัดต่าง ๆ ของมณฑลเหล่านี้ต่อไป เพราะมีทางเกวียนเดินติดต่อถึงกันได้ทุกจังหวัด ทางเกวียนที่สำคัญคือ

๑. จากนครราชสีมาไปอุดร, ทางสายนี้ตั้งต้นแต่จังหวัดนครราชสีมาตรงขึ้นไปทางทิศเหนือ ผ่านด่านขอนหอซึ่งมีระยะทางจากนครราชสีมาราว ๘ กิโลเมตร แล้ว



ถนนที่ริมแม่น้ำโขง จังหวัดหนองคาย

(จากรายงานกรมทาง พ.ศ. ๒๔๖๔)

เลยไป เข้า เขตต์ จังหวัด ขอน แก่น ผ่าน อำเภอ ชนบท และ จังหวัด ขอนแก่น และ ผ่าน อำเภอ กุมภวาปี ไป ถึง จังหวัด อุดร ธานี ซึ่ง เป็น ที่ รวม ของ ทาง จาก จังหวัด ต่าง ๆ ใน มณฑล อุดร และ มี ทาง จาก จังหวัดอุดร ธานีไป ทางตะวันออก ผ่านอำเภอ หนองคาย ไป ยัง จังหวัด สกล นคร ประมาณ ๑๖๐ กิโลเมตร แต่ ระยะทาง จาก จังหวัดนครราชสีมา ถึงจังหวัดอุดร ประมาณ ๓๓๕ กิโลเมตร และ เป็น ทางสำคัญที่ จะนำ สินค้า จาก จังหวัด ต่าง ๆ ของมณฑล อุดร ลงมา ทางใต้ และยัง มี ทาง จากจังหวัดอุดรไปยังจังหวัด หนองคาย ซึ่ง มี ระยะ ทาง ๔๕ กิโลเมตร และจาก จังหวัด หนองคายไป ยัง เมือง ต่างประเทศ เช่น เวียง จันทร์ และ เซียง ขวง ซึ่ง เป็น อาณา เขตต์ ของ ฝรั่งเศสได้

๒. จาก นคร ราชสีมาไป ร้อย เอ็ด. ทาง สาย นี้ ตั้งต้น แต่ จังหวัด นคร ราชสีมาไป ทาง ตะวัน ออก ผ่าน ตำบล ท่าช้าง ซึ่งเป็นท่าเรือกลไฟที่เดินในลำน้ำมูล ระหว่าง จังหวัดนครราชสีมา กับ จังหวัด อุบล ถึง อำเภอ พิมาย ซึ่ง มี ระยะ ทาง ประมาณ ๖๐ กิโลเมตร ทาง ตอน นี้ กว้าง ประมาณ ๑๒ เมตร จาก อำเภอ พิมายไป เข้า เขตต์อำเภอ พุทไธสง และ ผ่าน อำเภอ พยัคฆภูมิ จังหวัด มหาสารคามไป ถึง จังหวัด ร้อย เอ็ด ซึ่ง เป็น ที่ รวม ของ ทาง จาก จังหวัด ต่าง ๆ ของ มณฑล ร้อยเอ็ด และ จาก ร้อยเอ็ด

ผ่าน จังหวัด กาฬสินธุ์ ไป จังหวัด สกล นคร ได้ ระยะ ทาง จาก จังหวัด นคร ราชสีมา ถึง จังหวัด ร้อยเอ็ด ประมาณ ๒๑๐ กิโลเมตร

๓. จาก นคร ราชสีมา ไป อุบล. ทาง สาย นี้ ตั้ง ต้น แต่ จังหวัด นคร ราชสีมา ไป ทาง ตะวัน ออก ทาง เกียว กัน กับ ที่ จะ ไป จังหวัด ร้อยเอ็ด แต่ ไป แยก ที่ เขต ต์ ของ อำเภอ พิมาย ไป ทาง ตะวัน ออก เฉียง ใต้ ถึง จังหวัด บุรีรัมย์ ซึ่ง เป็น จังหวัด ของ มณฑล นคร ราชสีมา และ จาก จังหวัด บุรีรัมย์ ผ่าน จังหวัด สุรินทร์ ตรง ไป จังหวัด ขุขันธ์ แล้ว เลย ไป จังหวัด อุบล ราชธานี ซึ่ง เป็น ที่ ตั้ง ศาลา รัฐบาล มณฑล ทาง สาย นี้ ตอน ตั้ง แต่ จังหวัด สุรินทร์ ถึง จังหวัด อุบล เป็น ทาง เรียบ ร้อย ดี เกวียน เดิน ได้ สะดวก กว้าง ประมาณ ๖ เมตร ระยะ ทาง จาก จังหวัด นคร ราชสีมา ถึง จังหวัด อุบล ประมาณ ๓๑๐ กิโลเมตร และ จาก จังหวัด อุบล ผ่าน อำเภอ ยโสธร ไป ถึง จังหวัด ร้อยเอ็ด ประมาณ ๑๗๐ กิโลเมตร ผู้ ที่ จะ ไป ปาก เซ เขต ต์ ของ เมือง นคร จำปาศักดิ์ ซึ่ง อยู่ ใน แคว้น ของ ฝรั่งเศส อาจ เดิน จาก อำเภอ พิมูล จังหวัด อุบล ไป ยัง ค่าย สุวรรณ วารี ปาก น้ำ มูล และ ลง เรือ กล ไฟ ของ บริษัท ฝรั่งเศส ไป ปาก เซ ได้, และ มี ถนน จาก อำเภอ พิมูล ไป ยัง ช่อง เม็ก ซึ่ง เป็น พรม แดน ระหว่าง สยาม กับ ฝรั่งเศส ระยะ ทาง ประมาณ ๓๕ กิโลเมตร ถนน นี้ ไป ต่อ กับ ถนน ใน อาณา เขต ต์ ฝรั่งเศส สาย

ที่จะไปยังจังหวัดปากเซ ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำโขงตรงกันข้ามกับเมืองนครจำปาศักดิ์เก่า ซึ่งอาจใช้รถยนต์รถม้าเทียมเมื่อถนนนี้ทำสำเร็จ ถนนนี้จะเป็นทางค้าขายระหว่างนครจำปาศักดิ์กับมณฑลอุบล. ในลำแม่น้ำมูลระหว่างอำเภอพิมูลกับจังหวัดอุบลเรือเดินได้ตลอดปี แต่ทางน้ำตั้งแต่อำเภอพิมูลต่อไปจนถึงปากน้ำมูลซึ่งออกแม่น้ำโขงมีแก่งมาก หน้าแล้งเรือเดินไม่ได้.

๔. จากนครราชสีมาไปป่าจีน. ทางสายนี้ตั้งต้นแต่จังหวัดนครราชสีมาไปทางตะวันออกเฉียงใต้ถึงอำเภอหนองแล้วเลี้ยวมาทางใต้ ข้ามเขาที่ช่องตะโกไปยังอำเภอวัฒนาในจังหวัดกบินทร์และจังหวัดป่าจีน ระยะทางประมาณ ๓๗๐ กิโลเมตร ทางสายนี้เป็นทางค้าขายระหว่างประเทศเขมรกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาคใต้. พื้นที่ในภาคใต้คือแถบแหลมมลายูประกอบด้วยภูเขาและเนินติดต่อกันตลอดไป ตั้งแต่มณฑลราชบุรีตอนตะวันตกจนถึงพรมแดนมณฑลปัตตานี มีภูเขาสูงขึ้นเป็นสันกลางและพื้นที่ค่อยลาดต่ำลงไปทางทะเลทั้ง ๒ ข้าง. ในปัจจุบันนี้มีทางรถไฟจากกรุงเทพฯ จนตลอดพื้นที่ของภาคนี้และเลยไปติดต่อกับต่างประเทศแล้ว, ทำให้

การคมนาคมสะดวกขึ้นเป็นอันมาก. นอกจากทางรถไฟแล้ว หนทางที่จะอาศัยไปมาและขนสินค้าที่จำเป็นก็คือจังหวัดหรือตำบลที่อยู่ห่างจากทางรถไฟออกไป เพื่อประสงค์จะได้ขนสินค้ามาติดต่อกับทางรถไฟ. ทางที่มีอยู่ในภาคนี้คือ:—

๑. จากชุมพรถึงกระบุรี. ทางสายนี้ตั้งต้นแต่จังหวัดชุมพรซึ่งมีสถานีรถไฟสายใต้อันเป็นสถานีใหญ่แห่งหนึ่งตั้งอยู่ ตรงไปทางทิศตะวันตกถึงตำบลทับคลีซึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำกระบุรีในอำเภอกระบุรี จังหวัดระนอง ระยะทางประมาณ ๔๐ กิโลเมตร. ทางตอนนี้พอเกวียนเดินได้, และตั้งแต่กระบุรีไปจนถึงจังหวัดระนองทางเดินลำบากมาก บางตอนต้องขึ้นเขา ระยะทางประมาณ ๖๘ กิโลเมตร.

๒. จากนครศรีธรรมราชไปตรัง. ทางสายนี้ตั้งต้นแต่จังหวัดนครศรีธรรมราชไปที่สุดถึงจังหวัดตรัง ยาวประมาณ ๑๓๕ กิโลเมตร. เป็นถนนลูกรังและหินและอิฐอย่างเรียบร้อย รถเดินได้สะดวก. ทางสายนี้ตอนที่อยู่ในจังหวัดนครศรีธรรมราชมีชื่อเป็นตอนๆ เรียกว่า ถนนราชดำเนิน ถนนหน้าพลับพลา ถนนศาลามีชัย ต่อไปจนถึงถนนตรัง แต่ตอนถนนตรังมีซ้ำรุกและรถบ้าง



ถนนข้างเขาเทวดาจากพัทลุงไปนาวง พรมแดนพัทลุง

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)



สะพานที่เขาเทวดาใกล้ตำบลนาวง
พรมแดนจังหวัดพัทลุง
(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

๓. จาก พัทลุงไป ตรัง. ทาง สาย นี้ ตั้ง แต่ จาก ตำบล ลำ ย่า ริม ทะเล สาย จังหวัด พัทลุงไป ทาง ตะวันตก ข้าม ทาง รถไฟ สายใต้ ที่ ตำบล คูหา สวรรค์ ถ้า จะ ขึ้น รถไฟ ก็ มี สถานี ตั้ง ที่ ตรง ถนน นี้ เรียก ว่า สถานี พัทลุง ระยะ ทาง ตอน นี้ ๘ กิโลเมตร และ จาก สถานี พัทลุง ผ่าน ศาลา กลาง ของ จังหวัด พัทลุงไป ทาง ทิศ ตะวันตก เลยไป ข้าง เขา บรรทัด ถึง จังหวัด ตรัง ระยะ ทาง ประมาณ ๖๔ กิโลเมตร และ ต่อ จาก จังหวัด ตรัง ถึง ตำบล กันตัง ซึ่ง เป็น ท่า เรือ อยู่ ริม แม่ น้ำ ตรัง อีก ประมาณ ๒๔ กิโลเมตร ทาง สาย นี้ รถยนต์ รถ ม้า เดิน ได้ สะดวก

๔. จาก พัทลุงไป สตูล. ทาง สาย นี้ ตั้ง ต้น แต่ อำเภอ ปาก พะยูนไป ถึง สถานี ควนเนียง มี ระยะ ทาง ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร ทาง ตอน นี้ ยัง ไม่ เรียบ ร้อย ดี และ จาก สถานี ควนเนียงไป จังหวัด สตูล ระยะ ทาง ๔๓ กิโลเมตร และ เลย ไป ถึง ท่า เรือ ริม ทะเล ที่ ท่าน เกาะ นก ตอน นี้ ระยะ ทาง ๗ กิโลเมตร เป็น ถนน เรียบ ร้อย รถ เกวียน เดิน ได้ สะดวก

๕. จาก สงขลา ถึง เขต ต์ ไทร บุรี. ทาง สาย นี้ ตั้ง ต้น แต่ จังหวัด สงขลาไป ทาง ทิศ ตะวันตก เฉียง ใต้ ผ่าน อำเภอ หาดใหญ่ และ อำเภอ สะเดา ไป ต่อ ถนน ของ เขต ต์ แดน เมือง ไทร บุรี ซึ่ง เป็น

ของอังกฤษ ระยะทางตั้งแต่จังหวัดสงขลาไปถึงเขตต์เมืองไทรบุรีประมาณ ๘๓ กิโลเมตร รถยนต์เดินไปมาในระหว่างเมืองทั้ง ๒ นี้ได้สะดวก และกำลังก่อสร้างทางอีกตอน ๑ จากอำเภอสะเดานี้ไปถึงด่านชายแดนที่ช่องเขาบูกังเบซาร์ ซึ่งมีสถานีรถไฟสายใต้ตั้งอยู่ที่สุดพรมแดนของสยามทางใต้ มีระยะทาง ๑๒ กิโลเมตร

๖. จากสงขลาไปยะลา. ทางสายนี้ตั้งต้นแต่จังหวัดสงขลาลงไปทางตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านอำเภอหาดใหญ่ อำเภอหนองจิกถึงจังหวัดยะลา ระยะทางประมาณ ๗๘ กิโลเมตร ทางสายนี้มีชำรุดบ้างบางตอน

๗. จากยะลาไปสายบุรี. ทางสายนี้ตั้งต้นแต่จังหวัดยะลาลงไปทางตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านอำเภอยะหริ่ง ถึงจังหวัดสายบุรี มีระยะทางประมาณ ๔๐ กิโลเมตร

๘. จากสายบุรีไปนราธิวาส. ทางสายนี้ตั้งต้นแต่จังหวัดสายบุรีลงไปทางใต้ถึงอำเภอยี่งอ มีระยะทาง ๓๕ กิโลเมตร จากอำเภอยี่งอมีทางแยกไปได้ ๒ ทาง คือทาง ๑ แยกไปทางตะวันตกเฉียงใต้ถึงอำเภอระแงะ ซึ่งมีสถานีรถไฟสายใต้อยู่ที่อำเภอนี้ เรียกว่าสถานีตันหยงมาศ อีกทาง ๑ แยกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ถึงจังหวัดนราธิวาส ระยะ



ถนนระหว่างทับเที่ยงและช่อง จังหวัดตรัง

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

ทาง จากยี่งอ ถึง จังหวัดนราธิวาส ๑๖ กิโลเมตร รวมระยะ
ทาง จากสายบุรี ถึงนราธิวาส ประมาณ ๕๑ กิโลเมตร และ
มีทาง อีกสาย หนึ่ง จาก จังหวัดนราธิวาส ตรง ไป ขึ้น รถไฟที่
สถานีตันหยง มาศไก้ ซึ่ง มีระยะ ทาง ประมาณ ๑๙ กิโลเมตร

๙. จากยัดตานีไปยะลา. ทาง สายนี้เป็นทางเกวียนตั้ง
แต่ ปากน้ำ ยัดตานี ผ่าน จังหวัดยัดตานี และอำเภอยะรัง ซึ่ง
มีหมู่บ้าน หนา แน่น แห่ง หนึ่ง ไป ทาง ตะวันตก ข้าม ทาง รถไฟ
สายใต้ ถึง จังหวัดยะลา ระยะ ทาง ประมาณ ๔๕ กิโลเมตร
และจะขึ้น รถไฟ ที่ ตรง ทาง รถไฟ สาย ใต้ นี้ ผ่าน ก็ได้ คือ
สถานียะลา

๑๐. จากยัดตานีไปสถานีโคกโพธิ์. ทาง สายนี้ตั้งต้น
แต่ จังหวัดยัดตานี ถึง สถานีโคกโพธิ์ ระยะ ทาง ประมาณ ๒๕
กิโลเมตร ผู้ที่จะโดยสาร รถไฟไป มณฑล ยัดตานี ก็ลง ที่
สถานีโคกโพธิ์ แต่ทาง สายนี้แยก จากทางระหว่าง ยัดตานี
กับ อำเภอโคกยาง (ราฮัมห์) ใน จังหวัดยะลา ซึ่งมีระยะ
ทางประมาณ ๗๔ กิโลเมตร

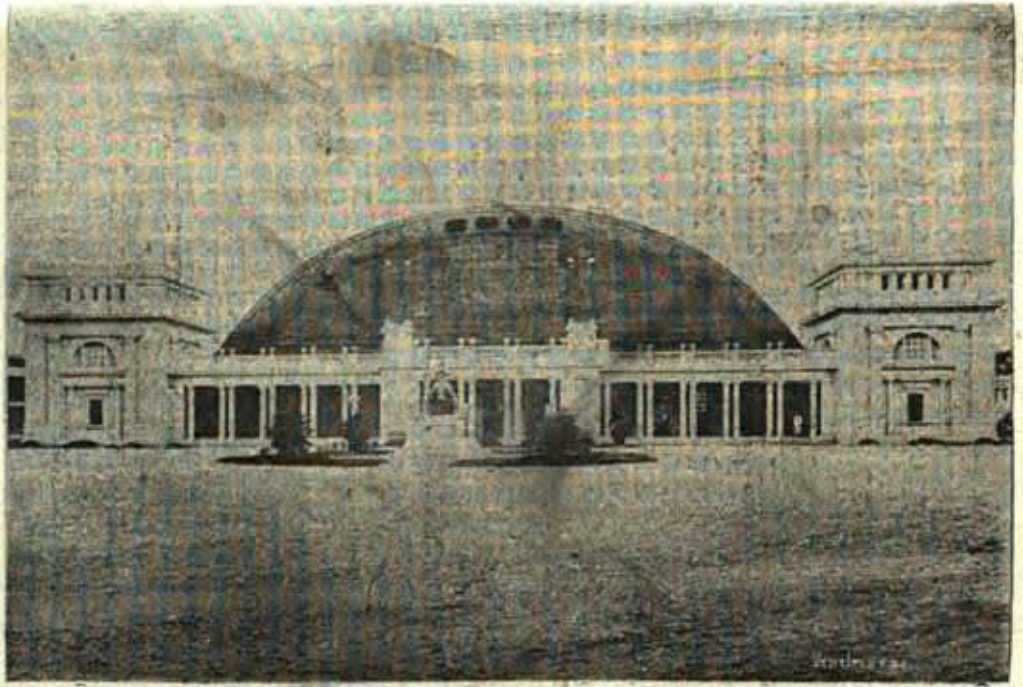
๑๑. จากยะลาไปเบตง. ทาง สายนี้ พึ่งจะทำไปได้
ถึงอำเภอยันยัง สะตา มีรถและเกวียนเดินได้ ตอนต่อ

ไป นั้น ยังไม่เรียบร้อย ระยะทาง ประมาณ ๑๐๙ กิโลเมตร

๑๒. จาก ภูเก็ต ไป พังงา. ทางสาย นี้ ตั้งต้น แต่ จังหวัด ภูเก็ต ไป ทาง ทิศเหนือ ถึง ตำบล แหลม มะพร้าว ซึ่ง เป็น ที่สุด ของ เกาะ ภูเก็ต และ อยู่ ตรง กัน ข้าม กับ ฝั่ง ของ จังหวัด พังงา ระยะ ทาง ยาว ๔๕ กิโลเมตร แล้ว ลง เรือ ข้าม ฟาก ไป ขึ้น ที่ ท่า นุ่น ใน จังหวัด พังงา ซึ่ง มี ด่าน ภาษี ตั้ง อยู่ และ จาก ท่า นุ่น นี้ ถึง จังหวัด พังงา ระยะ ทาง ๑๕ กิโลเมตร แต่ ที่ ท่า นุ่น นี้ มี ทาง แยก ไป ทาง เหนือ อีก ทาง หนึ่ง ถึง อำเภอ ท้าย เหมือง ระยะ ทาง ๒๔ กิโลเมตร และ จาก ท้าย เหมือง ถึง ตำบล ทุ่ง มะพร้าว เขต จังหวัด พังงา ระยะ ทาง อีก ๑๗ กิโลเมตร ทาง ๒ ตอน นี้ เรียบร้อย ที รถยนต์ เดิน ได้ และ จาก ทุ่ง มะพร้าว ไป ยัง จังหวัด ตะกั่วป่า มี ระยะ ทาง ๕๒ กิโลเมตร แต่ ทาง ตั้ง แต่ ทุ่ง มะพร้าว ไป ยัง จังหวัด ตะกั่วป่า เป็น ทาง เดิน ลำบาก มาก

ทางรถไฟ

ทางรถไฟ ของ ประเทศ สยาม นั้น นับ เอา กรุงเทพ ฯ เป็น ศูนย์กลาง ของ ทาง ทั้ง หลาย เพราะ กรุงเทพ ฯ เป็น ที่ ตลาด กลาง เป็น ที่ ประชุม การ ค้าขาย แห่ง ภาค ต่าง ๆ ทาง รถไฟ ได้ ทำ ผ่าน พื้น ที่ ไป ทอด ทั้ง ภาค เหนือ และ ภาค ใต้



สถานีรถไฟ กรุงเทพ ฯ

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

ทางรถไฟของประเทศสยามมีอยู่ ๒ ชนิด คือ (๑) ทางรถไฟหลวง (๒) ทางรถไฟบริษัท

(๑) ทางรถไฟหลวงนั้น เป็นทางรถไฟที่รัฐบาลสร้างขึ้น เป็นระยะยาวเมื่อสิ้น พ.ศ. ๒๔๖๔ รวม ๒๓๗๐ กิโลเมตร ในปัจจุบันนี้ทางรถไฟหลวงที่รัฐบาลสร้างขึ้นที่สำคัญมี ๔ สาย คือ :—

๑. สายเหนือ. ทางรถไฟสายนี้ สถานีใหญ่ตั้งอยู่ที่ถนนพระราม ๔ ตำบลหัวลำโพงจังหวัดพระนคร ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทำขึ้นไปทางเหนือถึงที่สุดเพียงจังหวัดเชียงใหม่ มณฑลพายัพ มีระยะทางยาว ๗๕๑ กิโลเมตร ส่วนรางมีขนาดกว้าง ๑.๔๐ เมตร และได้ก่อสร้างสำเร็จเปิดรับคนโดยสารและบรรทุกสินค้าตลอดถึงจังหวัดเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ แล้ว

ทางรถไฟสายเหนือนั้น ตั้งต้นแต่กรุงเทพฯ ทำเรียงขนานกับแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกขึ้นไปทางเหนือ ถึงจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นทำเลค้าขายแห่งหนึ่ง และสิ้นจังหวัดพระนครศรีอยุธยาขึ้นไป ทางรถไฟได้ตัดเบี่ยงไปทางตะวันออกเฉียงเหนือแล้วไปแยกที่ตำบลบ้านพาชี เป็น ๒ ทาง เรียกว่า ซุม ทางบ้านพาชี คือทาง ๑ ไปเหนือ อีกทาง ๑

ไปทะวันออกเฉียงเหนือ. ส่วนทางเหนือนั้น ผ่านจังหวัดลพบุรี ขึ้นไปถึงตำบลปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นที่ประชุมการค้าขายแห่ง ๑. จากจังหวัดนครสวรรค์ได้สร้างเลียบฝั่งทะวันออกของแม่น้ำน่าน ซึ่งเป็นแควหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านจังหวัดพิจิตร และจังหวัดพิษณุโลก และข้ามแม่น้ำนี้ที่ตำบลบ้านคาราว ต่อขึ้นไปถึงตำบลปางต้นผึ้งจังหวัดอุตรดิตถ์ มีภูเขาขวางอยู่ลูก ๑ เรียกว่า เขาพลึง ระหว่างตำบลปางต้นผึ้งกับแม่พวก ซึ่งมีระยะห่างกันเพียง ๑๙ กิโลเมตร ต้องเจาะอุโมงค์ให้ทางรถไฟลอดภูเขา ถึง ๒ อุโมงค์ คืออุโมงค์ข้างใต้ยาว ๑๐๙ เมตร อุโมงค์ข้างเหนือยาว ๓๖๒ เมตร ถึงตำบลเด่นชัย แขวงจังหวัดแพร่. ภูมิประเทศในตอนนี้และต่อขึ้นไปทางเหนือเป็นที่ดอนและมีภูเขามาก ทางรถไฟต้องตัดเลี้ยวไปทางทะวันตกเฉียงเหนือเพื่อหลีกเขา เข้าเขตจังหวัดลำปางและได้ลำปางลงมาระหว่างตำบลบ้านปินกับผาจุก มีอุโมงค์หนึ่งยาว ๑๖๐ เมตร และเหนือลำปางที่ตำบลขุนตาลมีอุโมงค์หนึ่งยาว ๑๓๕๔ เมตร ซึ่งเป็นอุโมงค์ยาวที่สุดในประเทศสยาม ต่อจากนี้ไปก็ถึงจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นที่สุดทางในชั้นนี้. จังหวัดที่รถไฟสายเหนือผ่านคือจังหวัดพระนคร พระนครศรีอยุธยา ลพบุรี นครสวรรค์



ปากอุโมงค์รถไฟที่ขุนตาล อุโมงค์ยาว ๑๓๕๔ เมตร จังหวัดลำปาง

(จากหนังสือรายงานกรมรถไฟ พ.ศ. ๒๔๖๐)

ลิตร พิษณุโลก อุตรดิตถ์ ลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่

ทางสายเหนือนี้. นอกจากทางสายกลางที่กล่าวมาแล้ว จะมีสายแยกอีก ๑ สาย คือสายสวรรคโลก แยกจากสายกลาง ที่ตำบลบ้านคารา อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ไปทางทิศตะวันตก ถึงจังหวัดสวรรคโลก ซึ่งเป็นที่สุดทางสาย ๑ มีระยะทางยาว ๒๘.๙ กิโลเมตร

๒. สายตะวันออกเฉียงเหนือ คือแต่กรุงเทพฯ ถึงชุมทางบ้านพาชี ซึ่งมีระยะทาง ๘๐ กิโลเมตร นั้น ก็เป็นสายเดียวกับสายเหนือ. ที่ว่างสายนี้ได้สร้างขึ้นก่อนสายอื่นๆ คือเริ่มสร้างตั้งแต่กรุงเทพฯ และเปิดเดินถึงจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ และสร้างต่อไปจนถึงจังหวัดนครราชสีมา และเปิดเดินเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ทางสายนี้เมื่อแยกจากชุมทางบ้านพาชีไปทางตะวันออกเฉียงเหนือนั้น ต้องผ่านป่าใหญ่ที่เรียกว่าดงพระยาเย็น (เดิมเรียกว่าดงพระยาไฟ) และผ่านพื้นเขาในป่านั้น ถึงจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นที่ชุมทางค้าขายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแห่ง ๑ และเดินต่อไปถึงตำบลท่าช้าง ซึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมูลในแขวงจังหวัดนครราชสีมา แล้วในขั้นขุนนี้ และกำลังทำต่อไปทางตะวันออก ผ่านจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ ถึงจังหวัด

อุบลราชธานีสายหนึ่ง ทางสายนี้จะทำให้การขนสินค้าระหว่าง
กรุงเทพฯ กับมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือรวดเร็วและสะดวก
ขึ้นเป็นอันมาก

ระยะทางตั้งแต่ชุมทางบ้านพาชีถึงสถานีจังหวัดนครราช
สีมา ยาว ๑๗๔ กิโลเมตร ถ้านับจากสถานีกรุงเทพฯ ถึงจังหวัด
นครราชสีมา ยาว ๒๖๔ กิโลเมตร นอกจากนี้ยังจะมีสาย
แยกจาก จังหวัดนครราชสีมาไปยังมณฑลอุดร ซึ่งยังสำรวจอยู่

๓. สายตะวันออก ทางสายนี้ตั้งต้นในกรุงเทพฯ
สถานีเดียวกันกับสถานีรถไฟสายเหนือ แล้วตัดตรงไปทาง
ทิศตะวันออก ผ่านที่ราบกรุงเทพฯ และมณฑลปราจีน
ซึ่งบริบูรณ์ด้วยการเพาะปลูก ถึงสถานีแยกหัวซึ่งตั้งอยู่
ริมแม่น้ำบางปะกงฝั่งตะวันตกในจังหวัดฉะเชิงเทรา มีระยะ
ทางยาว ๖๓ กิโลเมตร รางมีขนาดกว้าง ๑ เมตร และเปิด
เดินเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ และกำลังทำต่อจากจังหวัด
ฉะเชิงเทรา เลียบตามฝั่งตะวันตกแม่น้ำบางปะกงไปถึงตำบล
บ้านหอมแล้วจึงข้ามแม่น้ำบางปะกงไปทางตะวันออก ผ่าน
จังหวัดปราจีนบุรี และจังหวัดกบินทร์ถึงอำเภออรัญญประเทศ สุด
พรมแดนสยาม ทางสายนี้จะไปต่อกับทางรถไฟฝรั่งเศส
ซึ่งจะทำมาจากเมืองไซ่งอน ในทางนี้มีสายแยกอีกสาย



สถานีรถไฟ เชียงใหม่

(จากรายงานกรมรถไฟ พ.ศ. ๒๔๖๔)

หนึ่ง แต่เป็น สาย สั้น ๆ คือ แยก ที่ ตำบล มักกะสัน จังหวัด พระ
นคร ลงไป ทางใต้ ถึง ตำบล ช่อง นนทรี ริม แม่น้ำ เจ้าพระ ยา
ห่าง จาก สถานี มักกะสัน มี ระยะ ยาว ๕ กิโลเมตร เป็น สถานี
ริม แม่น้ำ อีก แห่ง หนึ่ง.

๔. สายใต้ สถานี ที่ สุด ทาง กรุงเทพ ฯ เดิม ตั้ง อยู่
ที่ ตำบล ปาก คลอง ขาง ถอก น้อย ริม แม่ น้ำ เจ้า พระยา ฝั่ง ตะวัน ตก
จังหวัด ธนบุรี แล้ว ลง ไป ยัง คาบ สมุท มะลายุ ภาค ใต้ จด
อาณา เขต ด้าน เมือง กะลัน ตัน ซึ่ง เป็น ประเทศ ราช ของ อังกฤษ และ
ที่ ว่า เป็น สาย กลาง ระยะ ทาง ยาว ๑๑๔๔ กิโลเมตร
ส่วน ราง มี ขนาด กว้าง ๑ เมตร และ กำลัง ก่อ สร้าง เชื่อม
ต่อ ระหว่าง สาย เหนือ กับ สาย ใต้ ให้ ติด ต่อ กัน คือ ให้ สถานี
ต้น ทาง มา รวม กับ สถานี รถไฟ สาย เหนือ ที่ ตำบล หัว ลำโพง
จังหวัด พระนคร การ แยก ทาง ระหว่าง สาย เหนือ กับ สาย ใต้
ที่ แยก จาก สาย เหนือ ที่ ตำบล บางซื่อ หลัก กิโลเมตร ที่ ๘๑
จาก กรุงเทพ ฯ แล้ว เลี้ยว ไป ทาง ตะวัน ตก ข้าม แม่น้ำ เจ้าพระยา
ต่อ สาย ใต้ ที่ ตำบล คลอง ขัน จังหวัด ธนบุรี ทาง ที่ จะ ต่อ กัน นี้
ยาว ๑๕ กิโลเมตร

พื้น ที่ ใน ภาค กลาง ตอน ตะวัน ตก เป็น ที่ ราบ ลุ่ม และ
อุดม สมบูรณ์ ด้วย การ เพาะ ปลูก มี ข้าว เป็น ต้น ส่วน ภาค ใต้ มี สัณฐาน

เรียว และแคบ เข้ม แคลม ยื่น ออกไปในทะเล และโดย มาก เป็น ป่าไม้ ตั้ง แต่ จังหวัด เพชร์ บุรี เป็น ต้นไป มี พืด เขา ขั้น น้ำ เป็น สัน กลาง ต่อ เนื่อง ไป จน สุด ปลาย อาณาเขต์

ทาง รถไฟ สาย กลาง เมื่อ ได้ ตั้ง ต้น ที่ จังหวัด พระนคร แล้ว ได้ ทำ ตรง ไป ทาง ทิศ ตะวัน ตก ผ่าน จังหวัด นครชัยศรี มณฑล นครชัยศรี และ มณฑล ราช บุรี ถึง สถานี บ้าน โป่ง ใน จังหวัด ราชบุรี แล้ว เลี้ยว ลง ทาง ใต้ ถึง จังหวัด เพชร์ บุรี ทาง รถไฟ ตอน นี้ ได้ เริ่ม สร้าง พ.ศ. ๒๔๔๓ และ เปิด รับ คน โดย สาร และ บรรทุก สินค้า เข้า ครั้ง แรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ และ จาก จังหวัด เพชร์ บุรี ลง ไป ทาง รถไฟ ได้ ทำ ไป ใน ระหว่าง ภูเขา และ เนิน ต่าง ๆ ทาง ตะวัน ออก ของ พืด เขา ขั้น น้ำ ผ่าน มณฑล สุราษฎร์ แล้ว เลี้ยว ไป ทาง ตะวัน ตก แห่ง พืด เขา นั้น ที่ อำเภอ ไชยา จน ถึง ตำบล ทุ่ง สง ใน จังหวัด นครศรีธรรมราช ทาง รถไฟ จึง ตัด ไป ทาง ทิศ ตะวัน ออก แห่ง พืด เขา ขั้น น้ำ โดย เจาะ อุโมงค์ ลอด ได้ เขา นั้น ที่ อำเภอ ร่อน พิบูลย์ จังหวัด นคร ศรี ธรรม ราช อุโมงค์ ยาว ๒๓๕ เมตร ต่อ นั้น ไป ก็ ทำ ไป ทาง ทิศ ตะวัน ออก แห่ง พืด เขา ขั้น น้ำ ผ่าน มณฑล ปัตตานี จน สุด พระราชอาณาเขต์ ที่ สถานี สุไหงโก-ลก และ เปิด เดิน แต่ กรุงเทพ ฯ ตลอด ถึง สุไหงโก-ลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ทาง รถไฟ สาย นี้ ไป ถึง

เรื่อม กับ ทาง รถไฟ ของ อังกฤษ ทาง เมือง กะลันตัน จังหวัด
ทั้งหลาย ที่ รถไฟ สายใต้ จะเพาะ สาย กลาง ผ่านไป คือ จังหวัด
ธนบุรี, นครปฐม, ราชบุรี, เพ็ชร์บุรี, ประจวบคีรีขันธ์, ชุมพร,
หลังสวน, สุราษฎร์ธานี, พัทลุง, ยะลา และ นราธิวาส.

นอก จาก ทาง สาย กลาง ที่ กล่าว มา แล้ว ยัง มี สาย
แยก อีก ๔ สาย คือ ต่อไป นี้ :—

(ก) สาย ตรัง. สาย นี้ แยก จาก สาย กลาง ที่ ตำบล
ทุ่งสง ใน จังหวัด นคร ศรี ธรรมราช เรียก ว่า ชุม ทาง ทุ่งสง
ไป ทาง ทิศ ตะวัน ตก เฉียง ใต้ ถึง ตำบล กันตัง ซึ่ง อยู่ ริม ปาก
แม่น้ำ ตรัง ริม ทะเล ฝั่ง ตะวัน ตก ของ แหลม มะลายู เป็น สถานี
ปลาย ทาง แห่ง ๑ มี ระยะ ทาง นับ จาก ชุม ทาง ทุ่งสง ถึง ตำบล
กันตัง ยาว ๙๓ กิโลเมตร ที่ กันตัง เป็น ท่า เรือ กลไฟ แห่ง ๑
มี เรือ กลไฟ เดิน ระหว่าง จังหวัด ตรัง กับ จังหวัด ภูเก็ต เสมอ ทาง
ยาว วัน ๑ กับ คืน ๑ และ เรือ กลไฟ จาก ตรัง ไป เกาะหมาก
ทาง ยาว ๑๖ ชั่วโมง

(ข) สาย นคร ศรี ธรรมราช. แยก จาก สาย กลาง ที่
สถานี ร่อน พิบูลย์ จังหวัด นคร ศรี ธรรม ราช ไป ทาง ทิศ ตะวัน ออก

เฉียงเหนือ ถึง จังหวัด นคร ศรีธรรมราช ระยะ ทาง ยาว ๓๕ กิโลเมตร

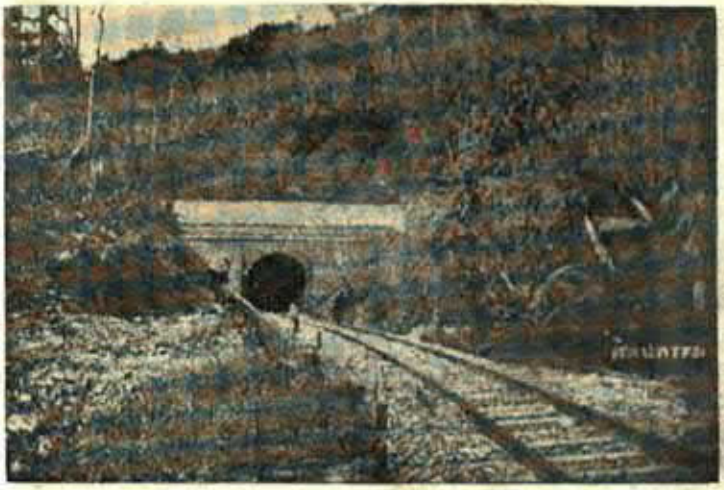
(ค) สาย สงขลา. แยก จาก สาย กลาง ที่ ชุม ทาง หาด ใหญ่ อำเภอ หาดใหญ่ ของ จังหวัด สงขลา ไป ทาง ทิศ ตะวันออก ถึง จังหวัด สงขลา มี ระยะ ทาง ยาว ๒๘ กิโลเมตร

(ง) สาย ปาดังเบซาร์. ทาง สาย นี้ แยก ที่ ชุม ทาง หาด ใหญ่ อำเภอ หาดใหญ่ จังหวัด สงขลา ไป ทาง ทิศ ตะวันตก เฉียง ใต้ ถึง ที่ สุด พรม แดน ที่ สถานี ปาดังเบซาร์ แต่ สถานี ปาดังเบซาร์ อยู่ ใน แดน ของ อังกฤษ ต่อ กับ รถไฟ อังกฤษ และ ลง ไป เกาะ ปีนัง และ สิงคโปร์ ได้ ระยะ ทาง ตั้ง แต่ ชุม ทาง หาด ใหญ่ ถึง ปาดังเบซาร์ ๔๕ กิโลเมตร

ทาง รถไฟ สาย แยก ทั้ง ๔ นี้ เชื่อม หมด ทาง ระหว่าง ทะเล ตะวันออก และ ตะวันตก และ ติด ต่อ ถึง ต่าง ประเทศ ด้วย เพราะ ฉะนั้น การ คมนาคม และ การ ขน สินค้า คล่อง ผิง ทั้ง ๒ ของ คาย สมุท มะลายู นี้ เป็น การ สะดวก มาก

ทาง รถไฟ บริษัท

ทาง รถไฟ บริษัท นั้น เป็น ทาง รถไฟ ที่ สร้าง ขึ้น ด้วย ทุน ของ คน ที่ รวม กัน เป็น คณะ หนึ่ง โดย ได้ รับ อนุญาต จาก รัฐบาล มี อยู่ ๓ สาย รวม เป็น ระยะ ยาว ๙๙ กิโลเมตร คือ



อุโมงรถไฟที่ร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

(๑) รถไฟสายปากน้ำ. ทางรถไฟสายนี้สถานีต้นทางอยู่ที่ตำบลหัวลำโพง จังหวัดพระนคร ผ่านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทำทรงไปทางทิศใต้ถึงจังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งเป็นปากแม่น้ำเจ้าพระยา มีระยะทางยาว ๔๘.๒๕ กิโลเมตร ทางรถไฟสายนี้ได้สร้างขึ้นและเปิดเดินเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ และเป็นสายแรกที่ได้สร้างขึ้นในประเทศสยาม

(๒) รถไฟสายแม่กลอง. ทางรถไฟสายนี้สถานีต้นทางอยู่ที่ตำบลปากคลองสานริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก จังหวัดธนบุรี ตรงไปทางทิศใต้และตะวันตกเฉียงใต้ถึงตำบลมหาชัย ริมแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร เป็นระยะทางยาว ๓๓.๑ กิโลเมตร ตอน ๑

และตั้งต้นจากริมฝั่งแม่น้ำท่าจีนฝั่งตะวันตกที่เรียกว่าตำบลบ้านแคลม ตรงกันข้าม ไปถึงตำบลแม่กลองริมแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นระยะทางยาว ๓๓.๘ กิโลเมตร นี้อีกตอน ๑ รวมระยะทางทั้งสองตอน ๖๖.๙ กิโลเมตร

แต่เดิมรถไฟสายนี้เป็น ๒ บริษัท คือ ตอนแต่กรุงเทพฯ ถึงจังหวัดสมุทรสาคร บริษัท ๑ เรียกว่าบริษัทรถไฟท่าจีน

และตอนตั้งแต่จังหวัดสมุทสาครถึงจังหวัดสมุทสงครามนี้ก็
บริษัท ๑ เรียกว่า บริษัทรถไฟแม่กลอง ภายหลังจึ
รวมเข้ากับบริษัทเดียวกัน

รถไฟสายนี้ไม่มีสะพานข้ามแม่น้ำท่าจีน เพราะฉะนั้น
ผู้ที่จะโดยสารไปจังหวัดสมุทสงคราม เมื่อขึ้นรถไฟจาก
กรุงเทพ ฯ ถึงตำบลมหาชัยแล้ว ต้องลงเรือข้ามฟาก
ไปขึ้นรถไฟต่อไป มีเรือของบริษัทรับส่งคนโดยสารโดยคิด
ราคาตามอัตราที่ตั้งไว้ แต่สถานีรถไฟที่ตำบลมหาชัย
ฝั่งซ้ายแม่น้ำท่าจีนอยู่เยื้องกับสถานีทางข้างแหลมฝั่งขวา
แม่น้ำท่าจีนราว ๔๐๐ เมตร

(๓) รถไฟพระพุทธบาท. ทางรถไฟสายนี้เป็นทาง
ขนาดเล็ก ตั้งต้นที่ตำบลท่าเรือพระพุทธบาท จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา ใกล้กับสถานีท่าเรือแห่งทางรถไฟหลวง
สายเหนือ ทำตรงไปทางทิศเหนือ ถึงเขาพระพุทธบาท
ระยะทางประมาณ ๑๔ กิโลเมตร ทางรถไฟสายนี้ไม่ใคร่
จะมีผู้คนโดยสารกี่มากน้อย นอกจากคราวเทศกาล
นมัสการพระพุทธบาท เพราะหมู่บ้านที่ตำบลพระพุทธบาท
มีน้อย ความประสงค์ที่สร้างรถไฟสายนี้ขึ้น ก็เพื่อรับ
คนโดยสารในเทศกาลนมัสการพระพุทธบาท กับสำหรับขน
ไม้ในป่านั้นด้วย.

ไปรษณีย์โทรเลข

ไปรษณีย์โทรเลขของประเทศสยาม รัฐบาลเป็นผู้จัดทำและส่งข่าวติดต่อถึงกันทั่วทุกจังหวัด และไปติดต่อกับไปรษณีย์โทรเลขของต่างประเทศด้วย ด้วยเหตุนี้นอกจากจะส่งข่าวกิจธุระต่าง ๆ มีการค้าขายเป็นต้นไปตามจังหวัดต่าง ๆ ภายในพระราชอาณาจักรได้ทั่วแล้วยังส่งข่าวไปยังประเทศต่าง ๆ ได้ทั่วโลก เพราะประเทศสยามได้เข้าร่วมสัญญาสากลไปรษณีย์กับนานาประเทศ ซึ่งตั้งสำนักงานกลางอยู่ที่กรุงเบิน ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ การไปรษณีย์โทรเลขนี้รัฐบาลจัดตั้งเป็นกรมเรียกว่า กรมไปรษณีย์โทรเลข อยู่ในกระทรวงคมนาคม มีเจ้าพนักงานสำหรับรับและส่งข่าวของมหาชนประจำอยู่ทุกจังหวัด ที่ทำการโทรเลขมีอยู่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ คือที่ซึ่งอยู่ในกรมไปรษณีย์โทรเลข ๑๑๔ ตำบล ที่ซึ่งอยู่ในกรมรถไฟหลวง ซึ่งตั้งทำการอยู่ตามสถานีต่าง ๆ ๒๑๙ ตำบล รวม ๓๓๓ ตำบล ที่ซึ่งที่ทำการไปรษณีย์นั้นย่อมมีการโทรเลขอยู่ด้วยเกือบทุกแห่ง

(ก) ทางไปรษณีย์ในพระราชอาณาเขตต์สยาม ทางไปรษณีย์นั้น คือทางที่จะส่งหรือรับสรรพหมายสมุดพัสดุไปรษณีย์และไปรษณีย์ขนาณัติของมหาชนจาก

ที่ทำการไปรษณีย์แห่ง ๑ ไปอีกแห่ง ๑ ในจังหวัดต่าง ๆ ของ สยาม ตลอด จน ถึง ต่าง ประเทศ แล้ว และ จัก ส่ง ต่อ ไป ถึง ผู้ รับ อีก ที ๑ สถาน ที่ ทำ การ ไปรษณีย์ รวม กัน กับ ที่ ทำการ โทรเลข ทุก แห่ง ลักษณะ ทาง ที่ จะ จัก ส่ง ไปรษณีย์ ไป มา นั้น ได้ จัก ส่ง ไป โดย ทาง รถไฟ เรือ กลไฟ เกือน ยก และ เครื่อง บิน ดัง นี้

ทางไปรษณีย์ ฝ่ายเหนือ

๑. จาก กรุงเทพ ฯ ถึง ที่ สุด ตำบล ท่าน อำเภอ แม่สอด จังหวัด ตาก และ เลย ไป เข้า เขตต์ แดน ของ พะม่า ฝ่าย อังกฤษ. การ จัก ส่ง ถุงเมล์ ไปรษณีย์ นั้น ไป โดย ทาง รถไฟ สาย เหนือ ไป ลง ที่ ตำบล ปากน้ำโพ จังหวัด นครสวรรค์ และ ลง เรือ แจว ผ่าน จังหวัด กำแพงเพ็ชร์ ไป จังหวัด ตาก แล้ว เกือน ยก ต่อ ไป อำเภอ แม่สอด และ เลย ไป มอลเมน ใน เขตต์ พะม่า และ แวะ ตาม จังหวัด ราย ทาง ที่ ผ่าน ไป ด้วย ทุก จังหวัด

๒. จาก กรุงเทพ ฯ ไป ทาง เหนือ ถึง จังหวัด เชียงราย ไป โดย ทาง รถไฟ จน สุด ทาง ที่ จังหวัด เชียงใหม่ แล้ว เกือน ยก จาก จังหวัด เชียงใหม่ ไป ถึง จังหวัด เชียงราย และ จาก จังหวัด เชียงราย เกือน ยก เข้า เขตต์ เมือง เชียง ตุง ของ อังกฤษ ทาง ๑ จาก

จังหวัดเชียงรายไปเมืองเชียงของเข้าเขตต์แดนของฝรั่งเศสอีกทาง ๑

ทางไปรษณีย์ฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. จากกรุงเทพ ฯ โดยทางรถไฟสายนครราชสีมาถึงจังหวัดนครราชสีมา และจากจังหวัดนครราชสีมาผ่านจังหวัดอุดรธานีไปจังหวัดหนองคาย แต่พาหนะที่จัดส่งถุงเมล์ไปรษณีย์จากนครราชสีมาถึงหนองคายมี ๒ อย่าง คือ เดินทางบก อย่าง ๑ โดยเครื่องบิน อย่าง ๑ แล้วเข้าเขตต์แดนของฝรั่งเศสไปเมืองเวียงจันทร์ทาง ๑ และจากจังหวัดนครราชสีมาไปร้อยเอ็ดและอุบล โดยพาหนะ ๒ อย่างเหมือนกัน คือเดินทางบก ๑ และโดยเครื่องบินอย่าง ๑ ซึ่งเป็นทางเร็ว และจากจังหวัดอุบลไปด่านปากมูล และไปเมืองจำปาศักดิ์ในเขตต์ของฝรั่งเศสอีกทาง ๑

ทางไปรษณีย์ฝ่ายตะวันออก

๑. จากกรุงเทพ ฯ ไปทางตะวันออกโดยทางรถไฟสายแปดริ้ว ถึงจังหวัดฉะเชิงเทรา และจากจังหวัดฉะเชิงเทราเดินบกบ้าง ลงเรือบ้าง ผ่านจังหวัดปราจีนถึงจังหวัดกบินทร์ และจังหวัดนครนายก จากจังหวัดฉะเชิงเทราโดยทางเรือและเดินบก ถึงจังหวัดชลบุรี ตำบลบ่างสิลา และศรีราชา

ทางไปรษณีย์ทางจันทบุรี

จากกรุงเทพ ฯ โดยทางเรือกลไฟออกปากอ่าวสยาม ผ่านจังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด แล้วเดินบกต่อไปจนถึงตำบลบ่อไพลินในเขตต์ของฝรั่งเศส

ทางไปรษณีย์แหลมมะลายู

จากกรุงเทพ ฯ โดยทางรถไฟสายใต้ ผ่านมณฑลนครชัยศรี มณฑลราชบุรี มณฑลสุราษฎร์ มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลบัตตานี และเลยไปยังปีนัง และสิงคโปร์ และหัวเมืองอื่น ๆ ในแหลมมะลายู และยังมีทางแยกไปยังมณฑลภูเก็ต คือลงจากรถไฟสายใต้ที่สถานีปลายทางที่จังหวัดตรัง แล้วลงเรือกลไฟไปยังจังหวัดภูเก็ต และจังหวัดอื่น ๆ ในมณฑลนี้

(ข) ทางโทรเลขในพระราชอาณาเขตต์สยาม นับเอากรุงเทพ ฯ เป็นศูนย์กลาง แล้วมีสายแยกออกไปทุกทิศไปยังจังหวัดต่าง ๆ จนถึงที่สุดปลายทาง รวมระยะทางโทรเลขของสยามยาวประมาณ ๖,๗๐๐,๐๐๐ กิโลเมตร

๑. โทรเลขสายเหนือ สายนี้ตั้งต้นแต่กรุงเทพ ฯ ขึ้นไปทางเหนือ ผ่านจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดลพบุรี จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดพิจิตร จังหวัดพิษณุโลก จังหวัด

อุตรดิตถ์ จังหวัดลำปาง จังหวัดลำพูน จังหวัดเชียงใหม่ ถึงจังหวัดเชียงราย และจากจังหวัดเชียงรายไปอำเภอเมืองเชียงของต่อกับสายโทรเลขรัฐบาลฝรั่งเศสที่ตำบลบ้านห้วยทราย.

โทรเลขสายนี้มีสายแยกไปยังจังหวัดต่าง ๆ ที่อยู่ตามรายทางทุก ๆ จังหวัด สายที่แยกตามรายทางไปยังต่างประเทศมีสายหนึ่ง คือแยกจากจังหวัดอุตรดิตถ์ ผ่านจังหวัดสวรรคโลก และจังหวัดตากไปอำเภอแม่สอด ต่อกับสายโทรเลขของอังกฤษทางเมืองมอลเมน อาณาเขตต์พะม่า สาย ๑

๒. โทรเลขสายตะวันออกเฉียงเหนือ สายนี้ตั้งต้นแต่กรุงเทพ ฯ ผ่านจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดสระบุรี ถึงจังหวัดนครราชสีมา และจากจังหวัดนี้ไป สายโทรเลขได้แยกออกเป็น ๒ ทาง ซึ่งไปติดต่อกับสายโทรเลขต่างประเทศ คือ

(ก) ไปทางตะวันออก ผ่านจังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดสุรินทร์ ไปติดต่อกับโทรเลขของฝรั่งเศสทางเมืองจำปาศักดิ์ สาย ๑ ทาง สายนี้มีสายแยกไปยังจังหวัดรายทางทุกจังหวัด

(ข) จากจังหวัดนครราชสีมา ไปทางเหนือ ผ่าน

จังหวัดชัยภูมิ จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดอุดรธานี ถึงจังหวัดหนองคาย ไปติดต่อกับสายโทรเลขของฝรั่งเศสเมืองเวียงจันทร์ สาย ๑ สายนี้มีสายแยกไปยังจังหวัดรายทางทุกจังหวัด

๓. โทรเลขสายตะวันออก สายนี้ตั้งต้นแต่กรุงเทพฯ ไปทางตะวันออก ผ่านจังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดปราจีนบุรี และจังหวัดกบินทร์ เข้าแดนเมืองศรีโสภณต่อสายโทรเลขของฝรั่งเศสไปเมืองไซ่ง่อน สาย ๑ ในทางสายนี้มีสายแยกไปยังจังหวัดที่อยู่ตามรายทางทุกจังหวัด

๔. โทรเลขสายตะวันตกและทิศใต้ สายนี้ตั้งต้นแต่กรุงเทพฯ ผ่านจังหวัดนครปฐม ถึงอำเภอบ้านโป่ง จากอำเภอบ้านโป่งแยกออกเป็น ๒ ทาง ตรงไปทางตะวันตกผ่านจังหวัดกาญจนบุรีไปต่อสายโทรเลขในเขตต์แดนทะวายซึ่งเป็นของอังกฤษทาง ๑ อีกทาง ๑ แยกไปทางใต้ตามทางรถไฟผ่านจังหวัดราชบุรี จังหวัดเพ็ชร์บุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดชุมพร จังหวัดหลังสวน จังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดสงขลา จังหวัดปัตตานี จังหวัดสายบุรี และจังหวัดนราธิวาส ไปต่อสายโทรเลขของอังกฤษทางเมืองกะลันตัน และมีสายแยกไปยังจังหวัดที่อยู่ตามรายทางทุก

จังหวัด และแยกไปยังต่างประเทศคือแยกจากสถานีอู่ตะเภา ไปต่อสายโทรเลข ของ อังกฤษ ทาง เมืองไทรบุรี สาย ๑ และแยก จาก จังหวัด นครศรีธรรมราช ไปผ่าน จังหวัด ตรังไปจังหวัด สตูล และไปต่อ สายโทรเลข ทาง เมืองไทรบุรี อีก สาย ๑

วิทยุโทรเลข

วิทยุโทรเลข คือโทรเลขไม่มีสาย ในปัจจุบันนี้ สถานี วิทยุโทรเลข ของ ประเทศ สยาม มี อยู่ ๒ แห่ง คือ ตั้ง อยู่ ที่ ตำบล ประทุม วัน จังหวัด พระนคร แห่ง ๑ เป็น สถานีใหญ่ อีก แห่ง ๑ ตั้ง อยู่ ที่ จังหวัด สงขลา วิทยุโทรเลข ของ สยาม มี กำลัง ที่ จะ ส่ง ข่าวไปได้ ทั่ว พระราช อาณาจักร วิทยุโทรเลข นี้ ขึ้น อยู่ใน กระทรวง ทหาร เรือ ไม่ได้ เปิด รับ ส่ง ข่าว ของ สาธารณชน

โทรศัพท์

การโทรศัพท์นั้น เป็น แผนก หนึ่ง ของ กรมไปรษณีย์โทรเลข มี ที่ ทำ การโทรศัพท์กลาง สำหรับ ต่อ สายให้ ผู้ เช่า ตั้ง เครื่องโทรศัพท์พูด กันได้ เพราะ จาก ที่ ทำ การโทรศัพท์ กลาง มีสาย ลาม เข้าไป ยัง สถาน ที่ผู้ เช่า ตั้ง เครื่องโทรศัพท์ เช่น ตาม สถาน ที่ ทำ การ ของ รัฐบาล บริษัท ห้าง ร้าน ค้าขาย

และบ้านเรือนราษฎร ผู้ต้องการจะพูดด้วยกิจธุระต่าง ๆ ได้เร็วทันความประสงค์ ที่ทำการโทรศัพท์กลางนั้นมีอยู่ ๖ แห่ง

(๑) ตั้งอยู่ที่ว่าการกรมไปรษณีย์โทรเลข จังหวัดพระนคร แห่ง ๑

(๒) ตั้งอยู่ที่จังหวัดสมุทปราการ แห่ง ๑

(๓) ,, ,, นครปฐม ,, ๑

(๔) ,, ,, ขัญญบุรี ,, ๑

(๕) ,, ,, ภูเก็ต ,, ๑

(๖) ,, ,, เชียงใหม่ ,, ๑

ที่ทำการโทรศัพท์กลาง ที่ตั้งอยู่ณที่ทำการกรมไปรษณีย์โทรเลขในจังหวัดพระนครนั้น มีเจ้าพนักงานประจำอยู่สำหรับต่อสายให้พูดถึงกันได้ตลอดทั้งกลางวันและกลางคืนทุกวันไม่มีเวลาปิด นอกจากโทรศัพท์กลางเปิดทำการตั้งแต่เวลา ๘ นาฬิกาก่อนเที่ยงถึงเวลา ๗ นาฬิกาหลังเที่ยงทุกวัน

นอกจากนี้ยังมีโทรศัพท์ซึ่งใช้อยู่ตามมณฑลแทบทุกมณฑลซึ่งเป็นของกระทรวงมหาดไทย ใช้ฉะเพาะแต่ราชการเท่านั้น

ไม่ได้เปิดให้มหาชนเช่าพูดได้อย่างโทรศัพท์ของกรม

ไปรษณีย์โทรเลข และมีกำหนดให้พูดได้ ณ เพาะเวลา ๆ เท่านั้น

การคมนาคมทางอากาศ

กรุงเทพ ฯ เป็นที่เหมาะสำหรับตั้งสถานีการบินแห่งหนึ่งในโลก เพราะอาจจะเป็นศูนย์กลางสำหรับรับส่งคนโดยสาร ถุงไปรษณีย์ สินค้า ทางทิศตะวันออกตะวันตกไปทิศเหนือทิศใต้ได้ทั่วโลก และเป็นสถานีย่านกลางของการบินของประเทศต่าง ๆ เช่น จากกรุงลอนดอนไปออสเตรเลีย จากกรุงโรมไปกรุงโตเกียว จากกรุงปารีสไปซ่งอน จากแอมสเตอร์แดมไปยังเกาะชวา และการบินระหว่างเมืองอื่น ๆ ซึ่งจะเกิดมีต่อไป

บรรดาผู้โดยสาร ทางอากาศ ถุงไปรษณีย์หรือสินค้าที่มาทางอากาศจากยุโรปจะไปอินดูจีน จีน เกาหลี ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ เกาะเมืองขึ้นของวิลันดา ออสเตรเลีย เทสมาเนีย นิวซีแลนด์ หรือที่มาจากประเทศทางตะวันออก เช่นอเมริกา ญี่ปุ่น และที่อื่น ๆ จะไปอินเดีย พะม่า และยุโรปจะต้องผ่านกรุงเทพ ฯ นี้

ต่อไปภายหน้า อากาศยานหรือเครื่องบินจะเป็นพาหนะสำคัญในการคมนาคมทางอากาศ และจะเดินทางได้ทั้ง

เวลากลางคืนและกลางวัน และจากเดินจากกรุงลอนดอนถึงกรุงเทพ ฯ ได้เพียงเวลา ๖ วันเท่านั้นโดยไม่ต้องแวะลงที่ใด.

บริษัทเรือกลไฟ

บริษัทเรือกลไฟที่เดินรับส่งสินค้าและคนโดยสารในประเทศสยามแบ่งเป็น ๒ แผนก คือ (๑) ที่เดินไปมาภายในอาณาเขตต์ (๒) ที่เดินไปมากับต่างประเทศ

เรือที่เดินไปมาภายในอาณาเขตต์ เพื่อรับส่งสินค้าและคนโดยสาร ภายในอาณาเขตต์ของประเทศสยามนั้น คือเรือที่เดินในแม่น้ำ ลำคลอง อ่าวและทะเลของประเทศสยาม สายที่สำคัญมีอยู่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ นั้น ๓ สาย คือ

๑. สายตะวันออก คือเรือที่เดินระหว่างกรุงเทพ ฯ กับหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกของอ่าวสยาม

ในทางสายนี้ บริษัทสยามสตีมเนวิเกชันจำกัด ซึ่งบริษัทอิสเอเชียติกเป็นเอเยนต์ในกรุงเทพ ฯ จัดให้มีเรือเดินประจำอยู่ ๒ ลำ คือ

เรือคราย มีระวางบรรทุกได้ ๒๗๓ ตัน

„ บุราพุช „ „ ๑๖๗ „

เดินสัปดาห์ละ ๒ เที่ยว เมื่อเรือได้ออกจากท่ากรุงเทพ ฯ

แล้วแวะตามหัวเมืองและตำบลที่สำคัญรายทาง คือ แวะที่ศรีมหาราชา เกาะสีชัง เกาะพระ เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี แหลมงอบ ปากน้ำเวฬุ บ้านเกาะช้าง จังหวัดตราด เกาะกง วันเขา และเกาะจิก แล้วกลับตามทางเดิม

๒. สายตะวันตก คือเรือที่เดินระหว่างกรุงเทพ ฯ กับหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกของอ่าวสยามิ ในทางสายนี้บริษัทสยามสตีมนาวิเกชันทุนจำกัด ซึ่งห้างอิสเอเชียติกเป็นเอเยนต์ในกรุงเทพ ฯ นั้น ได้จัดให้มีเรือเดินอยู่ประจำอยู่ ๓ ลำ คือ

เรือวะลัย	มีระวางบรรทุกได้	๘๐๒.๙๗ ตัน
,, สุชาติพัย์	,,	,, ๘๐๒.๙๗ ,,
,, ประชาธิปก	,,	,, ๖๐๒.๐๐ ,,

เดินสัปดาห์ละ ๒ เที่ยว เมื่อออกจากท่ากรุงเทพ ฯ ได้แวะตามจังหวัดและตำบลสำคัญดังนี้ คือ แวะที่ประจวบคีรีขันธ์ (เกาะหลัก) ชุมพร หลังสวน สุราษฎร์ (บ้านดอน) เกาะสมุย นครศรีธรรมราช สงขลา ยี่หวานี ปะนาเระ ปัตตานี ไนราธิวาส อำเภอตากใบ และเลยพ้นพระราช

อาณาเขตต์ไปกะลันตัน ยาโง สะมารัก ปีสุก ตะรังกานู เกรเตและสิงคโปร์ เยี่ยมที่สุดแล้วกลับตามทางเดิม

นอกจากนี้ยังมีบริษัทเล็ก ๆ อีกบริษัทหนึ่ง เรียกว่า บริษัทสวัสดิ์พานิช มีเรือเดินระหว่างกรุงเทพ ฯ กับจังหวัดทางฝั่งทะเลตะวันออกของอ่าวสยามถึงจังหวัดชลบุรี และตามฝั่งทะเลตะวันตกถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานี

๓. สายทางฝั่งทะเลตะวันตกของแหลมมะลายู เดินระหว่างจังหวัดภูเก็ตกับจังหวัดสตูลในมณฑลภูเก็ต เรือที่เดินในทางสายนี้เป็นเรือของมณฑลภูเก็ต ๒ ลำ คือ เรือเทพกษัตริย์กับเรือเกาะยาว เดินสัปดาห์ละ ๒ เที่ยว เมื่อออกจากจังหวัดภูเก็ตแล้วแวะตามจังหวัดรายทางดังนี้ คือ แวะที่จังหวัดกระบี่ จังหวัดพังงา เกาะลันตา จังหวัดตรัง สุไหงอุเป และจังหวัดสตูล แล้วกลับตามทางเดิม

นอกจากนี้ยังมีเรือของบริษัทอิสเตินชิปปิง ซึ่งเป็นบริษัทของอังกฤษในสเตรตเซตเติลแมน จัดเรือให้มาเดินในสายนี้อีก ๒ ลำ คือ เรือปีนังและเรือระนอง เดินระหว่างเกาะหมากกับจังหวัดระนอง เรือของบริษัทนี้เมื่อออกจากเกาะหมากแล้วแวะที่จังหวัดภูเก็ต จังหวัดตะกั่วป่า และจังหวัดระนอง บางครั้งบางคราวก็เลยไปเมืองตะวายและ



ท่าเรือที่ปลายทางรถไฟ จังหวัดสงขลา

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

เมืองมะริด ซึ่งเป็นเขตต์ของอังกฤษด้วย เรือของบริษัทนี้เดินสัปดาห์ละเที่ยว และบางทีก็ ๒ สัปดาห์ต่อเที่ยว

เรือกลไฟที่เดินระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศมีหลายสาย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ มีอยู่ดังนี้ คือ

๑. สายระหว่างกรุงเทพฯ กับสิงคโปร์ สายนี้ไปติดต่อกับเรือกลไฟสายยะไปยุโรปได้ ในทางสายนี้มีบริษัทเรือกลไฟมาเดินอยู่หลายบริษัท คือ

(ก) บริษัทสยามสตีมแนวิกชัน ได้จัดให้มีเรือมาเดินประจำอยู่ ๒ ลำ คือ

เรือ มหิดล	มีระวางบรรทุกได้	๔๗๓	ตัน
,, รีดัง	,,	๒๔๘	,,

เรือเหล่านี้ไม่ได้แวะตามเมืองรายทางในประเทศสยาม นอกจากเกาะสีชัง

(ข) บริษัทเรือกลไฟ สเตรตส์สตีมชิปทุนจำกัด ได้จัดให้มีเรือมาเดินในทางสายนี้ ๔ ลำ คือ

เรือ กัวลา	มีระวางบรรทุกได้	๓๙๑	ตัน
,, ภาทอง	,,	๘๖๓	,,
,, ภาเรียน	,,	๔๕๓	,,

เรือ มละกา มีระวางบรรทุกได้ ๔๐๕ ตัน
,, ปีนัง ,, ,, ๕๔๒ ,,
,, กำมุนิง ,, ,, ๑๒๗๕ ,,
,, กะชัง ,, ,, ๑๒๗๖ ,,
,, กีปง ,, ,, ๑๓๓๒ ,,

เรือของบริษัทนี้ ห้างยอนิไอทุนจำกัดเย็นเฮเยนท์ในกรุงเทพ ฯ เรือเหล่านี้บางลำได้ชักไปเดินเสียในทางอื่นบ้างแล้ว

(ค) บริษัทเรือกลไฟบริติชอินเดีย ทุนจำกัด ซึ่งห้างยอมเบเยอร์มาเย็นเฮเยนท์ในกรุงเทพ ฯ นั้นได้จัดให้มีเรือมาเดินประจำอยู่ในทางสายนี้ ๓ ลำ คือ

เรือ มาดาซารี มีระวางบรรทุกได้ ๕๑๑ ตัน
,, ไชดา ,, ,, ๑๓๐๑ ,,
,, ชีวะ ,, ,, ๑๓๐๓ ,,

เรือเหล่านี้บางครั้งบางคราว ก็แวะที่ปีดตานี และกะลันตัน และบางทีก็เดินไปฮ่องกงด้วย

๒. สายระหว่างกรุงเทพ ฯ กับฮ่องกง ในทางสายนี้มีบริษัทเรือกลไฟมาเดินอยู่ ๓ บริษัท

(ก) บริษัทเรือกลไฟไชนาสตีมแนวิเกชันทุนจำกัด ซึ่ง

ห้างบอมโบเบ็นเอเยนต์ในกรุงเทพ ฯ ได้จัดให้มีเรือเดินอยู่ ๑๐ ลำ

เรือ ชินหัว	มีระวางบรรทุกได้	๑๓๕๓	ตัน
,, ลุเชา	,,	๑๒๒๑	,,
,, เกียวเชา	,,	๑๒๒๐	,,
,, เลียงเชา	,,	๑๓๕๖	,,
,, ลินัน	,,	๑๒๒๒	,,
,, กันเชา	,,	๑๒๒๒	,,
,, ยุเป	,,	๑๒๐๕	,,
,, ปากสวย	,,	๑๒๒๗	,,
,, ทะมิง	,,	๑๓๕๖	,,
,, ชังเชา	,,	๑๒๐๓	,,

เรือเหล่านี้เดินไปฮ่องกงและซัวเถา และแวะที่เกาะไหหลำแต่บัดนี้ได้ชักไปเดินเสียทางอื่นหลายลำ

(๒) บริษัทพาณิชนาวีสยาม บริษัทนี้เป็นบริษัทของคนไทยและตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นบริษัทที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีเรือกลไฟเดินทะเล ๕ ลำ เดินอยู่ในทางสายนี้ คือ

เรือ แก้วสมุท มีระวางบรรทุกได้ ๑๓๗๓ ตัน
,, ผ่านสมุท ,, ,, ๑๒๖๗ ,,
,, ปีนสมุท ,, ,, ๙๙๘ ,,
,, ทองสมุท ,, ,, ๑๐๘๖ ,,
,, แล่นสมุท ,, ,, ๑๐๑๒ ,,

แต่ภายหลังรัฐบาลได้ขายเรือเหล่านี้เพราะเก่า เปลืองไสค้า ค่าซ่อมมาก บริษัทคิดจะสร้างเรือขึ้นใหม่ในความอนุเคราะห์ของรัฐบาล เรือของบริษัทนี้เดินประจำอยู่ในทะเลจีนและแวะสิงคโปร์ แล้วเลยไปฮ่องกง บางคราวก็เลยไปเมืองชันเถาในประเทศจีน

๓. สายระหว่างกรุงเทพฯ กับไซ่ง่อน เรือที่เดินในทางสายนี้มีอยู่ลำ ๑ ชื่อเรือมอริสลอง ซึ่งห้างอีมอไนท์เป็นเอเยนท์ในกรุงเทพฯ เดิน ๑๕ วันต่อครั้ง ระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองไซ่ง่อนในแหลมอินดูจีนฝรั่งเศส เรือนี้แวะที่พันทบุรี วังยาว (ในเขตกัมพูชา) ฮองจวง (เกาะพุกอก) เมืองกำปอต ฮาเตียน (โคชินไชนา) เกาะไพโลคอนไดร์ และเมืองไซ่ง่อน แล้วไปต่อกับเรือของบริษัทฝรั่งเศสชื่อ เมซาเยอรี มาริติม ซึ่งไปเมืองมาเซลล์ในประเทศฝรั่งเศส และไปประเทศญี่ปุ่น

๔. สายระหว่างกรุงเทพฯ กับยะวา ในทางสายนี้มีบริษัทเรือกลไฟของลันดาที่มีชื่อว่า บริษัทรอยัล ปะเก็ตแนวิเกชัน หรือเรียกตามภาษาของลันดาเขียนอักษรย่อว่า เค.พี.แอม. (K.P.M.) เดินระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองท่าในเกาะชะวา เช่นเมืองบั๊ตเตเวีย สะมารัง สุระบายา และเมืองเบลาวัน-เดลี ในเกาะสุมาตรา มีเรือเดินประจำอยู่ในทางสายนี้ ๒ ลำ คือ

เรือ บาเรนซา มีระวางบรรทุกได้ ๔๗๔๒ ตัน

,, เรนส์ด ,, ,, ๑๓๕๘ ,,

เรือเหล่านี้เดินไม่สม่ำเสมอ สุดแล้วจะมีข้าวสารที่จะบรรทุกไปเมื่อใร ก็เดินเมื่อนั้น ห้างคิสเซลม์เย็นเอเยนต์ในกรุงเทพฯ

นอกจากนี้มีบริษัทญี่ปุ่นจักเรือมาเดินในทางสายนี้ คือ บริษัท โอสะกะ โชเซน ไกซา มีเรือเดิน คือ

เรือ ฟุกุซุมารุ มีระวางบรรทุกได้ ๙๙๕ ตัน

,, โชซุมารุ ,, ,, ๘๙๒ ,,

และมีลำอื่น ๆ อีก

เรือที่เดินสายนี้มักจะแวะที่สิงคโปร์, ห้างแองโกลสยามกุนจำกัดเย็นเอเยนต์ในกรุงเทพฯ

๕. สายระหว่างกรุงเทพฯ กับกีลัง คือเรือกลไฟที่เดินไปมาในระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองกีลัง ซึ่งเย็นเมือง

ท่า อยู่ทางทิศเหนือของเกาะฟอร์โมซา บริษัทโอสะกะ โชเซน ไกซา ซึ่งห้างแองโกลสยามเป็นเอเยนต์ในกรุงเทพ ฯ นั้น ได้จัดให้มีเรือเดินประจำสายนี้ ๒ ลำ คือ

เรือ อันแนนมารุ มีระวางบรรทุกได้ ๑๓๔๑ ตัน

,, ชิเซินมารุ ,, ,, ๑๒๙๒ ,,

๖. สายระหว่างกรุงเทพ ฯ กับอินเดีย ในทางสายนี้ บริษัทบอมเบโอได้เช่าเรือมาเดินระหว่างกรุงเทพ ฯ กับกะลักตา และบอมเบ แวะที่สิงคโปร์ และโกลำโบ ฯลฯ เรือเหล่านี้บรรทุกไม้สักไปจากประเทศสยาม และขากลับบรรทุกสินค้าของประเทศอินเดียเข้ามา ชื่อเรือและน้ำหนักไม่เป็นยุติเพราะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

นอกจากนี้ยังมีเรือกลไฟขนาดใหญ่ของบริษัทนี้ไม่สามารถจะข้ามสันดอนเข้ามายังท่ากรุงเทพ ฯ แต่มาแวะที่เกาะสีชังเพื่อบรรทุกสินค้าไปยังเกาะอังกฤษและยุโรป

๗. สายระหว่างกรุงเทพ ฯ กับยุโรป ในทางสายนี้ บริษัทอิสเอเชียติก ซึ่งเป็นบริษัทของเดนมาร์กได้มีเรือเดินอยู่หลายลำ คือ เรือซีแลนเดีย ไฟเนีย ฟอลสะเตีย กับเรือยุตแลนเดีย ซึ่งเป็นเรือยนตร์ขนาดใหญ่ และเดินไปยุโรป แต่เดินไม่สม่ำเสมอ นอกจากนี้บริษัทอิสเอเชียติก ยังมี

เรือเดินระหว่างกรุงเทพฯ กับฮ่องกงอีก ๒ ลำ คือ เรือยังกา กับเรือบินดัง กับมีเรือกลไฟของชาติอื่น ๆ เช่น นอรเวย์ และอเมริกา เข้ามาเดินบรรทุกสินค้าบางครั้งบางคราว

หมายเหตุ ชื่อเรือต่าง ๆ ที่กล่าวนี้ อาจเปลี่ยนแปลงไปตามคราวตามสมัย จะถือเอาเป็นยุตติไม่ได้ กล่าวไว้พอเป็นทำเนียบให้ทราบว่าในสมัยหนึ่งเป็นดังนี้

๒๒. การหาเลี้ยงชีพ การหาเลี้ยงชีพของมนุษย์ในโลกนี้ ที่นับว่าเป็นส่วนใหญ่และสำคัญที่สุดนั้นมี ๓ อย่าง คือ การกสิกรรม, หัตถกรรม, และพาณิชยการ

สำหรับประเทศสยาม การกสิกรรมนับว่าเป็นการหาเลี้ยงชีพของราษฎรทั่วไปและเป็นส่วนสำคัญที่สุด เพราะประเทศสยามตั้งอยู่ในแถบร้อน มีอากาศอบอุ่นพอเหมาะแก่พืชพรรณทุกชนิดที่จะขึ้นได้งอกงาม และมีพื้นที่กว้างขวาง แต่พลเมืองยังน้อย ซึ่งเป็นการเหมาะแก่การหาเลี้ยงชีพทางกสิกรรม นอกจากการกสิกรรมยังมีการหาเลี้ยงชีพที่นับว่าสำคัญรองลงมาอีก ๒ อย่าง คือ การทำเหมืองแร่ และการทำป่าไม้สัก

๑. การกสิกรรม ที่ทำกันอยู่ในบ้านเมืองนี้ คือ การ

ทำนา ทำไร่ฝ้าย ไร่ยาสูบ ไร่ถั่วงา ไร่พริกไทย สวนมะพร้าว สวนยาง และสวนผลไม้ต่าง ๆ กับสวนผัก

การทำนา

ในภาคกลางของประเทศสยาม คือกรุงเทพฯ มณฑลอยุธยา มณฑลปราจีน มณฑลนครชัยศรี มณฑลนครสวรรค์ตอนใต้ และมณฑลราชบุรีตอนตะวันออก พื้นที่ของมณฑลเหล่านี้เป็นที่ราบเกือบทั้งสิ้น ไม่มีภูเขาและป่า ทั้งมีแม่น้ำลำคลองติดต่อถึงกันทั่วไป เมื่อถึงฤดูฝนก็มีฝนตกลงมาท่วมพื้นดินพอเหมาะแก่การเพาะปลูก เพราะฉะนั้นการหาเลี้ยงชีพของราษฎรในมณฑลภาคกลางจึงมีการกสิกรรมเป็นสำคัญกว่าอย่างอื่น ๆ ทั้งสิ้น และทั้งเป็นการหาเลี้ยงชีพของราษฎรไทยทั่วไปด้วย ที่จริงการทำนานี้ได้ทำกันทั่วไปทุกมณฑลตลอดประเทศสยาม แต่ภาคกลางเป็นภาคที่ทำนามากที่สุด

จำนวนเนื้อนาที่ปลูกข้าวได้มากที่สุด คือ มณฑลอยุธยา มณฑลนครชัยศรี และมณฑลปราจีนบุรี แต่มณฑลอยุธยาในปีหนึ่งราษฎรทำนาได้ถึง ๓,๐๐๐,๐๐๐ ไร่เศษ มณฑลนครชัยศรีกับมณฑลปราจีนบุรีในปีหนึ่งทำนาได้มณฑลละ ๑,๙๐๐,๐๐๐ ไร่เศษ

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีมณฑลนครราชสีมา มณฑลร้อยเอ็ด มณฑลอุดร และมณฑลอุบล ไทยมากพื้นที่เป็นป่าที่ไม่มีประโยชน์ และทั้งทางคมนาคมในภาคนี้ก็ไม่ใคร่สะดวก จึงไม่ชวนราษฎรกระตือรือร้นทำการเพาะปลูกได้มากขึ้น มักจะทำกันแต่พอกินและซื้อขายกันภายในมณฑลภาคนั้นเอง วิธีทำก็ได้อาศัยน้ำฝนที่ตกลงตามฤดูกาล อย่างในมณฑลภาคกลาง

ในภาคเหนือ มณฑลพายัพ มณฑลมหาราษฎร์ มณฑลพิษณุโลก พื้นที่ไทยมากเป็นป่าและเขา และพื้นที่ก็สูง ๆ ต่ำ ๆ น้ำฝนที่ตกลงมักจะไหลไปเสียไทยเร็วไม่ขังอยู่ได้นานพอแก่อายุของต้นข้าวได้ ราษฎรไทยฝ่ายเหนือจึงคิดทำทำนบกั้นน้ำในลำห้วย ลำธาร ทดเข้าไปยังพื้นที่ที่ตนต้องการปลูกข้าวเย็นแห่ง ๆ เรียกว่า ฝายเพราะฉะนั้นจึงปลูกข้าวได้แต่ในคำบลที่มีลำธาร ลำห้วยผ่านไปเท่านั้น การทำนาจึงทำได้น้อย

ในภาคใต้ มณฑลในแหลมมลายู คือ มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลสุราษฎร์ มณฑลปัตตานีและมณฑลภูเก็ต ที่ดินเย็นป่าและเขาที่ราบสำหรับทำนาได้มีน้อย

และวิธีทำยังช้าอยู่มาก มณฑลในภาคนี้ที่ทำนาได้มากที่สุด ก็มีแต่มณฑลนครศรีธรรมราชแห่งเดียวเท่านั้น ในปีหนึ่งปลูกข้าวได้ประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ ไร่

ข้าวที่ทำได้ในประเทศสยามนี้ ทำได้มากกว่าสินค้าอย่างอื่นๆ นอกจากซื้อขายใช้สับประทานกันภายในประเทศ ยังได้ส่งออกไปขายต่างประเทศมากกว่าสินค้าอื่นๆ ทั้งสิ้น สินค้าข้าวที่ประเทศสยามส่งไปต่างประเทศ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ มีจำนวน ๑๘,๗๔๕,๑๔๔ หาบ เป็นราคาถึง ๙๗,๘๖๑,๖๕๘ บาท

การทำนาในประเทศสยามในบัดนี้ ยังทำได้ปีละครั้งเดียว และยังทำได้ผลน้อยกว่าที่ควร เพราะยังทำกันตามแบบโบราณที่เคยทำกันมา คือยังใช้แรงโคกระบือไถนา ทั้งวิธีปลูกข้าวและเลือกคัดพันธุ์ข้าวก็ยังไม่ได้ทำกันอย่างดี และยังไม่มีการบำรุงพื้นดินให้ดีขึ้น การที่ต้นข้าวขึ้นได้งอกงามในพื้นที่นาของเมืองเรานั้น ก็เป็นโดยธรรมชาติ คืออาหารของต้นข้าวยังบริบูรณ์อยู่ เพราะมีน้ำท่วมพัดพาเอาเลนมาไปรยให้ทุกปี การทำนายังได้ผลไม่ได้แน่นอนเสมอทุกปี สุดแล้วแต่น้ำฝนที่ตกลงมาตามฤดูกาล ถ้าปีใดมีฝนตกน้อย จนไม่มีน้ำพอสำหรับหล่อเลี้ยงต้นข้าว หรือมีน้ำท่วมมากเกินไป จนปลูกข้าวไม่ได้

ปีนั้น ราษฎรก็ขัดสนยากจน ถ้าปีใดน้ำฝนบริบูรณ์พอก็แก่การหล่อเลี้ยงต้นข้าว และราษฎรทำนาได้มาก ราษฎรก็บริบูรณ์ไปตามกัน ในบำรุงนี้รัฐบาลได้ทั้งกรมทดน้ำขึ้นสำหรับอำนวยการเพาะปลูก มีการขุดคลองทำประตูน้ำทดน้ำ และไขน้ำเข็นกัน ได้เริ่มลงมือตั้งทำการทดลองกันขึ้นที่ตำบลท่าหลวงในอำเภอท่าเรือจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่ ๑ เมื่อสำเร็จจนทดน้ำไขน้ำเข้านาได้ตามเวลาที่ต้องการแล้ว ก็อาจจะปลูกข้าวได้ปีละ ๒ ครั้ง และเมื่อต่อไปราษฎรมีการศึกษาดีขึ้น รู้จักวิธีสหกรณ์ และนำเอาวิทยาศาสตร์มาใช้ในการทำนา รู้จักวิธีทำนาอย่างที่ได้ผลมาก และรู้จักใช้เครื่องมือ เช่น ใช้แรงเครื่องจักร เครื่องยนตร์ไถนาแทนแรงคนและแรงสัตว์ และมีการทดน้ำไขน้ำออกบริบูรณ์ตามความต้องการแล้ว การทำนาก็คงได้ผลเพิ่มขึ้นยิ่งกว่านี้อีกหลายเท่า

การทำไร่ฝ้าย

การปลูกฝ้ายเป็นการหาเลี้ยงชีพของราษฎรอย่างหนึ่ง ประเทศสยามเหมาะสำหรับการปลูกฝ้ายด้วย แต่ในบำรุงนี้จะปลูกกันน้อย และยังทำกันตามแบบโบราณที่เคยทำกันมา ถ้าได้ปลูกให้ถูกต้องตามวิธีที่ดีแล้ว คงจะได้ผล

มากขึ้นอีก ฤดูที่ปลูกฝ้ายในประเทศสยามไม่เหมือนกัน
ทั่วไปทุกตำบล บางตำบลลงมือปลูกต้นปี บางตำบล
ลงมือปลูกกลางปี แต่ข้อสำคัญเมื่อฝ้ายมีผลแก่แล้ว ต้อง
ให้ตรงกับฤดูแล้ง เพื่อประสงค์จะไม่ให้ฝ้ายที่มีผลแก่ได้
ที่แล้วเปียกน้ำได้ การปลูกฝ้ายนั้นปลูกกันแต่ในภาคเหนือ
และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาคเหนือ ในจังหวัดอุตรดิตถ์และสุโขทัย ลงมือ
ปลูกในเดือนสิงหาคมตลอดจนเดือนตุลาคม ซึ่งเป็นฤดูฝน
ชุกทำให้ต้นฝ้ายขึ้นงอกงาม ลงมือเก็บในเดือนกุมภาพันธ์
และมีนาคม ในจังหวัดพิจิตรและจังหวัดพิษณุโลก ในบริเวณ
ลุ่มแม่น้ำน่าน และแม่น้ำวัง ลงมือปลูกในเดือนตุลาคม
จนถึงเดือนธันวาคม ซึ่งประจวบกับน้ำในแม่น้ำลดลง แต่
พื้นดินยังเปียกชุ่มอยู่ทำให้ต้นฝ้ายงอกงามได้ ลงมือเก็บ
ผลในเดือนมีนาคมตลอดไปจนถึงเดือนพฤษภาคม ในปี ๒๔๖๐
มณฑลพิษณุโลกปลูกฝ้ายได้ประมาณ ๓,๐๐๐ ไร่เศษ

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือพื้นที่ในบริเวณลุ่ม
แม่น้ำโขง มณฑลนครราชสีมา มณฑลร้อยเอ็ด มณฑล
อุบล และมณฑลอุดร ลงมือปลูกในเดือนมิถุนายน ไป
ถึงเดือนสิงหาคม ซึ่งเป็นฤดูที่มีฝนตกชุก ต้นฝ้ายจึ

ใกล้งอกงาม และลงมือเก็บผลราวเดือนพฤศจิกายนจนถึงเดือนมีนาคม ในภาคนี้มณฑลร้อยเอ็ดปลูกฝ้ายได้มากกว่ามณฑลอื่น ๆ ในปี ๒๔๖๐ คือปลูกได้ประมาณ ๖,๐๐๐ ไร่

ฝ้ายที่ปลูกในประเทศสยาม นอกจากที่จะเอามาปั่นทอเป็นผืนผ้าใช้กันภายในประเทศแล้ว ยังได้ส่งออกไปขายต่างประเทศใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ฝ้ายที่ส่งออกไปจากประเทศสยามมีจำนวนเพียง ๒๖๕๗ หาบ คิดเป็นราคา ๘๔,๗๐๘ บาท ในปัจจุบันประเทศสยามต้องซื้อผ้าจากต่างประเทศ คิดฉะเพาะผ้าที่ทอด้วยฝ้ายเท่านั้น ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นราคาถึง ๒๓,๔๓๑,๕๙๘ บาท

ที่จริงสินค้าฝ้ายเป็นสินค้าใหญ่อย่างหนึ่งในโลก เพราะมนุษย์ใช้ผ้าทุกคน และในประเทศเราก็นับว่าเหมาะสำคัญการปลูกฝ้าย ถ้าต่อไปรายฎรพากันปลูกฝ้ายมากขึ้น ก็เป็นสินค้าออกได้อย่างข้าวแล้ว ประเทศเราจะสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การทำไร่ยาสูบ

ยาสูบที่ปลูกกันในประเทศสยามได้ปลูกกันยาสูบกันหลายมณฑล แต่มีจำนวนไม่สู้มากนัก กันยาสูบที่ปลูกคิดฉะเพาะปี พ.ศ. ๒๔๖๐ มีดังนี้

ในภาคเหนือ มณฑลมหาราษฎร์ปลูกกันยาสูบมาก

ที่สุด คือปลูกได้ถึง ๙,๙๐๐ ไร่ มณฑลพิษณุโลกปลูกได้ ๖,๔๐๐ ไร่

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มณฑลร้อยเอ็ดปลูกมากที่สุด คือปลูกได้ ๑๑,๐๐๐ ไร่ และมณฑลอุบลปลูกได้ ๖,๖๗๐ ไร่

ในภาคกลาง มณฑลราชบุรีปลูกมากที่สุด คือปลูกได้ ๒,๕๐๐ ไร่

ในภาคใต้ มณฑลนครศรีธรรมราชปลูกมากที่สุด คือปลูกได้ ๒,๖๐๐ ไร่

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ก็ได้ปลูกกันมณฑลละเล็กละน้อย ยาสูบนั้นแม้จะเป็นของสุรุ่ยสุร่ายไม่จำเป็นแก่ชีวิตก็ดี แต่กระนั้นยังซื้อขายกันเป็นเงินปีละมาก ๆ ยาสูบที่ส่งไปขายต่างประเทศจากประเทศสยามในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นราคาถึง ๒๖๑,๗๕๙ บาท แต่ยาสูบที่ส่งเข้ามาขายในประเทศสยามเป็นราคาถึง ๒,๓๒๘,๗๙๗ บาท มากกว่าที่ประเทศสยามส่งออกไปเกือบ ๙ เท่า

การทำไร่พริกไทย

การทำไร่พริกไทย ในบั้นปลายนี้มีแต่ในมณฑลจันทบุรี

และจังหวัดตรัง มณฑลภูเก็ต ในมณฑลจันทบุรีมีไร่พริกไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ประมาณ ๑๘,๐๐๐ ไร่ แต่ที่จังหวัดตราดมีประมาณ ๒๐๐ ไร่เท่านั้น นอกจากนี้มณฑลนครศรีธรรมราชก็มีอยู่บ้าง พริกไทยเป็นสินค้าออกอย่างหนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ สินค้าพริกไทยที่ส่งออกไปต่างประเทศมีจำนวน ๒๔,๒๘๔ หาบ เป็นราคา ๙๙๖,๒๔๒ บาท

การทำไร่ถั่วและงา

ถั่วและงามีอายุอยู่ชั่วฤดูหนึ่ง และมักจะปลูกกันเมื่อเลิกการทำนาแล้ว ในชั้นนี้รายฎรยังไม่ได้ทำกันจริงจังนักจะปลูกสำหรับซื้อขายกันภายในประเทศ แต่ถึงกระนั้นเมื่อเก็บรวบรวมกันมณฑลละเล็กละน้อยแล้ว ยังได้ส่งออกไปขายต่างประเทศในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้ส่งถั่วออกนอกประเทศสยามเป็นราคา ๑,๐๐๐ บาท และงาเป็นราคา ๒,๔๒๐ บาท

มณฑลที่ปลูกถั่วและงามากที่สุดใน พ.ศ. ๒๔๖๐ คือมณฑลอยุธยาปลูกถั่ว ๑,๖๐๐ ไร่ ปลูกงา ๗๕๐ ไร่ มณฑลนครสวรรค์ปลูกถั่ว ๒,๖๐๐ ไร่ ปลูกงา ๔๖๐ ไร่ นอกจากมณฑลเหล่านี้ก็ได้ปลูกกันแห่งละเล็กละน้อย

การทำสวนมะพร้าว

มะพร้าวนั้นปลูกกันมากในมณฑลชายทะเล คือมณฑล
จันทบุรี มณฑลสุราษฎร์ มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑล
ปัตตานี และมณฑลราชบุรี แต่มณฑลราชบุรี มณฑลนคร
ศรีธรรมราช และมณฑลปัตตานี ทั้ง ๓ มณฑลนี้มีผู้ปลูก
มะพร้าวทั้งมีผลแล้วและยังไม่มีผล ประมาณมณฑลละ
๑,๐๐๐,๐๐๐ ต้น ต้นมะพร้าวชอบขึ้นในที่ราบและมีน้ำ
ท่วมถึง และชอบอากาศทะเล เป็นต้นไม้ใหญ่ เมื่อปลูก
แล้วราว ๗ ปีที่ ๗ จึงจะได้ผล ผลสำหรับใช้ทำน้ำมัน ละมุ
เทียนไข และทำน้ำมันเหม็น เมื่อเก็บผลแล้วผ่าชักเนื้อเอา
เนื้อในออกตากให้แห้ง เป็นมะพร้าวแห้ง ส่งเป็นสินค้าไป
ขายต่างประเทศ สำหรับสะกัดน้ำมันใช้การต่าง ๆ เช่น
ทาผมทะเกียง และหยอดเครื่องจักร ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็น
มะพร้าวส่งไปขายต่างประเทศแต่เพียงราคา ๙๕๐ บาทเท่า
นั้น และน้ำมันมะพร้าวที่ส่งมาจากต่างประเทศเข้ามา
ขายในประเทศสยาม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นราคาถึง
๕๒๘,๑๔๐ บาท

การทำสวนยาง

สวนยางที่ทำกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็มีแต่มณฑลนคร

เมืองราชบุรี มณฑลปัตตานี และมณฑลภูเก็ต ต้นยางชอบขึ้นในที่ริมน้ำมีชายทะเลตามเชิงเนินเขาได้ดี ๆ ซึ่งเย็นดินทรายและมีฝนตกชุก ต้นยางนั้นกรีดตั้งแต่ปลูกจนสัยยางได้อยู่ในราวปีที่ ๖ การทำสวนยางในมณฑลเหล่านี้พึ่งจะเริ่มต้นยางที่ได้พอจะสับยางได้นั้นมีจำนวนน้อย ยางจึงเป็นสินค้าใหญ่อย่างหนึ่ง เพราะมีที่ใช้มาก ในมณฑลภูเก็ตได้เป็นที่เหมาะสำหรับปลูกต้นยาง ถ้าได้ทำเป็นสินค้ามาก ๆ แล้ว ก็จะทำให้ร่ำรวยขึ้นอีกมาก

การทำป่าไม้

การทำป่าไม้สัก ในภาคเหนือของประเทศสยาม คือมณฑลพายัพ, มณฑลมหาราษฎร์, มณฑลพิษณุโลก, และมณฑลนครสวรรค์ตอนเหนือ ภูมิประเทศประกอบด้วยป่าและเขา แต่เป็นป่ามากกว่าอย่างอื่น ที่ราบสำหรับทำการเพาะปลูกมีน้อยกว่าที่เป็นป่า และไม้ที่มีอยู่ในป่าของมณฑลภาคนี้โดยมากเป็นไม้สัก ซึ่งเป็นไม้ดีที่สุด และขายได้ราคาดี เพราะฉะนั้นการทำป่าไม้สักจึงควรเป็นอาชีพสำคัญของราษฎรในภาคนี้ แต่ในปัจจุบันนี้บริษัททำป่าไม้สักที่สำคัญ เป็นบริษัทต่าง

ประเทศทั้งสิ้นมีอังกฤษเป็นต้น เหตุฉะนั้นความมั่งมีซึ่งเกิดจาก
การทำป่าไม้จึงตกอยู่แก่ชาวต่างประเทศ เงินค่าไม้สักซึ่งเป็น
กำไรมีจำนวนมาก จึงหาได้อยู่ในเมืองไทยไม่ แม้จะตก
อยู่ในเมืองไทยก็เป็นส่วนของชาวต่างประเทศทั้งสิ้น คน
ที่เป็นลูกจ้าง รับจ้างตัดไม้และชนไม้ในป่าของบริษัทเหล่านี้
ไทยมากเป็นคนชาติพะม่าและเงี้ยว ซึ่งอยู่ในบังคับของชาว
ต่างประเทศ คนไทยผู้เป็นเจ้าของพื้นที่มีรับจ้างตัดไม้และ
ชนไม้อยู่บ้างแต่เพียงเล็กน้อย แต่ถึงกระนั้นก็ยังนับว่า
คนไทยฝ่ายเหนือยังได้มีอาชีพโดยเป็นลูกจ้างทำการป่าไม้นี้
นับว่าดีกว่าไม่มี. ไม้สักเป็นไม้ที่ทนทั้งแดดและฝน ตัว
สัตว์ไม่ใคร่ทำอันตราย ใช้ทำประโยชน์สำหรับปลูกบ้าน
เรือนทำเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ไม้สักที่ส่งออกไปขายต่าง
ประเทศใน พ.ศ. ๒๔๖๐ มีจำนวน ๔๔,๘๒๖ ตัน เป็น
ราคาถึง ๕,๕๐๖,๓๖๘ บาท

การทำป่าไม้กระยาเลย นอกจากการทำป่าไม้สัก
ยังมีบริษัทตั้งทำการตัดไม้อย่างอื่นอีก เช่นไม้กระแยก ไม้
ยาง ไม้อินทนิล ไม้เคี่ยม. การทำป่าไม้กระยาเลยที่ตั้ง
เป็นบริษัทไทยขออนุญาตจากรัฐบาล ก็มีอยู่ในมณฑลฝ่าย
เหนือ. ในภาคกลางก็มีผู้ขออนุญาตทั้งบริษัทตัดไม้เบญจ



การลากซุงในฝ่ายเหนือของสยาม

(จากหนังสือภูมิศาสตร์เกรแฮม)

พรรณ์ในป่าที่จังหวัดชลบุรี เรียกว่า บริษัทป่าไม้ศรีราชา กับมีบริษัทของชาวเดนมาร์กที่ตั้งตัดไม้อยู่ในป่าตำบลบ้านกอน จังหวัดสุราษฎร์ธานีอีกบริษัท ๑ เท่านั้น. มณฑลที่อยู่ทางทิศตะวันออกของประเทศสยาม ตั้งแต่มณฑลจันทบุรีขึ้นไปจนถึงมณฑลอุดร มีไม้ตะเคียนและไม้ยางมาก มณฑลตอนใต้ตั้งแต่มณฑลราชบุรีลงไปมีไม้ตะเคียนและไม้อินทนิลมาก นอกจากการตัดไม้ในป่ายังมีตัดเสาในป่าขายอีก สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนและทำประโยชน์อย่างอื่น ๆ.

การขุดแร่

การขุดแร่ ในมณฑลภาคใต้ คือมณฑลสุราษฎร์ นครศรีธรรมราช บัตตานี และภูเก็ต พื้นที่เป็นเขาและป่าโดยมาก ควรเพิ่มเขาและป่าเหล่านี้อุดมไปด้วยแร่ต่าง ๆ มีแร่ดีบุก วุลแฟรม ตะกั่วและถ่านหิน ฯลฯ แต่แร่ที่มีมากที่สุดก็คือแร่ดีบุก เพราะฉะนั้นการขุดหาแร่ควรจะเป็นอาชีพสำคัญของราษฎรในภาคนี้ ในปัจจุบันนี้ได้มีบริษัทตั้งทำการขุดแร่ดีบุกอยู่หลายบริษัท แต่บริษัทที่สำคัญและขุดแร่ได้มากนั้นเป็นบริษัทของชาวต่างประเทศทั้งสิ้น. บริษัทที่เหมืองแร่ดีบุก ถ้าเป็นบริษัทของชาวยุโรป ใช้เครื่อง

จักรยุค ซึ่งทำการขุดแร่ได้มากและเร็วกว่าแรงกุลีขุดหลายเท่า ถ้าเป็นบริษัทจีนก็มักใช้ขุดด้วยแรงกุลีจีน ผู้ทำการรับจ้างในบริษัทเหล่านี้ นอกจากหัวหน้าที่เป็นชาวยุโรปก็เป็นชาติจีนและกุลีลูกจ้างก็เป็นชาติจีน เพราะฉะนั้นเงินค่าขายแร่ซึ่งเป็นกำไรส่วนใหญ่และเงินค่าแรงจึงตกเป็นของชาวต่างประเทศทั้งสิ้น แม้มีคนไทยทำเหมืองแร่ไทยได้รับอนุญาตจากรัฐบาลอยู่บ้าง ก็ทำแต่เพียงเล็กน้อยไม่ใหญ่โตได้เหมือนชาวต่างประเทศ รายฎรพื้นเมืองของมณฑลภาคนี้ได้รับประโยชน์จากการทำแร่แม้แต่เพียงเป็นลูกจ้างก็มีจำนวนน้อยที่สุด เพราะกุลีที่เป็นลูกจ้างเป็นคนชาติจีนเกือบทั้งสิ้น แต่รัฐบาลได้เงินจากการเก็บภาษีตามราคาดีบุกที่ส่งออกไปขายต่างประเทศ เรียกว่าค่าภาคหลวง และได้จากค่าอนุญาตให้ทำเหมืองแร่เป็นเงินปีละมากๆ แร่ดีบุกที่ส่งเป็นสินค้าไปขายต่างประเทศในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ มีจำนวน ๑๔๘,๐๐๐ หาบ เป็นราคาถึง ๓๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท แต่ค่าภาคหลวงซึ่งรัฐบาลเก็บได้ถึง ๖,๔๕๔,๐๐๐ บาท

แร่วุลแฟรม มีอยู่ในมณฑลภาคใต้ คือในมณฑลนครศรีธรรมราชและมณฑลภูเก็ต จังหวัดที่มีมากก็คือจังหวัดนครศรีธรรมราชและสงขลา ชาวพื้นเมืองเรียกว่า แร่คาย

ใช้ประโยชน์สำหรับหลอมปนกับเหล็กทำให้เนื้อเหล็กดีขึ้น รายฎรได้เที่ยวขุดและเก็บแร่เหล่านี้มาส่งขายให้แก่พ่อค้าเป็นอาชีพอย่างหนึ่ง แร่วุลฟรมที่ส่งออกไปขายต่างประเทศเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ มีจำนวน ๓๓,๖๓๐ หาบ เป็นราคา ๔๔,๕๖๐ บาท

แร่โมลิบเดไนต์ เป็นแร่ที่พึ่งค้นพบ แร่ชะนิดนี้ใช้สำหรับประสมกับเหล็กทำให้เนื้อเหล็กดีขึ้น ได้มีบริษัทขุดแร่ชะนิดนี้มีอยู่ที่มณฑลจันทบุรีแห่ง ๑ เมื่อได้ทำมากก็คงเป็นสินค้าออกอีกอย่างหนึ่ง

ทับทิมและนิล ที่ยังไม่ได้เจียรไน ได้มีผู้ตั้งทำการขุดหาอยู่ที่มณฑลจันทบุรี ผู้ที่ทำการขุดหาทับทิมและนิลได้มากเป็นชาติพะม่า เป็นสินค้าที่ส่งไปขายต่างประเทศในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ทับทิมเป็นราคา ๕,๑๓๐ บาท นิลเป็นราคา ๔๖๕,๕๐๐ บาท

แร่อื่น ๆ นอกจากนี้ก็มีผู้ได้ขุดใช้บ้างเล็กน้อย หาได้ซื้อขายส่งออกไปต่างประเทศไม่

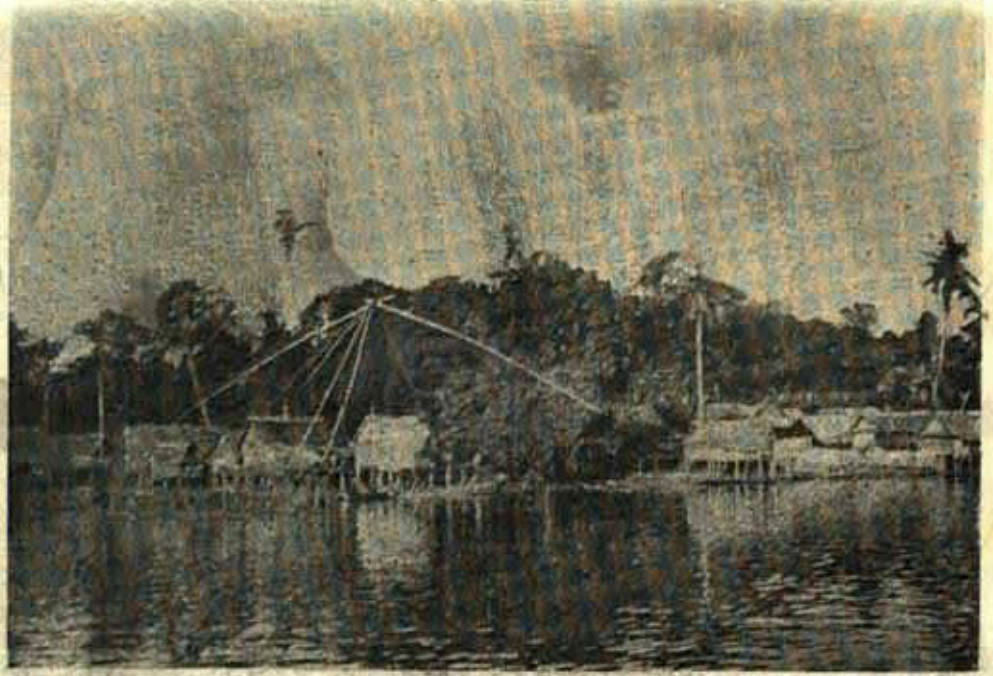
การจับสัตว์น้ำ

การจับสัตว์น้ำ เป็นการหาเลี้ยงชีพของรายฎรที่อยู่ตามแถบชายทะเล คือแขกที่อยู่ทางฝ่ายสยาม ในทะเล

ฝั่งทะวันออกตั้งแต่จังหวัดตราด จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดระยอง ไปทางทะวันตกตลอดไปจนถึงมณฑลปัตตานี นั้น มีการจับปลาทะเลกันมาก นอกจากการจับปลาทะเลยังมีการจับปลาตามแม่น้ำลำคลอง และหนองบึงซึ่งมีน้ำขังอยู่อีก ปลาที่จับได้มากในท้าวสยาม มีปลาทู ปลากุเรา และหอยแมงภู่ ฯลฯ ส่วนปลาที่จับในน้ำจืด เช่นปลาช่อน ปลาสลิด ฯลฯ

ปลาทะเลที่จับได้นั้น สำหรับใช้เป็นอาหารของพลเมือง และทำเป็นปลาเค็ม, ปลาน้ำจืดทำเป็นปลาแห้ง สำหรับส่งออกไปขายต่างประเทศ ในพ.ศ. ๒๔๖๐ ปลาเค็มรวมทั้งหอยแมงภู่แห้งด้วย ได้ส่งออกไปขายต่างประเทศมีจำนวน ๑๙๒,๐๙๔ หาบ เป็นราคา ๑,๕๒๑,๕๓๐ บาท ปลาน้ำจืดมีปลาแห้ง กับปลาใยไม้ส่งออกไปขายต่างประเทศเป็นราคา ๑๗๗,๓๘๓ บาท.

๒. การหัตถกรรม ในประเทศสยามที่ตั้งเป็นบริษัทและมีโรงงานใหญ่ ๆ สำหรับทำการหัตถกรรมโดยใช้แรงเครื่องจักรทำสิ่งของเป็นสินค้า และมีทุนตั้งล้านบาทนั้น ในบัดนี้มีอยู่โรงเดียว คือโรงทำปูนซิเมนต์ที่ตั้งอยู่ที่ตำบลบางซื่อ จังหวัดพระนคร นอกจากนั้นก็มีแต่โรงงาน



การจับปลาในอ่าวสยาม

(จากหนังสือภูมิศาสตร์เกรแฮม)

เล็ก ๆ มีทุนไม่ถึงล้านบาท และตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานคร คือ โรงทำกระดาษ ๑ โรง โรงทำน้ำหวานและน้ำแข็ง ๓ โรง โรงฟอกหนัง ๑ โรง โรงมวนยาสูบกระดาษ ๑ โรง โรงทำสะบู่ ๑ โรง

โรงทำซีเมนต์ โรงทำน้ำหวาน และโรงฟอกหนัง ได้จดทะเบียนอยู่ในกฎหมายไทย, แต่เงินทุนนั้นโดยมากเป็นของชาวต่างประเทศทั้ง ๓ แห่ง แต่โรงทำซีเมนต์นั้น กรมพระคลังมีหุ้นส่วนอยู่ด้วยราวครึ่งหนึ่ง โรงทำกระดาษนั้นเป็นของกรมแผนที่ทหารบก ทำกระดาษใช้ในราชการเท่านั้น โรงทำน้ำหวานโรง ๑ เป็นสาขาโรงทำน้ำหวานที่เมืองสิงคโปร์ซึ่งเป็นของอังกฤษ อีกโรง ๑ เป็นของคนไทย โรงทำสะบู่เป็นของชาวอังกฤษและเดนมาร์กรวมกัน โรงมวนยาสูบกระดาษนั้น เจ้าของเป็นชาติกรีก นอกจากนี้มีโรงฟอกหนังอีก ๒—๓ โรง ซึ่งเจ้าของเป็นชาติจีน

โรงเลื่อยจักรสำหรับเลื่อยไม้สักและไม้อื่น ๆ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในกรุงเทพฯ นั้น ชาวยุโรปเป็นเจ้าของเสีย ๕ โรง และเป็นของจีน ๑ โรง

โรงสีข้าวสำหรับสีข้าวเปลือกส่งไปขายต่างประเทศ โรงสีข้าวนั้นตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ๕๐ โรง ตั้งอยู่ที่จังหวัด

ณะเชิงเทรา ๓ โรง จังหวัดนครศรีธรรมราช ๑ โรง และจังหวัดนครราชสีมา ๑ โรง และโรงสีข้าว ๕๕ โรงนี้เป็นของคนไทยประมาณ ๕—๖ โรง เป็นของชาวยุโรปประมาณ ๔ โรง นอกนั้นเจ้าของเป็นชาติจีนทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมีโรงสีข้าวเล็ก ๆ ใช้แรงเครื่องยนต์และแรงไฟฟ้าอีกหลายโรง สำหรับรับจ้างสีข้าวสาร และสีข้าวสารขายเองบ้าง

การหัตถกรรม นอกจากมีโรงงานใช้แรงเครื่องจักรทำการ ก็มีการทำสิ่งของด้วยมือ เช่น ทอผ้า ทำกระดาษหล่อเหล็ก และเครื่องปั้นต่าง ๆ เครื่องจักสานและเครื่องมือทำนา และต่อเรือ ฯลฯ

การทำผ้า ที่ทำด้วยมือนั้น ไม่ได้รวมทุนรวมแรงกันทำ โดยมากมักเป็นคนชาวชนบทและไม่ได้หาเลี้ยงชีพด้วยการทอผ้าอย่างเดียว พอสิ้นฤดูทำนา ก็เริ่มทอผ้าขึ้นและมักเป็นหน้าที่ของผู้หญิง การทอผ้ายังใช้เครื่องมือทอผ้าตามแบบโบราณ, ไม่ได้ใช้เครื่องจักรอย่างต่างประเทศ ด้ายและไหมที่จะทอผ้าได้ซื้อมาจากต่างประเทศ ไม่ได้ปั่นผ้ายหรือกรอไหมขึ้นเอง ทอได้ทั้งผ้าด้ายและผ้าไหม ผ้าที่ทอขึ้นโดยมากก็สำหรับซื้อขายกันในบ้านเมือง ทอเป็นผ้าพื้น ผ้าขาวม้า ผ้าม่วง ผ้าไสบ่ง ผ้าสีน ผ้าที่ทอขึ้นยังหา

เลี้ยงพอสำหรับใช้ในประเทศไม่ ต้องซื้อมาจากต่างประเทศ
ทุกปี ๑ สินค้าผ้าที่ส่งมาในเมืองไทย จากต่างประเทศ
เป็นราคามากกว่า ๒๕,๐๐๐,๐๐๐ บาท

ส่วนการหัตถกรรมอย่างอื่นๆ ทำกันแต่ละเล็กละน้อย
ไม่พอที่จะเป็นสินค้าส่งออกไปขายต่างประเทศได้

๓. การพาณิชย์ ประเทศสยามเป็นประเทศที่ทำการ
เพาะปลูก มีพลเมืองน้อย สิ่งของที่เกิดแต่การหัตถกรรม
มีน้อย หรือเกือบไม่มีเลย เพราะฉะนั้นการพาณิชย์จึงไม่สู้
ใหญ่โตนัก คนชาติไทยโดยมากทำแต่การเพาะปลูก เพราะ
ฉะนั้นการพาณิชย์ในประเทศสยามจึงตกอยู่แก่คนต่างประเทศ
แทบทั้งสิ้น คือ จีน แขก ญี่ปุ่น และชาวยุโรป. การค้าขาย
ของสยามแยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ค้าขายกับ
ต่างประเทศ (๒) ค้าขายกันภายในประเทศ

การค้าขายกับต่างประเทศ ประเทศสยามได้ทำการ
ค้าขายกับต่างประเทศโดยทางทะเล คือมีเรือกลไฟบรรทุก
สินค้าจากต่างประเทศเข้ามาสู่ท่าเรือของสยาม เช่นท่า
กรุงเทพ ฯ และหัวเมืองอื่นในอ่าวสยาม สินค้านั้นได้ส่งมา
จากสิงคโปร์ ฮ่องกง จีน ญี่ปุ่น ชะวา อินเดีย และประเทศ

ต่าง ๆ ในทวีปยุโรป และอเมริกา ส่วนทางบกนั้นในบั้นปลายนี้
มีรถไฟสายใต้เดินต่อกับเมืองสิงคโปร์และปีนัง แล้ว สินค้า
ที่มาจากต่างประเทศก็ส่งโดยทางรถไฟสายใต้ได้โดยสะดวก

สินค้าที่ส่งจากต่างประเทศมาในประเทศสยาม คือ
สิ่งของที่เกิดจากหัตถกรรมเป็นพื้น มีเครื่องนุ่งห่ม เครื่อง
ภาชนะใช้สอยต่าง ๆ เครื่องเรือน เครื่องจักร น้ำมันสำหรับ
ใช้ในเครื่องยนตร์และเครื่องจักร และเครื่องฉัตรต่าง ๆ
และสิ่งของต่าง ๆ ที่ไม่มีหรือทำไม่ได้ในประเทศสยาม

สินค้าที่สยามส่งไปต่างประเทศ ก็คือสิ่งของที่เกิด
จากเพาะปลูกหรือเกิดจากพื้นดินเป็นสำคัญ สินค้าที่สำคัญ
ที่สุดก็คือ ข้าวใน ๕ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑
ข้าวที่สยามส่งออกไปขายต่างประเทศ คิดเฉลี่ยเป็นปีละ
๑๗,๙๘๒,๐๐๐ หาบ เป็นราคา ๑๐๐,๕๙๔,๐๐๐ บาท
รวมสินค้าของประเทศสยามทั้งหมดที่ส่งไปขายต่างประเทศ
ใน ๑๐๐ ส่วน เป็นข้าวเสีย ๗๐ ส่วน

สินค้าที่ ๒ ของเมืองไทย ก็คือดีบุกอันมีอยู่ในมณฑล
ภาคใต้ซึ่งรัฐบาลอนุญาตให้บริษัทขุดขึ้นและส่งไปขายต่าง
ประเทศ คิดถัวใน ๕ ปี ประมาณปีหนึ่ง ๑๐๐ ละ ๑๕
ของสินค้าทั้งหมดที่ส่งไปขายต่างประเทศ ในพ.ศ. ๒๔๖๑

จำนวนที่บุกที่ส่งไปขายต่างประเทศประมาณ ๑๔๘,๐๐๐ หาบ เป็นราคา ๓๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท

สินค้าที่ ๓ ก็คือไม้สัก ซึ่งส่งไปขายต่างประเทศใน ๕ ปี คิดเฉลี่ยในปี ๑ ประมาณ ๑๐๐ ละ ๕ ครึ่งของสินค้าทั้งหมด ไม้สักนี้มีอยู่ในภาคเหนือของสยาม ซึ่งรัฐบาลอนุญาตให้ผู้ได้รับอนุญาตไปตัดขาย ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ มีไม้สักส่งไปขายต่างประเทศ ๓๗,๐๐๐ ตัน เป็นราคา ๕,๕๘๗,๐๐๐ บาท

สินค้าอย่างอื่นที่เกิดจากพื้นดินก็ยังมีอีกหลายอย่าง แต่เป็นจำนวนน้อย เช่น พริกไทย ถั่วงา และมะพร้าวแห้ง และไม่มีราคามากถึง ๑๐๐ ละ ๒ แห่งสินค้าทั้งหมดนั้น แต่ที่พอว่าใกล้ ๑๐๐ ละ ๒ ก็มีอย่างเดียว คือ หนังสัตว์ต่าง ๆ เท่านั้น

ต่อไปภายหน้า สินค้าพืชพรรณที่เกิดจากการเพาะปลูก และซึ่งจะทำงามได้ดีในเมืองเรานั้น นอกจากข้าวก็ยังมีอีกหลายอย่าง เช่น ฝ้าย นุ่น มะพร้าว ยางพารา ถ้าได้ปลูกกันจริงจัง และมีจำนวนมากแล้ว ก็อาจเป็นสินค้าที่ส่งไปขายต่างประเทศได้ดี

การค้าขายภายในประเทศ ในประเทศสยาม,

กรุงเทพ ฯ เป็นศูนย์กลางของการค้าขายทั้งทางบกและทางเรือ สินค้าที่เดินมาทางเรือก็คือ โดยทางทะเลในอ่าวสยาม แม่น้ำเจ้าพระยา, แม่น้ำบางปะกง, แม่น้ำท่าจีน, แม่น้ำแม่กลอง และคลองต่าง ๆ ซึ่งขุดทะลุแม่น้ำเหล่านี้ ทางบกก็มีรถไฟเดินติดต่อถึงกัน ตั้งแต่ภาคเหนือตลอดถึงภาคใต้ นับวันแต่การค้าขายจะเจริญขึ้นทุกที

การค้าขายระหว่างกรุงเทพ ฯ กับมณฑลภาคกลาง กรุงเทพ ฯ ได้ทำการค้าขายกับมณฑลอยุธยา นครสวรรค์ นครชัยศรี ราชบุรี และปราจีน โดยทางแม่น้ำ ลำคลอง และทางรถไฟ สินค้าที่ส่งออกจากมณฑลเหล่านี้เข้ามากรุงเทพ ฯ มีข้าวเปลือกเป็นสำคัญที่สุด ตามสถานีของรถไฟทุกสาย สถานีที่สำคัญมักจะมียุ้งฉางของพ่อค้าตั้งรับซื้อข้าวเปลือกที่ชาวนานำมาขายแทบทุกแห่ง แล้วบรรทุกรถไฟมากรุงเทพ ฯ อีกที นอกจากนี้ยังมีพ่อค้าเรือข้าวเที่ยวกว้านซื้อข้าวเปลือกของชาวนาตามคำบลต่าง ๆ บรรทุกเรือมาขายที่กรุงเทพ ฯ ในจังหวัดอุทัยธานีมีพ่อค้าตั้งยุ้งฉางไว้ที่คำบลปากแม่น้ำสะแกกรัง คอยรับซื้อข้าวเปลือกที่ชาวนาบรรทุกเกวียนลงมาจากที่ต่อน แล้วพ่อค้านั้นจึงบรรทุกเรือล่องมาขายกรุงเทพ ฯ นอกจากสินค้าข้าวยังมีสินค้าอื่น

น้ำมันยาง ไม้สัก เสา และถ่าน ที่พ่อค้าบรรทุกเรือมาขาย กรุงเทพ ฯ

สินค้าที่ส่งจากกรุงเทพ ฯ ไปขายยังมณฑลต่าง ๆ โดยมากเป็นของที่ส่งมาจากต่างประเทศเป็นพื้น มีเครื่องหนังเครื่องภาชนะใช้สอยต่าง ๆ ไม้ขีดไฟและของอื่น ๆ

ในมณฑลราชบุรี มีทางค้าขายติดต่อกับต่างประเทศบ้างเล็กน้อย ที่จังหวัดกาญจนบุรี มีพ่อค้าพวกพะม่าต้องสำเภา เดินบก นำพลอย ผ้าไหม และมีดมาขายบ้างบางครั้งบางคราว

ในทางตะวันออก มณฑลปราจีนบุรีและจันทบุรี มีการค้าขายติดต่อกับต่างประเทศบ้าง มีพ่อค้าในเมืองเขมรซึ่งเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส นำสิ่งของเข้ามาทางค้าขายแลกเปลี่ยนกับประเทศไทยทางเกวียน ต่อไปเมื่อรัฐบาลได้สร้างรถไฟติดต่อกับเมืองไซ่ง่อนแล้ว การไปมาค้าขายระหว่างกรุงเทพ ฯ กับหัวเมืองอินโดจีนของฝรั่งเศสคงจะสะดวกมากขึ้น

การค้าขายระหว่างกรุงเทพ ฯ กับภาคใต้ ในภาคใต้มีการค้าขายติดต่อกับกรุงเทพ ฯ โดยทางเรือและทางรถไฟ ทางเรือก็มีเรือกลไฟของบริษัทรับส่งสินค้าอยู่ และยังไปถึงต่างประเทศ คือหัวเมืองในแหลมมะลายูและสิงคโปร์

ด้วย สินค้าที่ส่งออกจากภาคใต้ไปต่างประเทศและกรุงเทพ
มีปลาเค็ม ไข่เป็ด ไก่ มะพร้าวแห้ง และกะปิ สินค้าที่ส่
เข้าไปขายในมณฑลภาคใต้ มีเครื่องที่เกิดจากหัตถกรร
ซึ่งส่งมาจากต่างประเทศเป็นพื้น เช่น ภาชนะใช้สอยต่าง
เป็นต้น

การค้าขายระหว่างกรุงเทพฯ กับภาคเหนือ สินค้
ที่ส่งจากมณฑลภาคเหนือมายังกรุงเทพฯ โดยทางรถไ
และทางแม่น้ำ มีไม้สัก ข้าวเปลือก ไม้ต่าง ๆ เสา และซุ
ที่เกิดจากป่า มีได ชัน น้ำมันยาง เขาและหนังต่าง ๆ สินค้
ที่ส่งจากกรุงเทพฯ ไปภาคเหนือ โดยมากเป็นสินค้าหัตถกรร
เช่น ผ้า เครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งส่งมาจากต่างประเทศอีกท
แต่เดิมมา ทางสินค้าในภาคเหนือนั้น ใช้ทางเรือ คือมีเรื
เดินจากกรุงเทพฯ ถึงปากน้ำโพ และจากปากน้ำโพไปยั
มณฑลพายัพ แต่ทางเรือลำบากและช้ามาก ในเวลาน
มีทางรถไฟแล้ว บรรทุกสินค้าโดยทางรถไฟสะดวกกว่ามา
เพราะฉะนั้นการส่งสินค้าทางเรือจึงเลื่อมลง

การค้าขายระหว่างกรุงเทพฯ กับภาคตะวันออก
เฉียงเหนือ มีรถไฟเดินระหว่างกรุงเทพฯ กับมณฑล
นครราชสีมา และรถไฟบรรทุกสินค้าต่าง ๆ จากกรุงเทพ

ไปยังมณฑลนครราชสีมา แล้วบรรทุกเกวียนไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ คือ มณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็ด และมณฑลอุบลอีกทีหนึ่ง ในมณฑลทั้ง ๓ นี้ การคมนาคมยังไม่ดี คือ ทางรถไฟไม่มี ถนนดี ๆ ก็ไม่มี เพราะฉะนั้นพ่อค้าจึงบรรทุกสินค้าโดยทางเกวียนเป็นพื้น ซึ่งค่าขนแพงมาก ส่วนทางน้ำก็มีแม่น้ำมูลอยู่สายเดียว ซึ่งใช้ไม่ได้สะดวก จะใช้ได้บ้างแต่หน้าน้ำได้บางตอน และมีเกาะแก่งอยู่ด้วย ทางน้ำอีกแห่งหนึ่งก็คือแม่น้ำโขง ซึ่งจะใช้เรือได้บ้างแต่ตะเพาะในฤดูน้ำ

สินค้าที่ส่งออกจากมณฑลเหล่านี้มี ข้าวเปลือก สุกร วัว เขา หนัง และไม้เบญจพรรณต่าง ๆ สินค้าเหล่านี้มาโดยบรรทุกเกวียนแล้วมาขึ้นรถไฟที่จังหวัดนครราชสีมามากรุงเทพฯ

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีทางค้าขายติดต่อกับต่างประเทศด้วย คือ ทางจังหวัดหนองคายในมณฑลอุดร มีเรือกลไฟของบริษัทฝรั่งเศสเดินในลำแม่น้ำโขงไปยังเมืองเว้ยงจันทร์ ซึ่งเป็นของฝรั่งเศส บรรทุกสินค้าและคนโดยสาร

ระหว่างจังหวัดอุบลกับเมืองนครจำปาศักดิ์ซึ่งเป็นของฝรั่งเศส มีเรือกลไฟบริษัทฝรั่งเศสเดินตั้งแต่ปากน้ำมูลไปยังตำบล

ฝากเข ละ ทาง บก ก็ มี ทาง จาก อำเภอ พิมูลมังสาหาร จังหวัด อุบลไปไคย ทาง ช่อง เม็ก ซึ่ง เป็น พรม แดน และ เลย ไป เมือง นคร จำปาศักดิ์ ซึ่ง เป็น เมือง ขึ้น ของ ฝรั่งเศส.

๒๓. พาณิชยกรรม ซึ่ง เกี่ยว กับ ต่าง ประเทศ

ใน สมัย โบราณ เมื่อ ประเทศ สยาม ยังไม่ได้ มี พระ ราชไมตรี ติด ต่อ กับ ชาติ ต่าง ๆ ใน ทวีป ยุโรป และ อเมริกา เมือง ที่มี การ ค้า ขาย ติด ต่อ กับ สยาม คือ ญวน เขมร มอญ พะม่า จีน และ อินเดีย ซึ่ง เป็น เมือง ใกล้ เคียง กับ ประเทศ สยาม ใน ครั้ง นั้น ชาว อินเดีย ใช้ เรือ กำ ปั่น ไป มา ค้า ขาย เพียง เกาะ ภูเก็ต และ เมือง ชาย ทะเล ตะวันตก ใน แหลม มะลายู ฝ่าย พ่อ ค้า จีน ก็ ใช้ เรือ สำเภา มา ค้า ที่ แถบ ฝั่ง ทะเล ตะวัน ออก แหลม มะลายู ครั้น ถึง สมัย เมื่อ เมือง หลวง มา ตั้ง อยู่ ที่ พระนคร ศรี อยุธยา พ่อ ค้า ชาว อินเดีย จึง ได้ เดิน ทาง บก ต่อ ขึ้น มา ค้า ขาย ถึง พระนคร ฝ่าย จีน ก็ แล่น เรือ ขึ้น มา ทาง แม่น้ำ เจ้าพระยา

ใน ศตวรรษ ที่ ๒๑ แห่ง พุทธกาล ใน รัชกาล สมเด็จพระ รามาธิบดี ที่ ๒ สมัย กรุง ศรี อยุธยา ชาว โปรตุเกส ก็ เข้า มา ค้า ขาย แข่ง ขัน กับ ชาว อินเดีย และ จีน ฝรั่ง ชาตินี้ หา ได้ ทำ การ พาณิชย์ แต่ อย่าง เดียว ไม่ ยังได้ ประพฤติ ปล้น เรือ ค้า ขาย

ของ จีน และ อินเดีย ตาม ท้อง ทะเล ของ สยาม ด้วย ฝรั่ง ชาติ
อื่น ๆ ที่ เข้า มา ค้า ขาย ต่อ มา ก็ มี ชาติ ฮอลลันดา และ อังกฤษ ได้
แข่ง ขัน กับ ชาติ โปรตุเกส อยู่ ตลอด ศตวรรษ ที่ ๒๒ ใน ที่ สุด
ชาติ ฮอลลันดา ทำ การ สำเร็จ ชาติ โปรตุเกส และ อังกฤษ พ่าย
แพ้ และ ต้อง เลิก การ ค้า ขาย

ใน พ.ศ. ๒๒๒๓ ใน รัชกาล สมเด็จ พระ นารายณ์
มหา กรุง ศรี อยุธยา พ่อ ค้า ฝรั่งเศส ได้ ตั้ง โรง สินค้า ขึ้น แห่ง ๑
นัย ว่า เพื่อ ประกอบ พาณิชยกรรม แต่ ความ มุ่ง หมาย แท้ นั้น
เพื่อ กระทำ กิจ ซึ่ง เป็น การ เมือง ใน ที่ สุด เกิด ความ ยุ่งยาก
ขึ้น กับ รัฐบาล สยาม จน พาณิชยกรรม ซึ่ง ติด ต่อ
กับ ชาว ยุโรป ต้อง หยุด ไป คราว หนึ่ง แต่ การ ค้า ขาย ของ
สยาม กับ ประเทศ ข้าง เคียง ได้ ดำเนิน เรื่อย มา เป็น ปรกติ และ เจริญ
ขึ้น เสมอ

เมื่อ ปลาย ศตวรรษ ที่ ๒๓ แห่ง พุทธกาล ชาว ฝรั่งเศส
ได้ พยายาม เข้า มา เกี่ยว ข้อง ค้า ขาย กับ สยาม อีก นักการ
เมือง ฝรั่งเศส บาง คน มี ชาติ คือ นายเตอร์แปง (Turpin)
ได้ ยุยง พลเมือง ฝรั่งเศส ให้ เข้า มา ก่อ ร่าง สร้าง ถิ่น ฐาน ขึ้น ใน สยาม
อีก และ ขอ ให้ รัฐบาล ของ เขา ยัง กับ รัฐบาล สยาม ให้ ใช้ หนี้

ที่ประเทศสยามเป็นหนี้ประเทศฝรั่งเศสอยู่ หนี้อันนี้เขาอ้างว่าบริษัทฝรั่งเศสที่ได้เข้ามาค้าขายในครั้งก่อนนั้นเป็นเจ้าหนี้อยู่ ถ้าไม่ตกลงก็ให้ยึดเอาประเทศสยามทีเดียว แต่ในที่สุดรัฐบาลฝรั่งเศสคงได้ทำตามคำแนะนำของนายเดอร์แบงไม่ และการพาณิชย์ระหว่างสยามกับยุโรปก็หยุดเรื่อยมาจนกระทั่งกรุงเทพพระมหานครได้ประดิษฐานขึ้นแล้ว ถึง พ.ศ. ๒๓๕๘ จึงได้เริ่มมีการค้าขายติดต่อกับทวีปยุโรป

หนังสือสัญญาการค้าขายที่ได้ทำขึ้นเป็นครั้งแรกระหว่างสยามกับประเทศในทวีปยุโรป

พ.ศ. ๒๓๖๙—๒๓๗๐ ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศสยามได้ทำสัญญาการค้าขายกับบริษัทอีสต์อินเดียแห่งประเทศอังกฤษ สยามอนุญาตให้เรืออังกฤษเข้ามาค้าในท่าเรือของประเทศสยามได้ทั่วไป แต่ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐบาลสยามตามแต่ที่จะเรียกร้องเอาโดยสมควร

พ.ศ. ๒๓๗๖ สหปาลีรัฐอเมริกาได้ทำสัญญาเช่นเดียวกับของอังกฤษ

สินค้าที่ฝรั่งบรรทุกเข้ามาขายคือ ด้ายสำหรับทอผ้ากับผ้าขาว และสินค้าที่บรรทุกกลับไปขายที่ยุโรปก็คือ

น้ำตาล ทราย งาช้าง รง ไม้สีต่างๆ ดีบุก กะถ่าน และเครื่องเทศ ฯลฯ ในสมัยนั้น น้ำตาล ทราย เป็นสินค้าสำคัญของประเทศสยาม ในปีๆ ส่งน้ำตาล ทราย ออกไปขายที่สิงคโปร์และยอมเบย มากกว่า ๒๐ ลำเรือกำปั่น ของบุคคลที่อยู่ใต้ร่มธงอังกฤษ และนอกจากนี้ยังมีเรือของพระเจ้าแผ่นดินสยามและเรือสำเภาจีน บรรทุกน้ำตาล ทราย กับสินค้าอื่นๆ ออกไปขายอีกมากมาย

ในยุคนั้น ฝรั่งเสียเปรียบจีนในทางพาณิชย์หลายอย่าง คือ ฝรั่งต้องเสียภาษีเรือ ค่อเรือกำปั่นในสยามไม่ได้ ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินไม่ได้ ส่งข้าวออกไปนอกเมืองไม่ได้ เช่าเรือไม่ได้ เดินทางเข้าไปภายในประเทศสยามไม่ได้ ฝ่ายจีนไม่ต้องเสียภาษีเรือ และมีอำนาจทำสิ่งต่างๆ ที่ฝรั่งทำไม่ได้ดังที่กล่าวมานี้ ฝรั่งจึงได้พยายามจะทำสัญญาใหม่เพื่อไม่ให้แพ้เปรียบจีนหลายคราวแต่ไม่สำเร็จ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าความเจริญจะบังเกิดมีแก่สยาม โดยทางพาณิชย์ติดต่อกับต่างประเทศ จึงได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ (เซอร์ จอห์น เบาวริง * เป็นทูตผู้แทนประเทศอังกฤษ) และกับมหา

ประเทศอื่น ๆ อีกในภายหลัง เพื่อให้คนต่างประเทศมีสิท
ทำการค้าขายสม่ำเสมอกัน ทั้งพระราชทานพระบรมราช
พุทธาภิเษกให้ชาติต่าง ๆ ทั้งกงสุลดูแลประโยชน์แห่งชาติของคน
ด้วย แต่นั้นมาการค้าขายซึ่งติดต่อกับทวีปยุโรปก็เจริญ
ขึ้นเสมอมาถึงสมัยปัจจุบัน ส่วนการค้าขายซึ่งติดต่อกับ
จีนก็หาเจริญขึ้นเท่าเทียมกับการค้าขายที่ติดต่อกับฝรั่งไม่
แม้การค้าขายทางเรือที่คนไทยทำเองก็ค่อย ๆ ลดน้อยล
ไปด้วย พาณิชย์ซึ่งติดต่อกับต่างประเทศในสมัยนั้น อ
ในมืออังกฤษถึง ๕๕ ส่วนใน ๑๐๐ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔
สินค้าขาออกมีราคา ๒๔,๗๐๐,๐๐๐ บาท สินค้าขาเข้า
๑๗,๕๕๐,๐๐๐ บาท และทวีขึ้นทุกปี ต่อมาอีก ๑๐ ปี
ถึงปี ๒๔๓๗ สินค้าขาออกมีราคา ๓๑,๘๕๐,๐๐๐ บาท
สินค้าขาเข้ามีราคา ๒๒,๒๓๐,๐๐๐ บาท และต่อมาอีก
๑๐ ปี คือระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๗ กับ พ.ศ. ๒๔๔๗ สินค้า
ขาออกได้เพิ่มขึ้นอีก ๔๗,๕๘๐,๐๐๐ บาท และสินค้าขาเข้า
เพิ่มขึ้นอีก ๓๕,๘๘๐,๐๐๐ บาท ควรสังเกตว่าจำนวนเงิน
ที่เพิ่มขึ้นนี้เป็นจำนวนเกินสองเท่าตัว ความเจริญของสินค้า
เข้าและสินค้าออกยังไม่ถึงที่สุด ดังจะเห็นได้จากจำนวนเงิน
ราคาสินค้าทั้ง ๒ ประเภทนี้ต่อมาอีก ๑๔ ปี คือสำหรับ

พ.ศ. ๒๔๖๑ สินค้าเข้ามีราคา ๑๐๓,๐๙๑,๙๑๗ บาท และสินค้าออกคิดเป็นเงิน ๑๖๒,๐๓๑,๔๓๐ บาท

ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๓ กับ พ.ศ. ๒๔๒๒ ในรัชกาลแห่งพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ พระบุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเรือกลไฟบรรทุกสินค้าและคนโดยสารระหว่างท่ากรุงเทพ ฯ กับท่าสิงคโปร์ลำ ๑ เป็นครั้งแรก เรือลำนี้ชื่อเรือเจ้าพระยาบรรทุกได้ ๔๐๐ คัน ตั้งแต่นั้นมาก็มีเรือกลไฟเดินระหว่างท่า ๒ ท่านี้มากขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ในเวลา ๑๒ เดือน จำนวนเรือพาณิชย์ออกจากท่ากรุงเทพ ฯ ถึง ๔๐๐ ลำ รวมทั้งเรือกลไฟและกำปั่นใบไม่นับสำเภาจีน ในจำนวนนี้เป็นของอังกฤษกว่าครึ่งหนึ่ง นอกนั้นเป็นเรือไทยโดยมากกับเรือของสัญชาติฝรั่งเศส และเยอรมัน

เรือพาณิชย์ของชาติอังกฤษ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๒ มีบริษัทเรือกลไฟอังกฤษชื่อ ออลค์ไลน์ เดินระหว่างกรุงเทพ ฯ กับสิงคโปร์ ต่อมาอีกไม่กี่ปีก็มีบริษัทเรือกลไฟอีกสายหนึ่งชื่อ สกอตติช ออเรียนแทล กำปนี เดินระหว่างท่ากรุงเทพ ฯ กับฮ่องกง และเมืองท่าอื่น ๆ ในทิศใต้ของเมืองจีน ทั้งสองบริษัทนี้ได้รวบการค้าขายของผู้อื่นเข้าไว้หมด ไม่มีผู้ใดจะสู้ได้ ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ทุน

ที่มีอยู่ในบริษัทเรือกลไฟที่ค้าอยู่ในประเทศสยามทั้งสิ้นเป็นของ
อังกฤษ ๗๔ ส่วนใน ๑๐๐ ตั้งแต่ปีนั้นเป็นต้นมาการค้าขาย
ของชาวอังกฤษก็ได้ลดน้อยลงเสมอ เพราะเวลานั้นมีบริษัท
เยอรมันและญี่ปุ่นเข้ามาพยายามแข่งขันอยู่

เรือพาณิชย์ของชาติเยอรมัน ในสมัยเมื่ออังกฤษ
เข้ามาค้าในประเทศสยามนาน ๆ จึงจะมีเรือเยอรมันเข้ามา
สักลำ ๑ เพราะครั้งนั้นเยอรมันยังไม่ได้สอดสายตามา
หาทางค้าขายในแถบนี้ แม้ในประเทศอื่น ๆ เยอรมันก็
ยังส่งเรือไปค้าน้อยกว่าของอังกฤษมาก ครั้นเมื่อข้าวเป็น
สินค้าสำคัญของสยามขึ้นแล้ว เยอรมันจึงได้พากันเข้ามา
ตั้งโรงสีกลไฟขึ้นหลายโรง เป็นต้นเหตุให้มีเรือกลไฟเยอรมัน
เข้ามาค้าในน่านน้ำสยามมากขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ คิด
น้ำหนักเรือที่เข้ามาค้าทั้งสิ้นเป็นของเยอรมันเสีย ๘ ส่วนใน ๑๐๐
ในปีนั้นเองบริษัทเรือกลไฟเยอรมันชื่อ นอร์ดเยอรมันลอยด์ ได้
ซื้อเรือของบริษัทฮอลต์ไลน์กับบริษัทสกอตติชออเวียนแคลได้
หมด แม้เรือคนเนารของอังกฤษและนอรเวซึ่งมีอยู่ ๒—๓
ลำ เยอรมันก็พยายามกันออกไปเสียหมดได้ ทำให้เกิดความ
ลำบากแก่พ่อค้าข้าว ถึงกับต้องเช่าเรือมาบรรทุกข้าวเอง
ยังมีบริษัทเดินเรือเยอรมันอีกบริษัท ๑ กับบริษัทญี่ปุ่นชื่อ

ปีปอนยูเซนโกซา อีกบริษัท ๑ รวม ๓ บริษัท ทำการแข่งขัน
กัน ในที่สุดบริษัทนอร์ดเยรมันลอยด์ แม้จะได้พยายามแข่ง
ขันเต็มที่ไทยต้องใช้เงินมากมายก็คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑, ๒๔๕๒
น้ำหนักเรือแต่ร้อยละ ๕๐ ของน้ำหนักเรือทั้งหมดที่เข้ามา
ในท่ากรุงเทพ ฯ เยอรมันของนอรเวร้อยละ ๒๒ อังกฤษ
ร้อยละ ๑๘ ของชาติเดนมาร์ก, ไทย, ฝรั่งเศส, และชาติ
อื่น ๆ อีกรวมกันร้อยละ ๑๐

แต่ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ เรือเยรมันมีน้ำหนักร้อยละ ๔๘
นอรเวร้อยละ ๒๕ อังกฤษร้อยละ ๑๕ ไทยร้อยละ ๖ และ
ของฮอลลันดา เดนมาร์ก, ฝรั่งเศส, อิตาเลียและอังการี
รวมกันร้อยละ ๖ และในปีต่อ ๆ มา เรือเยรมันมีน้ำหนักลด
ร้อยลงเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๗ ซึ่งเยรมันปีดันของมหา
สงคราม น้ำหนักเรือของเยรมันมีเหลืออยู่แต่ร้อยละ ๑๒
เท่านั้น นอรเวมีมากขึ้นถึงร้อยละ ๔๔ อังกฤษร้อยละ ๒๔
ไทยร้อยละ ๖ และชาติเดนมาร์ก, ญี่ปุ่น, ฮอลลันดา, ฝรั่งเศส
และจีนรวมกันร้อยละ ๑๔ รุ่งขึ้น พ.ศ. ๒๔๕๘ และ
ปีต่อ ๆ มาเยรมันหยุดการค้าขายหมด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐
น้ำหนักเรือของชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาในท่ากรุงเทพ ฯ มี
รวมกันนี้ คือ นอรเวร้อยละ ๓๐ อังกฤษร้อยละ ๒๗

จีน ร้อยละ ๑๘ ญี่ปุ่น ร้อยละ ๙ สยาม ร้อยละ ๗ และชา
ออสเตรีย ฝรั่งเศส เดนมาร์ก และอเมริกัน รวมกันร้อยละ

สินค้าขาออก สินค้าที่ส่งออกไปจากท่ากรุงเทพ
ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๑๖๒,๐๓๑,๔๓๐ บาท
ราคาสินค้าขาออกเมื่อ ๕ ปีก่อน คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖
ถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ คิดเฉลี่ยได้ปีละ ๑๑๓,๖๘๓,๕๓๙ บาท
ถ้าเทียบกับราคาสินค้าขาออกใน พ.ศ. ๒๔๖๑ จะเห็นได้
ว่าใน พ.ศ. นั้น ประเทศสยามได้ส่งสินค้าออกไปจากท่า
กรุงเทพ ฯ มากกว่าเมื่อ ๕ ปีก่อน คิดเฉลี่ยถึงปีละ ๔๘
ล้านบาทกว่า

สินค้าขาออกซึ่งส่งออกไปใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ที่นับว่า
เป็นสินค้าสำคัญ จำหน่ายได้เงินตั้งแต่หนึ่งล้านบาทขึ้นไป
คือ ข้าว, ไม้สัก, หนังสัตว์, แพรดำ, พริกไทย, ลูกเดือ
ปลาต่าง ๆ, ไม้เขญาพรรณ์, เงินทองแท่งและเงินตรา, หอย
แมงภู่แห้ง, ฟองเย็ด สินค้านอกจากนี้ที่มีราคาต่ำกว่า
ล้านบาทลงมาก็มีเช่น ยาสูบ, สุกร, นิล, หนังฟอก, ครั่ง
น้ำตาลทรายแดง, หัวหอม, เกลือ, ไหมดิบ, รังนก ฯลฯ

ข้าว ข้าวเป็นสินค้าออกสำคัญของประเทศสยาม ข้าว
ที่ส่งออกไปขายนั้นนอกจากข้าวสารยังมีข้าวกล้อง ปลา

ข้าว, ข้าวปลายข้าว, กับข้าวเปลือก ราคาข้าวที่ส่งออกไปขายให้แก่นานาประเทศใน พ.ศ. ๒๔๖๑ มากกว่าสินค้าอื่น ๆ รวมกันกว่า ๔ เท่าตัว และได้ส่งไปขายให้แก่ประเทศต่าง ๆ ทั่วทุกทวีป ประเทศที่ซื้อมากคือ สิงคโปร์, ฮ่องกง เกาะอินเกียของฮอลลันดา, ญี่ปุ่น ฝรั่งเศส, ฮอลลันดา เมืองเหล่านี้นอกจากสิงคโปร์และฮ่องกง ไม่ซื้อข้าวเป็นจำนวนมากเสมอทุกปี บางปีก็ซื้อน้อย เมืองที่ไม่ได้ออกชื่อไว้บางปีอาจซื้อข้าวมากกว่าเมืองที่ออกชื่อไว้ในนี้ก็ได้

ต่อไปนี้คือบัญชีจำนวนเงินราคาข้าวที่ส่งออกไปขายให้แก่ต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑

พ.ศ. ๒๔๕๗	พ.ศ. ๒๔๕๘	พ.ศ. ๒๔๕๙	พ.ศ. ๒๔๖๐	พ.ศ. ๒๔๖๑
บาท	บาท	บาท	บาท	บาท
๔๔,๓๕๖,๕๓๖	๔๗,๑๐๒,๒๕๐	๕๑,๑๖๕,๓๗๒	๖๗,๔๖๑,๖๕๗	๑๓๒,๐๕๖,๓๔๕

ไม้สัก ไม้สักของประเทศสยามเป็นไม้ชะนิดดี และเป็นสินค้าออกสำคัญที่สองรองแต่ข้าวลงมา ประเทศอื่นที่มีไม้สัก ก็มีแต่พะม่ากับชะวาเท่านั้น และไม้สักพะม่าไม่ดีเท่าไม้สักไทย ต่อไปนี้คือ บัญชีจำนวนไม้สักกับราคา

ไม้สัก ที่ส่งออกไปจากท่ากรุงเทพ ฯ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑

พ.ศ.	จำนวนไม้สักเป็นท่อน	จำนวนเงินบาท
๒๔๕๗	๔๖,๙๒๑	๕,๐๔๔,๔๕๙
๒๔๕๘	๔๗,๘๗๒	๔,๙๑๑,๘๖๗
๒๔๕๙	๔๔,๗๓๕	๕,๐๗๘,๘๔๙
๒๔๖๐	๔๔,๘๒๕	๕,๕๑๖,๓๖๘
๒๔๖๑	๓๖,๙๓๐	๕,๕๙๗,๔๐๘

ไม้สักที่ส่งออกไปภายนอกประเทศสยาม ไม่ได้ส่งออกทางท่ากรุงเทพ ฯ แต่ทางเดียว ยังได้ส่งไปทางแม่น้ำสาละวินในเมืองพะม่าอีกปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๔๐,๐๐๐ ต้น แต่เป็นไม้ในมณฑลพายัพแถบที่ติดต่อกับพะม่า การขนส่งทางแม่น้ำนั้นสะดวกกว่าที่จะส่งออกไปทางแม่น้ำเจ้าพระยา ประเทศที่รับซื้อไม้สัก คือ อินเกีย, ฮ่องกง, จีน, สิงคโปร์ ญี่ปุ่น, เดนมาร์ก และสหปาลีรัฐอเมริกา ฯลฯ

หนังสัตว์ หนังสัตว์ที่ส่งออกไปขายแก่ต่างประเทศ คือ หนังวัว หนังควาย หนังกวาง หนังช้าง และหนังแรด ประเทศที่รับซื้อหนัง คือ สิงคโปร์ ฮ่องกง อังกฤษ, สหปาลีรัฐ

อเมริกา และญี่ปุ่น ฯลฯ ต่อไปนี้คือบัญชีเงินราคาหนังสัตว์ต่าง ๆ ที่ส่งออกไปขายแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑

พ.ศ. ๒๔๕๗	พ.ศ. ๒๔๕๘	พ.ศ. ๒๔๕๙	พ.ศ. ๒๔๖๐	พ.ศ. ๒๔๖๑
บาท	บาท	บาท	บาท	บาท
๑,๙๖๗,๒๕๗	๑,๗๔๓,๐๒๓	๒,๕๕๗,๒๔๐	๒,๔๘๓,๓๐๕	๒,๐๕๖,๓๗๗

พริกไทย ประเทศที่ซื้อพริกไทยจากท่ากรุงเทพ ฯ คือ อังกฤษ, สิงคโปร์, ฮ่องกง, สหปาลีรัฐอเมริกา, อินเดีย และจีน ฯลฯ ต่อไปนี้คือบัญชีพริกไทยและราคาพริกไทยที่ส่งออกไปแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑

พ.ศ.	จำนวนพริกไทยเป็นหาบ	จำนวนเงินบาท
๒๔๕๗	๒๔๖๘๒	๑,๐๓๘,๕๔๗
๒๔๕๘	๒๐๗๗๐	๘๙๔,๓๗๕
๒๔๕๙	๑๔๖๓๘	๕๙๙,๑๒๗
๒๔๖๐	๒๔๒๘๔	๙๙๖,๒๔๒
๒๔๖๑	๒๓๖๓๔	๑,๔๑๖,๗๗๗

ลูกโค ลูกโคเป็นสินค้าที่ส่งออกไปขายทวีมากขึ้นทุกปี ประเทศที่รับซื้อลูกโค คือ สิงคโปร์, มะลายูของ

อังกฤษ, เกาะอินเดียตะวันออกของฮอลลันดา. ต่อไปนี้คือบัญชี
ราคาลูกโคที่ส่งออกไปขายแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑

พ.ศ. ๒๔๕๗	พ.ศ. ๒๔๕๘	พ.ศ. ๒๔๕๙	พ.ศ. ๒๔๖๐	พ.ศ. ๒๔๖๑
บาท	บาท	บาท	บาท	บาท
๕๔๑,๖๖๕	๗๐๔,๔๐๐	๗๖๓,๔๒๐	๕๓๓,๔๒๐	๑,๓๖๔,๔๔

สินค้าปลา ปลาที่ส่งออกไปขายจากท่ากรุงเทพ ฯ คือ ปลาเค็ม, ปลาแห้ง, และปลาสลิก, ประเทศที่ซื้อสินค้าปลา คือ สิงคโปร์, ฮ่องกง, จีน, มะลายูของอังกฤษ และปีนัง ต่อไปนี้คือบัญชีจำนวนเงินราคาปลาทั้งสิ้นที่ส่งออกไปแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑

พ.ศ. ๒๔๕๗	พ.ศ. ๒๔๕๘	พ.ศ. ๒๔๕๙	พ.ศ. ๒๔๖๐	พ.ศ. ๒๔๖๑
บาท	บาท	บาท	บาท	บาท
๕๕๔,๕๒๕	๑,๗๒๗,๔๗๑	๑,๗๐๗,๒๑๖	๑,๖๗๗,๕๑๕	๑,๓๖๔,๑๕๗

ไม้เบญจพรรณ ไม้ต่าง ๆ ที่ส่งไปขาย คือ ไม้ยาง, ไม้ประดู่, ไม้ฝาง, ไม้หอม, และไม้อื่น ๆ ประเทศที่ซื้อไม้เหล่านี้ คือ สิงคโปร์, ฮ่องกง, ญี่ปุ่น, จีน, เกาะอินเดียตะวันออกของฮอลลันดา ฯลฯ ต่อไปนี้คือบัญชีเงินราคาไม้ที่ส่งออกไปขายแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑

พ.ศ. ๒๔๕๗	พ.ศ. ๒๔๕๗	พ.ศ. ๒๔๕๘	พ.ศ. ๒๔๖๐	พ.ศ. ๒๔๖๐
บาท	บาท	บาท	บาท	บาท
๑๕๕,๐๒๒	๑,๐๕๕,๗๐๒	๑,๕๕๗,๖๓๒	๑,๓๒๖,๕๕๕	๑,๒๐๕,๕๕๕

เงินทอง เงินทองแท่งและเงินตราส่งออกไปสิงคโปร์ ฮ่องกง, อินเดีย, จีนและญวน. ต่อไปนี้คือบัญชีราคาเงินทองที่ส่งออกไปแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑

พ.ศ. ๒๔๕๗	พ.ศ. ๒๔๕๗	พ.ศ. ๒๔๕๘	พ.ศ. ๒๔๖๐	พ.ศ. ๒๔๖๐
บาท	บาท	บาท	บาท	บาท
๖๘๕,๗๔๐	๗๖๒,๘๗๖	๑๑๐,๕๕๓	๑,๗๕๒,๒๗๖	๑,๐๗๕,๗๕๕

หอยแมงภู่แห้ง หอยแมงภู่แห้งส่งไปขายแก่ฮ่องกง สิงคโปร์และจีน ภายในเวลา ๕ ปี แต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑ ราคาหอยแมงภู่แห้งที่ส่งออกไปได้ทวีขึ้นตั้งแต่ ๔ แสนบาทเศษถึง ๑ ล้านบาทเศษ

ไข่เป็ด ไข่เป็ดส่งออกไปขายแก่สิงคโปร์, ฮ่องกง มะลายูของอังกฤษ, จีน, และเกาะหมาก ภายในเวลา ๕ ปี แต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๑ ราคาไข่เป็ดที่ส่งออกไปได้ทวีขึ้นตั้งแต่ ๑ แสนบาทเศษถึง ๑ ล้านบาทเศษ

ต่อไปนี้คือบัญชีเมืองต่าง ๆ ที่ซื้อสินค้าออกของประเทศสยาม และบัญชีจำนวนเงินที่ประเทศสยามได้รับจากเมืองนั้น ๆ ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ และ พ.ศ. ๒๔๖๑ เทียบกัน

เมืองที่ซื้อสินค้าจากท่ากรุงเทพ ฯ	ราคาสินค้าใน พ.ศ. ๒๔๖๑	ราคาสินค้าใน พ.ศ. ๒๔๖๐
สิงคโปร์	๖๓,๘๑๘,๖๑๓	๖๖,๖๘๑,๙๘๙
ฮ่องกง	๔๔,๘๕๘,๗๑๘	๔๐,๐๒๒,๒๖๕
เกาะอินเกียของฮอลลันดา	๒๔,๔๐๗,๖๑๓	๓,๕๖๑,๑๓๕
ญี่ปุ่น	๑๓,๗๐๔,๔๐๐	๕๔๖,๖๕๓
ฝรั่งเศส	๒,๙๘๗,๓๐๐	๑๐,๘๓๐
ฮอลลันดา	๒,๖๒๔,๓๑๐	ไม่มี
อินเกีย	๒,๖๑๙,๙๕๓	๔,๔๔๒,๓๓๗
จีน	๑,๕๒๗,๗๑๓	๙๘๒,๒๖๒
อังกฤษ	๑,๓๘๕,๐๕๗	๔,๗๗๕,๐๑๗
เมืองอื่น ๆ อีก ๓๔ เมืองที่ซื้อสินค้าต่ำกว่าล้านบาทลงมา	๔,๐๙๗,๗๕๓	๒,๗๗๒,๕๖๐
รวม ๔๓ เมือง	๑๖๒,๐๓๑,๔๓๐	๑๒๓,๗๙๕,๐๔๒

ควรสังเกตไว้ว่า เมืองสิงคโปร์และฮ่องกงเป็นตลาดกลางสำหรับซื้อสินค้าต่าง ๆ แล้วจำหน่ายต่อไปยังประเทศอื่น ๆ เหตุฉะนั้นเมืองสิงคโปร์และฮ่องกงจึงเป็นเจ้าจำนำใหญ่ของประเทศสยาม และซื้อสินค้าไทยมากกว่าประเทศอื่น ๆ เสมอทุกปี ส่วนประเทศอื่นที่ออกชื่อมาแล้ว บางปีก็ซื้อสินค้าจากสยามมาก บางปีก็ซื้อน้อย และบางปีก็ซื้อตรงจากท่ากรุงเทพ ฯ แต่บางปีซื้อจากท่าสิงคโปร์หรือฮ่องกงอีกต่อหนึ่ง เหตุฉะนั้นบางประเทศที่ขึ้นชื่อว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ซื้อสินค้าจากท่ากรุงเทพ ฯ มาก บางปีอาจจะไม่ซื้อเลยก็ได้ แต่ไปคอยซื้อเอาจากท่าสิงคโปร์หรือฮ่องกง ดังเช่นประเทศอินเดียนตา ซึ่งมีชื่ออยู่ในบัญชีข้างบนนี้เป็นตัวอย่าง

สินค้าขาเข้า สินค้าที่ส่งผ่านท่ากรุงเทพ ฯ เข้ามาในประเทศสยาม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ รวมทั้งสิ้นเป็นราคาเงิน ๑๐๓,๐๙๑,๙๑๗ บาท ราคาสินค้าเข้าเมื่อ ๕ ปีก่อน คือแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ คิดเฉลี่ยเป็นปีละ ๘๕,๙๒๗,๖๖๘ บาท ถ้าเทียบกับราคาสินค้าขาเข้าใน พ.ศ. ๒๔๖๑ จะเห็นว่าใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ประเทศสยามได้ซื้อสินค้ามาจากต่างประเทศ (ฉะเพาะแต่ที่ผ่านท่ากรุงเทพ ฯ) มากกว่าเมื่อ ๕ ปีก่อน ถึงปีละ ๑๘ ล้านบาทกว่า

ราคาสินค้าขาเข้าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑

จำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

เครื่องนุ่งห่ม ทำด้วยผ้าย, แพร, ขนสัตว์, และลินิน รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน	๒๙,๔๗๔,๔๓๐	บาท
เครื่องอาหาร เช่น น้ำตาล ทราย, ใยชา, ผักต่าง ๆ ฯลฯ กับเครื่องดื่มนอกจาก สุรา รวม	๑๒,๔๑๘,๒๓๕	,,
สิ่งของต่าง ๆ ซึ่งทำด้วยโลหะ	๕,๙๓๖,๗๘๙	,,
กระสอบป่าน	๕,๑๖๖,๗๖๙	,,
ทองใบ	๔,๔๐๙,๕๐๐	,,
ด้าย ทอผ้า และด้ายเย็บผ้า	๔,๓๗๕,๙๙๔	,,
น้ำมันก๊าส, เบนซิน, ขี้น้ำมัน	๔,๑๖๗,๒๑๕	,,
ยุหรี่ต่าง ๆ และยาสูบ	๓,๒๔๘,๐๑๒	,,
ผ้น	๒,๙๙๖,๐๙๗	,,
ไม้ขีดไฟ	๒,๕๓๒,๗๗๖	,,
กระดาษ, หนังสือ, และสิ่งของทำด้วยกระดาษ	๒,๑๙๕,๒๕๕	,,
ถ่านหิน และภาคถ่านหิน	๒,๐๖๑,๙๙๔	,,

ยารักษาโรค	๑,๘๕๓,๙๗๗ บาท
สุรา	๑,๖๐๒,๓๒๗ ,,
เครื่องจักสานทำด้วยหวาย, ไม้ไผ่, ฟาง, หญ้า	๑,๕๑๖,๔๘๖ ,,
เครื่องจักรต่าง ๆ	๑,๓๒๒,๓๔๔ ,,
ภาชนะกระเบื้องและดินเผา	๑,๑๔๓,๔๔๖ ,,
เครื่องไฟฟ้า	๑,๑๒๕,๓๑๓ ,,
ดอกไม้เพลิง, ธูป, ประทัด, และกระดาษเงินทอง	๑,๐๘๐,๖๘๓ ,,
โลหะต่าง ๆ ซึ่งยังไม่ได้ทำเป็นสิ่งของ	๙๘๗,๙๕๓ ,,

สินค้าอื่น ๆ ซึ่งอย่างหนึ่งอย่างหนึ่งมีราคาต่ำกว่าล้านบาทลงมา เช่น รถ, เครื่องแก้ว, เครื่องยาง, หมวก, เครื่องหนัง, น้ำมันต่าง ๆ, สีน้ำมัน, น้ำหอม, สะบู่, เครื่องใช้ในการถ่ายรูป, เชือก, เครื่องยาเป็นต้น รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๑๔,๖๖๔,๓๒๒ บาท

ต่อไปนี้คือบัญชีเมืองต่าง ๆ ซึ่งส่งสินค้าเข้ามาในท่ากรุงเทพ ฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ และ พ.ศ. ๒๔๖๑

เมืองและสินค้า	ราคา บาท พ.ศ. ๒๔๖๑	ราคา บาท พ.ศ. ๒๔๖๐
อังกฤษ		
ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม, ด้าย, อาหาร, สุรา, เครื่องจักร, เหล็กฯ ฯ ฯ	๒๑,๑๑๔,๓๗๖	๑๘,๔๓๘,๐๑๒
ฮ่องกง		
ทองใบ, โลหะต่าง ๆ ไม้ขีดไฟ, อาหาร, ถ่านหิน, ถ้วยชาม, เครื่องนุ่งห่ม	๑๙,๒๙๑,๒๘๘	๑๗,๔๔๗,๓๓๖
สิงคโปร์		
น้ำตาลทราย, อาหาร, หมากแห้ง, ถ้วยชาม, เครื่องนุ่งห่ม, ไม้ต่าง ๆ, น้ำมันมะพร้าว, เครื่องจักสาน ฯ ฯ ฯ	๑๕,๑๓๑,๒๔๕	๑๖,๕๕๙,๐๑๕

เมืองและสินค้า	ราคา บาท พ.ศ. ๒๔๖๑	ราคา บาท พ.ศ. ๒๔๖๐
ญี่ปุ่น		
ผ้า, ถ่านหิน, เครื่องไฟฟ้า, โลหะ, เครื่องยา, เครื่องแก้ว ฯลฯ	๑๒,๑๒๖,๗๘๑	๗,๔๘๐,๗๓๕
อินเดีย		
กระสอบป่าน, ฝ้าย, ผ้า, ด้าย, เชือก ฯลฯ	๑๐,๖๖๖,๗๗๖	๑๕,๕๖๙,๙๘๐
จีน		
ทองใบ, สุรา, ใบชา, ผ้าแพร ฯลฯ	๙,๒๗๐,๕๙๔	๘,๕๓๖,๒๗๖
สหปาลีรัฐอเมริกา		
บุหรี่ซิกาเร็ต, น้ำมันก๊าส, เหล็ก, และเครื่องเหล็ก, รถยนตร์, เครื่องไฟฟ้า ฯลฯ	๖,๖๘๙,๔๖๙	๔,๗๙๘,๗๒๗

เมืองและสินค้า	ราคา บาท พ.ศ. ๒๔๖๑	ราคา บาท พ.ศ. ๒๔๖๐
เกาะอินเดียของฮอลลันดา		
น้ำมันก๊าส, เบนซิน, จุยน้ำมัน, น้ำตาลทราย, น้ำอ้อย ฯลฯ	๔,๕๖๗,๔๕๔	๔,๒๔๐,๔๙๑
ญวน		
ถ่านหิน, ปูนซีเมนต์, เครื่องจักสาน, ไหมกิบ, อาหาร ฯลฯ	๑,๐๙๙,๒๐๘	๘๙๘,๘๙๓
เมืองอื่นๆ อีก๓๔เมือง		
สิ่งของต่าง ๆ	๔,๙๓๔,๓๒๖	๓,๐๖๘,๐๘๓
รวมทั้งสิ้น	๑๐๓,๐๙๑,๙๑๗	๙๗,๐๗๗,๖๔๘

สินค้าที่เมืองสิงคโปร์และฮ่องกง ส่งเข้ามาในประเทศสยามนั้น หาใช่ของที่เกิดขึ้นหรือทำขึ้นในเมืองทั้งสองนั้นไม่ เมืองสิงคโปร์และฮ่องกงเป็นแต่ตลาดกลางสำหรับรับส่งสินค้าจากประเทศอื่น ๆ เท่านั้น เช่นตัวอย่าง ไม้ขีดไฟ ปรากฏในบัญชีว่า ส่งเข้ามาจากฮ่องกง แต่ที่จริงไม้ขีดไฟทำในประเทศญี่ปุ่นแทบทั้งสิ้น

การค้าขายทางบก

ประเทศที่ทำการค้าขายทางบกติดต่อกับประเทศสยาม คือ ประเทศพะม่าในทิศตะวันตก และเง้ยวในทิศเหนือ กับอินแดนในปกครองของฝรั่งเศส ซึ่งตั้งอยู่เหนือของสยาม การค้าขายติดต่อกับประเทศญวนในทิศตะวันออกเกือบไม่มีเลยก็ว่าได้ ราคาสินค้าขาเข้าที่ส่งมาจากประเทศพะม่าเมื่อ ๕ ปี ล่วงมาแล้วเฉลี่ยได้ปีละ ๓,๐๐๐,๐๐๐ บาทเศษ และสินค้าขาออกซึ่งสยามส่งไปในเมืองพะม่าปีละ ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาทเศษ สินค้าขาออก คือ วัว ควาย เงิน ไม้สัก ผ้าไหม ยาสูบ น้ำตาล ข้าว อาหาร ฯลฯ สินค้าขาเข้า คือ เงิน เครื่องนุ่งห่ม เครื่องโลหะ อาหาร ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีพวกจีนใช้ลาต่างบรรทุกสินค้าผ่านมณฑลสิบสองปันนาของฝรั่งเศสเข้ามาในฝ่ายเหนือของสยามอีกด้วย ของที่เอามาขาย ก็มีไหม ผ้าไหม ขนสัตว์ ภาชนะทองแดง และสินค้าอื่น ๆ ต่อไปภายหน้าเมื่อทางรถไฟสายเหนือทำขึ้นไปถึงพรมแดนทิศเหนือแล้ว การค้าขายทางบกของสยามซึ่งติดต่อกับพะม่าคงจะน้อยลง เพราะเมื่อทางรถไฟไปถึงที่นั้นแล้ว สิ่งของซึ่งชาวเมืองในตำบลนั้นต้องการ ก็คงจะได้

ซื้อไปจากตลาดกรุงเทพฯ ที่เดียว ด้วยการคมนาคมสะดวกขึ้น สินค้าที่จะส่งขึ้นไปจากกรุงเทพฯ ส่งได้สะดวกกว่าย่อมขายได้ด้วยราคาถูกลง กว่าสินค้าที่ส่งมาจากพะม่าไทยทางบกอยู่เอง

๒๔. หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับประเทศต่าง ๆ

ประเทศต่าง ๆ ที่ได้ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศสยามในสมัยเมื่อกรุงเทพพระมหานครอมรรัตนโกสินทร์ได้สร้างขึ้นแล้ว คือ ประเทศอังกฤษ, สหปาลีรัฐอเมริกา, ฝรั่งเศส, เดนมาร์ก, เยอรมัน, โปรตุเกส, ออสตรีย์ฮังการี, เบลเยียม, อิตาลี, อ๊อสเตรีย—ฮังการี, เส์ปญ, ญี่ปุ่น, และรัสเซีย. หนังสือสัญญาเหล่านี้ไทยมากได้ทำในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศอังกฤษเป็นประเทศแรกที่ได้ทำสัญญาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ และต่อมาประเทศอื่น ๆ ที่ได้ออกชื่อมาแล้ว ก็ได้มาขอทำสัญญาเรื่อยมาตามลำดับชื่อที่ได้กล่าวไว้นั้น แต่ประเทศอ๊อสเตรีย—ฮังการี, เส์ปญ ญี่ปุ่น และรัสเซีย ได้ทำสัญญากับประเทศสยามใน

รัชสมัย แห่ง พระบาท สมเด็จ พระ รามาธิบดี ที่ ๕ พระ จุลจอม เกล้า เจ้า อยู่หัว ข้อความ ทั้ง หลาย ที่ รัฐบาล สยามได้ ตก ลง ยิน ยอม ตาม สัญญา ทั้งหลาย เหล่า นี้ ที่ เป็น หัวข้อสำคัญ มี อยู่ ๒ ข้อ คือ

(๑) การ ปกครอง คนในบังคับ ของ รัฐบาลต่างประเทศ

(๒) การ ค้าขาย

ใน หัวข้อ ที่ ๑ คือ การ ปกครองคนในบังคับนั้น รัฐบาล ต่างประเทศ มีอำนาจ ตั้ง ศาลกงสุล ชำระความ ซึ่งคนในบังคับ ของเขา เป็น จำเลย ฝ่ายโจทก์เป็น คนในบังคับ สยาม หรือ ทั้งฝ่ายโจทก์ และฝ่าย จำเลย เป็น คนในบังคับ ของรัฐบาล ต่าง ประเทศ นั้น ก็เหมือน กัน

ใน หัวข้อ ที่ ๒ ซึ่งว่าด้วยการ ค้าขาย นั้น รัฐบาลสยาม อนุญาตให้ ชาว ต่างประเทศ และ คนใน บังคับ ของ ประเทศ นั้น ๆ เข้า มา ค้าขาย ใน ประเทศสยามได้ โดยสะดวก และ มีสิทธิ ที่ จะเดิน ทาง เข้าไป ภายใน หัวเมือง ตลอด ประเทศ สยาม และ ถือ กรรมสิทธิ์ ที่ ดินได้ แต่ รัฐบาล สยามได้รับ ผล ประโยชน์ ตอบแทนโดย เก็บ ภาษี จาก สินค้า ที่ ต่างประเทศ ส่ง เข้า มา ขาย และ สินค้า ที่ ประเทศสยาม ส่ง ออกไป ขาย แก่ ต่าง ประเทศ ตาม พิกัดที่ได้ ตกลง กันไว้ ใน หนังสือสัญญา (พิกัด ภาษี สินค้า ขา

เข้า และสินค้าภายในกล่าวไว้ในบทที่ ๒๐ ซึ่งว่าด้วยเงินรายได้นั้นแล้ว.) สินค้าขาออกที่ประเทศสยามส่งออกไปขายแก่ต่างประเทศนั้น ฉะเพาะสินค้า ข้าว, ปลา และเกลือ เมื่อเกิดทุพภิกขภัย หรือการศึกสงครามแล้ว รัฐบาลสยามมีอำนาจที่จะประกาศห้ามไม่ให้ส่งออกไปภายนอกได้ ในหนังสือทางพระราชไมตรีทั้งหลายที่กล่าวมานี้ รัฐบาลสยามเสียเปรียบนานาประเทศอยู่ ๒ ข้อ คือ

(๑) ศาลกงสุล ซึ่งมีอำนาจพิจารณาคดีที่คนในบังคับหรือในปกครองเป็นจำเลย เพราะเหตุที่รัฐบาลสยามไม่มีอำนาจเหนือคนในบังคับต่างประเทศฉะนี้แหละ จึงได้เกิดความเดือดร้อนยุ่งยากแก่การปกครองบ้านเมืองบ่อย ๆ ราษฎรในประเทศสยามเกิดแตกต่างกันไปเป็นผู้อยู่ในบังคับกฎหมายสยามและศาลสยามบ้าง ไม่ต้องอยู่บ้าง

ข้อเสียเปรียบอีกข้อ ๑ ก็คือ ภาษีขาเข้ามีอัตราต่ำเกินสมควร

ในสมัยตอนปลายรัชกาลแห่งพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีที่สำคัญ ๆ ซึ่งรัฐบาลสยามทำไว้กับนานาประเทศ คือ

สัญญา ระหว่าง สยาม กับ ฝรั่งเศส

(๑) สัญญา ลง วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ตาม ความในสัญญา ฉะบับนี้ ประเทศ สยาม ยอมยก แผ่นดิน ฝั่งซ้าย แม่น้ำโขง ทั้งหมด ให้แก่ ประเทศ ฝรั่งเศส เป็น เนื้อที่ ประมาณ ๓ ส่วน ใน ๔ ของ เนื้อที่ ประเทศ สยาม ในบัดนี้ (ดูแผนที่)

(๒) สัญญา ลง วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๖ สัญญาฉะบับนี้ก็เนื่องมาจากสัญญาลงวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๓๖ นั่นเอง ตาม สัญญา ฉะบับ นี้ ประเทศ สยาม ได้ เสีย แผ่นดิน ในเมือง เขมร ทางฝั่งขวา แม่น้ำโขง กับ แผ่นดิน ในเขตต์เมือง หลวง พระบาง ทาง ฝั่ง ขวา แม่น้ำ โขง ให้แก่ ฝรั่งเศส คิดเป็น เนื้อที่ หลาย พัน กิโลเมตร ตารางเหลี่ยม (ดูแผนที่)

เมื่อก่อนฉะเมื่อระหว่างทำหนังสือสัญญาฉะบับนี้ ฝรั่งเศส ได้ ส่ง กอง ทหาร ฝรั่งเศส เข้าไป ตั้ง อยู่ใน เมือง จันทบุรี เนื่อง ด้วย เหตุ ที่ เกิดการ วิวาท กันขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ในระหว่าง รัฐบาลสยาม กับรัฐบาลฝรั่งเศส ด้วยความมุ่งหมายจะยึดเอา ดินแดนฝ่าย ตะวันออก ของสยาม เมื่อสยามยอมยกดินแดนที่ กล่าวมา นี้ให้แก่ ฝรั่งเศส แล้ว กอง ทหาร ฝรั่งเศส จึงได้ ยอม

ถอยออกจากเมืองจันทบุรี. นอกจากนี้รัฐบาลสยามยังถูก
มักตามหนังสือสัญญาอีกหลายอย่าง ที่เป็นสำคัญก็คือ

(ก) ในแขวงเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และ
เมืองศรีโสภณ ซึ่งในเวลานี้ยังเป็นของสยามอยู่ รัฐบาล
สยามสัญญาจะให้มีแต่กำรวจพระนครบาลเท่านั้นสำหรับรักษา
ความสงบ จะไม่ส่งกองทหารไป ณที่ดินแดนนั้นเลย และพล
กำรวจก็ต้องเกณฑ์เอาแต่ส่วนที่เป็นชาวเมือง ณที่นั้นทั้งสิ้น

(ข) ถ้าต่อไปสยามจะทำท่าเรือ, คลอง, และทาง
รถไฟ ในดินแดนลุ่มน้ำตกของแม่น้ำโขงข้างฝ่ายของสยาม แม้
ว่าจะทำไปมิได้แก่ไทยลำพังคนไทยและไทยทุนของไทย รัฐบาล
สยามจะต้องปรึกษาให้ตกลงกันกับรัฐบาลฝรั่งเศสก่อน

(ค) ทางรถไฟตั้งแต่เมืองพะนมเพ็ญไปถึงเมืองพระ
ตะบองนั้น ส่วนทางที่อยู่ในดินแดนของสยาม สยามเป็น
ผู้ทำ ส่วนที่อยู่ในดินแดนของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสเป็นผู้ทำ

(ฆ) ทางน้ำในคลองเมืองพระตะบอง ในระหว่าง
ทะเลสาปกับเมืองนั้น รัฐบาลสยามจะต้องทำให้ดียิ่งขึ้น
และต้องใช้ช่างที่รัฐบาลฝรั่งเศสส่งมาให้ เมื่อสยามต้อง
การใช้

(๓) สัญญาลงวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ สัญญา

ฉะบับนี้ก็เนื่องมาจากสัญญาลงวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๖ นั้นเหมือนกัน เพราะฝรั่งเศสคอยหาโอกาสถือเอาดินแดนของไทยอยู่เสมอดังกล่าวมาแล้วนั้นแล จึงเกิดมีสัญญาฉะบับนี้ขึ้นอีก ข้อสัญญาที่สำคัญคือ

(ก) รัฐบาลสยามยอมยกดินแดนเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ กับเมืองศรีโสภณให้แก่ฝรั่งเศส (ดูแผนที่)

(ข) รัฐบาลฝรั่งเศสยอมยกดินแดนเมืองด่านซ้าย และเมืองตราย กับเกาะทั้งหลายซึ่งอยู่ภายใต้แหลมสิงห์ลงไปจนถึงเกาะกูด ให้แก่สยาม (ดูแผนที่)

(ค) คนชาวทวีปอาเซีย ซึ่งอยู่ในบังคับหรือในป้องกันของฝรั่งเศส ถ้าจดทะเบียนในที่ว่าการกงสุลฝรั่งเศสภายหลังวันที่ได้เซ็นสัญญาฉะบับนี้ จะต้องอยู่ในอำนาจศาลฝ่ายสยามตามธรรมเนียมของบ้านเมือง

สัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษ

สัญญาลงชื่อที่กรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ รับรองและแลกเปลี่ยนสัญญากันที่กรุงลอนดอน เมื่อวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ตามความในหนังสือสัญญาฉะบับนี้มีข้อความสำคัญดังนี้

(๑) รัฐบาลสยามยอมยกให้แก่รัฐบาลอังกฤษยกเว้น

อำนาจอธิปไตยร่วมกันเป็นเจ้าเป็นใหญ่ปกครองร่วมกัน และยังคงมีอาณาจักรอันมีอยู่เหนือเมืองกะลันตัน, ตรังกานู, ไทรบุรี, ปลิศ และเกาะที่ใกล้เคียงเมืองเหล่านี้ (ดูแผนที่)

(๒) ยกเว้นคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยาม ผู้ที่จดทะเบียนอยู่ในที่ว่าการกงสุลที่หลังวันที่ทำสัญญานี้ จะต้องอยู่ในอำนาจศาลฝ่ายสยามตามธรรมเนียมของบ้านเมือง

(๓) รัฐบาลอังกฤษได้ขอรัฐบาลสยามว่า อย่าได้ยอมยกที่ดินแดนแห่งหนึ่งแห่งใดในแหลมมะลายูภายใต้เขตกัมณฑลราชบุรี หรือเกาะทั้งหลายแห่งใดที่อยู่ใกล้ ๆ กันนั้นให้แก่ต่างประเทศ, หรือให้เช่าที่เหล่านั้น และอย่าได้อนุญาตให้รัฐบาลหรือบริษัทต่างประเทศตั้งที่หรือเช่าที่ไว้ถ่านทำการเป็นเจ้าของอู่เรือ, สร้างเรือ, ซ่อมเรือ, หรือเข้าตั้งอาศัยอยู่สิทธิขาดฝ่ายเดียวในท่าจอดเรือทั้งหลาย ซึ่งอาจจะเป็นที่เสียหายแก่ประโยชน์ของอังกฤษในทางกลศึกได้

สัญญาระหว่างสยามกับเดนมาร์ก

สัญญาลงชื่อกันที่กรุงโกเปนเฮเก้น เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ รับรองและแลกเปลี่ยนสัญญากันที่กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ข้อความในสัญญาฉบับนี้ที่เป็นข้อสำคัญคือ

(๑) อำนาจ ศาล ซึ่งได้มีอยู่แก่ กงสุล เดนมาร์ก หรือแก่ศาล กงสุล เดนมาร์ก แต่ก่อนนั้น กลับคืนคงให้มีแก่รัฐบาล สยาม

(๒) คนในบังคับเดนมาร์กในกรุงสยาม ที่ได้จดทะเบียนไว้ณสถาน กงสุล เดนมาร์ก ภายหลัง วันแลกเปลี่ยน สัญญา จะต้องอยู่ใน บังคับ อำนาจ ศาลฝ่าย สยาม ตาม กะบิลเมือง

สัญญา ระหว่าง กรุงสยาม กับ สหปาลีรัฐอเมริกา

ลง ชื่อ กัน ที่ กรุง วอชิงตัน เมื่อ วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ รับรอง และแลกเปลี่ยน กัน ที่ กรุงเทพ ฯ เมื่อ วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ข้อความในหนังสือ สัญญา ฉบับนี้ที่เป็นสำคัญ คือ

(๑) สหปาลีรัฐอเมริกา นับถือว่า รัฐบาล สยาม มีอิสรภาพในการ ทั้งปวง ที่เกี่ยวด้วย พิกัดอัตรา เก็บ ภาษี ขาเข้า ขาออก การคืน เงิน ภาษี สินค้ากลับ ออกไปนอกเมือง และ สรรพากร ผ่านด่าน ภาษี ภายใน และส่วยสาอากร อื่น ๆ ทั้งสิ้น

(๒) วิธี อำนาจ ศาล ของ สหปาลีรัฐอเมริกา ซึ่งตั้งไว้ในกรุงสยาม แต่ก่อนมา ต้องเป็นอันยกเลิกขาด และสิ้นสุดลงตั้งแต่วันที่ รับรองและแลกเปลี่ยนสัญญากันเป็นต้นไป และ

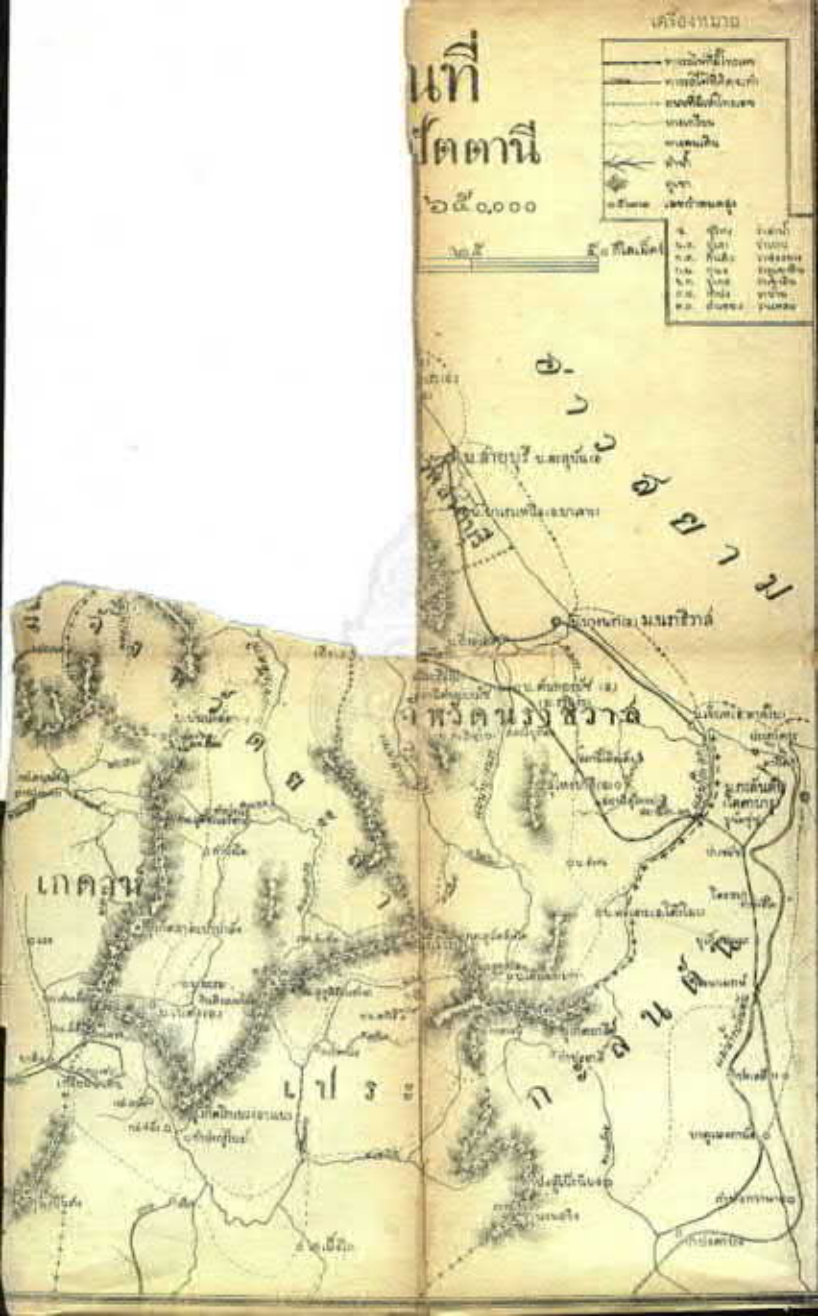
บรรดาชาวเมือง สหปาลีรัฐอเมริกา ก็ดี บริษัท หรือ พวก คณ
ส่วน หรือสมาคมทั้งหลาย ซึ่งอยู่ในความยั่งยืนของ สหปาลีรัฐ
อเมริกา ในกรุง สยาม นั้น ก็ดี ต้อง มา อยู่ ใน อำนาจศาล ฝ่าย
สยาม และ สัญญา ฉะบับเก่า ๆ ที่ ทำไว้ ระหว่าง รัฐบาล สยาม
กับ สหปาลีรัฐอเมริกา ก่อน สัญญา ฉะบับ นี้ เป็น อัน ยกเลิก
ทั้งหมด ด้วย

(๓) หนังสือ สัญญา นี้ มี กำหนด ใช้ ได้ ๑๐ ปี นับ แต่
วันที่ รับ รอง และ แลก เปลี่ยน สัญญา กัน ถ้า ฝ่าย ใด ฝ่าย หนึ่ง
ไม่แจ้งความประสงค์ที่ จะเลิก สัญญา นี้ ภายใน ๑๒ เดือน ก่อน
สิ้น กำหนด สิบปี สัญญา นี้ ใช้ ต่อไป ได้ อีก ปี ๑

๒๕. การศึกษา การ ศึกษา สำหรับ เด็กชาย หญิง
เริ่มต้น ด้วย ประถมศึกษา หลักสูตร การเรียน สำหรับ การศึกษา
ชั้น นี้ สำหรับ ชาย กำหนด เวลา ๕ ปี คือ มี การ เรียน สามัญ
ศึกษา อัน เป็น วิชชา ฝ่าย มนุษยธรรม ล้วน ๓ ปี ปี ที่ ๔ และ ปี
ที่ ๕ มี การ เรียน วิชชา อาชีพ เบื้อง ต้น ซึ่ง ยอม ให้ เลือก
เพื่อให้เหมาะแก่ ภูมิลำเนา เพิ่มขึ้น ความรู้ ชั้น ปีที่ ๕ เรียกว่า
ประโยค ประถมศึกษา บริบูรณ์ สำหรับ เด็กหญิง กำหนด เวลา
เพียง ๓ ปี, ความรู้ ชั้น ปีที่ ๓ เรียกว่า ประโยค ประถมศึกษา
บริบูรณ์ สำหรับ สตรี. การ ศึกษา ชั้น นี้ ได้ มี การ บังคับ ด้วย พระ

ราชบัญญัติประถมศึกษา พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ ตามพระราชบัญญัตินี้เด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ ๗ ปีเต็มต้องเข้าเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาจนถึงอายุ ๑๔ ปีเต็ม แต่อายุ ๗ ปีซึ่งเป็นชีกช้างต้นนี้อาจเขยิบขึ้นเป็นอายุ ๘ ปี ๙ ปี หรือ ๑๐ ปี ได้ด้วยเหตุประจำท้องที่ เด็กชายทุกคนไม่จำเป็นจะต้องเรียนในชั้นประถมปีที่ ๔ ปีที่ ๕ คนใดประกอบด้วยกำลังทรัพย์หรือกำลังปัญญา เมื่อเรียนจบประถมปีที่ ๓ แล้วเปิดโอกาสให้ได้ไปเรียนมัธยมศึกษาสามัญ ซึ่งเป็นวิชาฝ่ายมนุษยธรรมสูงขึ้น, แต่พวกที่ประกอบด้วยลักษณะเช่นนั้นคงมีส่วนน้อย เพราะฉะนั้นประถมศึกษาจึงนับเป็นการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ได้.

มัธยมศึกษาสามัญสำหรับชายมีหลักสูตรกำหนดเวลาเรียน ๘ ปี คือจามรุ่งชั้นปีที่ ๘ เรียกว่าประโยคมัธยมบริบูรณ์ ความรู้ชั้นประโยคมัธยมบริบูรณ์เทียบเสมอวิชาที่สอนในเบื้องต้นของมหาวิทยาลัยที่ดี ๆ ได้. หลักสูตรมัธยมศึกษาสามัญแบ่งเป็น ๓ ตอน คือมัธยมตอนต้นเวลา ๓ ปี มัธยมตอนกลาง ๓ ปี มัธยมตอนปลาย ๒ ปี วิชาในมัธยมตอนต้นและตอนกลางโดยมากสอนในภาษาไทย แต่ตามโรงเรียนโดยมากมีการเรียนภาษาต่างประเทศที่สำคัญภาษาหนึ่งแล้ว


เครื่องหมาย
ปัตตานี
๑:๕๐,๐๐๐
จังหวัดนราธิวาส
เกดาน์
ปาระ
มาเลเซีย

แต่จะเลือกเอาเป็นการเรียนภาษาตั้งแต่มัธยมตอนต้นไปที่เดียวอย่างไรก็ดีจำต้องเรียนภาษาต่างประเทศตั้งแต่มัธยมตอนกลางในมัธยมตอนปลายเพิ่มภาษาต่างประเทศขึ้นอีกภาษาหนึ่ง ฝ่ายหลักสูตรมัธยมศึกษาสำหรับสตรีนั้น กำหนดเพียง ๖ ปี ความรู้ขั้นปีที่ ๖ เรียกว่าประโยคมัธยมบริบูรณ์สำหรับสตรี

ส่วนวิสามัญศึกษา ซึ่งเป็นการเรียนวิชชาโดยเฉพาะสำหรับการอาชีพก็ได้จัดให้มีเป็นชั้น ๆ สำหรับชั้นทวยราษฎร์ก็เรียนในประถมปีที่ ๔ ปีที่ ๕ แต่เด็กชายคนใดที่สอบไล่ได้ประโยคประถมศึกษาแล้วยังอยากจะหาความชำนาญในวิชชาที่ได้เรียนมาเบื้องต้นแล้วต่อไปอีกก็เรียนมัธยมวิสามัญชั้นต่ำต่อไป กำหนดเวลาเรียนแล้วแต่ประเภทวิชชา ซึ่งมีเวลาราว ๒ ปี ส่วนเด็กหญิงเมื่อสอบไล่ได้ประโยคประถมศึกษาได้ความรู้สำหรับสตรีพอประมาณแล้วสมัครจะเรียนวิชชาอาชีพก็เรียนมัธยมวิสามัญชั้นต่ำตามประเภทวิชชาต่อไปได้เช่นเดียวกัน ทั้งเด็กหญิงและเด็กชายเมื่อเรียนมัธยมจบปีที่ ๓ แล้วไม่มีความประสงค์ที่จะเรียนมัธยมสามัญให้สูงขึ้นจะแยกไปเรียนมัธยมวิสามัญตอนกลางก็ได้ เด็กชายที่เรียนจบมัธยมปีที่ ๖ คือจบมัธยมตอนกลางก็แยกไปเรียนมัธยมวิสามัญชั้นสูงได้ ส่วนเด็กหญิงเมื่อสอบไล่ได้ประโยคมัธยม

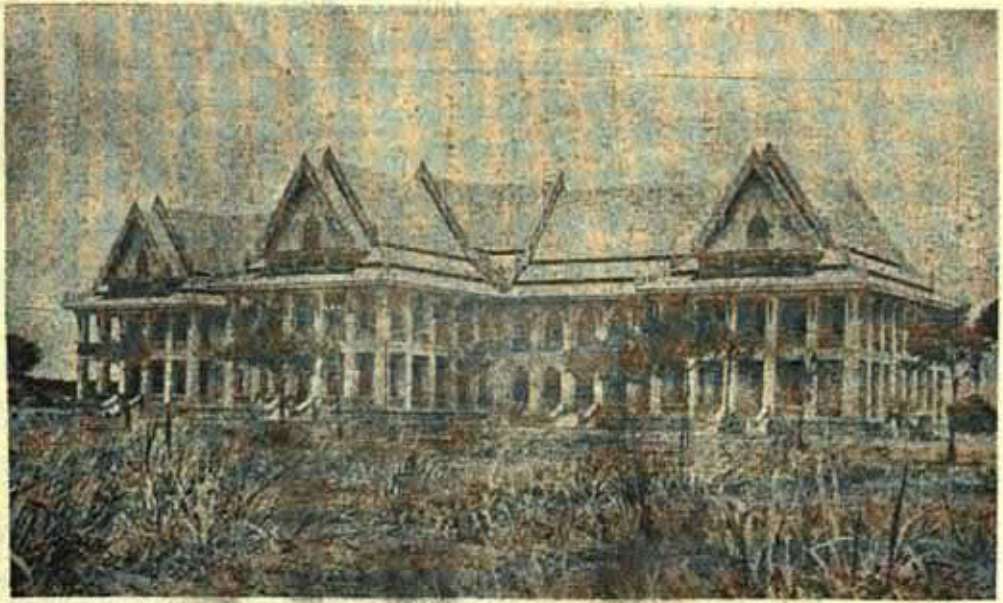
บริบูรณ์สำหรับสตรีก็ไปเรียนมัธยมวิสามัญชั้นสูงสำหรับสตรี เด็กชายที่สอบไล่ได้ประโยคมัธยมบริบูรณ์ ถ้ายังมีความประสงค์ที่จะหาความรู้ไกลกะเพาะต่อไป ก็เข้ามหาวิทยาลัย ชื่อว่า จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งประดิษฐานขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มหาวิทยาลัยในเวลานี้จัดเป็น ๔ คณะ คือ คณะแพทยศาสตร์, คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์, คณะรัฐประศาสนศาสตร์ และคณะวิศวกรรมศาสตร์ ในคณะแพทยศาสตร์มีโรงเรียนฝึกหัดนางพยาบาล และนางสะกุงครรภ์ ของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง และมีโรงพยาบาลสำหรับฝึกหัด ชื่อว่า โรงพยาบาลศิริราช กับมีโรงพยาบาลอีกโรงหนึ่งในความดูแลของคณะแพทยศาสตร์ ชื่อว่าโรงพยาบาลสมเด็จ ณศรีราชา ตั้งและดำรงอยู่ด้วยทุนของสมเด็จพระมาตุฉาเจ้า สว่างวัฒนา บรมราชเทวี ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์มีโรงเรียนปรุงยาอยู่ด้วย.

โรงเรียนจัดได้เป็นประเภทใหญ่ ๆ ๓ ประเภท คือ โรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล โรงเรียนราษฎร์.

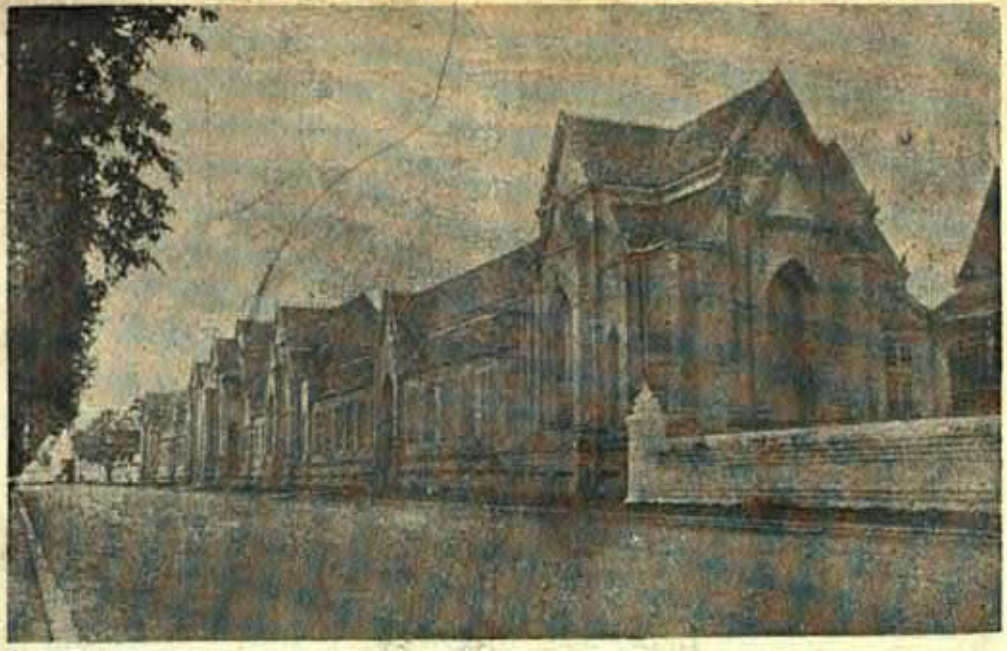
โรงเรียนรัฐบาลในกระทรวงศึกษาธิการ ได้แก่ที่กระทรวงศึกษาธิการตั้งและดำรงอยู่ด้วยเงินในงบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการทั้งสิ้น โรงเรียนรัฐบาลโดยมากตั้งอยู่ในย่านกลาง เช่นในตำบลที่ตั้งที่ว่าการอำเภอ ที่ว่าการจังหวัด และที่ว่าการมณฑล เพื่อให้เป็นตัวอย่าง นอกจากโรงเรียนรัฐบาลของกระทรวงศึกษาธิการ มีโรงเรียนรัฐบาลในความปกครองของกระทรวงต่าง ๆ แล้วแต่ความประสงค์ของกระทรวงนั้น ๆ อีกด้วย เช่นโรงเรียนนายร้อยทหารบก โรงเรียนนายเรือ โรงเรียนตำรวจภูธร และตำรวจพระนครบาล เป็นต้น.

โรงเรียนประชาบาล ได้แก่โรงเรียนที่ประชาชนในตำบลหนึ่ง หรืออำเภอหนึ่งตั้งขึ้นและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของตนเอง หรือที่นายอำเภอตั้งขึ้นและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของประชาชนที่ว่านี้ อยู่ในความดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ ในหมู่บ้านหนึ่งหมู่เดียวกัน หรือตำบลหนึ่งตำบลเดียวกัน จะตั้งและดำรงโรงเรียนอยู่มากกว่าโรงหนึ่งก็ได้ ถ้าเป็นความจำเป็น โรงเรียนประเภทนี้จัดตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พระพุทธศักราช ๒๔๖๔

โรงเรียนราษฎร์ ได้แก่โรงเรียนที่บุคคลคนเดียวหรือ



จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ด้านใต้) จังหวัดพระนคร



หอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนคร

หลายคนจัดการตั้งและดำรงอยู่ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ โรงเรียนประเภทนี้ที่สำคัญได้แก่โรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ มีโรงเรียนมหาดเล็กหลวงกรุงเทพฯ, โรงเรียนราชวิทยาลัย, โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ เป็นต้น กับมีโรงเรียนราชินี ซึ่งดำรงอยู่ด้วยพระราชทรัพย์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง เป็นส่วนมาก และโรงเรียนของคณะมิสชันนารีต่าง ๆ.

เป็นความมุ่งหมายของเจ้าหน้าที่ฝ่ายศึกษาที่จะให้ครูที่สอนอยู่ตามโรงเรียนต่าง ๆ เป็นครูที่ได้รับการฝึกหัดทางครูโดยมากที่สุดที่จะเป็นได้ เพราะฉะนั้นจึงได้มีการฝึกหัดครูในที่ต่าง ๆ มีโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นมัธยมและประถมสามัญศึกษาสำหรับชาย โรงเรียนฝึกหัดครูสามัญศึกษาสำหรับหญิง ซึ่งเป็นโรงเรียนกลางตั้งอยู่ที่กรุงเทพฯ กับมีโรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรมชั้นประถมและมัธยมกลางโรงหนึ่งตั้งอยู่ที่พระประโทน จังหวัดนครปฐม โรงเรียนฝึกหัดครูช่างโรงหนึ่งตั้งอยู่ที่กรุงเทพฯ นอกจากนี้มีโรงเรียนฝึกหัดครูสามัญศึกษาและครูกสิกรรมอยู่ตามย่านกลางต่าง ๆ ในหัวเมืองมณฑล

รัฐบาลมีความประสงค์ที่จะอุดหนุนให้นักเรียนที่เฉียบ

แหลมได้โอกาสศึกษาสูงที่สุดที่จะเป็นได้ ด้วยการให้ทุนเรียน
นักเรียนที่เรียนดีในชั้นต่าง ๆ ยอมให้เรียนต่อในชั้นสูงได้โดย
ได้ทุนเรียน นักเรียนที่สอบไล่ได้ที่ ๑ และที่ ๒ สำหรับ
การสอบไล่ประโยคมัธยมบริบูรณ์ของกระทรวงศึกษาธิการ
ได้รับพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวงไปเรียนต่อณต่างประเทศ
นอกจากนี้กระทรวงต่าง ๆ ก็ยังได้เลือกนักเรียนที่เฉียบแหลม
ส่งไปเรียนณต่างประเทศด้วย.

๒๖. ศาสนา ในประเทศสยาม พุทธศาสนาเป็น
ศาสนาสำคัญที่สุด เพราะคนไทยทั่วไปนับถือพุทธศาสนา
และนับเอาเป็นศาสนาสำหรับชาติด้วย บรรพบุรุษของชาติ
ไทยได้นับถือพุทธศาสนาสืบ ๆ มาแต่โบราณจนทุกวันนี้ มิได้
เปลี่ยนศาสนาเหมือนบางชาติ นอกจากพุทธศาสนายังมี
ศาสนาคริสต์และศาสนามะหะหมัดซึ่งมีชาวสยามนับถืออยู่บ้าง

โดยเหตุที่พุทธศาสนาเป็นศาสนาสำหรับชาติ พระเจ้า
แผ่นดินผู้ครองประเทศสยามตามลำดับมา จึงเป็นพุทธ
ศาสนิก คือ ผู้นับถือพุทธศาสนา และได้ทรงทำนุบำรุงพุทธ
ศาสนาไทยแข็งแรงทุก ๆ พระองค์ โดยตั้งพระองค์ไว้ใน
ตำแหน่งพุทธศาสนูปถัมภก มีเจ้าหน้าที่สำหรับจัดการศาสนา
และทำกิจการต่าง ๆ สำหรับพระเจ้าแผ่นดินบำเพ็ญพระ

ราชกุศลด้วย ยกเป็นแผนกหนึ่ง ต่อมาจนสมัยจักการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน มีคณะเสนาบดีรวมกันเป็นรัฐบาล ฉะนั้น เมื่อรัชกาลที่ ๕ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ จึงได้ยกการพุทธสาสนาเป็นกิจสำคัญของรัฐบาลแผนกหนึ่ง อยู่ในหน้าที่ของกระทรวงธรรมการ มีเสนาบดีเป็นหัวหน้ารับผิดชอบเหมือนกระทรวงอื่น ๆ และรวมการศึกษาเข้าไว้ในกระทรวงนี้ด้วย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๒ จึงได้แยกการสาสนาออกจัดโดยฉะเพาะ เรียกว่า กรมธรรมการ ขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดินตามรูปการเดิม

พุทธสาสนา

พุทธสาสนานั้น แรกเกิดที่ประเทศอินเดีย ศาสดาจารย์ผู้แรกตั้งพุทธสาสนา เรียกว่า พระพุทธเจ้า เป็นชาวอินเดีย ตามหนังสือพุทธประวัติว่า เป็นโอรสของศากยกษัตริย์ในสกุลโคตม มีพระนามว่า สิทธัตถะ ประสูติเมื่อก่อน พ.ศ. ๘๐ ณเมืองกบิลพัสดุ์ ซึ่งอยู่ในสักกชนบท (เดี๋ยวนี้เรียกเนปาล) อันเป็นประเทศราชของแคว้นโกสล ซึ่งเดี๋ยวนี้เรียกว่ามณฑลอูธ (Oudh) อยู่ค่อนทะวันออกเฉียงเหนือใต้ภูเขาหิมาลัยลงมา เมื่อพระชนมายุ ๓๕ ได้ตั้งพระองค์เป็นศาสดาจารย์ เริ่มสอนลัทธิใหม่เรียกว่า ลัทธิพุทธสาสน์ ณตำบลคยา ในประเทศ

มคธ เดี๋ยวนี้เรียกว่า พิหารใต้ (South Bihar หรือ Behar) อยู่ในมณฑลเบงคอล ตอนตะวันตกเฉียงเหนือ) ประกาศสาสนา อยู่จน พระชนมายุได้ ๘๐ จึงปรินิพพาน และเริ่มพุทธศักราช แต่ปีนั้นเป็นต้นมา ในบัดนี้พุทธสาสนาที่เป็นหลักฐาน ในประเทศอินเดียเสื่อมลงมาก นอกจากที่เกาะลังกา.

การถือพุทธสาสนานั้น ถือพระรัตนตรัย (แก้วทั้ง ๓) ว่าเป็นสรณะ (ที่พึ่ง) พระรัตนตรัย คือ ๑. พระพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดาจารย์ตั้งพุทธสาสนา ๒. พระธรรม คือ คำสอน ของพระพุทธเจ้า ๓. พระสงฆ์ คือ ภิกษุผู้สืบสาสนา โดย ปฏิบัติและสั่งสอนธรรมของพระพุทธเจ้า. ลัทธิพุทธสาสนา ที่จะนับถือนั้นย่อมมีข้อบัญญัติมากมาย ตั้งแต่ให้ทาน รักษาศีล จนถึงบวชเป็นภิกษุ. การบวชนั้น คนไทยถือเป็น ประเพณีมาแต่โบราณอย่างหนึ่ง คือผู้ชายที่มีอายุตั้งแต่ ๒๐ ปีขึ้นไป บวชเป็นภิกษุได้ อายุต่ำกว่า ๒๐ ปี ถ้าจะบวช ต้องเป็นเพียงสามเณร. การบวชนั้นคือคนของคนยอมออกไป อยู่ต่างหากจากบิดามารดาและญาติพี่น้อง แม้ทรัพย์สมบัติ ของตนก็ยอมสละเสียตลอดเวลาที่ยังบวชอยู่ แล้วออกไป อยู่วัดซึ่งเป็นส่วนโดยฉะเพาะสำหรับเป็นที่อยู่ของภิกษุสงฆ์

และประพฤติข้อวัตรปฏิบัติตามลัทธิของภิกษุทุกประการ มีการนุ่งห่มผ้าเหลืองเป็นต้น เมื่อบวชแล้วจะอยู่ไปนานเท่าไรหรือสึกออกเป็นคฤหัสถ์เมื่อไรก็ได้ แต่มักนิยมกันว่าไม่น้อยกว่า ๓ เดือน คือตลอดพรรษากาลหนึ่ง แต่ครั้งโบราณปรากฏตามตำนานว่า ผู้หญิงก็บวชได้เรียกว่า ภิกษุณี แต่ได้เสื่อมสูญมานานแล้ว ในยุ้งทุบันนี้ มีผู้หญิงบวชอยู่บ้างเรียกว่า นางชี ใช้นุ่งห่มผ้าขาว และถือศีลอย่างอุบาสกอุบาสิกา เพราะเหตุที่การบวชเป็นประเพณีของผู้ถือพุทธสาสนาเช่นนี้ ในประเทศที่นับถือพุทธสาสนาทั่วไปจึงนิยมสร้างวัดกันมากมาย สำหรับให้เป็นที่อยู่ของภิกษุสงฆ์ นับว่าเป็นการบำเพ็ญกุศลสำคัญอย่างหนึ่ง.

ในประเทศสยามมีวัดในพุทธสาสนาที่ได้สร้างมาแต่เดิม ๆ เป็นอันมาก ตามรายงานของกระทรวงธรรมการสำหรับ พ.ศ. ๒๔๖๑ ว่า วัดพระสงฆ์ไทยมี ๑๓,๖๓๐ วัด มีพระสงฆ์ไทย ๘๖,๑๔๒ รูป มีสามเณร ๖๑,๖๗๘ รูป วัดพระสงฆ์มอญมี ๑๓๘ วัด มีพระสงฆ์มอญ ๑๐๖๒ รูป วัดพระสงฆ์พะม่ามี ๔๐ วัด มีพระสงฆ์พะม่า ๙๓ รูป ส่วนวัดกัมพูชาผู้ที่บวชเรียกว่าหลวงจีน หลวงญวน วัดสำหรับ

หลวงจีนมี ๑๓ วัด มีหลวงจีน ๔๗ รูป วัดสำหรับหลว
ญวน มี ๑๑ วัด มีหลวงญวน ๔๔ รูป

โดยเหตุที่พระในพุทธศาสนาเป็นบุคคลพิเศษจากพลเมือ
สามัญ และแยกออกไปตั้งอยู่เป็นคณะหนึ่งต่างหาก เรียกว่า
คณะสงฆ์ และคณะสงฆ์นี้ย่อมมีความสงบสำรวมอยู่โด
ปรกติ และลัทธิไม่เป็นการฝ่าฝืนกฎหมายของบ้านเมือง
รัฐบาลยอมให้อำนาจบังคับบัญชากันเอง ฝ่ายอาณาจักรช่วย
ปกครองสนับสนุนกิจการให้ดำเนินเรียบร้อย การปกครองคณะ
สงฆ์นี้มีตำแหน่งที่เป็นประมุข เรียกว่า สกลสังฆปริณายก
หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า พระสังฆราช และมีตำแหน่งรอง ๆ
ลงไปตามลำดับเรียกว่า เจ้าคณะ เจ้าอธิการ คือเจ้าวัด
นอกจากนี้พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งให้มีฐานันดรอีกเรียกว่า
สมณศักดิ์ เพื่อให้เป็นเกียรติยศประกอบกับตำแหน่งนั้นด้วย
มีลำดับตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราช (บางคราวเป็นสมเด็จพระ
มหาสมณะเจ้า) สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระครู
เป็นต้น พระสงฆ์ที่สมควรได้รับตำแหน่งสมณศักดิ์ต้อง
เป็นผู้รู้จารวมวินัย มีความสามารถควบคุม และมีพรรษา
อายุเป็นที่นับถือตามสมควร พระสงฆ์ที่ดำรงตำแหน่งสมณ
ศักดิ์นี้ได้รับเงินเดือนจากรัฐบาล เรียกว่าเงินนิตยภัตร มาก

น้อยตามคำแหน่ง เงินนิตยภัตรนี้ รัฐบาลให้แก่พระปริยัติ ที่สอบไล่ได้ตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมที่ตั้งไว้ เพื่อบำรุงการเรียนพุทธสาสนา และสืบต่อพุทธสาสนา ตามทำเนียบสมณศักดิ์พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ พระสงฆ์สมณศักดิ์และพระสงฆ์ปริยัติได้รับเงินนิตยภัตรจากรัฐบาลมีจำนวนไม่น้อยกว่า ๑๐๐๐ รูป, เงินที่รัฐบาลจ่ายในการบำรุงสาสนาในปีหนึ่ง ๆ ไม่น้อยกว่า ๒๐๐,๐๐๐ บาท

ประวัติพุทธสาสนามาสู่ประเทศสยาม

พุทธสาสนามาสู่ประเทศสยามเมื่อไรนั้น จะอ้างได้ตามเนื้อความในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกราชในอินเดีย และในหนังสือมหาวงศ์ซึ่งเป็นพงศาวดารลังกาว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘ พระเจ้าอโศกราช กษัตริย์ในมริยราชวงศ์ได้เป็นใหญ่ในอินเดียฝ่ายใต้ ซึ่งมีนามในครั้งนั้นว่า ประเทศมคธ มีเมืองปาฏลีบุตรเป็นราชธานี ได้ยกกองทัพไปปราบปรามกลิงครัฐ ซึ่งเป็นเมืองอยู่ริมทะเลฝ่ายใต้ของอินเดีย ได้ทอดพระเนตรเห็นข้าศึกล้มตายเป็นอันมาก ก็สลดพระทัยไม่ปรารถนาจะแผ่อาณาจักรหาเกียรติยศด้วยการสงครามต่อไปแต่นั้นมา พระองค์จึงหันมาหาเกียรติยศด้วยการแผ่สาสนา

ไทยถือเอาพุทธสาสนาเป็นหลัก แลวทะนุบำรุงภิกษุสามเณร เป็นอันมาก จนพวกอื่นปลอมคนเข้าหาเลี่ยงชีพในพุทธสาสนามากขึ้น พระองค์ทรงทรายไปรกให้ชำระและขับไล่เสีย แลวอัญเชิญพระเถระผู้เป็นปราชญ์ทั้งหลาย มีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธานให้ช่วยกันรวบรวมร้อยกรองจุดชัมมะต่าง ๆ ให้ถูกต้องเรียกว่า ทำสังคายนา. การสังคายนาครั้งนี้ว่าทำเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ ซึ่งเป็นปีที่ ๑๘ ในรัชกาลของพระเจ้าอโศกราช ฝ่ายตามตำนานพุทธสาสนาฝ่ายใต้ว่า เป็นสังคายนาครั้งที่ ๓ เมื่อสังคายนาเสร็จแล้ว พระเจ้าอโศกราชผู้เป็นสาสนูปถัมภกมีพระราชประสงค์จะแผ่สาสนาไปยังนานาประเทศ จึงได้ส่งสาสนทูตไปเที่ยวสั่งสอนตามประเทศใหญ่น้อยทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ ตะวันตกและตะวันออก ส่วนสาสนทูตที่มาทางตะวันออกเฉียงใต้ คือแหลมอินดูจีนซึ่งในครั้งนั้นเรียกว่า "สุวรรณภูมิ" นั้นคือพระเถระ ๒ องค์มีนามว่า พระโสณกระกับพระโสณะ. (ที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ คือกินแดนที่เป็นประเทศพะม่า มอญ สยาม เขมร ตลอดจนแหลมมะลายู.) พระเถระ ๒ องค์นั้นมาตั้งสอนสาสนาเป็นหลักฐานลงที่จังหวัดนครปฐมก่อน (คือที่ตั้งเป็นมณฑลนครชัยศรีเดี๋ยวนี้) ในครั้งนั้นฝั่งทะเลยังอยู่ใกล้นครปฐม

และปรากฏว่า เมืองนครปฐมเป็นเมืองใหญ่ และโบราณที่สุด เมืองหนึ่งในสุวรรณภูมิ หนังสือเก่าเรียกเมืองนครปฐมว่า เมืองสิริชัยบ้าง, ชัยสิริบ้าง, (ชัยศรี) ศรีวิชัยบ้าง แล้วต่อมาเป็นเมืองร้างเสียช้านาน พึ่งมาตั้งเป็นเมืองขึ้นใหม่ เมื่อรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ สมัยกรุงศรีอยุธยา สำหรับเป็นที่ระดมพลในเวลาสงคราม เมืองนครปฐมนับว่าเป็นเมืองแรกที่พุทธสาสนามาประดิษฐานทางประเทศนี้ พวกเมืองพุทธสาสนาได้สร้างพระสถูปใหญ่น้อยไว้เป็นอันมาก องค์แรกที่สร้างขึ้น เรียกว่าพระปฐม หลักฐานที่อ้างคือ ๑. สัณฐานรูปพระปฐม (คือพระปฐมเก่าที่ก่อด้วยอย่างไว้เอาพระปรางซึ่งพระยาภาณสร้างเสริมเมื่อภายหลังออกเสีย) เหมือนสถูปที่พระเจ้าอโศกราชสร้างในอินเดีย และก่อด้วยอิฐทำนองเดียวกัน ๒. ขุดพบศิลารูปวงล้อที่จังหวัดนครปฐมมากกว่าที่อื่น ๆ ในสุวรรณภูมิ ศิลารูปวงล้อนี้มหาชนสร้างขึ้นเป็นที่หมายพระธรรมจักร สำหรับเป็นที่สักการบูชา ตามทางสอบสวนของนักโบราณคดีว่า ในประเทศอินเดียสมัยพระเจ้าอโศกราชยังไม่ได้สร้างพระพุทธรูป พระพุทธรูปพึ่งมามีขึ้นภายหลังจากสมัยพระเจ้าอโศกราช นับเวลาตั้ง ๓๐๐ ถึง ๔๐๐ ปี. เมื่อพระพุทธสาสนาตั้งหลักฐาน

ลงที่นครปฐมแล้ว ต่อมาก็แพร่หลายไปตามประเทศต่าง ๆ ในสุวรรณภูมิ ทางเหนือตลอดถึงมณฑลพายัพ ทางตะวันตกถึงมอญ พะม่า ทางใต้ในแหลมมะลายูตลอดถึงเกาะชวา ทางตะวันออกตลอดถึงเขมร

นับตั้งแต่พระพุทธเจ้านิพพานแล้วต่อมา พระสงฆ์ในอินเดียเกิดแตกแยกออกหลายคณะหรือหลายนิกาย โดยความเห็นในทางลัทธิไม่ตรงกัน ยิ่งนานเวลาและยิ่งอยู่ห่างกันยิ่งแตกต่างกันมากขึ้น นิกายที่ต่างกันมากจนเกือบจะเป็นคนละลัทธินั้นมี ๒ นิกาย เป็นฝ่ายเหนือกับฝ่ายใต้. ฝ่ายเหนือเรียกว่า อุตตรนิกาย ฝ่ายใต้เรียกว่า ทักษิณนิกาย. พวกนิกายฝ่ายใต้ถือมั่นว่า คำสั่งสอนที่มีในคัมภีร์ว่าไว้อย่างไรก็ถือตรงตามนั้น ไม่ยอมดัดแปลงหรือผ่อนโลมเข้าหาความนิยมของมหาชน คณะนี้มีหนังสือที่เรียกว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นภาษามคธ แต่ส่วนคณะนิกายฝ่ายเหนือถือเอาความนิยมของมหาชนเป็นใหญ่ คือแก้ไขลัทธิผ่อนโลมให้ถูกใจมหาชน เพื่อให้เขาเกิดศรัทธาจะได้ทำบุญให้มาก ๆ วิธีนี้เกิดจากอาจารย์ในสาสนาพราหมณ์ในอินเดียเห็นคนไปนิยมพุทธสาสนามาก จึงแก้ไขดัดแปลงลัทธิสาสนาพราหมณ์เข้าหาข้อขัดมะในพุทธสาสนาให้กลมเกลียวกัน. พระภิกษุ

ผู้หวังลาภสักการเป็นใหญ่ จึงรับลัทธินี้ถือกันสืบมา เรื่องนี้ยังมีผลมาถึงเราที่พอยกตัวอย่างได้ เช่น การทำบุญในพุทธสาสนา มีลัทธิพราหมณ์ปนอยู่โดยมิรู้ตัว เช่น การบวชนาคแล้วมีการทำขวัญนาคด้วยเป็นต้น นิกายฝ่ายเหนือเรียกลัทธิใหม่นี้ว่า ลัทธิมหายาน หมายความว่าเป็นลัทธิกว้างขวางเหมือนยานพาหนะอันใหญ่โต สามารถขนสัตว์ข้ามสังสารวัฏได้มาก และเรียกว่าลัทธิเก่า และเรียกลัทธิเก่านี้ว่า หีนยาน. คณะของลัทธิมหายานเกิดขึ้นทางฝ่ายเหนือของอินเดีย ต่อมาก สมัยพระเจ้าอโศกราช มาราว ๓๐๐ หรือ ๔๐๐ ปี แรกที่นิกายนี้จะแพร่หลายไปตามนานาประเทศนั้น ตามคำอธิบายในหนังสือพระราชพงศาวดารละยับพระราชหัตถเลขาว่าเมื่อ พ.ศ. ๕๔๓ แต่หนังสือประกิษฐานพระสงฆ์อยามวงศ์ในลังกาทวีปว่า พ.ศ. ๖๖๘ พระเจ้ากนิษกะได้เป็นใหญ่ในอินเดียฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่าแคว้นคันธารราษฎร์ มีเมืองปุรุษนครเป็นราชธานี ทุกวันนี้เรียกว่าเมืองเปษวาร์ (Peshwar) มีอาณาเขตกว้างขวางคล้ายของพระเจ้าอโศกราช. พระเจ้ากนิษกะมีพระราชประสงค์จะหาเกียรติยศด้วยการแผ่สาสนาอย่างพระเจ้าอโศกราช จึง

อัญเชิญพระวสุพันธุเถระเข้นประชาชนพร้อมด้วยภิกษุทั้งปวงทำสังคายนาขึ้น สังคายนานี้ไม่มีปรากฏในตำนานพุทธศาสนาฝ่ายใต้ ข้อสำคัญของการสังคายนาครั้งนี้ คือ เปลี่ยนภาษาที่ใช้ในพระไตรปิฎกเป็นภาษาสันสกฤต และแยกออกไปเป็นลัทธิมหายาน ครั้นทำสังคายนาเสร็จแล้ว พระเจ้ากนิษกะจึงส่งสาสนทูตไปเที่ยวสอนศาสนายังนานาประเทศใกล้ พระเจ้าอโศกราช แต่ไปทางเหนือและทางตะวันออกมาก เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาลัทธิมหายานจึงแพร่หลายไปทางไซบีเรีย มองโกเลีย ทิเบต จีน ญี่ปุ่น ตลอดถึงเมืองญวน เช่นอย่างหลวงจีน ศลวงญวนและพวกญี่ปุ่นในบัดนี้ แต่ทางฝ่ายใต้ คือ ลังกา พะม่า มอญ ไทย เขมร มะลายู ได้รับพุทธศาสนาจากอินเดียฝ่ายใต้ครั้งพระเจ้าอโศกราช จึงเป็นลัทธินิกายฝ่ายใต้ตลอดมา พระไตรปิฎกจึงเกิดแตกต่างกันมาแต่ครั้งนั้น คือพระไตรปิฎกของนิกายฝ่ายเหนือเป็นภาษาสันสกฤต พระไตรปิฎกของนิกายฝ่ายใต้เป็นภาษามคธซึ่งเป็นภาษาของชาวอินเดียฝ่ายใต้แต่โบราณ และยังปรากฏต่อไปว่าชาวคันธารราษฎร์ได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นสำหรับสักการบูชาเป็นครั้งแรกก่อนที่อื่น ๆ นับแต่ พ.ศ. ๖๖๘ เป็นต้นมา

พุทธศาสนาลัทธิมหายานคงแพร่หลายมาทางสุวรรณ-

ภูมิแต่ครั้งพระเจ้ากนิษกะราว พ.ศ. ๖๖๙ ด้วยเหมือนกัน จึงมีพระพุทธรูปอย่างเก่า มีอาการกรีกนิดๆ พระหัตถ์เบื้องแสดงรูปพระธรรมจักรซึ่งเรียกว่า พระคันธารราษฎร์ ตามนามประเทศของพระเจ้ากนิษกะ มีอยู่ทางประเทศนี้หลายแห่ง เช่นที่เมืองนคร ปฐม และเมืองอื่นๆ ในสุวรรณภูมิ

ต่อจากสมัยที่พระเจ้ากนิษกะทำสังคายนามาประมาณ ๖๐๐ ปี ถึง พ.ศ. ๑๑๗๒ หลวงจีนองค์หนึ่ง มีนามว่า ยวนฉ่าง หรือ ฮ่วนเจียง ในประเทศจีน ได้เดินทางไปสืบพุทธสาสนาที่ประเทศอินเดีย จดหมายเหตุไว้ว่าประเทศอินเดียในสมัยนั้น พุทธสาสนากับสาสนาพราหมณ์กำลังแข่งขันกันทั่วไป และว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งทรงนามว่า ศีลาทิตย์ ครองราชสมบัติณเมืองกันยากุพช์ ซึ่งบัดนี้เรียกว่า เมืองกานาซ์ (Kanauj) อยู่ในมณฑลอูธ (Oudh เดิมเรียกอโยธยา) ได้ประชุมภิกษุสามเณร พราหมณาจารย์ และเจ้าประเทศราช ทำสังคายนา เพื่อรวมพุทธสาสนากับสาสนาพราหมณ์มิให้แก่งแย่งกัน ตอนแรกประชุมปรึกษาข้อแตกต่างในคติธรรมของพุทธสาสนาและสาสนาพราหมณ์ ตอนที่ ๒ ปรึกษาข้อลัทธิที่แตกต่างกันในระหว่างพวกที่ถือนิกายฝ่ายเหนือกับฝ่ายใต้ ผลที่สุดตกลงตามลัทธิมหายาน ซึ่งถือ

กันแพร่หลายในประเทศนั้น แล้วพระเจ้าศีลาทิตย์ได้ส่ง
สาสนทูตไปเที่ยวสอนสาสนาตามนานาประเทศ ลัทธิมหายาน
ครั้งหลังนี้คงแพร่หลายมาทางแหลมอินดูจีนด้วย มีหลักฐาน
เช่นได้พบพระพิมพ์ที่เมืองนครปฐม เมืองราชบุรี และตาม
ถ้ำต่าง ๆ หลายแห่งในมณฑลนครศรีธรรมราช ยะลา และ
ภูเก็ต. รูปพระพิมพ์ที่พบเหล่านี้ล้วนเป็นรูปที่มหายานสร้างขึ้น
เมื่อถือลัทธิมหายานครั้งหลัง คือทำเป็นพระพุทธรูป และ
รูปพระโพธิสัตว์ เป็นผู้ชายบ้าง ผู้หญิงบ้าง รูปพระโพธิสัตว์
ทำให้มีแขนมาก ๆ บ้าง บางรูปมีตัวอักษรสันสกฤตจารึกไว้
ข้างหลังเป็นอักษรสันสกฤตรุ่นหลัง

พุทธสาสนาที่แผ่มาทางประเทศนี้ ทั้งในครั้งแรก
และครั้งต่อมา หามีหนังสือคัมภีร์เป็นหลักฐานอย่างใดไม่
ต่อมาราว พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าอนุรุทธ หรือที่เรียกว่า
พระเจ้าอโนระธามังช่อ ได้เป็นใหญ่ในประเทศพะม่า มีอาณา
เขตกว้างขวางตลอดมาจนถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีเมือง
ภุกามเป็นราชธานี ได้ทะนุบำรุงพุทธสาสนาเป็นอันมาก และ
ทราบว่าที่เกาะลังกามีหนังสือคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งพระพุทธ
โฆษาจารย์ชาวอินเดียได้แปลจากภาษาสิงหฬเป็นภาษามคธ
จึงได้ส่งทูตไปยังราชสำนักพระเจ้าแผ่นดินเกาะลังกาขอสม

จักหนังสือพระไตรปิฎกมาไว้ที่ประเทศพะม่า หนังสือคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งเป็นหลักของพุทธสาสนา จึงได้มาปรากฏทางประเทศนี้เป็นครั้งแรก ต่อมาราว พ.ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าติลกราชเมืองเชียงใหม่ (ตรงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) ได้อัญเชิญพระเถระมีพระธัมมทินนเถระเป็นประธานตรวจชำระพระไตรปิฎกจากวิกลงเป็นอักษรไทยเรียบร้อย ได้คัดลอกต่อ ๆ กันมา คือจารตัวอักษรลงในใบลาน รวมเข้าเป็นคัมภีร์ ๆ ใช้ตัวอักษรลาวบ้าง เขมรบ้าง แต่ที่ใช้อยู่สำหรับประเทศสยามนั้นใช้อักษรเขมร (ขอม) เป็นพื้น ต่อมาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงให้จัดการชำระพระไตรปิฎกและพิมพ์เป็นอักษรไทยแทนอักษรเขมร นับว่าพุทธสาสนาที่มีคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลักจึงตั้งมั่นคงในประเทศสยาม

สาสนาพราหมณ์หรือฮินดู

สาสนาพราหมณ์เป็นสาสนาของชาวอินเดียมาแต่เดิม ก่อนที่จะมีพุทธสาสนามีขึ้น ๑๐๐๐ ปีขึ้นไป ในสมัยนั้นมีคนในอินเดียนับถือสาสนาพราหมณ์เป็นพื้น คือถือว่าพระเป็นเจ้าผู้สร้างโลกและสิ่งทั้งปวง, พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ที่สำคัญมี ๓ องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ

(นารายณ์) พระศิวะ (อิศวร) และถือว่าสิ่งทั้งปวงมีเทวดาประจำอยู่ เช่น ดิน มีเทวดาประจำเรียกว่า พระธรณี, น้ำ มีเทวดาประจำเรียกว่า พระคงคา, ไฟ มีเทวดาประจำเรียกว่า พระเพลิง, ลม มีเทวดาประจำเรียกว่า พระพาย ฯลฯ และมีข้อบัญญัติให้เสนสรวงบูชา และสวดมนต์อ้อนวอนตามแต่ผู้นับถือจะปรารถนา เพราะถือว่าพระเจ้าหรือเทวดาเหล่านั้นอาจอวยสิริสวัสดิมงคลหรือให้โทษได้ ลัทธิเหล่านี้ล้วนเป็นลัทธิพราหมณ์ในอินเดียทั้งสิ้น ส่วนในประเทศสยาม พลเมืองนับถือลัทธิพราหมณ์ หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่าไสยศาสตร์ปนกับลัทธิพุทธศาสนาเป็นพื้นด้วยเหมือนกัน เพราะชาวอินเดียที่มาสู่ประเทศสยามแต่เดิม ได้มาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนให้พลเมืองรู้จักกระทำพิธีต่าง ๆ ของพราหมณ์ แม้ในราชการก็ได้ตั้งเป็นกรมมีหน้าที่ทำพระราชพิธีต่าง ๆ โดยฉะเพาะเรียกว่า กรมพระราชพิธี เช่น พระราชพิธีตรียัมปวาย และพระราชพิธีแรกนาขวัญ เป็นต้น จนพระราชพิธีเหล่านี้กลายเป็นประเพณีประจำปีสำหรับแผ่นดินสืบมา. ลัทธิที่ยังถืออยู่ทั่ว ๆ ไป เช่น พิธีโกนจุก ทำขวัญ ตุฎกษ์ยาม ตูชาตา สะเกาะเคราะห์ บูชาเทวดานพเคราะห์ ตลอดจนการวิวาหะและอาวาหมงคล ก็เอาอย่างมาจากลัทธิพราหมณ์ใน



พระราชพิธีแรกนา จังหวัดพระนคร

(จากหนังสือภูมิศาสตร์เกษเสม)



เสาชิงช้า จังหวัดพระนคร

(จากหนังสือภูมิศาสตร์เกรแฮม)

อินเดีย ทั้งสิ้น ลัทธิพราหมณ์ที่ถือกันในประเทศสยาม แม้เดิมจะเป็นลัทธิพราหมณ์ในอินเดียก็ดี แต่ไทยเหตุที่ไทยไม่ใช่แต่รับลัทธิพราหมณ์มาอย่างเดียว ได้รับลัทธิพุทธสาสนาของอินเดียมาถืออยู่ด้วย และได้นับถือปนกันไปจนไม่รู้สึกว่าเป็นลัทธิพราหมณ์ เพราะฉะนั้นการทำบุญเป็นพิธีต่าง ๆ จึงมีลัทธิพุทธสาสนาและลัทธิพราหมณ์ปนกันเช่นบวชนาคมีการทำขวัญนาค การบวชเป็นลัทธิพุทธสาสนา การทำขวัญเป็นลัทธิพราหมณ์ ดังนี้เป็นต้น

สาสนาพราหมณ์มาสู่ประเทศสยามเมื่อไรนั้น ไม่มีตำนานที่เป็นหลักฐาน แต่สันนิษฐานตามหลักศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกราชในอินเดียว่า เมื่อราว พ.ศ. ๒๐๐ เศษ พระเจ้าอโศกราชในอินเดียครองราชสมบัติได้ ๑๗ ปี ครั้งนั้นยังมิได้นับถือพุทธสาสนา ยกกองทัพไปปราบปรามแว่นแคว้นกลิงคราษฎร์ซึ่งอยู่ริมทะเลฝ่ายใต้ในอินเดีย การสงครามครั้งนั้นกว่าจะได้เมืองก็ฆ่าฟันผู้คนล้มตายเป็นอันมาก ที่จับเป็นจะเลยได้ในว่าราวแสนห้าหมื่น เพราะฉะนั้นพวกชาวอินเดียฝ่ายใต้ที่หนีภัยจึงอพยพมาทางแหลมอินดูจีนนี้มาก สมด้วยตัวอักษรและภาษาที่พบในศิลาจารึกทางประเทศนี้ซึ่งล้วนแต่เป็นของชาวอินเดียฝ่ายใต้ทั้งสิ้น. ถ้านับถอยหลัง

จากสมัยพระเจ้าอโศกราชขึ้นไปราวร่วมพุทธกาล หรือก่อนพุทธกาล คงจะมีชาวอินเดียไปมาค้าขายทางประเทศนี้ หรืออพยพมาอยู่บ้างแล้ว แต่ยังเข้ามาจำนวนน้อยอยู่ ครั้นเมื่อเกิดภัยขึ้นจากพระเจ้าอโศกราชก็คงอพยพกันมาตั้งอยู่ตามประเทศนี้เนืองแห่ง ๆ และเพิ่มเติมติดต่อกันมามากขึ้นทุกที เช่นเดียวกับพวกมอญที่อพยพหนีภัยจากพม่ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ครั้งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ หรือเช่นพวกจีนที่มาตั้งหลักเลี้ยงชีพอยู่ในประเทศสยามเป็นต้น ชาวอินเดียเป็นชาติที่เจริญและมีวิชาความรู้ดีกว่าคนพื้นเมืองในสมัยนั้นมาก จึงได้มาเป็นครูอาจารย์แนะนำลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ให้คนพื้นเมืองเชื่อถือกันสืบ ๆ มา บางสมัยชาวอินเดียได้เป็นถึงพระเจ้าแผ่นดิน เช่นที่เป็นใหญ่ในประเทศเขมร พวกนี้ได้สร้างเทวสถานด้วยศิลาอันใหญ่โต ที่นครธมและนครวัดเป็นต้น พระเจ้าแผ่นดินเขมรโดยมากนับถือศาสนาพราหมณ์ บางองค์นับถือพุทธศาสนา และได้นำผ้าเข้ามาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นประเทศสยามด้วย ราษฎรผู้อยู่ใต้อำนาจจึงต้องนับถือลัทธิพราหมณ์ตามอย่างพระเจ้าแผ่นดิน ครั้นพวกไทยซึ่งอพยพจากประเทศจีนตอนใต้เข้ามาสู่ประเทศสยามตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๔๐๐ เป็นต้นมา

เมื่อเข้ามาสู่ประเทศสยามแล้วก็ยอมรับลัทธิพราหมณ์และรับลัทธิพุทธสาสนา นับถือเป็นประเพณีสืบมาจนทุกวันนี้

สาสนาคริสต์

สาสนาคริสต์นั้นในประเทศสยามมีผู้นับถือกันกระจัดกระจายทั่วไป พระเจ้าแผ่นดินก็อุดหนุนไทยออกพระราชบัญญัติคุ้มครองวัดคริสต์ทั้งและอุดหนุนด้วยประการอื่นอีก. สาสนานี้แรกเกิดที่ประเทศปาเลสไตน์ซึ่งเป็นประเทศเล็ก ๆ อยู่ริมทะเลเมดิเตอเรเนียน ต่อประเทศอาหรับออกไปทางตะวันตกเฉียงใต้ ครั้งนั้นเป็นเมืองขึ้นของกรุงโรมในยุโรป ศาสดาการย์ผู้แรกประกาศสาสนานี้มีนามว่า พระเยซูคริสต์เป็นชาติยิว ซึ่งในครั้งนั้นเรียกว่าชาติเฮบรู เกิดเมื่อ พ.ศ. ๕๔๓ ตรงกับ ค.ศ. ๑ เมื่อชนมายุได้ ๓๐ เริ่มประกาศสาสนาโดยอ้างว่าเป็นผู้แทนพระเจ้า แยกออกจากสาสนายิว ซึ่งมีคัมภีร์เก่าเป็นหลักแล้วไปตั้งลัทธิขึ้นใหม่ ประกาศสาสนาอยู่ ๓ ปี สิ้นชีพเมื่อ พ.ศ. ๕๓๖ มีชนมายุ ๓๓ นับแต่เวลาที่พระเยซูคริสต์สิ้นชีพแล้วล่วงมาประมาณ ๑๕๐ ปี มีนักบุญผู้ถือลัทธิของพระเยซูคริสต์ เช่นนักบุญมัทธิว นักบุญมาระโก และนักบุญลูกา ได้รวบรวมเรื่องราวและคำสอนของพระเยซูคริสต์ขึ้น เรียกว่า คัมภีร์ใหม่ ท่านนักบุญเหล่านี้

อ้างว่าได้เขียนคัมภีร์ใหม่ขึ้นตามโองการของพระเจ้า คือ พระเจ้าดลใจให้เขียน แล้วสาสนาคริสต์จึงได้แพร่หลายไปทางตะวันตกทั่วทวีปยุโรป ซึ่งอยู่ติดกับที่เกิดสาสนา เพราะในทวีปยุโรปไม่มีศาสดาจารย์ผู้แรกตั้งสาสนา ชาวยุโรปหรือชาติฝรั่งจึงรับลัทธิสาสนาคริสต์นับถือกันสืบๆ มา จนนับว่าเป็นสาสนาสำหรับชาติฝรั่ง

สาสนาคริสต์แยกออกเป็นนิกายที่สำคัญ ๒ นิกาย คือ ๑. โรมันแคธอลิค นักบวชผู้สอนสาสนาตามลัทธินี้เรียกว่า ยาทหลวง มีพระสังฆราชเรียกว่า โปป เป็นประธานอยู่ณกรุงโรมในทวีปยุโรป. ๒. ลัทธิโปรเตสแตนต์ ผู้สอนลัทธินี้เรียกว่า มิชชันนารีหรือหมอสาสนา ลัทธินี้แยกจากลัทธิโรมันแคธอลิคเมื่อราวศตวรรษที่ ๒๑ แห่งพุทธศักราช โดยนักบวชชาวเยรมันผู้หนึ่งมีนามว่า มาร์ติน ลูเธอร์ (Martin Luther) แยกออกไปตั้งคณะขึ้นใหม่.

สาสนาคริสต์มาสู่ประเทศสยามเมื่อไรนั้น ตามคำอธิบายในหนังสือพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ชาติฝรั่งพึ่งรู้จักแล่นเรือมาทางประเทศในทิศตะวันออกเมื่อราว ๔๐๐ ปีเศษที่ล่วงมาแล้วนี้ (ปีที่เขียนภูมิศาสตร์นี้ พ.ศ. ๒๔๖๕) ชาติโปรตุเกสเป็นฝรั่งชาติแรกที่รู้จักประเทศ

ในทิศตะวันออก คือใน รัชกาล พระเจ้า มานูเอล พระเจ้าแผ่นดิน โปรตุเกสได้ ให้วัสโกดะกามา คุมเรือกำปั่น รบ ๓ ลำพร้อมด้วย เครื่องศาสตราวุธ แล่นเรือ อ้อมทวีป แอฟริกามา ถึงเมืองกาลีกูต ที่อยู่ริม ทะเลใน ประเทศ อินเดีย เมื่อ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๐๔๑ ต่อ จาก นั้นมา อีก ๒๐ ปี ชาติโปรตุเกส จึงมาถึง ประเทศ สยาม มา ทำ ทาง พระราชไมตรี กับ สมเด็จพระรามา ธิบดีที่ ๒ ณ กรุง ศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๑ เป็นครั้ง แรก ที่ไทย มี ทาง พระราชไมตรี กับ ชาติ ฝรั่ง ใน ยุโรป ต่อ นั้น มา อีก ๒๐ ปี ถึง พ.ศ. ๒๐๘๑ ใน รัชกาล สมเด็จพระชัยราชา ธิราช สมัย กรุงศรีอยุธยา พะม่า ยก กองทัพ มา ตี เมือง เชียง กราน (เดี๋ยวนี้เรียก ว่า เมือง อัตตะวัน อยู่ในแคว พะม่า ต่อ เขตต์ จังหวัด กาญจนบุรี ออกไป) สมเด็จ พระชัย ราชาธิราช ยก กองทัพไป ชัยไล่ มี ชาติโปรตุเกส ที่เข้ามา อยู่ในประเทศ สยาม รับ อาสา เป็น ทหาร เข้า กองทัพไป ด้วย ๑๒๐ คน เมื่อ กองทัพ มี ชัยชะนะ แล้ว จึง ได้ พระราชทาน ยำเหน็จ และพระ ราชทาน ที่ดิน ให้ สร้าง วัดโรมันแคธอลิคขึ้น ที่ กรุงศรีอยุธยา นับ เป็นครั้งแรก ที่ศาสนาคริสต์ ปรากฏขึ้นในประเทศสยาม ต่อมา ในรัชกาล สมเด็จ พระ นารายณ์ สมัย กรุง ศรีอยุธยา ราว พ.ศ. ๒๒๐๕ มี บาทหลวง ชาติ ฝรั่งเศส หลาย รูป เข้า มา ตั้ง สอน

สาสนาคริสต์ตามลัทธิโรมันแคธอลิค โดยความอุดหนุนของพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส และพระสังฆราชที่กรุงโรม ในครั้งนั้นลัทธิโปรเตสแตนต์ยังหาได้เข้ามาสู่ประเทศสยามไม่ ต่อมาอีก ๑๗๐ ปี ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ราว พ.ศ. ๒๓๗๖ ชาติอเมริกันเข้ามาเยี่ยมไมตรีกับประเทศสยาม ชาติอเมริกันจึงได้ตั้งต้นสอนสาสนาคริสต์ตามลัทธิโปรเตสแตนต์ ตั้งแต่นั้นมาลัทธิโปรเตสแตนต์จึงมีกระจัดกระจายทั่วไปในประเทศสยาม เหมือนลัทธิโรมันแคธอลิคจนตราบเท่าทุกวันนี้

สาสนาคริสต์มีชาวอาเซียนับถือกระจัดกระจายทั่วไปก็เพราะมีวัดโรมันแคธอลิคและโรงสวดอย่างลัทธิโปรเตสแตนต์อยู่เกือบทั่วทุกจังหวัด มียากลวงและมิชชันนารีสำหรับแนะนำประชาชนให้เข้าถือสาสนาคริสต์ประจำอยู่เสมอ.

สาสนามะหะหมัด

สาสนามะหะหมัดหรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่าสาสนาอิสลาม ในประเทศสยามมีผู้นับถือไม่น้อย เช่น ชาวมะลายูในมณฑลปักษ์ใต้ และพวกแขกอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก วัดของสาสนาอิสลามเรียกว่า สุเหร่า หรือมัสยิด ตั้งอยู่ในหมู่ชนที่นับถือสาสนาอิสลามทั่วไป มีนักบวชเป็นคณาจารย์สำหรับกระทำกิจตามลัทธิอิสลามพวก ๑ พระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรง

ศาสนาอิสลามเหมือนสาสนาอื่น ๆ เช่น ออก พระราชบัญญัติคุ้มครองสุเหร่าและนักบวช และพระราชทานเสื้อคลุมแก่โต๊ะอิหม่าม ผู้รู้ลัทธิอิสลามแถกลานเย็นต้น

สาสนามะหะหมัดแรกเกิดที่ประเทศอาหรับ ซึ่งอยู่ริมทะเลแดงทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของทวีปอาเซีย ระหว่างกลางของที่เกิดพุทธสาสนากับสาสนาคริสต์ สาสดาผู้แรกประกาศสาสนานี้มีนามว่า พระมะหะหมัด เป็นชาวอาหรับ ซึ่งตามคัมภีร์ไกหว่านของสาสนาอิสลามอ้างว่าเป็นผู้แทนพระเจ้า เกิดเมื่อ พ.ศ. ๑๑๑๓ ในตระกูลพ่อค้าเมืองเมกกะ (Mecca) เมื่ออายุได้ ๔๐ เริ่มประกาศสาสนาเรียกว่า ลัทธิอิสลาม ซึ่งแปลว่า "การปฏิบัติตามคำสอนของพระเจ้า" ลัทธินี้แยกออกจากลัทธิเก่าซึ่งนับถือรูปเคารพเป็นสรณะ และได้สอนลัทธินี้อยู่ณเมืองเมกกะเป็นเวลา ๑๓ ปี จึงหนีภัยไปอาศัยอยู่ที่เมืองเมดินะ (Medina) ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือห่างจากเมืองเมกกะประมาณ ๔๕๐ กิโลเมตร และได้ตั้งลัทธิอิสลามขึ้น และเป็นผู้ครองเมืองเมดินะประกาศสาสนาโดยวิธียังคับอยู่ ๑๐ ปี สิ้นชีพเมื่อ พ.ศ. ๑๑๗๕ อายุได้ ๖๓ ต่อจากเวลานั้นมาเชื้อวงศ์ของพระมะหะ

หมัก และสาวกผู้รับตำแหน่งแผ่สาสนาสืบต่อจากพระมะหะหมักซึ่งเรียกว่า กาหลิป (ภาษาอาหรับแปลว่า "ทายาท" หรือสืบต่อ) ก็ใช้กำลังอาวุธปราบปรามประเทศทั้งหลายให้อยู่ในอำนาจ สาสนานี้จึงได้แผ่ไปถึงประเทศอียิปต์ เปอร์เซีย อินเดีย และที่อื่น ๆ จนถึงกาหลิปองค์ที่สองจึงได้เปลี่ยนวิธีสอนสาสนาอย่างบังคับมาเป็นวิธีแนะนำ

ส่วนการรวบรวมคัมภีร์ขึ้นสำหรับสาสนาอิสลามนั้น อาบูยากร์ผู้เป็นพ่อตาพระมะหะหมักและเป็นกาหลิปได้ร้อยกรองเป็นคัมภีร์ขึ้น เรียกว่า คัมภีร์โกหร่าน แปลว่า "การอ่าน" คัมภีร์นี้พวกอิสลามนับถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ นอกจากเป็นหลักในทางสาสนา ยังใช้เป็นกฎหมายแพ่งและอาชญาด้วย ยังมีอีกคัมภีร์หนึ่งเรียกว่า คัมภีร์สุนา ซึ่งสาวกผู้ได้สะดับโอวาทของพระมะหะหมักได้รวบรวมขึ้น

สาสนาอิสลามแยกออกเป็นหลายนิกายเหมือนสาสนาอื่น ๆ แต่ที่สำคัญมี ๒ นิกาย คือ

๑ นิกายสุหนี่ นิกายนี้ถือตรงตามคำที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ คือ คัมภีร์กล่าวอย่างไร ก็ถืออย่างนั้น ไม่ยอมออกความเห็นผันแปรอย่างไร และถือองค์ของอาบูยากร์ว่าเป็นกาหลิปสืบต่อจากพระมะหะหมัก นิกายนี้ใช้หมวกครอบสีขาว

๒ นิกาย ชิเอค์ (ที่เรียกว่า มะหงุ่น หรือ เจ้าเซ็น) นิกายนี้เป็นวงศ์ของอาลี ผู้เป็นบุตรเขยของพระมะหะหมัด และเป็นนิกาของ หุเซ็น คือ เจ้าเซ็น ว่าเป็นผู้สืบต่อจาก พระมะหะหมัด นิกายนี้ใช้ หมวก ตรอย สีแดง.

สาสนา อิสลาม มา สู่ ประเทศสยาม เมื่อไรนั้น ยังไม่พบตำนานที่เป็นหลักฐานแห่งใด ตามคำอธิบายในหนังสือพระราชพงศาวดาร ฉะบับพระราชหัตถเลขาว่า ตั้งแต่ พระมะหะหมัด สิ้นชีพ เมื่อ พ.ศ. ๑๑๗๕ แล้ว ต่อมา มี กาหลิป เป็น หัวหน้า สาสนา อิสลาม ก็ได้แผ่ สาสนาไทย วิธีระบ พุ่ง ปราย ปราม บังคับให้ถือ สาสนา ตาม อย่าง พระมะหะหมัด จน ถึง กาหลิป องค์ที่ ๒ ได้ ประเทศ ที่ข้างเคียงไว้ในอำนาจ มาก ตั้งแต่ ประเทศ อินเกีย ตลอด จน ถึง ทวีป ยุโรป ตอน ตะวันออก แล้ว เปลี่ยนวิธีแผ่ สาสนา จาก วิธีระบ พุ่ง มา เป็นวิธีตั้ง การค้าขาย และ สอน สาสนา ควบกันไปด้วย และ กาหลิป ยังได้ ส่ง คนไป ตั้ง การค้าขาย และ สอน สาสนา ตาม ประเทศ ที่ มิได้ ขึ้น แก่ กาหลิป อีก พวก อาหรับได้ ตั้ง การแผ่ สาสนา ดังนี้ อยู่ ประมาณ เวลาล่วงมา ๘๖๐ ปี เศษ นับ แต่ พระมะหะหมัด สิ้น ชีพ แล้ว จึงได้มี ชาติ ฝรั่ง โปรตุเกส มา เที่ยว ค้าขาย ทาง ประเทศ ใน ทิศตะวันออก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๑ เป็นครั้งแรก พวก ฝรั่ง เกิด แย่ง การ

ค้าขายจากพวกอิสลาม ทำให้การค้าขายของพวกอิสลามเสื่อมทรามลง เป็นเหตุให้การแผ่สาสนาอิสลามเสื่อมลงด้วย แต่ลัทธิอิสลามได้แพร่หลายมากเสียแล้ว และฝังลงในนิสสัยของชนผู้นับถือลัทธินี้มั่นคงเสียแล้ว สันนิษฐานตามนี้ว่าสาสนาอิสลามคงแพร่หลายมาทางแหลมมะลายู ในคราวที่พวกอาหรับมาตั้งการค้าขายก่อนชาติฝรั่งปรากฏตามหนังสือที่ครอฟิดแต่งด้วยเรื่องเมืองชะวามะลายูว่าเมื่อราว พ.ศ. ๑๗๕๐ ชาวมะลายูในเกาะสุมาตราได้อพยพไปตั้งอยู่ในแหลมมะลายู ณ ที่แห่งหนึ่งซึ่งเต็มไปด้วยต้นมะละกอจึงเรียกว่าเมืองมะละกา มีเจ้าผู้ครองเมืองต่อๆ มา ชาวมะลายูนั้นถือพุทธสาสนาบ้าง ถือสาสนาพราหมณ์บ้าง. สาสนาอิสลามกำลังแผ่มาทางตะวันออก ครั้นถึง พ.ศ. ๑๘๑๗ เจ้าเมืองมะละกาจึงได้นับถือสาสนาอิสลามเป็นคนแรก และต่อมาปรากฏตามหนังสือพระราชพงศาวดารละบันหลวงประเสริฐว่า ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถราว พ.ศ. ๑๙๘๗ ไทยได้ยกกองทัพไปปราบปรามเมืองมะละกาในแหลมมะลายูอันเป็นประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา เพราะเจ้าผู้ครองเมืองมะละกาเอาใจไปเผื่อแผ่แก่พวกอาหรับที่เข้ามาตั้งสอนสาสนาอิสลามที่เมืองมะละกา ทำให้พลเมืองเกิดกระด้างกระเดื่อง

ดังนี้ เห็นได้ว่าชาวมะลายูได้ละทิ้งสาสนาพุทธ์หรือสาสนาพราหมณ์ซึ่งนับถือมาแต่เดิม ไปถือสาสนาอิสลามเพียงในเวลาที่ล่วงมาแล้ว ๕๐๐ ปี หรือกว่าบ้างเล็กน้อยเท่านั้น

แต่ว่าจริง สาสนาทั้ง ๓ ที่มีอยู่ในเมืองไทย คือ พุทธสาสนา สาสนาคริสต์ และสาสนาอิสลามนี้ ถ้าพูดถึงหลักแล้ว ก็ลงรอยเดียวกันหมด คือ สอนให้มนุษย์ประพฤติดีงามเป็นสัมมาจารี มีความเมตตากรุณาไม่ให้เบียดเบียนกันและกัน เพื่อให้บรรลุความสุขเป็นข้อสำคัญ จะต่างกันก็แต่วิธีหรือลัทธิเท่านั้น ได้กล่าวมาแล้วว่า พุทธสาสนา (ซึ่งเดิมเป็นสาสนาของชาวอินเดีย) มาสู่ประเทศสยามก่อนสาสนาอิสลามและสาสนาคริสต์ นับตั้ง ๒๐๐๐ ปีขึ้นไป และประชาชนที่อยู่ทางประเทศนี้ ล้วนถือพุทธสาสนาหรือสาสนาพราหมณ์มาก่อนทั้งสิ้น สาสนาอิสลาม (ซึ่งเดิมเป็นสาสนาของชาติอาหรับ) นั้นมาถึงประเทศนี้เพียงเวลาราว ๕๐๐ ปีหรือกว่าบ้างเล็กน้อย เพราะพึ่งเกิดเมื่อประมาณ ๑๑๐๐ ปี ที่ล่วงมาแล้ว (ปีที่เขียนภูมิศาสตร์นี้เป็น พ.ศ. ๒๔๖๕) ส่วนสาสนาคริสต์ซึ่งเดิมเป็นสาสนาของชาติโรมันมาถึงประเทศสยามเพียงเวลาราว ๔๐๐ ปี ล่วงมาแล้ว

๒๗. มนุษย ชาติ ใน ประเทศสยาม มนุษย ชา
ที่ มา อยู่ในประเทศ สยามแต่ ครั้ง ปฐม นั้น เป็นใคร และชา
อะไร ยะไม่ กล่าวในที่ นี้ เพราะ หา หลักฐาน ที่ แน่ นอนไม่ได้
ยะกล่าวแต่เพียงว่า มีของสิ่ง หนึ่ง ที่ ค้นหาได้ ในประเทศสย
พิศูจน์ ให้เห็นชัด ว่า มนุษย์ที่ มี อยู่ เก่า ที่สุด เท่า ที่ ค้น หา ร่
รอยได้ นั้นคือมนุษย์ ใน สมัยหิน. ของ สิ่งนี้ คือ สิ่ว หัวขวาน ทำ
ด้วย หิน ซึ่ง ค้น หาได้ ใน ภาคใต้ ของ สยาม และ แถบ ที่ราบสูง ใ
มณฑลนครราชสีมา คน พวก นี้รู้ ไม่ได้ ว่า หน้าตา รูป ร่างแล
การ เป็น อยู่ ตาม ปรกติ เป็น อย่างไร รู้แต่ ว่า มี อยู่ ใน ประเท
สยาม หลายชั่วอายุ คน ก่อนที่ คน โยราณ ซึ่งเราสืบ รู้ ประวัติใ
แน่นอนได้ มาอาศัย อยู่ คนพวก นี้ได้ อาศัยอยู่ ตาม เขา ริมฝั่
ทะเล ซึ่ง ใน ครั้ง นั้น ที่ ราบ ใน ภาค กลาง ของ สยาม ยัง เป็น
ทะเล อยู่ ที่เชื่อ กันเช่นนี้ ก็เพราะ ว่า สิ่ว ที่ ทำ ด้วย หิน นั้นไม่มี
อยู่ใน แถบ ที่ ราบ ภาค กลาง นี้เลย เหตุ อีก อย่าง หนึ่ง ที่ ทำ
ให้เชื่อได้ ว่า คนพวก นี้ได้อยู่ ใน ประเทศ สยามมา ก่อนประวัติ
กาล คือ แถบ ที่ ราบ ภาค กลาง นั้นได้ ผุด ขึ้น มา จาก ทะเ
ในสมัย ประวัติกาล นี้เอง เรื่อง ราว ที่เกี่ยว กับคน พวกนี้ มา
จาก ที่ รู้แต่ ว่า เขา อาศัย อยู่ ใน ประเทศสยาม ในละทำเกี่ย

มือด้วยหินแล้ว ก็ไม่มีเรื่องอะไรอีกที่คนในสมัยยุ้คยุยันจะรู้ได้

ในสมัยยุ้คยุยันนี้ตามภูเขาและแหลมมะลายู มีคนพวกหนึ่งต่างกันกับพวกอื่น ๆ ในประเทศสยามมาก รูปร่างเล็กเตี้ย ผิวดำ ผมหยิก คล้ายคนชาวเกาะอันดะแมนซึ่งอยู่ใต้เมืองพะม่า หรือคนกอยในเกาะฟิลิปปินส์ สันนิษฐานว่าจะรักสืบสายโลหิตมาจากคนครั้งสมัยหิน เราเรียกชื่อคนพวกนี้ว่า เซมัง หรือ เงาะ แต่บางคนเข้าใจผิดไปว่าเป็นพวกซาไก ซึ่งเป็นคนอีกจำพวกหนึ่ง มีกิริยาความประพฤติคล้ายกัน ต่างกันแต่รูปร่างลักษณะ พวกซาไกอยู่ตามเขาใต้อาณาเขตต์สยามเข้าไปในอาณาเขตต์เมืองขึ้นของอังกฤษ. ต่อไปนี้คือมนุษยชาติต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศสยามขณะเวลานี้

เซมัง หรือ เงาะ (เขาเรียกพวกของเขาเองว่า ก็อย) เป็นชาวป่าอยู่ตามภูเขาและป่าหลังเมืองไชยา สงขลา และปัตตานี ขนาดร่างกายสูงประมาณ ๑.๕๐ เมตร ผิวเนื้อดำเป็นมันหรือดำแดง ผมหยิกเป็นปุย หน้าผากต่ำและกลมนูนแบน ปากกว้าง ริมฝีปากหนาคางเล็ก หุงต้มอาหารกิน แต่บางทีก็กินดิบ ๆ ใช้ไม้สีไฟแทนไม้ขีดไฟ บางพวกใช้

หินเหล็กไฟ ไม่มีหนังสือ, ภาษาที่พูดใช้คำมะลายูโบราณ. พวกเซมัง มีนิสัยขลาดกลัวคนชาติอื่น ๆ เมื่อรู้ว่าคนแปลกหน้าเข้าไปในป่า พวกเซมังจะวิ่งหนีไปทันทีคล้ายสัตว์ป่า

เขมร มีมากในมณฑลนครราชสีมา ปราจีน และจันทบุรี ซึ่งเป็นมณฑลติดต่อกับเขตต์แดนเขมร มณฑลอื่น ๆ ก็มีบ้างเหมือนกัน เขมรในเมืองไทยไทยมากเป็นพวกที่ไทยกวาดต้อนครอบครัวเข้ามาเมื่อครั้งทำศึกกันในสมัยโบราณ รูปร่างคนเขมรก็คล้ายคนไทย แต่ผิวเนื้อมักจะดำกว่า. การแต่งกาย ขนบธรรมเนียม และศาสนาของเขมรอย่างเดียวกันกับของไทย.

มอญ ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงเทพมหานคร ทั้งสองฝากแม่น้ำเจ้าพระยา ที่จังหวัดพระประแดงและจังหวัดประทุมธานี คนเป็นพื้นมอญมาก ในมณฑลราชบุรี และนครชัยศรี ก็มีพวกมอญเหล่านี้สืบเนื่องมาจากพวกอพยพหนีความเดือดร้อนจากพม่าเข้ามาจากมณฑลตะนาวศรีของพม่าแต่ครั้งสมัยก่อน รูปร่างคนมอญสูงและใหญ่กว่าคนไทย แต่งกายคล้ายคนไทย

ญวน ญวนมีในมณฑลจันทบุรีและในกรุงเทพฯ พระนครศรีอยุธยา ประมาณ ๖—๗ พันคน ญวนในมณฑลจันทบุรีเป็นพวก

ก็อพยพครอบครัวเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เมื่อศตวรรษที่ ๒๒ และ ๒๓ แห่งพุทธศักราช เพราะในสมัยนั้นฝรั่งเศสกดขี่บังคับให้ถือสาสนาคริสตัง แต่ญวนในกรุงเทพฯ และอยุธยาสืบเนื่องมาจากพวกญวนที่ชาติไทยกวาดต้อนครอบครัวเข้ามาเมื่อครั้งทำสงครามกันในสมัยก่อน. ในเวลานี้ญวนไทยมากถือสาสนาโรมันแคธอลิค การนุ่งห่มใช้กางเกงทำเสื้อคำทั้งหญิงและชาย ที่จริงชาติญวนก็เป็นไทยซึ่งได้แยกออกเป็นพวกหนึ่งต่างหากแต่ครั้งศึกศักราช

ละว้า เป็นพวกชาวเขาอยู่ตามพื้นเขาในทิศตะวันตกและตะวันออกเฉียงใต้ของภาคเหนือแห่งประเทศสยาม และมีกระจัดกระจายทั่วไป รูปร่างเตี้ยและผิวเนื้อดำกว่าไทยเล็กน้อย ผู้ชายตัดผมสั้น นุ่งผ้าขาวบางทีนุ่งกางเกงขากว้างศีรษะโพกผ้า ผู้หญิงไว้ผมยาวเกล้ามวย นุ่งผ้าสีคราม แต่มีลายเส้นขาวตามขวาง สวมเสื้อหลวม นับถือผีและเทวดา รู้จักทำเครื่องใช้ด้วยเหล็ก และปลูกข้าวตามไหล่เขา พวกละว้านี้แต่เดิมเรียกว่า ลาว. แต่ครั้งศึกศักราช มีเป็นพื้นพลเมืองและมีอำนาจมากเป็นใหญ่อยู่ในประเทศสยามตั้งแต่เหนือมาใต้ก่อนสมัยที่พวกขอม (เขมร) มามีอำนาจทางประเทศนี้

ข่า ข่ามีหลายพวกเรียกชื่อต่าง ๆ กันเช่น ข่าระแ
ข่าระรายเย็นตัน คนจำพวกนี้รูปร่างเตี้ยกว่าและดำกว่า
คนไทย ภาษาพูดคล้ายภาษาละว้า แต่ไม่มีหนังสือ. การ
แต่งกาย ผู้ชายนุ่งผ้าเตี่ยว บางทีนุ่งกางเกงสวมเสื้อสั้น
ไพกผ้าที่ศีรษะมีผ้าสะพายบ่าเหมือนพวกเงี้ยว ผู้หญิงนุ่ง
ผ้าสั้นสีครามแก่ นับถือผี รู้จักทำไร่ข้าว, ข้าวไพก,
ข้าวฟ่างและยาสูบ พืชเหล่านี้ปลูกตามไหล่เขา ชำนาญ
ในการจับปลาและสัตว์ป่า อยู่ตามแถบแม่น้ำโขง

ขมุ พวกนี้สืบเชื้อสายมาจากพวกข่าหรือเขมร ถิ่น
เดิมอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเหนือหลวงพระบางขึ้นไป รูป
พรรณคล้ายเขมร ผมหยาบ ผิวกายดำ ภาษาพูดคล้าย
เขมร นับถือผีต่าง ๆ มีในประเทศสยามแถบจังหวัดน่าน
และเชียงราย

ถิ่น อยู่ตามแถบภูเขาฝ่ายเหนือของจังหวัดน่าน มี
อยู่ประมาณ ๑๐๐๐ คน การแต่งกายเหมือนพวกไทย
เหนือ (ลาว) ภาษาที่พูดคล้ายภาษาขมุ รูปร่างค่อนข้าง
เล็ก ผิวกายดำ นับถือผี บ้านเรือนทำแข็งแรง มีอาชีพ
ทางเพาะปลูกพรรณไม้ต่าง ๆ

ซอง พวกซองเป็นชาวเขาอยู่ในแถบเหนือมณฑล
จันทบุรีและจังหวัดกบินทร์ ไม่ปลูกบ้านเรือนอยู่เป็นแหล่ง
เลี้ยงชีพโดยเก็บยางไม้ ขี้ผึ้ง และตักหวายเอาไปแลก
เปลี่ยนอาหาร ขนบธรรมเนียม ความนับถือและภาษาคล้าย
ของพวกซ่า มีอีกพวกหนึ่งเรียกว่าไทยเบิ้ง อยู่แถบจังหวัด
อุบลฯ มีการอาชีพคล้ายพวกซอง

มะลายู ชาวสยามที่เป็นมะลายูมีประมาณ ๓๖๐,๐๐๐
คน โดยมากอยู่ในแหลมมะลายู แต่ในมณฑลจันทบุรี,
อยุธยา, กรุงเทพฯ และตามฝั่งทะเลตะวันออกของอ่าวสยาม
ก็มีบ้าง พวกมะลายู–สยามรูปร่างลักษณะต่างกันกับมะลายู
ในเมืองอื่น ๆ เพราะมีเลือดไทยปนอยู่ ทั้งภาษาที่พูดก็
ต่างกันมาก คนพวกนี้นับถือศาสนาอิสลาม และบูชาเสื้น
ผีสางเทวดา ทำการหาเลี้ยงชีพทางกสิกรรมและจับปลา. ผู้ชาย
ไว้ผม ศีรษะโพกผ้าผืนเล็ก ๆ นุ่งผ้าไส่ง ปล่อยลงไปเพียงเข่า
มีผ้าคาดพุงหรือยางทีก็พาดบ่าอีกผืน ๑ ผู้หญิงไว้ผม
นุ่งไส่ง ที่อกคาดผ้าห่มคลุมลงไปถึงสะโพก มีอีก
พวก ๑ เรียกว่าจาม คือ มะลายู–เขมร ถิ่นเดิมอยู่ริมฝั่ง
ทะเลปลายแหลมอินทูจีน ที่เป็นประเทศเขมรและญวนใต้เดี๋ยว
นี้ เดิมเรียกว่าประเทศจาม พวกจามมีอยู่ในประเทศสยาม

ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฉะเชิงเทรา และมีนบุรี แต่เดี๋ยวนี้
เรียกว่า แขกครัว

แม้ว พวกแม้วอยู่ในแถบริมฝั่งแม่น้ำโขงตอนเหนือ
ของสยาม เป็นคนขยันทำการงาน รู้จักแต่งกายด้วยเสื้อผ้า
สีงาม ๆ ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหลักแหล่งตามยอดเขา ทำ
การเพาะปลูกข้าว ข้าวโพด ยาสูบ ฝ้าย และผัก เลี้ยง
วัวควาย แพะ และม้า. ผู้ชายนุ่งกางเกง ครึ่งตัวโพกผ้าสีดำ
แต่ผู้หญิงนุ่งผ้าสั้นสวมเสื้อแขนยาว นับถือเส้นไหว้ผีอย่าง
จีน ศพฝังดิน มีหนังสือของตัวเอง ภาษาที่พูดคล้ายจีน

เย้า ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามภูเขาแถบเมืองเชียงแสน
เชียงของ และน่าน ขนบธรรมเนียมบางอย่าง การแต่งกาย
และบ้านเรือนที่อยู่ของพวกเย้าเหมือนพวกจีนในประเทศสยาม
แต่ผู้หญิงแต่งตัวคล้ายมูเซอ มีหนังสือคล้ายหนังสือจีน
ทำการเพาะปลูกข้าว ฝ้าย ข้าวโพด และฝิ่น เลี้ยงวัวควาย
แพะหมู และเป็ดไก่ นับถือผี ศพฝังดิน แต่บางพวกเมื่อ
ผังเขาก็ระทูกผัง เวลาทำศพมีการเส่นด้วยหมู

อีกพวกหนึ่งเรียกว่า ย่อ อยู่แถบจังหวัดน่าน ตามภูเขา
ภาษาคล้ายพวกเย้า หนังสือก็เหมือนเย้า การแต่งตัว

ประชุมรวมเผ่ามีคล้ายเข้า. พวกอ่อเป็นพวกจีนที่อยู่ในประเทศยูนัน ไทยฝ่ายเหนือเรียกจีนพวกนี้ว่าอ่อ

มูเซอ ตามตำนานของชาตินี้ปรากฏว่า ในสมัยโบราณ มีอาณาจักรตั้งอยู่ใต้เมืองคาลีฟูในประเทศยูนัน ใกล้กับเขตต์แดนประเทศทิเบต ภายหลังได้อพยพถิ่นมาตั้งบ้านเรือนอยู่ต่อจากถิ่นเดิมลงมาทางใต้ และได้ควบคุมถิ่นตั้งขึ้นเป็นชาติมีอำนาจถึงแก่ประเทศจีนยกกองทัพมาปราบอยู่ช้านาน ชาติมูเซอจึงได้แตกกระจัดกระจายเข้ามาอยู่ในเมืองฝาง ในแถบตะวันตกเฉียงเหนือของเชียงใหม่ และทางพายัพเป็นอันมาก.

รูปพรรณ์พวกมูเซอชนิดพวกเงี้ยว ผู้ชายแต่งตัวสวมเสื้อกางเกงสีคราม ศีรษะโพกผ้าสีคราม ผู้หญิงนุ่งผ้าสีนวมเสื้อยาวคลุมข้างนอก ศีรษะโพกผ้าสีคราม. อาวุธที่ใช้มีดายและหน้าไม้ ทำการเพาะปลูกทำไร่ข้าว ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ยาสูบและฝิ่น ตามไหล่เขา นับถือผี และมีพิธีเข้าสลับ ศพฝังดิน พวกมูเซอไม่มีหนังสือ แต่ภาษาคล้ายกะหรี่ยง.

กุย เป็นพวกใกล้ชิดกับพวกมูเซอ ภาษาที่พูดก็

คล้าย กัน พอเข้าใจ กันได้ สาสนา และขนบธรรมเนียมคล้าย กัน มาก แต่พวก กุย เผา ศพ ไม่ฝัง อย่าง พวก อื่น ๆ

ก้อ มีในเมืองฝาง เชียงแสน และเชียงของ ในมณฑล พายัพ และในจังหวัดน่าน รูปพรรณ คล้าย มูเซอ แต่หน้าตา ดี กว่า ศพฝังดิน นับถือผีและบรรพบุรุษ ทุก ๆ บ้านมีประตู ๑ ประตูสำหรับผี ผู้ชาย ห้ามไม่ให้ใช้ประตูนี้ แต่เมื่อมีพิธีก็เข้าออกได้แต่ผู้หญิงเท่านั้น

ลิซอ พวกนี้มีอยู่ในแถบมณฑลพายัพและมหาราษฎร์ ประมาณ สัก ๓๐๐ คน เป็น พวกใกล้ชิด กับ พวก มูเซอ ขนบธรรมเนียม และ กิริยา อัชยาศัย ก็คล้าย กัน ทั้งหญิง และชาย แต่ง กาย อย่างเดียว กัน คือ นุ่ง กางเกง สวม เสื้อสีคราม หลวม ๆ และโพก ผ้าสีคราม ที่ศีรษะ ภาษา ลิซอคล้าย ภาษา มูเซอ รู้จัก ทำ การ เพาะปลูก เครื่องเหล็ก และเครื่องเงิน

ลาว–ไทย หรือเรียกว่า ไทย เฉย ๆ ถิ่นเดิม อยู่ ในลุ่มแม่น้ำ ยางสีเชียง ฝั่งใต้ ในประเทศจีนเดี๋ยวนี้ ได้ ค่อย ๆ เลื่อนลง มา ตั้ง บ้านเมือง อยู่ในดินแดน ตอนใต้ ซึ่งอยู่ เหนือ ประเทศสยามขึ้นไป เมื่อประมาณ ๒๕๐๐ ปี มาแล้ว พวก ลาว–ไทย นี้มีจำนวน มากหลาย ที่เดียว เพราะไม่ละเพาะ แต่ได้ อพยพ ย่าง ลง มา ตั้ง บ้านเมือง มี กษัตริย์ ปกครอง อยู่ แต่

เหนือของประเทศสยามเท่านั้น ยังได้มีอำนาจแข็งแรงอยู่ในประเทศจีนตอนใต้ซึ่งเป็นถิ่นเดิมด้วย และเกือบจะได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในประเทศจีน แต่ภายหลังแตกความสามัคคีควบคุมกันไม่ติดและถูกชาติจีนรวมหนักเข้า จึงได้แตกกระจัดกระจายออกนอกเมืองเรื่อย ๆ มา จนกระทั่งศตวรรษที่ ๑๙ ของพุทธศักราช กุบไบลข่าน แห่งประเทศจีนยกกองทัพมายึดอาณาจักรเดิมของลาว-ไทยได้ พวกลาว-ไทยที่ไม่อยากอยู่ในอำนาจจึงได้อพยพเข้าไปรวมกันอยู่กับพวกไทยที่ได้อพยพลงมาในแอสแซม พะม่า ญวน และสยามแต่เดิมมา เมื่อต่างพวกต่างแยกย้ายกันไปอยู่ในที่ต่าง ๆ กันเช่นนี้ จึงได้มีชื่อต่าง ๆ กัน เช่นเรียกว่า ลาว ลื้อ เขิน ไท ผู้ไทยพวน เงี้ยว (ฉาน) ฯลฯ และได้มีอำนาจเหนือคนชาติอื่น ๆ อยู่คราวหนึ่ง ทั้งได้ครองราชสมบัติอยู่ในประเทศพะม่าประมาณ ๒๐๐ ปีด้วย ในประเทศแอสแซม เรียกไทยว่า อะหม

ไทย ก็ได้กำเนิดมาจากลาว-ไทย เป็นต้นมา และก็เป็นไทยสยามนั่นเอง

ลาว หรือไทยเหนือ อยู่ในแถบเหนือของสยาม, แถบลุ่มแม่น้ำโขง แถบนครราชสีมา หรือแถบทิศตะวันออกของสยามทั้งหมด แต่มาเรียกกันในบัดนี้ว่า ลาว แท้จริงเป็น

ไทย ลาวพวกนี้ได้เข้ามาอยู่ในประเทศสยามและได้แย
ออกมาจากชาติลาว–ไทยนั่นเอง ในแถบใกล้ ๆ เขาใหญ่
ตะวันตกเมืองราชบุรี มีลาวจำพวกหนึ่งชื่อลาวทรงดำ ห
นุ่งห่มสีดำ ถือขนบธรรมเนียมเหมือนกับลาวทางฝ่ายเหนื
ลาวพวกนี้อ้างว่าได้ลงมาจากเหนือเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๔

เงี้ยว หรือไทยใหญ่ (ฉาน) มีอยู่ในแถบเหนือและ
บ่อทับทิมในจันทบุรี ผู้ชายนุ่งกางเกงขากว้าง สวมเสื้อสั้นแค
เอว แขนยาว โพกศีรษะด้วยผ้าแพรยาง ๆ ไว้ผมยาวทั้
หญิงและชาย ใช้หมวกฝาชีแบน ๆ ไยใหญ่ ทำด้วยกาย
เย็บติดกับไหรงไม้ไผ่สาน พวกเงี้ยวลื่อเชื้อสายมาจา
พวกลาว–ไทย

ลื้อ เป็นพวกที่แยกมาจากชาติลาว–ไทย เดิมอยู่ในสิ
สองพันนา ถูกรบกวนหนักเข้าจึงยกเข้ามาอยู่ในประเทศสย
แถบเมืองน่าน และเชียงราย นับถือพุทธสาสนาและผี. ผู้ช
สักตำตั้งแต่ข้อเท้าตลอดถึงเอว นุ่งกางเกงขากว้าง ส
เสื้อแขนสั้นทำด้วยผ้าสีกรามหรือสีดำ โพกศีรษะด้วยผ้
ขาวหรือแดง และยังมีหมวกฟางใบใหญ่สวมทับอีก
หนึ่ง อาวุธที่ใช้มีดาบ กริช หรือยาวที่เป็นดาบสิลา ผู้ห
ไว้ผมสูง นุ่งผ้าสั้นสวมเสื้อแขนยาวสีดำและสีต่าง ๆ

สำสำ อยู่ในแถบฝั่งตะวันตกของแหลมมะลายูตอนใต้ ส่วนใหญ่ พวกแขกมะลายูมาก คือไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม เป็นพวกไม่สู้สำคัญและมีไม่มากนัก

กะเหรี่ยง อยู่ในประเทศสยามแถบภูเขาในทิศตะวันตกของสยาม กะเหรี่ยงพวกนี้ได้อพยพเข้ามาในเมืองไทยจากเมืองพะม่า ผู้ชายรูปร่างสูงและว่องไวไว้ผมยาวมุ่งตามแถบหรือสั้นแถบที่สุด สวมเสื้อคลุมยาวบ้างเสื้อสั้นบ้าง เวลาทำผมเอาผ้าคลุมผมบิดเป็นเกลียวแล้วพันรอบศีรษะ อาวุธที่ใช้มีดาบ หอก หรือปืน ผู้หญิงรูปร่างค่อนข้างสวยแต่สกปรก แต่งตัวสวมเสื้อยาวหรือสั้นและใช้ผ้าสีตามมีวนอยู่กับผมบนศีรษะ นับถือผี ทำการเพาะปลูกขนไหล่เขา พืชที่ปลูก คือ ข้าวและข้าวโพด

พวกกะเหรี่ยงรู้จักถลุงแร่เหล็กและการทำแร่ต่าง ๆ เช่นฉันกะเหรี่ยงซึ่งนับว่าทำได้ดีมาก ชาติที่เป็นเชื้อสายเดียวกับชาติกะเหรี่ยง คือ ต้องสู้ และยาง พวกต้องสู้มีอยู่ในแถบเหนือมณฑลพายัพ และพวกยางอยู่ในจังหวัดน่านตอนสอน

นอกจากนี้ยังมีชาติจีนต่าง ๆ เช่น ชาวเกียน แต้จิว

ไหหลำ กวางตุ้ง ซึ่งเข้ามาอยู่ในเมืองไทย และมีเลือดไทยผสมเข้ากลายเป็นคนไทยไป

๒๘. ภาษาและหนังสือไทย คนไทยโยราณตั้งภูมิลำเนาอยู่ติดกับประเทศจีนเดิม คือ ทั้งอยู่ส่วนใต้ในประเทศจีนเดี๋ยวนี้ เพราะฉะนั้นรากเหง้าของภาษาไทยจึงละม้ายคล้ายคลึงกับจีนมาก คือมีเสียงวรรณยุกต์สูงต่ำเหมือนกัน ใช้คำพยางค์เดียวโดด ๆ ไม่มีอักษรควบหรืออักษรนำ เปล่งเสียงออกมาทีหนึ่งก็ได้ความเป็นคำหนึ่งทีเดียว เช่น กิน, นอน, ไป, มา, พี่, น้อง เป็นต้น และมีวิธีใช้คำท้ายสังขยา (คือตัวเลขบอกจำนวนสิ่งของ) ก็คล้ายกัน ภาษาอื่น ๆ เขามักจะใช้คำชื่อนั้นเองประกอบกับสังขยา เช่น ๒ ม้า, ๓ เรือ, ๔ รถ, ๕ เรือนเป็นต้น แต่ภาษาไทยกับจีนมักมีคำอีกจำพวกหนึ่งอยู่ท้ายสังขยา เช่น ม้า ๒ ตัว, เรือ ๓ ลำ, รถ ๔ คัน, เรือน ๕ หลัง เป็นต้น แต่จะว่าภาษาไทยเนื่องมาจากจีนทีเดียวก็ไม่ได้ แต่คงมีรูปโครงเป็นภาษาหนึ่งต่างหาก สังเกตดูวิธีเรียงคำพูด ภาษาไทยมักเอาคำคุณศัพท์ไว้ข้างท้ายคำนามเช่น ม้าดำ, คนอ้วน, ผ้าแดง, เป็นต้น แต่คำจีนเขาเอาคำคุณศัพท์ไว้หน้าคำนาม เช่น ดำม้า, อ้วนคน, แดงผ้า เป็นต้น แต่ไ

เหตุ ที่ ภูมิ ลำเนา ติด กัน และ มี การ คมนาคม ติดต่อ กัน ภาษา ไทยโบราณ จึงได้ คล้าย คลึง กับ จีน มาก ดัง ที่ ว่า มา แล้ว คำ ศัพท์ เก่า ๆ ของไทย มัก จะ มี สำเนียง ใกล้ เคียง กับ จีน ดังเทียบไว้ ให้ ดู เป็น ตัว อย่าง ต่อไป นี้

ไทย—อ้าย (หรือเอ็ก)	ยี่, สาม, สี่, ห้า, หก, เจ็ด, แปด, เก้า, สิบ	เป็นต้น
จีน —อิก	ยี่, ซำ, ซี่, ง้ัม, ลก, ชิก, บัก, กิ้ว, สับ	
ไทย—ช้าง, ม้า, ไฟ, คำ, เงิน, ไก, ลู่ (ทาง) ไก่, ไก้, เกาะ		
จีน —เซียง, ม้า, ไฮ้ว, กิม, งิ้น, ตั้ว, โล่ว, เกย, ได้, โล่ว		

คำ จีน ที่ นำ มา เขียน ไว้ นี้ ขอ ให้ ถือ เอา เพียง ว่า มี เค้า คล้าย คลึง กัน ไม่ รับ รอง ว่า ชัก เงน พอ)

อาศัย เหตุ ที่ คนไทย เคย ใช้ คำ พยางค์ เดียว โดด ๆ มา แต่ ก่อน ครั้น ภาย หลัง นำ เอา คำ สันสกฤต และ บาลี ซึ่ง ไทย มา ใช้ เป็น คำ หลาย พยางค์ มา ใช้ จึง ไม่ ใคร่ จะ เรียก เต็ม ตาม ภาษา ที่ เขา มัก จะ ตัด ทอน เสีย เรียก แต่ หัวน ๆ เช่น ชา—ตุ เรียก ทาด, ชา—ติ เรียก ชาด, สัง—ฆะ เรียก สง, ธัร์ม เรียก ทำ ฯ ล ฯ ถึง แม้ จะ ใช้ คำ หลาย พยางค์ มา นาน แล้ว ก็ ดี แต่ ก็ ยัง มี เลือด เนื้อ ติด กัน มา จน บัด นี้ คือ คน ที่ ไม่ ได้ เล่า เรียน มัก จะ เรียก คำ สอง พยางค์ แต่ พยางค์ เดียว เช่น คน ที่ ชื่อ ทัส เรียก หรั่ง, ชื่อ ถมยา เรียก ถม, หรือ ยา, ชื่อ สำเภา

เรียกแต่ เภา เย็นต้น ไทยในมณฑลยักษ์ได้เรียกคำอักษร
นำหรืออักษรควบไม่เต็มตามตัวหนังสือ เช่นเรียก ทะล
ว่า เล, ตลึง ว่า หลึง, สลึง ว่า หลึง ฯลฯ ดังนี้เย็นต้น

ครั้นต่อมาไทยได้อพยพครอบครัวจากถิ่นเดิมเลื่อนลง
มาตั้งภูมิลำเนาทางฝ่ายใต้ได้สมาคมกับชาวอินเดียที่แพร่
หลายมาจากประเทศอินเดีย, และพวกชนฝ่ายใต้ที่เย็น
เข้าของถิ่นเดิม คือ ละว้า (เดิมเรียกว่าลาว) เขมร มอญ
มะลายู. ภาษาไทยก็แตกต่างออกไปทุกที มีภาษาสันสกฤต
บาลี ลาว เขมร เย็นต้น เข้าปนอยู่เย็นอันมาก ก่อนสมัย
ที่ไทยได้มาเย็นใหญ่ที่กรุงสุโขทัยนั้น ไทยเย็นเมืองส่วย
ของเขมร จึงรับเอาชนยธรรมเนียมของเขมรมาใช้ ภาษา
เขมรจึงได้ปนอยู่ในภาษาไทยมาก และไทยก็ยังใช้หนังสือ
เขมร (ขอม) สำหรับจารึกพระพุทธสาสนาคิดมาจนบัดนี้
ครั้นเมื่อไทยตั้งเย็นอิสสรภาพขึ้นที่กรุงสุโขทัยแล้ว ก็มี
ความเจริญด้วยศิลปวิทยาและการค้าขาย จึงคิดเปลี่ยนแปลง
ตัวหนังสือ และตั้งชนยธรรมเนียมขึ้นใหม่ คบค้าสมาคม
กับต่างประเทศมากขึ้น ภาษาก็ค่อยเปลี่ยนแปลงมาเย็น
ลำดับ ถึงกระนั้นถ้อยคำเขมรที่ไทยเอามาใช้ก็ยังคงอยู่
ในภาษาไทยมาก เช่น แช, ไถง, เสด็จ, ขยม, เสวย, ผะ

ระนย, เกียง, มาน, เท้า, ละออ, พะนม, เพ็ญ, โพร เหล่า นี้เป็นต้น

เมื่อครั้งชาวอินเดียที่นับถือสาสนาพราหมณ์เข้ามาสอนลัทธิสาสนาพราหมณ์ ให้นำเอาภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาของชาวอินเดียโบราณมาใช้ในภาษาไทยด้วย และชาวอินเดียที่นับถือพุทธสาสนานำลัทธิพุทธสาสนาเป็นภาษาบาลี (หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่าภาษามคธซึ่งเป็นภาษาของชาวอินเดียโบราณเหมือนกัน) เข้ามา ไทยเราเรียนพุทธสาสนาจากภาษาบาลีก็นำเอาภาษาบาลีมาใช้ในภาษาไทยอีก เพราะฉะนั้นภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีจึงได้มีอยู่ในภาษาไทยเป็นอันมาก บางคำเรานำมาใช้เสียจนชินหูเหมือนกับคำไทยเรา เช่นตัวอย่างคำสันสกฤตคือ ภาษา ยักษ์ ศาลา ทิศ ศีล ครู อาจารย์ ฯลฯ ส่วนภาษาบาลีนั้นมีน้อยกว่าสันสกฤต ถึงกระนั้นก็ยังมีมากเหมือนกัน เช่น บาป บุญ วิตก ทาน กาย รูป ฯลฯ

คำสันสกฤตกับคำบาลีนี้คล้ายคลึงกันมาก บางคำก็เหมือนกัน บางคำเพี้ยนกันเล็กน้อย เช่นจะเทียบไว้ให้ดูเป็นตัวอย่างดังนี้

สันสกฤต–จิร์ระ ภาษา ภาร์ยา ทาสะ ปุษ์ก ศรี } เป็นต้น
บาลี–ชัมมะ ภาสา ภริยา ทาส ปกุม สิริ }

เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยากที่ผู้ไม่รู้ภาษาเดิมจะตัดสินได้ว่าคำไหนเป็นภาษาอะไร บางคำก็ใช้ปนกัน ท่อนหนึ่งเป็นบาลี และอีกท่อนหนึ่งเป็นสันสกฤต เช่น บุญฤทธิ เวชศาสตร์ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ดี ภาษาสันสกฤตมักใช้แพร่หลายในทางราชการ และภาษาบาลีใช้แพร่หลายในทางศาสนา

ครั้นต่อมาบ้านเมืองเจริญขึ้น การค้าขายก็เจริญขึ้น ความคิดต่อกับต่างประเทศก็มีมากขึ้น ภาษาก็กว้างขึ้น ไทยรับเอาภาษาอื่นมาใช้ และเปลี่ยนแปลงไปตามสมัย คำใดที่ยังไม่เคยมีในภาษาไทย ครั้งก่อนๆ มักจะนำเอามาจากภาษาอื่น ตัวอย่างเช่น เมเยอร์ เล็ฟเทนแนนท์ โรงก๊าส สะเกชั่น เอดิเตอร์ มอเตอร์ ฯ ล ฯ ครั้นสมัยนี้เขาเอาภาษาไทยผะสมขึ้นบ้าง ใช้ภาษาสันสกฤตหรือบาลีประกอบกันขึ้นเป็นภาษาไทยบ้าง เช่น ประปา รถยนต์ เรือสงคราม สถิติ สถานี บรรณาธิการ ไปรษณีย์ โทรเลข เป็นต้น

อาศัยเหตุทั้งพรรณนามานี้ ภาษาไทยในปัจจุบันนี้ จึงมากสืบเนื่องมาจากภาษาเดิมของคนแล้ว ยังสืบเนื่องมาจากภาษาอื่นๆ อีก คือ สันสกฤต บาลี ลาว (ละว้า) เขมร

มอญ มะลายู จีน และภาษาชาวยุโรป ภาษาที่มีมากเข้าปนนั้นคือ สันสกฤต บาลี ลาว และเขมร

ในประเทศสยามทุกวันนี้ ยังมีภาษาต่าง ๆ ซึ่งนักปราชญ์ว่าเป็นสาขาของภาษาไทยใช้กันอยู่เป็นอันมาก เช่นทางฝ่ายเหนือก็มี ลาว เงี้ยว กะเหรี่ยง ฯ ล ฯ ทางฝ่ายใต้ก็มีภาษามะลายู และยังมีผู้ใช้ภาษาเขมร ญวน มอญ ทะวายแรก ปะปนอยู่เป็นหมู่เป็นคำบลอีกเป็นอันมาก เมื่อการศึกษาเจริญขึ้น ภาษาไทยกลางก็จะแพร่หลายมากขึ้น จนเป็นภาษาสยามทั่วไป

ตัวอักษรและไวยากรณ์

ตัวอักษรไทยโบราณก่อนสมัยที่ชาวอินเดียเข้ามาปะปนจะเป็นประการใดก็เหลือที่จะทราบได้ โดยแน่นอน แต่สันนิษฐานว่า คงใช้อักษรเช่นเดียวกับจีน หรือคล้ายจีนคือ

(๑) เพราะบ้านเมืองอยู่ใกล้เคียงกัน คงใช้ตัวอักษรระบัดคล้ายคลึงกันเช่นเดียวกับภาษาที่ใช้คล้ายคลึงกัน

(๒) เพราะว่าคำไทยโบราณเป็นคำพยางค์เดียวโดด ๆ เหมือนจีน เหมาะกับตัวอักษรอย่างจีน คือตัวหนึ่งก็ออกเสียงพยางค์หนึ่ง มีความหมายอย่างหนึ่ง ถึงจะมีคำ

หลาย พยางค์อยู่ข้าง ก็เป็นด้วยเอาคำที่มีความหมายอยู่แล้วมาประสมกันเข้า แล้วหมายความเป็นอีกอย่างหนึ่ง เช่นคำจีนว่า "จุยเกย" คือ "น้ำไก่" ตรงกับไทยว่า "ไก่น้ำ" หมายความว่าเกยเป็นต้น ซึ่งผิดกับอักขรวิธีซึ่งเราใช้อยู่บัดนี้. ตามอักขรวิธีที่เราใช้อยู่บัดนี้นั้น อักษรตัวหนึ่งหรือคำพยางค์หนึ่ง จะไม่มีความหมายอะไรเลยก็ได้ ต่อเมื่อประสมกันเข้าหลายพยางค์จึงจะมีความหมาย นับว่าเป็นคำหนึ่ง เช่น "ทะ" ไม่มีความหมาย "เล" ไม่มีความหมาย ต่อเมื่อรวมกันเข้าเป็น "ทะเล" จึงมีความหมาย นับว่าเป็นคำหนึ่ง แต่มีสองพยางค์ สุดแต่เอาพยัญชนะประสมกับสระเข้าแล้วก็อ่านออกเสียงเป็นพยางค์ได้ทั้งนั้น

(๓) อีกประการหนึ่งไทยพวกหนึ่งที่อพยพไปทางทิศตะวันออกของสยาม คือ พวกญวน ซึ่งชาวอินเดียไปไม่ถึงหรือไปถึงน้อย เขาก็ยังใช้อักษรจีนอยู่ เหตุฉะนี้จึงสันนิษฐานว่าไทยเดิมคงใช้อักษรเช่นเดียวกับจีนหรือคล้ายจีน

อักขรวิธีของไทยที่ใช้กันอยู่บัดนี้ได้แบบแผนมาจากอินเดีย คือเมื่อพวกชาวอินเดียเข้ามาสอนลัทธิศาสนาพราหมณ์ก็นำเอาแบบแผนอักขรวิธีเข้ามาด้วย ประเทศที่ชาวอินเดีย

ไปถึง เช่น พะม่า มอญ ไทย เขมร ลาว ต่างก็คิดแบบแผน
ตัวหนังสือของตนขึ้น ไทยยึดเอาอักขรวิธีของชาวอินเดีย
เป็นหลัก เพราะฉะนั้นตัวอักษรของประเทศเหล่านี้จึงมี
ระเบียบสระ พยัญชนะ และรูปร่างคล้ายคลึงกัน

เมื่อครั้งไทยยังเป็นประเทศราชขึ้นเขมรอยู่นั้น ถึง
แม้ว่าจะมีแบบแผนตัวหนังสือใช้อยู่แล้วก็ดี แต่ต้องจำใจ
ใช้ตัวอักษรของฝรั่งทั้งในราชการและในพระศาสนา เพราะ
ไทยบ้านเมืองตกอยู่ในอำนาจเขมร ครั้นเมื่อบ้านเมืองพ้น
จากอำนาจเขมรแล้ว ถึงรัชกาลพระเจ้าขุนรามคำแหงกรุง
สุโขทัย พระองค์ได้ทรงตั้งแบบแผนตัวอักษรไทยขึ้นเมื่อ
พ.ศ. ๑๘๒๖ สำหรับใช้ในราชการต่างหาก และต่อมาก็ได้
ดัดแปลงแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยจนถึงกาลบัดนี้ แต่หนังสือ
ในพระศาสนา เช่น หนังสือพระไตรปิฎก และหนังสือเทศน์
ในครั้งนั้นยังคงใช้ตัวอักษรของฝรั่งอยู่

ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ พระจุล
จอมกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พิมพ์หนังสือสวดมนต์และพระไตร
ปิฎกด้วยอักษรไทย กุลบุตรทั้งหลายจึงใช้เล่าเรียนแพร่หลาย
มา ครั้นมาถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ การสอนในภาษาบาลีก็ใช้

อักษรไทยแล้ว ต่อไปอีกไม่ช้า อักษรไทยก็จะแพร่หลายไป
ในสาสนาเต็มที่แทนอักษรขอมซึ่งเรายืมเขมรมาใช้

เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่คนภาษาหนึ่งจะมีสำเนียงถูก
ต้องกับอีกภาษาหนึ่งทั้งหมดไม่ได้ เพราะฉะนั้นเมื่อไทยคิด
ตั้งตัวอักษรขึ้นตามแบบสันสกฤต แต่ก็ออกสำเนียงไม่ได้
ถูกต้องตามสันสกฤต ย่อมเอนเอียงเข้าหาภาษาไทย และ
ก็ต้องแก้ไขเพิ่มเติมให้เพียงพอกับสำเนียงในภาษาไทย เหตุ
ฉะนี้ตัวอักษรไทยจึงมีมากกว่าอักษรสันสกฤต ซึ่งเป็นครู
เดิม เช่นสำเนียงตัว ค ช ฎ ฐ ฑ ฒ ณ ศ ษ
๙ ตัวนี้ไม่มีในภาษาไทย เราก็ออกเสียงเพี้ยนไปหาสำเนียง
ที่เรามีอยู่คือออกเสียงตัว ค อย่างเดียวกับตัว ฆ, ตัว ช
อย่างเดียวกับตัว ฌ, ตัว ฎ ฐ ฑ ฒ ณ อย่างเดียวกับตัว
ต ถ ท ธ น, และตัว ศ ษ อย่างเดียวกับตัว ส, แต่ตัว
ฑ ท เราออกเสียงเหมือนตัว ธ, และตัว พ เราออกเสียงเหมือน
ตัว ภ ไปจึงต้องตั้งตัว ฎ ด และ บ ขึ้นแทน. สำเนียงใด
ที่ไม่มีในสันสกฤตก็ตั้งตัวอักษรขึ้นใหม่ เช่นตัว ฝ และ ฟ,
ตัว ส และ ห นี้ เรานำมาใช้เป็นเสียงสูง เสียงต่ำไม่มี
จึงต้องตั้งตัว ซ และ ฮ ขึ้นแทน รวมที่ตั้งขึ้นใหม่ ๗ ตัว
ด้วยกัน. ส่วนสำเนียงสระในภาษาไทยมีมากกว่าสันสกฤต

จึงต้องเพิ่มเติม ไทยเอา สระบ้าง พยัญชนะบ้าง ประสมกัน เข้าให้เพียงพอกับสำเนียงสระในภาษาไทย คือ อิ อี, เอะ แอ, เอาะ ออ, เออะ เออ, อัวะ อัว, เอียะ เอีย, เอือะ เอือ, รวมสำเนียงสระมากกว่าสันสกฤต ๑๔ สำเนียง ด้วยกัน แต่วรรณยุกต์นั้นไม่มีในภาษาสันสกฤต, ไทยมาคิดตั้งเป็นแบบแผนขึ้นใหม่ทั้งสิ้น.

วิธีเขียนหนังสือในภาษาไทย มีผิดกับภาษาอื่นๆ ยกตามที่ถ่ายแบบตัวอักษรมาจากสันสกฤตอยู่อย่างหนึ่ง คือ ตัวอักษรหลายตัวที่มีสระตัวเดียว เช่น พยัญชนะตัวหนึ่ง เป็นตัวสะกดและมีตัวตามก็ดี พยัญชนะควบก็ดี เขาไม่ใช้เขียนเรียงกันเหมือนอักษรไทย เขาใช้ซ้อนกันดังจะเห็นได้ในหนังสือขอมดังนี้ สฺวากฺขาโต เขาเขียนตัว ว ไว้ใต้ตัว ส และตัว ข ไว้ใต้ตัว ก เป็นรูปดังนี้ "สฺวากฺขาโต" ตัวที่อยู่ใต้นั้นบางทีก็มีรูปแปลกไปอีกอย่างหนึ่ง เรียกตามหนังสือขอมว่าตีน คือ ตัว จ ก็เรียกตีน จ, ตัว ฉ ก็เรียกตีน ฉ ฯลฯ ตัวอักษรที่ใช้เขียนสันสกฤต ซึ่งเรียกว่าอักษรเทวนาครีนั้น ตัวที่ซ้อนกันซะนิดนี้มักจะมีรูปผิดเพี้ยนจากตัวเดิม ต้องสังเกตทำลำบากมาก เช่น ตัว ก์ษ, ตัว

ช์ญ นี้เขียนผิดจากเดิมเพิ่มอีกรูปหนึ่งทีเดียว ทั้งอ่านก็ออกเสียงกล้ำกันสนิทเพี้ยนเสียงเดียวกันด้วย.

บรรดาคำสันสกฤตและคำบาลีที่ไทยนำมาใช้, นอกจากตัดพยางค์ให้สั้นเข้ากังกล่าวมาแล้ว ยังออกสำเนียงผิดเพี้ยนไปจากภาษาเดิมอีก ที่เป็นดังนี้ก็เพราะเหตุดังกล่าวแล้วเหมือนกัน คือภาษา ๑ จะว่าสำเนียงให้ถูกต้องกับอีกภาษา ๑ ทั้งหมดไม่ได้ และอีกประการหนึ่ง ถึงแม้เป็นภาษาเดียวกัน แต่เมื่อแยกย้ายกันไปต่างพวกต่างอยู่ห่างไกลกัน ยิ่งนานเข้าภาษาก็ยิ่งผิดเพี้ยนกันออกไปทุกที ภาษาไทยที่ผิดเพี้ยนมาจากภาษาเดิมก็เป็นเช่นนี้ แต่ก็มีหลักพอจะสังเกตได้ดังนี้ คือ

(๑) ตามที่ว่ามาแล้ว ไทยออกเสียงตัว ค ตัว ช ไม่ได้ตามภาษาเดิมแต่ออกเสียงพ้องกันกับตัว ฆ ตัว ฌ เพราะฉะนั้นคำที่เกิดจากตัว ค ตัว ช จึงออกสำเนียงพ้องกับตัว ฆ ตัว ฌ ทั้งหมด เช่น ไคร กับ ไฆย และ ชา (ในคำวิชชา) กับ ฌา (ในคำฌาปนกิจ) ออกสำเนียงอย่างเดียวกัน เป็นดังนี้ทุกคำ

(๒) คำที่เกิดจากพยัญชนะวรรค ฏ กับวรรค ต ไทยออกเสียงอย่างเดียวกัน

(๓) คำเกิดจากตัว ฏ, ด, ป มักจะกลายมาเป็นตัว ฏ ด บ ซึ่งคล้ายกับสำเนียงตัว ฑ ท พ ในภาษาเดิม เช่น "ฏีกา" เป็น "ฎีกา," "สันไตย" เป็น "สันไตย," "ปาวสี" เป็น "บาวสี" เป็นต้น

(๔) คำตัว ฑ ท พ ซึ่งควรจะออกเสียงเป็นตัว ฏ ด บ แต่ไทยออกเสียงเป็นตัว ฒ ธ ภ ทั้งนั้น เช่น "ถรีฑา" "ยาทา" "ยูรพา" เป็นต้น, มีบางคำที่เสียงตัว ฑ ยังคงเรียกเป็นตัว ฏ อยู่บ้าง เช่น "มณฑป" อ่าน มณฑฏป, บัณเฑาะก์ ก็อ่าน บัณเฏาะก์ เป็นต้น

(๕) คำตัว ศ ษ ส ไทยออกเสียงอย่างเดียวกัน แต่ยังคงใช้เขียนตามภาษาเดิมอยู่ ซึ่งเป็นการยากที่ผู้ไม่รู้จะสังเกตได้.

(๖) สำเนียงสระ อะ มีตัว ร สะกด อ่านเหมือนสระ ออ มีตัว น สะกด เช่น ธรร อ่านว่า ธอนฯลฯ ถ้ามีตัวอื่นสะกดอ่านเป็นสระอะ คงที่บ้าง อ่านเป็นสระไอะบ้าง เช่น นะยะ อ่าน นัย, วะนะ อ่าน วัน, สาวะกะ อ่าน สาวก, ยะมะ อ่าน ยม ฯลฯ สระ อิ อ่านคงที่บ้างเป็นอีบ้าง เป็น อี บ้าง เป็นเอียบ้าง เช่น นิติ, กุฏี ไชฏีก, เจียร ฯลฯ เช่นนี้เป็นตัวอย่าง

ไวยากรณ์

ถึงแม้ว่าไทยจะนำเอาถ้อยคำในภาษาสันสกฤตและบาลี
มาใช้ในภาษาไทยมากก็ดี แต่ก็มิได้นำเอาระเบียบของ
ถ้อยคำคือไวยากรณ์มาใช้ด้วย กล่าวคือภาษาสันสกฤต
และบาลีย่อมมีระเบียบแบบแผนไวยากรณ์เคร่งครัด คำนาม
ก็ต้องมีรูปต่าง ๆ กันไปตาม ลิงค์ พจน์ การก. คำกริยาก็
มีรูปต่างกันตาม พจน์ ตาม กาล ตาม วาจก ทั้งนี้เป็นต้น แต่
ระเบียบไวยากรณ์ในภาษาไทยไม่ละเอียดเช่นนั้น ถือเอาลำดับ
ของคำกับเนื้อความเป็นหลัก ดังจะอธิบายให้เห็นพอเป็น
เค้าดังต่อไปนี้

(๑) คำไทยไม่กำหนดรูปร่างต่างกันตามชนิดของ
คำ มักจะกำหนดแต่ลำดับถ้อยคำก็เรียงกันคือประธาน
(ผู้ทำ) อยู่ต้น ต่อไปก็ถึงคำประกอบประธานแล้วถึงคำ
กริยา ต่อกริยาไปก็มี กรรม และคำประกอบกรรม แล้ว
จึงถึงคำกริยาวิเศษณ์ที่ประกอบกริยา แต่คำกริยาวิเศษณ์นี้
บางทีก็อยู่หน้าประโยคบ้างแล้วแต่ความ ตัวอย่างเช่น
คำว่า "ดี" นี้ จะเป็นคำนาม คำคุณศัพท์ หรือคำกริยา
วิเศษณ์ ก็มีรูปอย่างเดียวกัน แปลกแต่เรียงลำดับ
ต่างกันเท่านั้น เช่น ประโยคว่า "นายดีเขารักที่และประพฤติ

ดี เขาจึงเลือกคนแก่คนดี" คำว่า ดี คำต้นเป็นนาม เพราะเป็นกรรมของ "รัก" คำที่สองเป็นกริยาวิเศษณ์ เพราะประกอบ "ประพฤติ" ซึ่งเป็นคำกริยา แต่คำท้ายนั้นเป็นคุณ เพราะประกอบคำ "คน" ซึ่งเป็นนาม ดังนี้เป็นต้น

(๒) คำนามใดๆ ถ้าจะแยกให้ละเอียดลงไปก็ต้องเอาคำต้นมาประกอบไว้ด้วย เช่นคำว่า "นก" นี้เป็นชื่อรวม ถ้าจะแยกให้ละเอียดลงไปก็ต้องเอาคำว่า "นก" ไปนำหน้าชื่อของชะนิดย่อยเหล่านั้นอีก เช่น นก–เขา นก–กระจอก, นก–ยาง จะเรียกแต่ "เขา" "กระจอก" "ยาง" โดดๆ อย่างภาษาอื่นไม่ได้ ถ้าจะเรียกให้ละเอียดต่อไปอีกก็ต้องเอาชื่อเหล่านี้นำหน้าชื่อนั้นๆ เข้าอีก เช่น นกเขา–ชวา, นกกระจอก–เทศ, นกยาง–กรอก ดังนี้เป็นต้น ส่วนภาษาอื่นๆ เขาเรียกแต่ชื่อหลังว่า ชวา, เทศ, กรอก เท่านั้นก็พอ

(๓) คำสังขยาคุณศัพท์ คือ เลขบอกจำนวนสิ่งของ ถ้าเป็นของมีคำอีกจำพวกหนึ่งอยู่ท้าย ดังได้กล่าวมาแล้วว่าคล้ายกับจีน เช่น พระสองรูป เข็มสองเล่ม เรือนสองหลัง จะเรียกอย่างภาษาอื่นว่า สองพระ, สองเข็ม, สองเรือนไม่ได้

และคำคุณศัพท์ทั้งปวงต้องอยู่ท้ายคำนามดังกล่าวมาแล้ว เหมือนกัน เช่น ม้าดำ ม้าแดง ม้าขาว ฯลฯ

(๔) คำกริยาของประโยคในภาษาอื่นๆ มักจะมีประโยคละคำ ถ้าจะมีมากก็ต้องมีคำสันธาน หรือคำนิยาก (ในภาษาบาลี) เชื่อมอยู่, แต่ในภาษาไทยจะมีรวมกันสักกี่คำก็ได้ เช่น ประโยคว่า "คามี ไป ที่นา" ถ้าจะให้กินเนื้อความมากๆก็เติมกริยาลงไปอีก เช่น "คามี ไป นั่ง สูบยุหรี่ที่นา" หรือ "คามี ไป กิน อยู่ หลับ นอน ที่นา" ดังนี้ก็ได้ ตามความต้องการของผู้พูด.

(๕) มักจะใช้คำที่มีใจความอย่างเดียวกันเรียงไว้คู่กันเข้าคู่กัน เช่น สำเภาเภตรา, วาณิชพ่อค้า, คชสาร, นรชน, ตำริดริดรอง ฯลฯ

(๖) ในภาษาไทยยังมีคำแปลกอีกพวกหนึ่ง คือคำที่เกิดจากหางเสียงซึ่งเรียกเลยไป แต่ไม่มีใจความหรือไม่กำหนดใจความเลย บางทีก็มีข้างหน้าบางทีก็มีข้างหลัง ดังนี้: ถ้วยชามรามไหม, ผ้าผ่อนเพรพรรณ, ลูกเต้าเหล่ายวดยาน, ชาวรั้วชาววัง, ขุนน้ำขุนนาง, หยูกยา ฯลฯ คำเหล่านี้มักจะเนื่องมาจากสำเนียงที่พูดกัน เพราะคำภาษาไทยที่ใช้พูดกันมักจะใช้คำหางเสียงเช่นนี้ไทยมากเช่น

เสื้อแสง, แขนเสมน, มือไม้, หัวก้าน, หุเทือง ขางคำ ก็ไม่แน่ว่าสำเนียงอะไร แล้วแต่ผู้พูด เช่น ปาก–เปิก หรือ ปาก–แปก, ตัว–เตอ หรือ ตัว–แต ดังนี้เป็นต้น

(๗) รูปของคำไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปตาม ลิงค์ พจน์ การก กาล วาจก ฯลฯ อย่างภาษาอื่น เมื่อจะให้เป็น ลิงค์ พจน์ ฯลฯ อะไร ก็เอาคำอื่นประกอบเข้า เช่นคำว่า "เด็ก" ภาษาบาลีว่า "ทารโก (ชาย)" "ทาริกา (หญิง)" อังกฤษว่า "บอย (ชาย)" "เกิล (หญิง)" เป็นเอกพจน์ ถ้าจะให้เป็นพหุพจน์ คือเด็กหลายคน ต้องเปลี่ยนเป็น บาลีว่า "ทารกา (ชาย)" "ทาริกาโย (หญิง)" อังกฤษว่า "บอยส์ (ชาย)" "เกิลส์ (หญิง)", แต่ภาษาไทยไม่ต้องเปลี่ยน อยากจะให้รู้ว่าชายหรือหญิง ก็เอาคำ "ชาย" หรือ "หญิง" เติมเข้าเป็น "เด็กชาย" "เด็กหญิง" ถ้าจะให้เป็นพหุพจน์ก็เติมคำว่า "ทั้งหลาย" หรือ "หลายคน" เข้าเป็น "เด็กชายทั้งหลาย" "เด็กหญิงทั้งหลาย" ถ้าคำใดมีรูปความบอกลิงค์ บอกพจน์ ฯลฯ อยู่แล้ว ไม่ต้องเติมคำอื่นก็ได้ เช่น "ไก่ไข่" "ไก่ตัวผู้" ไม่ต้องเติมว่า "ไก่ตัวเมียไข่" "ไก่ทั้งหลายตัวผู้" ถึงคำสนิท

อื่น ๆ ก็เป็นอย่างนี้เหมือนกัน นี่ขอมาให้เห็นพอเป็นตัวอย่าง

(๔) มีคำสำหรับใช้ต่างกันตามยศ ซึ่งเรียกว่าราชาศัพท์ คือคำใช้สำหรับพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านาย, คำราชาศัพท์นี้ไทยมากมักเป็นคำบาลี, สันสกฤต และเขมรเป็นพื้น คำบาลีและสันสกฤตนั้นเป็นคำมาจากสาสนาซึ่งเป็นที่นับถือ จึงได้นำมาใช้เป็นคำสูงสำหรับกษัตริย์และเจ้านาย แต่คำเขมรที่นำมาใช้เป็นคำราชาศัพท์ด้วยนั้นคงเป็นด้วยแต่เดิมเขมรเป็นใหญ่ ไทยต้องนับถือเขมร จึงเอาคำเขมรมาใช้เป็นคำสูงสำหรับเจ้านาย แล้วก็เลยติดเป็นแบบแผนต่อมาจนบัดนี้

คำประพันธ์

คำประพันธ์ คือคำที่กวีร้อยกรองให้เป็นระเบียบคล้องจองกัน ได้แก่โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน สังเกตดูคงจะเอาอย่างมาจากสันสกฤตและบาลี เป็นแต่เอามาแก้ไขดัดแปลงเสียใหม่ให้เหมาะแก่ภาษาไทยเท่านั้น เช่น

คำโคลง ก็มีลักษณะรูปร่างคล้ายคลึงกับกาพย์บางอย่าง เป็นแต่ไทยเอามาเพิ่มเติมบังคับ เอก โท ขึ้นอีก โคลงบางอย่างที่ไม่ได้กำหนด เอก โท ก็มี.

ฉันท์และกาพย์ นั้นตามชื่อก็บอกอยู่แล้วว่ามาจากสันสกฤตและบาลี คือฉันท์มาจากปกรณ์ชื่อว่า "วุตโตทัย" ที่ปากตลากเรียกเลือน ๆ มาว่า "มุตโต" บ้าง "หมัวโต" บ้าง. กาพย์ก็มาจากปกรณ์ชื่อว่า "กาพย์สาวิลาสินี" เช่นแต่กาพย์ยานี หรือเรียกว่า ลำนำยานี มี ๑๑ คำ เข้าใจว่าแปลงมาจากฉันท์ ๑๑ เพราะมีระยะวรรคคล้ายอย่างเดียวกัน เช่นแต่ไม่กำหนด ครุ ลหุ อย่างฉันท์ แต่เพิ่มสัมผัสคือคำรับกันให้มากขึ้น และไม่เรียกชื่อย่างฉันท์ เรียกว่ากาพย์ยานีบ้าง ลำนำยานีบ้าง.

คำกลอนจะเปลี่ยนแปลงมาจากไหนไม่ทราบแน่ อาจจะมาจากฉันท์ที่เรียกว่า ปัฐยาวัตร ก็เป็นได้ เพราะโคลงมากมักมีวรรคหนึ่ง หรือบาทหนึ่งแปดคำเหมือนกัน โคลงไทยเอามาเพิ่มสัมผัสให้มากขึ้น หรือจะมาจากกาพย์บางอย่างก็เป็นได้ เพราะมีวรรคคล้ายและสัมผัสคล้ายกัน และยังมีคำกลอนอีกจำพวกหนึ่ง มีคำลงท้ายเป็น อา อี อู หรือสระอะไรก็ต้องเป็นอย่างนั้นตลอดไป ดูทำนองคล้าย ๆ กับคำโคลงของจีน อาจจะเป็นของบุราณสืบเนื่องมาจากจีนก็เป็นได้ * ดังจะชักมาเป็นตัวอย่างต่อไปนี้

" มีดันชางช้างเคียงไข่เน่า แก้ว กุ่มกัน เกราะกร่างโกะ
ชมไม้เถือนหก ฝน ตกใบแตก เถือนแปก ชมแปลก ตาไป
แลดูเขียวชะอุ่มพืชพุ่มพฤกษา ก็งก้าน สาขา สูงใหญ่
ได้ชมต่าง ๆ ทั้งกาง มะกอก ชม ผล ชม ดอก ชมใบ
เกสร หอมหวลส่งสวนมาสิก ไม้เอ้ย หอมอีก ชื่นใจ
ช่าง อรชร เกสร หอม ชื่น หอมยิ่ง ยั่ง ยืน หอมไกล
ไอ้เจ้า ดอก พะยอม หอม ลัน ฉันไม่ อยากไป พันป่าไม้
ถ้า แม้น อยู่ได้ ในดง ไม้เอ้ย ฉันดงไม่ไป. "

กลอน ชะนิด นี้ไม่ มียังคับ ภวก ขัน นัก เขา จึง ใช้ร้อง เพลง กัน เช่น เพลง ปรบไก่ หรือ เพลง ฉ่อย เย็น ตัน

คำ ประพันธ์ ใน ภาษา ไทย ที่ผิด เพี้ยน ไป จาก เค้า เดิม นั้น คือ ภาษา สันสกฤต และ บาลี ไม่มี เสียง วรรณยุกต์ คำ ประพันธ์ ของ เขา ก็ไม่ กำหนด เสียง วรรณยุกต์ แต่ ภาษาไทย เรา มี เสียง วรรณยุกต์ เรา จึง เพิ่ม วรรณยุกต์ ขึ้น เช่น คำ โคลง และ ร่าย ก็ มี ข้อ บังคับ เอก โท. คำ กลอน ก็ มี กำหนด เสียง สูง, เสียง ต่ำ, คำ เย็น, คำ ตาย. คำ ประพันธ์ ใน ภาษา สันสกฤต และ บาลี เขา กำหนด สัมผัส แต่ กาพย์, แต่ คำฉันท์ เขาไม่ได้ กำหนด สัมผัส เลย เขา กำหนด แต่ ครุ ลหุ คือ เสียง หนัก เสียง เบา เท่า นั้น แต่ไทย เอา มา เพิ่ม เติม สัมผัส ขึ้น อีก เพื่อให้ เพราะ

ขึ้นตามความนิยมในภาษาไทย เพราะคนไทยโบราณถึงแม้ว่าจะเรียงเรื่องความอันใดเป็นร้อยแก้ว คือไม่ใช่คำประพันธ์ ก็นิยมให้มีสัมผัสคล้องกันไป เช่น ตัวอย่างในหนังสือเทศน์พระราชสาสน์ คุกอักษร และราชทินนาม ที่มีสร้อยยาว ๆ เป็นต้น.

ประโยชน์สำคัญของคำประพันธ์ทั้งปวง ก็คือรักษาเรื่องราวไว้ได้นาน ๆ ชวนให้ผู้อ่านผู้ฟังจำได้แม่นยำดีกว่าคำร้อยแก้ว ถึงแม้ว่าต้นฉบับจะสาบสูญไปแล้วก็ยังมีผู้จำขึ้นออกขึ้นใจอยู่ได้คนละท่อนสองท่อน พอจะรวบรวมเรื่องราวให้ติดต่อกันได้ ถึงจะเคลื่อนคลาดไปบ้าง เนื้อเรื่องก็ยังไม่สูญ

คำประพันธ์ในภาษาไทยเราก็มีประโยชน์เช่นเดียวกัน แต่ครั้งโบราณการศึกษายังไม่เจริญแพร่หลาย มีผู้เขียนอ่านหนังสือได้น้อย ท่านครูบาอาจารย์ครั้งนั้นอยากจะให้ศิษย์หรือลูกหลานจำข้อความอันใดเป็นต้นว่า คำสวดมนต์ โหราพระหรือสุภาสิต คำหรับตำราอันใดก็มักจะผูกเป็นคำกลอนให้ท่องจำกันต่อ ๆ มา ถึงจะไม่รู้หนังสือเลยก็ยังจำหนังสือไว้ได้คนละมาก ๆ ตัวอย่าง เช่นคำกลอนลูกทั้งปวง ถ้าจะหาต้นฉบับคำหรับตำราแล้วคงไม่ได้ แต่เรา

ได้ยินมาตั้งแต่เด็กอย่างใด มาบัดนี้ก็ยังมีผู้จำทรงขับกล่อมกันอยู่อย่างนั้น มิใช่ว่าจะมีแต่บทสองบทเท่านั้นเมื่อไร ย่อมมีต่างๆ กันตั้งหลายสิบบทซึ่งยังไม่สาบสูญไป ที่เย็นตั้งนี้ก็เพราะคำกล่อมลูกนั้นๆ เย็นคำประพันธ์คล้องจองกันจำได้ง่าย

ถึงแม้ว่าคำประพันธ์จะมีประโยชน์มากดังกล่าวมาแล้ว แต่ถ้าผู้แต่งไม่มีความรู้พอ ก็อาจจะทำให้เกิดโทษได้อยู่บ้าง คือมักจะทำให้เนื้อเรื่องผิดเพี้ยนไปจากของเดิม ไม่เหมือนกับที่เขียนไว้เย็นร้อยแก้ว เพราะคำประพันธ์ต้องมีข้อบังคับระยะวรรคตอนให้สัมผัสคล้องจองกัน ผู้แต่งต้องยักย้ายหาถ้อยคำให้ถูกต้องตามข้อบังคับ ถ้าหาได้ไม่เหมาะก็มักเนื้อเรื่องก็ทำให้ความผิดเพี้ยนไป บางแห่งผู้แต่งต้องการจะให้เพราะมากขึ้น ก็ต้องแต่งเพิ่มเติมเอาบ้าง ยิ่งแต่งต่อๆ กันมาหลายทอดก็ยิ่งผิดเพี้ยนออกไปมากขึ้นทุกที

คำประพันธ์นี้เย็นเหตุข้อหนึ่งซึ่งทำให้เราต้องนำเอาคำในภาษาอื่นๆ มาใช้ที่ท่านกวีเรียกว่า สันสกฤตพากย์ (คำสันสกฤต) มคธพากย์ (คำบาลี) เขมรพากย์ (คำเขมร) มะลาวพากย์ (คำลาว) ชะวาพากย์ (คำชะวา) คำเหล่านี้นอกจากคำสันสกฤต บาลี เราก็ไม่ใคร่ใช้พูดใช้เขียนมาก

นัก ต่อเมื่อเราแต่งเข้นคำประพันธ์ ต้องการให้ถูกต้องตามข้อบังคับจึงต้องยักย้ายเอาถ้อยคำเหล่านี้มาใช้ เพราะฉะนั้นคำเหล่านั้นจึงมีอยู่แต่ในคำประพันธ์มาก

และอีกประการหนึ่ง ถ้อยคำที่ไทยนำมาจากภาษาอื่น มักจะมีรูปผิดไปจากภาษาเดิม เรื่องนี้พึงว่าเนื่องจากคำประพันธ์เข้นข้อใหญ่ก็ได้เหมือนกัน เข้นดังว่าคำประพันธ์ต้องการให้รับสัมผัสกัน เราก็เอาคำเหล่านี้มาแก้ไขให้ได้สัมผัสกัน เช่นศัพท์เดิมเขา ยักษ์ เราเอามาใช้เข้น ยักษา, ยักษี. เดิมเข้น ยุพ ใช้เข้น ยุพา, ยุพิน. จันทร เข้น จันทรา บ้าง จันทร (ทอน) บ้าง บางทีก็ทำคำข้างต้นเสีย เช่น อภิรมย์ อภิปราย ใช้เข้น ภิรมย์, ภิปราย. บางทีคำที่ไม่เข้นเสียงสะกดต้องการให้เข้นเสียงสะกด เช่น พฤงค์, มยุรส เข้น พัฤงค์, มัยุรส ดังนี้เข้นกัน เมื่อคำเหล่านี้มีผู้ใช้กันชินหูชินตามากเข้า ก็พึงว่าเข้นคำที่ถูกต้องตามภาษาไทยเหมือนกัน บางทีรูปศัพท์อย่างเดียวกัน แต่ต้องอ่านผิดกันตามข้อบังคับของคำประพันธ์นั้น ๆ เช่น วส, สุข, วร ฯลฯ จะอ่าน วด, สุก, วอน หรือจะอ่านเข้น วะสะ สุขะ วะ–ระ หรือ วะระ แล้วแต่ข้อบังคับคำไทยที่มี

รูปใช้ได้ ต่าง ๆ กันบ้าง อ่านออกเสียง ต่าง ๆ กันบ้าง ย่อม เป็นด้วยเหตุนี้

กวี

คำประพันธ์ผิดกับคำร้อยแก้ว ด้วยคำร้อยแก้วนั้น ผู้เรียงคิดอย่างไร เห็นอย่างไร ก็เรียงไปตามสำนวนที่คิดเห็น คล้ายกับเล่าเรื่องให้ผู้อื่นฟัง ถ้อยคำก็อาจจะไพเราะหรือไม่ไพเราะได้ด้วยผู้เรียงจะมีความรู้และไวหารก็หรือไม่ก็ แต่คำประพันธ์นั้นเป็นอีกชั้นหนึ่ง คือต้องเลือกเฟ้นร้อยกรองขึ้นด้วยถ้อยคำอันไพเราะและให้ถูกต้องตามข้อบังคับของคำประพันธ์ ทั้งให้เป็นที่จับใจของผู้อ่านและผู้ฟังด้วย นักปราชญ์ผู้ชำนาญในการแต่งคำประพันธ์นี้ เรียกว่า "กวี" ที่จริงคำว่า "กาพย์" ที่เป็นชื่อของคำประพันธ์ชนิดหนึ่งก็เนื่องมาจากคำกวีนี้เหมือนกัน คือแปลว่าคำของกวี หรือคำที่ท่านกวีได้ร้อยกรองไว้ ตามเนื้อความนี้ควรจะเรียกคำโคลงฉันท์กาพย์กลอนทั้งปวงว่า กาพย์ แต่เพราะคำว่ากาพย์ท่านกำหนดให้เป็นชื่อคำประพันธ์ชนิดหนึ่งเสียแล้ว จะใช้เรียกรวมทั่วไปก็ขัด จึงต้องใช้คำว่า "คำประพันธ์" เป็นชื่อรวมของโคลงฉันท์กาพย์กลอนทั้งปวง

วิชชากวี คือ การแต่งคำประพันธ์นั้น นับว่าเป็นวิชชาสำคัญแผนกหนึ่ง ซึ่งมีผู้นิยมกันทั่วโลก ประเทศสยามก็มีวิชชากวีเจริญรุ่งเรืองมาแต่ครั้งโบราณ มีท่านกวีผู้มีชื่อเสียงแต่ก่อน ซึ่งได้แต่งเรื่องราวสำคัญๆ ปรากฏมาจนทุกวันนี้ก็มาก เช่นในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ทรงนิพนธ์มหาชาติคำหลวง เป็นคำร่ายบ้าง ฉันท์บ้าง กาพย์บ้าง และโคลงบ้าง ซึ่งยังใช้สวดในราชการอยู่ทุกวันนี้ กับได้ทรงนิพนธ์เรื่องพระลอลิลิตอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องเพราะเหมือนกัน. สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้า ทรงนิพนธ์คำฉันท์เรื่องสมุทโฆษคอนกลาง, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงนิพนธ์โคลงยอพระเกียรติแห่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ. นอกจากพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๓ พระองค์นี้ ยังมีท่านกวีที่มีชื่อเสียงอยู่อีก คือ พระไหราธิบดี ชาวไชยบุรี (จังหวัดพิจิตรเดี๋ยวนี้) ผู้แต่งจินดามณีถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้า, พระมหาราชครู ผู้แต่งคำฉันท์สมุทโฆษคอนต้น, ท่านศรีปราชญ์ ผู้แต่งกำศรวลโคลงนั้นและโคลงเบ็ดเตล็ดอื่นๆ และเป็นผู้มีชื่อเสียงโด่งดังในทางปฏิภาณกวีมาจนบัดนี้.

ครั้นมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ วิชชาก็วิวัฒน์เจริญมากขึ้น พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงพระเกียรติยศเชิดชูกวีทุก ๆ พระองค์ และได้ทรงทะนุบำรุงวิชชากวีให้เจริญรุ่งเรืองต่อ ๆ มาจนถึงกาลบัดนี้. คำประพันธ์เรื่องสำคัญ ๆ อันไพเราะที่เรานำมาใช้เป็นแบบเรียนมักจะเป็นพระราชนิพนธ์เป็นพื้น เช่นคำกลอนรามเกียรติ์ และสังข์ทอง เป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑, คำกลอนอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒, มหาชาติคำหลวง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔, นิทราชาคริต พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕, พระนลคำหลวง พระราชนิพนธ์รัชกาลปัจจุบันนี้เป็นต้น. นอกจากนี้ยังมีกวีที่มีชื่อเสียงอีก เช่น สมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้ทรงนิพนธ์คำฉันท์สมุทโฆษคำฉันท์, ลิลิตตะเลงพ่าย, มหาชาติคำฉันท์กฤษณาสอนน้อง ฯลฯ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้แต่งมหาชาติกัณฑ์กุมาร มัทรี ฯลฯ พระศรีสุนทรโวหาร (ภู่) ผู้แต่งเรื่องพระอภัยมณี ฯลฯ และยังมีท่านกวีอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ซึ่งนับว่าเป็นกวีผู้มีชื่อเสียงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้

๒๙. **ศิลปะ** ในสมัยก่อนวิชชาฝีมือต่าง ๆ ในประเทศสยาม เช่นวิชชาสลักหิน วิชชาช่างโลหะ วิชชาช่าง

และสลักไม้ วิชชาช่างประกับ วิชชาช่างทอง วาดรูป และช่างเขียน ฯลฯ เจริญมาก ดังจะเห็นได้จากของเก่าๆ ตามวังเจ้านายและบ้านใหญ่ๆ และที่พิพิธภัณฑ์สถาน ซึ่งเป็นที่รวบรวมของเก่าๆ แปลกๆ. ในสมัยนี้ทุกวันการฝีมือเหล่านี้เสื่อมทรามไป, บางอย่างไม่มีใครทำ และบางอย่างที่ทำกันอยู่บ้างก็ไม่ดีเท่าของเก่า ทั้งนี้เป็นด้วยเหตุดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

(๑) ของต่างประเทศที่ส่งเข้ามาขายมีราคาถูกกว่าของพื้นเมือง.

(๒) ของต่างประเทศทำให้ความคิดในการฝีมือของคนไทยเปลี่ยนแปลงไป และเปลี่ยนไปในทางที่ตกต่ำและเกิดความท้อถอย.

(๓) ในสมัยก่อนคนชั้นสูงเลี้ยงผู้คนไว้ในบ้านมาก มีช่างทอง ช่างเขียน กวี ฯลฯ ไว้ในบ้านของตนเอง เจ้าของบ้านจึงเป็นเหมือนหนึ่งผู้อุปถัมภ์โรงเรียนศิลปะอย่างดีคนหนึ่ง ผู้คนที่เป็นช่างนั้นก็พยายามคำรงเกียรติของนายไม่ให้ต่ำกว่าของผู้อื่นในเชิงฝีมือช่างต่างๆ, ที่ทำได้เช่นนี้เพราะชีวิตของคนสมัยนั้นให้โอกาสพอ คือเวลาไม่เป็นเงินอย่างเดี๋ยวนี้ และอิสสรภาพของคนก็ไม่มีเหมือนเดี๋ยวนี้.

(๔) ในสมัยปัจจุบัน คนไทยพากันนิยมของต่างประเทศว่าดีกว่าของไทย และราคาถูกกว่า จึงได้พากันไปซื้อของต่างประเทศมาใช้ แทนที่จะทะนุบำรุงศิลปะอันบรรพบุรุษของคนไทยได้สร้างขึ้นไว้จนเจริญแล้ว.

แต่อย่างไรก็ดี ฐานะของศิลปะไทยในเวลานี้ไม่ควรวิตกว่าจะสาบสูญไป เพราะยังมีผู้อุปถัมภ์ด้วยความตั้งใจรักษาอยู่ นับแต่สูงสุดลงมา คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันอีกประการหนึ่ง การตกแต่งสถานที่ในสาสนายังยึดถือใช้ศิลปะไทยอยู่ และคนไทยกำลังเปลี่ยนความคิดใหม่ที่จะฟื้นฐานะของศิลปะของชาติให้กลับคงคืนดังเก่า

ช่างสลักหิน ในสมัยก่อนศิลปะชะนิดนี้คนไทยเคยทำได้ดี มีตัวอย่างปรากฏตามวัดเก่าร้าง เช่นรูปเทวดา ยักษ์ นางฟ้า และรูปมนุษย์ พระยานาค ครุฑ ช้าง งู นก และสัตว์อื่นๆ กับดอกไม้และรูปเครื่องหมายซึ่งเกี่ยวกับพุทธสาสนา เป็นรูปสลักโปนบ้าง สลักลายเบาบ้าง ทำด้วยหินทราย ศิลาแลง และหินปูนสีต่างๆ อย่างละเอียด รูปเหล่านี้แสดงให้เห็นความสามารถในทางศิลปะของบรรพบุรุษชาติไทย และเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าศิลปะแผนกนี้ได้มีมาแต่ครั้งก่อนกรุงสุโขทัย



พระพุทธรูปหล่ออย่างใหญ่ที่พระนครศรีอยุธยา
(ถูกพะม่าทำลายเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐)

(จากหนังสือภูมิศาสตร์เดรแอม)

ต่อมา ภายหลัง การก่อสร้างสถานที่ในพระศาสนา ไม่ได้ใช้หิน วิชชาสลักหินจึงสาบสูญไป แต่ได้เกิดมีศิลปะอีกอย่างหนึ่งขึ้นแทน คือ ใช้ปูนขาว ปูนซีเมนต์ หรือดินเหนียวปั้นเป็นรูปต่าง ๆ ตามต้องการ ประเข้าไว้กับผนังอิฐ, ปูนที่โบกไว้นอกผนังอิฐนั้นเมื่อแห้งแล้วก็แข็งคล้ายหินแกรนิต ทำให้คนประหนึ่งว่าสถานที่นั้นก่อสร้างด้วยหิน. วิธีก่อสร้างอย่างนี้มีมาตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๗ แห่งพุทธศักราช ในสมัยบ้านเมืองก็ยังใช้วิธีนี้อยู่ แต่ฝีมือและสิ่งของที่ใช้สำหรับก่อสร้างไม่ดีเท่ากับของในสมัยก่อน.

รูปมนุษย์ปั้นด้วยดิน แต่ครั้งก่อนมีมาก ทำถูกต้องตามส่วนและลักษณะ ได้เคยขุดพบตามเมืองร้าง ในสมัยบ้านเมืองช่างปั้นด้วยดินเหนียว ฝีมือดีเท่ากับในสมัยโบราณ

นอกจากนี้ รูปพระพุทธเจ้าปั้นด้วยดินเหนียว และปูนมีอยู่เป็นอันมากทั่วทุกหนทุกแห่ง แต่รูปพระพุทธองค์จะหาที่ทำถูกส่วนและลักษณะแห่งมนุษย์ธรรมดาไม่มีสักรูปเดียว, ที่เป็นดังนั้นไม่ใช่ว่าช่างในสมัยนั้นไม่มีความรู้ แต่เพราะเขาเชื่อถือกันว่า พระพุทธเจ้ามีลักษณะเช่นนั้นเรียกว่ามหาบุรุษลักษณะ แม้ในสมัยนี้นายช่างก็ยังปั้นพระพุทธรูปมีรูปอย่างเดียวกับในสมัยโบราณ

ช่างโลหะ คนไทยชำนาญการหล่อทองแดง ทองเหลือง มาแต่ก็กกำบรรพ์ ก็จะเห็นได้จากพระพุทธรูปใหญ่น้อยทั่วไป ซึ่งได้หล่อขึ้นไว้ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๕ ของพุทธศักราช หรือก่อนนั้นขึ้นไป ตลอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน. ระฆังได้หล่อกันมาตั้งแต่ก่อนประวัติการ, ปืนใหญ่ทองแดงได้หล่อเมื่อศตวรรษที่ ๑๙ แห่งพุทธศักราช, บางกระบอกทำเป็นรูปมังกร, บ้างก็สลักเป็นลวดลายต่าง ๆ อย่างวิจิตร.

ช่างแกะสลักไม้ ในสมัยเมื่อการก่อสร้างด้วยหินร่วงโรยเลิกไปแล้ว และใช้อิฐปูนแทนหิน ช่างก่อสร้างจึงได้นำเอาไม้ซุงมาใช้ในการก่อสร้างด้วย. วิชชาแผนกแกะสลักไม้จึงได้เกิดขึ้นตั้งแต่นั้นมา ตัวอย่างฝีมือแกะสลักอย่างดี เช่น เสาประตูหน้าต่าง และหน้าบันหรือหัวไขสถ์วิหารเป็นต้น มีอยู่ในเมืองภาคเหนือของสยาม. สิ่งที่ทำโดยมากเป็นลายใบไม้, แต่รูปสัตว์และมนุษย์มีน้อย และมักจะเขียนรูปแสดงเรื่องนิทานชาดกต่าง ๆ แต่ที่ทำด้วยฝีมือดี ๆ เป็นของเก่าทั้งนั้น ของที่ทำในสมัยต่อมาฝีมือมักจะหยาบและไม่น่าดู และที่ไม่สมควรจะนับว่าเป็นศิลปะเลยทีเดียวก็มี.

ช่างประดับ วิชชาช่างประดับต่าง ๆ เป็นศิลปะอย่างหนึ่ง

ที่คนไทยทำได้ดี คือ ระเหิดไก้ จากปราง เทียร ขอบและชุมประตูหน้าต่าง และหลังคาอาราม ทั่วไป ของที่ประดับกระจกและกระเบื้องไม่ใช่ของที่จะพึงพินิจพิเคราะห์กู้ใกล้ๆ โดยละเอียด แต่เป็นสิ่งที่จะพึงดูรวมๆ กันไปแต่ไกล, และในเวลากลางคืนเมื่อพระจันทร์ส่องแสง, หรือในเวลากลางวันเมื่อแดดส่องแสงกล้าจะดูงามยิ่งนัก.

ช่างประดับมุกต์ วิธีประดับมุกต์นั้น คือ ในชั้นแรกเขาลงรักเสียก่อนแล้วจึงเอามุกต์ซึ่งตัดเป็นชิ้นเป็นอันตามรูปและขนาดที่ต้องการ ประดับลงไปให้ติดอยู่ที่รัก. เมื่อรักแห้งแข็งแล้ว, จึงขัดลงไปให้เรียบเสมอกันจนเป็นเงา, มีลวดลายต่างๆ ตามต้องการ ตัวอย่างของเหล่านี้มีอยู่ที่หอพระสมุดสำหรับพระนคร เช่น หีบและตู้พระธรรม ซึ่งพระยาทศสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ช่างทำขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๗๘ ของใหม่ๆ ซึ่งทำในภายหลังฝีมือไม่ดีเท่า.

วิชชาฝังมุกต์ลงในไม้ทำก็เป็นศิลปะอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งคนไทยทำได้ดี

ช่างลงรัก ประเทศสยามทำภาชนะต่างๆ ซึ่งทาด้วยน้ำรักได้ดีมาก ใช้ทนไม่หลุดหรือกระเทาะได้ง่ายอย่าง

ของญี่ปุ่น, ทั้งฝีมือก็ไม่เลว ของชะนิดนี้เรียกว่าเครื่องเงินคนชาวเหนือทำโดยมาก.

ช่างเงิน คิดประดิษฐแผนกนี้ ช่างไทยทำได้ดีกว่าของที่ทำเป็นชะนิดลายกุนโดยมาก แต่ชะนิดที่ดีที่สุด คือลายกุนนั้นสูงเด่นมาก และทำด้วยฝีมืออย่างประณีต ส่วนพื้นรายก็ขัดเกลี้ยงเป็นเงา, ลวดลายเหล่านี้โดยมากแสดงเรื่องนางเมขลากับรามสูร และภาพจับต่าง ๆ หรือเทพนมนรสิงห์

นอกจากนี้จะเห็นได้จากเครื่องสาตราวุธเก่า ๆ อีก เช่นด้ามดาบ ด้ามกริช ด้ามหอก และปลอกสำหรับสวมอาวุธเป็นต้น สิ่งเหล่านี้หุ้มด้วยเงินสลักเป็นลวดลายต่าง ๆ อย่างวิจิตร ตัวดาบก็สลักและฝังด้วยเงินและทองเป็นลวดลายต่าง ๆ แม้กระบอกปืนอย่างเก่าตลอดจนถึงพานท้ายก็ประดับประดาด้วยเงินและทองเป็นลวดลาย ซึ่งมีตัวอย่างอยู่ที่สถานพิพิธภัณฑ์ในกรุงเทพ ฯ

คิดประดิษฐแผนกนี้พวกจีนได้ทำให้เสื่อมทรามลงไปมาก, เพราะเครื่องเงินที่จีนทำขายนั้น มีโลหะอย่างอื่นเจือปนอยู่มาก, เขาจึงขายราคาถูกกว่าของที่คนไทยทำมาก เมื่อของราคาถูกแม้ฝีมือจะเลวก็ยังมีผู้ซื้อ, คนไทยจึง

ไม่สามารถจะแข่งขันได้ เหตุฉะนั้น ศิลปะแผนกนี้จึงได้เสื่อมลง

ช่างถม ศิลปะนี้คนไทยได้ทำสืบเนื่องกันมา ประมาณ ๘๐๐ ปีแล้ว วิธีทำนั้นคือ เขียนลายลงที่ภาชนะเงิน หรือเครื่องเงิน แล้วเอาเหล็กสลักลงไปตามลายให้บุ๋ม, ที่ตรงรอยบุ๋มนั้นเขาเอายาซึ่งประกอบด้วยตะกั่ว, ทองแดง, เงิน, และกำมะถันผสมกันใส่ลงไป แล้วจึงเผาไฟให้ยาจับติดอยู่กับสิ่งของนั้น, ครั้นแล้วจึงขัดถูให้เรียบเป็นเงา, แล้วจึงถ้าไหล่ทองทับพื้นเงินอีกทีหนึ่ง เรียกว่าตะทอง, ถ้าถ้าไหล่เป็นแห่ง ๆ ปล่อยให้พื้นเป็นเงินอยู่ข้างก็เรียกว่าตะทองรายแต่บางทีก็ไม่ถ้าไหล่เลย. ของโบราณแท้มักเป็นเช่นนั้น และเรียกว่าถมกระลา ภาชนะถมเก่า ๆ ฝีมือที่ทำดีกว่าของที่ทำในสมัยปัจจุบันกับในสมัยที่ล่วงมาแล้วไม่สู้นานนัก, จะรู้ได้ว่าสิ่งใดเป็นของเก่าแท้ ก็ด้วยลวดลายและยา ถ้าเป็นของเก่าแท้มักใช้ลายเทพนม, รูปสัตว์ต่าง ๆ และรูปเครื่องหมายต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวกับสาสนาประกอบด้วยลายกระหนกเป็นพื้น ของที่ทำในตอนหลัง ๆ มักใช้ลายใบไม้ และยาก็เลว, ทั้งฝีมือที่ทำก็หยาบ, บางทียานั้นเป็นรอยร้าวและเป็นฟองขรุขระ

วิชชาช่างถมคงได้เริ่มมีขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราช ก่อนที่อื่น ซึ่งคงจะได้แบบมาจากประเทศอินเดียหรืออินเดีย

ช่างประดับเพชรพลอย คนไทยมีฝีมือดีในการช่างแผนกนี้ แม้สิ่งของแบบยุโรปก็สามารถทำได้ดี

วาดรูปและระบายสี ศิลปะทั้ง ๒ อย่างนี้ยังล้าหลังมาก ช่างวาดรูปและระบายสีไม่รู้จักส่วน และไม่เข้าใจว่าสีอะไรจะเข้ากับสีอะไร นี่พูดถึงช่างในสมัยก่อน แต่ในสมัยปัจจุบัน ศิลปะทั้ง ๒ อย่างนี้ได้ทำกันถูกต้องตามแบบแผนที่ดีแล้ว

วิชชาเขียนรูปยนต์ด้วยชาม ได้เคยเฟื่องมาครั้งหนึ่ง ด้วยชามที่ทำขึ้นในเมืองไทยครั้งสมัยกรุงสุโขทัยนั้น ใช้ช่างจีนเป็นผู้ทำและเป็นครู, ตั้งเตาเผาอยู่ที่เมืองสวรรคโลกและสุโขทัย แต่ลวดลายคนไทยเป็นผู้เขียน. ต่อมาภายหลังเมื่อการทำชามเสื่อมลง เมืองไทยจึงได้ซื้อชามที่ยังไม่มีลายมาแต่เมืองจีน แล้วเขียนลายเอาเอง ลวดลายที่เขียนไทยมากเป็นลายเทพนม นรสิงห์ และเบญจประกัม. สีที่เขียนมี ๕ สี เพราะฉะนั้นเราจึงเรียกชามชนิดนี้ว่าชามเบญจรงค์.

การทอผ้าและการเย็บปักถักร้อย ในสมัยก่อ

การทอผ้าเย็นหน้าที่ของผู้หญิงทุกชั้น นับแต่ชั้นสูงลงมา ผ้าที่ทอนั้นงดงามมาก เช่นผ้ายกดอกและผ้าไหมต่าง ๆ จึงควรนับว่าการทอผ้าและเย็บปักถักร้อยของไทยเย็นศิลปะอย่างหนึ่ง, ในสมัยปัจจุบันเครื่องเต็มยศของข้าราชการใช้แบบยุโรป ศิลปะแผนกนี้จึงได้เสื่อมไป

วิชชาเย็บดอกไม้สด นี้ก็ควรจัดเย็นศิลปะอีกอย่างหนึ่ง เพราะคนไทยทำได้ดี อาจทำดอกไม้ต่างประเทศที่ไม่มีในเมืองไทยเลยให้แลดูเย็นของจริงได้

โบราณคดี

ดินแดนที่เย็นประเทศสยามนี้ได้เคยรุ่งเรืองมาแต่โบราณนับเวลาตั้ง ๒๐๐๐ ปีมาแล้ว ดังจะเห็นได้จากโบราณสถานและวัตถุต่าง ๆ ซึ่งยังมีปรากฏอยู่ภายในบ้านเมืองมากมาย แต่โบราณสถานและวัตถุเหล่านี้ ไม่สามารถที่จะคงทนอยู่ได้นาน ด้วยเหตุหลายประการดังต่อไปนี้

(๑) อากาศชุ่มชื้น ต้นไม้ และดินซึ่งน้ำพัดพามาทำให้ถาวรวัตถุซึ่งฝีมือช่างของสยามสร้างขึ้นไว้แต่สมัยโบราณปรักหักพังหรือจมดินจนหาไม่พบเสียเป็นอันมาก นอกจากวัดร้างปรางและเจดีย์แล้ว เกือบจะหาวัตถุอื่น ๆ ไม่ได้เลย.

(๒) บ้านเรือนที่อาศัยของคนที่อยู่ในประเทศสยามสร้างด้วยวัตถุที่ไม่ถาวร ของมีมือก็ๆ จึงสายสูญและกระจัดกระจายไป

(๓) ธรรมเนียมเผาศพไม่ทำให้ถาวรวัตถุเกิดมีขึ้นได้ เพราะถ้าบ้านเมืองถือประเพณีฝังศพ ผู้คนพลเมืองก็จะได้ทำเครื่องหมายหรืออนุสาวรีย์ไว้ในที่ฝังศพนั้นเพื่อเป็นที่ระลึก

(๔) คนในสมัยก่อนไม่ใคร่สนใจในโบราณคดี เหตุฉะนั้นวิชชาโบราณคดีจึงไม่เจริญขึ้นได้ เป็นบุญที่ได้มีศิลาจารึกอยู่บ้าง ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ในสมัยปัจจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ พระบรมโกศเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มบำรุงการศึกษาวิชชาโบราณคดีขึ้นก่อนผู้อื่นในหมู่คนไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เมื่อยังทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราช ได้เสด็จไปค้นหาที่ตั้งเมืองโบราณ และศึกรามที่ปรักหักพังอยู่ใต้ดินหรือซ่อนอยู่ในสุมทุมพุ่มไม้ในป่าดังปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง. สถานที่โบราณทั้งหลายซึ่งได้ค้นพบแล้วหลายแห่ง และได้จัดตั้งพิพิธภัณฑ์สถานขึ้นไว้ เพื่อสะสมโบราณวัตถุและรักษา

ไม่ให้สายสูญไปสำหรับเป็นเครื่องประกอบการศึกษาโบราณคดี และเป็นเครื่องแสดงเกียรติของชาติไทย.

โบราณวัตถุก่อนสมัยเมื่อสาสนาพราหมณ์และพุทธสาสนายังไม่ได้เข้ามาสู่ประเทศสยาม คือก่อน ๒๔๐๐ ปีล่วงมาแล้ว ไม่ใคร่จะมีในประเทศนี้ แต่ตั้งแต่สมัยเมื่อสาสนาพราหมณ์และพุทธสาสนาได้เข้ามาตั้งมั่นในประเทศสยามแล้ว ก็มีโบราณวัตถุต่าง ๆ ปรากฏอยู่ข้างมาก เป็นเครื่องแสดงความเป็นไปของมนุษย์ในสมัยนั้นได้ วัตถุเหล่านี้โดยมากเป็นปูชนียสถานและวัตถุซึ่งเกี่ยวข้องกับการสาสนา.

ในสมัยแรกเท่าที่รู้ได้ คือเมืองสวรรคโลกและเมืองสุโขทัย มีโบราณสถานซึ่งนับว่าเป็นเก่าที่สุดในจำพวกสถานที่ซึ่งใช้หินสำหรับก่อสร้าง ในยุคนี้มีแบบก่อสร้างอย่างอินเดียเข้ามาปนอยู่ด้วย เช่น ปูชนียสถานที่เขารังแร้งที่เมืองสวรรคโลกเป็นต้น. สมัยที่สองต่อจากสมัยแรกลงมานั้น แบบการก่อสร้างใช้แบบของอินเดียและใช้ศิลาแลงเหมือนกัน แต่ลักษณะที่ต่างกันนั้น คือโบราณสถานซึ่งสร้างขึ้นนั้นใหญ่โตระไหว่านมากกว่าที่สุโขทัยหรือที่สวรรคโลก และประดับประดาด้วยเครื่องหมายแห่งสาสนาและเทวรูปต่าง ๆ. สมัยต่อจากนั้นมาอีกถึงสมัยที่สาม การก่อสร้างใช้แบบ

ของอินเดีย ซึ่งเย็นแบบพราหมณ์และแบบพุทธศาสนาปนกัน ดังมีตัวอย่างปรากฏอยู่ที่นครวัดและนครธม ซึ่งอยู่ใกล้ทะเลสาบในประเทศเขมร และการก่อสร้างแบบนี้มีอยู่ทั่วไปในประเทศสยาม วัตถุสำหรับก่อสร้างก็ไม่เลือกว่าอย่างไหน สุดแต่ว่าในตำบลที่จะก่อสร้างมีวัตถุสิ่งใดหาได้ง่าย ก็ใช้สิ่งนั้น.

ในภาคตะวันออกของสยามใช้หินทรายและหินชะนวนรูปเทวดา มนุษย์ สัตว์ และลวดลายต่าง ๆ สลักลงไปในหินนั้น ตัวอย่างยังมีอยู่ที่อำเภอพิมาย.

ในภาคเหนือเช่นแถบสวรรคโลกและสุโขทัย และพิษณุโลกใช้ศิลาแลงก่อสร้าง หินชะนิดนี้คายไม่เหมาะแก่การสลัก, จึงใช้ปูนอย่างแข็งและทนฉาบภายนอกหินแล้วจึงสลักรูปและลวดลายต่าง ๆ ลงไปในปูนนั้น เมื่อทำเสร็จแล้วดูเหมือนหินทรายที่ใช้ในภาคตะวันออก

ในภาคกลางของสยามพื้นที่เย็นหินเหนียวไม่มีหิน. จึงได้เอาหินเหนียวทำเย็นอิฐสำหรับก่อสร้างแล้วโบกปูนทับภายนอก

พระปรางที่ลพบุรี ใช้วัตถุสำหรับก่อสร้างหลายชะนิดด้วยกัน คือฐานใช้ศิลาแลงก้อนใหญ่ใหญ่มาก ภายนอกโบกปูน ส่วนบนเช่นหน้ามุขฝาผนังทั้งนอกและในใช้หิน



ซุ้มปรางวัดพระพายหลวง เมืองสุโขทัย

(จากพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง)

ทราย ฝีมือสลักหินนั้นละเอียดมาก, สร้างขึ้นในราวศตวรรษที่ ๑๑ แห่งพุทธศักราช ลักษณะการก่อสร้างเป็นแบบเขมรปนไทย

วัดพระปรางที่สวรรคโลก และวัดพระศรีสวายที่สุโขทัย กับวัดพระชินราชที่พิษณุโลก ทั้ง ๓ วัดนี้เป็นแบบการก่อสร้าง ซึ่งใช้ศิลาแลงและโบกปูนไว้ภายนอก, วัดพระปรางที่สวรรคโลก กับวัดพระศรีสวายที่สุโขทัย สร้างในราวศตวรรษปีที่ ๑๖ แห่งพุทธศักราช

พระเจดีย์พระปราง ซึ่งก่อสร้างด้วยอิฐถือปูนหรือที่สำหรับธรรมธาตุซึ่งก่อตามแบบพุทธสาสนาและแบบพราหมณ์ปนกัน เช่น พระปฐมเจดีย์พระประโทน ในมณฑลนครชัยศรี กับปู่เจ้าสมพอน ที่จังหวัดลพบุรี และที่อื่น ๆ ทั่วไปในภาคกลางของประเทศสยามนั้น ได้สร้างขึ้นในสมัยต่าง ๆ กัน, นับตั้งแต่สมัยโบราณที่สุดเป็นต้นมา, ใช้วิธีก่อสร้างด้วยอิฐถือปูนซึ่งเดียวนี้ใช้กันทั่วทั้งประเทศสยาม.

เมืองสำคัญครั้งโบราณมีกำแพงล้อมรอบ เช่น เมืองสุโขทัย สวรรคโลก และลำพูน ซึ่งเป็นเมืองเก่าที่สุดในภาคเหนือของสยาม มีกำแพงก่อด้วยศิลาแลงซ้อนกันทั้ง

๒ ชั้นถึง ๓ ชั้น แต่เดี๋ยวนี้หักพังเกือบหมดแล้ว ยังเหลืออยู่บ้างแต่บางส่วนเท่านั้น

แต่เมืองโบราณที่เป็นเมืองสำคัญ ๆ ในภาคกลางและภาคใต้ กับเมืองที่สร้างภายหลังศตวรรษที่ ๑๘ แห่งพุทธศักราช ทั่วทั้งประเทศสยาม มีกำแพงแต่ ๒ ชั้นเท่านั้น และก่อด้วยอิฐถือปูนทั้งนั้น.

โบราณสถานที่พระนครศรีอยุธยา และที่เมืองลพบุรี ซึ่งสร้างในสมัยกลางแห่งประวัติการของสยามก็มีเหลืออยู่ที่เมืองทั้ง ๒ นี้เท่านั้น ที่พระนครศรีอยุธยา สถานที่โบราณซึ่งถูกพม่าเผาทำลายเสียนั้น เดี๋ยวนี้ได้รื้อถางต้นไม้ที่ขึ้นปกคลุมอยู่ และจัดการรักษาไว้ยังมิให้ทรุดโทรมลงอีกต่อไป เพื่อเก็บไว้เป็นเครื่องแสดงอำนาจและกำลังแห่งเมืองหลวงเก่าของสยาม กำแพงทั้งชั้นนอกและชั้นในยังคงมีบางส่วนก็ยังตั้งอยู่เป็นปรกติ ที่ตั้งพระราชวังและสถานที่อื่น ๆ อีก ก็ยังพอคันหาร่องรอยได้ แบบก่อสร้างก็เป็นอย่างเดียวกันกับพระบรมมหาราชวังที่กรุงเทพฯ ที่เมืองลพบุรียังมีพระราชวังของสมเด็จพระนารายณ์ และโบสถ์ฝรั่งกับบ้านของเจ้าพระยาวิชเยนทร์ ซึ่งทรุดโทรมพังทะลายลงไปเป็นอันมากแล้ว



วัดศรีสวาย เมืองสุโขทัย

(จากพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง)

พระนครศรีอยุธยา กับ เมืองลพบุรี ทั้ง ๒ เมืองนี้ แต่ก่อนเคยเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณมาแล้วทั้ง ๒ เมือง เพราะโบราณวัตถุต่าง ๆ ซึ่งขุดขึ้นมาจากใต้พื้นดิน ปรากฏว่าเป็นของเก่ากว่าโบราณวัตถุต่าง ๆ ซึ่งเป็นส่วนแห่งสถานที่ตึกรามของเมืองทั้ง ๒ นี้. ตามตำนานมีอยู่ว่า ในสมัยเมื่อกรุงสุโขทัยเป็นเมืองหลวงนั้น เมืองอโยธยาตั้งอยู่ ณ ที่พระนครศรีอยุธยาเดี๋ยวนี้ ส่วนเมืองลพบุรีตามตำนานปรากฏว่า พระราชวังของพระเจ้าแผ่นดินในพระนครศรีอยุธยาสร้างอยู่ใกล้ ๆ กับวัดเขมร ซึ่งแม้ในสมัยนั้นก็นับว่าเป็นวัดร้างโบราณมานานตึกตำบรรพ์อยู่แล้ว เพราะฉะนั้นก่อนเมืองลพบุรีได้ตั้งขึ้นเคยมีเมืองอยู่ ณ ที่นั้นมานานแล้ว มีชื่อว่าเมืองละโว้เป็นเมืองหลวงของพวกขอม.

หลักศิลาจารึก

หลักศิลาจารึกไทยมากเป็นหินปูนสีเขียวหม่นเนื้อละเอียก หรือหินชะนวนสีเขียวคราม หนังสือที่จารึกนั้นเป็นภาษาบาลี สันสกฤต ขอม ละว้า และภาษาไทย. หลักศิลาจารึกนี้ขุดพบในที่ตำบลต่าง ๆ และแม้ว่าจะมีไม่มากมายนัก ก็

ยังเป็นประโยชน์มากแก่การค้นหาเวลาและอำนาจแห่งชาติต่าง ๆ ที่ได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศสยาม

ศิลาที่จารึกภาษาบาลีนั้น เป็นเก่ากว่าศิลาจารึกภาษาอื่น ๆ ทั้งหมด ได้ขุดพบที่ในเมืองไทรบุรีซึ่งครั้งหนึ่งได้เป็นเมืองขึ้นของสยาม ปีที่จารึกไว้ในศิลานั้นคือ ในศตวรรษที่ ๑๐ แห่งพุทธศักราช และเห็นได้ชัดว่าเป็นของที่ทำด้วยฝีมือชาวอินเดีย.

ที่จังหวัดกะถั่วป่า ได้ขุดพบศิลาจารึกอักษรชะนิดหนึ่ง แต่ยังไม่ทราบแน่ว่าเป็นภาษาอะไร แต่สังเกตได้ว่าลักษณะเป็นภาษาโบราณในภาคใต้ของอินเดียภาษา ๑ และคาดกันว่าคงจะจารึกไว้ในศตวรรษที่ ๑๐ ของพุทธศักราช.

ที่นครปฐม เมื่อขณะที่กำลังซ่อมพระปฐมเจดีย์ในพ.ศ. ๒๔๐๐ ขุดได้แผ่นกระเบื้องมีอักษรจารึกความเชื่อถือในพุทธสาสนาเป็นภาษาบาลี ตัวอักษรมีลักษณะยอกันว่าเขียนตามวิธีที่ใช้อยู่ในประเทศอินเดียในศตวรรษที่ ๑๐ และ ๑๑ แห่งพุทธศักราช

ณที่แห่งหนึ่งไม่ไกลจากจังหวัดกะถั่วป่ามากนัก ขุดได้หลักศิลาขนาดเล็กจารึกภาษาบาลีและสันสกฤต; กับแผ่น

โลหะทองเหลือง จารึก ภาษาบาลี เป็นของในสมัย ศตวรรษที่ ๑๓ กับ ๑๔ แห่ง พุทธศักราช

ในถ้ำใกล้เมืองตรัง ได้ชุดพระพิมพ์นั้น ทำด้วยดินเหนียวหลายร้อยแผ่น ด้านหน้าเป็นพระพุทธรูป ด้านหลังบางแผ่นมีเทวรูป บางแผ่นจารึกพุทธภาษิต พระพิมพ์เหล่านี้ยังอยู่ได้มูลค้างคาว เมื่อชุดขึ้นมาได้ยังอ่อนเปียกอยู่ ครั้นทิ้งตากอากาศไว้ก็แข็งไป กรรมการพิพิธภัณฑ์ที่เมืองอังกฤษได้ตรวจดูพระพิมพ์เหล่านี้ ต่างว่าเป็นของในสมัย ศตวรรษที่ ๑๗ แห่งพุทธศักราช และว่ามีลักษณะอย่างเดียวกันกับพระพิมพ์ที่เขาค้นพบในถ้ำที่มณฑลแคชเมียในอินเดีย ที่ทิเบต และแถบตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย. พระพิมพ์นี้พวกนักเที่ยวคงจะได้เอามาแต่เมืองอินเดีย และเก็บรักษาไว้ในถ้ำเพื่อมิให้แตกหักเสียหายไป หรือเพื่อประดิษฐาน ปูชนียสถานขึ้น ณ ที่นั้น อนึ่งการที่พวกนักเที่ยวนำเอาพระพุทธรูปและเทวรูปเข้ามานั้น แสดงว่าเขาคงจะนับถือทั้งสาสนาพราหมณ์และพุทธสาสนา

ศิลาจารึกด้วยอักษรขอมชุดได้ที่จังหวัดนนทบุรี และจังหวัดนครราชสีมา เป็นของในสมัย ศตวรรษที่ ๑๔ แห่งพุทธศักราช ภาษาที่จารึกด้วยอักษรขอมนั้นเป็นสันสกฤตก็มี และภาษา

เขมรก็มี เรื่องที่จารึกนั้น คือ พระนามพระเจ้าแผ่นดิน และตำนานความดีที่คนทั้งหลายได้ทำไว้ ศิลาจารึกด้วยอักษรขอมในสมัยต่อนั้นมา ขุดได้ที่นครปฐม สุพรรณบุรี และลพบุรี แต่ที่ขุดได้ที่ลพบุรีงามมาก ปีที่จารึกประมาณ พ.ศ. ๑๕๖๕ และที่อื่นๆอีก แต่ที่ขุดขึ้นมาได้นี้นับว่ายังน้อยนัก เพราะคาดกันว่ายังมีอีกมากมายที่จมดินอยู่ใต้สถานที่ตั้งเมืองโบราณที่มีอยู่ทั่วไปในประเทศสยาม ศิลาจารึกด้วยอักษรขอมนี้เป็นพะยานอันหนึ่ง ซึ่งแสดงว่าครั้งหนึ่ง พวกเขมรได้เคยมีอำนาจเหนือประเทศสยาม

ศิลาจารึกเป็นภาษาละว้า ขุดพบที่ศาลพระกาลใกล้ปราง สามยอด ที่จังหวัดลพบุรีอยู่ริมทางรถไฟข้างทิศตะวันออก

ในศตวรรษที่ ๑๘ แห่งพุทธศักราช หลักศิลาจารึกด้วยหนังสือไทยได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ไทยมากมีที่สุโขทัย เพราะเมื่อถึงสมัยนั้น อำนาจเขมรได้เสื่อมลงมากแล้ว ต่อนั้นมามีศิลาจารึกด้วยอักษรขอมบ้าง อักษรไทยบ้าง และบางทีก็จารึกทั้งสองภาษารวมกัน แต่พอถึงศตวรรษที่ ๒๐ แห่งพุทธศักราชจึงเลิกใช้อักษรขอม.

เทวรูปและพระพุทธรูป ทำด้วยหินและทองแดงมี

อยู่ ตาก กึ่น ตาม ที่ ตั้ง เมืองเก่า ๆ บาง ที เมื่อชาว นาไถนาไปใน พื้น ที่ ซึ่งเคยเป็นโบสถ์หรือบ้าน ของคนโบราณ ก็ มัก จะ พบ พระ พุทธรูป และ เทวรูปเช่น พระพรหม พระอิศวร พระพิษณุ พระลักษมี และ พระคเณศ ฯ ลฯ บ่อย ๆ

ใน ภาคใต้ ทาง ฝั่ง ทะเล ตะวันตก แห่งแหลมมะลายู ตาม ยอดเขา และ ตามป่า ขุดได้ รูป พระอิศวร พระนารายณ์ สลัก ด้วย ศิลา ชะนิด ๑ ซึ่งไม่ ใช่ หินใน ตำบล นั้น เก่า มาก จนไม่มี ใคร รู้เรื่องราว แต่ นักโบราณคดีในชั้นหลัง ๆ เมื่อได้ พิเคราะห์ ถึง ความ ที่ จารึกไว้ ใน หลักศิลา หรือแผ่นหิน ที่ขุดได้ ใน ที่ใกล้เคียง กับ ตำบล ที่ ขุด เทวรูปได้ ลง ความเห็น ว่า พวก พราหมณ์ ใน สมัยโบราณ เมื่อเข้า มา สู่ ประเทศ สยาม คง จะได้นำ เอา เทวรูป เหล่านี้ มา ด้วย

เทวรูป และ พระพุทธรูป มี อยู่ ทั่วไป ทุก ตำบล ซึ่ง เคย เป็น สถาน ที่ ตั้ง เมืองโบราณ แต่ตาม เมืองโบราณที่เก่า ที่ สุด รูป เทวดา มี มาก กว่า รูป พระพุทธ. ตาม เมือง ที่ สร้าง ใน สมัย ต่อ ๆ มา รูป เทวดา ก็ มี น้อย ลง ทุก ที จนถึง เมือง ที่ สร้างใน สมัย ปัจจุบัน นี้ไม่ มี เทวรูป เลย ที เดียว

ในแถบ เมืองเหนือของสยามเทวรูป ของ สาสนาพราหมณ์ รุ่นเก่า เช่น พระพรหม พระพิษณุ พระลักษมี พระคเณศ

เป็นต้น ไม่เคยปรากฏว่าขุดได้ในแถบนั้นเลย พบแต่เทวรูป เช่น พระพิรุณห์ พระอรณี เป็นต้น แต่เทวรูปในชั้นหลังนี้เป็นวัตถุในสมัยเมื่อพุทธสาสนาเจือปนกับสาสนาพราหมณ์แล้ว

โบราณวัตถุต่าง ๆ ที่ขุดค้นได้ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น บัดนี้ได้รักษาไว้ณที่พิพิธภัณฑ์สถานที่กรุงเทพ ฯ บ้าง ที่พระนครศรีอยุธยาบ้าง หลักศิลาจารึกเก็บไว้ที่หอพระสมุดสำหรับพระนครบ้าง เพื่อเป็นเครื่องแสดงความเจริญแห่งชาติไทย และเป็นเครื่องประกอบการค้นหาตำนานต่าง ๆ สืบไปในภายหน้า

สถาปัตยกรรม

เมื่อสังเกตดูโบราณวัตถุที่ก่อสร้างขึ้นไว้ในประเทศสยาม จะเห็นได้ชัดว่า สถาปัตยกรรมของไทยดำเนินตามแบบของอินเดีย และเป็นที่เชื่อแน่ได้ทีเดียวว่า วิชชาสถาปัตยกรรม (คือวิชชาออกแบบก่อสร้าง) ในประเทศสยามได้ถ่ายแบบมาจากอินเดียในสมัยต่าง ๆ กัน และด้วยวิธีต่าง ๆ กันด้วย ชาวอินเดียที่อยู่ในภาคใต้ของอินเดีย ซึ่งถือสาสนาพราหมณ์ เมื่อเข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศสยาม ได้นำเอาแบบการก่อสร้างอย่างพราหมณ์เข้ามาใช้ด้วย และแบบนี้ได้แพร่หลายเข้าไปในประเทศเขมร เมื่อกาลล่วงมานานหลายร้อยปี แบบการก่อสร้างของพวกพราหมณ์ ซึ่งเขมรเอาไปเปลี่ยน

แปลงให้เหมาะแก่ชาวเมือง ก็กลายเป็นแบบ การก่อสร้างของเขมรไป และแบบ การก่อสร้าง อีกอย่างหนึ่งได้เข้ามาสู่ ประเทศสยามโดย ชาวอินเดีย ที่นับถือ พุทธสาสนา นำเข้า มา คือทาง พะม่า และแอสแซมเรียก ว่าแบบ พุทธ สาสนา ดังนี้ แบบสถาปัตยกรรมในครั้งโบราณ ของ สยาม จึง มีอยู่ ๒ อย่าง คือ (๑) แบบตะวันออก ได้แก่ แบบพราหมณ์ หรือ เขมร ซึ่งก่อสร้าง อย่างแข็ง แรง แน่น หนา และ ทึบ แต่ เต็มไป ด้วย ลวดลายและเครื่องประดับต่าง ๆ (๒) แบบตะวันตก ได้แก่ แบบพุทธสาสนา ซึ่งเป็นวิธี ก่อสร้าง อย่าง เบาไปร่ง แต่เกลี้ยงไม่มี ลวดลาย ประดับ ประดา การ ก่อ สร้าง แบบ ตะวันออก หรือแบบ เขมรใช้ หิน ทราย หรือ ศิลา แลง เป็น แผ่น ๆ ซ้อน กัน สนิท แน่น หนา โดยไม่ ต้องใช้ ปูน ขาว หรือ ปูน ซีเมนท์ เชื่อม ยึดให้แน่น ส่วน การ ก่อ สร้าง อย่าง แบบ ตะวันตก หรือแบบ พุทธสาสนานั้นใช้ อิฐโบก ปูน

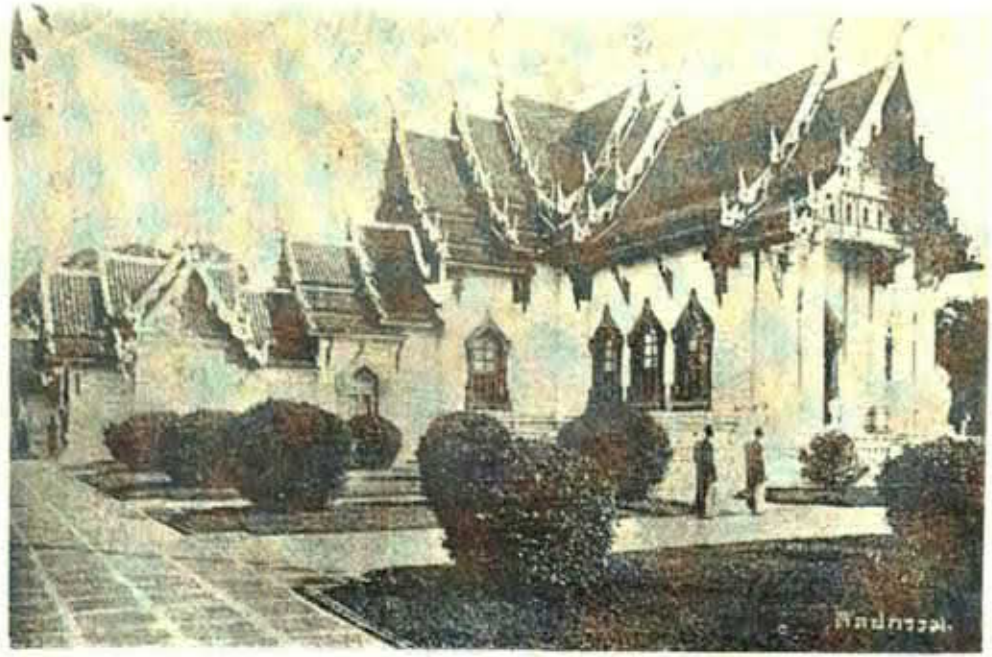
ในแบบ การ ก่อ สร้าง ทั้ง ๒ ชะนิดนี้ ประตู หน้า ต่าง หรือช่อง คูหา เป็น สี่เหลี่ยม ทั้ง สิ้น ไม่ มี รูปโค้ง กลม เลย สักแห่ง เดียว ต่อ จาก กรอบ ส่วน บน ขึ้นไป ทำเป็น วงโค้ง ขึ้นไป สอง ข้างไข่ บรรจบ กัน เป็น ยอด

ในแบบ ตะวันออก (แบบ พราหมณ์ หรือ เขมร) ลวด

ลาย รูป ภาพ ต่าง ๆ สลัก ลงไปในหิน ที่ใช้ ก่อสร้าง นั้นเอง แต่ ในแบบ ตะวันตก (แบบ พุทธ สาสนา) ใช้ ปูน พิมพ์เป็น ลวด ลาย หรือ ภาพ และ ประดิษฐ์ไว้ ที่ ภายนอก ผนัง อิฐ วิธี ก่อ สร้าง ด้วย ศิลา ล้วน (แบบ ตะวันออก) ไม่ใช่ ปูน ภายนอก และ สลัก ภาพ ต่าง ๆ ลงใน ศิลา นั้น เมื่อ ประมาณ ศตวรรษ ที่ ๑๖ แห่ง พุทธ ศักราช ดูเขมร จะเลิกใช้ กันทั่วไป และ ต่อ มา ภายหลัง ก็เลยเปลี่ยนเป็น อิฐ และปูน อย่างเดียว กับ แบบ ตะวันตก. ดังนั้น ภาค ล่าง ต่อมา เมื่อ วิธีก่อสร้าง ๒ อย่าง นี้ ค่อย ๆ กลืน กันเข้าเป็น อย่างเดียว กันแล้ว, จึงได้ กลาย มา เป็น สถาปัตยกรรม ของไทย

ตัว อย่าง แบบ การ ก่อสร้าง อย่าง ของพราหมณ์ หรือเขมร ที่เรียก ว่า แบบ ตะวันออก นั้น ได้แก่ ปราง และ เทว สถาน. ตัว อย่าง แบบ การ ก่อ สร้างใน พระพุทธ สาสนา หรือ ที่เรียก ว่า แบบ ตะวันตก ได้แก่ เจดีย์ และ วัด

เรือน ของ คนไทยโดย มาก ทำ ด้วยไม้ ใต้ถุน สูง รูป ยาว แบ่ง ออกเป็น ๓ ห้อง หรือ มาก กว่า นั้น ห้อง เรียง กัน ไม่ มี ฝา กั้น กันเลย มี ระเบียง อยู่ ด้าน หน้า ถ้า วาง ตาม ทิศ หน้า ร้อน จะได้ ลมโกรก ทุก ห้อง และ กลางวัน ก็ ถูก แดด เช้า บ่าย ทาง ด้าน สะกัด ที่ แดด ระเบียง อยู่ ข้าง ด้าน ใต้ ก็ย่อม บังโอ แดด



วัดเบญจมบพิตร จังหวัดพระนคร

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)



วัดพระเชตุพน จังหวัดพระนคร

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

ในเวลากลางวันด้วย อนึ่ง ห้องที่อับลม ยุงมักชุม เพราะยุงเข้าไปอาศัยได้ ดังเรือนแบบของชาวตะวันตก ที่ทำห้องโย้นกลุ่ม ๆ มีห้องยังกัน. หลังคาเรือนไทยมุงจากและแฝก หรือกระเบื้อง เรือนสมัยใหม่มักจะใช้แบบฝรั่งปนเข้ามามาก.

โขสถ์ในสมัยที่ต่อจากสมัยโบราณลงมาจนถึงบัดนี้ ก็เย็นแบบเดียวกันกับเรือนสมัยเก่านั้นเอง คือเย็นรูปยาว ๆ แต่มีหลังคาซ้อนกันหลายชั้น ประดับด้วยลวดลายต่าง ๆ ตามธรรมเนียมของชาวตะวันออกที่ใส่ใจในเครื่องสูง จึงแต่งหลังคามาก และทำเย็นเครื่องยอดระนิกต่าง ๆ ด้วย. ในสมัยก่อน ๆ พื้นภายในโขสถ์ยกขึ้นไปสูงกว่าพื้นภายนอกโขสถ์มาก มีบันไดสำหรับขึ้นลงหลายทาง, ทางไหนมีบันไดทางนั้นก็มีหลังคายื่นออกไปเย็นมุข. สมัยบัดนี้ก็คงก่อพื้นภายในโขสถ์สูงเช่นสมัยเก่า และหลังคามุขก็ยังใช้อยู่ แม้พระที่นั่งเก่า ๆ ในพระบรมมหาราชวังก็ก่อสร้างทำนองอย่างโขสถ์ในสมัยเก่านั้นเหมือนกัน ต่างกันแต่หลังคานั้นทำเย็นยอดปราสาท.

ในสมัยสุโขทัย ที่ ๒๔ แห่งพุทธศักราช มีวิธีก่อ

สร้าง เกิดขึ้นใหม่อีก อย่าง ๑ แต่เป็นแบบไม่สู้งาม คือ ทำเป็นคิ้วยาวยื่น พระที่นั่ง จักรี มหา ปราสาท ก็สร้าง ตามแบบนี้ ช่าง ฝรั่ง เป็นผู้ออกแบบ แต่ พระที่นั่ง องค์นี้ใช้ หลังคา แบบไทย กระทรวง หลายกระทรวง ก็ใช้ แบบ ก่อ สร้าง เช่นเดียว กัน คือ กระทรวง การ ต่าง ประเทศ กระทรวง พระคลัง มหาสมบัติ กระทรวง มหาดไทย กระทรวง กระลาโหม กระทรวง ยุติธรรม เป็นแบบ ก่อ สร้าง ที่ใช้ ห้อง กว้าง ๆ รูป ร่างใกลน ๆ เกลี้ยง ๆ ไม่ มีลวดลาย

ต่อ มา ปลาย ศตวรรษ ที่ ๒๔ ย่าง เข้า ศตวรรษ ที่ ๒๕ การ ก่อ สร้างใช้ แบบ ฝรั่งโดย มาก เช่น พระที่นั่ง อนันตสมาคม และ พระที่ นั่ง อื่น ๆ ใน พระราชวัง สวนดุสิต เป็นต้น.

ดนตรี วิทยา

เสียง ดนตรี ของไทยไม่ได้ เขียน ลง เป็น เครื่องหมาย อย่างใด ผู้ร้อง หรือ ผู้ เล่น เครื่อง ดนตรี จึง ต้อง เรียน ด้วย วิธี ฟังเสียง ครู หรือ เสียง เครื่อง ดนตรี ซึ่ง ครู ทำให้ ฟัง เป็น ตัวอย่าง

เครื่อง ดนตรี ของไทย แบ่ง ออก เป็น ๓ ชะนิด คือ เครื่องตี, เครื่องสาย และเครื่องเป่า. เครื่องตี ได้แก่ กลอง ฆ้อง และระนาด. กลอง มีหลายชะนิด คือ กลองใหญ่ซึ่งใช้ คู่เสมอและตี ด้วยไม้ กลองใหญ่ขนาดเล็ก สำหรับ ละครชาตรี และ หนังตะลุง

เปิงมาง เย็น กลองยาว หุ้ม หนัง สอง หน้า ตี ด้วย มือ เย็น กลอง เถียว. ตะโพน เย็น กลอง ยาว แค่ กลาง ป่อง หุ้ม หนัง สอง หน้า มี ขา สำหรับ ตั้ง ตี ด้วย มือ, กลองแขก เย็น กลองยาว หุ้ม หนัง สอง หน้า ตี ด้วย มือ เสียง กว่า เปิงมาง เย็น กลองคู่, กลองชะนะ คล้าย กลองแขก แต่ ตี ด้วยไม้ ใช้ ใน พิธี ต่าง ๆ, กลองยาว เย็น กลอง พะม่า หุ้ม หนัง หน้า เถียว อีก ข้าง หนึ่ง เล็ก เรียว ปาก กาย เย็น กลอง หมู่ ตั้งแต่ ๒ ใบ ถึง ๕ ใบ, โทน คล้าย กลอง ยาว พะม่า แต่ เล็ก และ สั้น, รำมะนา เย็น กลอง แขก มะลายู กว้าง ขนาด กลอง ใหญ่ แต่ สั้น แบน หุ้ม หนัง หน้า เถียว เย็น กลอง หมู่.

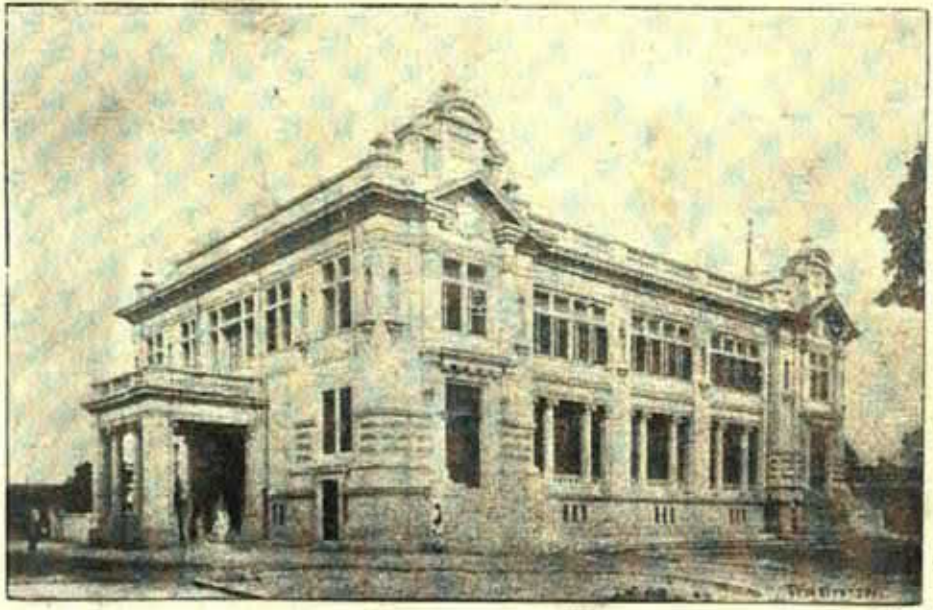
ฆ้อง มี หลาย ชะนิด คือ ฆ้องไหม่ง เย็น ฆ้องใหญ่ กว่า ฆ้อง อย่าง อื่น ใช้ ใน การ พิธี ต่าง ๆ, ฆ้อง กระแต รูป ร่าง อย่าง เถียว กับ ฆ้องไหม่ง แต่ เล็ก กว่า มาก, ฆ้องวง (ใหญ่) มี ฆ้อง ๑๖ ใบ เรียง กัน เย็นวง ตาม ลำดับ ขนาด และ เสียง, ฆ้องวง (เล็ก) มี ฆ้อง ๒๑ ใบ เสียง สูง แหลม กว่า ฆ้องวง ใหญ่.

ระนาด มี ๒ อย่าง คือ ระนาดแก้ว ทำ ด้วย เหล็ก หรือ ทองเหลือง กับ ระนาดไม้ ระนาด ทั้ง ๒ อย่าง นี้ ยัง แบ่ง ออก เย็น อย่าง ละ ๒ ชะนิด คือ ระนาดเอก สำหรับ เสียง สูง ชะนิด ๑ และ ระนาด ทุ้ม สำหรับ เสียง ต่ำ ชะนิด ๑

เครื่องสาย มี หลาย อย่าง คือ จะเข้ รูป คล้าย กระเช้

ยาว ๑ เมตร์กว่า มี สาย ๓ สาย, ซอสามสาย ทำด้วย กะลามะพร้าว หุ้มด้วย หนัง คัน ซอ ยาว ประมาณ ครึ่ง เมตร์ กว่า ขึ่งด้วย หาง ม้า คล้าย คันชู สำหรับ สี, ซอด้วง ทำด้วย ไม้ หรือ งา ช้าง รูป ยาว กลวง เบื้อ กระบอก ด้านหนึ่ง หุ้ม หนัง มี สาย ๒ สาย, ซออู้ ทำ ด้วย กะลา มะพร้าว ทำนอง ซอ สามสาย แต่ มี สาย ๒ สาย เท่านั้น.

เครื่องเป่า มีปีไทย ปีชะวา ขลุ่ย แคน แตรยาว, ปีไทย เสียง ทุ้ม และ อ้าวใช้ ใน เครื่อง พิณพาทย์ ปี่ชะวา เสียง แหลม ใช้เข้า ชุด กับ กลองแขก รูป ร่าง ปีไทย นั้น คัน ปลาย ขนาด เท่า ๆ กัน แต่ ปีชะวา ปลาย ผาย คล้าย ปากแตร ปี ทั้ง ๒ อย่าง นี้ ทำ ด้วยไม้ มะเกลือ หรือไม้แดง, ขลุ่ย เบื้อ เครื่อง ชุด ของ เครื่อง สาย หรือ มะโหรี ทำ ด้วยไม้ ไผ่, แคน ระใช้ เป่า แต่ ลำพัง อัน เดียว หรือ เป่า รวม กัน หลาย ๆ อัน คล้าย แตรวง อย่าง ฝรั่ง ก็ได้ เรียก ว่า แคน วง ยาง ที ก็ เป่า ประสาน เสียง กับ เครื่อง สาย แคน เบื้อ เครื่อง คนตรี ของไทย เหนือ ทำ ด้วยไม้ ซาง ๑๔ อัน ภายใน มี ลิ้น ทองเหลือง สำหรับ ทำให้ เกิด เสียง เมื่อ เวลา เป่า ลม เข้าไป ทาง เต้า ซึ่ง เบื้อ ตัว แคน สำหรับ หลอด ๑๔ หลอด นั้น เต้า ทำ ด้วยไม้ แข็ง ใช่ไม้ ประ



ธนาคารสยามกัมมาจล จังหวัดพระนคร

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)



พระที่นั่งอนันตสมาคม จังหวัดพระนคร

(จากหนังสือที่ระลึกเปิดทางรถไฟสายใต้)

เป็นต้น, แตรยาว ทำด้วย ทองเหลือง เป็นแตรคู่ ใช้เป่า เวลา พระเจ้าแผ่นดิน เสด็จ ออกใน การ พระราชพิธี ต่าง ๆ

นอก จากเครื่อง ดนตรีไทย ดนตรีไทยยังใช้ เครื่องดนตรี ฝรั่ง อีก หลาย อย่าง ที่ กรม มหรสพ มี วง ดนตรีเครื่อง สาย ฝรั่ง บรรเลง เพลงฝรั่งได้ดี และ กระทรวงทหาร เรือ และ กระทรวงโหม มีแตรฝรั่ง บรรเลงเพลงไทย และ เพลงฝรั่งได้ เป็น อย่าง ดี เหมือน กัน นอกจากนี้ ยังมีแตรวงของ ลูกเสือ อยู่ที่ตามโรงเรียนใหญ่ ๆ และแตรวง ของราษฎร ที่ สำหรับ รับ จ้างใน การ แห่แหน และตาม โรง ภาพยนตร์เป็น อาชีพ อีก.

ดนตรี ของไทย กับของพม่า เกือบ จะไม่ ต่าง กันเลย แม้ เครื่อง ดีด สี ตี เป่า ก็เหมือน กันหลาย อย่าง แต่เพลง เป็น อัน มาก ที่ พม่า ชอบ ร้อง บรรเลง คง จะเอา เพลงไทยไปใช้ คง จะเห็นได้ จาก เพลงสรรเสริญ พระบารมี ของพระเจ้าแผ่นดินพม่า ในกาล ก่อน และ ซึ่ง เกี่ยว นี้ ก็ ยังใช้อยู่ ตามโรงละคร พม่า ก็ถึง ตัว ละคร ซึ่ง เป็น ตัว เจ้าแผ่นดิน ออก หน้า ฉาก พม่า บอก เพลง สรรเสริญ บท นี้ ว่า ไยยา คือ อยุธยา ชื่อ เพลง ก็บอก อยู่ แล้ว ว่า เป็น เพลงไทย เครื่อง ดนตรี ของไทย และ ของ พม่า คง จะ ถ่าย แยย มา จาก อินเดียโบราณ ซึ่ง เป็น ของ ต่าง ๆ หลาย ๆ แล้วเอา มาเปลี่ยน แปลงให้ ดีขึ้น และ เหมาะ

แก่ คนครึ ของไทย เขมร ก็ใช้ เครื่อง คิด สี ที เช่า เหมือน กับ ของไทย หลาย อย่าง เหมือน กัน.

นาฏกศาสตร์

นาฏกศาสตร์ (วิชชาละคร) ของไทย มี มา แต่สมัยก็ก คำยรพ์ มีคำกล่าวกันว่า ละครมีขึ้นในจังหวัดนครศรีธรรมราช ก่อน แล้วจึง แพร่ หลาย ออกไป ทั่วประเทศสยาม เหตุฉะนั้น จึงได้มี ชื่อ ว่า ละคร ตามชื่อ จังหวัด นคร ศรีธรรมราช ซึ่ง คน พื้นเมือง เรียก กันว่า เมืองละคร เช่น เดียว กับ เรียก หนังตะลุง ตาม ชื่อ จังหวัด พัทลุง ซึ่ง เป็น จังหวัด ที่ มี หนัง ตะลุง ก่อน ที่อื่น ที่ สันนิษฐาน กัน ดังนี้ ก็เพราะ นคร ศรีธรรมราช ก็เป็น จังหวัด เก่า ที่ สุด จังหวัด ๑ ใน ประเทศ สยาม และ ทั้ง เป็น จังหวัด ที่ได้ รับ สาสนาพราหมณ์เข้ามา จาก อินเดีย และการเล่นละคร ก็ คงได้ ตำรา มา จาก อินเดีย ด้วย เหตุ ฉะนั้น ละคร และโขน ของไทย จึง มี เรื่อง พราหมณ์ปน อยู่ ด้วย เป็น อัน มาก เช่น เรื่อง รามเกียรติ์ เป็นต้น ทั้ง การ แต่งตัว ละคร ก็ แต่ง อย่าง พราหมณ์

ใน สมัย ก่อน ละครไทย เล่น กลาง แจ้ง คน ดู อยู่ ๓ ด้าน อีก ด้าน หนึ่ง สำหรับ พิณพาทย์และ ตัว ละคร แต่ง ตัว บางที ก็ มี ฉาก กั้น เครื่อง ตกแต่ง สถาน ที่ เล่น ก็ มี แต่ เตียง ตั่ง เตียง ซึ่ง สมมุติ เป็น ที่ นั่ง ที่ นอน และ อื่น ๆ อีกได้ หลาย อย่าง แล้ว

แต่ความประสงค์ เมื่อต้องการป่า ก็เอากิ่งไม้มาปักเข้า เครื่องประกับกายใช้อย่างสมัยบุรีรัมย์แล้วไป ด้วยแก้วและทองเทียม เสื้อทำด้วยผ้าเยียระบับ ผ้าหุ่งเย็นผ้าสมปักหรือผ้ายก เครื่องแต่งตัวแต่งอย่างคนโบราณมี ชฎา รัดเกล้า บั้นเหน่ง กรองเกียกอน อินทร์ธนู ตายทิศ สังวาลย์ ทับทรวง ทองกร กำไลมือ เจียระบาด สมัยเพลา กำไลเท้า เรื่องที่แสดงมักเย็นเรื่องประโลมโลก ตัวพระเอกก็คือเทวดาหรือเจ้าแผ่นดิน นางเอกก็คือนางฟ้าหรือเจ้าหญิง / ตัวละครในสมัยหลังเย็นผู้หญิงทั้งนั้น ผู้ชายเย็นตัวตลก, แต่ทางยักษ์ใดตัวละครยังเย็นชายที่เรียกว่าพวกโขน ตัวละครมักหน้าสีขาว ตัวเขียนคำ ปากแต้มสีแดง การเล่นมีร้องและรำ การแสดงความรู้สึกในใจ เช่น ความยินดี เสียใจ ความโกรธ ความกลัว และความสำราญ ก็แสดงด้วยกิริยาอาการที่รำและร้องนั้นเอง การรำนี้ต้องใช้เวลาหัดนาน และต้องหัดตั้งแต่เด็กๆ จึงจะรำได้ดี

โขน

การมหรสพชนิดนี้ก็คล้ายกับละคร แต่เรื่องที่แสดงเย็นเรื่องรามเกียรติ ตัวผู้เล่นแต่งตัวเพี้ยนกับละครบ้างเล็กน้อย คือ ศีรษะสวมหัวโขนซึ่งเย็นรูปศีรษะของตัว

บทต่าง ๆ ในเรื่องรามเกียรติ ตัวโขนนั้นสวมลงมาปิดหน้าหมด ผู้เล่นจึงไม่มีหน้าที่ที่จะพูดเลย มีคนอื่นพูดแทน เรียกว่าพากย์ ตัวละครเขียนแต่ออกท่าทางให้เข้ากันกับเรื่องที่เขาพากย์เท่านั้น

หนังตะลุง

หนังตะลุงเป็นการมหรสพซึ่งมีขึ้นในจังหวัดพัทลุงก่อนที่อื่น จึงได้เรียกชื่อคล้ายชื่อจังหวัดนั้น โรงสำหรับเล่นหนังตะลุงเป็นกระท่อมเล็กๆ ปลูกสูงเพียงตา หน้าโรงขึงขอผ้าขาว เล่นแต่เวลากลางคืนเท่านั้น เพราะต้องอาศัยแสงไฟ ตัวหนังทำด้วยหนังวัวหรือหนังควาย ข้อมือและขา และปากเคลื่อนไหวได้แต่ตัวเดียว ๆ เช่นตัวยักษ์เป็นต้น ซึ่งทำรูปให้น่าขันสมเป็นยักษ์ด้วย ตัวสำคัญ ๆ เช่นพระลักษมณ์ พระราม ทศกัณฐ์ และหนุมานเป็นต้น สลักอย่างงดงามตามตัวเคลื่อนไหวไม่ได้ เมื่อถึงเวลาตัวหนังพูด ผู้เชิดเป็นผู้พูด และชักยนต์ให้ปากอ้าและหุบให้ดูประหนึ่งว่าตัวหนังนั้นพูด เรื่องที่แสดง คือ เรื่องรามเกียรติอย่างเดียว ไม่แสดงเรื่องอื่นเลย

ยี่เก

การเล่นชะนิดนี้คล้ายกับละคร ทั้งในเชิงแต่งตัว

และวิธีแสดงเรื่อง ต่างกันแต่ที่ตัวผู้เล่นยี่เกโดยมากเป็นผู้ชาย แต่เดิมทีเดียวผู้เล่นไม่มีผู้หญิงปนเลย น่าจะเป็นการมหรศพของชาวมะลายู ซึ่งเป็นผู้นับถือศาสนาอิสลาม

นาฏกศาสตร์ของไทยในระหว่าง ๒๐ ปีล่วงมานี้ ได้เปลี่ยนแปลงไปตามสมัยนิยม ดำเนินตามนาฏกศาสตร์ของชาวตะวันตก คือเกิดมีละครพูด ใช้เครื่องแต่งตัว ภาษา และกิริยาท่าทางอย่างที่คนเราใช้อยู่ตามปรกติ ฉากก็แต่งขึ้นเหมือนสถานที่ที่เป็นจริง เครื่องใช้ เครื่องตกแต่งที่แสดงเรื่องก็เป็นของจริงๆ ที่คนใช้ เรื่องที่แสดงก็แต่งเทียบเคียงกับเรื่องที่เป็นไปในชีวิตของคนเรานี่เอง เป็นเรื่องสนุกบ้าง และเรื่องโศกบ้าง เข้าฉากเป็นชุดๆ มีปิดม่านเปิดม่านแบ่งระยะเวลาของเรื่องเป็นตอนๆ เรียกว่าองก์

๓๐. ประวัติศาสตร์

ดินแดนซึ่งเป็นที่ตั้งประเทศสยาม

ดินแดนซึ่งเป็นที่ตั้งประเทศสยามในแหลมอินดูจีนนี้ เดิมเป็นที่อยู่ของชนชาติป่าหลายชาติ แต่ชาติที่สำคัญนั้นมี ๓ คือ ขอม ลาว และมอญ ซึ่งพูดภาษาคล้ายคลึงกัน

ชาติขอม มีภูมิลำเนาอยู่ในทิศแดนตอนตะวันออกแห่งอ่าวสยาม คือลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ ซึ่งเป็นที่ตั้งประเทศเขมรเดี๋ยวนี้

ชาติมอญ มาเรียกในภายหลังว่า รามัญ อยู่ตอนตะวันตก คือลุ่มแม่น้ำสาละวิน ตลอดจนถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ที่เป็นประเทศพม่าเดี๋ยวนี้

ชาติขอมและมอญ จะรู้ได้ในเวลานี้ คือ ชนที่เราเรียกว่าเขมร ชมุ ข่า มอญ เม็ง ฯลฯ ภาษาที่ชนเหล่านี้ใช้พูดกันเป็นภาษาขอมโบราณ เพราะฉะนั้นจึงรู้ได้ว่าชาติเหล่านี้มีเชื้อสายสืบมาจากชาติขอมโบราณ

ชาติลาว เดี๋ยวนี้เรียกว่า ละว้า หรือ ลัวะ อยู่ตอนกลาง คือตอนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตลอดจนลุ่มแม่น้ำโขงตอนเหนือและตะวันออก เช่น มณฑลพายัพ นครราชสีมา อุบล อุดร ร้อยเอ็ด และในเวลานี้ยังมีอยู่ตามป่าและภูเขาในมณฑลฝ่ายเหนือเป็นอันมาก มีภาษาพูดต่างหากคล้ายภาษาขอม พวกละว้านี้มีเชื้อสายสืบมาจากพวกขอมโบราณเหมือนกัน ส่วนชนที่เราเรียกกันว่าลาวในชั้นนี้ และมีอยู่ในมณฑลพายัพ มหาราษฎร์ อุบล อุดร ตลอดจนฝั่งน้ำแม่น้ำโขงนั้น

หาใช่ลาวเดิมคือ พวกละว้าไม่ เป็นพวกไทยหรือเรียกว่า ลาว–ไทย เป็นชนที่ได้ย้ายลงมาอยู่ในตอนหลัง ส่วนภูมิประเทศของมณฑลเหล่านี้ แต่โบราณเป็นที่อยู่ของชนชาติลาวเดิม คือ ละว้า

ชาติไทย หรือลาว–ไทยนั้น ทุกวันนี้มีหลายพวก และเรียกชื่อต่าง ๆ กัน เช่น ไทย ไท ผู้ไทย ซาน เฉียง เงี้ยว ลื้อ เขิน ญวน พวน กาว แกว ฯลฯ ชนเหล่านี้ทุกพวกล้วนพูดภาษาไทย และมีเรื่องราวรู้ได้ว่าเป็นไทยทั้งสิ้น

เหตุใดไทยจึงมาตั้งอยู่ในประเทศสยามนี้ จำเป็นต้องกล่าวประวัติของชนในพื้นที่นี้ไทยย่อก่อน

ประวัติละว้า ในชั้นเดิมก่อนที่พวกไทยมาตั้งในประเทศสยามนี้ ท้องที่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ปากน้ำสยามขึ้นไปถึงมณฑลพายัพ เป็นที่อยู่ของพวกละว้า (ลาวเดิม) ทราบได้แต่เพียงเลา ๆ ว่า พวกละว้าคงจะตั้งอยู่เป็นแห่ง ๆ เป็นอิสสระไม่ขึ้นแก่กัน. ก่อน พ.ศ. ๗๐๐ ขึ้นไป คือก่อนที่พวกขอมมาเป็นใหญ่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พวกละว้าคงตั้งเป็นอาณาจักร์อยู่ทางประเทศนี้ ๔ อาณาจักร์ด้วยกัน คือ

อาณาจักร์ฝ่ายใต้ตอนตะวันตก มีเมืองนครปฐม เป็นราชธานี อาณาจักร์นี้ปรากฏว่า เมื่อราว พ.ศ. ๓๐๐ ชาวอินเดียได้นำ พระพุทธ สาสนา มาตั้งอยู่ก่อนแห่งอื่น ๆ

อาณาจักร์ฝ่ายใต้ตอนตะวันออก มีเมืองละโว้เป็นราชธานี เมืองละโว้พึ่งมาเปลี่ยนชื่อเป็นลพบุรี ตามคติของพราหมณ์ในชั้นหลัง

อาณาจักร์ตอนกลาง มีเมืองสยามเป็นราชธานี พึ่งมาเปลี่ยนเรียกว่าเมืองสุโขทัย เมื่อภายหลัง แต่ชาวต่างประเทศยังคงเรียกตามชื่อเดิม, จีนเรียกอาณาจักร์สุโขทัย เมื่อครั้งราชวงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ว่า "เสียมก๊ก"

อาณาจักร์ตอนเหนือ คือมณฑลพายัพรวมทั้งมหาราษฎร์ด้วย มีเมืองเชียงลาวเป็นราชธานี เมืองเชียงลาวอยู่ริมแม่น้ำละว้า ซึ่งบัดนี้เรียกว่าแม่น้ำสาย อยู่ตอนเหนือของจังหวัดเชียงราย

แต่ภายหลัง พ.ศ. ๗๐๐ ลงมา เมื่อชาวอินเดียมาเป็นใหญ่ที่ประเทศขอม คือ เขมร, ขอมได้แผ่อำนาจเอาอาณาจักร์ของละว้าเหล่านี้ไปได้หมด, ขอมได้ปกครองอาณาจักร์เหล่านี้มาประมาณ ๙๐๐ปี ถึง พ.ศ. ๑๖๐๐ พะม่ามาปกครองอยู่ได้ประมาณ ๑๐๐ปี แล้วขอมจึงมาปกครอง

ต่อไปอีกเกือบ ๑๐๐ ปี. จนราวใกล้ พ.ศ. ๑๘๐๐ พวกไทยที่อยู่เหนือขึ้นไปจึงได้ลงมาทางใต้ มาเป็นใหญ่อยู่จนทุกวันนี้

ประวัติของที่เกี่ยวกับประเทศสยาม

เรื่องราวของขอมเดิมเป็นมาอย่างไร หนังสือและหลักฐานอย่างอื่นที่จะสอบสวนไม่มีเท่ากับสังเกตโบราณวัตถุที่พวกขอมได้สร้างไว้ เช่น พระเจดีย์และเทวสถาน ที่ทำด้วยหินเป็นต้น กับหลักศิลาจารึกและสิ่งของต่าง ๆ ที่ขุดพบ ประกอบกับตำนานของประเทศเขมรและประเทศอื่นเทียบเคียงด้วย.

ได้กล่าวมาแล้วว่า ภูมิประเทศตอนใต้ในแหลมอินดูจีนเหนือข้าวสยาม ตั้งแต่เมืองขอมขึ้นมาตามชายทะเลตลอกออกไปจนถึงเมืองมอญนั้น เป็นที่อยู่ของพวกขอมโบราณ เพราะชาวพื้นเมืองเดิมในถิ่นเหล่านี้ คือ พวกขอม พวกละว้า (ลาวเดิม) และพวกมอญ พูดภาษาคล้ายคลึงกันซึ่งนับได้ว่าเป็นชาติเดียวกัน แต่หากไปตั้งบ้านเมืองอยู่ต่างหากต่างท้องที่กันออกไปจึงได้มีชื่อต่างกัน.

อีกประการหนึ่งในท้องที่เหล่านี้มีโบราณวัตถุที่พวกขอมครั้งมีอำนาจได้สร้างไว้มากมายหลายแห่งยังเป็นพะยานอยู่ โบราณวัตถุเหล่านี้มีข้อที่ควรสังเกตอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. โบราณวัตถุที่ปรากฏอยู่ทางทิมแถนฝ่ายตะวันออกแห่งแม่น้ำเจ้าพระยา มักเป็นเทวสถานของสาสนาพราหมณ์โดยมาก เช่น ปราสาทหินเป็นต้น

๒. โบราณวัตถุที่ปรากฏอยู่ทางทิมแถนฝ่ายตะวันตกแห่งแม่น้ำเจ้าพระยา มักเป็นเจดีย์ของพุทธสาสนาโดยมาก เป็นแต่ที่ตั้งแต่ปลายแหลมมะลายูตลอดขึ้นไปถึงเมืองมอญ. ไม่ว่าเทวสถานของสาสนาพราหมณ์หรือเจดีย์ของพุทธสาสนา รู้ได้แน่ว่า เป็นแบบก่อสร้างอย่างอินเดียทั้งสิ้น แม้อักษรและภาษาที่จารึกไว้ก็เป็นของชาวอินเดีย. และสังเกตได้อีกอย่างหนึ่งว่า โบราณวัตถุทางพุทธสาสนาเป็นฝีมือช่างอินเดียรุ่นแรก แต่โบราณวัตถุทางสาสนาพราหมณ์เป็นฝีมือช่างอินเดียรุ่นหลัง เพราะของที่สร้างในพุทธสาสนาที่เป็นของเก่าเช่นพระปฐมเจดีย์ (เขาปรางเสริมนั้นออกเสีย) ฝีมือก่อสร้างไม่ละเอียดและงดงามเท่าเทวสถานที่นครวัดในประเทศเขมร และเพราะของเก่าสร้างแต่ครั้งวิชชาช่างในอินเดียยังไม่เจริญ ส่วนเทวสถานสร้างเมื่ออินเดียได้ถ่ายแบบจากกรีกจนวิชชาช่างในอินเดียเจริญแล้ว จึงได้มีช่างฝีมือดีมาอำนวยการ และได้แบบอย่างก่อสร้างทางประเทศนี้ สมด้วยหนังสือของวินเซอร์ เอ. สมิท แต่



ปรางที่ปราสาทเขาพะนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์
มีรอยพระพุทธบาทภายใน

(จากรายงานกรมแผนที่ พ.ศ. ๒๕๒๒ หน้า ๒๕๒)

ว่าด้วย ตำนาน การ ช่างใน อินเกีย ว่า บรรดาโบราณ วัตถุ ที่มี อยู่ ใน อินเกีย ของ เก่า ที่ สุด ที่ได้ ตรวจ พบ นั้น สร้าง แต่ ครั้ง พระเจ้า อโศกราช เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐ เศษ และ ล้วน แต่ เป็น วัตถุใน พระพุทธสาสนา ทั้งสิ้น เช่น พระสถูปเจดีย์เป็นต้น แต่โบราณ วัตถุใน สาสนาพราหมณ์ เช่น ช่าง หิน เป็นต้นได้ สร้างใน สมัย ต่อ มา อีก นาน.

เมื่อโบราณ วัตถุ ซึ่งเป็นแบบ ก่อสร้างอย่าง อินเกีย ปรากฏ เป็น หลักฐาน อยู่ใน ภาค ต่าง ๆ แห่ง แหลม อินดูจีน นี้ จึง ควร ยุติได้ว่า แต่ ครั้งโบราณ ชาว อินเกีย คงได้ไป มา ค้าขาย และตั้ง ภูมิลำเนา ลง เป็นหลักฐาน จนได้ มาเป็นครู อาจารย์ และ เป็น หัว หน้า ปกครอง ครอบ งำ คน พื้น เมือง จึงได้ สร้าง วัด และ เทวสถานไว้ ทาง ประเทศ นี้ มาก.

แรก ที่ ชาว อินเกีย มา อยู่ ประเทศ นี้ เมื่อไร นั้น ยัง หา ตำนาน ที่ เป็น หลักฐาน สอบสวนได้ ยาก ตาม เนื้อ ความใน ศิลา จารึก ของ พระเจ้า อโศกราชใน อินเกีย แห่ง ๑ ว่า เมื่อ ราว พ.ศ. ๒๐๐ เศษ พระเจ้า อโศกราช ยก กองทัพไป ปราบปราม กลิงคราษฎร์ ซึ่ง อยู่ ทาง อินเกีย ฝ่ายใต้ ได้ ฆ่าฟัน ผู้คน ล้มตาย เสีย มาก กว่า มาก ใน ครั้งนั้น พวก อินเกีย ฝ่าย ใต้ ที่ หนี ภัย คง อพยพ มา ทาง ประเทศ ของ นี้ มาก เพราะ ชาว

อินเดียได้เคยไปมาค้าขายรู้จักลู่ทางมาพานแล้ว ตั้งแต่ราวพุทธกาลหรือก่อนพุทธกาลขึ้นไป เป็นครั้งแรกที่ชาวอินเดียมาตั้งภูมิลำเนามาก ๆ ด้วยกัน และคงมาตั้งอยู่เป็นแห่ง ๆ แล้วก็เพิ่มเติมคิดต่อกันมามากขึ้นทุกที หลักฐานที่อ้างคือศิลาจารึกที่พบทางประเทศนี้ เป็นอักษรและภาษาของชาวอินเดียฝ่ายใต้. เดิมก็มาขึ้นที่แคนมอญก่อน แล้วจึงได้ตั้งภูมิลำเนาต่อไปเป็นลำดับจนในแคนละว้าถึงท้องที่ที่เป็นมณฑลราชบุรีและนครชัยศรีในบัดนี้. ต่อมามีชาวอินเดียอีกพวกหนึ่งแล่นเรือข้ามแหลมมะลายูไปตั้งภูมิลำเนาในประเทศงามซึ่งเป็นประเทศญวนใต้ในบัดนี้ ในสมัยนั้นประเทศอินเดียได้ถึงซึ่งความรุ่งเรืองมาแล้ว ชาวอินเดียที่มาเป็นพวกนับถือพุทธสาสนาและเป็นชาติที่เจริญด้วยศิลปวิทยา มีความฉลาดมากกว่าพวกขอมและพวกมอญซึ่งเป็นชาวพื้นเมือง จึงสามารถแสดงคุณวุฒิให้คนพื้นเมืองนิยมนับถือจนยกย่องให้เป็นครูอาจารย์ จึงได้มาสร้างเจดีย์ไว้ทางประเทศนี้มากมายหลายแห่ง มีพระปฐมเจดีย์ในจังหวัดนครปฐมเป็นต้น ต่อมาอีก ๔๐๐ ปี ราว พ.ศ. ๗๐๐ ชาวอินเดียอีกพวกหนึ่งได้อพยพมาอยู่ในแคนขอมทางปากแม่น้ำโขง พวกที่มารุ่นหลังนี้นับถือสาสนา

พราหมณ์ มาอยู่มากเข้า มีชาวอินเดียผู้ ๑ เป็นคนสำคัญ มาได้เป็นภัสดาของนางพระยาเมืองขอม เหตุฉะนั้นราชวงศ์ขอมจึงได้เป็นเชื้อสายอินเดีย และเมื่อชาวอินเดียได้เป็นใหญ่ และตั้งมั่นลงในประเทศของฝ่ายใต้ คือที่ประเทศเขมรเดี๋ยวนี้แล้ว ตั้งแต่นั้นก็บังคับให้พวกขอมนับถือสาสนาและประเพณีต่าง ๆ ตามลัทธิพราหมณ์ ปนกันกับลัทธิพุทธสาสนาซึ่งพวกชาวอินเดียที่มาอยู่ก่อนสอนไว้แพร่หลายแล้ว เหตุฉะนั้นการถือพุทธสาสนากับสาสนาพราหมณ์คือไสยศาสตร์จึงปะปนกันตั้งแต่นั้นมา เมื่อพวกชาวอินเดียผู้ระยรู้วิชชาการต่าง ๆ ดีกว่าคนพื้นเมืองมาเป็นใหญ่ในประเทศของมแล้ว ก็สามารถแผ่อำนาจเหนือคนชาติอื่น และขยายอาณาเขตต์ออกไปเป็นลำดับ จนได้ดินแดนของพวกละว้าทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และดินแดนในลุ่มแม่น้ำโขงไว้ในอำนาจ พวกละว้าก็ต้องตกอยู่ในอำนาจของมาหลายร้อยปี ตลอดเวลาในสมัยนี้มีพวกขอมมาตั้งบ้านเมืองอยู่ในประเทศละว้ามากขึ้นทุกที ยังมีเทวสถานหรือที่เรียกกันสามัญว่าปรางบ้าง กู่บ้าง ซึ่งพวกขอมได้สร้างไว้ด้วยศิลาตามที่ต่าง ๆ ที่ได้ตั้งเมืองปรากฏจนบัดนี้หลายแห่ง

เช่น ปราสาทหินที่อยู่ในอำเภอพิมายเป็นต้น เมืองใหญ่ที่สำคัญก็สร้างเทวสถานเป็นขนาดใหญ่ เมืองน้อยก็สร้างเป็นขนาดย่อม นี่เป็นเค้าให้รู้วิธีการที่พวกขอมปกครองแคนละว้าในสมัยนั้นได้ ๒ อย่าง คือ

๑. เขตต์แดนละว้าที่พวกขอมจัดการปกครองเอง เขตต์แดนที่อยู่ในอำนาจของขอมทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ พวกขอมแบ่งการปกครองออกเป็น ๒ มณฑล คือ มณฑลฝ่ายใต้เรียกว่า แคนละไว้ ตั้งเมืองละไว้ คือ ลพบุรีเป็นราชธานี. มณฑลฝ่ายเหนือเรียกว่า แคนสยาม ตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี แต่เทวสถานของขอมทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้มีปรากฏเพียงเมืองชะเลือง (คือสวรรคโลก) เป็นที่สุด.

เขตต์แดนที่อยู่ในอำนาจของขอมทางลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่เหนือเขาบรรทัดขึ้นไป คือที่เป็นมณฑลนครราชสีมา อุบล อุดร พวกขอมจัดการปกครองออกเป็น ๒ มณฑล คือ มณฑลละวันตก ตั้งเมืองพิมายเป็นราชธานี. มณฑลละวันออก ตั้งเมืองสกลนครเป็นราชธานี แต่เทวสถานของขอมมีต่อขึ้นไปถึงเมืองเวียงจันทน์เป็นที่สุด.

๒. เขตต์แดนละว้าที่เสียส่วยแก่พวกขอม เขตต์แดนของขอมในสมัยเมื่อขอมมีอำนาจนั้น นอกจากพวก

ขอมจักการปกครองเองแล้ว ยังมีเขตต์แดนที่เข้าเมืองละว้าขอมเสียส่วยอีก คือเขตต์แดนที่อยู่ต่อลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นไปทางเหนือตลอดจนถึงมณฑลพายัพ และทางลุ่มแม่น้ำโขงก็เป็นของขอม ท้องที่เหล่านี้พวกขอมหาได้ตั้งการปกครองด้วยคนเองไม่ สมด้วยพงศาวดารฝ่ายเหนือที่ปรากฏว่า พระยาขอมเมืองละโว้ (ลพบุรี) ให้นางงามเทวีวงศ์ราชธิดาขึ้นไปครองเมืองหริภุญชัย (จังหวัดลำพูน) เห็นได้ว่าเป็นวิธีการที่ขอมขยายอำนาจเอาเมืองส่วยมาเป็นเมืองปกครองเองต่อไป

ขอมมีอำนาจถึงคันสูงสุด เมื่อราว พ.ศ. ๑๔๐๐ ได้สร้างเทวสถานไว้ที่นครหลวงเขมรเรียกว่า นครทม และที่นครวัดในประเทศเขมร ทำอย่างวิจิตรงดงามเป็นโบราณวัตถุอันใหญ่ได้มากแห่ง ๑ ในโลก แสดงให้เห็นว่าอำนาจและกำลังของเขมรมีมากมายเพียงไร.

นับแต่ พ.ศ. ๑๔๐๐ ลงมา อำนาจขอมทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็เสื่อมลงทุกทีจนถึง พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าอนุรุทธ หรือเรียกว่า พระเจ้าอโนรธามังช่อผู้เป็นใหญ่ในประเทศพม่า ได้ยกกองทัพมาปราบปรามพวกขอมและละว้าทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ เขตต์แดนเหล่านี้จึงตกไป

อยู่ในอำนาจพะม่าประมาณ ๑๐๐ ปี พออำนาจพะม่าเสื่อมลง พวกขอมจึงได้มาเป็นใหญ่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอีกคราวหนึ่ง เกือบ ๑๐๐ ปี พวกไทยที่อยู่ทางเหนือก็ยกลงมาปราบปรามพวกขอมและพะม่า เอาอำนาจปกครองไว้ในมือแต่ครั้งนั้น นับว่าอำนาจเขมรทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสิ้นสุดลงอย่างเด็ดขาด ใช่แต่เท่านั้น อำนาจเขมรแม้ในเมืองเขมรก็เสื่อมลงทุกที จนถึงสมัยพระเจ้าแผ่นดินไทยในรัชกาลที่ ๑ กรุงศรีอยุธยาราว พ.ศ. ๑๘๙๕ เขมรกับไทยรบกันครั้งหนึ่ง เขมรแพ้, ต่อมาราว พ.ศ. ๑๙๖๔ ในรัชกาลสมเด็จพระยมราชาธิราชที่ ๒ ประเทศเขมรตกมาเป็นประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา.

ประวัติไทย

ชนชาติไทยนั้น แต่เดิมมีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศจีนตอนใต้ ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำยางซีผังใต้ลงมา คือ ที่แคว้นที่เป็นมณฑลยุนหนำ (ยูนาน) มณฑลกุยจิว มณฑลกวางไส และมณฑลกวางตุ้ง (แม้ในทุกวันนี้ยังมีไทยที่พูดภาษาเดียวกันกับเราอยู่ใน ๔ มณฑลนั้นเป็นอันมาก) เป็นชาติใหญ่ชาติหนึ่งมาก่อนพุทธกาล และปกครองกันอยู่เป็น

คณะ ๆ คลายคณะ ต่างเป็นอิสสระไม่ขึ้นแก่กัน ส่วนจีนนั้นอยู่เหนือขึ้นไปอีก เมื่อมีอำนาจเข้าก็รุกแดนไทยลงมาไทยลำดับ แต่ประวัติการอันนานที่สุดเท่าที่ควรอ้างมาได้นั้น แต่เพียงแผ่นดินสามก๊กในประวัติการของจีนตอนที่ชนยังทำสงครามปราบปรามพวกฮวนนั้น (ที่จริงจีนเรียกพวกเราว่าฮวนนั้น เพราะเป็นธรรมเนียมของเขาที่เรียกคนต่างชาติว่าฮวนทั้งนั้น ทำนองจะถือตัวว่าตัวเป็นชาติที่เจริญชาติเดียว ชาติอื่น ๆ เป็นป่าเถื่อนคือเป็นพวกฮวนทั้งนั้น) แท้จริงก็คือจีนรุกแดนถิ่นของไทยนั่นเอง เมื่อไทยถูกจีนรุกรานเกือกร้อน พวกที่ไม่อยากอยู่ในอำนาจจีนจึงพากันอพยพมาหาที่อยู่ใหม่ ตั้งกันอพยพคราวละมาก ๆ เมื่อราว พ.ศ. ๘๐๐ เขยิบกันมา จึงเกิดมีไทยเป็น ๒ พวก คือพวกที่ยังอยู่ในถิ่นเดิมพวก ๑ พวกที่ละทิ้งบ้านเมืองเดิมและข่าลงมาทางซีกใต้พวก ๑

ประวัติไทยที่ตั้งอยู่ในถิ่นเดิม

พวกไทยที่ตั้งอยู่ในถิ่นเดิม คือในมณฑลทั้ง ๔ ทางประเทศจีนตอนใต้นั้น ตามหนังสือที่ชาวยุโรปแต่งกล่าวว่าไทยได้ตั้งอยู่เป็นพวก ๆ เป็นอิสสระไม่ขึ้นแก่กัน และถูก

พวกจีนเบียดเบียนเรื่อย ๆ มาเป็นเวลานานจนถึง พ.ศ. ๑๑๙๒ มีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง จดหมายเหตุจีนเรียกว่า สีลุโน พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ รวบรวมไทยได้เพียง ๖ ประเทศ ตั้งเป็นอาณาจักรใหญ่มีราชธานีอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองว่าตงในมณฑลยุนหนำทุกวันนี้ เมื่อพวกไทยรวมกันเป็นปึกแผ่นได้เช่นนี้ ก็มีกำลังพอที่จะป้องกันความเบียดเบียนของจีนได้ จึงตั้งอยู่เป็นปรกติมาได้นาน ราชวงศ์ของพระเจ้าสีลุโนได้ครองราชสมบัติสืบมา ๔ ชั่ว สิ้นเวลาประมาณ ๑๐๐ ปี ถึงพระเจ้าแผ่นดินไทยองค์หนึ่ง จดหมายเหตุจีนเรียกว่า โก๊ะล่อฝง ได้ครองราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๑๒๙๑ พระเจ้าแผ่นดินไทยองค์นี้เข้มแข็งในการสงคราม ตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองหนองแส จีนเรียกว่า ตาลีฟู อยู่ในมณฑลยุนหนำทุกวันนี้ อาณาจักรของพระเจ้าแผ่นดินไทยองค์นี้จีนเรียกว่าประเทศน่างเจียว (น่างเจียวเป็นภาษาจีน น่างแปลว่า ทิศใต้ เจียว แปลว่า เจ้า น่างเจียว ก็แปลว่า เจ้าเมืองใต้) ไทยเหตุที่พระเจ้าโก๊ะล่อฝงเข้มแข็งในการสงครามจึงได้รวบรวมเมืองไทยเดิมซึ่งยังตั้งเป็นอิสสระอยู่อีก ๕ เมือง เข้าเป็นอาณาจักรเดียว ตลอดเวลานี้ได้รบพุ่งกับจีนและทิเบตหลายคราว และในที่สุดได้เป็นไมตรีกันกับจีน โดย

จีนยอมยกราชธิดาให้ทำการอภิเษกกับราชโอรสของพระเจ้าโก๊ะล่อฝง แต่ทางหมายเหตุจีนมีเนื้อความกล่าวต่างออกไปว่ามีพระเจ้าแผ่นดินไทยครองราชสมบัติสืบวงศ์ต่อจากพระเจ้าโก๊ะล่อฝงมาอีกหลายชั่วจนถึง พ.ศ. ๑๔๒๔ ถึงแผ่นดินพระเจ้าฟะ พระเจ้าฟะจึงแต่งราชทูตไปทูลขอราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนมาอภิเษกกับโอรส ซึ่งเป็นที่สุดวงศ์ของพระเจ้าสีลุไน รวมราชวงศ์ของพระเจ้าสีลุไนครองราชสมบัติในประเทศไทยเดิม ๑๓ รัชกาล เป็นเวลา ๒๕๕ ปี ต่อนั้นมามีราชวงศ์อื่น ๆ ซึ่งเจือเป็นจีน ได้ครองราชสมบัติในเมืองไทยเดิม เริ่มแต่ พ.ศ. ๑๔๔๗ ต่อจากราชวงศ์ของพระเจ้าสีลุไนมาอีกประมาณ ๓๕๐ ปี ในระหว่างเวลานี้ขนบธรรมเนียมก็แปรไปเป็นจีนยิ่งขึ้นทุกที ด้วยเหตุราชวงศ์เจือเป็นจีน และมีชาวจีนเข้ามาเป็นไพร่บ้านพลเมืองมากขึ้นในไทยลำดับ จนถึง พ.ศ. ๑๗๙๗ ชาติมองโคลยกทัพมาตีอาณาเขตต์จีนฝ่ายเหนือ และต่อมาได้ประเทศจีนไว้ในอำนาจหมด จนถึง พ.ศ. ๑๘๒๓ กุบไบ๋ลข่าน ชาติมองโคลได้ครองราชสมบัติทรงอำนาจสิทธิ์ขาดในประเทศจีน ตั้งนามราชวงศ์ว่า กยัดวิย์วงศ์หงวน แล้วเที่ยวรบพุ่งแผ่อำนาจออกมาทางตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ และมาตีได้เมือง

ไทยเดิมไว้ในอำนาจคราวเดียวกันกับที่ตีได้เมืองพะม่า เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๗ ประเทศข่างเรียวคือเมืองไทยเดิม จึงได้เสียสงครามกลายเป็นเมืองขึ้นของจีนมาแต่ครั้งนั้น ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๒๗ นี้ตรงสมัยกรุงสุโขทัย.

ประวัติไทยที่บ่ายลงมาทางใต้

พวกไทยที่อยู่ในถิ่นเดิมนั้น ได้กล่าวมาแล้วว่าได้ถูกจีนเบียดเบียนมาเรื่อยมา พวกที่ไม่อยากอยู่ในอำนาจจีนจึงได้พากันอพยพมาทางทิศใต้และตะวันตกเฉียงใต้ เรื่องที่อพยพครั้งละมาก ๆ ตั้งแต่ราว พ.ศ. ๘๐๐ (แต่ก่อนเวลานี้ขึ้นไปก็มีไทยลงมาอยู่บ้างแล้ว) มาหาที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่หลายแห่ง ต่อมาก็มีพวกไทยทั้งถิ่นเดิมติดตามกันเรื่อยมา พวกหนึ่งไปรวบรวมตั้งเป็นบ้านเมืองขึ้นทางลุ่มแม่น้ำสาละวิน (Salween) ที่อยู่ในประเทศพะม่าเดี๋ยวนี้ พวกนี้ต่อมามีนามว่า ไทยใหญ่ หรือเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า "เงี้ยว" พะม่าเรียกว่า "ชาน" รวมตั้งอาณาจักรขึ้นเป็นอิสระ ซึ่งภายหลังอาณาจักรนี้มีนามว่า "สิบเก้าเจ้าท้าว" แท้จริงที่แคบที่พวกไทยใหญ่ตั้งอยู่ คือประเทศพะม่าเดี๋ยวนี้ เดิมเป็นที่อยู่ของชาติมอญ ต่อมามีชาวอินเดีย

พวก ๑ ยกมาตั้งภูมิลำเนาที่เมืองคะโก้ง (เดี๋ยวนี้เรียกว่า ร่างกุ้ง) ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อยู่ลุ่มแม่น้ำเธราวดีคะเนเหนือของพะม่า แต่ก่อนได้มีชาวสะเทิมเรียกว่า มอญ เป็นใหญ่อยู่. เมื่อพวกไทยใหญ่อพยพไปอยู่ทางลุ่มแม่น้ำสาละวีนมากเข้า จนมีอำนาจก็ขยายอาณาเขตกว้างออกไปถึงลุ่มแม่น้ำเธราวดี จนได้ครองเมืองคะโก้ง ชาวถิ่นเดิมคือชาติย่าก็วนไปอยู่ข้างใต้ ภายหลังมีชนอีกพวกหนึ่งซึ่งอยู่ในดินแดนระหว่างอินเดียกับทิเบต คือ ชาติพะม่าเดี๋ยวนี้ เข้าไปตีเอาดินแดนของไทยใหญ่ได้แล้วตั้งเมืองพุกามขึ้นเป็นราชธานี ชาติพะม่าจึงได้เป็นใหญ่ขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๒๐๐ ตั้งแต่นั้นมา พวกไทยใหญ่ (หรือพวกเงี้ยว) ซึ่งอยู่ในที่นั้นก็เสื่อมอำนาจลงทุกที และกระจัดกระจายไปในที่ต่าง ๆ. ไทยใหญ่ในเวลานี้ยังมีอยู่แถบมณฑลอัสซัมมาก แต่เรียกว่าอาหม อัสซัมเป็นมณฑล ๑ ของอินเดียอยู่ติดต่อกับประเทศพะม่าทางเหนือ

ส่วนไทยพวกที่อพยพลงมาทางทิศใต้ มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ตอนต่อลุ่มแม่น้ำโขงขึ้นไป พวกนี้ได้ถามต่อมาว่า ไทยน้อย คือพวกเรานี่แหละ แม่นแต่วันที่พวกไทยน้อยมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ทางตอนต่อลุ่มแม่น้ำโขงนั้น มีนามว่า

สิบสองเจ้าไทย (เรียกกันตามสำเนียงชาวเมืองนั้นว่า สิบสองจุไทย อยู่เหนือเขตต์แดนหลวงพระบางเดี๋ยวนี้) แว่นแคว้นที่ไทยมาตั้งอยู่ต่อไปทางตะวันตกติดต่อกับอาณาจักร์สิบสองเจ้าไทยนั้น มีนามว่า สิบสองพันนา (มีเมืองเชียงรุ้งเป็นต้น) แว่นแคว้นที่ไทยมาตั้งอยู่ติดต่อกับเขตต์สิบสองเจ้าไทยไปทางตะวันออก ได้นามว่า หัวพันทั้งห้าทั้งหก ซึ่งติดกับเมืองคังเดี๋ย อาณาจักร์ไทยทั้งปวงที่มาตั้งอยู่เป็นอิสสระไม่ขึ้นแก่กันนี้ บางสมัยก็เป็นสัมพันธมิตรเหมือนบ้านพี่เมืองน้องเกี่ยวกองกันบ้าง ตามคราวที่ผู้เป็นใหญ่ในประเทศนั้นจะมีอานุภาพมากน้อยอย่างไร ก็ได้รวบรวมกันเข้าขึ้นอยู่ในความปกครองเป็นบึกแผ่นยั่งยืนไม่ ไทยพวกนี้ได้ตั้งเป็นประกิสุขดังนี้มาช้านาน จนถึง พ.ศ. ๑๔๐๐ มีคนไทยสำคัญเกิดขึ้นในแว่นแคว้นสิบสองเจ้าไทยผู้หนึ่ง มีนามว่า "ขุนบรม" เป็นเจ้าผู้ครองเมืองแถง สามารถรวบรวมพวกไทยด้วยกันได้มาก แล้วขยายเขตต์แดนลงมาข้างใต้จนได้เขตต์แดนของที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงเป็นครั้งแรกที่ไทยรุกแดนของ ตั้งแต่นั้นมาก็มีพวกไทยน้อยอพยพกันมาตั้งภูมิลำเนาทางทิศแดนลุ่มแม่น้ำโขงมากขึ้นทุกที จนต่อมาเกิดอาณาจักร์ไทยขึ้นทางลุ่มแม่น้ำโขงถึง ๒ อาณาจักร์ คือ

อาณาจักร์ทางตะวันออก เรียกว่า แคนลานช้าง เพราะมีช้างชุม หาช้างใช้เป็นพาหนะได้ง่าย ยางทีเรียกว่า "ล้านช้าง" ภายหลังผูกเป็นศัพท์ยาลีว่า "ศรีสัตนาคนหุต" ตั้งเมืองเช่า คือเมืองหลวงพระบางเดี๋ยวนี้ เป็นราชธานี สำหรับปกครองในแคนลานช้าง.

อาณาจักร์ทางตะวันตก เรียกว่า ลานนา เพราะมีที่นาสำหรับทำนาได้มาก ต่อมาภายหลังเรียกว่า อาณาจักรลานนาไทย เดิมตั้งเมืองไชย (คนในพื้นเมืองเรียกว่าเมืองใจ) เป็นราชธานี สำหรับปกครองในแคนลานนา ต่อมาภายหลังจึงสร้างเมืองเชียงแสนเป็นราชธานี เมื่อพวกไทยลงมาตั้งอยู่ใน ๒ มณฑลนั้นแล้ว พวกขอมพยายามขึ้นไปขับไล่ ต้องทำการสู้รบกันอยู่ช้านาน ไทยจึงได้คืนแคนทั้ง ๒ นี้เป็นสิทธิ์

ประวัติศาสตร์ตอนไทยมาสู่แคนลานนา

แคนลานนาหรือที่เรียกว่าอาณาจักร์ลานนาไทยนั้น คือท้องที่ที่เป็นมณฑลพายัพและมหาราษฎร์ทุกวันนี้ เดิมท้องที่ทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้เป็นบ้านเมืองของพวกละว้าดังกล่าวมาแล้ว และต่อมาได้ตกอยู่ในอำนาจของประมาณ ๙๐๐ ปี

ราวถึง พ.ศ. ๑๖๐๐ เศษ พระม่านได้มาปกครองอยู่ประมาณ ๑๐๐ ปี ในระหว่างนี้พวกลาวเดิมก็อพวกละว้าในแคว้นลานนาจึงมีโอกาสตั้งตัวเป็นใหญ่ได้คราวหนึ่ง เมื่ออำนาจพระม่านเสื่อมลงแล้ว พวกขอมกลับมีอำนาจปกครองอยู่อีกเกือบ ๑๐๐ ปี ขนอำนาจของขอมขยายขึ้นไปถึงแคว้นลานนาด้วย ต่อมาพวกไทยน้อยจึงขยายอาณาจักรลงมาทีหลังจึงได้มายึดเอาแคว้นลานนาเป็นที่อยู่.

แท้จริงเขตแคว้นทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาครั้งอยู่ในอำนาจของขอมนั้น ก็มีพวกไทยอพยพมาตั้งบ้านเมืองอยู่หลายแห่งตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๑๔๐๐ ขึ้นไปแล้ว อยู่มาเมื่อ พ.ศ. ๑๗๐๐ ไทยยกพลรุกคืนแคว้นของขอมต่อลงมาทางใต้ จนมาตั้งเป็นอาณาจักรไทยขึ้นอีกแห่ง ๑ เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ เรียกว่าอาณาจักรสุโขทัย ในสมัยนั้นมีพวกไทยมาตั้งอยู่ในอาณาจักรลานนาไทยหลายก๊กด้วยกัน ได้ความตามคำนานไทยกว่า เมื่อราว พ.ศ. ๑๗๘๑ ว่ามีก๊กที่สำคัญมี ๓ ก๊ก คือ ๑ เมืองหริภุญชัย (เดี๋ยวนี้เรียกว่าจังหวัดลำพูน) ซึ่งเป็นราชธานีของขอมครั้งเมื่อจะไว้ มีไทยเป็นผู้ครองเมือง เป็นอิสระอยู่ก๊ก ๑ เมืองเงินยาง ภายหลังเรียกว่าเมืองเชียงแสน (เดี๋ยวนี้เป็นอำเภออยู่ในจังหวัดเชียงราย) มีไทยเป็นผู้

ครองเมืองเป็นอิสสระอยู่ก็ก ๑ และเมืองพะเยา (เดี๋ยวนี้เป็นอำเภออยู่ในจังหวัดเชียงราย) มีไทยเป็นผู้ครองเป็นอิสสระอยู่อีกก็ก ๑.

อยู่มาราว พ.ศ. ๑๘๒๑ ในก็กเมืองพะเยาร่วมสมัยกรุงสุโขทัย ปรากฏตามคำพากษโยนกว่า มีไทยเป็นเจ้าผู้ครองเมืองพะเยา มีนามว่า ขุนงำเมือง. และทางก็กเมืองเงินยาง ก็มีขุนเมืองราย ซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองเมืองเงินยาง (เชียงแสน) ร่วมสมัยกรุงสุโขทัยเหมือนกัน ต่างเป็นสัมพันธมิตรกัน.

ขุนเมืองรายนี้ ตามคำพากษโยนกว่า มาสร้างเมืองเชียงรายเป็นราชธานีอยู่ที่นั่นก่อน แล้วจึงยกมาตีเมืองหริภุญชัยได้จากพญายีบา เมื่อได้เมืองหริภุญชัยแล้ว จึงได้มาสร้างเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ และย้ายราชธานีจากเชียงรายมาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ต่อมา รวมเอาเมืองหริภุญชัย และนครลำปางไว้ในอาณาจักร์ด้วย ในครั้งนี้อาณาจักร์ไทยแคนลานนา จึงแยกเป็นอิสสระแต่ ๒ ก็ก คือ ขุนเมืองรายก็ก ๑ ขุนงำเมืองก็ก ๑ เป็นสัมพันธมิตรแก่กัน นอกจากนี้ยังมีไทยนอกอาณาจักร์ลานนาไทยอีกก็กหนึ่ง คืออาณาจักร์สุโขทัย มาร่วมสัมพันธมิตรเป็นไมตรี

กับกัมพูชาทั้ง ๒ ในแคนาดานี้ ส่วนกัมพะยานั้น พอสิ้นรัชกาลขุนจำเมืองแล้ว ก็รวมเข้ากับกัมพระเจ้าเม็งราย รวมเป็นอาณาจักร์ไทยแห่งเดียว พระเจ้าเม็งราย ทิวงคตเมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๐ แล้ว เชื้อวงศ์ของพระเจ้าเม็งราย ได้ครองต่อมาอีกหลายชั่วเป็นเวลา ๑๒๕ ปี ในระหว่างนี้ได้ย้ายราชธานีไปตั้งอยู่ณเมืองเชียงรายบ้าง เมืองเชียงแสนบ้างในที่สุดตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ถึง พ.ศ. ๑๙๘๕ พระเจ้าติโลกราช หรือที่เรียกว่า ท้าวลกผู้ได้ครองราชสมบัติในเชียงใหม่มีอานุภาพมาก (ครองในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมัยกรุงศรีอยุธยา) ได้ยกทัพไปตีเมืองสุโขทัย และกำแพงเพชร์ ซึ่งเป็นอาณาเขตต์กรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถให้กองทัพยกไปชิงไว้ในที่สุดเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๘ เมืองเชียงใหม่เป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา จนสิ้นรัชกาลพระเจ้าติโลกราช. ราชวงศ์ได้ครองราชสมบัติต่อมา จนถึง พ.ศ. ๒๐๘๑ นางพระยาผู้ครองเมืองเชียงใหม่ทรงนามว่า จิรประภา ได้ยอมอ่อนน้อมต่อสมเด็จพระชัยราชาธิราช กรุงศรีอยุธยา ถึง พ.ศ. ๒๐๘๘ จึงยอมเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา



หลักเมือง เมืองสวรรคโลก

(จากพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง)

ประวัติศาสตร์ตอนไทยมาสู่แดนสยาม

สมัยกรุงสุโขทัย

เมื่อราว พ.ศ. ๑๗๐๐ ในอาณาจักรลานนาไทยมีวีรบุรุษไทยเกิดขึ้นคนหนึ่ง มีนามว่า "ท้าวมหาพรหม" เป็นเจ้าผู้ครองเมืองเชียงแสน ท้าวมหาพรหมเป็นหัวหน้าควบคุมพวกไทยขยายอาณาเขตลงมาทางใต้ จนได้เมืองชะเลียง (คือเมืองสวรรคโลก) อันเป็นหัวเมืองในมณฑลสยามของขอม และตั้งมั่นอยู่ที่เมืองชะเลียงนั้น ประจวบกับในสมัยนั้นพวกพะม่าเมืองพุกามที่ปกครองทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเสื่อมอำนาจลง พวกขอมกลับมีอำนาจปกครองเขตต์ทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอีกคราวหนึ่ง แต่ก็ไม่แข็งแรงเหมือนครั้งก่อน เหตุฉะนั้นเมื่อพวกไทยขยายอาณาเขตต์ลงมา ขอมจึงยอมเย็นไมตรียกดินแดนทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือให้ไทยปกครอง แต่ก็ให้คงเป็นประเทศราชขึ้นอยู่แก่ขอมต่อมาไม่ช้าไทยเกิดรบกันขึ้นกับขอมอีก ไทยมีชัยชนะได้แดนสยามทั้งหมดเป็นของไทย (แดนสยามคือมณฑลนครสวรรค์และพิษณุโลกทุกวันนี้) ไทยจึงตั้งแดนสยามเป็นอิสสรภาพขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๗๙๑ เรียกว่าอาณาจักรสุโขทัย

มีเมือง สุโขทัย เป็น ราชธานี พระเจ้าแผ่นดินไทย พระองค์แรกที่ครอง กรุงสุโขทัย นั้น ปรากฏพระนาม ตามศิลาจารึกว่า "พ่อขุนศรีอินทราทิตย์" คำสามัญเรียกว่า "พระร่วง" นับเป็น รัชกาลที่ ๑ และพระเจ้าแผ่นดิน ที่ครอง กรุงสุโขทัย ต่อ ๆ มา ชาวเมืองเรียกว่า พระร่วง ทุกพระองค์

ประเพณีไทยครั้งนั้น คำนำพระนาม พระเจ้าแผ่นดิน เรียกว่า "ขุน" เจ้านายมียศตำแหน่งศักดิ์สูงเรียกว่า "พระ" ต่อมาอีก ๓ รัชกาล คำนำพระนาม พระเจ้าแผ่นดินเปลี่ยน เรียกว่า "พญา" ส่วนคำว่า "พระเจ้า" หรือ "สมเด็จ" ซึ่งเป็นคำนำเรียกพระนามพระเจ้าแผ่นดินนั้น ยังไม่ปรากฏ ในหนังสือครั้งสมัย กรุงสุโขทัย พึ่งมาปรากฏใช้ในสมัย กรุงศรีอยุธยา

ตามศิลาจารึกว่า ขุนศรีอินทราทิตย์มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ องค์ใหญ่นั้น พระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ องค์ที่ ๒ มีพระนามว่า บาลเมือง พระองค์ที่ ๓ พระนามเดิมไม่ปรากฏ แต่เมื่อได้รบศึกไทยชนช้างกับขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด (คืออำเภอแม่สอดเดี๋ยวนี้) ชนะ มีความชอบ พระราชบิดาจึงอภิเษกและพระราชทานนามว่า "พระราม คำแหง"

ขุนศรีอินทราทิตย์สวรรคตปีใดไม่ปรากฏ รู้ได้แต่ว่าขุนบาลเมือง ซึ่งหนังสืออื่นเรียกว่า บาลราช ผู้เป็นพระราชโอรสได้ครองราชสมบัติต่อมา นับเป็นรัชกาลที่ ๒ ในราชวงศ์พระร่วง แต่เหตุการณ์อย่างใดในรัชสมัยของขุนบาลเมืองไม่มีปรากฏอย่างใด

เมื่อขุนบาลเมืองสวรรคตแล้ว พระราม กำแหง จึงได้ครองราชสมบัติในกรุงสุโขทัย ประมาณว่าในราว พ.ศ. ๑๘๒๐ หนังสืออื่นเรียกพระนามว่า รามราช นับเป็นรัชกาลที่ ๓

ขุนราม กำแหง เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีอานุภาพมาก ได้ขยายพระราชอาณาเขตออกไปกว้างขวางในครั้งนั้น มีอาณาเขตต์ที่ขอกไว้ในศิลาจารึกว่า

ทิศเหนือ ได้เมืองแพร่ เมืองน่าน ตลอดจนเมืองชะวา (คือเมืองหลวงพระบางทุกวันนี้)

ทิศตะวันออก ได้แคว้นของฝ่ายเหนือตลอดจนถึงฝั่งแม่น้ำโขง ถึงเมืองเวียงจันทน์และเมืองเวียงคำ

ทิศใต้ ได้อาณาเขตต์ตลอดออกไปจนสุดเขตต์แหลมมะลายู

ทิศตะวันตก ได้หัวเมืองมอญทั้งปวง จนถึงเมืองหงสาวดี
ทางอ่าวเบงกอล

เมืองขึ้นของกรุงสุโขทัยครั้งรามคำแหง คงจะ
เป็นประเทศราชอยู่หลายเมือง รู้ได้แต่เพียง ๗ เมือง คือ
เมืองชะวา (หลวงพระบาง) ๑ เมืองน่าน ๑ เมืองอู่ทอง ๑
เมืองเชตรศรีธรรมราช ๑ เมืองเมาะตะมะ ๑ เมืองหงสาวดี ๑
เมืองตองอู ๑ เมืองเหล่านี้ต่างเมืองต่างมีเจ้าเป็นผู้ปกครอง
แต่ละบางเมืองถึงเป็นเกี่ยวดองกันกับราชวงศ์สุโขทัย. ขุน
รามคำแหงไม่ใช่แต่เป็นมหาราชขยายอาณาเขตให้กว้าง
ขวาง ปราบปรามเมืองที่ใกล้เคียงไว้ในอำนาจได้อย่างเดียว
แต่เป็นผู้ตั้งประเทศสยามเป็นของไทยสืบมาจนทุกวันนี้ ทรง
ทะนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองเป็นอเนกประการ ดังปรากฏ
ในศิลาจารึกของขุนรามคำแหงนั้น ที่สำคัญที่สุด คือ ได้
คิดแบบหนังสือไทยขึ้นเป็นปฐมเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ ซึ่งเป็น
ประโยชน์อย่างยิ่งแก่ไทยมาจนทุกวันนี้.

ส่วนการสมาคมเกี่ยวข้องกับต่างประเทศนั้น ทาง
อินเดียได้ไปมาถึงกันตั้งแต่เวลาก่อนพุทธกาล หรือร่วม
พุทธกาลแล้ว ในตอนหลังยังมีชาวลังกาได้มาเกี่ยวข้องด้วย
เรื่องศาสนาอีก นอกจากนี้พวกจามและชะวามะลายู และ



ขุดหาถ้วยชามที่เตาทุเรียง เมืองสวรรคโลก

(จากพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง)

พวกจีนก็คงไปมาถึงกันแต่ก่อนมาแล้วช้านาน แต่การที่ได้เป็นไมตรีกับต่างประเทศอย่างไรนั้น ไม่มีหลักฐานปรากฏ นอกจากหลักฐานของจีนที่ว่าด้วยประเทศสยามดังกล่าวมาแล้ว พระเจ้ากรุงจีนในราชวงศ์หงวน (คือวงศ์กุบไล่ข่านที่เป็นมองโกล) ก็ได้อาณาเขตต์ที่ติดต่อกันมาจนถึงประเทศสยาม บางทีจะได้ทราบข่าวว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยซึ่งจีนเรียกว่า "เสียมก๊ก" มีอำนาจเป็นใหญ่อยู่ทางใต้นี้ พระเจ้ากรุงจีนจึงได้แต่งราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๕ เป็นเหตุให้กรุงสยามมีทางพระราชไมตรีกับจีนมาแต่ครั้งนั้น.

เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๗ ขุนรามกำแหงได้เสด็จไปเมืองจีน และได้พาช่างปั้นด้วยชามชาติจีนมาทำด้วยชามที่เมืองสวรรคโลก และสุโขทัย ที่เราเรียกว่า ชามสังคโลก และต่อนั้นมาอีก ๖ ปี คือ พ.ศ. ๑๘๔๓ ตามหลักฐานเหตุจีนว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามได้เสด็จไปถึงราชสำนักพระเจ้ากรุงจีนเป็นครั้งที่ ๒ คือขุนรามกำแหงนั่นเอง ขุนรามกำแหงสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๐ อยู่ในราชสมบัติประมาณ ๔๐ ปี

เมื่อขุนรามกำแหงสวรรคตแล้ว ราชโอรสได้ครองราชสมบัติปรากฏพระนามว่า พญาเลอไทย นับเป็นรัชกาล

ที่ ๔ ในราชวงศ์พระร่วง พญาเลอไทยนี้เรียกพระนามหลายอย่าง ในศิลาจารึกภาษาไทยเรียกว่า พญาเลอไทย, ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงเรียกว่า พญาเลลิไทย, ในหนังสือยวนเรื่องเรียกว่า ฤไทย, ในจารึกภาษาขอมเรียกว่า ฤไทยโยเชยฐี, ในหนังสือชินกาลมาลินีเรียกว่า อุทกัชโฆตฎราช (แปลว่าพระยาจมน้ำ)

เหตุการณ์ที่ปรากฏในรัชกาลพญาเลอไทยรู้ได้น้อย เพราะไม่พบศิลาจารึกในแผ่นดินนั้น แต่ตามเหตุการณ์เท่าที่รู้นั้น เมื่อขุนรามคำแหงสวรรคตแล้ว กรุงสุโขทัยก็เสื่อมอำนาจลง เมืองรามัญที่เคยขึ้นเมืองสุโขทัยก็เกิดกบฏ พญาเลอไทยไปปราบให้ยกกองทัพออกไปปราบปรามก็ไม่สำเร็จ เมืองรามัญทั้งปวงก็เลยตั้งแข็งเมืองมาแต่ครั้งนั้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๐ พญาเลอไทยได้ตั้งให้ราชโอรสองค์ใหญ่พระนามบัญญัติว่า พระศรีธรรมราช เป็นพระมหาอุปราชไปครองเมืองศรีสัชนาลัย ต่อมาเมื่อพระเจ้าอู่ทองรามาธิบดีตั้งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ แล้วก็ได้เบียดเบียนเมืองศรีสัชนาลัยมาจนตลอดรัชกาล พญาเลอไทยสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๗ อยู่ในราชสมบัติ ๓๖ ปี ต่อนั้น

ไป พระศรีธรรมราชาธิเสกฯ มาจากเมืองศรีสัชนาลัย ก็ขึ้นทรงราชย์แทนพระราชบิดาต่อไป ทรงพระนามว่า พญาลิไทย นับเป็นรัชกาลที่ ๕ ในราชวงศ์พระร่วง.

ในรัชกาลของพญาลิไทยนี้ ตามศิลาจารึกว่าพระองค์ได้ครองครองอาณาจักรด้วยธรรมานุภาพ บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองรายฎรอยู่เย็นเป็นสุขไม่มีภัยใดๆ เมืองสุโขทัย และไม่มีข้าศึกศัตรูมารบกวนเบียดเบียนฯ จนปรากฏพระนามว่า พระเจ้ามหาธรรมราชา และทรงเป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาตลอดมา พญาลิไทยสวรรคตเมื่อ พ.ศ. เท่าไรไม่ปรากฏ พงศาวดารสมัยกรุงสุโขทัยตอนปลายรัชกาลนี้คลาดเคลื่อนกับเรื่องพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) เข้าใจว่าพระเจ้ามหาธรรมราชาลิไทยคงจะสวรรคตเมื่อราวสิ้นรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระรามาธิบดีที่ ๑ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒) ก่อนนี้มาได้ความตามหนังสือคำนานโยนกว่า ราชโอรสของพระเจ้ามหาธรรมราชาลิไทยเรียกพระนามว่า พญาไสยฦๅไทย ได้ครองราชสมบัติณกรุงสุโขทัย นับเป็นรัชกาลที่ ๖ ในราชวงศ์พระร่วง แต่หนังสือพงศาวดารเรียกพระนามว่า พระมหาธรรมราชาเมืองพิษณุโลก

เพราะในตอนหลังไป ประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก. พญาไสยฎาไทยได้ทำสงครามกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ประมาณ ๗ ปี พ่ายแพ้แก่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๑ อาณาจักรสุโขทัยจึงได้รวมเข้ากับอาณาจักรของกรุงศรีอยุธยาแต่ครั้งนั้น

ตั้งแต่ไทยมาได้แคว้นสยามและเริ่มตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๗๘๑ จนหมดอิสรภาพเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๑ นั้นเป็นเวลา ๑๔๐ ปี ในระยะเวลานี้เป็นหัวต่อสำคัญในประวัติการที่ทำให้ฐานะของชาติไทยเปลี่ยนไปในทางเจริญต่างกันกับสมัยเมื่อไทยมาได้แคว้นลานนาและลานช้าง ด้วยเหตุว่าแคว้นลานนาและลานช้างนั้นเป็นแต่เมืองส่วยของขอม ซึ่งพวกลาวเดิมปกครองอยู่ตามประเพณีเดิม ขอมมิได้เกี่ยวข้องในการปกครองอย่างใดแต่ในแคว้นสยามนี้ขอมได้มาตั้งการปกครองเองเป็นเวลานานหลายร้อยปี และมีพลเมืองที่เป็นชาติขอมมาตั้งภูมิลำเนาอยู่มาก พลเมืองเป็นเชื้อสายปะปนกันทั้งขอมและละว้า (ลาวเดิม) และถือขนบธรรมเนียมประเพณีตามแบบอย่างซึ่งพวกขอมได้รับรู้มาแต่ชาวอินเดียดังกล่าวมาแล้ว เมื่อไทยมาอยู่ในแคว้นสยามซึ่งมีระเบียบแบบแผนและประเพณีความเป็นอยู่ของ

พลเมืองไม่เหมือน กับ พวก ลาว เดิม ตอนเหนือ เห็น การ อย่าง ใด ก็ ถือ ประพฤติ ตาม หรือ ประพฤติ ตามใจ เลื่อมใส ต่อ ประโยชน์ ของ การ นั้น ๆ ด้วย. เหตุ ฉะนั้น แยบยล ธรรมเนียม ประเพณี ของไทย ทางใต้ ตลอด ถึง ภาษา เช่น ภาษา สันสกฤต และ ราชาศัพท์ จึงได้ ผิดแผก กับ พวกไทย ตอนเหนือ ทาง แคน ลาวผา และ ลาวช้าง และ ยิ่ง นาน เวลา ยิ่ง ผิดแผก มาก ขึ้น ทุก ที ไทย ลำดับ แต่ การ ผิดแผก นี้ มิได้ เป็น ไป รวด เร็ว สังเกต ได้ เช่น คำ ใน ศิลา จารึก ของ พระเจ้า ราม คำแหง อัน เป็น รัชกาล ที่ ๓ ใน ราชวงศ์ พระร่วง ซึ่ง จารึก เมื่อ ราว พ.ศ. ๑๘๔๐ คำ จารึก ยัง เป็น ภาษาไทย เก่า มี คำ ขอม เช่น บำเรอ และ พนม ปน อยู่ ไม่ มาก นัก แม้ ประเพณี ใน ราช สำนัก ที่ ปรากฏ ใน ศิลา จารึก ก็ เป็น ทำนอง อย่าง ประเพณี ไทย เป็น พื้น เช่น ผูก สาย กระดึง ไว้ ที่ ประตู วัง ใคร เจ็บ ท้อง ช้อง ใจ จะ ใคร่ กราบ ทูล ร้อง ทุกข์ ประการ ใด ก็ ให้ ชัก สาย กระดึง เป็น สัญญา ถึง พระองค์ ได้ ทุก เมื่อ เป็น ต้น อีก อย่าง หนึ่ง เช่น ทำ พระแท่น มนังศิลา ไว้ ใน กลางดง สำหรับ ให้ เถระ นั่ง แสดง ธรรม แก่ สัตบุรุษ ใน วัน อุโบสถ ส่วน วัน อื่น ๆ สำหรับ พระเจ้าแผ่นดิน เสด็จ ประทับ บน พระแท่น มนังศิลา ว่า ราชการ กลางดง ดังนี้

ต่อจากเวลานั้นมาอีก ๖๕ ปี ถึงรัชกาลที่ ๕ ในราชวงศ์พระร่วง พญาลิไทยทำศิลาจารึกอีก ความนี้จารึกทั้งภาษาไทยและภาษาขอม ประเพณีราชสำนักที่ปรากฏในศิลาจารึกคราวนี้ ก็ปรากฏพิธีขอมซึ่งรับช่วงมาจากชาวอินเดียเข้าในราชประเพณี เช่นพระราชพิธีราชาภิเษกเป็นต้น เห็นได้ว่าไทยรับลัทธิขอมและขนบธรรมเนียมขอมยิ่งขึ้นทุกทีโดยลำดับ ซึ่งทำให้ไทยทางใต้มีความเจริญรุ่งเรืองกว่าไทยพวกอื่นๆ สืบมาจนทุกวันนี้.

สมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยานั้น เมืองอู่ทอง (เดี๋ยวนี้เรียกว่า อำเภอพระอู่สามพัน ในจังหวัดสุพรรณบุรี) เป็นประเทศราชขึ้นกรุงสุโขทัยอยู่ก่อน ครั้นเมื่อกรุงสุโขทัยเสื่อมอำนาจลงในรัชกาลของพญาเลอไทยซึ่งเป็นรัชกาลที่ ๔ ในราชวงศ์พระร่วง ประเทศราชต่างๆ จึงได้คิดตั้งตัวเป็นอิสสรภาพไทยมาก การคิดตั้งตัวเป็นอิสสรภาพนั้น พระเจ้าอู่ทองพระองค์ก่อน (คือก่อนพระเจ้าอู่ทองรามาธิบดีผู้สร้างกรุงศรีอยุธยา) คงจะได้คิดมาแล้ว จึงได้รวบรวมเมืองทางใต้ไว้เป็นอาณาเขตต์ได้มาก เพราะอำนาจของกรุง

สุโขทัย คงจะไม่กลับขึ้นอีก. เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๐* ได้ย้ายราชธานีมาตั้งมั่นลงที่เมืองอโยธยาเดิม ซึ่งเป็นเมืองร้างอยู่ที่นั่นได้ ๓ ปี ถึงเวลาอันควรจะประกาศความอิสรภาพให้ไลทรายโทยเปิดเผย จึงได้สร้างกรุงศรีอยุธยาอย่างมั่นคง และทำพิธีราชาภิเษก ปกครองแผ่นดินสยามต่อไป เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ ได้ขนานพระนามใหม่ว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ และได้การเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียม และกฎหมายแผ่นดินให้ดีขึ้น แต่อย่างไรก็ดี เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้วตั้งมั่นเฉย อยู่ ๓ ปี จนถึง พ.ศ. ๑๘๙๓ พอประจวบกับพญาเลอไทย กษัตริย์กรุงสุโขทัยประชวรสวรรคต พระมหาธรรมราชาลิไทยราชโอรสยกกองทัพมาเอาราชสมบัติ เกิดรบพุ่งกันขึ้นในกรุงสุโขทัย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จึงได้ยกกองทัพไปยึดเมืองสรรค์ไว้ พอพระมหาธรรมราชาลิไทยได้ราชสมบัติแล้ว จึงได้มาขอยอมทำทางพระราชไมตรีเป็นสัมพันธมิตรกับกรุงศรีอยุธยาสืบไป. อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

* คำว่า ที่ใช้ต่อไปนี้ ใช้ตามพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ จึงรับรองกันว่าถูกต้องกว่าฉบับอื่นๆ

ก่อนที่ สมเด็จ พระ รามาธิบดีที่ ๑ สร้าง กรุง ศรีอยุธยา และ เมื่อ สร้าง กรุง แล้ว ได้ ขยาย ออกไป มาก มีเมือง ประเทศ ราช ขึ้น กรุงศรีอยุธยา คือ เมือง พิษณุโลก เมือง สุโขทัย เมือง สวรรคโลก เมือง พิจิตร เมือง พิชัย เมือง กำแพงเพชร์ และ เมือง นครสวรรค์ ๗ เมือง นี้ อยู่ใน อาณาจักร สุโขทัย พระเจ้า กรุง สุโขทัย ยอม ถวาย บรรณาการ จึง นับ รวม เข้า เป็น อาณา จักร ของ กรุง ศรีอยุธยา. เมือง จันทบุรี เมือง นครศรี ธรรมราช เมือง ตะนาวศรี เมือง ทะวาย เมือง มะละกา เมือง ชะวา (เมือง ยะไว) ๖ เมือง นี้ ขึ้น กรุง ศรีอยุธยา มา แต่ แรก. เมือง เมาะ ตะมะ เมาะลำเลิง แต่ เดิม เคย ขึ้น กรุง สุโขทัย แต่ ในเวลา นั้น อยู่ใน อาณาจักร ของ พระยา อู่ เมือง หงสาวดี.

ในรัชกาล ของ สมเด็จ พระ รามาธิบดีที่ ๑ ได้ ทำสงคราม กับ เขมร ครั้ง ๑ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๕ เมื่อ สร้าง กรุงศรีอยุธยา สำเร็จ แล้ว ๒ ปี มีชัย แก่ เขมร และ กวาด ต้อน ครอบครัว มา เป็น อัน มาก นอก จาก นี้ ก็ มี ชาว ต่าง ประเทศ ไป มา ค้าขาย เช่น จีน แขก จาม ชะวา มะลายู - คลอก จน ฮินดู. ส่วน จีน นั้น ได้ ส่ง ราชทูต มา เจริญ ทาง พระราชไมตรี ถึง กรุง ศรีอยุธยา และ พระเจ้า กรุง ศรีอยุธยา ก็ ได้ แต่ง ราชทูต ออก ไป เมือง จีน พร้อม กับ ราชทูต นั้น ด้วย.

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ แล้วตั้งแต่เวลานั้นไปได้มีกษัตริย์ปกครองประเทศสยามเป็นลำดับมา ๖ พระองค์ เป็นเวลา ๙๐ ปี ถึง พ.ศ. ๑๙๙๑ พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนาม พระบรมไตรโลกนาถ ขึ้นทรงราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๘ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลนี้ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเวียงวังเป็นอันมาก มีจัดตั้งตำแหน่งเสนาบดี และตั้งระเบียบศักดินา และแยกราชการออกเป็นฝ่ายทหาร และพลเรือนเป็นต้น. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงราชย์อยู่ณกรุงศรีอยุธยาได้ ๑๕ ปี แล้วเปลี่ยนราชธานีไปประทับอยู่ณเมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๖ อีก ๒๕ ปี จนสิ้นรัชกาล คือสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑

ในระหว่าง ๑๒๐ ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๑๒ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สวรรคต ถึง พ.ศ. ๒๐๓๑ ซึ่งเป็นปีสิ้นรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีสงครามเกิดขึ้นบ้าง คือในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ทำสงครามกับกรุงสุโขทัย มีชัยชนะ แล้วรวมเข้าเป็นอาณาจักรเดียวกับกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๑ และต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๔ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ได้ยกกองทัพไปตีเมืองเขมร เมื่อได้แล้วก็ไปรดให้พระเจ้า

ลุกยาเขอ ซึ่งครองเมืองสวรค์อยู่ก่อนเรียกกันว่า พระยาแพรก ให้ไปครองเมืองเขมร ทรงพระนามว่า พระอินทราชา. ประเทศเขมรจึงเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา.

นอกจากนี้มีการสงครามกับเชียงใหม่ ๒—๓ คราว แต่ไม่ร้ายแรง กับได้ยกกองทัพไปตีเมืองทะวายและเมืองมะละกา ซึ่งตั้งแข็งเมืองได้ เพราะเมืองเหล่านี้ขึ้นกรุงศรีอยุธยาอยู่ก่อน.

เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตใน พ.ศ. ๒๐๓๑ ณเมืองพิษณุโลกแล้ว รัชทายาทที่เป็นมหาอุปราชอยู่ณกรุงศรีอยุธยา และเป็นราชโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นทรงราชย์ณกรุงศรีอยุธยาต่อไป ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พงศาวดารเรียกว่า พระอินทราชาธิราชที่ ๒) นับเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๑๙ อยู่ได้ ๓ ปี สวรรคต.

ต่อนั้นไปราชโอรสพระองค์น้อยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่อยู่ณเมืองพิษณุโลกก็ลงมาทรงราชย์อยู่ณกรุงศรีอยุธยาต่อไป เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๔ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นับเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๑๐ ในรัชกาลนี้ได้เพิ่มวิธีจัดการทหารให้ดียิ่งขึ้น เช่นทำตำราพิชัยสงครามและทำบัญชีพลเป็นต้น ต่อมา พ.ศ. ๒๐๖๑

มีเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวกับประเทศในทวีปยุโรป คือ พระเจ้ามานูเอล เจ้าแผ่นดินโปรตุเกส ได้แต่ง ตั้ง เคโตแอลโล เป็น ราชทูต มาเจริญ ทางพระราชไมตรี กับสมเด็จพระ รามาธิบดีที่ ๒ ณกรุง ศรีอยุธยา เป็นครั้งแรกที่กรุงศรีอยุธยาได้มีทางพระราชไมตรี กับประเทศในทิศตะวันตก การที่ราชทูตโปรตุเกส มาขอเจริญทางพระราชไมตรีครั้งนี้ เกี่ยวกันกับที่ไปทำทางพระราชไมตรี กับพระเจ้าหงสาวดี และไทยเหตุที่โปรตุเกส มาได้เมืองมะละกา เป็นที่มั่นไว้แล้ว ชาติโปรตุเกสจึงได้ตั้งการค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา เมืองปัตตานี เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองมะริด.

ในรัชกาลของสมเด็จพระชัยราชาธิราช ซึ่งนับเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๑๓ ใน พ.ศ. ๒๐๘๑ พระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้ กษัตริย์ประเทศพะม่าคิดขยายอาณาเขตต์มาทางตะวันออก จึงได้หาเหตุมาตีเขตต์แดนไทยก่อน คือมาตีเมืองเชียงกราน (อยู่ที่แดนต่อแดนเหนือเมืองตะวายเดี๋ยวนี้เรียกว่า เมืองอัตตะรัน.) ฝ่ายไทยได้ยกทัพออกไปต่อสู้ พะม่าพ่ายแพ้ไป เป็นครั้งแรกที่พะม่าได้ตั้งตัวรบกับไทย และในคราวนี้ฝรั่งชาติโปรตุเกสผู้มาตั้งค้าขายอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาประมาณ ๑๓๐ คน ได้รับอาสาเจ้ากองทัพของ

สมเด็จพระชัยราชาธิราชไปรบพะม่าด้วย ๑๒๐ คน เพราะพวกโปรตุเกสได้รบพุ่งแข็งแรง ครั้นชะนะศึกมีความชอบจึงได้พระราชทานบำเหน็จ และพระราชทานที่ดินให้พวกโปรตุเกสตั้งภูมิลำเนาอยู่โดยผาสุก และสร้างวัดตามลัทธิสาสนาของตนได้ เป็นครั้งแรกที่สาสนาคริสก์ได้ปรากฏขึ้นในประเทศสยาม ในรัชกาลนี้เกิดการสงครามขึ้นกับเชียงใหม่ ในที่สุดเชียงใหม่ยอมเป็นประเทศราชขึ้นกรุงสยาม เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๙

ใน พ.ศ. ๒๐๘๙ นี้ ประเทศสยามได้เปลี่ยนการปกครองเป็นลัทธิมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เพราะพระเจ้าแผ่นดินซึ่งนับเป็นลำดับที่ ๑๔ ที่ทรงพระนามว่า พระยอดฟ้า (บางฉบับว่าเรียกว่า พระแก้วฟ้า) ยังทรงพระเยาว์มีพระชนมายุเพียง ๑๑ พรรษาอยู่ได้ ๒ ปี แต่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอันทรงนามว่า ท้าวศรีสุดาจันทร์ เป็นเจ้าหญิงผู้เป็นพระราชมารดาแห่งพระเจ้าแผ่นดินนั้น และได้ทรงสมรสโดยลับกับขุนวรวงศาธิราชซึ่งเป็นคนชะกูลต่ำ แล้วคบคิดกันกำจัดพระยอดฟ้าเสีย และยกขุนวรวงศาธิราชขึ้นครองราชสมบัตินับเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๑๕ ครองอยู่ได้ ๔๒ วัน ก็มีพวกขุนนางคบคิดกันกำจัดขุนวรวงศา

ชิราช กับท้าวศรีสุดาจันทร์เสีย แล้วยกพระเจ้าอาว์ที่มีพระนามว่า พระเทียรราชา ขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๐๙๑ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ นับเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๑๖

ตั้งแต่ไทยกับพม่ารบกันเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๑ และพม่าพ่ายแพ้ไป ต่อมาอีก ๑๐ ปี ถึง พ.ศ. ๒๐๙๑ ในระหว่างนี้กษัตริย์พม่าที่ทรงพระนามว่า พระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้ ซึ่งตั้งเป็นอิสสระอยู่ที่เมืองตองอู ได้ปราบปรามเมืองพม่ามอญใหญ่น้อยได้แล้ว ก็มาตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองหงสาวดี (หนังสือพงศาวดารเรียกว่า พระเจ้าหงสาวดี) ประสงค์จะแผ่อำนาจมาทางตะวันออก จึงได้ยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ ไทยได้ยกออกต่อสู้เป็นสามารถจนพม่ามาตั้งอยู่ใกล้พระนคร ภายหลังสมเด็จพระมหาจักรพรรดิยกกองทัพไปตรวจตุกำลังข้าศึกพร้อมด้วยพระสุริโยทัย ผู้เป็นอรรคมเหสี โดยแต่งพระองค์เป็นชายอย่างพระมหาอุปราช กับราชโอรส ๒ พระองค์ ได้รบพุ่งกันกับพระเจ้าแปรซึ่งเป็นแม่ทัพหน้าของพม่า พระมหาจักรพรรดิเสียที สมเด็จพระสุริโยทัยขับช้างเข้าช่วยแก้เคลื่อนข้าศึกทิวงคต เมื่อพม่าตั้งล้อมอยู่นานจักสะเบียง

อาหาร ลงก็ยกกองทัพกลับ ก่อนที่จะถอยทัพ พระเจ้าหงสาวดีทำกลอุบายซุ่มทัพ ล่อให้ทัพไทยยกตีซ้ำเข้าไป พม่าล้อมขับแม่ทัพไทยได้คือ พระราเมศวร กับพระมหาธรรมราชา (พระราชบุตรเขย) ภายหลังพระมหาจักรพรรดิยอมขอเป็นไมตรีด้วย และขอตัวแม่ทัพไทยคืน และไทยยอมให้ช้างตะนะงาไป ๒ ช้าง

ต่อมาอีก ๑๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๑๐๖ พระเจ้าหงสาวดีผู้ทรงพระนามว่า บุเรงนอง ได้มีพระราชสาสน์มาขอช้างเผือก ๒ ช้าง พระมหาจักรพรรดิไม่ให้ พม่าจึงยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา จนถึงเข้าล้อมพระนคร เอาปืนใหญ่ยิงเข้าในพระนคร ถูกผู้คนล้มตายมาก พม่าตั้งล้อมอยู่นานก็ยังตีเอาพระนครไม่ได้ จนขัดสนสะเบียงอาหาร และถึงเวลาน้ำเหนือไหลบ่าลงมา พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองจึงมีพระราชสาสน์ถึงสมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิว่า ถ้ายอมเป็นไมตรีไทยก็จะเลิกทัพกลับไป และสัญญาจะไม่เอากรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองขึ้นเลย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงยอมเป็นไมตรีไทยต้องส่งส่วยช้างปีละ ๓๐ ช้าง เงินปีละ ๓๐๐ ชั่ง กับผลประโยชน์ภาษีอากรในเมืองมะริดให้แก่พม่า นอกจากนี้ยังขอเอาพระราเมศวรราชโอรส พระยา

จักรี และพระยาสุนทรสงคราม ผู้เป็นตัวหน้าให้เกิดศึกไปเมืองพะม่าด้วย

ภายหลังสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จออกทรงผนวช และมอบให้พระมหินทราธิราชพระราชโอรสขึ้นครองราชสมบัติต่อไป นับเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๑๗ ซึ่งเป็นรัชกาลที่สยามต้องเสียความอิสสรภาพแก่พะม่าชั่วคราว คือ ต่อจากศึกพะม่าคราวก่อนมาอีก ๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๑๑๑ พระเจ้าหงสาวดียกกองทัพใหญ่มาตีกรุงสยามอีกครั้ง ๑ ฝ่ายสยามได้จัดการต่อสู้อย่างแข็งแรง พะม่าตั้งล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่ถึง ๙ เดือน จึงตีเอาพระนครได้ กรุงศรีอยุธยาได้เสียแก่พะม่าเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๑๑๒ และเมื่อพะม่าตีได้แล้วจึงกวาดต้อนครอบครัวเก็บริบทรัพย์สมบัติต่าง ๆ เอาไปหมดและเพื่อตัดกำลังกรุงศรีอยุธยามิให้ตั้งเป็นอิสสรภาพต่อไปจึงได้เหลือคนไว้ใช้ประจำเมืองทั้งชายและหญิงน้อยและไพร่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ คนเท่านั้น แล้วให้พระมหาธรรมราชาครองเมืองอยู่ ยกกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองขึ้นของกรุงหงสาวดีต่อไป พระเจ้าหงสาวดีได้ตั้งขุนนางมากำกับราชการอยู่ทั้งในกรุงและหัวเมือง และให้มี

ทหาร พะม่ากำกับอยู่ ๓๐๐๐ คน กฎหมายและแบบธรรมเนียมต่าง ๆ ต้องใช้ตามแบบแผนของกรุงหงสาวดีโดยมาก

แต่อย่างไรก็ดี แม้ชาติของกรุงศรีอยุธยาจะได้ตกต่ำโดยต้องเป็นเมืองขึ้นของพะม่าอยู่ ๑๕ ปีก็ดี ไม่ช้าเกิดวีรบุรุษไทยขึ้นผู้หนึ่งซึ่งเป็นประมุขนำชาติไทยเข้าทำสงครามกับศัตรูมีชัยชะนะอย่างงดงาม คืนความอิสสรภาพมาได้อย่างเดิม ภายในเวลา ๑๕ ปี นับแต่เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พระเจ้าหงสาวดีเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ วีรบุรุษผู้นี้คือสมเด็จพระนเรศวรผู้เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระมหาธรรมราชา ซึ่งครองกรุงศรีอยุธยามาจนสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๓ พระนเรศวรผู้นี้พระราชบิดาได้อภิเษกให้ไปครองเมืองพิษณุโลก เมื่อพระชนม์พรรษาได้ ๑๖ ภายหลังเมื่อเสียกรุงแล้ว ๑ ปี พระนเรศวรได้ช่วยพระราชบิดาทำสงครามและได้รู้เห็นกิจการต่าง ๆ มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ มีอาทิได้เป็นแม่ทัพไปปราบปรามเขมรซึ่งได้ยกมารบกวนพระราชอาณาจักรบ่อย ๆ และเมื่อไทยยังมีทางพระราชไมตรีอยู่กับกรุงหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรได้ยกทัพไปช่วยพระมหาอุปราชมีนามว่า มังกะยอชวา ผู้เป็นพระยุพราชของพระเจ้าหงสาวดีมีชัยชะนะ เมื่อมังกะยอชวาครองราชย์ได้

อย่างหนึ่ง ว่า ไชยสิงห์ขึ้นทรงราชย์ณกรุงหงสาวดี เมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๔ และรู้สึกอยู่เต็มพระทัยว่า พระนเรศวรมีฝีมือเข้มแข็งในการสงคราม เกรงว่าจะเป็นผู้กู้กรุงศรีอยุธยาให้คืนเป็นอิสสรภาพ จึงได้หาเหตุที่จะกำจัดพระนเรศวรเสีย เพราะฉะนั้นเมื่อเมืองอังวะซึ่งเป็นประเทศราชขึ้นกรุงหงสาวดีตั้งแข็งเมืองขึ้นเมื่อจะยกทัพไปปราบได้มีพระราชสาสน์มาเกณฑ์ให้กองทัพกรุงศรีอยุธยาไปช่วย เมื่อพระนเรศวรยกทัพไปถึงกลางทางทราบว่ากรุงหงสาวดีคิดร้าย จึงได้ยกทัพกลับ ภายหลังครอบครัวมอญมาด้วยแล้วเลยประกาศแสดงความอิสสรภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๗ ขาดจากอำนาจกรุงหงสาวดีต่อไป พระเจ้ากรุงหงสาวดีจึงให้แม่ทัพยกทัพใหญ่มาตีกรุงศรีอยุธยา ๒ ครั้ง ไทยได้ต้านทานตีแตกพ่ายไปทุกครั้ง ครั้นเมื่อพระนเรศวรขึ้นทรงราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๓ นับเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๑๙ เกิดศึกหงสาวดีอีก ๒ คราว คราวแรกพระเจ้าหงสาวดีพันทะยุเรงได้ให้พระมหาอุปราชาผู้เป็นรัชทายาทยกทัพใหญ่มาตีกรุงศรีอยุธยา ไทยตีแตกพ่ายไป ครั้งที่ ๒ พระมหาอุปราชาเป็นจอมทัพยกทัพใหญ่มาอีก มาปะทะทัพกันที่แขวงจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งเป็นสนามรบ จนถึงได้กระทำยุทธหัตถีกัน

ในที่สุด ขอมทัพพะม่าตัวสำคัญถูกฟันตายอยู่กับคอช้าง ทัพพะม่าได้พ่ายแพ้กองทัพไทยอย่างยับเยิน สมเด็จพระนเรศวรจึงได้สร้างพระเจดีย์ไว้เป็นที่ระลึก ตรงตำบลที่ชนช้างชะนะตำบลนั้นเรียกว่า ดอนเจดีย์ อยู่ห่างจากตำบลกองสาหร่ายทางประมาณ ๑๔๐ เส้น ในแขวงจังหวัดสุพรรณบุรีในบัดนี้ยอดพระเจดีย์ตกหมกแล้ว ยังเหลือแต่ฐานกว้างด้านละ ๑๐ วา สี่เหลี่ยม สูงพ้นดินราว ๖ วา

เมื่อเสร็จการปราบพะม่าแล้ว สมเด็จพระนเรศวรจึงให้นายทัพนายกองยกทัพไปตีเมืองทะวายและเมืองตะนาวศรีกลับคืนมาเป็นของไทยอย่างเดิม พ.ศ. ๒๑๓๖ สมเด็จพระนเรศวรยกกองทัพตีเขมรแก้แค้นในการที่เขมรยกมารบกวนบ่อย ๆ ในขณะที่ไทยยังอ่อนกำลังอยู่ ขับพระยาละแวกเจ้าเมืองเขมรได้ แล้วทำพิธีปฐมกรรมกัดศีรษะเอาโลหิตล้างพระบาท แต่นั้นมาสมเด็จพระนเรศวรได้ยกไปรบพะม่าถึงเมืองหงสาวดี ๓ ครั้ง แต่ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๗ สมเด็จพระนเรศวรยกกองทัพไปจะตีเมืองอังวะ ครั้งนั้นกรุงอังวะเป็นราชธานีของพะม่าแทนกรุงหงสาวดี ยกทัพไปทางเชียงใหม่ข้ามแม่น้ำสาละวินที่เมืองสาด (เมือง

ต้างหลวง) ถึงพอประชวรสวรรคตเสียก่อนที่จะทำสงคราม.

ประเทศสยามได้มีอำนาจเฟื่องฟูขึ้นภายใน ๓๐ ปี นับแต่เวลาที่เสียกรุง ไทยมีสมเด็จพระนเรศวรผู้เป็นวีรบุรุษได้ทำให้ฐานะของชาติไทยขึ้นถึงขีดสูงยิ่งกว่าอาณาจักรอื่นๆ ในแหลมอินดูจีน และมีอาณาเขตกว้างขวางทิศเหนือได้เมืองเชียงใหม่ และหัวเมืองไทยใหญ่ตลอดจนเมืองแสนหวี ทิศตะวันออกได้เมืองหลวงพระบาง, เวียงจันทน์, หัวเมืองลาวอื่นๆ, และเขมร. ทิศตะวันตกและทิศใต้ได้เมืองตะนาวศรี ทะวาย และมะริด และหัวเมืองมอญทั้งหมด.

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรซึ่งนับเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๑๘ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘* แล้ว มีกษัตริย์สืบพระวงศ์ต่อมา ๕ พระองค์ ภายหลังเจ้าพระยาธรรมาโหมสุริยวงศ์ศึกยกยึดชิงราชสมบัติและตั้งตนขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า พระเจ้าปราสาททอง เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓ นับเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๒๕ กษัตริย์องค์นี้ทรงราชย์อยู่ได้ ๒๕ ปี ก็สวรรคต และเกิดแย่งชิงราชสมบัติกัน

* หนังสือพระราชพงษาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐ ต่อไปนี้ใช้คำว่า ในหนังสือพระราชพงษาวดารแบบเก่า

ขึ้นอีกใน พ.ศ. ๒๑๙๘ พระนารายณ์ผู้เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเมื่อได้กำจัดพระเชษฐาธิราชและพระเจ้าอาว์ผู้ชักชวางเสียแล้วก็ขึ้นทรงราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๙๙ นับเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๒๘ ตั้งแต่นั้นมาประมาณ ๓๐ ปี บ้านเมืองก็เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น การวิชชาและการค้าขายเจริญออกไปถึงนานาประเทศ เกียรติยศของสยามได้ระบือออกไปถึงทวีปยุโรป ว่าเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ในทิศตะวันออกประเทศหนึ่ง จึงได้มีพ่อค้าชาวยุโรปมีชาวโปรตุเกส ฮอลันดา และอังกฤษ ไปมาค้าขายในประเทศสยาม

+ เมื่อราว พ.ศ. ๒๐๕๒ ชาวโปรตุเกสได้มายึดเอาเมืองมะละกาที่อยู่ในแหลมมะลายูซึ่งเป็นของไทยไว้ และตั้งมั่นอยู่ที่นั่นแล้วต่อไปจึงได้มาเป็นไมตรีกับสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๑ ในรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และตั้งค้าขายในกรุงสยาม. ชาวฮอลันดาเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๑ ในรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวร. ชาวอังกฤษเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๕ ในรัชกาลของสมเด็จพระเอกาทศรถ. ชาวฝรั่งเศสเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๕ ในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ แต่ชาวอังกฤษและชาวฮอลันดาที่เข้ามาค้าขาย

ในกรุงสยามครั้งนั้นเกิดชิงดีกันขึ้นในการที่ทำให้การค้าขายของคนเจริญ ผลแห่งการแข่งขันนี้ทำให้เกิดวิวาทกันขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๑๖๓ ในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ชาวฮอลันดาได้รับความอุดหนุนจากพระเจ้าแผ่นดินสยามให้ตั้งห้างค้าขายอย่างมั่นคงที่กรุงศรีอยุธยา และให้แผ่การค้าขายไปตามหัวเมืองของสยามด้วย เพราะฉะนั้นอำนาจและการค้าขายของโปรตุเกสในสยามจึงได้เสื่อมลง การค้าขายของฮอลันดาเฟื่องฟูขึ้นแทนโปรตุเกส.

ใน พ.ศ. ๒๒๐๗ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ สยามได้ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับชาติยุโรป คือ สัญญาระหว่างรัฐบาลวิษัปลิกฮอลันดา ซึ่งได้ให้ห้างดัชอีสต์อินเดียเป็นผู้แทน ชาวฮอลันดาได้ตั้งทำการค้าขายต่อไป แต่นิสสัยอันรุกรานของชาติฝรั่งทำให้รัฐบาลสยามเกิดความวิตกขึ้นบ่อย ๆ และเบื่อหน่ายเข้าทุกที ในที่สุดห้างค้าขายและโรงงานจึงค่อย ๆ เลื่อมลงจนล้มเลิกไป

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๐ มีชาวยุโรปผู้หนึ่งมารับราชการที่กรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ฝรั่งผู้นี้เป็นชาติกรีกชาวเกาะเซฟาโลเนียที่อยู่ในประเทศกรีส มีนามว่า คอนสะแตนติน ฟอลคอน เมื่อเข้ารับราชการแล้วได้แนะนำให้

เปลี่ยนแปลงราชการบ้านเมืองหลายประการ แล้วมีความชอบเลื่อนยศขึ้นเป็นขุนนางผู้ใหญ่มีนามว่า เจ้าพระยาวิชะยนทร์ ในสมัยนั้นพ่อค้าชาวต่างประเทศได้ไปมาค้าขายกับสยามเช่นโปรตุเกส ฮอลันดา และอังกฤษ และการค้าขายของสยามซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ค้าขายนั้นก็ได้ติดต่อกับจีน ญี่ปุ่น สุมาตรา และอินเดีย เสมอมา

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๕ มีบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ๓ คน ได้มาถึงประเทศสยาม เพื่อแผ่สาสนาคริสต์ตามลัทธิโรมันแคธอลิก และพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงต้อนรับ และให้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กระทำกิจในทางสาสนาได้ตามชอบใจ บาทหลวงนั้นได้รับความอุดหนุนจากพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสผู้เป็นหัวหน้าทรงอุปถัมภ์สาสนาคริสต์ ภายหลังพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสได้มีพระราชสาสน์และส่งราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรียังพระราชสำนักพระเจ้าแผ่นดินสยาม พระเจ้าแผ่นดินสยามก็ส่งทูตไปยังราชสำนักพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเป็นการตอบแทน ส่วนคอนสะแตนติน ฟอลคอน ผู้เป็นขุนนางผู้ใหญ่ของไทยก็ได้มีจดหมายไปมาระหว่างเสนาบดีฝรั่งเศส ด้วยเรื่องที่ได้พยายามเกลี้ยกล่อมพระเจ้าแผ่นดินสยามให้ถือสาสนาคริสต์

แต่ต่อมาไม่ช้า การเกลี้ยกล่อมในทางศาสนากลับกลายไปเพื่อการเมือง โดยคิดจะเอาประเทศสยามไว้ในอำนาจ โดยอาศัยยาตราทหารเป็นวิธีดำเนินการ พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสได้ส่งเรือรบมา ๖ ลำ พร้อมด้วยพลทหารเรือ ๑๔๐๐ คน ทำเป็นทีมาช่วยปราบปรามพวกขอลันดา ซึ่งเข้ามาทำยุ่งยากอยู่ในประเทศสยาม ทหารฝรั่งเศสได้มาตั้งค่ายรักษาอยู่ และพระเจ้าแผ่นดินได้เลือกทหารฝรั่งเศสมาเป็นมหาดเล็กด้วย การที่พวกยาตราทหารและเจ้าพระยาวิชเยนทร์ได้พยายามเกลี้ยกล่อมพระเจ้าแผ่นดินให้เข้าถือศาสนา มีชาวต่างประเทศเป็นผู้บังคับบัญชากิจการของไทยนั้น ทำให้ประชาชนเกิดความไม่พอใจขึ้นในที่สุดเมื่อวันพระเจ้าแผ่นดินสวรรคต จึงได้เกิดกบฏคอนสะแตนติน ฟอลคอน ซึ่งเป็นเจ้าพระยาวิชเยนทร์ก็ถูกจับและถูกประหารชีวิตเสีย กองทหารฝรั่งเศสก็ถูกไล่ออกจากเมือง

ต่อนั้นไปพระเพทราชาผู้เป็นหัวหน้าพวกกบฏได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อไป เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๕ นับเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๒๙ ต่อมาไม่ช้าบ้านเมืองก็สงบราบคาบและ

ได้จัดการ ย้าน เมืองให้เจริญขึ้น ได้ทำ ทาง พระราชไมตรี กับ ฝรั่งเศส และ ชาติยุโรป อื่น ๆ อีกต่อไป เมื่อ พระเพทราชา สวรรคตแล้ว เชื้อวงศ์ ขึ้น ครอง ราชสมบัติ ต่อไป อีก ๕ พระองค์ ก็เสีย กรุง

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๔๘ สิ้น รัชกาล ของ สมเด็จพระนเรศวร แล้ว การ ศึก สงคราม ระหว่าง สยาม กับ พะม่า อย่างใหญ่ ได้ สงบ ช้า นาน ประมาณ ๑๕๐ ปี เว้นแต่ ที่ ยกเข้า มา ย่ำยี ปล้น เชตต์แดน ซึ่งไม่ สู้ สำคัญ การ ตระเตรียม กำลัง ของ ไทย จึงได้ อ่อน ลง

ถึง พ.ศ. ๒๓๐๒ ถึง พระเจ้า แผ่นดิน ลำดับ ที่ ๓๔ ทรง พระนามว่า สมเด็จ พระเจ้า เอกทัศน์ (กรมขุน อนุรักษ์ มนตรี หรือ พระ ที่นั่ง สุริยา มรินทร์) ขึ้น ทรงราชย์ และ ใน พ.ศ. ๒๓๐๒ นั้นเอง พระเจ้า แผ่นดิน พะม่า ที่ ทรง พระนามว่า อลอง พญา ยกทัพ มา ตีได้ เมือง รายทาง เข้า มา จน ถึง ล้อม กรุงศรีอยุธยา แต่ พะเอิน ประชวร จึงได้ เลิกทัพ กลับ แล้ว เลย สวรรคต กลาง ทาง ครั้น พระราชโอรส ที่ ๒ ของ พระเจ้า อลอง พญา มีนามว่า มังระ ได้ขึ้น ครอง ราชสมบัติ ใน กรุง อังวะ ใน พ.ศ. ๒๓๐๖ รุ่งขึ้น อีกปี หนึ่ง ได้ยกทัพ ไป ตี เมือง เชียงใหม่ เวียง จันทน์ และ หัว เมือง ลาว ได้แล้ว จึงได้ จัดกอง

ทัพ มา ตี กรุง ศรีอยุธยา เป็น ๒ ทาง แยก ย้าย กัน เป็น หลาย กอง ทัพ เข้า ทาง เมือง ทะวาย มา ตาม เมือง สุพรรณบุรี ทาง ๑ เข้า ทาง เมือง เชียงใหม่ ลง ตาม ลำแม่น้ำ เจ้าพระยา อีก ทาง ๑ มา บรรจบ กัน ตี กรุง ศรีอยุธยา ในรัชกาล สมเด็จ พระเจ้า เอกทัศน์ ฝ่าย ไทย ได้ จัด กอง ทัพ ออก ต่อ สู้ ไทย แข็ง แรง แต่ ก็ ต้อง พ่าย แพ้ ทุก ที ทัพ พะม่า ได้ ล้อม กรุง ศรีอยุธยา อยู่ นาน เกือบ ๒ ปี ครั้น ถึง ฤดู ฝน ฝน ตก เกิด น้ำ ท่วม ทัพ พะม่า ต้อง หา ที่ ตอน อาศัย แต่ ต่อ เรือ หลาย ร้อย ลำ ล้อม กรุง ศรีอยุธยา ไว้ ครั้น เมื่อ น้ำ ลด แล้ว ได้ พูน ดิน เอา ปืน ใหญ่ ระดม ยิง เข้า ไป พร้อม กัน ทุก ๆ ค่าย และ เอา ไฟ สุม ราก กำแพง กำแพง ทรุด ลง เวลา ค่ำ ยิง ปืน สัญญา ให้ พลทหาร ปีน ขึ้น กำแพง พร้อม กัน ทุก ด้าน เข้า กรุง ศรีอยุธยา ได้ ฝ่าย ภัตริย์ ก็ หนี ออก จาก เมือง สูญ หาย ไป ใน ที่ สุด ก็ สวรรคต กรุง ศรีอยุธยา เสีย แก่ พะม่า เมื่อ เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ พะม่า เข้า กรุง ศรีอยุธยา ได้ แล้ว ก็ เที่ยว เอา ไฟ เผา ทำลาย ปราสาท ราชวัง อาวาส และ วิหาร และ เคหสถาน ของ ราษฎร เสีย หมด ทั้ง เมือง แล้ว ก็ เที่ยว เก็บ รวบรวม ทรัพย์ สมบัติ ต่าง ๆ ทั้ง สิ้น และ จับ ผู้คน ทั่ว ไป ทั้ง พระนคร เมื่อ รวบรวม ครอบครัว และ ทรัพย์ สมบัติ เสร็จ แล้ว ก็ ยก กอง พยุห ไป ยัง เมือง อังวะ. ฝ่าย

ตั้งแต่แรกสร้างกรุงศรีอยุธยา มาจนกระทั่งเสียแก่พะม่า มีกษัตริย์ไทยปกครองอย่างมีอำนาจรวม ๓๔ พระองค์ เป็นเวลา ๔๑๗ ปี บ้านเมืองได้เจริญสมบูรณ์อยู่ในแหลมอินโดจีนเมืองหนึ่ง

สมัยกรุงธนบุรี

การที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พะม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้นยับเยินยิ่งกว่าครั้งใดๆ หมด จนกรุงศรีอยุธยากลายเป็นเมืองร้าง ปรากฏตามพงศาวดารพะม่าว่า การที่พระเจ้าอังวะตีเมืองไทยครั้งนี้ เพื่อทำลายมิให้ไทยตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองได้อีกต่อไป และเพื่อเก็บทรัพย์สมบัติและกวาดต้อนผู้คนเป็นชะเลยไปไว้ใช้สอยในเมืองพะม่าให้หมด ไม่ได้คิดจะรักษาเมืองไทยไว้เป็นเมืองขึ้นตามธรรมเนียมของกษัตริย์ผู้ทำสงครามมาแต่ก่อน เหตุฉะนั้นเมื่อพะม่ายกมาถึงเมืองใหน ก็เผาบ้านทำลายเมืองเสียทุกแห่งตามรายทางที่ยกมา จนถึงทำลายกรุงศรีอยุธยาอันเป็นราชธานีเป็นที่สุด แล้วพะม่าก็เลิกทัพไป แต่เวลาที่พะม่าจะเลิกทัพไปนั้น ได้ตั้งให้สุกี้ (ชาติมอญ) พาพวกของเป็นนายใหญ่คุมพล ๓๐๐๐ ตั้งอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น ซึ่งอยู่ข้างเหนือกรุงศรีอยุธยาแห่ง ๑ กับให้โทกคน ๑ ชื่อนายทองอิน ตั้งอยู่

ที่เมืองสมบูรีอีกแห่ง ๑ สำหรับกันกว้างหาผู้คนที่หลบซ่อนอยู่ และคอยเก็บวิบากทรัพย์สมบัติที่ยังตกค้างอยู่ รวบรวมส่งไปเมืองพะม่าสิ้นทั้งหมด ด้วยเหตุนี้พะม่าจึงมีอำนาจอยู่ในจังหวัดกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองที่ใกล้เคียง ส่วนผู้คนในท้องที่เหล่านี้ที่พะม่ายังจับไม่ได้ ก็เที่ยวซุ่มซ่อนและรวบรวมตั้งเป็นซ่องอยู่บ้าง หนีไปยังบ้านเมืองที่ยังเป็นสิทธิ์แก่ไทยบ้าง หลบซ่อนอยู่ตามป่าเขาที่พะม่าจับได้บ้าง พอรักษาชีวิตรอดไปวันหนึ่ง ๆ ส่วนเมืองที่ยังมิได้เสียแก่พะม่า เมื่อไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครอง กรุงศรีอยุธยาแล้ว ก็กลายเป็นเมืองอิสระขึ้นด้วยกัน เมืองใกล้เป็นเมืองน้อยจะปกครองอยู่ใกล้ ๆ ก็พังไม่ได้ ก็เข้ารวมกับเมืองใหญ่ที่มีกำลังและพาหนะมาก เลยทำให้เจ้าเมืองใหญ่ ๆ ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้า หวังจะเป็นใหญ่ในประเทศสยามต่อไป เพราะฉะนั้นในหัวเมืองที่มิได้เสียแก่พะม่า จึงมีผู้ตั้งเป็นเจ้าถึง ๕ ก๊กด้วยกัน

ก๊กที่ ๑ เจ้าพระยาพิษณุโลกตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นที่เมืองพิษณุโลก มีอาณาเขตก์ตั้งแต่เมืองพิชัยลงมาจนถึงเมืองนครสวรรค์ เจ้าพระยาพิษณุโลกนี้ชื่อเรือง เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ที่มีความสามารถผู้หนึ่ง ถึงเมื่อรบพะม่า

ความหลังนี้ ก็ปรากฏว่ามีฝีมือเข้มแข็งไม่แพ้พะม่า จึงมีผู้นิยมนับถือสมัครเข้าเป็นพรรคพวกมาก

ก๊กที่ ๒ พระสังฆราชาเมืองสวางคบุรี (เมืองฝางก็เรียก) อยู่ที่วัดพระฝาง ตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นทั้งเป็นพระ เรียกกันว่า เจ้าพระฝาง เจ้าพระฝางนี้ ชื่อเรือน เป็นชาวเหนือแรกบวชได้มาเล่าเรียนอยู่ณกรุงศรีอยุธยา จนได้เป็นพระราชาคณะฝ่ายวิปัสสนาธุระ ตำแหน่งพระพากุลเถระ อยู่วัดศรีอโยธยา แล้วเลื่อนขึ้นเป็นพระสังฆราชา เจ้าคณะเมืองสวางคบุรี กลับขึ้นไปอยู่ที่วัดพระฝางในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เมืองสวางคบุรีอยู่เหนืออำเภอพิชัย อาณาเขตต์ต่อแดนเมืองแพร่ เมืองน่าน และเมืองหลวงพระบาง เจ้าพระฝางมีเกียรติคุณในทางวิทยาคม ผู้คนพากันนับถือว่าเป็นผู้วิเศษ

ก๊กที่ ๓ พระปลัดผู้รั้งเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช เรียกว่า เจ้านคร มีอาณาเขตต์ตั้งแต่ต่อแดนเมืองมะลายูขึ้นมาจนถึงเมืองชุมพร

ก๊กที่ ๔ กรมหมื่นเทพพิพิธ ตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นที่เมืองพิมาย (เดี๋ยวนี้เป็นอำเภอ) มณฑลนครราชสีมา เรียกกันว่า เจ้าพิมาย มีอาณาเขตต์ตลอดมณฑลนครราชสีมา กรมหมื่นเทพพิพิธนี้เป็นพระเจ้าลูกเธอในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ยรมโกศ ออกทรงผนวชในรัชกาล สมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ แล้วคิดร้ายต่อแผ่นดิน จึงมีรับสั่งให้เอาไปปล่อยเสียที่เกาะลังกา ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พะม่า จึงกลับมาเมืองไทย และได้พรรคพวกอุดหนุนเข้าเลยตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้น

ก๊กที่ ๕ พระยาตาก เดิมชื่อ สิน ลงไปตั้งตัวเป็นใหญ่ที่เมืองจันทบุรี คนทั้งหลายเรียกกันว่า เจ้าตาก มีอาณาเขตต์ตั้งแต่แดนกัมพูชา (เขมร) ขึ้นมาถึงเมืองชลบุรี พระยาตาก (สิน) นี้เป็นเชื้อจีน เดิมอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ไปรับราชการทางหัวเมืองเหนือ มีความชอบ ทางราชการจึงตั้งให้เป็นพระยาวชิรปราการเจ้าเมืองตาก ครั้นศึกพะม่ามาติดเมืองจึงถูกเกณฑ์ลงมาช่วยรักษาพระนคร มีฝีมือเข้มแข็ง เมื่อพะม่าล้อมกระชั้นเข้าถึงพระนคร เห็นว่าจะต่อสู้ไม่ได้ จึงได้รวบรวมสมัครพรรคพวกได้ประมาณ ๕๐๐ คน ตีฝ่าพะม่าหนีไปทางทิศตะวันออก ไปซ่องสุมผู้คนอยู่ทางแขวงเมืองฉะเชิงเทราได้คนประมาณ ๑๐๐๐ เศษ และยกไปทางตะวันออกเฉียงได้ ปราบปรามพวกที่ไม่อ่อนน้อมแล้วตีได้เมืองจันทบุรีเมื่อเดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ซึ่งขณะนั้นเสียกรุงศรีอยุธยาแล้วได้ ๒ เดือน พระยาตาก (สิน) ปราบปรามอาณาเขตต์ใกล้เคียงได้แล้วก็สะสมสะเบียงไว้ ต่อ

เรือรบได้ประมาณ ๑๐๐ ลำ รวบรวมทหารไทยจีนได้ประมาณ ๕๐๐๐ คน ก็ยกกองทัพเรือจากจันทบุรีเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๓๑๐ เข้าทางปากน้ำเจ้าพระยา จับตัวนายทองอินซึ่งพม่าตั้งให้รักษาเมืองธนบุรีนั้นได้แล้ว ก็ให้ประหารชีวิตเสีย พวกไพร่พลก็ยอมเข้าด้วย กับพระยาตากหมดเพราะเป็นไทยด้วยกัน แล้วยกกองทัพขึ้นไปกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายสุกี้พี่นายกองพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้นก็เตรียมตัวต่อสู้ พระยาตากสั่งให้ทหารเข้าระดมตีค่ายพม่าแตกฉานสุกี้ถอยเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๑๐ เมื่อมีชัยชนะแก่พม่าแล้ว พระยาตากจึงขึ้นช้างตรวจดูทั่วไปในพระนคร เห็นปราสาทราชมณเฑียร ทั้งอารามวิหารและบ้านเรือนราษฎรถูกเผาไฟและถูกทำลายจนหมดสิ้นเหลือกำลังที่จะบูรณะให้คืนดีดังเก่า จึงได้มาเลือกสถานที่ตั้งราชธานีใหม่ มาเลือกได้เมืองธนบุรีที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝากระวังหลัง แล้วตั้งตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินขึ้นปกครองประเทศสยามต่อไป ยกเมืองธนบุรีเป็นราชธานีเรียกว่า "กรุงธนบุรี"

เมื่อพระยาตากเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็เตรียมการ

ที่จะปราบก๊กอื่นๆ ที่ตั้งตัวเป็นใหญ่ต่อไป เพื่อรวบรวมประเทศสยามให้เป็นปึกแผ่นอย่างแต่ก่อน

ปีขึ้น พ.ศ. ๒๓๑๑ พระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพขึ้นไปปราบเมืองเหนือ คือเจ้าพระยาพิษณุโลก ซึ่งตั้งตัวเป็นใหญ่ที่เมืองพิษณุโลก ได้ปะทะกันที่ค่ายบางกระดานชัยแขวงเมืองนครสวรรค์ พระเจ้ากรุงธนบุรีถูกปืนข้างขึ้นที่พระชงฆ์ เสด็จกลับทัพกลับ เมื่อรักษาพระชงฆ์หายแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพไปทางทิศตะวันออกปราบมณฑลนครราชสีมา ซึ่งกรมหมื่นเทพพิพิธตั้งตัวเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองพิมายได้

พ.ศ. ๒๓๑๓ ได้ยกทัพไปปราบปรามเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเจ้านครตั้งตัวเป็นใหญ่อยู่ได้ ในพ.ศ. ๒๓๑๓ นั้นเอง เมื่อกลับจากนครศรีธรรมราชแล้วยกทัพขึ้นไปปราบปรามเมืองเหนืออีก ครั้งนี้เจ้าพระฝาง ซึ่งตั้งตัวเป็นใหญ่ณเมืองสวางคบุรีระแวะเข้าพระยาพิษณุโลกรวมอาณาเขตของเมืองพิษณุโลกอยู่ด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ยกขึ้นไปรบกันถึงล้อมเมืองสวางคบุรีไว้ เจ้าพระฝางก็หนีขึ้นไปทางทิศเหนือสูญหายไป กองทัพกรุงธนบุรีก็ได้เมืองฝางโดยง่าย อาณาเขตของกรุงศรีอยุธยาก็กลับมาอยู่ในปกครอง

ตามเดิม ต่อนั้นไปก็มีการสงครามกับเชียงใหม่ ซึ่งผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่เป็นพม่าอีก ๒ คราว ได้เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน มาอยู่ในพระราชอาณาเขตต์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๗ และทำสงครามกับพม่าซึ่งยกเข้ามาทำย่ำยีในอาณาเขตต์อีก ๔ คราว คราวที่สุดใน พ.ศ. ๒๓๑๙ แต่ไทยได้ตีพม่าแตกพ่ายไปทุกคราว.

พ.ศ. ๒๓๒๑ เกิดสงครามขึ้นระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต (ลานช้าง) พระเจ้ากรุงธนบุรีให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นจอมทัพคุมพลขึ้นไปตีได้เมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง และหัวเมืองขึ้นทั้งปวง ขยายอาณาเขตต์สยามข้ามลำแม่น้ำโขงไปจดเขตต์แดนญวนเมืองตังเกี๋ย เมื่อเวลายกกองทัพกลับจึงได้เชิญพระมหามณีรัตนปฏิมากรกับพระบาง ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์มายังกรุงธนบุรีด้วย (พระมหามณีรัตนปฏิมากรนี้เดี๋ยวนี้อยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

พ.ศ. ๒๓๒๓ เมืองเขมรซึ่งเป็นประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา เกิดจลาจลด้วยเรื่องเจ้านายเขมรชิงราชสมบัติกันฆ่าฟันกันเอง จนเหลือแต่นักองเองซึ่งเป็นทารกอยู่ในเงื้อมมือของผู้ที่คิดตั้งตัวเป็นใหญ่ และเป็นญาติของของ

พระเจ้าแผ่นดินเขมรที่ไม่เข้ากับไทยมาแต่ก่อน พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเขมรยกทัพยกขึ้นไปปราบเขมร.

ฝ่ายทางกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงบำเพ็ญพระองค์ในทางพุทธสาสนา พอพระทัยนั่งวิปัสสนากรรมฐานหนักขึ้นจนพระสติฟั่นเฟือนและกุ้ร้ายยิ่งขึ้น ในพ.ศ. ๒๓๒๔ มีสัญญาวิปลาสสำคัญพระองค์ว่าเป็นพระโสดาบัน ถึงแก่บังคับให้พระสงฆ์ราชาคณะที่เข้าเฝ้าหมอบกราบถวายบังคมเหมือนข้าราชการฆราวาส การบังคับบัญชาราชการผันแปรผิดทำนองคลองธรรมยิ่งขึ้นทุกที เป็นโอกาสให้พวกทุจริตคิดหาประโยชน์ส่วนตัว ภายหลังมีขุนนางคบคิดกันเป็นกบฏขึ้น จับพระเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรีขังไว้

ถึง พ.ศ. ๒๓๒๕ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกซึ่งเป็นจอมทัพไปตีเขมรนั้น ได้ข่าวว่ากรุงธนบุรีเกิดจลาจลก็ยกทัพกลับ ข้าราชการและราษฎรจึงพร้อมกันอัญเชิญขึ้นครองราชสมบัติ ทรงสร้างกรุงเทพฯ ขึ้นเป็นราชธานีแต่นั้นมา เป็นอันสิ้นสมัยกรุงธนบุรีซึ่งมีอายุเพียง ๑๕ ปี.

ในพ.ศ. ๒๓๑๐ ประเทศสยามได้ถึงอวสานและยับเยินที่สุดแลภายในปีนั้นเอง พระเจ้าตากเป็นผู้กู้ประเทศ

สยาม จาก พระม่า มาเป็น อิสสรภาพ ขณะ มี อาณาเขตต์ กว้างขวาง ยิ่ง กว่าเก่า คือ ได้ อาณาเขตต์ ฝั่ง ซ้าย ลำ แม่น้ำโขง มา อยู่ ใน พระราช อาณาเขตต์ นับได้ว่า พระเจ้า ตาก เป็น วีรบุรุษ ของไทย อีก ผู้ หนึ่ง

สมัย กรุง รัตน โกสินทร์ หรือ กรุงเทพ ฯ

เมื่อ สมเด็จ เจ้า พระยา มหากษัตริย์ศึก ปราบ ดุจเชิญ ที่ กรุง ธนบุรี สงบ เรียบร้อย แล้ว ข้า ราชการ ผู้ใหญ่ ผู้น้อย ทั้งปวง จึง อัญเชิญ สมเด็จ เจ้า พระยา มหา กษัตริย์ศึก ขึ้น ครอง ราชสมบัติ ปกครอง ประเทศ สยาม สืบไป เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ ทรง พระนาม ว่า พระบาท สมเด็จ พระรามาธิบดี ที่ ๑ พระพุทธ ยอดฟ้า จุฬาโลก แล้ว เริ่ม สร้าง ราชธานี ขึ้น ทาง ฝั่ง แม่น้ำ เจ้า พระยา ฟาก ตะวัน ออก ครอง ข้าม กับ กรุง ธนบุรี สร้าง อยู่ ๓ ปี จึง ได้ ย้าย ราชธานี จาก กรุง ธนบุรี มา ตั้ง ที่ สร้าง ใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ขนาน ว่า กรุงเทพ พระมหา นคร อมรรัตน โกสินทร์ สืบ มา จน ทุก วัน นี้ และ ทรง จัด ตั้ง ธรรมเนียม การ ปกครอง และ กฎหมาย ให้ เป็น หลักฐาน สืบไป

ขณะ นั้น ใน ประเทศ ญวน เกิด กบฏ ขึ้น องเชียงสือ ผู้เป็น เชื้อ วงศ์ ของ พระเจ้า แผ่นดิน ญวน หนี เข้า มา พึ่ง พระบรม

ไพชิสมภาร พระยาท สมเก็ง พระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลก ได้อุตสาหนุโลมให้เครื่องกระสุนดินดำ หนองเชียงสือทำศึกปราบปรามพวกกบฏชะนะแล้ว ตั้งตัวเป็นเจ้าอะนัมก็ยอมขึ้นที่เมืองไซ่งอน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๓ แล้วส่งเครื่องบรรณาการคือไม้เงินทองเข้ามาถวาย ยอมเป็นประเทศราชขึ้นกรุงเทพฯ หนองเชียงสือคืนเมืองเว้และเมืองดังเกี๋ยคืนให้กลอกแล้วตั้งตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินญวน เป็นอิสระขึ้น จึงมาเป็นสัมพันธมิตรกับสยามต่อไป. ในรัชกาลนี้เกิดสงครามขึ้นระหว่างสยามกับพะม่าถึง ๗ ครั้ง แต่สยามได้ก็พะม่าพ่ายแพ้ไปทุกครั้ง สงครามครั้งที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๕ พะม่ายกมาย่ำยีเมืองเชียงใหม่ จึงโปรดให้แม่ทัพยกขึ้นไปขับไล่ แล้วเลยตีได้เมืองล้อเมืองเชียงซึ่งเป็นประเทศราชขึ้นพะม่าได้อีก ในสมัยนั้นอาณาเขตของประเทศสยามฝ่ายเหนือขยายขึ้นไปจนหมดแคนสิบสองพันนาซึ่งติดต่อกับเขตแดนจีน นับว่าอาณาเขตของสยามครั้งรัชกาลที่ ๑ แห่งบรมราชวงศ์จักรีนี้กว้างใหญ่ไพศาลยิ่งกว่ายุคใดๆ หมด ตามที่ปรากฏในพงศาวดารของประเทศนี้ พระยาท สมเก็ง พระรามาธิบดีที่ ๑ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ครองราชสมบัติได้ ๒๗ ปี สวรรคตเมื่อ พ.ศ.

๒๓๕๒ พระราชโอรสได้ครองราชสมบัติสืบไป ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในต้นรัชกาลนี้ ไทยเกิดทำสงครามขึ้นกับญวนด้วยเรื่องเมืองเขมร ซึ่งเป็นประเทศราชของไทย ในที่สุดตกลงกันว่า มณฑลพระตะบอง ซึ่งติดต่อกันกับเขตต์แดนไทยให้เป็นของไทย เขตต์แดนนอกจากนี้อยู่ในความปกครองของญวน นอกจากการสงครามนี้ก็มีพม่าได้ยกมารบกวนอีก ๒ ครั้ง แต่ไทยได้ตีแตกพ่ายไปทุกครั้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖ ห้างอิสต์อินเดียอังกฤษ ให้มิสเตอร์ยอนครอฟิด ผู้ว่าราชการเมืองสิงคโปร์เป็นทูตมาสู่สำนักพระเจ้าแผ่นดินสยาม เพื่อเจริญทางพระราชไมตรี แต่หาสำเร็จไม่ ครั้งนั้นอังกฤษเกิดรบกับพะม่า พะม่าเสียเมืองร่างกุ้งแก่อังกฤษแล้ว.

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ ราชโอรสได้ครองราชสมบัติต่อไป ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ ห้างอิสต์อินเดียได้ตั้งนายร้อยเอก เบอนีเป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงรับรองเป็นไมตรีกัน โดย

อังกฤษ ขอให้ไทย ส่ง กองทัพไป ช่วย อังกฤษ รบ พะม่า และ ไทยได้ช่วย บ้าง เล็ก น้อย นอก จาก นี้ได้ทำ สัญญา เรื่อง การ ค้า ขาย และ เรื่อง กำหนด อำนาจ ใน แหลม มะลายู สัญญา นี้ ทำ เมื่อ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๙ นี้ เป็น ฉะบับ แรก ใน สมัย กรุง รัตนโกสินทร์ ที่ได้ ทำ กับ ชาว ยุโรป ครั้น พ.ศ. ๒๓๗๖ สยามได้ ทำ สัญญา ทาง พระราชไมตรี กับ รัฐบาล สห ปาลีรัฐ อเมริกา อีก ฉะบับ ๑ เรื่อง กำหนด ระเบียบ การ ที่ จะ ประพฤติ ต่อ คน ใน บังคับ อเมริกัน ที่ อยู่ ใน ประเทศ สยาม และ ทั้ง ราชทูต อเมริกัน ได้ แนะ นำ รัฐบาล สยาม ว่า เป็น การ สมควร ที่ จะ ตั้ง กงสุล ประจำ อยู่ ใน ประเทศ สยาม แต่ พระ บาท สมเด็จ พระ นั่งเกล้า หา ทรง รับ รองไม่

ประมาณ พ.ศ. ๒๓๘๗ เขมรได้ไป ขึ้น แก่ ญวน ไทย ส่ง เครื่อง ราช บรรณาการ ๓ ปี ต่อ ครั้ง ๑ ภายหลัง ราชโอรส ของ พระเจ้า แผ่นดิน เขมร กับ ข้าราชการ ที่ไม่ พอใจ ขึ้น กับญวน ก็ อพยพ มา สู่ ราช สำนัก พระเจ้า แผ่นดิน สยาม พระราช โอรส นี้ ทรง พระนาม ว่า นโรดม พระเจ้า แผ่นดิน สยามได้ ยกหมู่ไทย ยก กองทัพไป ปราบ ปราม เมือง เขมร แล้ว ตั้ง นโรดม เป็น เจ้า แผ่นดิน ประเทศ เขมร ประเทศ เขมร จึง เป็น ประเทศราช ขึ้น ประเทศ สยาม ต่อไป เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๐

ใน พ.ศ. ๒๓๙๓ ปลายรัชกาลของพระยาทสมเก้า พระนั่งเกล้า รัฐบาลอังกฤษได้ส่ง เซอร์ เยมส์ บรุก เป็นราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีอีก แต่ไม่ตกลงกัน เพราะ เซอร์ เยมส์ บรุก เรียกร้องเอาเปรียบหลายอย่าง

ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ พระยาทสมเก้าพระนั่งเกล้า สวรรคต ประชาชนจึงได้เชิญสมเก้าพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งทรงผนวชอยู่ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พระยาทสมเก้าพระรามาธิบดีที่ ๔ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาทสมเก้าพระรามาธิบดีที่ ๔ ก่อนแต่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเมื่อพระชนม์พรรษา ๔๖ ปี ได้ทรงผนวช และศึกษาภาษาอังกฤษและวิชาใหม่ ๆ แลกว้างทรงเห็นการเป็นไปอันเป็นความเปลี่ยนแปลงแห่งความเจริญของโลก เมื่อเสด็จขึ้นครองแผ่นดินจึงทรงเปลี่ยนรัฐประศาสโนบายจากการกีดกันความเกี่ยวข้องภายนอกมาเป็นการเปิดประเทศให้มีคมนาคมกับยุโรปและอเมริกา ซึ่งมีกำลังมากกว่าเป็นอันมาก ทรงตระหนักแน่แล้วว่าทางที่จะยืนยงอยู่ได้นั้นต้องเข้าทางเปิดความเจริญในภายหน้าทั้งอาจเป็นทางนำความหายนะมาสู่ประเทศ ทั้งนี้ก็เป็นโชคดีของสยามอย่างหนึ่ง พ.ศ. ๒๓๙๘ ประเทศอังกฤษ

ในรัชกาล พระนางเจ้า กวีน วิกตอเรีย ให้ เซอร์ จอน โบว์ริง เป็น ราชทูต เข้า มา เจริญ ทาง พระ ราชไมตรี กับ สยาม ใหม่ สัญญา ที่ ทำ กับ อังกฤษ ครั้ง นี้ มี ข้อ สำคัญ หลาย ประการ และ ทำ ให้ กิจ การ ภายใน ของ ประเทศ สยาม เปลี่ยน แปลง ไป มาก ใจ ความ แห่ง หนังสือ สัญญา ว่า อังกฤษ มี อำนาจ ตั้ง กงสุล ขึ้น ใน ประเทศ สยาม และ มี อำนาจ ตั้ง ศาล ชำระ ความ ขึ้น ทั้ง ความ แพ่ง และ ความ อาชญา สำหรับ ชำระ ความ เหนือ คน ในบังคับ อังกฤษ ที่ อยู่ ใน ประเทศ สยาม และ คน ในบังคับ อังกฤษ มี อำนาจ ที่ จะ ซื้อ ที่ดิน หรือ เช่า ที่ดิน ได้ ภายใน เขต ตั้ง ๔ ไมล์ ถึง ๔๐ ไมล์ จาก กำแพง พระนคร โดยรอบ และ ตั้ง พิกัด อัตรา เก็บ ภาษี สินค้า เข้า และ สินค้า ออก และ ภาษี ภายใน ขึ้น. พ่อค้า อังกฤษ มี สิทธิ ที่ จะ ค้าขาย ได้ ตลอด ประเทศ สยาม เมื่อ อังกฤษ ได้ ทำ หนังสือ สัญญา สำเร็จ แล้ว เป็น เหตุ ให้ ชาติ ยุโรป อื่น ทำ ตาม คือ ปี ขึ้น อีก ปี หนึ่ง ไทย ได้ ทำ หนังสือ สัญญา ทาง พระราชไมตรี กับ ฝรั่งเศส และ สหปาลีรัฐ อเมริกา. ใน พ.ศ. ๒๔๐๑ ได้ ทำ กับ เดนมาร์ก และ เมือง ฮันซีติก (ในเยอรมัน) ใน พ.ศ. ๒๔๐๒ ได้ ทำ กับ โปรตุเกส. ใน พ.ศ. ๒๔๐๓ กับ ออสเตรีย. ใน พ.ศ. ๒๔๐๕ กับ ปรุซา และ ใน พ.ศ. ๒๔๐๓

เซอร์ ยอน โบว์ริง ได้เป็น ทูตแทน ประเทศ สยาม ทำ สัญญา กับ เขมรเขียม อิศาลี และ นอร์เว กับ สะวีเดน ในรัชกาล ของ พระบาท สมเด็จ พระ จอมเกล้า ได้มี ทาง พระ ราชไมตรี กับ นานา ประเทศ มาก ประเทศสยาม จึงต้อง เปลี่ยน แปลง รัฐ ประศาสนนิติ ไป สู่ ความรุ่งเรือง อันเป็น ร่ากเง่า ของ ความเจริญ ในบัดนี้.

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ องนโรดม ซึ่ง พระบาท สมเด็จ พระ นั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ได้ ตั้งได้เป็นผู้ ปกครอง ประเทศ เขมร ขึ้น กับ สยาม นั้น ได้ ลอบไป ทำ หนังสือ สัญญา กับ ฝรั่งเศส (ซึ่งในเวลา นั้น ฝรั่งเศส มาได้เมือง ญวน แล้ว) ยอม รับ อยู่ใน ความป้องกัน ของ ฝรั่งเศส เรื่องนี้ เกิด เป็น ปัญหา กันขึ้นใน ระหว่าง ฝรั่งเศส กับ สยาม ไทย ฝรั่งเศส ถือว่า ฝรั่งเศส มี ความชอบธรรม ที่ จะแนะนำ กิจการ ที่เกี่ยว กับ ต่าง ประเทศ สำหรับ ประเทศ เขมรได้ ในที่ สุด สยาม ยอม รับ รอง ว่า ฝรั่งเศส มี อำนาจ เป็นเจ้า เป็นใหญ่ อยู่ เหนือ ประเทศ ญวน และ ยอมเลิก สัญญา ที่ ทำ กับ เขมร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ นั้น เสีย ประเทศ เขมรเป็นเมืองขึ้น ของสยาม ต่อไป ตามเดิม. ในรัชกาล ของ พระบาท สมเด็จ พระจอมเกล้า เกือบไม่ มี เหตุการณ์ ที่ ต้องใช้ กำลัง ทหาร เลย นอกจาก พวกพม่า ข้าศึก เก่า ซึ่งยก

มาร บถวนทาง ชายแดน บ้าง เล็กน้อย เท่านั้น โดย เหตุ ที่ บ้าน เมือง มี ความ สงบ เช่น นี้ จึง ทำให้ มี โอกาส จัดการ ทะนุ บำรุง บ้าน เมือง ให้ มี ความ เจริญ ยิ่ง ขึ้น พระบาท สมเด็จ พระจอม เกล้า เจ้า อยู่ หัว สวรรคต ใน พ.ศ. ๒๔๑๑

พระราชโอรส ทรง พระนาม ว่า สมเด็จ พระเจ้า ลูกยา เธอ เจ้าฟ้า จุฬาลงกรณ์ ซึ่ง มี พระชนม์ พรรษา เพียง ๑๖ ปี ขึ้น ครอง ราช สมบัติ ทรง พระนาม ว่า พระบาท สมเด็จ พระ รามาธิบดี ที่ ๕ พระจุลจอมเกล้า เจ้า อยู่ หัว ใน ๕ ปี แรก ราชการ แผ่นดิน อยู่ ใน อำนาจ ของ ผู้ สำเร็จ ราชการ แผ่นดิน ใน ระหว่าง นั้น พระองค์ ได้ ทรง ศึกษา วิทยาการ เช่น รัฐประศาสน์ ของ อินเดีย และ ชวา เป็น ต้น โดย เสด็จ ไป ทรง ตรวจ ตู ประเทศ นั้น ๆ ใน พ.ศ. ๒๔๑๖ จึง ได้ ทรง ว่า ราชการ แผ่นดิน โดย สิทธิ์ขาด ได้ เริ่ม เปลี่ยน แปลง การ ปกครอง อย่าง แบบ ใหม่ ซึ่ง ได้ ใช้ ต่อ มา จน ทุก วัน นี้ และ เพื่อ กระทำกิจ ซึ่ง เป็น ราช กรณียะ ให้ ราชอาณาจักร เจริญ ยิ่ง ขึ้น และ ให้ ฐานะ ของ ราษฎร มั่นคง ขึ้น ได้ ทั้ง พระราชบัญญัติ เลิก ทาส ซึ่ง เป็น ประถม ราชกิจ อัน เชิด ชู เกียรติยศ แห่ง ชาติ ให้ เป็น เครื่องหมาย ให้ ชาติ ไทย คง เป็น ไทย ให้ สมนาม ซึ่ง เป็น สิ่ง สำคัญ มาก ใน รัชกาล ของ พระองค์ ทั้ง กฎ พระ ธรรมนูญ วิธี พิจารณา ศาล ซึ่ง ระ

ความจัดการศึกษา การทหาร การคมนาคม สร้างรถไฟ และขุดคลองทำถนนและอื่นๆ อีกเหลือที่จะพรรณนา

การที่รัฐบาลสยามได้จัดการเปลี่ยนแปลงราชการให้ดีขึ้นนั้น ย่อมมีอุปสรรคขัดขวางอยู่เป็นอันมาก ต่อมาไม่ช้า ฝรั่งเศสผู้ดำเนินรัฐประศาสโนบายแผ่อาณาเขตก์ในทิศตะวันออก ได้ทำให้รัฐบาลสยามเกิดความลำบากขึ้นเป็นอันมาก ด้วยเรื่องประเทศเขมร ในที่สุดสยามต้องถอนอำนาจที่มีอยู่เหนือประเทศเขมรให้แก่ฝรั่งเศส และฝรั่งเศสยังร้องขอเอาอาณาเขตก์ของสยามทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงด้วย ไทยอ้างเหตุว่าอาณาเขตก์เหล่านี้เป็นของญวนซึ่งญวนเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสแล้ว ความจริงอาณาเขตก์ที่เป็นปัญหาอยู่นี้เป็นอาณาเขตก์ของลาวเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของไทยโดยสิทธิ์ขาด รัฐบาลจึงตอบคำขอร้องของฝรั่งเศสว่าอาณาเขตก์เหล่านี้ขอยกให้เป็นกลาง หรือมิฉะนั้นก็มีอนุญาโตตุลาการตัดสิน ฝ่ายฝรั่งเศสไม่ยอมสักอย่างเดียว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) ฝรั่งเศสได้ยกกองทหารรุกเข้ามาในแดนสยาม สยามก็ออกต้านทาน เมื่อเกิดวิวาทกันขึ้นแล้ว ฝรั่งเศสยกข้อหาว่าไทยได้ฆ่าพลทหารฝรั่งเศสตาย และถือเอาเป็นสาเหตุร้ายแรง

ที่จะทำสงครามกับสยามและเพื่อจะขู่สยาม ฝรั่งเศสยกกองเรือรบ ๑ กอง เข้าไปในกลับปากน้ำเจ้าพระยา และเข้าไปในลำแม่น้ำเจ้าพระยา ๒ ลำ บังคับให้สยามยกอาณาเขตที่วิวาทกันนั้นให้ฝรั่งเศส และบังคับให้เสียค่าทำขวัญให้ฝรั่งเศส และบังคับให้ทำสัญญาเมืองขึ้นอย่างอื่นอีกหลายประการ รัฐบาลสยามผู้มีกำลังน้อยรู้ประมาณคนของตนจึงจำเป็นต้องยอมตาม ฝรั่งเศสได้ส่งกองทหารไปยึดเมืองจันทบุรีไว้อีกต่อไปเป็นเวลานาน เพื่อเป็นประกันในการจัดการตามสัญญา.

การผิดใจกันระหว่างฝรั่งเศสกับสยามนี้ เป็นเหตุให้เกิดความไม่เรียบร้อยในกิจการภายในขึ้นอีกเป็นอันมาก เพราะเหตุที่ฝรั่งเศสตั้งศาลกงสุลชำระความคนในบังคับฝรั่งเศสได้ ถึงชวนให้มีเหตุโกยทางทูตอยู่เสมอ ในเวลานั้นอังกฤษเกิดความอิจฉาขึ้น เพราะฝรั่งเศสมามีเขตต์แดนใกล้ประเทศอินเดียเข้ามา อังกฤษจึงได้ยื่นมือเข้าไปเกี่ยวข้องกับประเทศสยามบ้าง ในที่สุดอังกฤษได้ตกลงทำสัญญากับฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ยอมรับรองความเป็นเอกราชของสยาม ประเทศสยามจึงได้มีโอกาสจัดการเปลี่ยนแปลงกิจการภายในให้เจริญขึ้นเทียมทันประเทศอื่น

เมื่อทางราชไมตรีระหว่างฝรั่งเศสกับสยามก่อยที่จะขึ้นแล้ว ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสทวีปยุโรปเป็นเวลา ๗ เดือน ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ ไทยได้ส่งคณะทูตไปเมืองใช่งอน คอยแทนผู้ที่สำเร็จราชการอินดูจีนเข้ามาเจียมประเทศสยาม แล้วเปิดการเจรจาด้วยความมุ่งหมายจะปลดเปลื้องความยุ่งยากต่าง ๆ ของสยามให้น้อยลง และได้ทำสัญญาขึ้นฉบับหนึ่งใน พ.ศ. ๒๔๔๗ ไทยยอมให้สยามได้รับความผ่อนผันในเรื่องศาลกงสุล ฝรั่งเศสถอนกองทหารออกจากจันทบุรี และไทยต้องยอมยกที่ดินที่ติดต่อกับมณฑลจันทบุรีออกไปให้แก่ฝรั่งเศสอีก และต่อมาได้ทำสัญญากันอีกฉบับหนึ่ง ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ไทยยอมยกมณฑลพระตะบองให้แก่ฝรั่งเศส ซึ่งไทยได้ไว้แต่ พ.ศ. ๒๓๕๒ และฝรั่งเศสยอมให้คนในบังคับฝรั่งเศสที่เป็นชาวเอเชียอยู่ในบังคับศาลสยาม ความผ่อนผันเรื่องศาลกงสุลซึ่งหนักอยู่มากนั้น เป็นความกระทำอันพยายามอย่างที่ที่สุดอย่างหนึ่ง ซึ่งควรจะพากพูมใจ แต่อาณาเขตที่ของไทยทางตะวันออกได้ตกไปเป็นของฝรั่งเศสไม่น้อยกว่า ๒๕๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร (๙๐,๐๐๐ ตารางไมล์) ด้วย

ความจำเป็น ซึ่งถ้าขืนขัดขวางสยามก็อาจเสียอิสรภาพเหมือนประเทศใกล้เคียงได้

ส่วนทางทิศใต้ของสยาม คืออาณาเขตต์ของไทยทางแหลมมะลายู เมื่อคริสตวรรษที่ ๒๔ แห่งพระพุทธศักราช อังกฤษมาได้เขตต์แคมทางปลายแหลมมะลายูเป็นเมืองขึ้นแล้วก็ค่อย ๆ ขยายอำนาจยึดถือเอาดินแดนทางเหนือขึ้นมาทุกที โดยอ้างว่าอาณาเขตต์ไทยไม่มีกำหนดแน่นอน จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๔๑ จึงได้มีการยักย้ายเขตต์แดนขึ้นให้แน่นอน ในพ.ศ.๒๔๕๐ สยามมีความมุ่งหมายจะผ่อนผันให้อำนาจศาลกงสุลอังกฤษที่ชำระความคนในบังคับอังกฤษที่อยู่ในประเทศสยามน้อยลง อังกฤษก็ยอมเลิกศาลกงสุล และให้คนในบังคับอังกฤษที่เป็นชาวยุโรปและชาวเอเชียอยู่ในอำนาจศาลไทย แต่คงให้มีผู้พิพากษาชาติอังกฤษมานั่งพิจารณาชำระความด้วย ๒ นาย เพื่อเป็นการตอบแทน ไทยต้องยกอาณาเขตต์ของไทยในแหลมมะลายูให้เป็นสิทธิ์แก่อังกฤษ ๓ มณฑล คือ มณฑลกะลันตัน ตรังกานู และไทรบุรี รวมอาณาเขตต์ไม่น้อยกว่า ๔๒,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร (๑๕,๐๐๐ ตารางไมล์) และคนไม่ต่ำกว่า ๑,๐๐๐,๐๐๐ คน เมื่อได้ทำสัญญาด้วยเรื่องศาลกงสุล

กับ ๒ ชาตินี้แล้ว ประเทศสยามจึงอยู่ใกล้สงบสุขกับคนที่อยู่ในบังคับชาติทั้ง ๒ นั้น รัฐบาลสยามจึงได้มีโอกาสจัดการเปลี่ยนแปลงการงานให้มีความเจริญต่อไป

เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ความรู้สึกเศร้าสลดอย่างลึกซึ้งได้บังเกิดขึ้น คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สวรรคต พระองค์มีพระชนม์เพียง ๕๘ พรรษา ครองราชสมบัติอยู่ได้ ๔๒ ปี ในรัชกาลของพระองค์ ได้ยกประชาชนสยามให้พ้นจากฐานะแห่งความเขลาทาส และนำชาติไทยไปสู่ความรุ่งเรืองและอิสรภาพด้วยพระปรีชาญาณและวิริยภาพ นำราชอาณาจักรสยามซึ่งมีอุปสรรคอยู่มาก ไปสู่ตำแหน่งแห่งชาติเท่าเทียมชาติอื่นๆ ในโลก

ต่อนั้นไปสภาเสนาบดีได้ประชุมตกลงเชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชขึ้นครองราชสมบัติสืบไป ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นรัชกาลที่ ๖ ในบัดนี้ ขอให้ทรงพระเจริญยิ่งๆ ขึ้นไป.

